

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2010–2013

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2010–2013

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2013

Alapító szerkesztő:

† KOVÁCS TIBOR

Szerkesztő:

FODOR ISTVÁN

Technikai szerkesztő:

SZATHMÁRI ILDIKÓ, GYAPJAS ANIKÓ

A szerkesztőbizottság tagjai:

ECSEDY ISTVÁN, GABLER DÉNES, HORVÁTH ISTVÁN,
SELMECZI LÁSZLÓ, VALTER ILONA

HU ISSN 0231-133X

Felelős kiadó: Csorba László főigazgató

Készült a Verano Kft. nyomdájában, 2013.
500 példányban, 49,5 A/5 ív terjedelemben
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM – INDEX

Hargita ORAVECZ	An Early Bronze Age boat-like representation from Rakamaz, Northeast Hungary	5
Katalin JANKOVITS	Neue Angaben zu dem Körpergrab der Hügelgräberkultur von Szentes-Ecser Déló Tanya (Kom. Csongrád)	21
B. SZÖLLŐSI Szilvia	La Tène kerámiaművesség a Dél-Dunántúlon. A LT B2 C1 időszak jellemző kerámiaegyütteseinek település-leletanyagok alapján	27
	La Tène Keramikunst in Südtransdanubien. Typische Keramikgruppen der Perioden LT B2–C1 aufgrund von Siedlungsfundstoffen	45
Zsolt MRÁV	The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st Century A.D.– Archaeological evidence. A preliminary research report	49
MASEK Zsófia	Cikádafibulák szarmata sír Rákóczi-falváról	101
	Sarmatisches Grab mit Zikadenfibel in Rákóczi-falva	121
MORDOVIN Maxim	A honti ispánsági vár kutatása 2011-ben	123
	Die Forschung der Gespanschaftsburg von Hont im Jahre 2011	149
KOLLÁTH Ágnes	16–19. századi kerámiatípusok Pápan	151
	Keramiktypen in Pápa aus dem 16.-19. Jahrhundert	181

MÉRI ISTVÁN – EMLÉKKONFERENCIA

FODOR István	Tudományos ülésszak Méri István születésének 100. évfordulója alkalmából	187
	Wissenschaftliche Konferenz zum 100. Geburtstag von István Méri	187
KOVALOVSKÍ Júlia	Méri István az ember és a tudós	189
	István Méri, der Mensch und der Wissenschaftler	195

FODOR István	Méri István és középkori régészeti falukutatásunk születése 197 István Méri und die Entstehung der mittelalterlichen archäologischen Dorfforschung in Ungarn 221
SZATHMÁRI Ildikó	Méri István kapcsolata a magyar ősrégészeti kutatással. Korai évek a Magyar Nemzeti Múzeumban 223 István Méri und die ungarische prähistorische Forschung. Die frühen Jahren im Ungarischen Nationalmuseum 233
SZATMÁRI Imre	Elmélet és gyakorlat Méri István templom- és temetőfeltárásain ... 235 Theorie und Praxis bei den Kirchen - und Friedhof-Foreilegun- gen von István Méri 249
BICZÓ Piroska	Középkori faluhely Lajosmizse határában 251 Die Freilegung einer mittelalterlichen Dorfstelle in der Gemarkung von Lajosmizse 276
PÁLÓCZI HORVÁTH András	Településszerkezeti megfigyelések nagykunsági késő középkori falvakban és a kiskunsági Szentkirályon 279 Beobachtungen der Siedlungsstruktur von spätmittelalter- lichen Dörfern in Großkumanien und im Dorf Szentkirály in Kleinkumanien 287
FILEP Antal	Méri István munkásságának jelentősége a néprajz- tudományban. (Tálasi István és Méri István barátsága) 289 Die Bedeutung der Tätigkeit von István Méri für die Ethnographie (Die Freundschaft von István Tálasi und István Méri) 297

Hargita Oravecz

AN EARLY BRONZE AGE BOAT-LIKE REPRESENTATION
FROM RAKAMAZ, NORTHEAST HUNGARY

This article offers an analysis of an Early Bronze Age boat-like small vessel probably datable to the period of the Nyírség Culture around the year 2500 BC, and gives an overview of previous findings of boat remains and the main types thereof. It is argued that this small vessel displays a number of technical features that are characteristic of plank boats. The hypothesis of an early familiarity with and use of this boat type is supported by the wooden boat remains found in various major European bodies of water. A further hypothesis raised in the article is that this find, isolated as it is, must have served a special rather than a quotidian purpose as a grave object linked to some funerary rite. This idea is based on such considerations as the miniature size of the object, its symbolic boat-like shape, the context of similar clay representations, and the presence within the territory of Hungary of various boat-related concepts (boat shaped urn funerals, tree-trunk coffins, etc.).

Key words: boat-like clay representation, Nyírség culture, second half of Early Bronze Age, northeastern Hungary.

Introduction

The boats of the Bronze Age, or generally speaking of all prehistoric periods, have not been fully investigated by Hungarian researchers. This lacuna can be explained by the fact that the wooden vessels left only sporadic traces and many of the discovered samples perished during or after having been unearthed. Thus the Hungarian evidence that can serve as the object of study is still limited, ethnographic and iconographic parallels (clay imitations, scratches on bronzes or clay objects) are the main sources of our present knowledge.

The pioneering article about such vessels was written by F. Horváth, who summarised the hitherto known Neolithic and Chalcolithic finds discovered in the Hungarian and south-east European archaeological context, suggesting the existence of an extended waterway network in the eastern part of the country as early as the Neolithic Age (HORVÁTH 2003, 263–275).

The only 'Hungarian' Bronze Age vessel model to be found and described in published form so far has been discovered at the site of Darda in what is today Croatia (BANDI-ZOFFMANN 1966, 47–48, VI.t. 4–5). Here, one miniature triangle-shaped object was found and identified by V. Kiss as a representation of a plank boat on the basis of similar find from Bulgarian Orsoja (KISS 2002, 60–65; KISS 2007, 119–129). Its specific context was investigated by J. Šimić and V. Kiss, who ascribed the origin of the model to a child's grave on the basis of the context of the small objects at Balkans Bronze Age sites (ŠIMIĆ 2000, 56–58, 155, T.5. 3; KISS 2002, 60–65; KISS 2007, 119–129).

The archaeological evidence suggests that boat motifs, usually along with likenesses of birds and sun or wheel, were used as early as the Middle Bronze Age of Hungary. This subject was discussed by Sz. Guba and V. Szeverényi in relation to clay bird representations collected from the Carpathian Basin (GUBA-SZEVERÉNYI 2007, 75–110). In their opinion these

symbols play an important role in the religious and cosmological ideas of Bronze Age people. G. Ilon, who studied the bronze artifacts of the Late Bronze Age 'treasure' of Szombathely, is of a similar view. He argued that such motifs as 'bird-ship' and 'bird-sun-ship' must have had social significance, as well (ILON 2003, 119–148).

In his monograph published in the mid-1970s I. Bóna demonstrated that the Middle Bronze Age graves of Kisapostag and Vátya cemeteries display an oval structuring. Likewise, urns of the deceased in the cemeteries of Kelebia, Kulcs, Dunaújváros and Lovasberény showed an obvious oval structure (BÓNA 1975, 52, 59, Plan 13). Later investigations in the area of the cemeteries of Dunaújváros, Szalkszentmárton, Kunszentmiklós and elsewhere confirmed his observation (SZATHMÁRI 1983, 17, Abb. 2; VICZE 2011, 38, Plan 1).

The specific role of boats may be considered on the basis of hewed tree-trunk coffins discovered by J. Dani and G. V. Szabó at some Middle Bronze Age cemeteries of the Füzesabony Culture near Polgár village (DANI–V. SZABÓ 2004, 9–119). These coffins were shaped similarly to the dug-outs, which may have served as 'transport for the deceased', as many scholars have surmised concerning such boat-graves (MÜLLER–WILLE 1978, 249–251; HARDING 2000, 109).

Recently discovered boat-shape houses near Budapest and in Transdanubia are yet another hint at the existence of a boat-tradition at Bronze Age settlements in Hungary. Post holes showing an oval or boat-like house form can be observed at several sites, for example at Albertfalva, Szigetszentmiklós, Érd, Bucsú, etc. (ENDRÖDI–REMÉNYI 2003, 146–150; ENDRÖDI–REMÉNYI 2005, 128–134; 146–150; ILON 2004, 179; ENDRÖDI–REMÉNYI 2007, 128–134; MESTER–OTTOMÁNYI 2005, 213–215; ENDRÖDI–PÁSZTOR 2006, 7–25). The above data give force to the assumption that the 'boat phenomena' did not represent an isolated case

but rather a diverse tradition of the Hungarian Bronze Age.

About the Rakamaz find

The object was discovered at Rakamaz village (Szabolcs-Szatmár-Bereg County) during the rescue excavation of a cemetery dating from the time of the Hungarian Conquest, conducted by István Dienes in 1963 (Fig. 1. 1).¹

His fieldwork diary specifies that the site was located at the extremity of Rákóczi Street at a distance of about 150 m on the left, on a hill situated in a northeast-southwest direction which the local people had long utilized as a sand mine. Most of it perished through the removal of the sand.

The find was discovered directly next to the wall of the mine at a depth of 120 cm, resting on its side surrounded by scattered animal bones at the time of discovery (Fig. 1. 2).

The object has a conical body, its sides standing apart from one another and broadening slightly in the middle, then in a concave arch thickening and meeting towards the ends (Fig. 2. 1a–d). The inner part of the vessel is trough-like the base is of an oval form and omphalic. The rim is strongly elongated like the base and was originally decorated with two animal heads, which were aligned to the axis of the vessel and leapt out from both ends. The remaining head is sketchy, one eye being indicated only by a mildly deepened oval, and the mouth impressed by a dot, the necks is perforated slightly obliquely. The vessel is finely cut on the edges of its front and back sides. This ornament is hardly visible on the drawings because of the abrasion. Its clay is tempered with fine-grained grog. The surface is spotted and is of a dark gray and brown color. Traces of ochre might be detected on the surface of the vessel, since one finds what appears to be spoor of faded or removed red ochre paint or colouring under the 2 to 3 mm thick inner dirt (sinter) layer as well as in one of the apertures. The

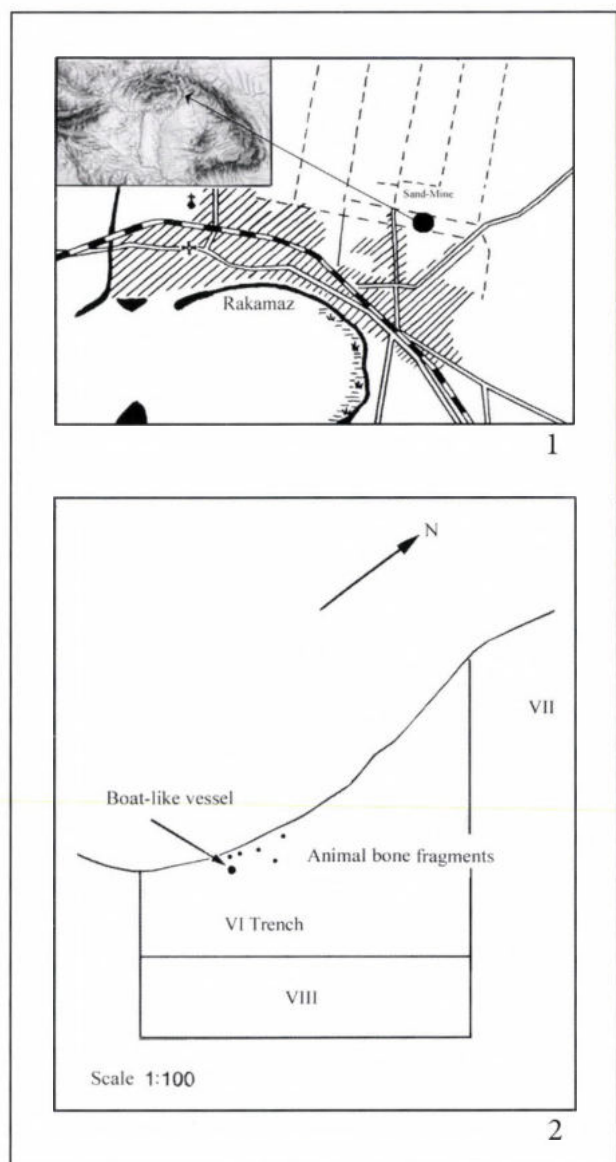

Fig.1.1: Rakamaz Sand-Mine (Eastern Hungary),

Location of the site, scale 1: 50.000 (redrawn after I. Dienes), 2: Detail from the excavation map signing the finding spot of the boat-like vessel and the bone fragments, scale 1:100 (redrawn after I. Dienes)

height ranges between 3 and 3,6 cm. At the rim its measures are 5 x 9 cm across, at the heads it is 13 cm, while at the bottom it is 7 x 3,4 cm. The thickness of the wall varies between 0,3 and 0,4 cm. The inventory number in the Pre-historic Collection of the HNM is 2003. 7. 1. The vessel's condition is good, almost well-pre-

served, and it shows merely modern damages on the rim and on one of the animal heads.

The finding can be dated despite having very modest decoration. The short vertical incisions on it can be connected to the pottery decoration of the Nyírség Culture, as can its specific fabric and the burning technology (KALICZ 1968, 75–76). This date is further supported by the pottery fragments (Inv. Nos. HNM 2003. 7. 2–15) from its vicinity (Fig 2. 2–10) which show the same technology, light brown and gray colour, fine-grained grog tempering and the usual designs of the Nyírség Culture, namely a deeply engraved 'fishbone' motif, impressed dots, V-shaped prick marks, randomly incised lines (KALICZ 1968, 75–76, Taf.12. 7, Taf. 13. 2, Taf.15. 1–4, 6, 9, Taf. 20. 4–6, 20, Taf. 25. 10–14; DANI 1999, 57–64, 75). The pottery fragments to be mentioned were kept in the same box with the boat-like clay vessel. Even though the researcher made no mention of these, they must have originated from the latter's immediate vicinity, and at any rate from the area of the excavations.

According to the accepted Hungarian pre-historic chronology the Nyírség Culture represents the second half of the Early Bronze Age (KALICZ 1981, 67–74) dated 2500 BC (ECSEDY 1994, 17–21).

The vessel has everted and straight sides like those of the prehistoric bowls of the conical type. However, this specimen cannot be considered as a simple imitation of the bowl because it has a narrower and more elongated oval form than bowls usually do. Regardless of its concave base, the vessel possesses many details observable on boats. For example, its oval shape which broadens along the middle and narrows towards the ends resembles real boat bodies made by the cutting and bending of planks. The manner in which the sides were put together, i.e. the thickening nature of the ends, suggests vertically placed assets often used on plank boats. The heightened ends may be interpreted as the protruding prow of the vehicle.

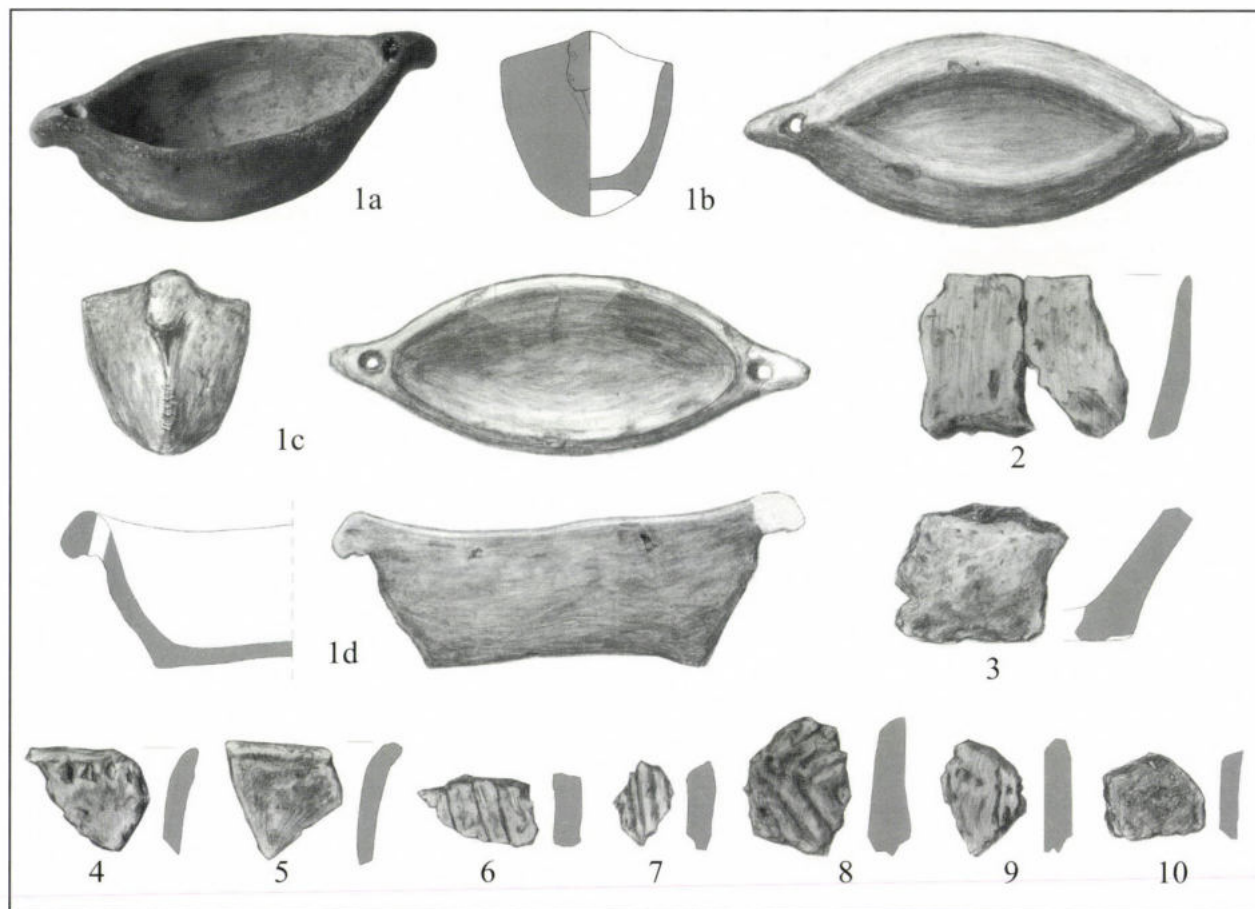

Fig. 2. 1a-d: Rakamaz Sand-Mine, Boat-like clay vessel. Early Bronze Age, Nyírség Culture. L: 12,5-8 cm. 2-10: Rakamaz-Sand-Mine, Pottery fragments from the site. Early Bronze Age, Nyírség Culture, scale 1:2.

The animal heads on them can be identified as idols, which resemble to the graven images frequently used on boats. The slant apertures may be regarded as openings indicating the places of the rowers. It is likely that its trough-like inside was also modelled on a boat and not on a simple bowl. Particularly, the heightened and flexed body suggests that it was made after a plank boat. In general, this kind of boat was represented with a form broadening at the stern and ribs, while the dugout type was formed with a narrow and elongated shape, often U-like in the cross-section.

The find bearing the above details can be defined as a vessel-like boat, or conversely as a boat-like vessel, an object whose body shows

features of both, i.e. of bowl and boat.

The Bronze Age boat representations show great variation. This kind of plastically formed imagery belongs to a separate group of boat representations. It is for that reason that we will not be detained by the entire Bronze Age iconography here, but only by the clay images, since the latter show the most resemblance to the boats.

Other boat-like vessels, models and survivals

The Rakamaz find has no parallels in the Bronze Age context. No other ovally formed vessel body with two antithetic heads has been found or analyzed in a publication, in either Hungary or Europe. However, it remains a

possibility that such features might be found in the similarly shaped 'fish-roast pans' which have not been researched from this aspect. The vessel form of the 'deep bowl with bird-head protomes' cannot be reckoned among the boat-like vessels, since their body show non-boat characteristics (GUBA-SZEVEÉNYI 2007, 98).

Only one similar shape is known from the Croatian site Dalj-Livadice (Fig. 3. 1). This piece is oval, has one bird head on the rim and a handle on its side, characteristics that can be dated to the Middle Bronze Age Encrusted Pottery Culture of this region (BULAT 1974, 45–46; MIHELIĆ 2006, 87).

Miniature boat-like vessels with bird heads were made as early as the Neolithic Age at the site of Vinča, Crnokalačka Bara or Dikili Taš (Fig. 3. 2), mentioned by F. Horváth (HORVÁTH 2003, 269, Fig. 5. 7). Their presence can be detected later too, at the Iron Age sites. For example, three miniature clay boat-like vessels with bird heads are found in Tarquinian Villanova site (HÖCKMANN 2001, 228, Abb. 3-5). One of them is quite similar to the Rakamaz find, which has an ovally shaped form with two antithetic and protomes-like replaced bird representations (Fig. 3. 6-7).

The bird and horse represented Bronze Age fragments from the Slovakian sites Ipel'ský Sokolec and Veselé-Madarovce are vague parallels to the Rakamaz find, despite their having been reconstructed as protomes of the boat-like vessels (PAULIK 1999, 29–54, obr. 2, 4). It is impossible to know with certainty what kind of object these plastic images without lower parts really belonged to.

Another group of boat representations are the clay models, which depict the boats in a much more realistic way than do the boat-like vessels. The aforementioned Darda site yielded such a miniature copy with a triangular and arched body, low and vertical walls, pierced rim and two narrow belt-like joining elements at the base. The finding was interpreted by V. Kiss as a model of the sewn boat type on the basis of anal-

ogous object from the Bulgarian cemetery at Orsoja (KISS 2003, 60–65; KISS 2007, 120). The Darda sample is covered with a series of long scratched lines and concentric circles looking like flowers and cross hatched triangles. Its rim, bottom and sides show dense and short incised lines imitating the sewing. This decoration pattern is well known from the Encrusted Pottery Culture dated back to the Middle Bronze Age of Transdanubia (BÁNDI-ZOFFMANN 1966, 47–48; KOVÁCS 1977, 93; ŠIMIĆ 2000, 58–59).

The Orsoja cemetery has yielded two boat models. One of them displays almost the same shape as the Darda one. This piece is also oval-shaped and has three joining elements at the bottom, which have been interpreted as the ribs, the holes under the rim as the place of the oars, the main technical elements of real plank boats (Fig. 3. 3). Its surface is decorated with engraved flower and paddle-like motifs characteristic of the Lower Danube Encrusted Pottery Culture (FILIPOV 1976, 5; BONEV 1988, 48–49; SHALGANOVA 1995, 300, Fig. 5. 85). Since only a side view of the other model is available, one cannot do a closer observation of its type (Fig. 3. 4). A somewhat bigger model than the previous one, it has a raised stern and prow, probably a flat bottom, and decoration made up of geometric and encrusted patterns specific of the Lower Danubian Encrusted Pottery Culture (SHALGANOVA 1995, 300, Fig. 5. 86).

Furthermore, V. Kiss mentions a boat model with three joining elements from the Rumanian Bronze Age cemetery at Cărna Ostrovogania, also related to the Danubian Encrusted Pottery Culture (KISS 2007, 112, footnote no. 15).

Other boat images found in Hungary do not fit into the clay representation groups. They represent the boats in very simplified forms, so that it is hardly possible to decide whether they are ornamental motifs or really images. This sort of representation can be observed on the bronze finds from Hajdúböszörmény, Zajta, Hajdúsámson, etc. There is only one specimen – the rattle of Zagyvapálfalva – which unquestionably

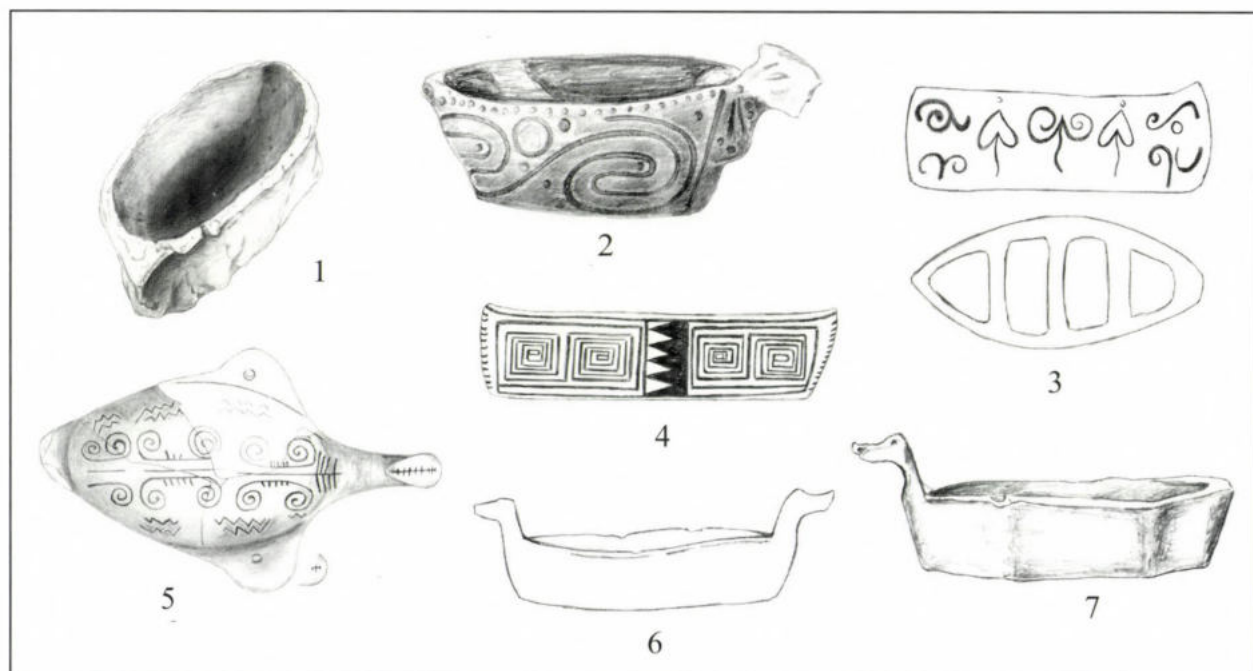

Fig. 3. 1: Dalj-Livadice (Croatia), Small boat-like vessel. Middle Bronze Age, Encrusted Pottery Culture (after MIHELIC 2006, without scale), 2: Dikili Taş (Greece), Miniature boat-like vessel. Neolithic Age (after TEOCHARIS 1973, L: 14,4 cm); 3: Orsoja (Bulgaria), Clay representation of a plank boat. Middle Bronze Age, Lower Danube Encrusted Pottery Culture (after SHALGANOVA 1995, L: 7 cm); 4: Orsoja, Boat model of unknown type. Middle Bronze Age, Lower Danube Encrusted Pottery Culture (after SHALGANOVA 1995, L: 9,6 cm); 5: Zagyvapálfalva (Western Hungary), Clay rattle with boat representations. Middle Bronze Age, Transdanubian Encrusted Pottery Culture (after GUBA-SZEVEÉNYI 2007); 6-7: Tarquinia (Italy), Boat-like clay vessels. Iron Age, Villanova Culture (after HÖCKMANN 2001, L: 24, 8 and 21,4 cm)

represents boats with raised prow and stern, the crew on the deck and the rippling water (Fig. 3. 5).

There is no doubt that the basic evidence for boats must be the wooden remains. Prehistoric boats have survived in wet and anoxic circumstances lacking at most archaeological sites of Hungary, and thus exist mostly in the northern and western regions of Europe.

Only two prehistoric vessel remains from Hungary can be mentioned. One was discovered in the twenties at the famous Bronze Age tell site of Tószeg-Laposhalom, in the lowest Early Bronze Age level, flooded by the Tisza River during thousands of years (KŐSZEGI 1988, 286). The remains of this boat are absent, probably perished during the process of recovery. The surviving documentation does not allow

us to decide what type of boat it might have been. The other specimen, however, was certainly a monoxilon-type boat. This was discovered during the dredging of Gyöngyös stream near the town of Keszthely in a peat bog area formerly part of Hévíz bay of Lake Balaton (BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966, 76). On the basis of the structure of the bog layers it has been possible to deduce that the boat originates from the Neolithic Age or an even earlier, and by no means later period (BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966, 76; BÁNFFY 2006, 130–131). Because of a lack of adequate conservation the boat, like so many such objects removed from a layer of mud, has perished.

Two main types of boats are known from the Bronze Age: dugouts (tree trunk boats or canoes) and plank boats.

The simplest form of boat was the dugout, made from divided and hollowed tree trunks. These vessels were commonly used despite the fact that they were less stable and of more sluggish motion than the plank boats.

The earliest example originates from the Mesolithic site at Pesse in the Netherlands, dated to 5150 BC (ELLMERS 1986, 601–602). A well-preserved Copper Age ‘survival’ was found at Hude am Dümmer in Germany (Fig. 4. 1). This boat represents a particular ‘spoon-like’ version of the vessels (ELLMERS 1986, 604–605), which is likely to be the type represented, with a somewhat shorter prow, by the clay model find at the Hungarian Neolithic site of Aszód (Fig. 4. 2).

Whole Bronze Age dugout remains were found in neighboring Croatia and Bosnia near the Sava River. One was discovered at Sisak-Mali Kaptol (Fig. 4. 5), two others at Donja Dolina (Fig. 4. 6–7) (ROSSI 2006, 92–93). An approximately eight-meter-long canoe was found at Erlach Heidenweg in Switzerland, whilst almost twenty tree-trunk vessels came from Bad Buchau in Germany. Until now, the biggest exemplar is 13 m long and 1 m wide, found at Roseninsel (PROBST 1999, 146–147, 274). So far the most interesting Bronze Age dugout is known from Warnsdorf (Fig. 4. 4), a boat that is a 4 m long, finely hewed craft with two channels on its ends for the vertically inserted plates against inflowing water (ELLMERS 2004, 14, Abb. 2). Exactly the same canoe variation can be seen as a clay model from the Bulgarian site Teliš-Redutite (Fig 4. 3).

Boats made of planks are attested as early as the Copper Age from the Danish site of Øgårde, dated to 3190 BC (SCHUSTER 2004, 68). A plank fragment was identified at the Danish Åmose and dated by the radiocarbon method to around 2700 BC (SCHUSTER 2004, 68).

Plank remains from the Bronze Age are known in greater numbers from England. Five different plank boat remains have been discovered at North Ferriby along the Humber River.

The best-known remain is the fourth, which was reconstructed as a 9,6-m-long and 2,4-m-wide, round-bilge boat with bent frame, being the earliest example of this kind (HARDING 2000, 180). Another plank remain is the Ferriby fifth, which possessed with the details of integral cleat (WRIGHT-SWITSUR 1993, 46–56). The biggest and best-preserved plank boat was discovered at Dover, whose length approximates 15 m, the width 2,2 m (HARDING 2000, 180–181).

In parallel with these boats, presumably other types were also used, for example, boats made of bundles of reed, leather or cane that have perished without a trace, even though their presence can be surmised on the basis of depictions or ethnographic parallels.

Undoubtedly, the most complete archaeological evidence is associated with the plank boats and dugouts, which have been used longest, from prehistoric times to the 20th century. It seems likely that they were the most practical and useful vehicles on European waters (KUTZY 1976; ELLMERS 1978, 10–18).

The probable use of the Rakamaz vessel

The primary role of the boats was utilitarian – they were actually used for the purposes of everyday life: gaining one’s livelihood, communication and transport. After some time they came to fulfil other functions as well, an observation that can be supported by a careful analysis of contextual evidence or the finds themselves.

The original context in which the Rakamaz boat-like vessel was used had perished. It was found in a secondary position in ‘mixed’ soil, unlike the bones and the shards in its vicinity which were strongly fragmented and shabby. Its good texture gives the impression that it is not simply a stray ceramic or useless waste, but rather a find from an ‘ensemble’ probably subsequently destroyed.

The situation of the Dalj boat-like vessel is similar in that it has an unfamiliar location in

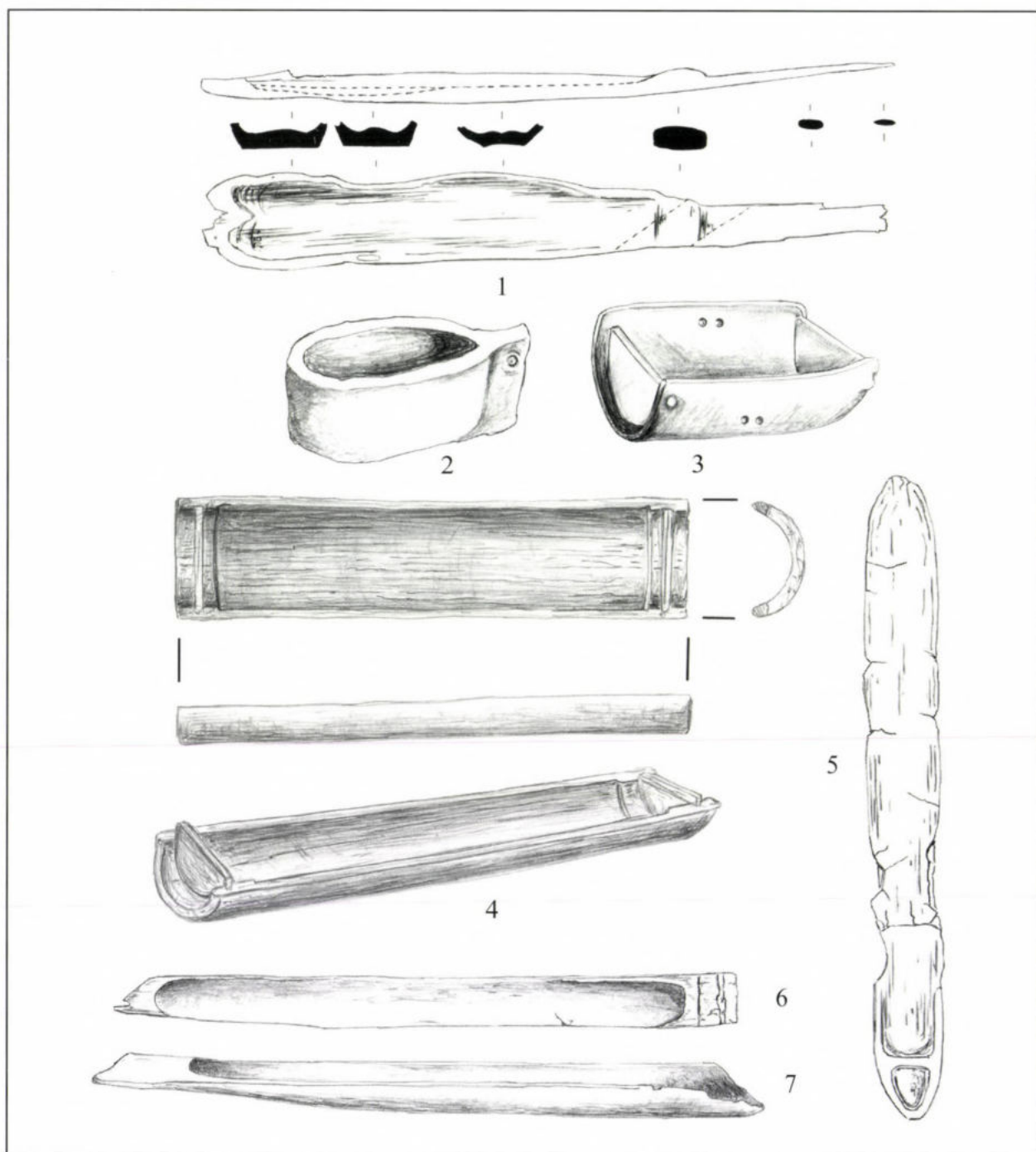

Fig. 4. 1: Hüde am Dümmer (Germany), 'Spoon-like' dugout remain. Copper Age (after ELLMERS 1986, L: 4, 65 m); 2: Aszód-Papi földek (North Hungary), Clay representation of a 'spoon-like' boat. Late Neolithic, Tisza Culture (after HORVÁTH 2003, L: app. 15 cm); 3: Teliš Redutite (Bulgaria), Clay representation of a dugout. Copper Age (after FREY 1991, L: 19,2 cm); 4: Warnsdorf (Germany), Dugout remain. Bronze Age (after ELLMERS 2004, L: 4 m); 5: Sisak-Mali Kaptol (Croatia), Dugout remain from Sava River. Bronze Age (after ROSSI 2006, without scale); 6-7: Dugouts from Sava River at Donja Dolina (Bosnia). Bronze Age (after ROSSI 2006, without scale)

which it was found, while its nearly intact condition gives the impression that it was a particular find rather than a piece of household refuse.

The context of the Darda boat model can be reconstructed with more or less certainty. It was kept together with a group of other objects (miniature basket-shaped vessels, cups, fragment of chair, bronze bracelet, pins and pots) labelled as 'Dárda' by a private owner. On the grounds of the style of decoration it has been clarified that these finds were associated pieces originating from an urn grave of the destroyed Darda cemetery. However, its precise location inside the grave has remained unknown (BÁNDI-ZOFFMANN 1966, 47–48; BÁNDI-KOVÁCS 1969–1970, 97–111; ŠIMIĆ 2000, 56–58; KISS 2002, 60–65; KISS 2007, 2).

So far, only the Orsoja boat models have a known context. These finds came to light accompanied by a bell-skirted idol and a model chair 'intentionally arranged', interpreted as a 'cult scene'. This means that boats were placed behind the idol which was put on the miniature chair within burned human bones and ashes in the urn (FILIPOV 1976, 5; BONEV 1988, 48–49).

We have no information about the exact place of the Romanian boat model from Carna Ostrovogania, too, but basing on the text of Kiss, one can assume a grave context in the cemetery (KISS 2007, 15th footnote).

Not merely the above small boats, but generally the miniature objects have a grave context. Examining the cemetery of Mosonszentmiklós from the territory of the Transdanubian Encrusted Pottery Culture, V. Kiss found that the miniature objects can be traced to childrens' graves in most cases and to adults' graves in a smaller number of cases. This fact means that the small finds associated with children can be interpreted as toys, and those belonging to adults as grave goods, perhaps with non-ferial meaning (KISS 2004, 254, 18th footnote).

Besides the context of the finds, there are some other features that can be cited to argue for the relationship of the boats and funerary

rites. First, there are the 'boat burials' with tree-trunk coffins which were widely used in the northern and western regions of Europe (MÜLLER-WILLE 249–251; HARDING 2000, 109). The same funerary custom was recently attested in the Middle Bronze Age cemeteries of Central Europe as well, for example at Austrian Franzhausen I (NEUGEBAUER 1994, 83, Abb. 39), at Slovakian Nižna Myšľa (OLEXA 1992, 197) and at Hungary's Polgár site (Fig. 5. 1). The latter has yielded three cemeteries with fifty-two tree-trunks made similar to dugouts. The massive tree trunks, in which the corpses and grave gods were placed, were bisected and hewn, then hooded and closed at both ends (DANI-V. SZABÓ 2004, 97–98, Figs. 3, 4, 12–14). Many researchers believe that these sorts of coffins symbolized the 'boat of death' and the 'final voyage'. This concept is supported by the fact that sometimes proper boats were used as coffins or with burials in the Nordic areas of Europe (HARDING 2000, 109).

Further correlations between the boats and graves are the 'ship settings' (Fig. 5. 2). These oval boat-like graves, outlined with or covered by stone plates, represent the funerary custom of western and northern Bronze Age cultures. They had a role and meaning similar to the graves with wooden coffins, but expressed in a more symbolic manner (HARDING 2000, 109–111).

Boat-related customs can be attested in other cemeteries in Hungary as well, such as those of Kelebia, Kulcs, Lovasberény, Dunaújváros and Szigetszentmiklós, mentioned in the introductory sections of this essay. The funerals of persons linked to the same extended family – that is to say, related in terms of kinship and consanguinity – were apparently arranged in groups of graves of oval or boat-like shape (VICZE 2011, 38 Plan 1). What concepts might have given rise to this funerary custom remains a matter for speculation (Fig. 5. 5).

It is not only in funerary rites but also in the shape of the houses of the settlements that the

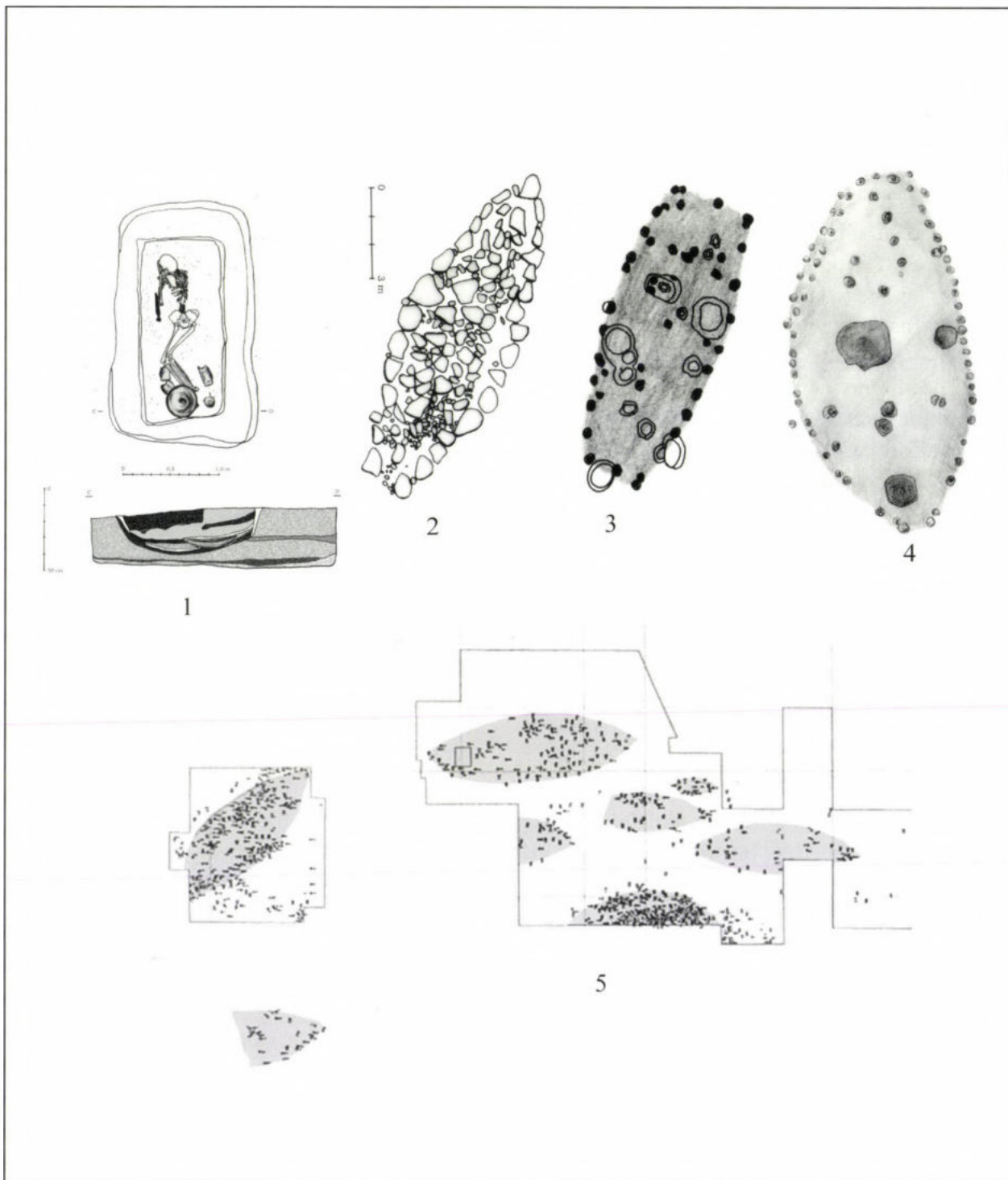

Fig. 5. 1: Polgár-Kenderföld (Northeast Hungary), Tree-trunk burial. Middle Bronze Age, Füzesabony Culture (after DANI–V. SZABÓ 2004); 2: Slätteröd (Sweden), Ship-setting, Bronze Age (after HARDING 2000); 3: Albertfalva (Budapest XI district), Boat-shaped house plan resembling on the plank boat, Bronze Age, Bell-Baker Culture (after ENDRÖDI–PÁSZTOR 2006); 4: Érd-Kertészföldek (Budapest County), Oval shaped house plan. Bronze Age (after MESTER–OTTOMÁNYI 2005); 5: Dunaújváros-Duna-dülő (Budapest County), Oval or boat-shaped grave groups in the cemetery (after VICZE 2011)

boat tradition manifests itself in the Bronze Age, as evidenced at the moment by 24 plank structured houses resembling the shape of boats. According to their timber arrangements, they represent two building variants. The first one has walls curved on the longer and straight on the shorter sides, resembling the plank boats with horizontal assets at front and aft; such are the houses at Albertfalva and Szigetszentmiklós (Fig. 5. 3). The second variant is simply elongated, of an oblong shape like most boat forms (Fig. 5. 4); an example is the house from Érd. A. Endrődi and E. Pásztor, who studied these houses together with the symbolic features of their surroundings, raised the possibility of a sacralized function (ENDRŐDI-PÁSZTOR 2006, 18).

The images on the Rakamaz find are said to be specific. Originally, it had two animal heads, protome-like and placed in an antithetic way. They were strongly simplified so that neither a frontal nor a profile view could decisively classify them as a bird or some other animal. The thickening end at the mouth suggests an ungulate (perhaps calf or sheep), whereas the overall shape is reminiscent of a swimming bird, or more precisely of both.

The animal head on the Dalj vessel is vaguely identifiable, since it has a pointed beak like most birds. This head is also particular, as viewed from above it appears triangular and flattened, making the impression of a mask.

Both artistic manners, i.e. the mixing and masking of animals, are common in Bronze Age bird representations. These birds are given dissonant zoomorphic or anthropomorphic attributes, for instance, they were depicted with feet or horns and are therefore defined by researchers as 'imaged' or 'created' like the mythological animals of later ages (GUBA-SZEVEÉNYI 2007, 87–88).

The most frequent animal pattern on the boats are birds, usually aquatic ones, giving rise to the term 'bird-boats' (*Vogelbarken*), while their combination with sun is the 'bird-sun-

boat' motif. According to recent investigations, these can be explained as symbols which played a prominent role in the religious and cosmological ideas of Bronze Age people (HARDING 2000, 321–325; WIRTH 2006, 552–563; GUBA-SZEVEÉNYI 2007, 85–110; KAUL 122–138).

Summing up the above arguments – namely the context of comparable finds, the burial practices linked to the boats and the iconographic details of the find – it seems confirmed that the Rakamaz vessel was made for a funerary purpose. Considering the patchy nature of the evidence, too far-reaching conclusions cannot be drawn, but of course it is justified to make some observations.

Boats were the primary means of waterborne transport in the Carpathian Basin for millennia. Their importance rivals that of wagons. As a vehicle of transport they were in use from the end of the 7th millennium BC. Their invention must have received the most important impetus from the extensive network of waterways within the Carpathian Basin. Boats were bound to appear on these rivers, lakes and temporary bodies of water filling low-lying patches of land. At first simple monoxilon-type boats made of tree trunks, and later boats constructed of planks were produced, bearing testimony to an adequate, indeed remarkable, knowledge of building materials and construction technologies, as well as navigation skills, all over Europe in the Bronze Age.

Resume

The size and accessories of the boats used in the Carpathian Basin was suited to fit the natural conditions, the limited range of movement provided by the local waterways. Thus the local boats tended to be smaller and simpler than parallels found elsewhere in Europe. They were indispensable as means of transport of people and goods, but they never came to play as prominent a role as their counterparts did

in the Middle East and the regions adjacent to the North Sea. However, their impact on religious and mythological concepts must have been equally great. As attested by the variety

of objects, images, representations and funerary rites inspired by the boat, the local variant of Bronze Age cultures attributed a comparable outstanding role to boats.²

Notes

- 1 It was delivered to the Prehistoric Collection of the Hungarian National Museum by László Révész, to whom I would like to express my gratitude for allowing me the publication.
- 2 I thank dr. Zoltán Szombathy and Kata Hajnal for their English translation; Bernadett Andics and

Éva Richter for their drawings and execution of the tables, my colleagues Katalin Biró and Ildikó Szathmári for their patience over the manuscript. A special word of thanks to Viktória Kiss for her proofreading and helpful advices.

BIBLIOGRAPHY

- BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966 BAKAY K.–KALICZ N.–SÁGI K., *Magyarország régészeti topográfiája I. A keszthelyi és a tapolcai járás*. Budapest 1966.
- BÁNDI–KOVÁCS 1969–1970 BÁNDI G.–KOVÁCS T., *Adatok Délmagyarország bronzkorának történetéhez (Szeremle csoport)*. – *Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südungarn (Szeremle-Gruppe)*. JPMÉ 14–15 (1969–1970) 97–111.
- BÁNDI–ZOFFMANN 1966 BÁNDI G.–ZOFFMANN Zs., *Középső bronzkori hamvasztásos temetők Baranyában*. – *Brandgräberfeld der Mittelbronzezeit im Komitat Baranya*. JPMÉ 11 (1966) [1967] 43–56.
- BÁNFFY 2006 E. BÁNFFY, *Eastern, Central and Western Hungary – variations of Neolithisation models*. Documenta Prehistorica XXXIII (2006) 125–142.
- BÓNA 1975 I. BÓNA, *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung IL Budapest 1975.
- BONEV 1988 A. BONEV, *Trakija i Egejskijat Svjat prez vtorata polovina II khiljadoletie pr n.e.* Razkopkii prouchavanija 20. Obr. 28. Sofia 1988, 7–95.
- BULAT 1979 M. BULAT, *Dalj-Livadice*. AP 21 (1979) 45–46.
- DANI 1997–1998 [1999] DANI J., *A korabronzkori Nyírség kultúra települései Polgár határában*. – *Siedlungen der frühbronzezeitlichen Nyírség-Kultur in der Umgebung von Polgár*. DMÉ (1997–1998 [1999]) 49–128.
- DANI–V. SZABÓ 2004 DANI J.–V. SZABÓ G., *Temetkezési szokások a Polgár határában feltárt középső bronzkori temetőkben*. – *Bestattungsgebräuche in den Friedhöfen aus der mittleren Bronzezeit freigelegt in der Feldmark von Polgár*. MΩMΩΣ III (2004) 91–119.
- ECSEDY 1994 I. ECSEDY, *The Emergence of the Bronze Age in Hungary*. In: T. Kovács (Ed.), *Treasures of the Hungarian Bronze Age*. Budapest 1994. 17–21.

- ELLMERS 1978 D. ELLMERS, *Binnenschifffahrt*. In: J. Hoops (Hrsg.), *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 1978. 3, 10–18.
- ELLMERS 1986 D. ELLMERS, *Einbaum*. In: J. Hoops (Hrsg.), *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 1986. 601–609.
- ELLMERS 2004 D. ELLMERS, *Schiff und Schiffsarten*. In: J. Hoops (Hrsg.), *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 2004. 32, 13–81.
- ENDRÖDI-PÁSZTOR 2006 A. ENDRÖDI-E. PÁSZTOR, *Symbolism and traditions in the society of the Bell Beaker – Csepel group*. *ArchÉrt* 131 (2006) 7–25.
- ENDRÖDI-REMÉNYI 2003 ENDRÖDI A.-REMÉNYI L., *Albertfalva, 6-os számú főút bővítését megelőző régészeti feltárás eredményei. – The results of the excavations preceeding the enlargement of route 6 by Albertfalva*. In: Zsidi P. (szerk.), *Aquincum. BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2002-ben. – Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2002*. Budapest 2003. 146–150.
- ENDRÖDI-REMÉNYI 2005 ENDRÖDI A.-REMÉNYI L., *Kora bronzkori ház-és település rekonstrukció a Harangedény-csepel-csoport Budapest (XI. kerület)-Albertfalva lelőhelyén. – Reconstruction of an Early Bronze Age house and settlement at the Budapest-Albertfalva site of the Bell Beaker-Csepel group*. *Ősrégészeti Levelek* 7 (2005) 128–134.
- FILIPOV 1976 TH. FILIPOV, *Nekropol ot kasnata bronzova epoha pri Orsoj, Lulusko*. *Album* 5 (1976) 2–6.
- FREY 1991 O.-H. FREY, *Varna–ein Umschlagplatz für den Seehandel in der Kupferzeit?* In: J. Lichardus (Hrsg.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen in 1988. Teil I*. Saarbrücken 1991. 195–201.
- GUBA-SZEVERÉNYI 2007 SZ. GUBA-G. SZEVERÉNYI, *Bronze Age Bird Representations from the Carpathian Basin*. *ComArchHung* 2007, 75–110.
- HARDING 2000 A. HARDING, *Water transport*. In: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge World Archaeology. 2000, 177–185.
- HORVÁTH 2003 F. HORVÁTH, *Neolithic boat model from Hódmezővásárhely-Gorzsa*. In: E. Jerem-P. Raczky (Hrsg.), *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Kalicz zum 75. Geburtstag*. Budapest 2003. 263–275.
- HÖCKMAN 2001 O. HÖCKMANN, *Etruskische Schifffart*. *JRGZM* 48 (2001) 227–308.
- ILON 2002 ILON G., *Késő bronzkori kincslelet Szombathelyről. Napbárka szimbólumok a Kárpát-medencei Urnamezős kultúra lemeztárgyain – Late Bronze Age artifacts from Szombathely*. *Savaria* 27 (2002) [2003] 119–147.
- ILON 2004 ILON G., *Bucsu, Hosszú Aszú-dűlő*. *RégKut* 2004, 179.
- KAUL 2004 F. KAUL, *Social and religious perceptions of the ship in Bronze Age Northern Europ*. In: Clark, P. (Ed.), *The Dover Bronze Age boat in context: society and water transport in prehistoric Europe*. Oxford, 2004. 122–138.

- KALICZ 1968 N. KALICZ, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. Budapest 1968.
- KALICZ 1981 N. KALICZ, *Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe*. *SlA XXIX-1* (1981) 67–74.
- KALICZ 1985 N. KALICZ, *Újkőkori falu Aszódon*. *Múzeumi Füzetek* 32, Aszód 1985.
- KISS 2002 KISS V., *Bronzkori csónakmodell Dárdáról*. *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 60–66.
- KISS 2004 KISS V., *Megfigyelések a mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásairól és társadalmáról*. – *Observations on the funary rites and the society of the Transdanubian Encrusted Pottery culture*. *ΜΩΜΩΣ III* (2004) 243–266.
- KISS 2007 V. KISS, *Contacts along the Danube: a boat modell from the Early Bronze Age*. In: I. Galanaki–H. Tomas–Y. Galanakis–R. Laffineur, (Eds.), *Between the Aegean and Baltic Seas: prehistory across borders. Proceedings of the International Conference 'Bronze and Early Iron Age interconnections and contemporary developments between the Aegean and the Region of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe'*. *Aegeum* 27. Liege 2007, 119–129.
- KÖSZEGI 1988 KÖSZEGI F., *Dunántúl története a későbronzkorban*. – *The history of Transdanubia during the late Bronze Age*. *BTM Műhely* 1. Budapest 1988.
- KUCZY 1976 KUCZY K., *Vízi élet és népi hajózás Foktőn*. – *Water life and vernacular navigation in Foktő*. *Történeti, néprajzi és nyelvészeti tanulmányok I*. Kalocsa 1976. 7–144.
- MESTER–OTTOMÁNYI 2005 MESTER E.–OTTOMÁNYI K., *Érd-Simonpuszta-dűlő*. *RégéKut* (205) 213–215.
- MIHELIC 2006 S. MIHELIC, *Trgovina i razmjena u pretpovjesti*. Zagreb 2006.
- MÜLLER-WILLE 1978 M. MÜLLER-WILLE, *Bootgrab*. In: J. Hoops, (Hrsg.), *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 1978. 3, 259.
- NEUGEBAUER 1994 J. NEUGEBAUER, *Bronzezeit in Österreich*. St. Pölten-Wien 1994.
- NOORT–MIDDLETON–FOXON–BAYLISS 1999 R. NOORT–R. MIDDLETON–A. FOXON–A. BAYLISS, *The 'Kilnsea-boat', and some implication from discovery of England's oldest plank boat remains*. *Antiquity* 73 (1999) 131–135.
- OLEXA 1992 L. OLEXA, *Náleziská z doby bronzovej v Nižná Myšl'i. Predbežná správa o výsledkoch výskumu opevnených sídlisk a pohrebiska otomanskej kultúry*. – *Fundstellen aus der Bronzezeit in Nižna Myšl'a. Vorbericht über die Grabungsergebnisse auf befestigten Siedlungen und einem Gräberfeld der Ottomani-Kultur*. *SlA XL/2* (1999) 189–204.
- PAULIK 1999 J. PAULIK, *Nález hlinenejvtáčejs loddky v Dvornikoch – Posadke. Der Funde einer tönernen Vogelbarke in Dvorniky-Posadka*. *ZSNM* 9 (1999) 29–54.
- PROBST 1999 E. PROBST, *Deutschland in der Bronzezeit*. München 1999.
- ROSSI 2006 I. R. ROSSI, *Monoksili*. In: S. MIHELIC (Ed.), *Trgovina i razmjena u pretpovjesti*. Zagreb 2006, 93–94.

- SCHUSTER 2004 CH. SCHUSTER, *Gedanken zu der prähistorischen Schifffahrt an der Unteren Donau. Einbäume und Bretterboote*. In: P. Rogozea–V. Cedică (red.), *Festschrift für Florin Medeleț zum 60. Geburtstag*. Timișoara 2004, 67–78.
- SHALGANOVA 1995 T. SHALGANOVA, *The Lower Danube Encrusted Pottery*. In: D. Bailey–W. I. Panayotov (Eds.), *Prehistoric Bulgaria*. Madison 1995, 291–308.
- ŠIMIĆ 2000 J. ŠIMIĆ, *Kulturne skupine sa inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske. – Cultural groups with encrusted ceramics in the Bronze Age in northeast Croatia*. Zagreb-Osijek 2000.
- SZATHMÁRI 1983 I. SZATHMÁRI, *Kisapostager Gräber im Bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaújváros*. Alba Regia XX (1983) 7–36.
- THEOCHARIS 1973 D. R. THEOCHARIS, *Neolithic Greece*. National Bank of Greece. Athens 1973, 316.
- VICZE 2011 M. VICZE, *Bronze Age Cemetery at Dunaújváros-Duna –Dűlő*. DissPann ser. IV. vol. 1. Budapest 2011.
- WIRTH 2006 ST. WIRTH, *Vogel-Sonnen-Barke*. In: J. Hoops, (Hrsg.), *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin-New York 2006, 552–563.

H. Oravecz
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum krt. 14–16. Pf. 364
H-1370
oraveczh@hnm.hu

Katalin Jankovits

NEUE ANGABEN ZU DEM KÖRPERGRAB DER HÜGELGRÄBERKULTUR VON SZENTES-ECSEK DÉLŐ TANYA (KOM. CSONGRÁD)

In den archäologischen Daten des Koszta József Museums in Szentes, stieß ich auf ein Foto und eine Aufzeichnung der Bronzen des hügelgräberzeitlichen (Bz B2–C) Grabes von Elemér Zalotay.

Stichwörter: Süd-Alföld, Hügelgräberkultur (Bz B2–C), Körpergrab, bronzene Schmuckstücke: Spiralröllchen, Anhänger, Nadeln, Armbänder, Ring.

Bei der Aufnahme des Fundmaterials für den Prähistorische Bronzefunde Band bin ich im Koszta József Museum in Szentes auf einen unbekannten Grabfund gestoßen. Der Grabfund wurde in Szentes-Ecsér Délő Tanya auf dem Grundbesitz von Dr. József Nagy freigelegt.¹ In den archäologischen Daten dieses Museums fand ich von E. Zalotay Aufzeichnungen und ein Foto zu den Bronzen des Grabes. In seinem Artikel erwähnt er am rechten Ufer des Flusses von Kórógy eine Bestattung in Gestrecktlage von Szentes-Ecsér (ZALOTAY 1932, 85). Dank der Beschreibung und dem Foto von E. Zalotay wird eine Identifizierung der Beigabe des Grabes möglich. Nebst der Publikation von J. Hillebrand–L. Bella (HILLEBRAND–BELLA 1921, 285), findet sich auch eine Zeichnung des Grabes großer Sichelnadeln mit tordiertem Stiel.

Im letzten Band des *Studia Archaeologica* publizierte M. Nagy einen Artikel über die Funde der Hügelgräberkultur in der Umgebung von Szentes (NAGY 2005, 10). Sie beschäftigte sich auch mit dem Körpergrab von Ecsér–Délő Tanya, jedoch ist die Beigabe des Grabes Nr. 2 nicht vollständig.

Die Keramikbeigabe ist uns nicht bekannt. Unter den Bronzebeigaben konnte ich aufgrund

des Fotos und des Inventarbuches des KJM-s nur zwei Anhänger (Abb. 1. 5–6) identifizieren.

Die Bronzen des Grabes

1. Zwei große Sichelnadeln mit Nadelkopf, mit tordiertem Stiel und einer Verschmälerung zur Spitze. Aufgrund der Fotoqualität lässt sich nicht feststellen, ob der Kopf verziert war. Im Körpergrab lagen die Nadeln mit der Spitze nach oben, neben dem Kopf. (Abb. 1. 1–2; nach Foto, HILLEBRAND–BELLA 1921, 285).
2. Zwei Spiralröllchen, bruchstückhaft (Abb. 1. 3–4 nach Foto).
3. Herzförmiger Anhänger mit verzweigtem Mittelsteg, der die Form eines umgekehrten T-s besitzt. H: 3,1 cm, B: 3,0 cm. (KJM Inv.Nr: 54.148.6; Abb. 1. 5).
4. Halbmondförmiger Anhänger mit eingebogenen Enden, bruchstückhaft. H: 3,6 cm, B: 2,8 cm. (KJM Inv. Nr:54.148.6; Abb. 1. 6) (NAGY 2005, Abb. 6. 10, ohne Ergänzung).
5. Zwei Armbänder mit offenen schmalenden Enden (Abb. 1. 7, 9 nach Foto) (NAGY 2005, Abb. 6, 9, bruchstückhaft).
6. Bruchstück eines Ringes (Abb. 1. 8 nach Foto).

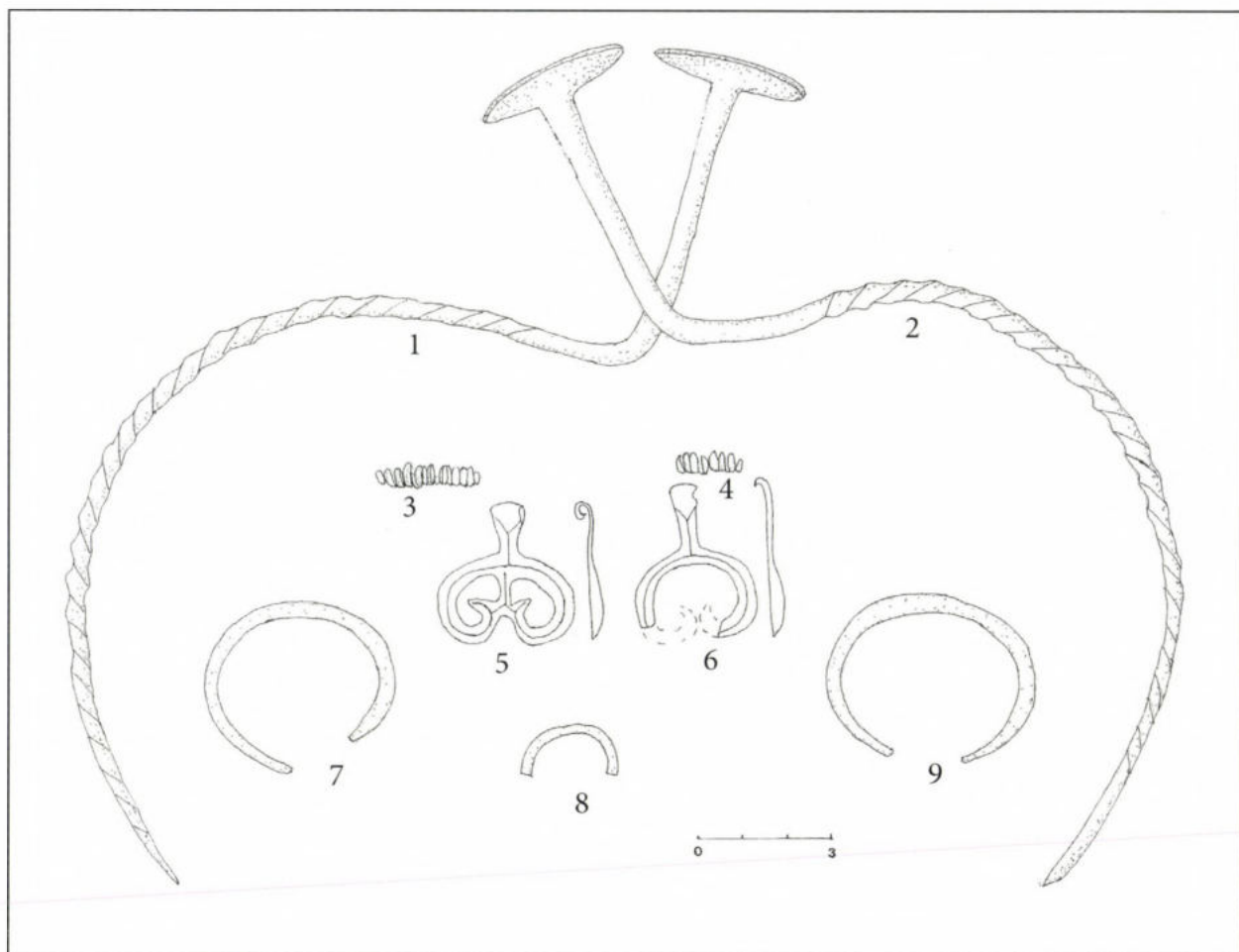

Abb. 1 Szentes-Ecser Déló Tanya, Bronzebeigabe des Grabfundes

Bei M. Nagy befinden sich noch weitere Gegenstände – drei Armbänder und Fingerringbruchstücke (NAGY 2005, 10 Abb. 6, 5–7, 11) – wahrscheinlich gehören sie nach dem Foto und der Beschreibung von E. Zalotay nicht zu diesem Grab.

Auswertung des Grabes

Die zwei Sichelnadeln hielten die Bekleidung zusammen, die Spiralröllchen mit den Anhängern bildeten eine Halskette. Ebenfalls gehören zwei Armbänder und ein Ring zu den Schmuckstücken.

Der halbmondförmige Anhängertyp ist in der Forschung unter verschiedenen Namen bekannt. In der ungarischen Forschung wurde

dieser Anhängertyp im Allgemeinen als halbmondförmiger Anhänger bezeichnet (MOZSOLICS 1967, 87; BÓNA 1975, 49, 54, 217; KOVÁCS 1968, 206). Die Entstehung des Anhängers führt die Forschung in das Karpatenbecken, sie gehen auf Vorläufer aus Knochen gefertigten Anhänger in der Ungarischen Tiefebene zurück (BÁNDI 1964–1965, 45 Anm. 34; Kovács 1968, 206). A. Mozsolics unterteilte die halbmondförmigen Anhänger in zwei Typen (MOZSOLICS 1967, 86–87): Typ 1, den älteren Typ mit gebogenen Enden – sie wurden in der frühen und mittleren Bronzezeit in den Gräbern der Kisa-postag- und Vátya-Kultur gefunden. Die älteren Anhänger sind im Allgemeinen größer als die jüngeren Typen und ihre Mitte ist meistens halbkreisförmig. Nach den Forschungen von I.

Bóna (BÓNA 1958, 234; BÓNA 1975, 284) sind die halbmondförmigen Anhänger mit offenen Enden für die Kisapostag-Vatya-Periode und die Vatya-Kultur, Phase 1 charakteristisch und blieben bis zum Anfang der mittleren Bronzezeit 3 im Gebrauch. Auch B. Hänsel (HÄNSEL 1968, 115–116) vertritt eine ähnliche Ansicht über die Zeitstellung dieser Anhänger.

Unser halbmondförmiger Anhänger mit eingebogenen Enden (Abb. 1. 6) entspricht dem Typ 2 in der Klassifikation von A. Mozsolics. Dieser Anhänger ist eine Weiterentwicklung aus dem frühen halbmondförmigen Anhänger mit offenen Enden, welcher bei Mozsolics als Typ 1 benannt wird (MOZSOLICS 1967, 86–87).

Von V. Furmánek wurde die Trennung der beiden Typen in dem slowakischen Fundmaterial (FURMÁNEK 1980, 20–33) nicht akzeptiert. Er vermutete, dass beide Typen über längere Zeit Verwendung fanden und sich gegenseitlich zueinander entwickelten.

Nach der Untersuchung des ungarischen Fundmaterials können wir den chronologischen Unterschied zwischen den älteren und jüngeren Typen eindeutig beweisen. Als erstes fanden sich die älteren und jüngeren Typen der halbmondförmigen Anhänger zusammen in den Depotfunden der inkrustierten Keramik (BÓNA 1975, 217, Taf. 270. 17; MOZSOLICS 1967, 151, Taf. 33. 8–11). Die jüngeren Anhänger mit eingebogenen Enden kamen im Grab der mittleren Phase der Füzesabony-Kultur in Gelej (KEMENCZEI 1979, 24, Taf. 9. 8, 10), im Schatzfund der Spät-Gyulavarsánd-Kultur in Kötegyán (Kovács 1968, 206, Abb. 2. 2), und im Depotfund von Százhalombatta-Téglagyár (Kovács 1999, Abb. 35. 13) vor. Während der Hügelgräberzeit (Bz B2–C) kamen sie in den Gräberfeldern oft ans Tageslicht (HÄNSEL–KALICZ 1986, 27; KEMENCZEI 1984, 104).

Der herzförmige Anhänger mit einem umgekehrten „T“-förmigen Mittelsteg (Abb. 1. 5) ist für die Bz B2–C Periode charakteristisch. Aufgrund der Form des Mittelstegs können verschiedene Gruppen dieses Anhän-

gers unterschieden werden (FURMÁNEK 1980, 26; WELS-WEYRAUCH 1991, 43). In der Ungarischen Tiefebene kamen sie in den Gräbern der Hügelgräberkultur (Bz B2–C) vor. In Nordungarn sind sie in der Piliny-Kultur (PATAY 1954, 43; KEMENCZEI 1984, Taf. 6. 21) bekannt. Der Mittelpunkt der Verbreitung der ungarischen Funde liegt in der Tiefebene im Theissgebiet. Aufgrund der Chronologie und der Typologie dieser Anhänger können wir bestimmen, dass sie im Karpatenbecken heimisch waren, von wo sie sich nach Mähren, Westböhmen, Österreich, und nach Süddeutschland (FURMÁNEK 1973, 25; WELS-WEYRAUCH 1978, 63; 1991, 43–50) ausbreiteten. Eine nicht vollständige Verbreitungskarte dieses Anhängertyps wurde von B. Hänsel zusammengestellt (HÄNSEL 1968, 224 Liste 126).

Die Spiralröllchen mit den Anhängern bildeten eine Halskette (Abb. 1. 3–6; Abb. 2). Ähnliche Rekonstruktion befindet sich bei G. Schumacher-Matthäus (SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985, Taf. 56. 1a; Taf. 57. 2a).

Die zwei Nadeln (Abb. 1. 1–2) sind eine Variante der Sichel-nadeln mit tordiertem Schaft (ŘIHOVSKÝ 1983, 3–5; NOVOTNÁ 1980, 67). In Ungarn kommen sie erst in der mittleren Bronzezeit vor und somit in den Depotfunden des Koszider-Horizonts (MOZSOLICS 1967, 83, 135; BÓNA 1958, 211) zum Vorschein. Die Sichel-nadeln verbreiteten sich in der Hügelgräberzeit (Bz B2–C) im mittleren Donaugebiet und in den südöstlichen Teilen des Karpatenbeckens. Bei diesen Nadeln sind zwei Typen zu unterscheiden: der Kopf ist verziert (Typ Regelsbrunn) oder ohne Verzierung (Typ Zeletice). Auf dem Foto von Ecser (Abb. 1. 1–2) war der Kopf der Nadel unverziert.

Im Allgemeinen kommen zwei Sichel-nadeln in den Gräbern vor. Die Sichel-nadel lässt sich auch zusammen mit Nadeln anderer Typen finden: im Grab 341 von Tiszafüred kam die Sichel-nadel mit Nagelkopfnadel ans Tageslicht (KOVÁCS 1975, Taf. 31. 3–4). Die Tragweise von diesen großen Sichel-nadeln war im alltäglichen

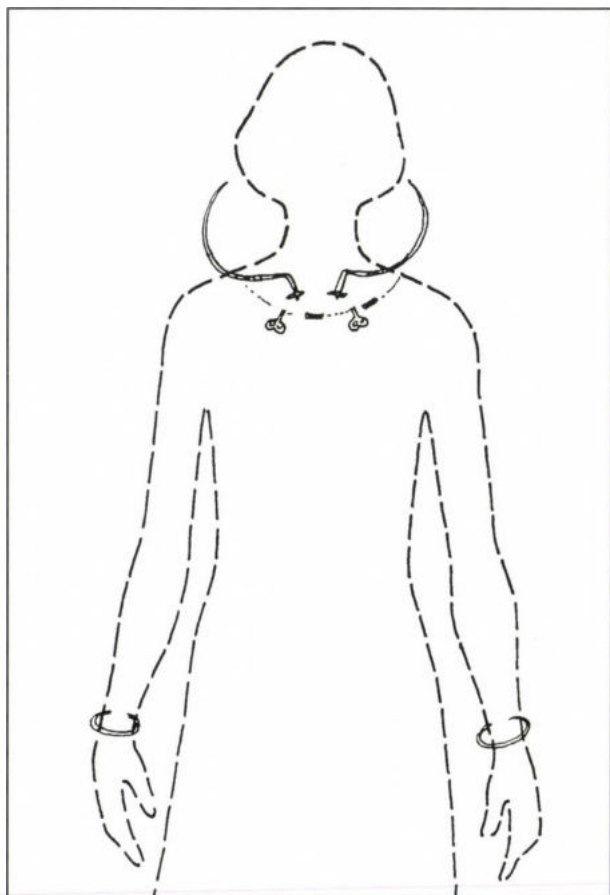

Abb. 2 Szentes-Ecser Déló Tanya. Rekonstruktion der Trachtweise des Grabes

Leben unmöglich. Sie wurden wahrscheinlich nur zur Zeremonie und Bestattung verwendet. Am Ende der Spitze der Nadel befand sich vermutlich ein Nadelschützer aus organischem Stoff.

In den Körpergräbern können wir verschiedene Tragweisen dieser Nadeln beobachten. Im Grab von Ecser-Déló Tanya (HILLEBRAND-BELLA 1921, 258) lagen die Nadeln um den Schädel, im Hockergrab von Lébény (T. NÉMETH 2008, 79, Abb. 5) auf der Schulter, mit den Spitzen

zum Schädel gerichtet. In Dolný Peter im Grab 24 befand sich eine Nadel links am Halswirbel, eine zweite rechts am Brustkorb (DUŠEK 1969, 65, Abb. 11. 3–4). In den Gräbern 17 und 18 wurden die Nadeln nebeneinander auf einer Seite, nahe dem Schädel platziert (DUŠEK 1966, ČS 27, 1; ČS 28, 1). Im Gräberfeld von Pitten im Grab 24 wurden die Sichelnadeln auf der Schulter mit den Spitzen zum Schädel ausgerichtet (HAMPL-KERCHLER-BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ 1978–1981, 31 Taf. 201, Gr. 24, 14–15).

Die Armbänder mit offenen schmalen Enden ohne Verzierung (Abb. 1. 7, 9) sind oft in den hügelgräberzeitlichen Gräbern zu finden (Bz B2–C) wie zum Beispiel in Tápé-Széntégláégető (TROGMAYER 1975, Taf. 3. 78; Taf. 9. 3) oder in Tiszafüred (KOVÁCS 1975, Taf. 31. 1–2).

Ähnliche Schmuckgarnituren wie im Grab von Ecser-Déló Tanya sind im Grab 342 von Tiszafüred vorhanden: zwei Sichelnadeln, eine Halskette aus Herzanhänger, Lanzettanhänger, Spiralröllchen und Muscheln, ebenso zwei Armbänder und zwei Fingerringe (KOVÁCS 1975, Taf. 31. 1–14) oder im Grab 25 von Tápé: zwei Nadeln, eine Halskette aus halbmondförmigen Anhängern und Spiralröllchen und zwei Armbänder (TROGMAYER 1975, Taf. 3. 1–8). Aufgrund der anthropologischen Untersuchung der Gräber von Tápé sind die sich ähnelnden Schmuckbeigaben für Frauengräber (Bz B2–C) charakteristisch (FARKAS-LIPTÁK 1975, 229–235, Grab 25, 73, 130, 444). Nach der Analyse der Bronzebeigaben des Körpergrabes von Szentes-Ecser-Déló Tanya wurde das Grab in die Hügelgräberzeit (Bz B2–C) datiert. Die Gräber sind – mit ähnlichen Beigaben wie in unserem Grab – für die Bestattung von Frauen charakteristisch.

Anmerkungen

1 Im Museum Szentes möchte ich bei Dr. G. Vörös für die Hilfsbereitschaft bei der Materialaufnahme

für Anhänger danken. Szente KJM Archäologische Daten, ohne Inv. Nr.

BIBLIOGRAPHIE

- BÁNDI 1964–1965 G. BÁNDI, *Ursprung der Metallschmiedekunst der Vátya-Kultur*. MFMÉ 2 (1964–65) 39–47.
- BÓNA 1958 I. BÓNA, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*. Acta ArchHung 9 (1958) 211–243.
- BÓNA 1975 I. BÓNA, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre süd-östlichen Beziehungen*. ArchHung 49. Budapest 1975.
- DUŠEK 1966 M. DUŠEK, *Inventaria Archaeologica Československo* Heft 3. Bonn 1966.
- DUŠEK 1969 M. DUŠEK, *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*. ArchSlov Catalogi 4. Bratislava 1969.
- FARKAS–LIPTÁK 1975 GY. FARKAS–P. LIPTÁK, *Anthropologische Untersuchung*. In: O. Trogmayer, *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe*. Fontes ArchHung Budapest 1975.
- FURMÁNEK 1973 V. FURMÁNEK, *Bronzová industrie Středodunajské mohylové kultury na Moravě. – Bronzeindustrie der mitteldanubischen Hügelgräberkultur in Mähren*. SIA 21 (1973) 25–138.
- FURMÁNEK 1980 V. FURMÁNEK, *Die Anhänger in der Slowakei*. PBF XI 3. München 1980.
- HAMPL–KERCHLER–BENKOVSKY–PIVOVAROVÁ F. HAMPL–H. KERCHLER–Z. BENKOVSKY–PIVOVAROVÁ, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich*. Band 1. MPK19–20 (1978–1981).
- HÄNSEL 1968 B. HÄNSEL, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*. Bonn 1968.
- HÄNSEL–KALICZ 1986 B. HÄNSEL–N. KALICZ, *Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn*. BRGK 67 (1986) 6–88.
- HILLEBRAND–BELLA 1921 HILLEBRAND J.–BELLA L., *Az őskor embere és kultúrája különös tekintettel hazánkra*. Pantheon ismerettára. Budapest 1921.
- KEMENCZEI 1979 T. KEMENCZEI, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*. RégFüz Ser. II. 20 (1979).
- KEMENCZEI 1984 T. KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51. Budapest 1984.
- KOVÁCS 1968 KOVÁCS T., *A kötegyáni ékszelelet. – The jewel find from Kötegyán*. ArchÉrt 95 (1968) 205–210.
- KOVÁCS 1975 T. KOVÁCS, *Tumulus Culture Cemeteries of Tiszaafüred*. RégFüz Ser. II. 17 (1975).
- KOVÁCS 1999 T. KOVÁCS, *Bronzezeitliche Schmuckgegenstände, Waffen und Goldschätze*. In: T. Kovács–P. Raczky (Hrsg.), *Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum. Ausstellung im Museum für Vor- und Frühgeschichte. Archäologisches Museum Frankfurt a. Main 1999–2000*. Budapest 1999, 97–109.

- MOZSOLICS 1967
A. MOZSOLICS, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. Budapest 1967.
- NAGY 2005
NAGY M., *A halomsíros kultúra leletei Szentes környékén. – Die Funde der Hügelgräberkultur in der Umgebung von Szentes*. MFMÉ–StudArch XI (2005) 7–36.
- T. NÉMETH 2008
G. T. NÉMETH, *Rapport préliminaire sur une nécropole de la Culture des Tumulus á Lébény*. In: Z. Czajlik et C. Mordant (ed.), *Nouvelles Approches en Anthropologie et en Archéologie Funéraire*. Actes de la table ronde tenue du 18 au 19 mai 1999 á l'Institut Archéologique de l'Université Eötvös Loránd. Budapest 2008, 73–81.
- NOVOTNÁ 1980
M. NOVOTNÁ, *Die Nadeln in der Slowakei*. PBF XIII 6. München 1980.
- PATAY 1954
PATAY P., *Előzetes jelentés a nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről. – Preliminary Report on the Results of Excavations at Nagybátony Cemetery*. ArchÉrt 81 (1954) 33–49.
- ŘIHOVSKÝ 1979
J. ŘIHOVSKÝ, *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*. PBF XIII 5. München 1979.
- ŘIHOVSKÝ 1983
J. ŘIHOVSKÝ, *Die Nadeln in Westungarn*. PBF XIII 10. München 1983.
- SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985
G. SCHUMACHER-MATTHÄUS, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6. 1985.
- TROGMAYER 1975
O. TROGMAYER, *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe*. Fontes ArchHung Budapest 1975.
- WELS-WEYRAUCH 1978
U. WELS-WEYRAUCH, *Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern*. PBF XI 1. München 1978.
- WELS-WEYRAUCH 1991
U. WELS-WEYRAUCH, *Die Anhänger in Südbayern*. PBF XI 5. Stuttgart 1991.
- ZALOTAY 1932
ZALOTAY E., *Csongrád vármegye őskori települései. – Urgechichtliche Siedlungen des Komitats Csongrád*. DolgSzeg 8 (1932) 49–102, 273–274.

K. Jankovits
Pázmány P. K. Egyetem
Budapest- Piliscsaba
H – 2087
jankov@btk.ppke.hu

B. Szöllösi Szilvia

LA TÈNE KERÁMIAMŰVESSÉG A DÉL-DUNÁNTÚLON. A LT B2–C1 IDŐSZAKOK JELLEMZŐ KERÁMIAEGYÜTTESEI TELEPÜLÉS-LELETANYAGOK ALAPJÁN

A Dél-Dunántúl La Tène-időszakát napjainkig főként síregyüttesekből ismeri a kutatás. Az elmúlt évtizedekben a nagyberuházásokhoz köthető megelőző leletmentő ásatások során feltárt La Tène-kori települések a településkutatás oldaláról tovább bővítették a korszak megismerését. A tanulmányban vizsgált négy, a LT B2–C1 időszakra keltezhető lelőhelyről – Paks–Gyapa, Dunaszentgyörgy, – 6. sz. főút, Ordacsehi–Csereföld, Harc–Janyapuszta – előkerült kerámia leletanyag részletes elemzése és összehasonlítása lehetővé teszi a La Tène-edényművesség főbb technológiai és tipológiai vonásainak felvázolását a dél-dunántúli régióban. A tárgyalt leletegyütteseknek a velük egykorú északkelet-magyarországi telepletekkel történő összevetésével a két földrajzi régió La Tène-edényművessége közötti hasonlóságok és eltérések is vizsgálhatók.

Kulcsszavak: kora és középső La Tène települések, La Tène-kerámiatechnológia és -tipológia, regionális összehasonlítás

A Dél-Dunántúl késő vaskorának ismeretéhez napjainkig elsősorban a régióban feltárt és a szakirodalomban hozzáférhető temetők leletanyaga nyújtott támpontot. Ahhoz, hogy a korszak településeiről is tudományosan megalapozott kép alakuljon ki, jelentősen hozzájárul az a számos La Tène-korú lelőhely, amely az elmúlt évtizedekben lezajlott, elsősorban a nagyberuházásokat megelőző leletmentő ásatások eredményeként került napvilágra. Különösen fontos, hogy ezek között nem csak a La Tène-kor kései szakaszára, hanem az azt megelőző periódusba keltezhető települések is szép számmal vannak, amelyekről eddig kevesebb információ állt rendelkezésünkre.

A La Tène-kor magyarországi régészeti hagyatékának máig gyakran idézett nagy összefoglalása Hunyady I. tollából született az 1940-es években (HUNYADY 1942–1944). Bár a Hunyady által felállított kronológiai rendszer napjainkban már nem tartható (a problematikáról legutóbb: SZABÓ 2009), a szerző idézett munkája óta nem készült a késő vaskor hazai

emlékeit hasonló részletességgel bemutató összefoglalás. Ezért az időközben előkerült kelta leletanyagok feldolgozásakor a témával foglalkozók szinte minden esetben Hunyady tanulmányához nyúltak vissza párhuzamokért, miközben a tipológia kelezésbeli vonatkozásainak módosulását csak kevesen vették figyelembe. Az ebből a helyzetből fakadó konfúzió napjainkban is érzékelhető a hazai kelta kutatásban. Ezért tartjuk fontosnak kiemelni, hogy Hunyady I. munkája alapvetően a tárgytipusok formai elkülönítése szempontjából használható kiindulópontként, míg kronológiai megállapításai mára túlhaladottá váltak.

A hazai és nemzetközi La Tène településkutatás általános problémája a lelőhelyek szegénysége jó keltezhető értékű leletekben – elsősorban az egykorú sírleletekkel párhuzamosítható fém- és üvegtárgyakban –, ami a telepkek kronológiai helyzetének pontosításában komoly hátrányt jelent. A legtöbb lelőhelyről ugyanakkor igen nagy mennyiségű kerámia leletanyag kerül elő, amelynek feldolgozására így kényszer-

rűen nagy hangsúly helyeződik. A középső La Tène-időszak települései edényművességének kutatásában komoly előrelépés az északkelet-magyarországi Sajópetri–Hosszú-dűlőn feltárt, a LT B2–C1 időszakokra keltezhető település monografikus közlése (SZABÓ 2007). A lelőhelyről származó nagy mennyiségű kerámia leletanyag feldolgozásához a szerzők kettős, egyrészt a készítéstechnológiára, más részről a tipológiára koncentrálnak a szisztémát dolgoztak ki (SZABÓ ET AL. 2007). A rendszert később több más északkelet-magyarországi lelőhely, így a Polgár 1–Király-éparton (SZABÓ ET AL. 2008), Karcsa–Sérhomokon és Mátraszőlős–Királydombon (TANKÓ 2010, 323) feltárt települések kerámia leletanyagának elemzésénél is sikerrel alkalmazták, és szintén ebben a szisztémában zajlott a Ludas–Varjú-dűlőben (SZABÓ 2012), illetve tart még a Sajópetri–Homoki-szőlőskertek lelőhelyen feltárt temetők (GUILLAUMET–SZABÓ 2004) kerámialeleteinek feldolgozása.

A Sajópetrinél alkalmazott rendszer kisebb módosításokkal jól kiterjeszthető a Dél-Dunántúlon feltárt, a LT B2 és C1 időszakokra keltezhető települések kerámialeleteire is, ennek eredményeit ismerteti a jelen tanulmány. A szisztéma fő erénye az általa biztosított összehasonlíthatóság, amely révén nem csak az egyes lelőhelyek között vagy egy földrajzi régióra vonatkoztatva, de a földrajzi régiók között is vizsgálhatóak a La Tène-edényművesség fő technológiai és tipológiai vonásai, illetve a hasonlóságok és eltérések.

A tárgyalt dél-dunántúli lelőhelyek keltezése a kisleletek alapján

Tanulmány bázisát négy dél-dunántúli korai/középső La Tène-lelőhely, Paks–Gyapa (VÁCZI 2009), Dunaszentgyörgy–6.sz. főút (HERBÁLY 2008; SZÖLLŐSI 2009), Harc–Janyapuszta (CZAJLIK ET AL 2010) és Ordacsehi–Csereföld (GALLINA–SOMOGYI 2003, GALLINA ET AL. 2007) kerámia leletanyagának összehasonlító vizsgálata alkotja (1. kép). A lelőhelyek közös jel-

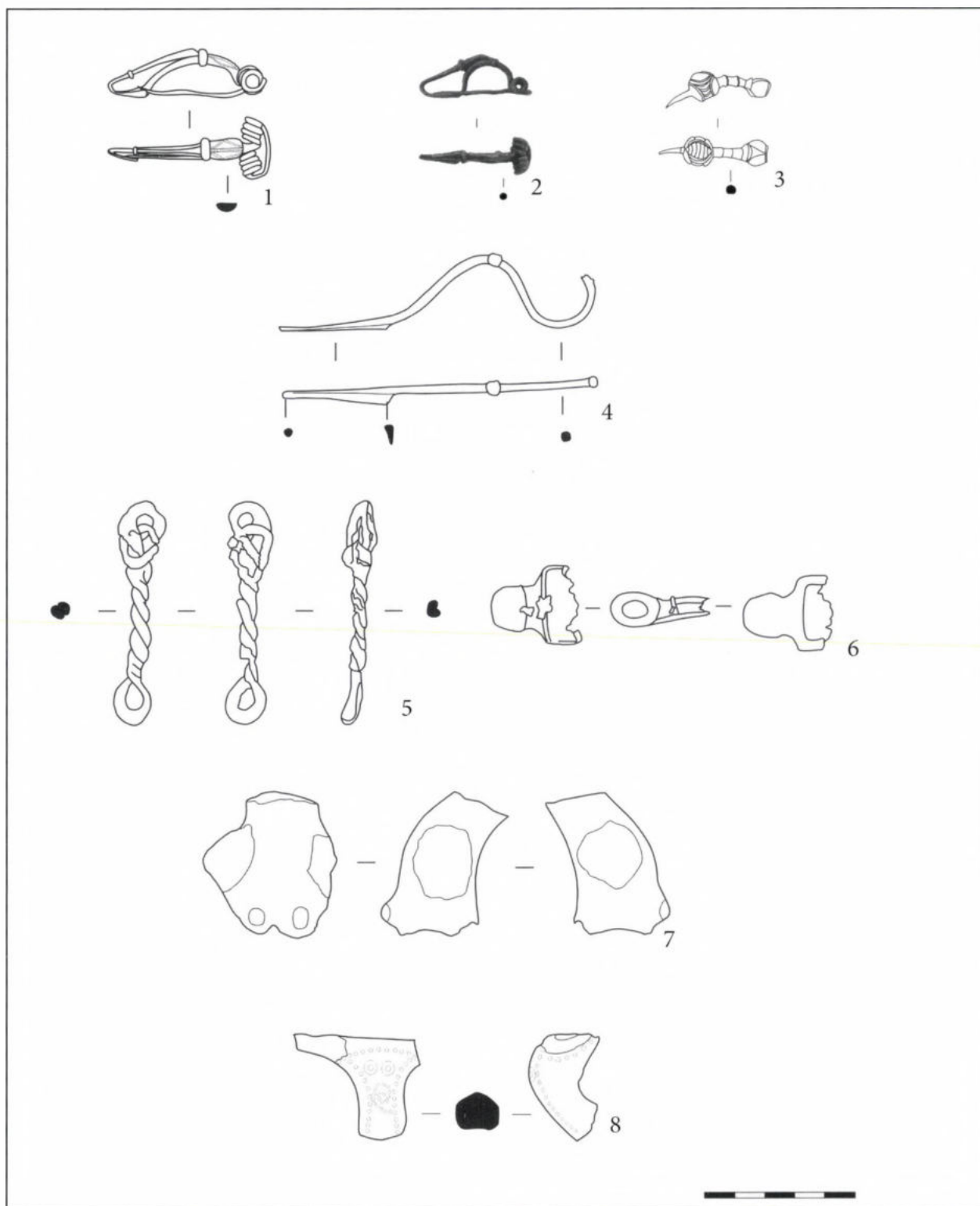

1. kép A vizsgált lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése

Abb. 1 Die geographische Lage der untersuchten Fundorte

lemzője, hogy falusias jellegű, egyrétegű sík települések kisebb-nagyobb részletei kerültek rajtuk napvilágra. A feltárások jellege és volumene azonban jelentősen eltér egymástól. Gyapán, Dunaszentgyörgyön és Ordacsehiben nagy felületű leletmentő feltárás zajlott, míg Harcon egy komplex kutatási program részeként, kis területű tervásatás eredményeként vált ismertté a La Tène-kori településrészlet. Ez a helyzet tükröződik a leletanyagok nagyságában is, amely a feldolgozásnál természetesen nem hagyható figyelmen kívül.

A lelőhelyek kronológiai helyzete elsősorban a jó keltezéssel rendelkező kisleletekre támaszkodva határozható meg. Ezek száma azonban alacsony, és egyedül Ordacsehiben kerültek elő zárt kontextusból, míg a többi lelőhelyről csak szórványdarabok ismertek. Mégis, a viselethez vagy fegyverzethez tartozó, fém- és üvegből illetve más anyagból készült tárgyak jól körülhatárolható periódust jelölnek. A keltezés szempontjából a legérzékenyebbek a fibulák: az Ordacsehiben előkerült, vésett díszű bronz példány (2. kép 1), valamint a Harcon szórványként előkerült darab (2. kép 2) párhuzamait a LT B2 periódus második felére, illetve a LT B2/C1 fordulójára keltezhető síregyüttesekből ismerjük (BUJNA 2003, 95, Obr. 63; az ordacsehi darabhoz: HUNYADY 1942–1944, XXII.t.5;

2. kép Kiemelt jelentőségű kisleletek a vizsgált dél-dunántúli településekről.

1, 4, 5, 7: Ordacsehi–Csereföld; 2: Harc–Janyapuszta; 3, 6, 8: Paks–Gyapa.

Abb. 2 Bedeutende Kleinfunde aus den untersuchten südtransdanubischen Siedlungen. 1, 4, 5, 7: Ordacsehi–Csereföld; 2: Harc–Janyapuszta; 3, 6, 8: Paks–Gyapa.

a harci darabhoz: WOSINSKY 1896, 571–572, Fig. CXLIII. 8; SZABÓ–TANKÓ 2006, 332, Fig. 5.3). Az Ordacsehiben előkerült egyik vas fibula (2. kép 4) az ún. Pottenbrunn-Horný Jatov típusú fibulák LT C1 időszakba helyezhető variánsai közé tartozik. E fibulatípus idősebb, a LT B2-re keltezhető darabjainak elterjedése Délnyugat-Szlovákia és Ausztria területére koncentrálódik, míg a fiatalabb változatok jóval nagyobb földrajzi területen szóródnak a Duna mentén (RAMSL 2002, 122, Abb. 134). A szintén szórványként előkerült gyapai bronzfibula-töredék (2. kép 3) a gombok egyedi, palmettás díszítése alapján az ún. Zvonimirovo-típusba tartozik, amely a 2000-es évek folyamán Zvonimirovo-Veliko polje lelőhelyen (Észak-Horvátország) feltárt La Tène-temető több sírjából előkerült hasonló, jellegzetes díszű darabokról kapta a nevét (DIZDAR 2007, 37). Bár a zvonimirovoi példányok keltezése a sírok további mellékletei alapján a LT C2 időszakra tehető, a fibulatípus egy képviselője korábbi, LT C1 kontextusból is ismert (Brstje: BOŽIČ 1999, 210).

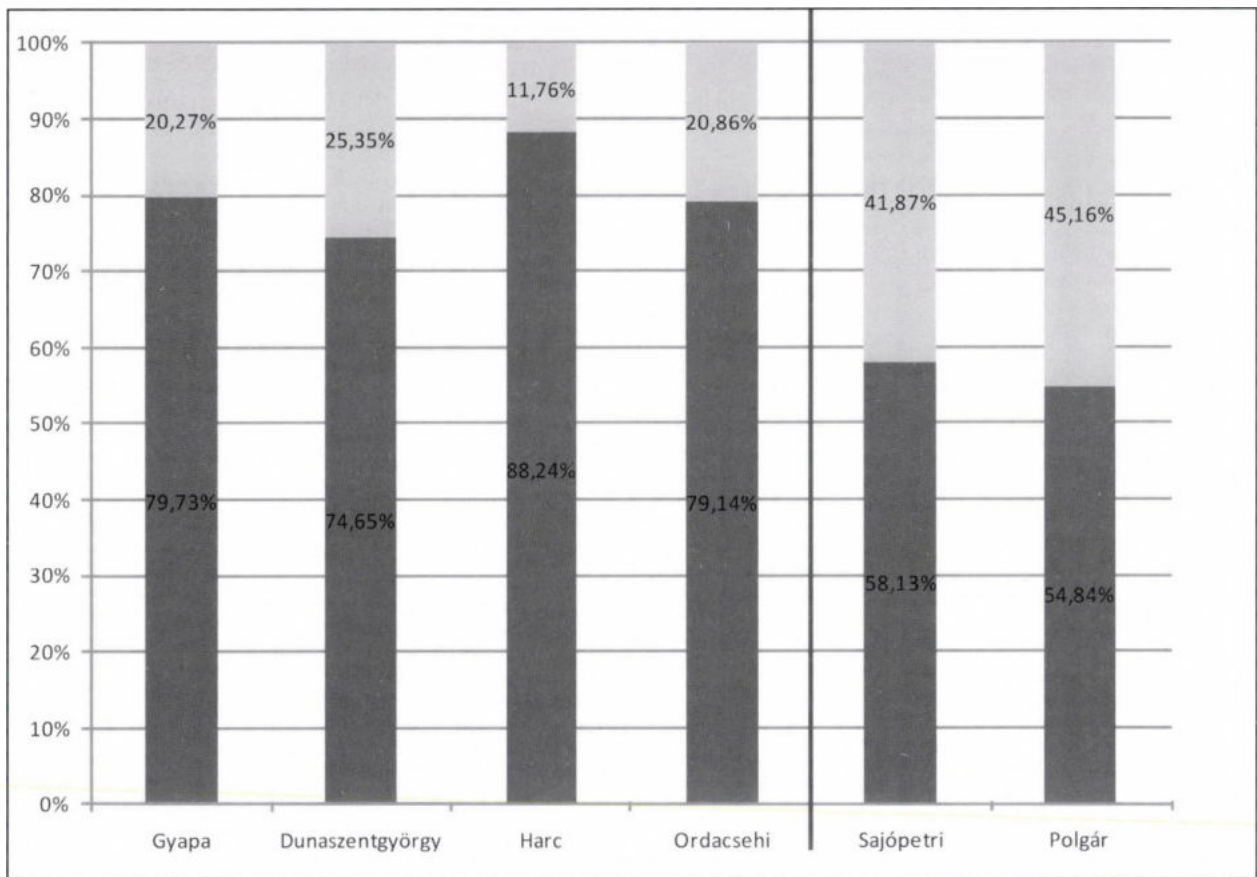
A fibulák nyújtotta datálással összhangban áll néhány további lelet keltezése is. Így az Ordacsehiből származó csavart vaslánc-taghoz (2. kép 5) hasonló típusú tagokból álló kardfüggesztő láncok használatának általánossá válása a kelta fegyverzetnek a LT B2 időszak második felére tehető fejlesztéséhez kapcsolódik, amelyet a Cernon-sur-Coole típusú kardok valamint az egyrészes pajzsdudorok megjelenése jellemez (SZABÓ 1995, 55). A Gyapán szórványként előkerült öntött bronz övtag-töredék (2. kép 6) egy olyan, az ún. magyar típushoz sorolható övlánchoz tartozott, amelynek legszebb, a Kr. e. III. századra keltezhető példányait zoomorf elemekkel és vörös színű emailberakással díszítették (STANCZIK–VADAY 1971; HUNYADY 1942–1944, 104). Az ordacsehi település leletei között szereplő kis üvegkarperec-töredék egy sötétkék üvegből készült, ferde bevagdossággal tagolt D-keresztmetszetű karperecből származik, az e típushoz tartozó darabok a LT C1 időszakra keltezhetőek (GEBHARD 1989, 13;

VENCLOVÁ 1990, 124). A csehországi eredetű szapropelitből készült karpereceket, amelyek egy példányának kis töredéke szintén Ordacsehiből ismert, a keleti kelta régióban a LT B2–C1 időszakban gyártották és használták (VENCLOVÁ 2001, 71; BUJNA 2005, 120, Obr. 97).

Összegezve az eddig leírtakat, a keltező értékkel bíró kisleletek alapján a tárgyalt dél-dunántúli lelőhelyek relativkronológiai szempontból a LT B2 és C1 időszakokba illeszthetők be, azaz a kora La Tène-kor utolsó szakaszába és a középső La Tène-kor első felébe, amely abszolút dátumokban a Kr. e. 310 – 260/250 – 180/170 közötti, körülbelül 130–140 éves időszakot jelenti (SZABÓ 2009, 88). Ezen belül a települések tényleges élettartamáról, létrejöttének és felhagyásának időpontjáról igen nehéz közelebbit mondani. A keltezés a kerámialeletek alapján nem pontosítható tovább. A LT B2 és C1 időszakokra helyezhető lelőhelyek kerámia leletanyagát – különösen a finomkronológia felállítására kevésbé alkalmas településeket – a kutatás keltezés szempontjából általában egy halmazként kezeli. Ennek oka a kerámiainventárok által mutatott egységes kép, amely alapján a kutatás jelen állása mellett *szigorúan kerámiatörténeti szempontból* ez a két periódus valóban egy egységet látszik alkotni. Ugyanerre a problémára világított rá J. Meduna a morvaországi La Tène-települések kerámialeleteit feldolgozó munkájában, amikor a LT B2-nek megfeleltethető 3., és a LT C1-nek megfelelő 4. horizont lelőhelyei közötti kronológiai eltérés megállapítását csak fibulaleletek alapján tartotta megvalósíthatónak (MEDUNA 1980, 140, 142).

A dél-dunántúli La Tène kerámia leletanyag összehasonlító vizsgálata

A Gyapán, Dunaszentgyörgyön, Harcon és Ordacsehiben feltárt települések kerámia leletanyagának összehasonlító elemzése, majd a szűkebb és tágabb földrajzi régió egykorú leletanyagával való összevetése során kirajzolódik

3. kép A korongolatlan és korongolt kerámia százalékos aránya a vizsgált dél-dunántúli leletanyagokban, valamint Sajópetri–Hosszú-dűlőn (TIMÁR ET AL. 2007 alapján) és Polgár 1–Király-érparton (SZABÓ ET AL. 2008 alapján) (sötét: korongolt; világos: korongolatlan)

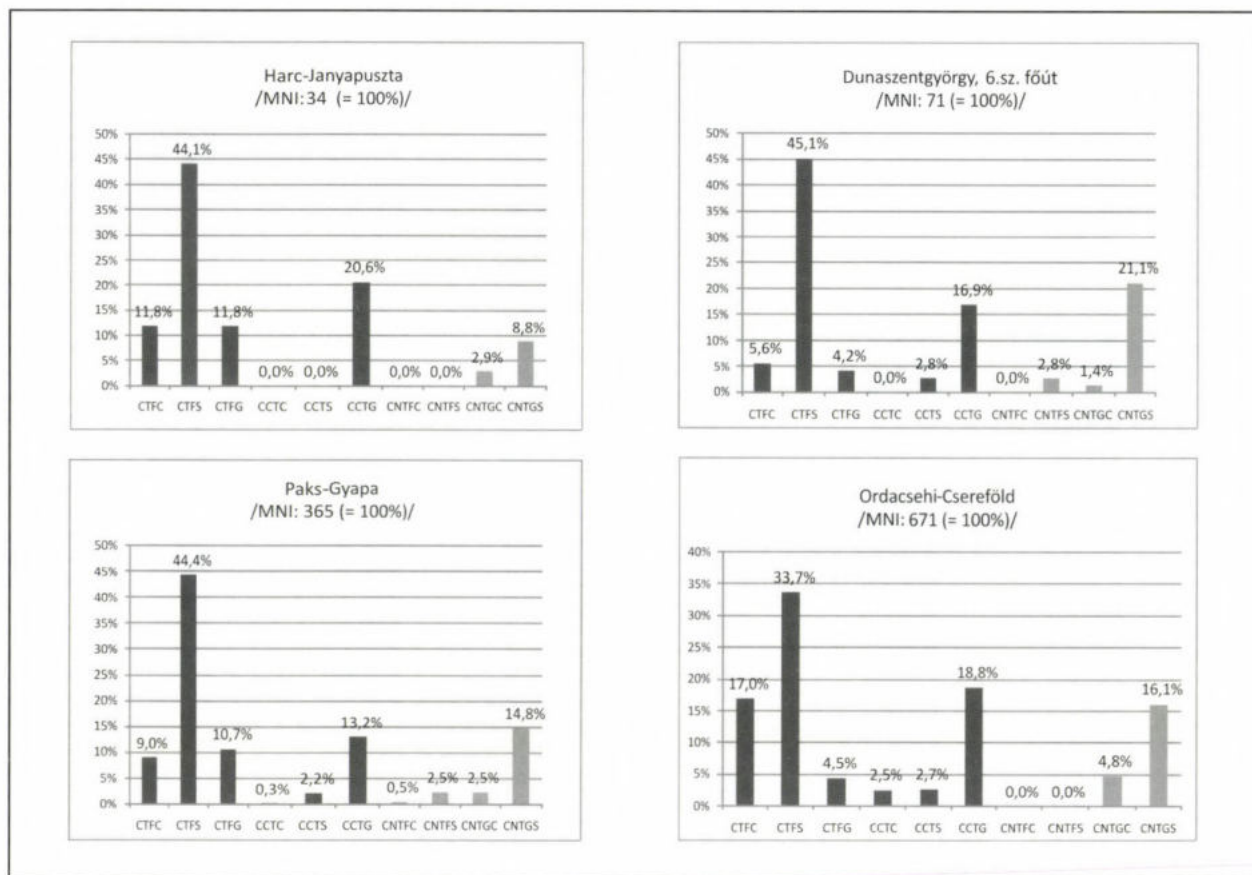
Abb. 3 Prozentverhältnis der handgeformten und der scheibengedrehten Keramik in den untersuchten Fundstoffen von Südtransdanubien, sowie von Sajópetri–Hosszú-dűlő (nach TIMÁR ET AL. 2007) und Polgár 1–Király-érpart (nach SZABÓ ET AL. 2008) (dunkel: handgeformt; hell: scheibengedreht)

a Dél-Dunántúl középső La Tène-kori edényművességének fő technológiai és tipológiai vonásai. A négy lelőhely kerámia leletanyaga igen egységes képet mutat; a vezető kerámia-típusokon túl a kevésbé gyakori formák előfordulásában vagy hiányában érzékelhető kisebb eltérések elsősorban a leletanyagok méretkülönbségeivel, ritkábban a helyi fazekasság hatásával vagy egyéb tényezők befolyásával magyarázhatóak.

A kerámialeletek részletes elemzésének alapjául a lelőhelyek teljes kerámia leletanyagából kiemelhető individuumok (MNI:

Minimum Number of Individuals) szolgáltak. Ordacsehiben 3379 töredékből legkevesebb 671 darab, Gyapán 621 töredékből 365 darab, Dunaszentgyörgyön 116 töredékből 71 darab, végül Harcon 133 töredékből 34 darab önálló edényt sikerült azonosítani.

A készítestechnológia/kerámia-anyagtípus szerinti csoportokat (a szövegben és a grafikonokon szereplő rövidítések feloldásához: SZABÓ ET AL. 2007, 235) tekintve a vizsgált dél-dunántúli lelőhelyek mindegyikének kerámia leletanyagát a korongolt kerámia, azon belül a gyorskorongolt áru (CTF-) dominanciája jel-

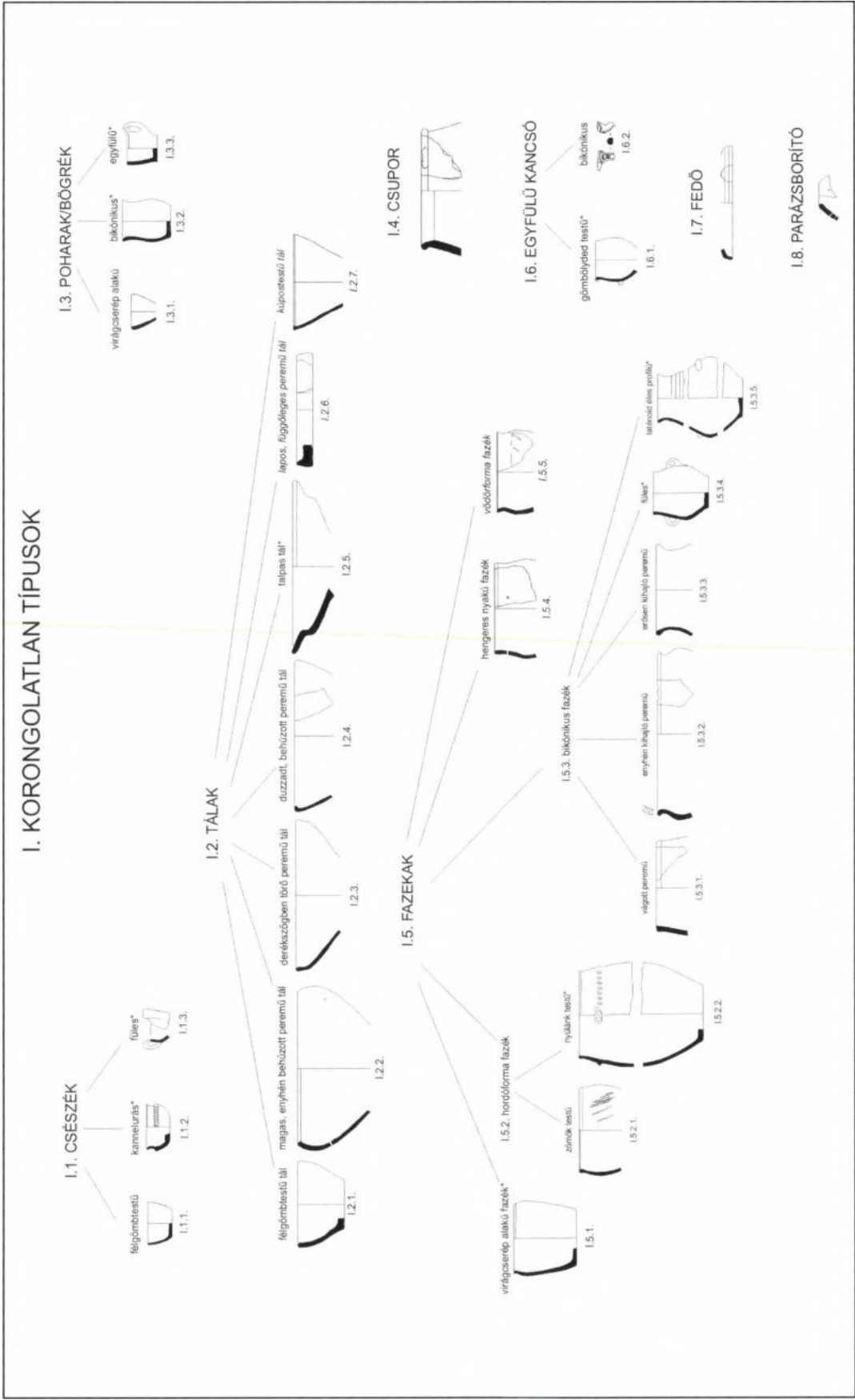
4. kép A kerámia-anyagtípusok százalékos megoszlása a vizsgált dél-dunántúli települések kerámia leletanyagában (sötét: korongolt; világos: korongolatlan)

Abb. 4 Prozentverhältnis der Keramikmaterialtypen im Keramikfundmaterial der untersuchten südtransdanubischen Siedlungen (dunkel: handgeformt; hell: scheibengedreht)

lemzi. Az ezzel a technológiával készült edények töredékei a teljes leletanyagok három-negyedét-négyötödét teszik ki (3. kép). A lászúkorongon készült (CC-) edények között a grafitall soványított anyagból készült darabok (CCTG) – jellemzően a szitulaforma képviselői – száma kiugróan magas. A korongolatlan anyagban a durva házikerámia (CNTG-) dominál, míg a korongolatlan kerámia finom kivitelű változata (CNTF-) a négy település közül csak Dunaszentgyörgyön és Pakson volt azonosítható, és a kerámia leletanyag alig 3 %-át adja. A korongolt és korongolatlan kerámiacsoportokra egyaránt jellemző a redukciós égetési technológia alkalmazásának elsődlegessége (CTFS, CTFG, CCTS, CCTG, CNTFS, CNTGS) (4. kép).

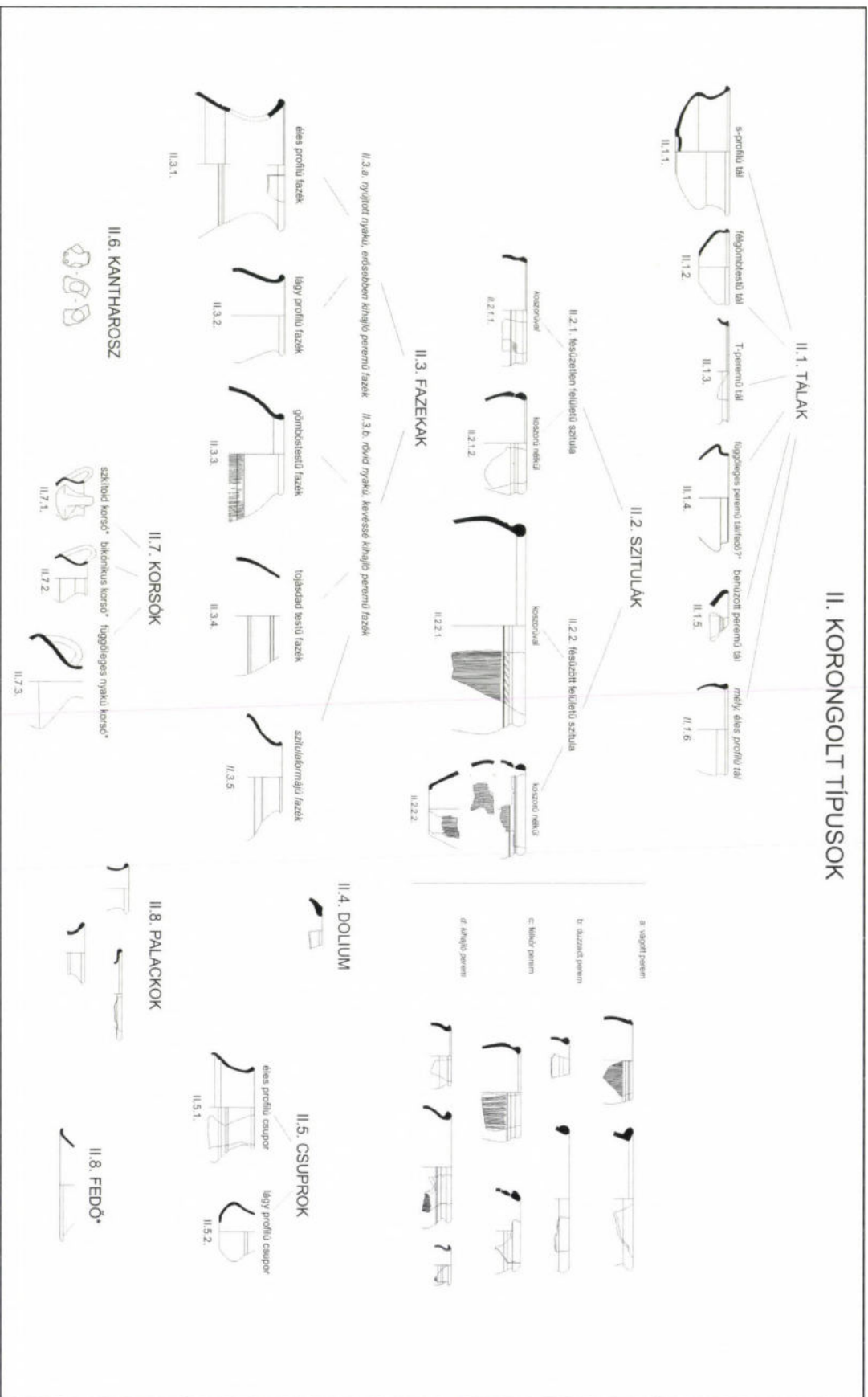
A vizsgált dél-dunántúli települések kerámia leletanyagában azonosított individuumoknak átlagosan valamivel több, mint a fele volt alkalmas tipológiai meghatározásra. Kivételt a gyapai lelőhely képez, ahol az azonosított önálló edények mintegy 70 %-át lehetett valamely tipológiai csoportba sorolni. A leggazdagabb inventár Ordacsehiben volt megfogható, amely nyilvánvaló összefüggésben áll a kerámia leletanyag nagyságával a többi vizsgált lelőhelyhez képest. A sajópetri tipológiai rendszernek (vö. SZABÓ ET AL. 2007, 244, Fig. 46–47) a vizsgált dunántúli települések kerámialeletei alapján kiegészített változatát az 5-6. képeken mutatjuk be.

Az anyagtípusbeli megoszláshoz hasonlóan a kerámiaegyütteseket tipológiai szempontból is a korongolt áru uralja. A vezértípusok a tálak

5. kép Korongolatlan kerámiatípusok. *-al jelölve: csak az északkelet-magyarországi lelőhelyekről ismert formák; *dólt betűvel*: a sajópetri rendszerhez képest új formák
Abb. 5 Handgeformte Keramiktypen. Mit * bezeichnet: nur von nordostungarischen Fundorten bekannte Formen; in *Kursivschrift*: Die im Vergleich zum System von Sajópetri neue Formen

II. KORONGOLT TÍPUSOK

6. kép Korongolt kerámiafajták. *-al jelölve: csak az északkelet-magyarországi lelőhelyekről ismert formák; *dől*t betűvel: a sajópetri rendszertől

Abb. 6 Scheibengedrehte Keramiktypen. Mit * bezeichnet: nur von nordostungarischen Fundorten bekannte Formen; in *Kursivschrift*: Die im Vergleich zum System von Sajópetri neue Formen

(II.1. típus), elsősorban az S-profilúak (II.1.1. típus), de szintén nagyon gyakori a félgömbtestű forma (II.1.2. típus), valamint a szitulák (II.2. típus), amelyek döntő többsége fészűzött felületű (II.2.2. típus).

Valószínűleg legalább ilyen nagy számban voltak jelen különböző korongolt fazékformák (II.3. típus) a kerámiaegyüttesekben, ezek azonosítása azonban az erősen töredékes telepanyagokban komoly nehézségekbe ütközik. A tárgyalt típusok mellett kisebb számban további edényformák, így csuprok (II.5. típus), és palackok (II.8. típus) is azonosíthatóak. Végül egy-egy szórványos töredék képviseli a korsókat illetve kantharosokat (II.6./II.7. típus), a doliumokat (II.4. típus), valamint a csészéket/poharakat (II.10. típus) (6. kép).

A korongolatlan kerámia leletanyag a típusok szempontjából meglehetősen homogén képet mutat: a töredékek túlnyomó többsége valamely tál- (I.2. típus) vagy fazékformaként (I.5. típus) azonosítható. A tálak között a félgömbtestű forma (I.2.1. típus) emelhető ki vezértípusként, de számos töredék tartozik a kúpos testű (I.2.6. típus), valamint a magas, enyhén behajló peremű (I.2.2. típus), illetve a duzzadt peremű (I.2.4. típus) variánshoz is. A fazekaknál csak ritkán nyílt mód az alapformákon túl (I.5.1-5. típusok) további alcsoportok elkülönítésére, mindenesetre a fazéktöredékek többsége a bikónikus formához tartozik (I.5.3. típus). A vezértípusok mellett a többi formához: a csészéhez (I.1. típus), poharakhoz (I.3. típus), csuprokhoz (I.4. típus), egyfülű kancsókhöz (I.6. típus), fedőkhöz (I.7. típus), illetve parázsborítókhoz (I.8. típus) egy-egy töredék sorolható (5. kép).

A vizsgált dél-dunántúli kerámia leletanyagokban mind a korongolatlan, mind a korongolt formák esetében feltűnő a füles edénytípusok szinte teljes hiánya, illetve azonosíthatatlansága. Úgy tűnik, ebben a földrajzi régióban ezek a típusok nem tartoznak a középső La Tène-lelőhelyek gyakori leletei közé, ellentétben például az Északkelet-Magyarországon vagy

az Észak-Balkánon feltárt temetőkkel és településekkel, amelyek leletanyagában a La Tène-kerámiaművesség formakincséből alapvetően hiányzó füles edények valamely idegen – hellenisztikus, illyr, szkíta – fazekashagyomány hatása alatt jelennek meg (SZABÓ 2005, 162–166; SLADIĆ 1986, 63–64).

Figyelemre méltó, hogy a vizsgált dél-dunántúli kerámiaegyüttesekben szereplő mindössze három fültöredék között éppen két különleges darab szerepel: egy kantharos vagy kancsó anthropomorf kialakítású fültöredéke Ordacsehiből (2. kép 7), valamint egy kisméretű egyfülű kancsó bepecsételt és betűzdelt mintákból alkotott absztrakt emberi maszkábrázolással díszített fülének töredéke Gyapárról (2. kép 8, 7. kép 6). E darabok, amelyek a keleti kelta *koiné*-művészet megnyilvánulásaiént értékelhetők a dél-dunántúli települések leletanyagában, jól illeszkednek azoknak a La Tène-kultúra keleti területeiről a Kr.e. III-II. századból ismert edényeknek az egyre bővülő körébe, amelyeken zoomorf, thériomorf vagy anthropomorf díszítmény látható, akár a teljes fül figurális kiképzése, akár a fülön vagy az edény oldalán elhelyezett részleges ábrázolás (emberi maszk vagy állatfej) formájában (SZABÓ 2005, 166–168; HORVÁTH 2008).

A vizsgált lelőhelyek kerámialeletei között kis számban bepecsételéssel, besimítással vagy más technikával díszített töredékek is szerepelnek (7–8. kép). A bepecsételt fogazott ívekből és koncentrikus körökből álló díszítmények, amelyek legszebb példája egy Ordacsehiben előkerült szitulán látható (7. kép 5), elsősorban a kora La Tène-kor keramikájára jellemzőek, de megjelenésük a középső La Tène-korban sem szokatlan. Közvetett módon a helyi edényművesség bizonyítékai az ordacsehi bepecsételt ívekből álló sormintával vagy „rozettával” díszített töredékek (7. kép 8–12), amelyek mindegyike a településen feltárt egyik fazekaskemence és a hozzá kapcsolódó műhelyépület közvetlen környezetéből került elő. A bepecsételt ívek alkotta „rozetta”

párhuzamai kora La Tène-kontextusból ismeretek, így például egy Guntramsdorfban feltárt temetkezésben münssingeni fibulák társaságában előkerült S-profilú tálról (SCHWAPPACH 1975, 131, Taf. XVIII. 1). Az ordacsehi díszítmény az ún. braubachi tálak omphaloszat díszítő szigorúan geometrikus kompozíciók erősen leegyszerűsített, kései változata (SCHWAPPACH 1977, 151). Figyelemre méltó egy Gyapáról származó, nagyméretű gömbötestű fazék egyedi pecsétdíszes töredéke is (7. kép 1). A keretben elhelyezett, fekvő vagy álló S-motívumok, amelyeket a gyapai pecséthez hasonlóan gyakran egészítenek ki a kereten belül az S közepénél elhelyezett körök vagy háromszögek, szoros összefüggésben állnak az ún. lantmotívum (*lyra*) leegyszerűsített, két egymásnak szembe vagy háttal fordított álló S-motívumok alkotta változatával, amely a kora és középső La Tène-korban széles földrajzi területen terjedt el Észak-Olaszországtól Erdélyig (MEGAW–MEGAW 2006, 369, Fig. 1).

A vizsgált lelőhelyek közül Ordacsehiből, Gyapáról és Dunaszentgyörgyről kerültek elő besimított díszű edények töredékei (8. kép). Bár maga a díszítőtechnika már a LT B2 időszakban elterjedt a kelta fazekasok körében (SZABÓ 2007, 318), a belső felületükön besimított vonaldíszes S-profilú, félgömbtestű vagy behúzott peremű korongolt tálak mégis alapvetően a késő La Tène-kor jellemző típusai (B. BÓNIS 1969, 175). Néhány, kora- és középső La Tène-kontextusban előkerült, hasonlóan díszített tál – többek között az ordacsehi és gyapai darabok – alapján azonban az edényforma és a díszítésmód e kombinációjának megjelenésével már a LT D időszak előtt számolni kell (további példák: SZABÓ 2007, Pl. CXXVII. 8.; MEDUNA 1980, 236, Taf. 20. 14).

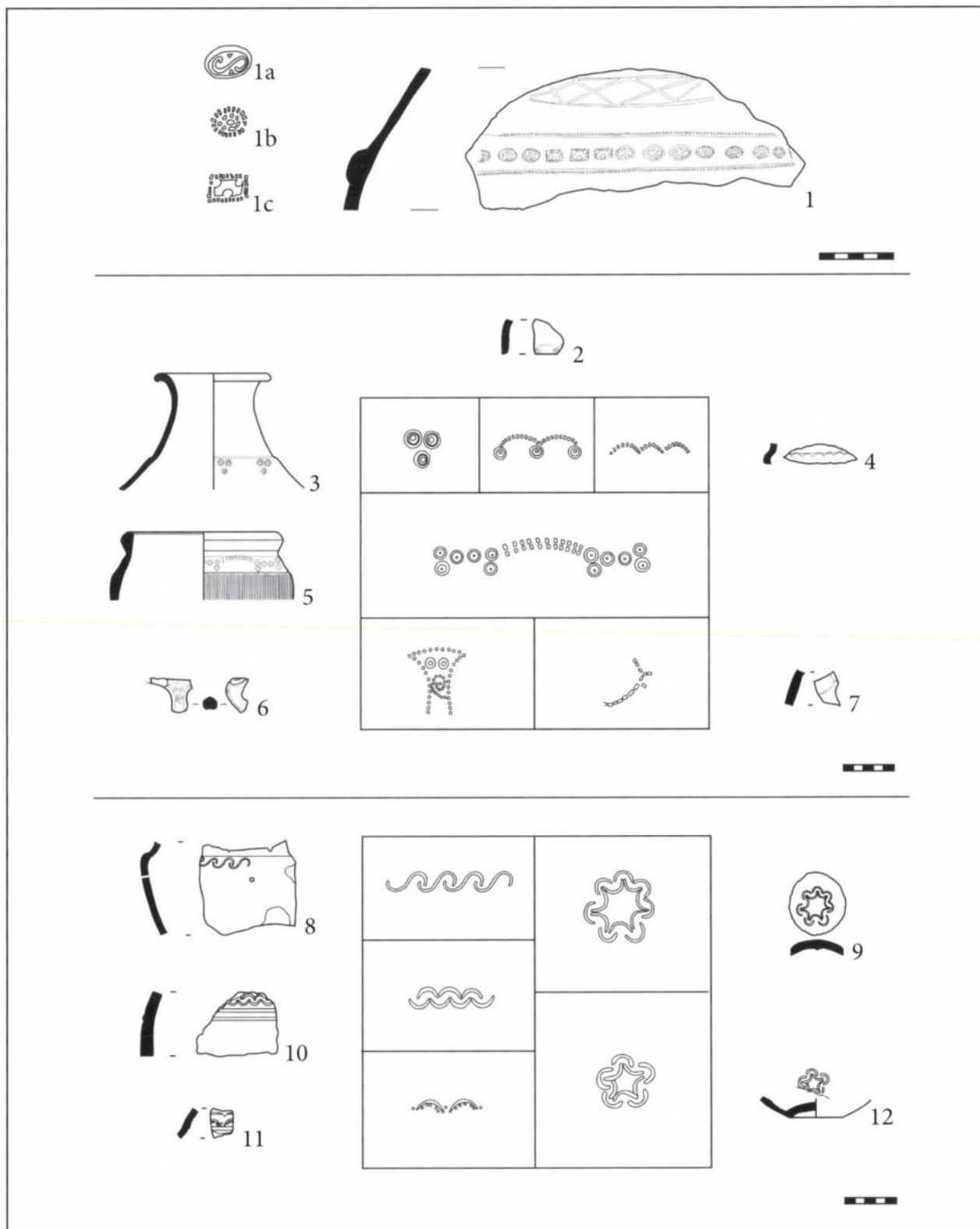
Gyapán olyan besimított hullámvonaldíszes táltöredékek egész sorozata került elő, amelyeket nem csupán a díszítőtechnika, de a díszítmény szokatlan elhelyezése (a perem belső felületén) és a peremkialakítás is összekapcsol (8. kép 1–3). Bár ezen a településen Ordacse-

hitől eltérően nem kerültek napvilágra helyben folytatott fazekastevékenységhez kapcsolódó objektumok, a felsorolt jellegzetességek alapján a gyapai besimított díszű tálak nagy valószínűséggel azonos, talán helyi műhelyben készültek.

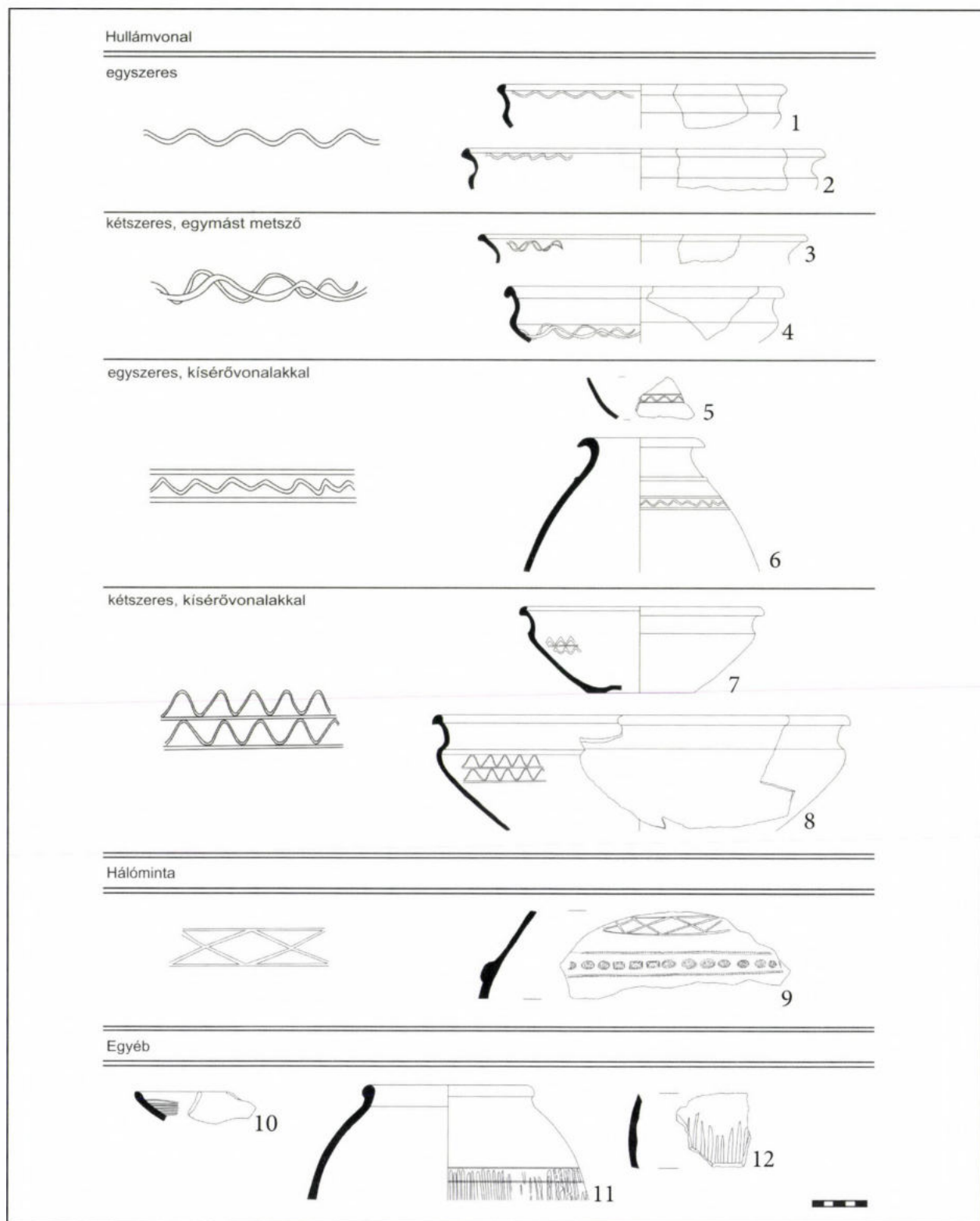
Ahhoz, hogy a tárgyalt településeket megfelelő kronológiai és kulturális kontextusba helyezhessük, leletanyagukat elsőként a szűkebb és tágabb földrajzi régióból – a Dél-Dunántúlról illetve a Kárpát-medence nyugati feléből – ismertté vált kora és középső La Tène lelőhelyekről származó leletegyüttesekkel kell összevetnünk.

Az egyes kerámialeletek szintjén kimutatható számos párhuzamon túl a legteljesebb összehasonlítás lehetőségét a Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont lelőhelyen feltárt La Tène településrészlet kerámia leletanyaga szolgáltatja, mivel annak feldolgozása a tárgyalt dél-dunántúli településekéhez hasonlóan a sajópetri rendszerben zajlott (TANKÓ–EGRY 2009).

A ménfőcsanaki település részben korábbi horizontot képvisel, mint a vizsgált dél-dunántúli lelőhelyek. Életének kezdete egy duxi típusú vasfibula, illetve egy, a Waldalgesheim-stílus köréhez kapcsolható pecsétdíszel ékített edénytöredék alapján feltehetőleg a LT B1 időszakra, a Kr.e. IV. század második felére helyezhető, míg a telep felhagyására legkésőbb a LT B2/C1 időszak fordulóján, a Kr.e. III. század második felében kerülhetett sor (TANKÓ–EGRY 2009, 406). A lelőhely kerámia leletanyaga önmagában kevésbé alkalmas e kronológiai határok megerősítésére, bár az említett pecsétdíszes edénytöredék mellett a kerámiainventár összetétele is a kora La Tène-kor felé mutat (korai S-profilú táltípusok, kora La Tène-fazekak/szitulák határozott jelenléte, korongolt félgömbtestű tálak kisebb aránya). A kronológiai eltérés ellenére a dél-dunántúli lelőhelyekről származó kerámiaegyüttesek és a Ménfőcsanakról Tankó K. valamint Egrý I. által közzétett, a településrészlet fontosabb objektumait reprezentáló leletanyag számos ponton párhuzamosítható.

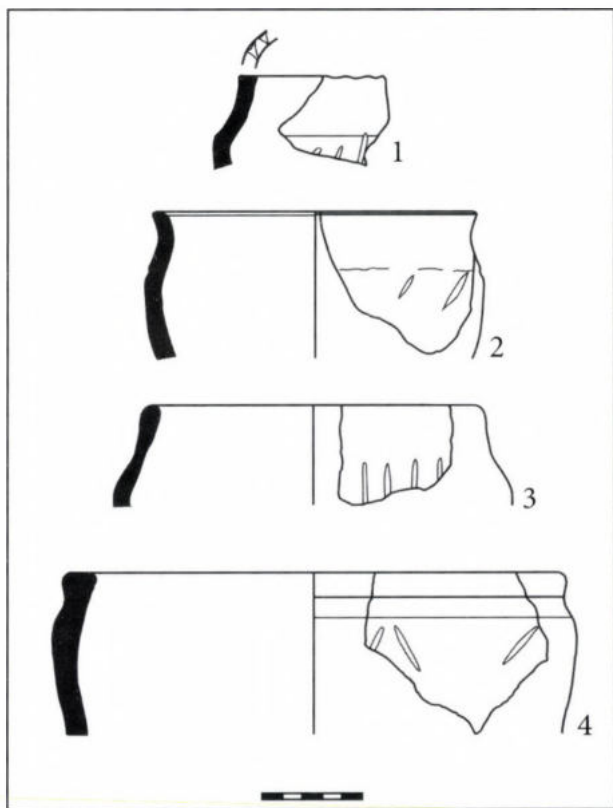

7. kép Pecsételt díszű kerámia. 1-3, 6: Paks–Gyapa; 4-5, 7-12: Ordacsehi–Csereföld
 Abb. 7 Keramik mit eingestempelter Verzierung. 1-3, 6: Paks–Gyapa; 4-5, 7-12:
 Ordacsehi–Csereföld

8. kép Besimított díszű kerámia. 1-3, 6-9: Paks–Gyapa; 4, 12: Dunaszentgyörgy, 6. sz. főút;
10-11: Ordacsehi–Csereföld

Abb. 8 Eingeglättete Keramik. 1-3, 6-9: Paks–Gyapa; 4, 12: Dunaszentgyörgy,
Hauptstraße Nr. 6; 10-11: Ordacsehi–Csereföld

9. kép Vödörforma fazekak az ordacsehi (1–3) és a gyapai (4) településről

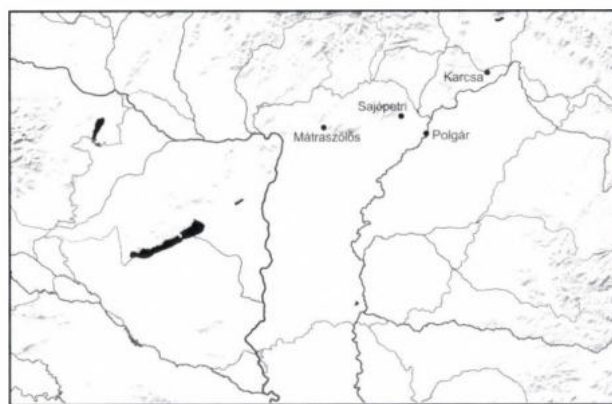
Abb. 9 Eimerförmige Töpfe aus den Siedlungen Ordacsehi und Gyapa

A kerámialeletek között a korongon készült darabok dominálnak, bár a korongolatlan edények aránya a ménfőcsanaki objektumokban magasabb (az összes töredék 30-50%-a), mint a dél-dunántúli lelőhelyeken megfigyelt átlag (19,56 %; vö. 3. kép). Ménfőcsanakon szokatlanul nagy számban kerültek elő grafitos soványítású kerámiatöredékek, amelyek a lelőhelyről származó nyersgrazit-tömbökkel együtt a településnek a grafitos kerámia előállításában és/vagy a nyersgrazit disztribúciójában játszott kiemelt szerepét sejtetik (TANKÓ 2005, 132–134).

A kerámiaformák szempontjából a ménfőcsanaki településrészlet és a tárgyalt dél-dunántúli települések leletanyaga igen hasonló képet mutat. A korongolatlan kerámika vezérformáit Ménfőcsanakon is a félgömbös és kúpos testű,

illetve a behúzott peremű tálak (I.2.1, I.2.2, I.2.7. típusok) alkotják, mellettük a másik karakterisztikus típus a vödörforma fazék (I.5.5. típus, ún. kora LT-fazék/szitula). A leletanyagban a dél-dunántúli lelőhelyekhez hasonlóan nem jellemzőek a korongolatlan füles edények és az ujjbenyomkodott bordagírlandokkal vagy nagy plasztikus bütykökkel ellátott virágcserep- és hordóforma fazekak. A korongolt keramikában az észak-dunántúli lelőhelyen megjelenő típusok általános, számos párhuzammal rendelkező formákat képviselnek, így például fészületlen vagy fészűzött felületű, gyakran koszorús díszű szitulákat (II.2.1-2. típusok), S-profilú és félgömbtestű tálakat (II.1.1-2. típusok), csuprokat (II.5. típus) és bikónikus fazekakat (II.3. típus), amelyek mindegyike szerepel a dél-dunántúli települések kerámia-leletanyagában is.

A kerámiatipológiai összkép hasonlósága mellett a Ménfőcsanak és a dél-dunántúli lelőhelyek közötti párhuzamok gyakorlatilag az egyes töredékek szintjén is kimutathatóak. A gyapai koncentrikus körökkel pecsételt palackhoz (7. kép 3) hasonló díszű edények töredékei származnak a ménfőcsanaki 95/170. és 95/313. sz. épületből (TANKÓ–EGRY 2009, 412, 4. ábra 7; 413, 5. ábra 12), míg egy dunaszentgyörgyi korongolatlan, éles peremtörésű bikónikus fazék (SZÖLLŐSI 2009, 151, 8. ábra 8) jó párhu-

10. kép A sajópetri rendszerben feldolgozott északkelet-magyarországi La Tène települések
Abb. 10 Die im System von Sajópetri bearbeiteten nordostungarischen La Tène-Siedlungen

zama említhető a 06/58. épületből (TANKÓ–EGRY 2009, 415, 7. ábra 6). Ugyaninnen származik egy vödörforma fazék perem- és oldaltöredéke (TANKÓ–EGRY 2009, 415, 7. ábra 3), amelyen a vállat egymással szembe fordított bevagdosott ferde vonalakból álló díszítés hangsúlyozza. A díszítmény párja egy ugyanezt a típust képviselő gyapai fazékon látható (9. kép 4). Végül említést érdemel egy talán szitulához tartozó, erősen grafitos anyagú, kézikorongon készült ménfőcsanaki töredék, amelyen szögletes keretben fekvő, egymással szembefordított S-motívumokat (azaz *lyra* motívumot) ábrázoló pecsét dísz látható (TANKÓ–EGRY 2009, 413, 5. ábra 3). E díszítménnyel állnak rokonságban a korábban már említett paksi és ordascsei töredékeken (7. kép 1, 8) látható pecsételt S-motívumok.

A Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén feltárt települést, amely szervesen illeszkedik a Rába-menti és Győr környéki Kr.e. IV–III. századi lelőhelyek sorába, erős szálak fűzik a tágabb kistáji régióhoz, Délnyugat-Szlovákiához és Alsó-Ausztriához is (UZSOKI 1970, 54–55). A felsorolt analógiák bizonyítják, hogy a tárgyalt dél-dunántúli települések leletanyaga szintén ebbe a körbe, azaz a La Tène-műveltség keleti régiójának Dél-Bajorországtól a Kárpát-medence nyugati feléig terjedő körébe illeszthető be.

A sajópetri kerámiafeldolgozási rendszert a névadó Sajópetri–Hosszú-dűlő lelőhely mellett három további északkelet-magyarországi La Tène-település: Polgár 1–Király-érpart, Karcsa–Sérhomok és Mátraszőlős–Királydomb kerámialeleteinek feldolgozásánál is alkalmazták (10. kép). Ezek közül egyértelműen Sajópetri–Hosszú-dűlő szolgáltatja a legstabilabb összehasonlítási alapot, ahonnan a 10.000 töredéket meghaladó kerámia leletanyagból közel 3300 elemezhető individuum áll rendelkezésre. Polgáron 1242 töredékből legkevesebb 186 önálló edényt sikerült azonosítani, míg a karcsei és mátraszőlősi lelőhelyeken kisebb kerámiaegyüttesek kerültek napvilágra. A négy

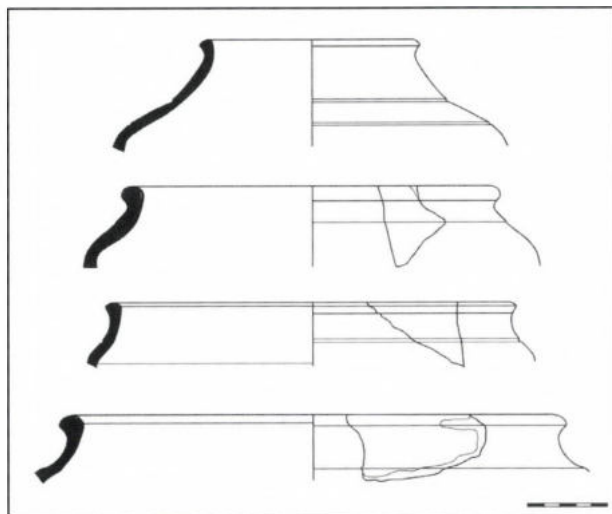
lelőhely kerámiatechnológiai és -tipológiai összevetését Tankó K. végezte el, amelynek kapcsán rámutatott, hogy az egyes lelőhelyeken azonosított kerámiaformákban megfigyelhető kisebb eltérésektől eltekintve a középső La Tène-időszak kerámiaművessége Északkelet-Magyarországon igen egységes képet mutat (TANKÓ 2010, 324). Ugyanez a megállapítás igaz az e tanulmányban vizsgált középső La Tène-lelőhelyek alapján a dél-dunántúli régióra is. A dunántúli és a kelet-magyarországi kerámia leletanyagok összevetésekor viszont több olyan komoly különbség mutatkozik, amely egyértelműen a két földrajzi régió eltérő fazekashagyományaira vezethető vissza.

Északkelet-Magyarországon számos lelet bizonyítja a vaskor korábbi szakaszából helyben maradt, szkíta jellegű népesség, a Vekerzug-kultúra hordozói és a területen a Kr.e. IV. század utolsó negyedétől kezdve fokozatosan teret nyerő La Tène-műveltség kulturális interakcióját (a téma kutatástörténetének legutóbbi összefoglalása: SZABÓ 2007, 329–332). A keleti La Tène-kultúra szkíta komponensére Bottyán Á. eredményeit (BOTTYÁN 1955) is alapul véve hívta fel a figyelmet Hunyady I. a Kárpát-medence kelta régészeti örökségét összefoglaló munkájában (HUNYADY 1942–1944, 49–57). A kutatás a legutóbbi évtizedekig elsősorban a „kelto-szkíta” keveredést demonstráló síregyüttesekből kiindulva vizsgálta a jelenséget (pl. MARÁZ 1981; NÉMETI 1993), amelyhez azonban az 1990-es évektől a nagyberuházásokat megelőző, nagy felületű leletmentő feltárások révén már település-leletanyagok is rendelkezésre állnak, köztük a jelen összehasonlítás alapját képező Sajópetrivel, Polgárral, Karczával és Mátraszőlőssel. Az ezeken a lelőhelyeken feltárt leletanyag elemzése visszaigazolta a „kelto-szkíta” síregyüttesek alapján már regisztrált kulturális keveredést, amely a települések esetében elsősorban a kerámiaművességben (s azon belül főként a korongolatlan kerámia leletanyagban) fogható meg (SZABÓ ET AL. 2007, 234–237; TANKÓ 2009, 323).

Nem meglepő tehát, hogy a sajópetri rendszerben feldolgozott északkelet-magyarországi és dél-dunántúli kerámia leletanyagok összehasonlításánál a készítménytechnológia szempontjából leginkább szembevetendő különbség a korongolt és korongolatlan kerámia egymáshoz viszonyított arányának eltérése. Míg a dunántúli lelőhelyeken a korongolt kerámiatöredékek a teljes kerámia-leletanyagok körülbelül négyötödét teszik ki, addig az északkelet-magyarországi lelőhelyek esetében csak kevéssel több, mint a felét (3. kép).

Az alkalmazott készítménytechnológiában kimutatható különbségekkel párhuzamosan tipológiai szempontból a leglátványosabb eltérés a korongolatlan kerámia formagazdagsága az északkelet-magyarországi lelőhelyeken. Míg a legnagyobb kerámiaegyüttest felmutató Sajópetriben huszonöt különböző korongolatlan edényforma került elkülönítésre (SZABÓ ET AL. 2007, 244, Fig. 46), addig a vizsgált nagyobb dél-dunántúli lelőhelyeken, Ordacsehiben és Gyapán tizennégy korongolatlan típus volt azonosítható. A tipológiai megnevezéseket szigorú értelemben véve a dunántúli leletanyagokban előforduló töredékek többsége besorolható a sajópetri tipológiai rendszerben meghatározott edényformákba, mégis a korongolatlan kerámia összképe a két régióban teljesen más. Az eltérés jellegét különösen jól érzékelteti, hogy a mindkét földrajzi területen megfogható edénytípusok jellemzően a legegyszerűbb, többnyire a késő bronzkorig visszavezethető, teljesen általános tál- és fazékformák, míg éppen a karakterisztikus edénytípusok azok, amelyeknél alig van kapcsolódási pont a régiók között.

Ilyen karakterisztikus edénytípust képviselnek a dél-dunántúli települések korongolatlan edényei között a vödörforma fazekak (I.5.5. típus), amelyeknek nincsenek megfelelői Sajópetri és köre kerámia leletanyagában (9. kép). A ménfőcsanakai lelőhely kapcsán korábban már említett forma az elsősorban kelet-ausztriai késő Hallstatt hagyományokkal rendelkező kora La Tène-lelőhelyeken előkerült, ún. kora

11.kép Szitulafarmájú fazekak (II.3.5. típus)
Ordacsehiből

Abb. 11 Situlaförmige Töpfe (Typ II.3.5.)
von Ordacsehi

La Tène-fazekakkal illetve szitulákkal rokonítható. Ezek az edénytípusok, amelyek formai szempontból a fazekaskorongon készült megvastagodó peremű szitulák (II.2. típus) korai változataiként értékelhetők (KAPPEL 1969, 58; JEREM-KARDOS 1985, 73, Taf. 1), a Ha D időszak végén jelennek meg a Duna mentén Dél-Bajorországtól a Nyugat-Dunántúlig, és használatuk legalább a kora La Tène-kor végéig, a középső La Tène-kor kezdetéig kimutatható (JEREM 1986, Taf. 3). A vödörforma fazekakkal szemben az északkelet-magyarországi lelőhelyek anyagában az ujjbenyomkodott bordagirlandokkal vagy nagy plasztikus bütykökkel ellátott virág-cserép- és hordóforma fazekak jelentenek a „szkíta” fazekashagyomány hatását tükröző, karakterisztikus típust (HUNYADY 1942-1944, 49-57).

A korongolt edényformáknál a korongolatlan kerámiatípusok esetében regisztrált látványos különbség nem érzékelhető, sőt, a vizsgált dél-dunántúli és az északkelet-magyarországi lelőhelyek korongolt keramikája viszonylag egységes képet mutat. Mindez összhangban áll azzal az általános megfigyeléssel, amely szerint a keleti kelta edényművesség széles föld-

rajzi területen meglepően uniformizált emlékanyagot hagyott hátra, regionális különbségek egy-egy edénytípus gyakoriságában, helyi formaváltozatok megjelenésében érzékelhetőek (SCHWAPPACH 1975).

A Sajópetriben elkülönített huszonegy korongolt edényforma közül a korsók (II.7.1-3. típusok) szinte teljesen hiányoznak a vizsgált dél-dunántúli települések kerámia leletanyagából. Az egyfülű korsóforma alapvetően nem része a La Tène-edényművesség formakincsének. A görög *kyathos* egyik, a fekete-tengeri gyarmatvárosokban kedvelt változatára visszavezethető edénytípus a szkíta kultúrát hordozó népeség közvetítésével került a kelta fazekasokhoz. A korsók különböző változatai a középső La Tène-korban, elsősorban a Tisza-vidéken és Erdélyben voltak kedveltek (SZABÓ-TANKÓ 2012, 134). Ennek a típusnak a jelenlétét a sajópetri településen tehát szintén a „kelto-szkíta” kulturális kapcsolatok magyarázzák; visszaulva a korongolatlan kerámiaformáknál leírtakra, a korsók ritkasága a vizsgált dunántúli leletanyagokban így kevésbé meglepő.

A dél-dunántúli települések korongolt edényformái közül az ún. szitulaforma fazekak érdemelnek kiemelt figyelmet (11. kép). A Hunyady I. által a „szitulaforma” elnevezés alatt tárgyalt típus a cseh-morva ún. síktemetők vezértípusa (MEDUNA 1980, 75). Emellett megjelenik alsó-ausztriai (Pl. Pottenbrunn: RAMSL 2002, 100, Abb. 111), délnyugat-szlovákiai (Pl. Dubník: BUJNA 1989, 310, Taf. XIII. 5) kora- és középső La Tène-lelőhelyeken, és a Dunántúlról is ismertek példányai (HUNYADY 1942-1944, 134-136; ILON-NAGY 2010, 84, 23. ábra). Egy-egy ritka, korai kontextusú darabtól eltekintve hiányzik ugyanakkor a Kárpát-medence

keleti felének La Tène-településeiről és temetkezéseiből (HELLEBRANDT 1999, 120, Pl. XVIII. 2; NÉMETI 1988, 57, Fig. 6).

A tanulmányban vizsgált dél-dunántúli La Tène települések technológia és tipológia szempontból egyaránt igen egységes képet mutató kerámia leletanyaga tehát jól illeszkedik az egykorú, a szűkebb és tágabb földrajzi környezetben – a Dunántúlon és a Kárpát-medencében – korábban ismertté vált La Tène-temetők és -települések kerámialeletei alapján felvázolható kerámiarepertoárhoz. A vizsgált leletanyagokban előforduló kerámiatípusokat a Sajópetri–Hosszú-dűlő lelőhely kerámia leletanyaga alapján kidolgozott rendszerbe beillesztve – illetve az új típust képviselő formákkal kiegészítve – olyan tipológiai rendszert kapunk (5-6. kép), amely jól tükrözi a La Tène-edényművesség LT B2 és C1 időszakokra, azaz a Kr.e. IV/III. század fordulója és a Kr.e. II. század első évtizedei közé helyezhető hagyatékának képét a Kárpát-medence hazánk területére eső részén.

A vizsgált kerámia leletanyagok összevetése a Hallstatt hagyományokat őrző Kárpát-medence nyugati felének egykorú La Tène leletanyagával, valamint a hasonló rendszerben feldolgozott „kelto-szkíta” kulturális hagyományokkal rendelkező északkelet-magyarországi La Tène-települések kerámiaegyütteseivel, alátámasztotta a korábbi megfigyelést. Eszerint a keleti La Tène korongolt kerámia formakincse széles földrajzi területen meglepően egységes, addig elsősorban a korongolatlan kerámia az, amely az egyes régiók archaikus fazekashagyományaiából táplálkozva helyi színezetet ad a keleti La Tène-terület különböző részeiről előkerült kerámiaegyütteseknek.

IRODALOM

B. BÓNIS 1969

BOTTYÁN 1955

B. BÓNIS, É., *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*. ArchHung 47. Budapest 1969.

BOTTYÁN Á., *Szkiták a magyar Alföldön*. RégFüz 1. Budapest 1995.

- BOŽIČ 1999 BOŽIČ, D., *Die Erforschung der Laténezeit in Slowenien seit Jahre 1964*. AV 50 (1999), 189–213.
- BUJNA 1989 BUJNA, J., *Die laténezeitliche Gräberfeld bei Dubnik. I.* SIA XXXVII-2 (1989) 245–354.
- BUJNA 2003 BUJNA, J., *Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LTB-a C1-spôn)*. SIA LI-1 (2003) 39–108.
- BUJNA 2005 BUJNA, J., *Kruhový šperk z lanténských ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- CZAJLIK ET AL. 2010 CZAJLIK, Z.–CZÖVEK, A.–CSIPPÁN, P.–HOLL, B.–MAGYARI, E.–SZÖLLÖSI, SZ.–RUPNIK, L., *Archaeological and Palaeoenvironmental Data on Late Iron Age Settlements in South-East Transdanubia (Tolna County)*. In: Berecki, S. (Ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9-11 October 2009*. Cluj-Napoca 2010, 149–170.
- DIZDAR 2007 DIZDAR, M., *Resultati istraživanja groblja na Velikom polju u Zvonimirovu 2006. godine. – Research Results from the Cemetery on Veliko polje in Zvonimirovo 2006*. Annales Instituti Archaeologici Vol. III. No. 1. 2007, 34–37.
- GALLINA ET AL. 2007 GALLINA ZS.–MOLNÁR I.–SOMOGYI K., *Ordacsehi-Csereföld*. In: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. (szerk.), *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Budapest 2007, 19–206.
- GALLINA–SOMOGYI 2003 GALLINA ZS.–SOMOGYI K., *Ordacsehi, Csere-föld*. RégKut 2000. 2003, 186–187.
- GEBHARD 1989 GEBHARD, R., *Der Glaschmuck aus dem Oppidum von Manching.. Die Ausgrabungen in Manching 11*. Stuttgart 1989.
- GUILLAUMET–SZABÓ 2004 GUILLAUMET, J. P.–SZABÓ, M., *Recherches archéologiques franco-hongroises en Hongrie. Rapport annuel d'activité scientifique 2004*. Bibracte, Centre archéologique européen 2004, 61–66.
- HELLEBRANDT 1999 HELLEBRANDT, M., *Celtic Finds from Northern Hungary*. Corpus of Celtic Finds in Hungary Vol. III. Budapest 1990.
- HERBÁLY 2008 HERBÁLY R., *Dunaszentgyörgy, 6. sz. főút nyomvonal 121+650-124+800 km-szakasz*. RégKut 2007. 2008, 209.
- HORVÁTH 2008 HORVÁTH L., *Kelta pseudo-kantharos Zalakomárból (Zala m.). – Celtic pseudo-cantharus from Zalakomár (Hungary, Zala county)*. ZM 18 (2008) 109–129.
- HUNYADY 1942-1944 HUNYADY I., *Kelták a Kárpát-medencében. – Die Kelten im Karpatenbecken*. DissPann. II. 18. Budapest 1942-1944.
- ILON–NAGY 2010 ILON G.–NAGY M., *Két újabb kelta kori temető Vas megyéből – jelentés a Bucsu-Rétmelléki dűlőben és a Gencsapáti-Besenyő szigeten végzett feltárások eredményeiről. – Two Further Cemeteries from the Celtic Ages in Vas County – Report on the Excavation Results at the Bucsu-Rétmellék Slope and the Gencsapáti-Besenyő Island*. Savaria 33 (2010) 69–91.

- JEREM 1986 JEREM, E., *Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatènezeit im Ostalpenraum*. In: Jerem, E. (Hrsg.), Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Antaeus, Beiheft III, 107–118, 363–365.
- JEREM–KARDOS 1985 JEREM, E.–KARDOS, J., *Entwicklung und Charakter der Eisenzeitliche Graphittonware*. MUAG 35 (1985) 65–75.
- KAPPEL 1969 KAPPEL, I., *Die Graphittonkeramik von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 2. Wiesbaden 1969.
- MARÁZ 1981 MARÁZ B., *A szkítakori őslakosság Latène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon – On the Survival of the Autochthonous Population of the Scythian Age in Eastern Hungary*. JPMÉ 26 (1981) 97–120.
- MEDUNA 1980 MEDUNA, J., *Die latènezeitliche Siedlungen in Mähren*. Praha 1980.
- MEGAW–MEGAW 2006 MEGAW, J.V.S.–MEGAW, M.R., *Strike the Lyre: Notes on an Eastern Celtic Motif*. Acta ArchHung 57 (2006) 367–393.
- NÉMETI 1988 NÉMETI, I., *Cimitirul celto-indigen de la Pişcolt*. – *Das Latènezeitliche Gräberfeld von Pişcolt, Kreis Satu Mare*. I. Thraco-Dacica IX (1988) 49–73.
- NÉMETI 1993 NÉMETI, I., *Necropola Latène de la Pişcolt, jud. Satu Mare, IV*. – *Das Latènezeitliche Gräberfeld von Pişcolt, Kreis Satu Mare*. IV. Thraco-Dacica XIV (1993) 117–129.
- RAMSL 2002 RAMSL, P.C., *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn*. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte A 11. Wien 2002.
- SCHWAPPACH 1975 SCHWAPPACH, F., *Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik*. In: Fitz, J. (Hrsg.), *The Celts in Central Europe*. Székesfehérvár 1975, 109–136.
- SCHWAPPACH 1977 SCHWAPPACH, F., *Die stempelverzierte Latène-Keramik aus den Gräbern von Braubach*. Bonner Jahrbuch 177 (1977) 119–189.
- SLADIĆ 1986 SLADIĆ, M., *Keramika Skordiska – The Pottery of the Scordisci*. Belgrade 1986.
- STANCIK–VADAY 1971 STANCIK I.–VADAY A., *Keltische Bronzegürtel „Ungarischen” Typs im Karpatenbecken*. FolArch XXII (1971) 7–27.
- SZABÓ 1995 SZABÓ, M., *Guerriers celtiques avant en après Delphes. Contributions à une période critique du monde celtique*. In: Charpy, J.J. (Ed.), *L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C.* Sceaux 1995, 49–67.
- SZABÓ 2005 SZABÓ M., *A keleti kelták*. Budapest 2005.
- SZABÓ 2007 SZABÓ, M. (dir.), *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. Budapest 2007.
- SZABÓ 2009 SZABÓ M., *Megjegyzések a Délkelet-Dunántúl késő vaskorához. – Remarques sur le second âge du fer de la Transdanubie du Sud-Est*. ComArchHung 2009, 85–100.
- SZABÓ 2012 SZABÓ, M. (dir.), *La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő*. Budapest 2012.
- SZABÓ–TANKÓ 2012 SZABÓ, M.–TANKÓ, K., *La céramique*. In: Szabó, M. (dir.), *La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő*. Budapest 2012, 131–140.

- SZABÓ ET AL. 2007 SZABÓ, M.–TANKÓ, K.–SZABÓ, D., *Le mobilier céramique*. In: Szabó, M. (dir.), *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. Budapest 2007, 229–252.
- SZABÓ ET AL. 2008 SZABÓ, M.–CZAJLIK, Z.–TANKÓ, K.–TIMÁR, L., *Polgár 1: L'habitat du second âge du fer (IIIe siècle av. J.-C.)*. Acta ArchHung 59 (2008) 183–223.
- SZÖLLÖSI 2009 SZÖLLÖSI SZ., *Kelta település részlete a Kr.e. 3. századból*. In: Kvassay J. (szerk.), *Őskori települések és késő római temető Duna-szentgyörgy határában*. VIA. Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák. Monographia Minor in Cultural Heritage 1. Budapest 2009, 123–156.
- TANKÓ 2005 TANKÓ K., *A ménfőcsanaki késővaskori település*. PhD érdekezés, ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola – Régészet Doktori Program. Budapest 2005.
- TANKÓ 2010 TANKÓ, K., *La Tène Ceramic Technology and Typology of Settlement Assemblages in Northeast Hungary (3rd–2nd century BC)*. In: Berecki, S. (Ed.), *Iron Age Communities in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9–11 October 2009. Cluj-Napoca 2010, 321–331.
- TANKÓ–EGRY 2009 TANKÓ K.–EGRY I., *Kelta település Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Az 1995. és 2006. évi ásatás*. In: Ilon G. (szerk.), MOMOS, *Őkoros Kutatók VI. Összejegyzete*, Kőszeg 2009. március 19–21. Nyersanyagok és Kereskedelem. Szombathely 2009, 401–416.
- TIMÁR ET AL. 2007 TIMÁR, L.–CZAJLIK, Z.–GUILLAUMET, J.-P.–SZABÓ, D.–TANKÓ, K., *Catalogue des structures archéologiques mises au jour*. In: Szabó, M. (dir.), *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. Budapest 2007, 25–199.
- Uzsoki 1987 Uzsoki, A., *Ménfőcsanak*. In: Horváth, L.–Kelemen, M.–Uzsoki, A.–Vadász, É. (Ed.), *Corpus of Celtic Finds in Hungary Vol. I. Transdanubia I*. Budapest 1987, 13–61.
- VÁCZI 2009 VÁCZI G., *Paks-Gyapa, M6 TO-15. lelőhely*. RégKut 2008. 2009, 253–255.
- VENCLOVÁ 1990 VENCLOVÁ, N., *Prehistoric Glass in Bohemia*. Praha 1990.
- VENCLOVÁ 2001 VENCLOVÁ, N., *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice – Production and settlement in the La Tène period: the Loděnice Project*. Praha 2001.
- WOSINSKY 1896 WOSINSKY M., *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*. Budapest 1896.

LA TÈNE KERAMIKKUNST IN SÜDTRANSDANUBIEN. TYPISCHE KERAMIKGRUPPEN DER PERIODEN LT B2–C1 AUFGRUND VON SIEDLUNGSFUNDSTOFFEN

Zusammenfassung

Der Aufsatz zeigt die Ergebnisse der ausführlichen Analyse und des Vergleichs der Keramikfundstoffe von vier späteisenzeitlichen Fundorten: Paks–Gyapa, Dunaszentgyörgy Hauptstr. Nr. 6., Ordacsehi–Csereföld und Harc–Janyapuszta (Abb. 1), anhand deren die wichtigsten technologischen und typologischen Merkmale des Töpferhandwerks der La Tène-Periode in der südtransdanubischen Region präsentiert werden. Zur Basis der Analyse diente jenes System, welches für die Bearbeitung des Keramikfundmaterials der in die Perioden LT B2–C1 datierbaren Siedlung vom nordostungarischen Sajópetri–Hosszú-dűlő aufgestellt wurde (SZABÓ ET AL. 2007). Dieses System kann mit Hilfe von kleineren Änderungen erweitert auch auf die gleichalterigen Keramikfundstoffe keltischer Siedlungen im südlichen Transdanubien bezogen werden.

An den erörterten Fundstellen kamen die Details von einschichtigen, in flachem Gebiet gelegenen Siedlungen dörflichen Charakters zum Vorschein. Aufgrund der Kleinfunde von hohem Datierungswert (Abb. 2, 1–6) können die Fundorte in die Perioden LT B2 und C1 datiert werden (zwischen 310 - 260/250 - 180/170 v. Chr.).

Die Ergebnisse der vergleichenden Untersuchung der Keramikfundstücke werden auf den Abbildungen 3 bis 6 dargestellt. Die wichtigsten Merkmale aus der Sicht des Materialtyps, bzw. der Herstellungstechnik sind die Folgenden: die Dominanz der scheibengedrehten, darunter der auf der Töpferscheibe schnell gedrehten Ware gegenüber dem handgeformten Produkten (Abb. 3), bzw. die Priorität des Verfahrens der Reduktionsbrennung sowohl bei den scheibengedrehten wie auch bei den handgeformten Keramikgruppen (Abb. 4). Die Abbildungen 5 und 6 stellen

eine aufgrund der Keramikfunde der untersuchten transdanubischen Siedlungen erweiterte Variante des typologischen Systems von Sajópetri dar. Die im Vergleich zum System von Sajópetri neue Formen sind kursiv angegeben, die nur von den nordostungarischen Fundorten bekannte Formen wurden mit * bezeichnet (vgl. SZABÓ ET AL. 2007, 244, Fig. 46–47). Die führenden Typen der scheibengedrehten Produkte sind die Schüsseln (Typ II.1., besonders die Typen II.1.1. und II.1.2.), sowie die Situlen meistens mit gekämmter Oberfläche (Typ II.2.2.). Die handgeformten Produkte sind aus typologischer Sicht ziemlich homogen, die überwiegende Mehrzahl der Fragmente kann entweder als Schüssel- (Typ I.2.) oder als Topfform (Typ I.5.) bestimmt werden. Die Typen und Motive der Keramikverzierungen wurden auf den Abbildungen 8–9 zusammenfassend dargestellt. Erwähnenswert sind jene Fragmente im Fundstoff von Ordacsehi, die mit aus eingestempelten Bogen bestehendem Reihemuster oder „Rosette“ verziert sind (Abb. 7, 8–12). All diese Fragmente kamen in der direkten Nähe des einen in der Siedlung freigelegten Töpferofens und daneben des Werkstattgebäudes zum Vorschein, so deuten sie indirekt als Beweise auf das örtliche Töpferhandwerk hin. Vermutlich ähnlich ist der Fall von Gyapa, wo eine ganze Reihe von Schüsselfragmenten zum Vorschein kam. Bei diesen Fragmenten ist die Innenseite des Randes mit einer eingeglätteten Wellenlinie verziert, die einzelnen Fundstücke sind nicht nur durch ihre Verzierungsstechnik, sondern auch durch die ungewöhnliche Stelle des Musters und die Formgebung des Randes miteinander verbunden (Abb. 8, 1–3).

Die im Aufsatz untersuchten südtransdanubischen Keramikfundstoffe wurden zuerst mit den Keramikfundstücken von den in der

näheren geographischen Region (im südlichen Transdanubien bzw. im Westteil des Karpatenbeckens) bekannt gewordenen Fundorten aus der frühen und der mittleren La Tène-Zeit verglichen, dann verglich man sie mit den Keramikfunden von ähnlich datierten nordostungarischen keltischen Siedlungen. Unter den erstens erwähnten Fundstoffen bietet der Keramikfundkomplex des an der Fundstelle Győr-Ménfőcsanak-Einkaufszentrum freigelegten La Tène Siedlungsdetails eine relativ vollkommene Vergleichsmöglichkeit, weil die Bearbeitung des Fundstoffes ebenfalls im System von Sajópetri durchgeführt wurde (TANKÓ–EGRY 2009). Was die Keramikformen betrifft, zeigen das Siedlungsdetail von Ménfőcsanak und der Fundstoff der erörterten südtransdanubischen Siedlungen ein ganz ähnliches Bild, aber auch bei den einzelnen Bruchstücken zeigen sich zahlreiche Analogien. Die angeführten Analogien belegen, dass die untersuchten südtransdanubischen Siedlungen der Fundstelle von Ménfőcsanak ähnlich zur östlichen – sich von Südbayern bis zum Westteil des Karpatenbeckens erstreckenden – Region der La Tène-Kultur gezählt werden können.

Als Ausgangspunkt zum Vergleich mit der nordostungarischen keltischen Keramik dienten die Keramikfunde von vier Siedlungen: Sajópetri–Hosszú-dűlő, Polgár I–Király-érpart, Karcsa–Sérhomok und Mátraszőlős–Királydomb (Abb. 10). Während der vergleichenden Analyse zeigten sich mehrere wichtige Unterschiede, die eindeutig auf die verschiedenen Traditionen des Töpferhandwerks der zwei geographischen Regionen zurückgeführt werden können. So ist der Unterschied im Verhältnis und im Formenschatz der scheibengedrehten-handgeformten Produkte hervorzuheben (vgl. Abb. 3, 5-6), oder das Vorhandensein von jenen Gefäßformen an den untersuchten südtransdanubischen Fundorten, die zum westlichen Kreis der ostkeltischen Region gezählt werden können, bzw. der Mangel an diesen Formen an den nordostungarischen Fundstellen. Charakteristi-

sche, die Wirkung der Traditionen des „skythischen“ Töpferhandwerks zeigende Typen kommen in den nordostungarischen Gebieten vor, während sie in den Siedlungen im südlichen Transdanubien fehlen.

Als Beispiel für die erste Feststellung können die eimerförmigen Töpfe erwähnt werden, die mit den sog. späthallstatt/frühlatène-zeitliche Traditionen aufweisenden frühen La Tène-Töpfen/Situlen verwandt sein können (Typ I.5.5., Abb. 9), oder aber die an tschechisch-mährischen, süddeutschen, niederösterreichischen, südwestslowakischen Fundorte der frühen und mittleren La Tène-Zeit gleicherweise häufige sog. situlaförmigen Töpfe (Typ II.3.5., Abb. 11). Diese letzters erwähnten Fundstücke sind u. a. die blumentopf- und fassförmigen Töpfe durch Fingertupfen mit Rippengirlanden verziert oder mit großen plastischen Buckeln versehen, bzw. jene einhenkeligen Krüge, die von den Töpfern der nordpontischen griechischen Kolonialstädte durch Vermittlung der Skythen in den Formenschatz der La Tène-Gefäßkunst gelangten. Obwohl es auffallend ist, wie die Gefäßtypen mit Henkel in den untersuchten transdanubischen Keramikfundstoffen fast ganz fehlen, gerade deshalb ist es wichtig zu bemerken, dass es in den erörterten Keramikfundstoffen insgesamt drei Henkelfragmente bestimmt werden konnten und zwei davon besondere Exemplare der ostkeltischen *Koiné*-Kunst gehalten werden können: Das anthropomorphe Henkelfragment eines Kantharos oder Kruges aus Ordacsehi (Abb. 2, 7), sowie das Henkelfragment eines kleinen einhenkeligen Kruges aus Gyapa, welches mit eingestempelten Motiven und Stichverzierung mit Maske mit abstrakter Menschengesichtsdarstellung versehen ist (Abb. 2, 8, Abb. 7, 6).

Der Vergleich der untersuchten Keramikfundstoffe mit dem La Tène-Fundmaterial aus dem Westteil des Karpatenbeckens, welches Material die gleichalterigen Hallstatt-Traditionen bewahrt, sowie mit den Keramikgruppen jener nordostungarischen La Tène-Siedlungen,

die im ähnlichen System bearbeiteten „kelto-skythischen“ kulturellen Traditionen aufweisen, belegt die frühere Beobachtung. Während der Formenschatz der östlichen scheibengedrehten La Tène-Keramik in einem großen geographischen Gebiet überraschenderweise einheitlich

ist, ist vor allem die handgeformte Keramik, die aus den archaischen Töpfertraditionen einzelner Regionen schöpfend bei den in verschiedenen Regionen des östlichen La Tène-Gebietes zum Vorschein gekommenen Keramikgruppen durch örtliche Merkmale geprägt wurde.

Sz. B. Szöllősi

Sz. B. Szöllősi
Szépművészeti Múzeum
Budapest, Dózsa György út 41.
H-1146
szilvia.szollosi@szepmuveszeti.hu

Zsolt Mráv

THE ROMAN ARMY ALONG THE AMBER ROAD BETWEEN POETOVIO AND CARNUNTUM IN THE 1ST CENTURY A.D. – ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

A preliminary research report

The purpose of my study is to shed light on the 1st Century Roman occupation of NW-Pannonia by discussing the military sites along the 270 km long section of the Amber Road between two legionary fortresses, the Augustan Poetovio and the late Tiberio-Claudian Carnuntum. I will also examine the Roman occupation system of its two main branch roads, the Savaria-Brigetio and Scarbantia-Vindobona roads. Besides literary sources, my analysis based on the archaeologically investigated and proved military buildings and fortifications of the period, the early import goods and inscriptions and, above all, the military equipment and horse gear finds which have long been regarded as characteristics of sites of a military nature. The early history of the Amber Road region is much more nuanced than scholars have hitherto realized, since the recently accumulated and tallied sources, primarily militaria finds, throw new light on the characteristic features of the Roman occupation system of this region.

Key words: Roman military equipment, horse gear, Amber Road, Pannonia, *viae militares*

New light was shed very recently on the period of Roman military occupation of north Pannonia when the 1st Century military strong points located along the Amber Road at *Salla* (Zalaötvő, H) (REDŐ et al. 1981, 282-286; REDŐ 2003b, 5-12; REDŐ 2005, 133-144), Strebersdorf (Burgenland, A) (GROH 2009) or Bratislava-Devin/Pozsony-Dévény (SK) (KOLNÍK 1991, 80-81; PIETA-PLACHÁ 1999, 179-205; GABLER 2006, 82-84) were investigated. Relatively lot is known about the military sites of the SW, Slovenian section of the Amber and the Sava valley military roads due to the luckily discovered and excavated military fortifications, for instance the Augustan fort at Obrežje (MASON 2008, 187-198) and at Sredno polje near Čatež (GUŠTIN 2002, 69-75) along the river Sava, or the recently published camps under the inner city of Emona (GASPARI 2010,

113-125) and at Ljubljana-Tribuna (HVALEC et al. 2009). This region is extremely rich in late Republican – early Imperial military equipment and weapon finds¹, which come to light not only from military contexts but from workshops supplied the army (Ljubljana-Grajski grič, Gornji trg 3: VIČIČ 2002, 204 Taf. 12-13) and weapon graves² as well as from rivers (ISTENIČ 2000, 171-182; ISTENIČ 2003, 281-298; ISTENIČ 2009a, 855-856; ISTENIČ 2009b, 86-91, 292-307).

Significantly less data are known from this period about the soldiers and military troops stationed along the 183 Roman miles (it's about 270 km) long northern section of the Amber Road (Fig. 1)³, between the two early imperial legionary fortresses, the Augustan Poetovio (Fig. 2)⁴ and the late Tiberio-Claudian Carnuntum.⁵

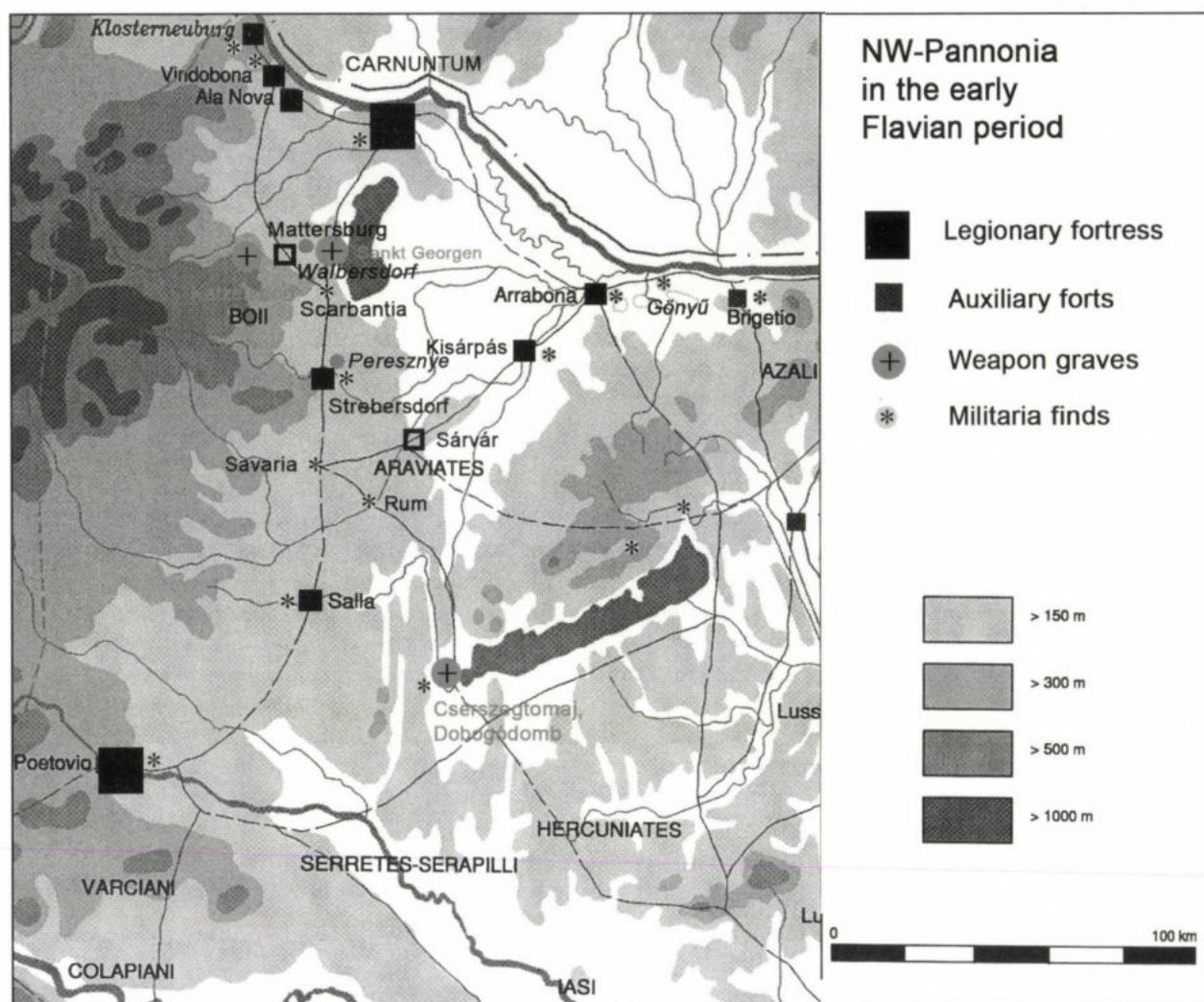

Fig. 1 The Roman army along the Poetovio-Carnuntum section of the Amber Road and its branch roads in the 1st Century A. D. (map Zs. Mráv)

I. Soldiers and Veterans along the viae militares of NW-Pannonia, the sources

The Itinerarium Antonini compiled at the end of 3rd Century describes the main roads of the actual Pannonian provinces on a route by route basis, among others the long distance Amber Road (It. Ant. 262,3) (TÓTH-CSERMÉNYI 1982, 283-290; HEILING 1989, 98-116; TÓTH 2006, 27-29, 54-56) and its main branch-roads as well, for instance the Savaria-Brigetio (It. Ant. 262,9) (TÓTH 1977, 65-75; PALÁGYI 1992, 27-34) and the Scarbantia-Vindobona roads (It. Ant 261,4-6; 266,5-7). Surprisingly

the early occupation system of NW-Pannonia based on the *viae militares* are perfectly reflected by this road network of the Itinerary (TÓTH 2008, 666). It is indicated by the number of data, for instance 1st Century auxiliary forts, military stations and, of course, veteran settlements located along or in the direct region of these roads. The aim of my study is to present the archaeological traces of the Roman army along the *viae militares* concerned in the 1st Century A.D. (ŠAŠEL 1977, 235-244) and summarise the new results of the research on this topic in relation to the early military history of Roman NW-Pannonia.

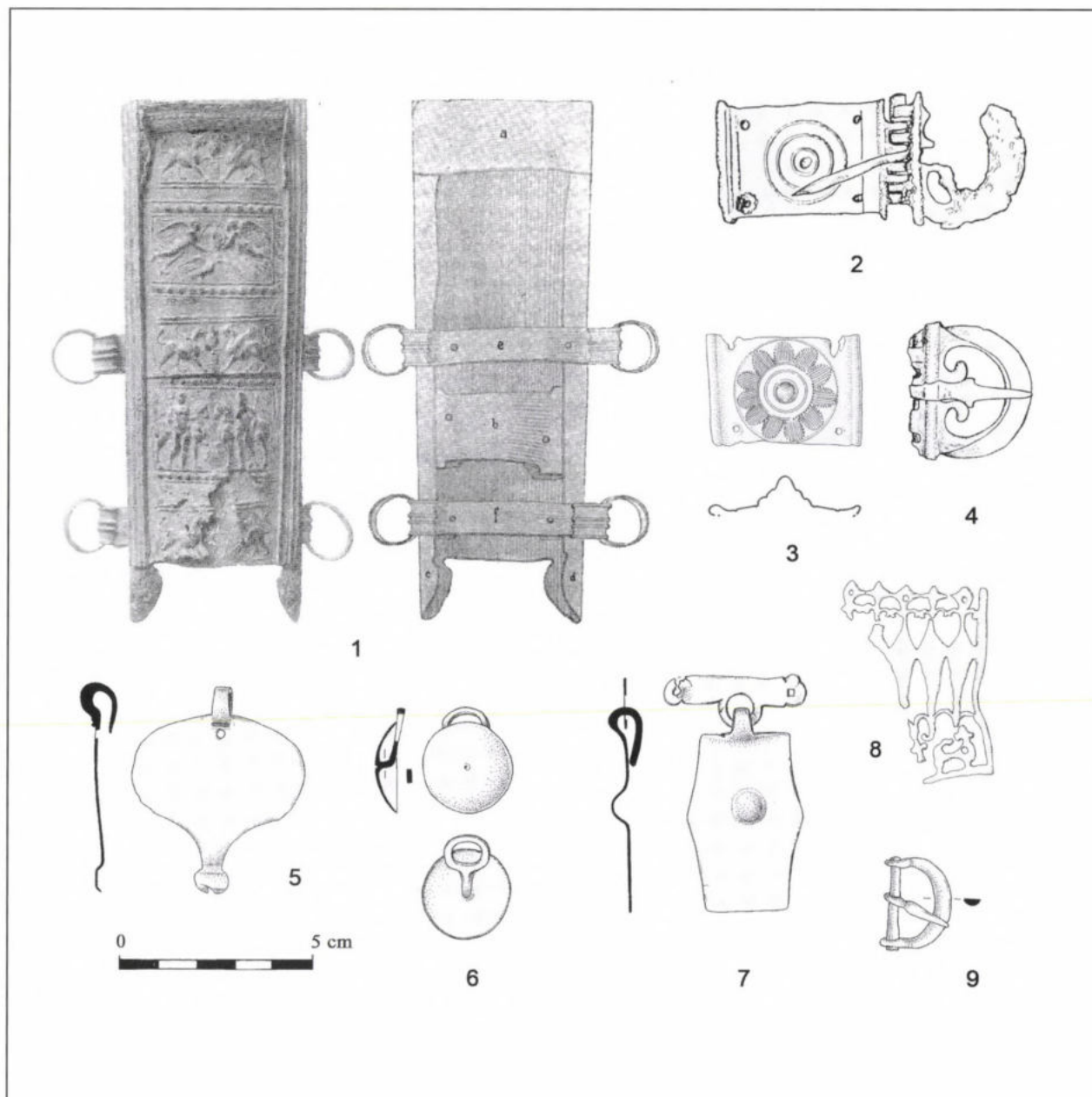

Fig. 2 Poetovio (Ptuj, SLO). 1st Century Roman military equipment and weapon finds
(after ISTENIČ 1999-2000 and VOMER GOJKOVIČ 2005)

Besides literary sources⁶, my analysis is based on, above all, the archaeologically investigated and proved military buildings and fortifications of the period, the early import goods⁷ and inscriptions (MÓCSY 1959, 36-53; LÖRINCZ 2001, 57-71; MOSSER 2003). For this reason it is important that the sparse knowledge about the 1st Century occupation system in NW-Pannonia

was extended incorporating the new group of sources: the early military equipment found in direct military or non-military contexts.⁸ With exception of the militaria from *Salla* (Zalalövö) published by F. Redő (REDŐ 2003; REDŐ 2005, 140-141) and a spherical terminal of a Mainz type *gladius* scabbard is kept in the collection of Burgenlandisches Landesmuseum, Eisen-

Fig. 3 A spherical-shaped scabbard terminal of a Mainz type gladius from the collection of Burgenlandisches Landesmuseum, Eisenstadt (after UBL 2008a, 149 Abb. 2.)

stadt published recently by H. J. Ubl (UBL 2008a, 146, 149 Abb. 2) (Fig. 3), there has been no focus on this category of early finds. The present study seeks to fill this gap by examining the weaponry and military horse gear from the geographical area of the northern section of the Amber Road.

II. Along the Amber Road

1. The Augustan military actions

According to our present knowledge, the first military stations along the Amber Road north of Poetovio were not constructed in relation of the occupation of Regnum Noricum in 15 B.C. or L. Domitius Ahenobarbus' expedition to *Germania* around 1 A.D.⁹, but during Tiberius' campaign against Maroboduus in 6 A.D. Augustan finds discovered along the

March and Thaya Rivers in Bohemia, possibly at Stare Hradisko (KOLNÍK 1991, 71-84; GABLER 2006, 85-86; GABLER 2009, 559-560) (but not in Mušov-Neurissen – cf. KOMORÓCZY 2008, 124-128; KOMORÓCZY 2009, 544-546) may indicate the advance of the Roman expeditionary army during the pincer movement from Carnuntum and from Mogontiacum/Mainz via Marktbreit (WAMSER 1991, 109-127; GABLER 2006, 86). The strategic crossing point of the Amber Road on the Danube, near Bratislava at Devin was controlled by the Roman army at that time. It has shown the excavated barracks and a watch-tower dated to the Augustan period by Arretinian terra sigillata, coins and military equipment (Fig. 4) (PIETA-PLACHÁ 1999, 179-205; GABLER 2006, 82-84).

Besides Poetovio and Carnuntum the first find on the northern section of the Amber Road can be related to Tiberius' campaign against the Marcomanni was published recently. As it was pointed out by D. Gabler the Augustan stamped terra sigillata of form Consp. 26/27 was found in *Salla/Zalalövö* in a pit under the levels of the late Tiberio-Claudian auxiliary fort produced by the figlina of M. Gratidus (GABLER 2005, 135-140, 146-151, 136 Abb. 3; GABLER 2006, 89-90; GABLER 2006b, 368). A fragment of a 'Sarius Tasse' is also known from Salla (GABLER 2006b, 376 Fig. 10; GABLER 2010, 141, 151 Fig. 7a). On the basis of that fragmentary terra sigillata and 'Sarius Tasse' we may suppose the existence of an early temporary military station near the ford of the river Zala which was abandoned when the unexpected Pannonian-Dalmatian uprising broke out (GABLER 2005, 146-151; GABLER 2006a, 89-90).

Some decades after the withdrawal of the expeditionary forces the Roman army appeared in the territory North of River Drava again along the Amber Road and at key-points constructed longer-lived military posts existed until the late Domitianic-early Trajanic period and permanent bases mainly at the end-points of these roads along the Danube (Arrabona, Brige-

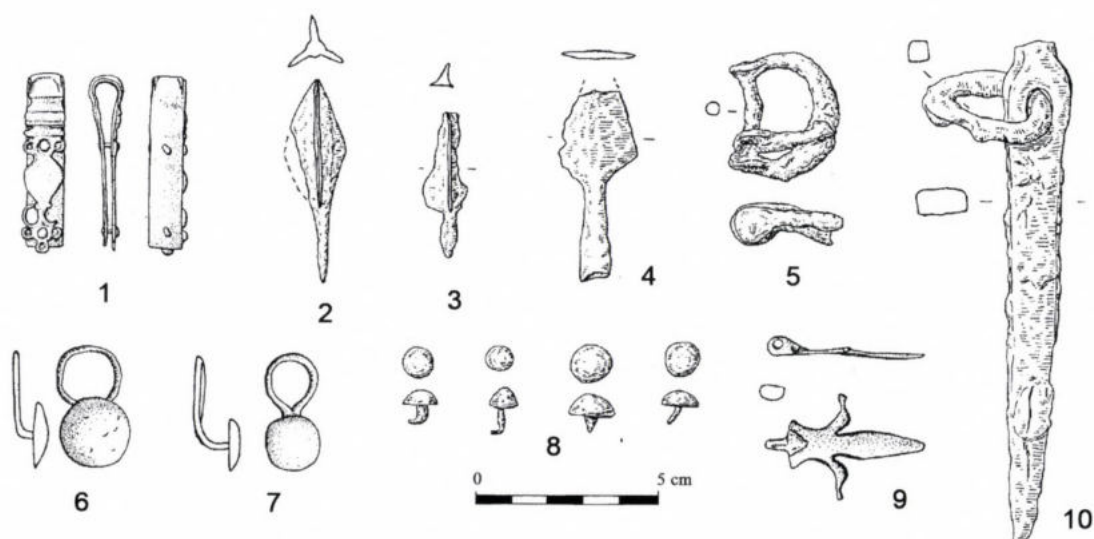
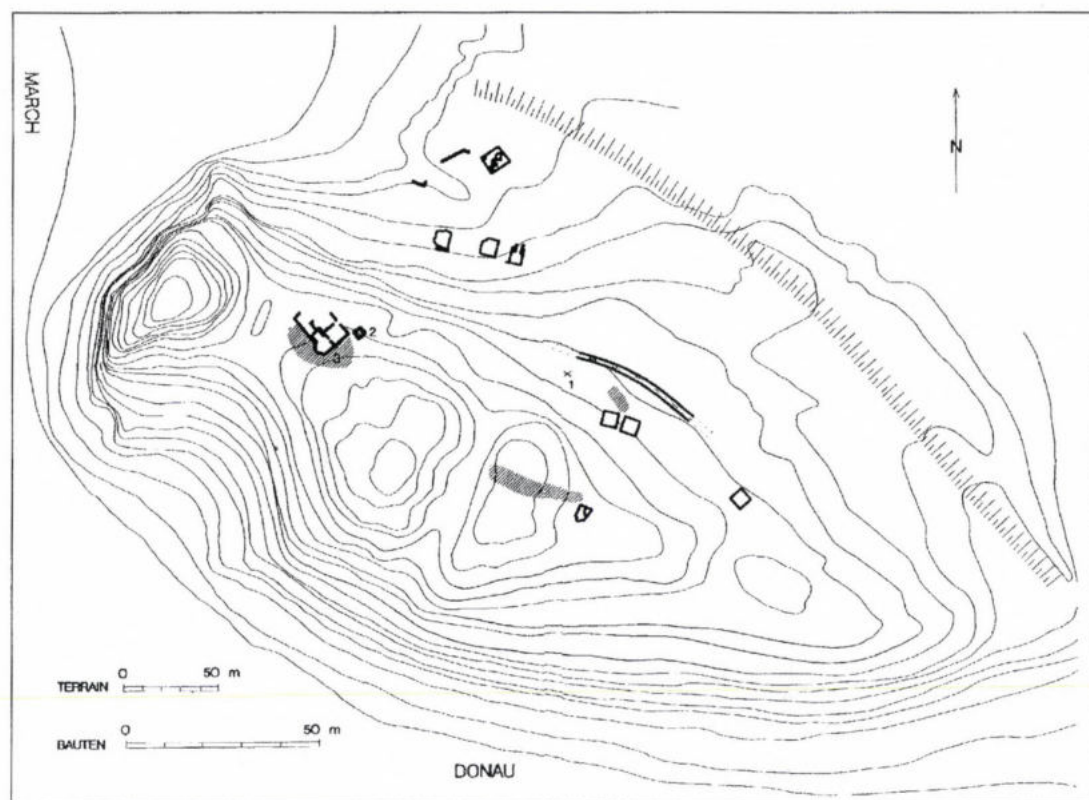

Fig. 4 Bratislava-Devin (SK), Augustan militaria from the territory of the abandoned late Celtic oppidum (after PIETA-PLACHÁ 1999)

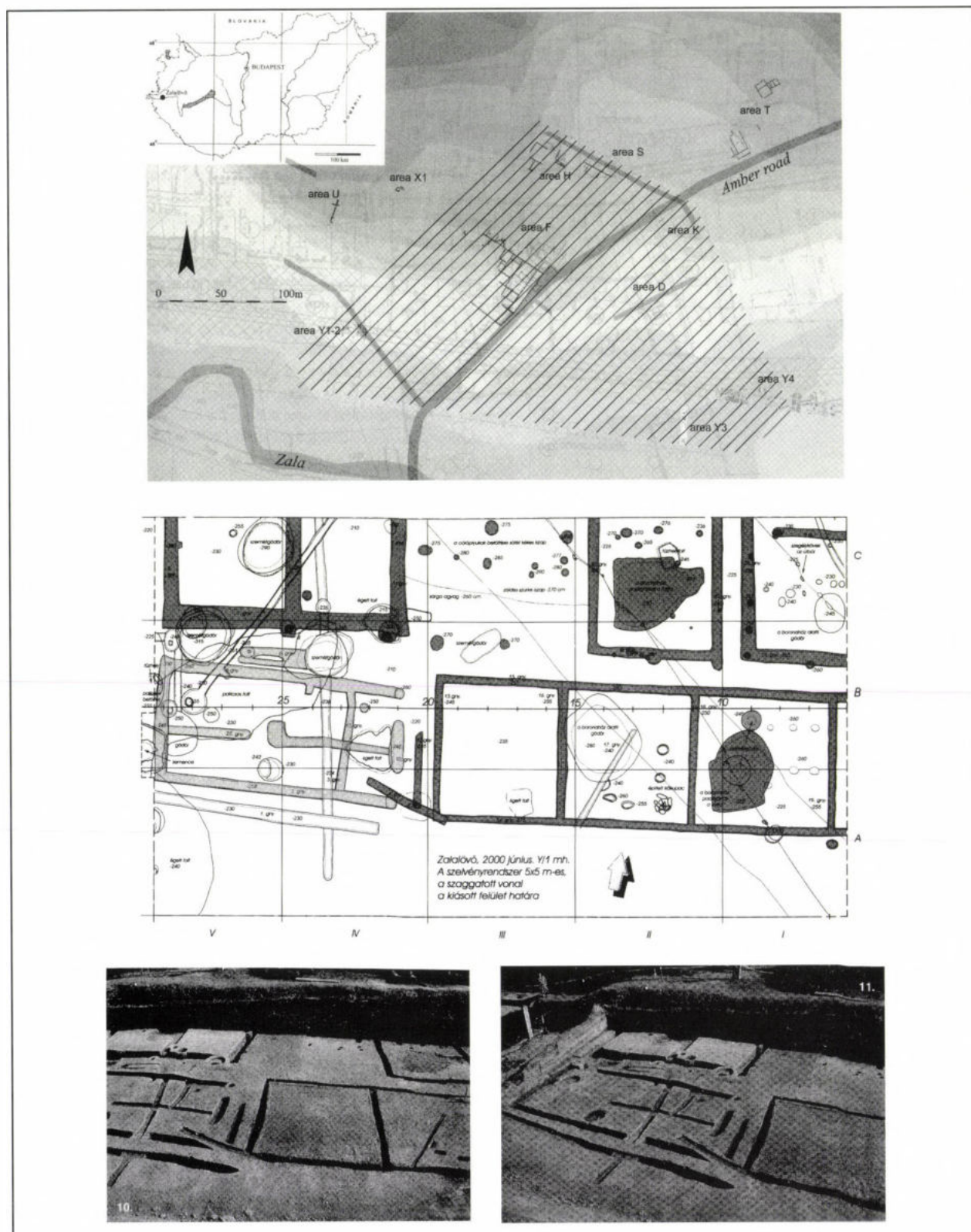

Fig. 5 Salla (Zalalövő, H). The barracks of the 1st Century earth-and-timber fort, area Y1 (after REDŐ 2005)

tio, Solva, Budapest-Víziváros) (GABLER 2006, 100). In this period the road was used not only for a military road leads towards the Germanic kingdoms of *Suebi* and *Marcomanni* (GABLER 1997, 87; MÁRTON 2005, 92) but for logistic purposes and supplying the Carnuntum legion and its neighbouring auxiliary forts (GABLER 1979, 207-210; EGRI 2008, 45-56).

2. *Salla* (Zalalövő, County Zala/H), two phases auxiliary fort

The fort of *Salla* was built on the northern bank of the river *Salla/Zala* at a strategically important crossing point of the Amber Road around the distance of 90 km northwards from the legionary fortress Poetovio (Ptuj, SLO).

Although we know almost nothing so far about the size and shape of the fortifications of this castellum, F. Redő has found a rectangular system of timber constructions in two different orientations (REDŐ et al. 1981, 282-286; REDŐ 2003b, 5-12; REDŐ 2005, 133-144). During the course of his excavations at the site F a 4 meter broad and 1,5 meter deep *fossa* of a V-shaped cross section was found and NW of this ditch a 26 m long barrack as well (REDŐ et al. 1981, 282-286; REDŐ 2003b, 5-9; REDŐ 2005, 135-136). North of it three parallel timber traces strengthened by a row of postholes were unearthed, which arranged in the same direction. It can be interpreted as a trace of a defence work.

At the Y/1 site situated on the bank of the river come to light an at least 16 meter long building with timber foundation and row of rooms. Three other rectangular timber constructions with the same orientation were built by this long building (Fig. 5) (REDŐ 2003b, 11-12; REDŐ 2005, 136, 138-139, Fig. 7-11).

These archaeological phenomena may be associated with the internal buildings, mainly barracks and *horrea* of the military fort. After their different orientation and stratigraphic position F. Redő divided them into two phases (REDŐ 2003b, 16-17; REDŐ 2005, 140). The

early phase dated on the Tiberio-Claudian period by a bulk of Arretinian and Po Valley terra sigillata, coins and amphora finds¹⁰, contains the barracks in site F and the early building in site Y/1. The later, mainly Flavian constructions are the *fossa* (REDŐ et al. 1981, 284-285) and the timber building SE of it, the *horrea* moreover the later buildings of site Y/1.

The numerous early militaria from the sites also show the presence of a still unknown mounted auxiliary units, because most of the finds can be classified as military horse gear fittings, for example tinned copper alloy pendant of Bishop type 7b (Fig. 6.1) (BISHOP 1988, 149, 151) a niello inlaid *phalera* (Fig. 6.4) (SZABÓ 1978, 414 Kat. Nr. 40, Abb. 72.5)¹¹ and two iron spurs (Fig. 6.5-6) (REDŐ 2003a, 14 Fig. 16; REDŐ 2005, 140 Fig. 12.3). (In contrast with the classification of F. Redő the copper alloy object with an acorn ending [PÉTERFI-ZSÁKOVICS-SZABÓ 1981, 330 Kat. Nr. 40, 331 Fig. 43.40; REDŐ 2003a, 14 Fig. 15; REDŐ 2005, 140 Fig. 12.4] is not a „stirrup” but a yoke fitting.) A small buckle originally belonged to a *lorica segmentata* (Fig. 6.7) (PÉTERFI-ZSÁKOVICS-SZABÓ 1981, 330, Kat. Nr. 33, 331, Fig. 42.33). The shoulder plates of this type of armour were attached to the mail armour (so called Arlon-type of cuirass) worn by cavalry soldiers too (BISHOP 2002, 73-74).

3. *Cserszegtomaj-Dobogódomb* (county Zala, H), cemetery of a veteran settlement

As an excursion it is worth mentioning here an important weapon grave. In the year 1942 the Hungarian National Museum has brought from a private individual a funerary assemblage which consists fragments of a glass urn, numerous imported potteries, mainly terra sigillata vessels together with an almost complete armament of an auxiliary cavalryman.¹² The findspot of the grave goods is the Dobogóhill which nowadays administratively belongs to the neighbouring Keszthely and Cserszegtomaj located close to the western shore of Lake Bala-

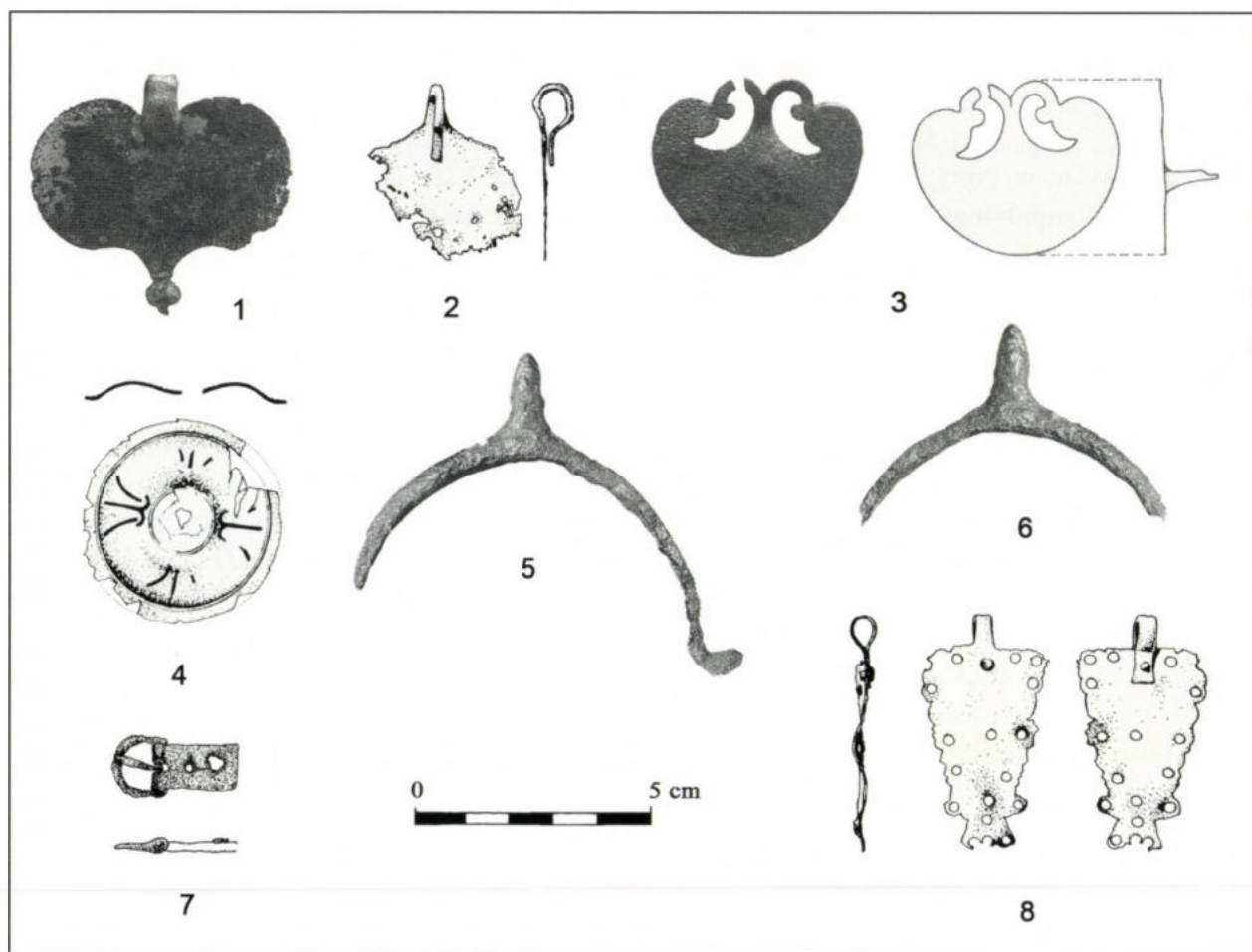

Fig. 6 Salla (Zalalövő, H). Roman military equipment from the territory of the 1st Century auxiliary fort (after REDŐ 2003b and REDŐ 2005)

ton, the Roman *lacus Pelso* (Fig. 7) (MRT 1 10/4; MÜLLER 1996, 85-86). Geographically it is also important, that the main Sopiana-Savaria road run through the Keszthely region (MÜLLER 1996, 85).

Thanks to the years of World War II the further history of the find was tragic and some of its chapters remained obscure. The official annual report on activity of the Archaeological Department from the year 1942 mentioned the whole assemblage among the actual new acquisitions of the National Museum. Despite in the inventory of the Roman Collection only the data of a fragmentary glass urn, the potteries and two spearheads were taken down (Fig. 8). The other metal finds, for instance the sword

and the shield boss were totally disappeared and never listed in the inventory, but luckily a photo from the archives represents these weapons.¹³ The description and classification of the lost weaponry is based on only this photo.

Although the exact circumstances of the discovery are unknown, one can assume that the finds from this assemblage are from a grave. Some years before the gift, early Roman graves were partly destroyed by a gravel quarry on the Dobogódomb and in 1938 a rich urn grave of a 15 years old youth with a spearhead was unearthed here (BÓNIS 1942, 262). Between 1946 and 1948 further four 1st Century graves were excavated by I. Szántó which clearly show the early Romanization of the area (SZÁNTÓ

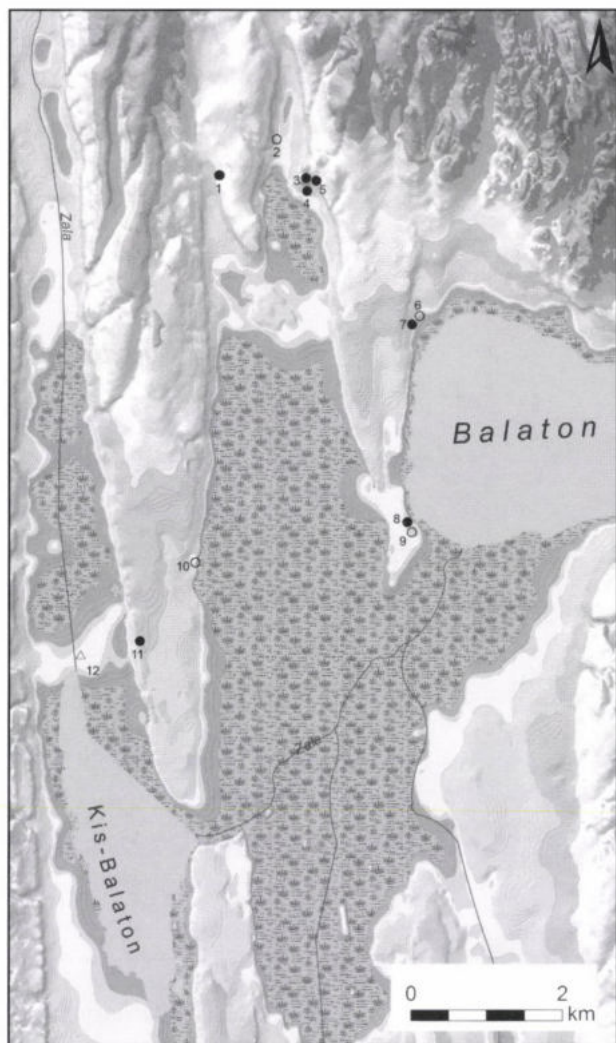

Fig. 7 The west Balaton region with the mouth area of River Sala/Zala, H. Early Roman sites and the location of the cemetery at Cserszegtomaj-Dobogódomb (Keszthely, Balaton Múzeum)

1953, 55-56; SZÁNTÓ 1977, 29-31; MRT 1 10/4; EGRI 2012, 513-514). Two of them – among other grave goods included imported potteries – consisted weapons as well. One cannot exclude the possibility that the finds from these two graves belonged to auxiliary soldiers or veterans. The defunct of the grave 12 besides a La-Tène type elongated especially long lance head were buried with a strong profiled and an Aucissa type brooch too (Fig. 9) (SZÁNTÓ 1953, 55). The latter one is generally connected to the

Roman army in provincial context (RIHA 1979, 114; ETTLINGER 1973, 94). The two N-Italic thin walled drinking cups date the grave to the second half of the 1st Century. The grave 24 also contained a spearhead, now lost, and a kantharos of late La-Tène type with the burnished convivial motto *da bibir* written in vulgar Latin (= *da bibere*) (Fig. 10) (SZÁNTÓ 1953, 56).

All this confirms that the finds of the 1942 gift would have really came to light from a grave in territory of the early Roman cemetery situated on the Dobogódomb, most probably in gravel working. Despite the absence of a clear archaeological context, the grave can be defined as a cremation burial with intact, secondary grave goods. The assemblage consists of eleven terra sigillata included one from the South-Gaulish workshop, La-Graufesenque of form Drag. 29¹⁴ and ten from the Padana workshops (VÁGÓ 1977, 98-99, Taf. I/2, 4-6, Taf. II/1, 5-6, 8-9, 11). Four of them can be classified as *catilli* of form Consp. 20 with L. M. V. stamps (CVARR 268, no 1085; GABLER 2003, 81-100 [approx. date 40-120 A.D.]) and six of form Consp. 34 with C. T. SVC (CVARR 416 no. 2028; GABLER 2000b, 90-94 [approx. date 30/40-80/85 A.D.]) and FES. CT *planta pedis*-shaped stamps (CVARR 416 no. 2023 [approx. date 30-80 A.D.]). A gray thin walled double-handled beaker of form 5 with gray brown slip is decorated with rouletting and dated probably to the Flavian period (Fig. 8.2). A good parallel of it is known from the Flavian grave 422 of the western cemetery in Poetovio (ISTENIĆ 1999, 108-109).

The defunct was accompanied by his almost full weaponry, but without the richly decorated more expensive helmet and horse gear, which were the main symbol of the cavalry arm (NICOLAY 2002, 61-62; NICOLAY 2007, 171-173). His sword is atypical because it can be defined as some kind of a combination of a Roman *gladius* and an early *spatha* of variant Newstead of Straubing-Nyda type (Fig. 8.14) (MIKS 2007, 117-123). A similar atypical sword was pub-

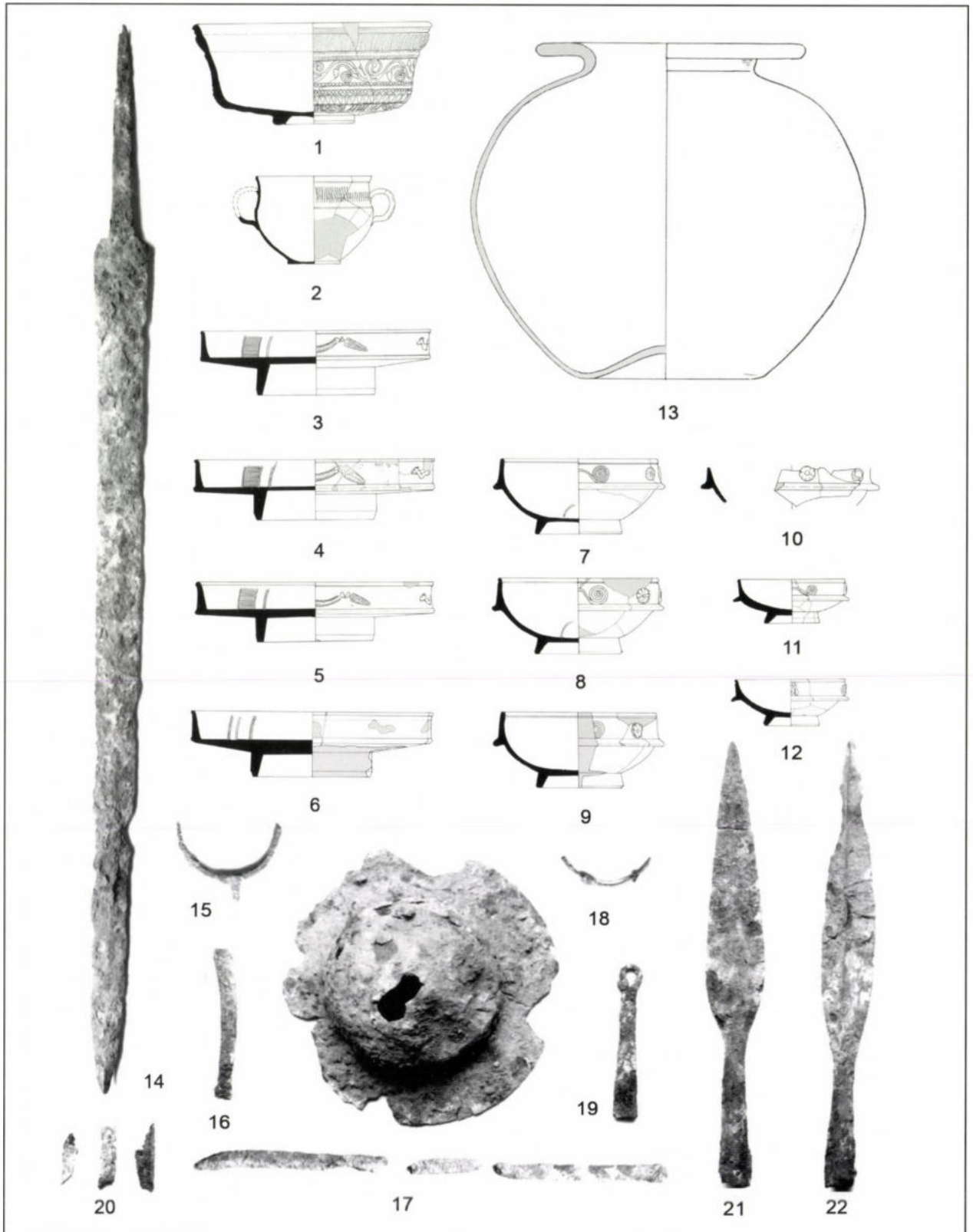

Fig. 8 Cserszegtomaj-Dobogódomb (County Zala, H). The grave goods of the weapon grave of an active or more probable a discharged auxiliary cavalryman, 3rd quarter of the 1st Century A.D.
(drawing Zs. Mráv)

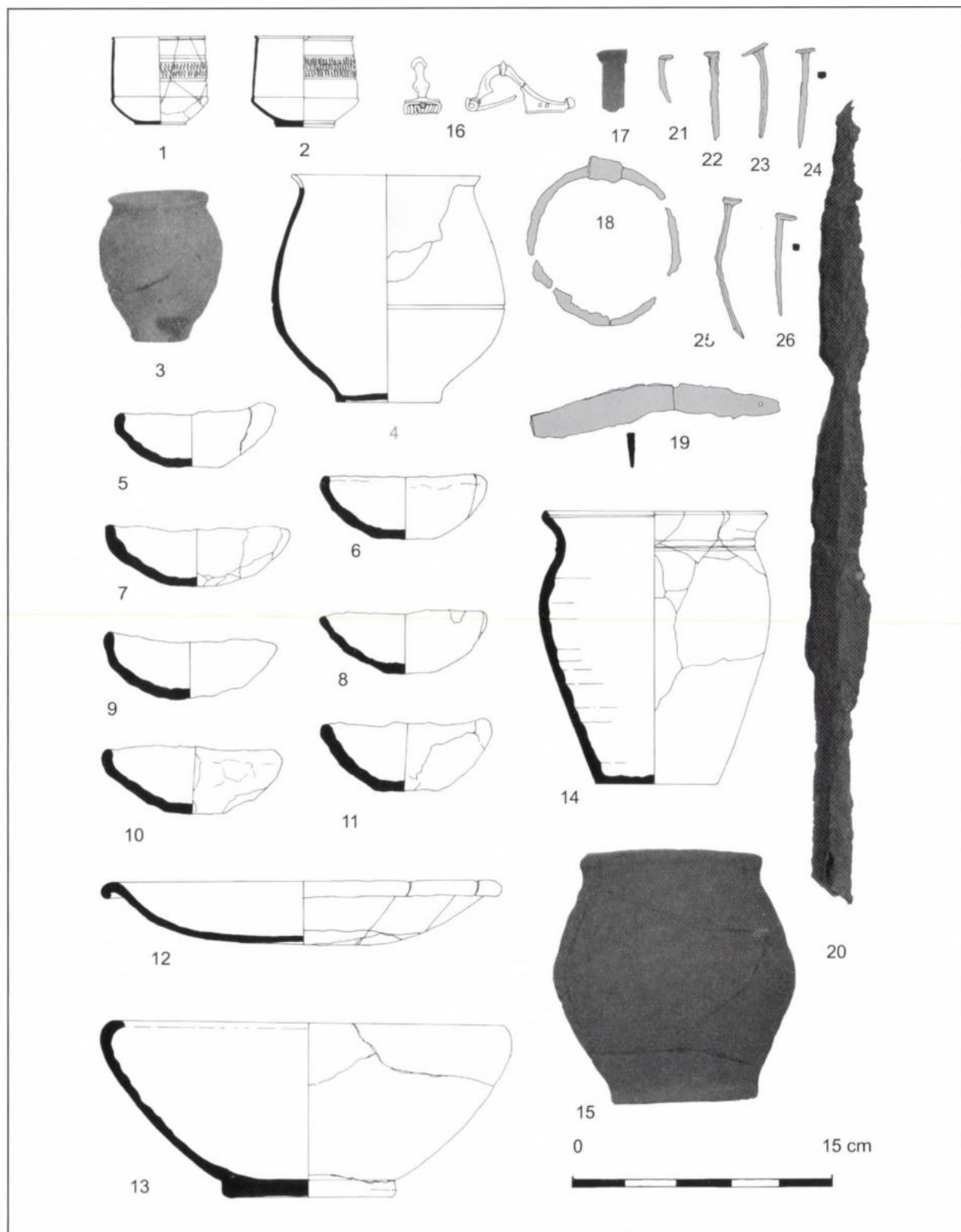

Fig. 9 Cserszegtomaj-Dobogódomb (County Zala, H), early Roman cemetery. Grave no. 12
(after SZÁNTÓ 1953, drawn by Zs. Mráv)

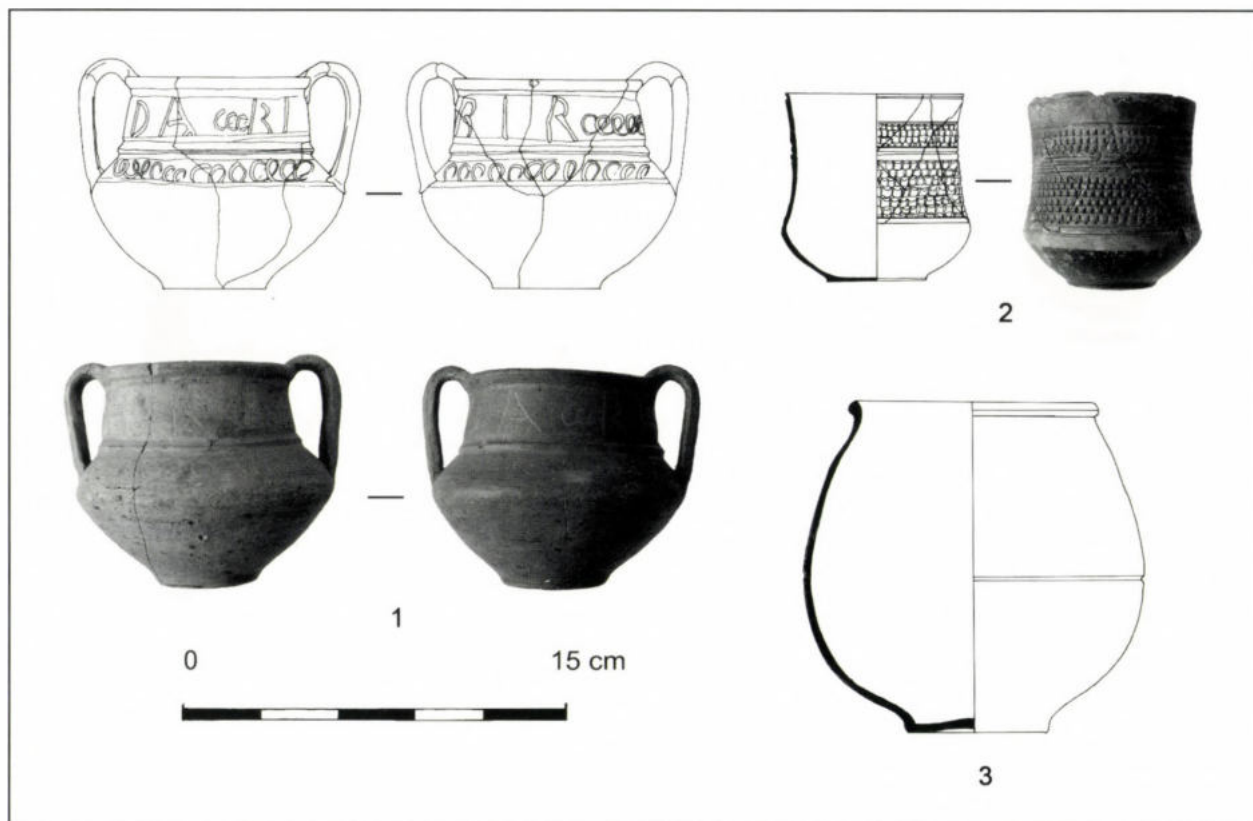

Fig. 10 Cserszegtomaj-Dobogódomb (County Zala, H) early Roman cemetery. Grave 24 (after SZÁNTÓ 1953, drawn by Zs. Mráv)

lished by M. DIZDAR and I. RADMAN-LIVAJA from Vinkovci (HR) (DIZDAR–RADMAN-LIVAJA 2004, 48-49).¹⁵ Moreover, it also displays some non-Roman influences. Thanks to these characteristics the Cserszegtomaj sword could be typologically defined as a semispatha of a new type. Based on its form, dimensions and typological characteristics – in spite of its *gladius*-like tip – the sword from Cserszegtomaj corresponds more to an equestrian than an infantry sword. This conclusion and the identification of its last owner as a cavalryman is confirmed by the presence of a spur among the buried equipment (two spurs of same type come from *Salla* (Fig. 6.5-6): REDŐ 2003, 14 Fig. 16; REDŐ 2005, 140 Fig. 12.3; and one from *Siscia*: RADMAN-LIVAJA 2004, 104 no. 391). The conical shield boss can be associated with the 1st–2nd century auxiliary (Fig. 8.17) (OESTERWIND 1989, 110-111; NABBEFELD 2008, 45-46). Several bosses of compara-

ble type are known from 1st century contexts, for instance weapon graves of auxiliary soldiers and veterans of mainly Celtic origin from the middle Rhine area, south-eastern Alps and middle Danube region. Besides the semispatha and a shield boss two iron lance heads were also among the weapons in the grave at Cserszegtomaj (Fig. 8.21-22). One of them is a narrow elongated leaf-shaped iron lance head widest in the middle with slightly pronounced midrib. Lance heads with midrib, going back directly to late La-Tène examples, occurred during the 1st Century A.D. The other same long lance head representing the Roman standard type had a somewhat longer closed socket and its shorter but a little bit wider blade was widest around its lower third.

The 1st Century weapon graves in N-Pannonia, including the Cserszegtomaj grave, are among the richest of the area. The Italic, mainly

tardo Padana terra sigillata are common and most characteristic grave goods of these early imperial weapon graves (MÁRTON 2008, 138). It is generally accepted that in the 1st Century besides the immigrants and the local elite families only the soldiers and veterans were the solvent customers for the expensive import ceramics (GABLER 1979, 199-200; MRÁV 2008, 289; MÁRTON 2008, 138). The Cserszegtomaj defunct was buried in an indigenous cemetery, suggesting that the deceased was a discharged soldier interred with his taken home weaponry, which had a symbolic significance. We must open the question concerning his ethnicity, because in the Balaton region auxiliary veterans of different origin - for instance *Treveri*, *Azali*, *Ituraei* - settled in the 1st-2nd Century A. D., as proved by military diplomas (MRÁV 2008, 287; MRÁV-VIDA 2008-2010, 156-158).

All this leads us to conclude that the buried owner of the weapons could be interpreted as a soldier or more probably a veteran from the auxiliary, who settled in the immediate western vicinity of Lake Balaton. Besides inscriptions and the five known military diplomas, numerous early militaria from non-military contexts also indicate the importance of this region with Mediterranean-like climate conditions among the auxiliary and legionary veterans (Fig. 11.1) (MRÁV 2008, 289). They began to settle here as early as the second half of 1st Century A.D. This tendency is clearly shown by an early-Flavian niello inlaid belt plate and an apron terminal¹⁶ from the territory of a villa settlement at Nemesvámos-Balácapusztá (MRÁV 2008, 279-294). The *cingulum* with apron can be directly or indirectly connected with the semisubterranean houses under the first villa building (CSIRKE 2005, 25-51, MRÁV 2008, 288-289). These dwellings of local type can be dated to the last decades of the 1st or latest beginning of the 2nd Century by several fragments of tardo Padana terra sigillata of form Consp. 39/43 collected from their infill (CSIRKE 2005, 26-32). With the help of the fittings belonged to a mili-

tary belt and the semisubterranean dwellings we can reconstruct the beginning of the later villa, which developed from a veteran settlement. The same process took place in the case of the villa estate at Gyulafürdő-Pogánytelek (County Veszprém, H), where not only Po Valley and South-Gaulish terra sigillata fragments prove the existence of a veteran settlement in the pre-villa phase¹⁷, in the late 1st Century, but also a military belt buckle of Flavian type (Fig. 11.2).

Keszthely and its surroundings situated not far from the Amber Road served as a military road up to the reign of Trajan. The 1st Century earth-and-timber auxiliary fort of *Salla* was not only the closest fort, but the *Salla*/Zala River linked it directly with the Keszthely region as the shortest natural route (Fig. 1). Maybe the defunct of the Cserszegtomaj grave served in a fort built along the Amber Road, most probably in *Salla*.

After this excursion in the wider geographical region of the Amber Road, we come to the point, the occupation system of the Road itself.

4. Rum (Vas-County, H), a possible military station

In 1983 a road station was excavated North of the village Rum (E. TÓTH, RégFüz. I/37, 1984, 54, No. 85), at the western bank of the river Rába/Raab, the ancient *Arrabo* where not the Amber Road but in the vicinity of it, the *Savaria-Sopianae* road cross the river. At this crossing point a permanent bridge was built during the 180s (TÓTH 1998, 23; TÓTH 2008, 670). The small scale excavation unearthed not only the foundation of 2-3rd Century stone buildings, but also a 1st Century apron fitting (Fig. 12), which presumes the existence of a military station or post at this crossing point.

According to the view of M. Feugère the small copper alloy rivets with male portrait are generally classified as apron fittings manufactured in a central workshop at Besançon and elsewhere (FEUGÈRE 1985, 123-125; RADMAN-

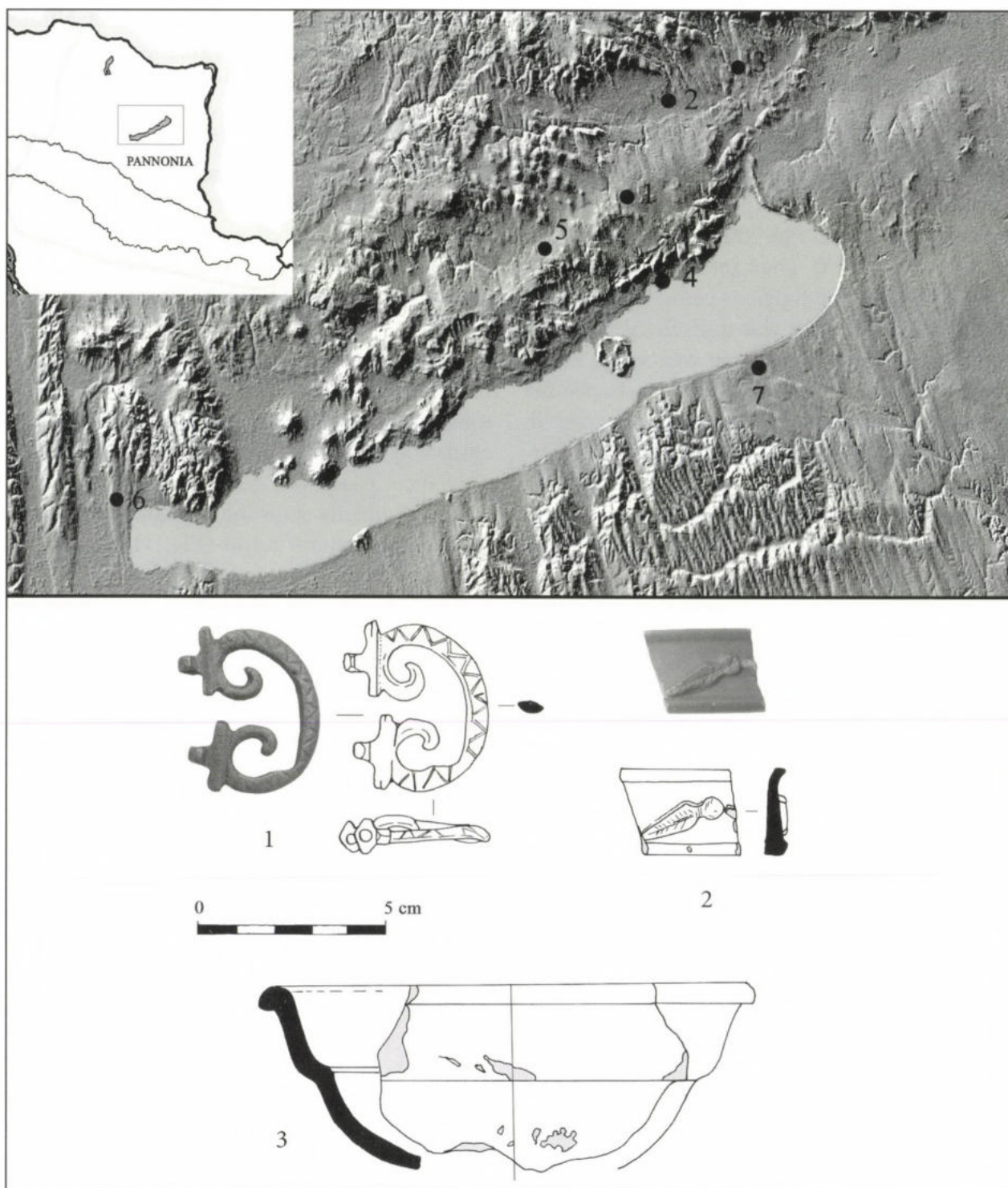

Fig. 11.1 Map shows the find-sites connected with veterans from the Balaton region. 1. Nemesvámos-Balácapusza, 2. Gyulafirátót-Pogánytelek, 3. Öskü, 4. Csopak, 5. Tótvázsony, 6. Dobogódomb which nowadays administratively belongs to the neighbouring Keszthely and Czerszegtomaj, 7. Siófok (drawing Zs. Mráv)

Fig. 11.2 Gyulafirátót-Pogánytelek (County Veszprém, H). Peltate belt buckle of a cingulum and 1st Century terra sigillata finds from the territory of the later villa-settlement (drawing Zs. Mráv)

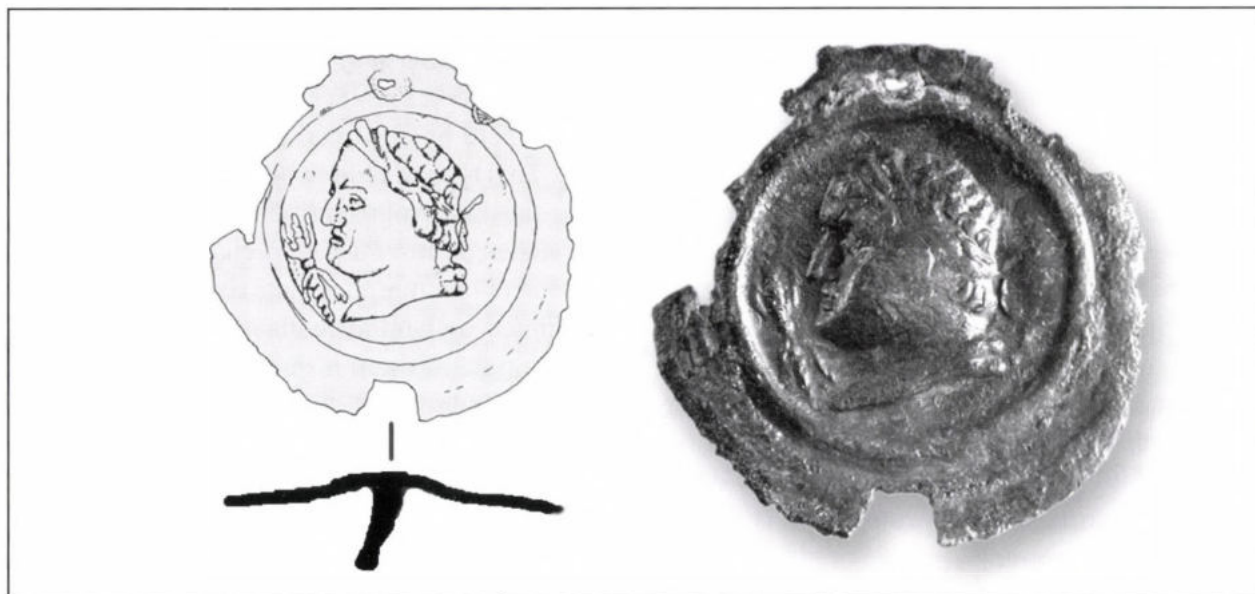

Fig. 12 Rum (Vas-County, H). Drawing and photo of the copper-alloy apron fitting (?)

LIVAJA 2004, 89-91). The generalizing of this interpretation is not without problem, because the carriages from the wagon graves at Káloz and Budaörs in Pannonia inferior (MRÁV 2006, 59; MRÁV 2011, 15-16), furthermore at Brezovo (БОТУШАРОВА 1948, 117 Abb. 32) and Karanovo (КЪНЧЕВ—КЪНЧЕВА-РУСЕВА 1996, 65 Tab. XXV/4a-b; IGNATOV et al. 2011, Pl. 7.1, 5-6) in Thracia are decorated with such fittings. It is not excluded that in these 2nd Century contexts the fittings concerned were transformed with attaching a butt and secondary reused.

5. Savaria (Szombathely, Vas-County, H), Claudian veteran colony

The Roman town of Savaria was a Claudian colony, which was founded by the deduction of veterans discharged from the *XV Apollinaris* legion (ALFÖLDI JUN. 1943, 80-86; MÓCSY 1959, 36-37; TÓTH 1998, 17; TÓTH 2008, 665-666). Although some scholars formerly hypothesized that Savaria may have been an important military base (namely the fortress of the 15th legion) before its foundation (TÓTH 1977, 96-97; TÓTH 1980, 254-265; TÓTH 1998, 16; TÓTH 2008, 667-668) but the large surface

investigations so far have not unearthed finds, terra sigillata vessels or traces of military fortifications surely dated to the pre-Claudian period. Until now the early militaria were not to be found and published from the territory of the Roman city either. But in course of the intensive excavations recently carried out in the southern suburbium of the town, mainly inside of the *temenos* of the famous Isis sanctuary and its surroundings by O. Sosztarits yielded an extremely rich material of 1st Century military equipment and horse gear¹⁸. From the earliest stratas come to light mainly infantry equipment, namely hinged buckles (Fig. 13.1-2) and tie loops belonged to the articulated plate armours of the Corbridge type (Fig. 13.3) (BISHOP 2002, 31-45), button-and-loop fasteners (Fig. 13.9-13), one of them niello inlaid. The bone button fastener with trapezoidal loop belongs to the Wild's type X (Fig. 13.8). Its separately made bone button is missing. It was used for hanging weapons or it was served for packing cargo (DESCHLER-ERB 1991, 36; BOUBE-PICCOT 1994, 90-92; DESCHLER-ERB 1999, 68; for a specimen from Siscia, see: RADMAN-LIVAJA 2004, 92). The most important find origin from a lower layer of

the Amber Road run in front of the Iseum¹⁹ is a scabbard fitting in the shape of a palmetto (Fig. 13.4). These fittings decorated the scabbard, immediately above the scabbard chapes of the Pompeii type *gladii* dated generally from Claudian to Flavian period (ULBERT 1969, 111-115; MIKS 2007, 232). The Savaria specimen represents the later, simpler variant of the type, like the published fitting of same type from the auxiliary fort at Carnuntum (HUMER [Hrsg.] 2006, 169 Kat. Nr. 579, 156, Abb. 217). The two circular rivet with a male bust in the right profile (Fig. 13.5-6) were originally attached to decorative belt stripes, i.e. apron strips (FEUGÈRE 1985 – and see above).

The horse harness fittings contain a silver plated and niello inlaid strap terminal (Fig. 14.2), a strap mount (Fig. 14.3) and a junction loop (Fig. 14.1), as well as a pendant of Bishop type 7b (Fig. 14.7) (BISHOP 1988, 149, 151). The hook of the latter was broken down. The peltate pendant of Bishop 3c in Fig. 14.9 was originally decorated by a relief, done by applying a lead and tin alloy. The pendant was attached by a hook to a disc shaped fasteners with a single hoop. It was also decorated by a relief decoration of bright metal blend. The other but significantly larger peltate pendant of thin sheet bronze can be attributed to the Bishop's subtype 9p (Fig. 14.11). A similar but intact piece is known from Carnuntum (JOBST [Hrsg.] 1992, 198 Nr. 159). The amber phallos-amulet pendant is from outside of the temenos, from the lowest layer right above the subsoil (Fig. 15.1.1-3).

The archaeological excavation carried out at Rákóczi Ferenc street 3 (Bartók hall) by P. Kiss and P. Skriba in 2006 (RKM 2007, 288) also resulted some early military finds.²⁰ The site is located in the southern suburbium, very close to the Iseum, right on the opposite side of the Amber Road. The most characteristic find of the excavation is a belt buckle (Fig. 15.2.3) belonging to the second variant of the 1st Century peltate buckles ('Form B' of E. Deschler-Erb). The ends of the pelta of this variant are scrolled and

the narrow widening terminates in two volutes (DESCHLER-ERB 1999, 41; see also GREW–GRIF-FITS 1991, 75; a similar specimen was published from Siscia by RADMAN LIVAJA 2004, Cat. no. 205). This type of peltate belt buckles was in use from the late Augustan period and was fallen into disuse in the Flavian period. The two long and narrow rectangular plate fixed by two rivets are tinned and inlaid with niello (Fig. 15.2.1-2). The type of them is generally reckoned as a scabbard ledge of *gladii* (DESCHLER-ERB 1997, 15), however, Ch. Miks has recently not classified them among the scabbard fittings. The heart-shaped or more accurately peltate fitting with kidney shaped perforations (Fig. 15.2.4) can be attributed to horse equipment and can generally be dated from the second half of the 1st Century until the middle of the 2nd Century (DESCHLER-ERB 1999, 70; RADMAN-LIVAJA 2004, 109).

Additionally I have found in the Bitnitz collection got into the Hungarian National Museum a most probably Flavian lunulate apron terminal of Savarian provenance (Fig. 13.7) (HNM inv. no. RR 132.1872.III.16, unpublished – for the type, see comprehensively BISHOP 1992, 81-104; AURRECOECHEA FERNÁNDEZ 1998, 37-41). Similar apron terminals are also known from Lussonium (Paks-Dunakömlöd) (FAZEKAS 2009, 46-48, 64 Taf. 2.1) and Carnuntum-Pfaffenberg (JOBST et al. 1986, 78, Abb. 9.52/85). The bone 'amulet' with phallus motif were cut from the base of a red-deer antler (Fig. 15.1.4). It was probably attached to horse harness in the 1st and 2nd centuries and worn on the horse's chest (DESCHLER-ERB 1997, Taf. 60 n. 1663-1668).²¹ The item of Savarian provenance also belongs to the Bitnitz collection (HNM inv. no. RR 132.1872.VIII.3).

Anyway, I must emphasize that all of the mentioned militaria come from contexts dated after the foundation of the colony (MRÁV in press). In spite of the presence of numerous military equipment finds in the case of Savaria neither inscriptions nor terra sigillata finds pro-

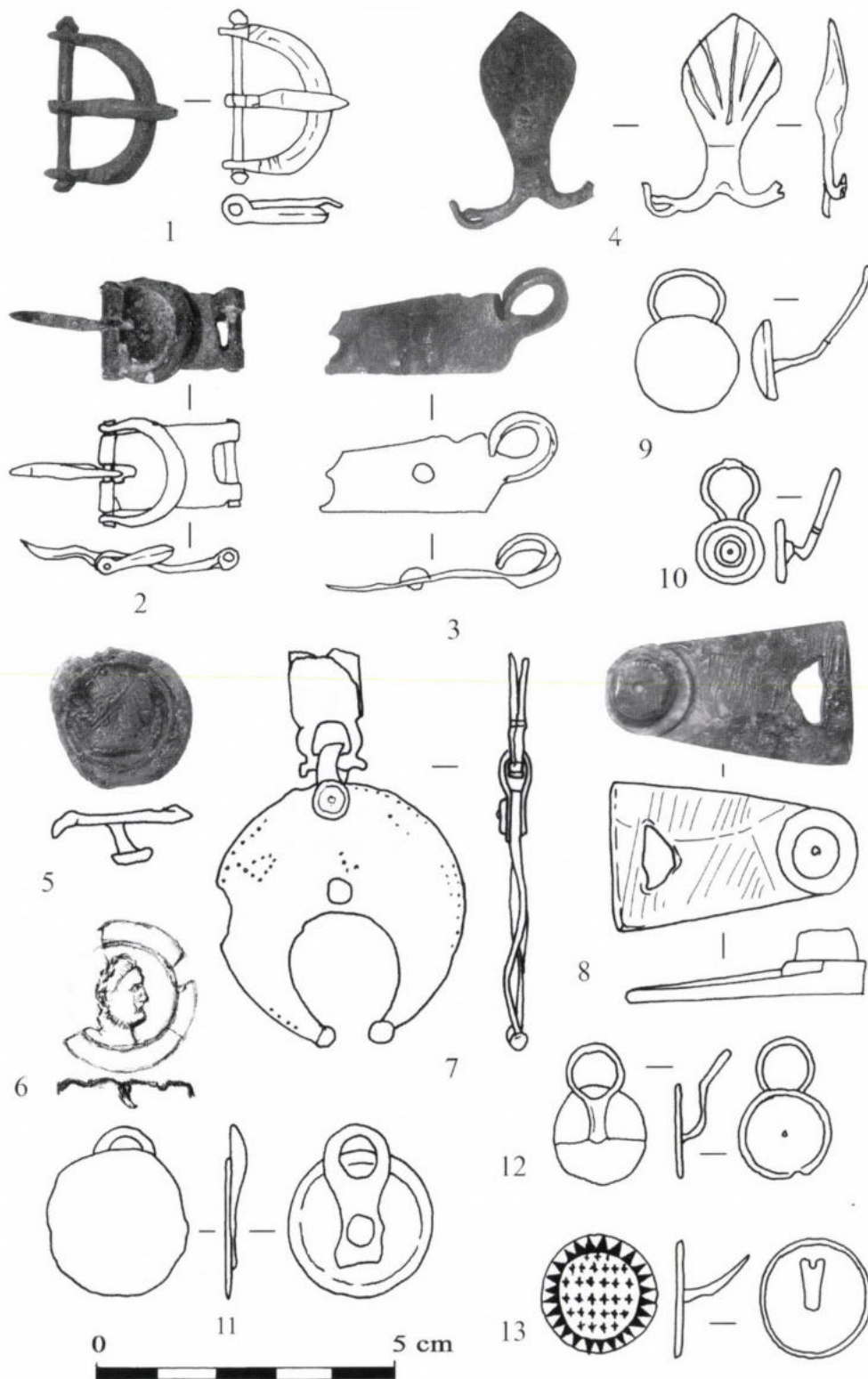

Fig. 13 Savaria (Szombathely, Vas-County, H). 1st Century military equipment from the city and its southern suburbium. Infantry equipment. (photo and drawing Zs. Mráv)

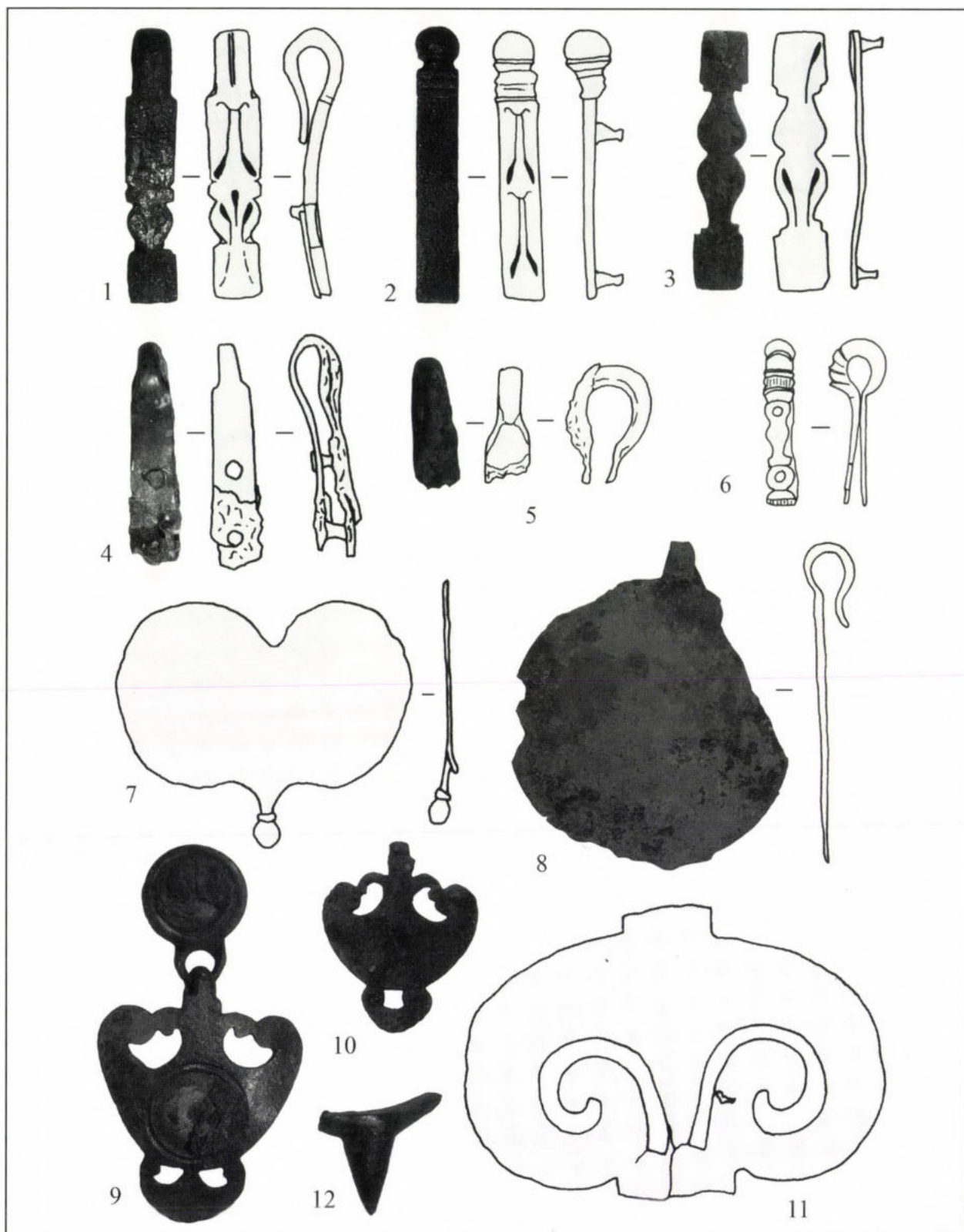

Fig. 14 Savaria (Szombathely, Vas-County, H). 1st Century military equipment from the city and its southern suburbium. Cavalry equipment I. (photo and drawing Zs. Mráv)

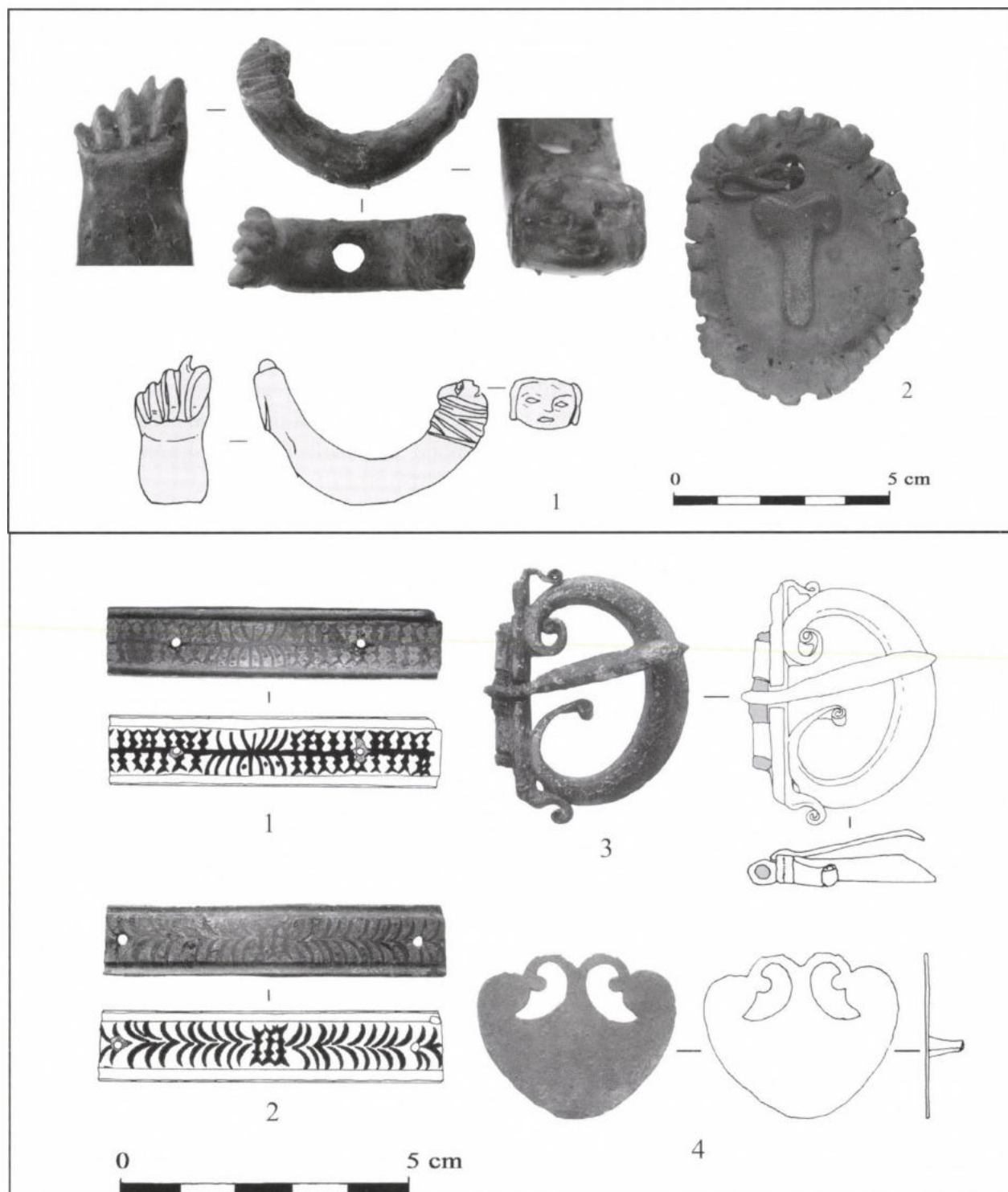

Fig. 15.1 Savaria (Szombathely, Vas-County, H). 1st Century military equipment from the city and its southern suburbium. Cavalry equipment II. (photo and drawing Zs. Mráv)

Fig. 15.2 Savaria (Szombathely, Vas-County, H), southern suburbium (Rákóczi Ferenc street 3 – Bartók Hall). 1-2: tinned and niello inlaid bronze fittings; 3: peltate belt buckle; 4: heart shaped or peltate fitting (photo and drawing Zs. Mráv)

vide evidence of a pre-Claudian longer-lived military fort or especially a legionary fortress. Of course, this does not preclude the possibility of the existence of a temporary military camp before the foundation period, like in Emona where A. Gaspari brought to light such a short-lived camp without any find material under the first level of the late Augustan-early Tiberian city (GASPARI 2010, 113-125). The early layers in Emona revealed fairly numerous militaria but only from contexts dated after the foundation of the city²². These militaria show the strong presence of Roman soldiers (who most probably carried out larger scale public constructions and engineering projects – for instance forum, city walls, road network or water conduit: HORSTER 2001, 168-187) and veterans (ALFÖLDI JUN. 1943, 80-86; MÓCSY 1959, 36-37; TÓTH 2008, 666-668) in the early period of the 1st Century cities along the Amber Road, not only in Savaria but also in Emona (GASPARI 2010, 88-99) and Scarbantia (for the explanation of militaria in urban context, see: NICOLAY 2007, 189-193).

6. *Strebersdorf/Répcemcske (Burgenland/A), three phases auxiliary fort*

Along the section of the Amber Road in Middle-Burgenland, Austria between Strebersdorf and Frankenau in 2007 a *vicus* and three military camps of different size were discovered by geophysical survey (Fig. 16) (GROH 2009, 175-187). The site situated around 25 km far in the middle between two urban centres, the Claudian colony of Savaria and the Flavian municipality of Scarbantia and west from the confluence of Raiding and Stoober streams, which flow into the Rabnitz/Répcse River in the vicinity. The first, almost square-shaped fort was the biggest among the three with its 145 to 150 m (around 2,2 hectare) measure. It was defended by a single *fossa* (GROH 2009, 181 Abb. 4) with rounded corners and 3 m wide palisaded *agger*. In 2009 a junction loop of type Bishop 2a (Fig. 22.2)²³ was unearthed from its *fossa* which – together with an Augustan cup –

dates the construction of the camp latest to the reign of Tiberius'. The garrison of the fort must have been the *ala Pannoniorum*, because active soldiers of this troop were buried at that time at Peresznye which lies only 4 km far from the site (Fig. 17) (RIU 215-217).

The second fort was built inside of the first fort in the second half of the 1st Century and its size reduced to 105 x 150 m. The second fort adapted to the axis of symmetry of the first one. Its NE and SW fossa-sections and probably also the gates in the middle of these sides were identical with the constructions of the earliest fort. The three phases of the fort at Strebersdorf correspond well with the two phases *Salla* auxiliary fort.

Besides the Bishop 2a type junction loop (Fig. 16.2), a scabbard terminal of a Mainz type *gladius* (Fig. 16.3) and a hinged strap fitting belonged to articulated plate armour were also found on the site.²⁴

7. *Scarbantia (Sopron, County Győr-Moson-Sopron, H), municipium*

Scarbantia was the earliest Roman civil settlement along the Amber Road North of Poetovio (GÖMÖRI 1994, 251-261; GÖMÖRI 2003, 82-83). According to its *oppidum Iulium Scarbantiensium* name mentioned by Pliny the Elder it was a Tiberian settlement founded simultaneously with the first permanent legionary fortress of Carnuntum (GABLER 1994, 384). It might have been a *municipium* which was refounded by Domitian (PAVAN 1955, 421; KOVÁCS 2002, 147-175; KOVÁCS in FPA I, 216-222). Until now only tombstones of veterans from the *XV Apollinaris* legion were known from the early period, which proved that several legionary veterans have already settled in the city itself or its territory in the Tiberian period (RIU 182-183, 185, 192, 194, 197, 199?). H. J. Ubl recently published a handle of a bronze casserole with dot punched inscription *Cl(audius) Tr(- -) pr(inceps) le(gionis) XV [Apol(linaris)]* (UBL 2008a, 146; AE 2008, 1077). The findspot of

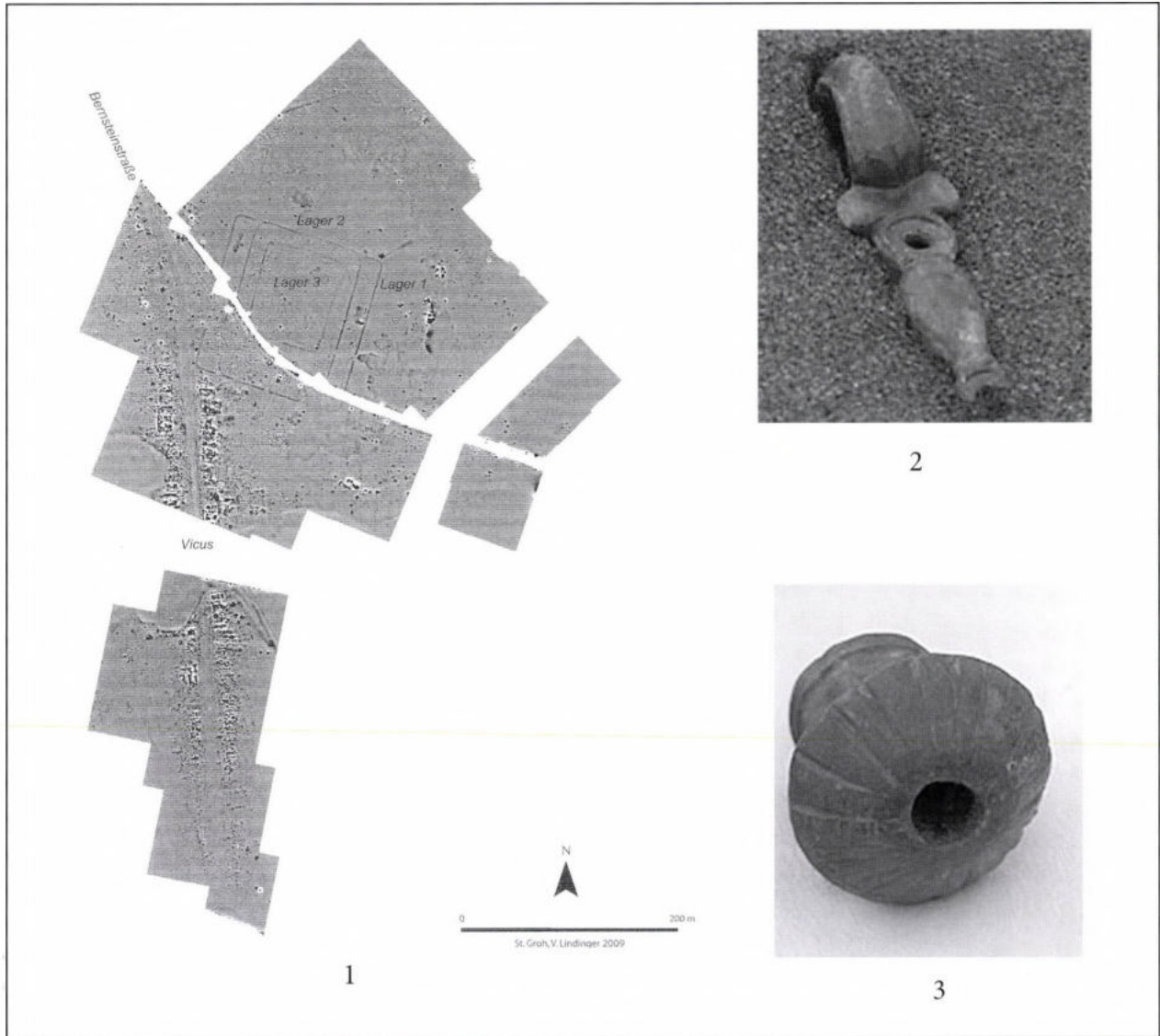
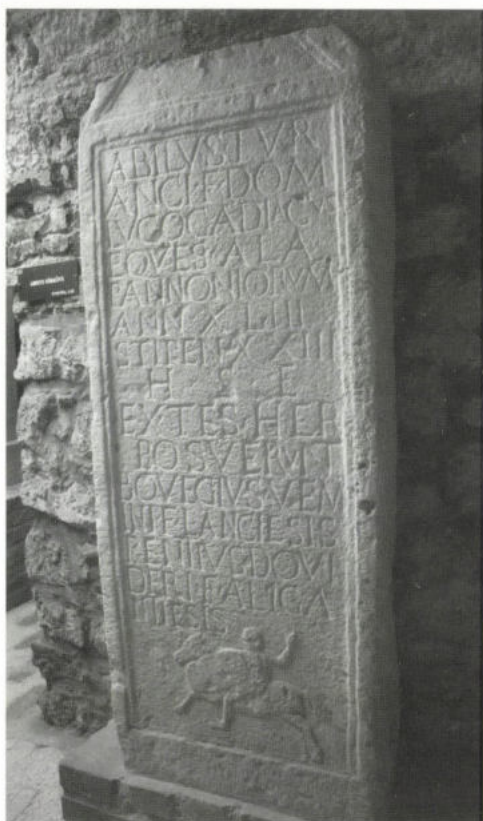

Fig. 16 Strebersdorf/Répcemicske (Burgenland, A), three phases auxiliary fort after the geophysical survey and some militaria from the territory of the forts (after GROH 2009 and <http://burgenland.orf.at/stories/390500>)

the inscribed handle is Müllendorf (Burgenland, A) situated on the municipal territory of Scarbantia, so the quondam owner of this vessel was a legionary veteran. The provenance of a 1st Century copper alloy *cingulum* buckle decorated with geometrical niello inlays in the collection of Sopron Museum is also Scarbantia, a cremation grave excavated in 1895 in Csengery street, in the Southern cemetery of the Roman city (Fig. 18.3) (Bella 1895, 399-400

Fig. 25a-b). The defunct of this grave was most probably a legionary veteran. These discharged soldiers, or some of them may have taken part of their equipment with them and as military symbols they kept them in their new homes. Close to the forum in the city centre, under the Városház street an early imperial socketed pilum and the upper third of an early 1st Century *gladius* of Mainz type come to light from unknown context (Fig. 18.1). The shape of the

1

2

3

Fig. 17 Peresznye (Vas-County, H). Stelae of active auxiliary cavalry soldiers of the *ala Pannoniorum*, middle decades of 1st Century A.D. (photo: O. Harl)

gladius is almost identical with the fragmented sword from the „Hoard of Vrhnika” dated to the Augustan period (ISTENIČ 2003, 284-286 Fig. 1). The fragment of an unpublished scabbard guttering with U-shaped cross section together with the scabbard chape of a Pompeii type *gladius* is kept in the Zettl-Langer private collection in Sopron, which must have been a local find (Fig. 18.2). The peltate pendant of Bishop's subtype 3c from the collection of Sopron Museum was attached to the horse harness by a hook at the back (Fig. 18.4). It can be dated to the middle of the 1st Century until the first decades of the 2nd Century (BISHOP 1988, 96; DESCHLER-ERB 1999, 56-57; RADMAN-LIVAJA 2004, 110-111).

8. *Sankt Georgen/Lajtaszentgyörgy (Burgenland, A), early imperial weapon graves (?) of auxiliary soldiers or veterans*

In Sankt Georgen lies in Burgenland around the distance of 18 km northwards from the Roman city of Scarbantia (Fig. 1), very close to the Amber Road during the digging of a cellar most probably more graves of an early Roman cemetery were found and destroyed in 1918 or 1919. Due to the accidental finding circumstances the precise archaeological context is not known. The collected metal finds were partly lost during the final period of the II World War in 1945, partly got into the collection of Burgenlandisches Landesmuseum, Eisenstadt in 1949. Among the lost objects a long sword with narrow blade and more spearheads were announced by the last owner of the assemblage. H. Mitscha-Märheim published the remained finds in 1952 as a late Roman funerary assemblage and dated them to the end of the 4th - beginning of the 5th Century (MITSCHA-MÄRHEIM 1952, 49-54). In the light of the new analysis, this date proved to be erroneous. Namely besides a bronze jug²⁵, iron nails as well as two knives the remaining material consists of two elongated spearheads and a *gladius* of Mainz type (Fig. 19.1) (ULBERT 1969,

128 Kat. Nr. 18; MIKS 2007, 733 Kat. Nr. A 694 Taf. 24). The mysterious object no. 7 on Fig. 19 deserves special attention. It was misinterpreted as a scabbard chape of unique type not only by its first publisher, H. Mitscha-Märheim (MITSCHA-MÄRHEIM 1952, 50) but also recently by Ch. Miks (MIKS 2007, 733 Kat. Nr. A 694 Taf. 24). In spite of their view it can be attributed with certainty to a fragmentary Germanic belt buckle of typ Madyda-Legutko A/8 (Fig. 19.7). According to R. Madyda-Legutko's typochronology the belt buckle of type A/8 was produced in free Germany in the period of B1b (MADYDA-LEGUTKO 1986, 5-6). It is conspicuous that this date is in accordance with the Mainz type *gladius*, because both of them can be dated to the first half of 1st Century A.D. Based on their similar date it is not excluded that the belt with Germanic belt buckle served as a military belt for that auxiliary soldier who owned the sword itself. The Roman-Germanic mixed auxiliary equipment and weaponry is not exceptional among the soldiers stationed in Pannonia and elsewhere (MRÁV 2006, 55-59). Like the Sankt Georgen assemblage these mixed equipments often contained Germanic belt components (Csopak-Kököporsódomb [County Veszprém, H]²⁶, Inota tumulus 1 [County Veszprém, H]; PALÁGYI 1981, 36 Kat. Nr. 1.3.15 Taf. IV. 9). In addition the surface of every iron object was covered by so called iron scale (consists essentially of the magnetic oxide of iron) (MITSCHA-MÄRHEIM 1952, 50), which means that the finds come from cremation graves (MITSCHA-MÄRHEIM 1952, 50, 54). Of course, without any context it cannot be decided whether the objects belonged to one or more destroyed graves. The only thing we can say is that among the graves concerned there was at least one weapon grave of an active or discharged auxiliary infantry soldier and this grave contained the Mainz type *gladius* can be dated to the period not later than the second quarter of the 1st Century.

If we look at the map showing the early geographical situation of the region, gaps can be easily recognized in the chain of the military sta-

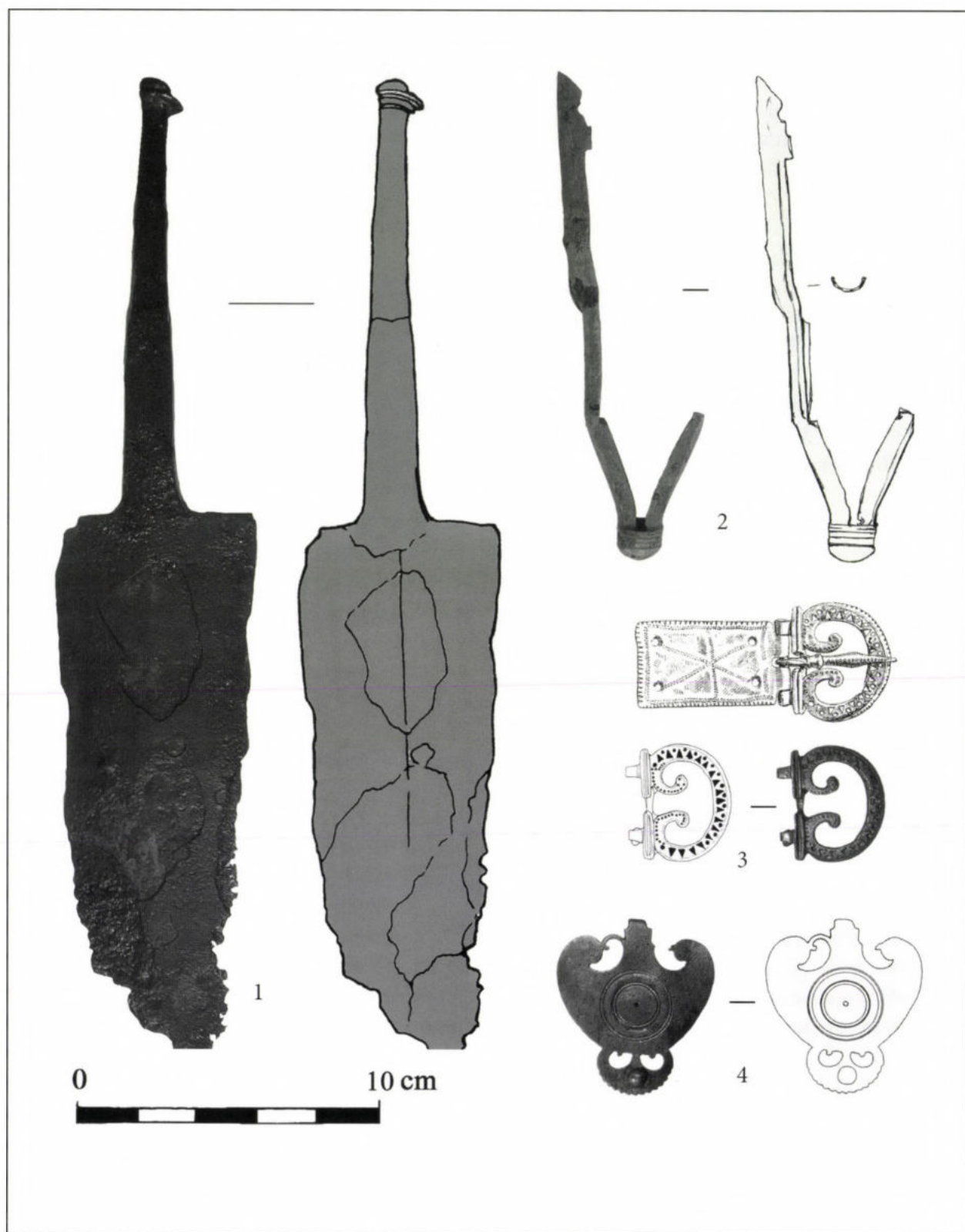

Fig. 18 Scarbantia (Sopron, Győr-Moson-Sopron County, H). 1st Century military equipment and weapons from the territory of the Roman city (photo and drawing Zs. Mráv)

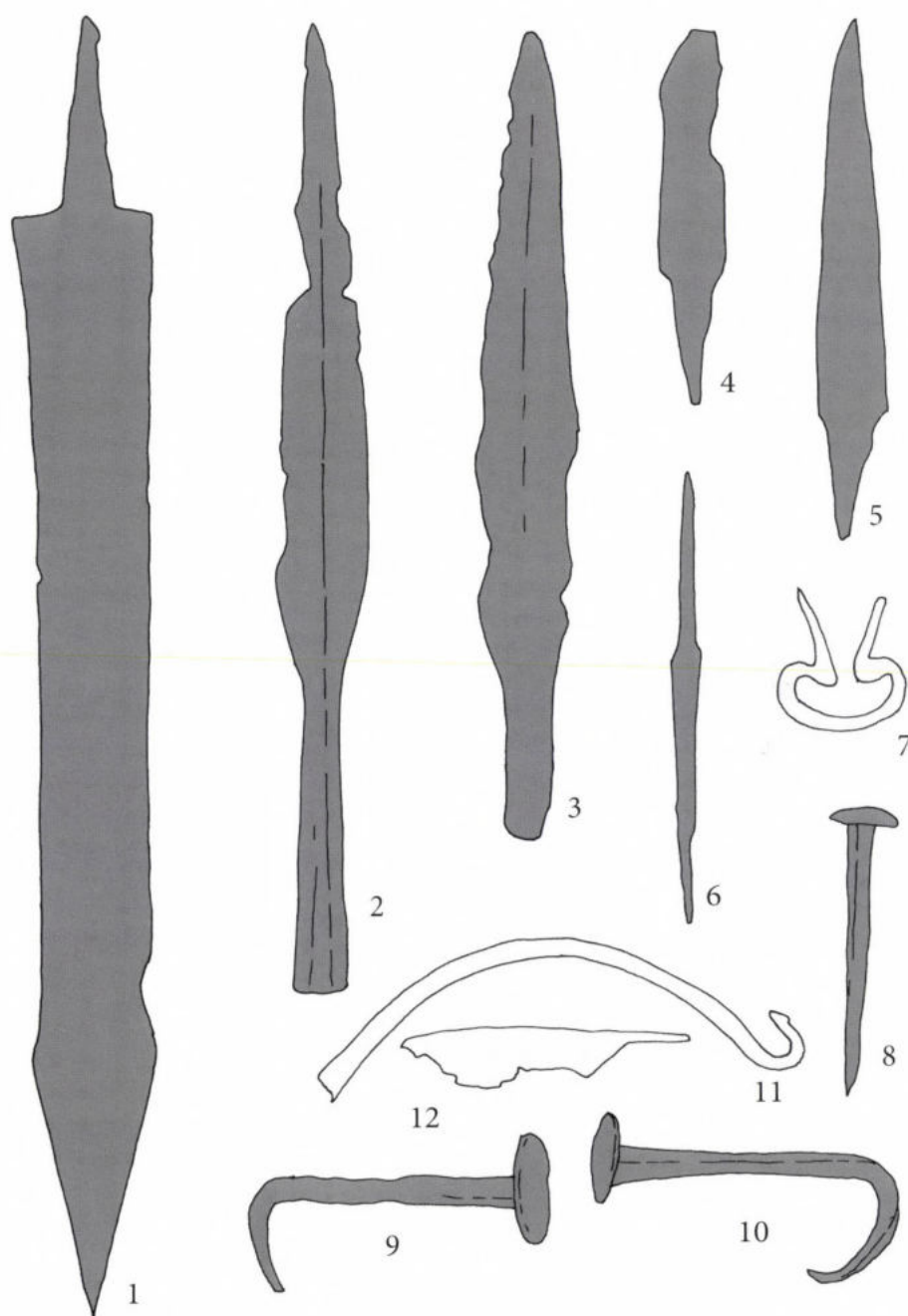

Fig. 19 Sankt Georgen/Lajtaszentgyörgy (Burgenland, A), finds from early imperial graves with a gladius of Mainz-type (after MITSCHA-MÄRHEIM 1952)

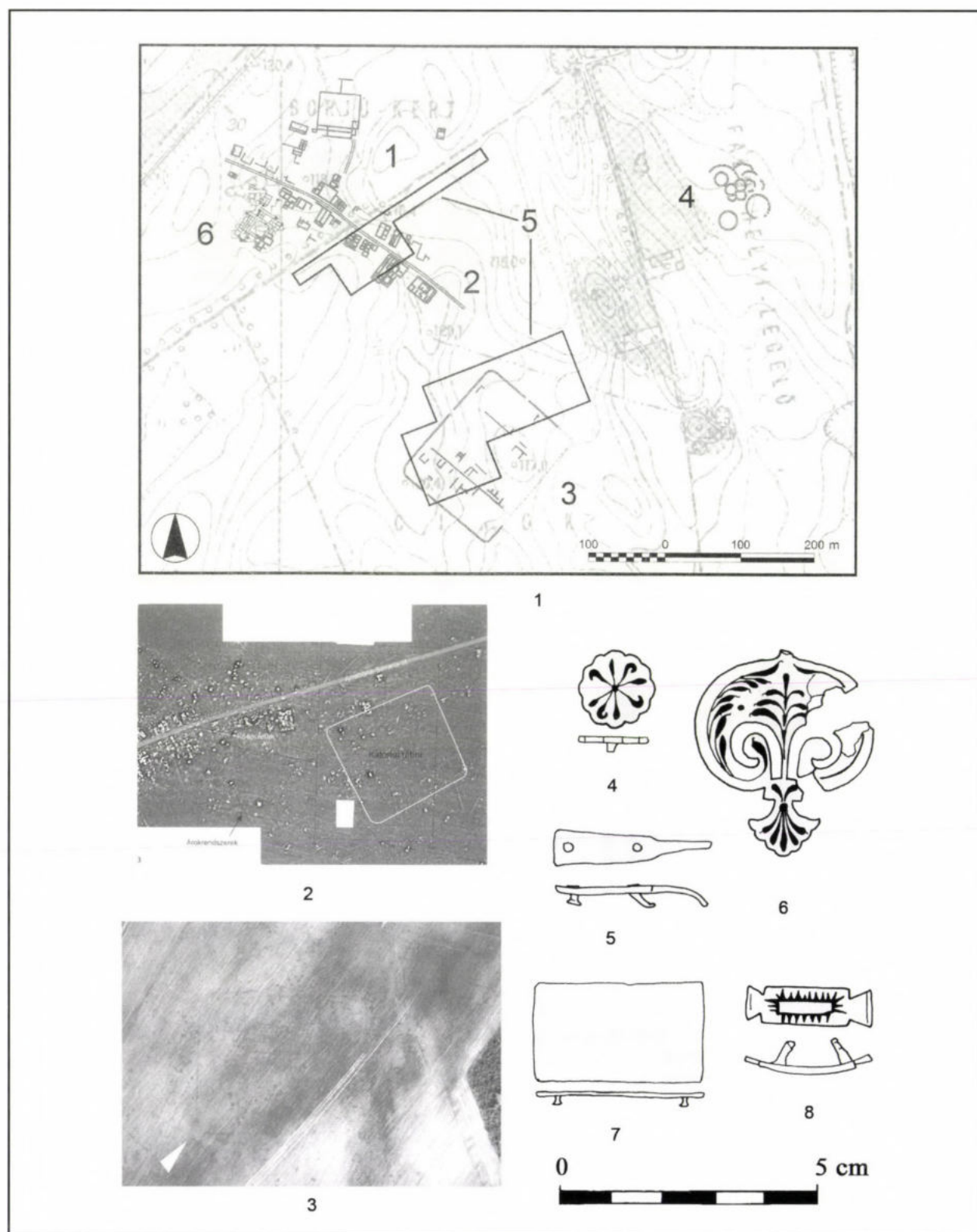

Fig. 20 Mursella (Árpás-Dombföld, Győr-Moson-Sopron County, H). The early Roman auxiliary fort (after SZABÓ 2007) and military equipment collected by metal detection from the site (drawing Zs. Mráv)

tions along the road section of Poetovio – Salla and Scarbantia – Carnuntum (Fig. 1). These gaps may have been filled by two still not identified military posts.

III. The Savaria-Brigetio military road

The Antoninian Itinerary mentioned an other important military road which left the Amber Road at Savaria, cross the river *Arrabo* at Sárvár and turn north-eastwards to Arrabona (Győr), the most important auxiliary fort in Pannonia superior at the Danube garrisoned an *ala milliaria* (TÓTH 1977, 65-75; PALÁGYI 1992, 27-34; SZÖNYI 1997, 137-150; KISS 2005, 276-277; SZÖNYI 2005, 65-70).

1. Sárvár-Sitkei forest (Vas County, H), a possible military station

At the vicinity of an important road junction and river crossing point, on the right side of the river Raab/Rába in Sárvár-Sitkei forest at 'Sarolta major' T. Buócz discovered a possible Roman stronghold (Fig. 1) (BUÓCZ 1978, 68; GABLER 2000, 34). Its *fossa* and *vallum* could clearly seen on the surface during the 1970s. The close vicinity of the late Celtic hillfort at Ostffyasszonyfa (KÁROLYI 1985, 391-418) directs attention to the strategic importance of the site. In lack of any datable finds the construction date of the fortification till the beginning of its archaeological investigation remains uncertain. But seeing the map we can clearly recognised that the Sárvár-Sitkei forest possible military station perfectly fill the gap in the road controlling system between Savaria and the 1st Century auxiliary fort at Mursella.

Sitke (County Vas, H) is the findspot of an inscription announced by Verantius, now lost, which deserves special attention. The lettering of the inscription is IMP · CAESAR · TI. | AVG. | SACRVM (CIL III 10918 = RIU 160 – cf. GABLER 1994, 410 Anm. 32; KOVÁCS 2005, 235). The honoured emperor can be identified only with Tiberius, because very similar, but

obviously erroneous nomenclator of him also appears on other inscribed monuments from the same period.²⁷ On the basis of its provenance it would be alluring to connect this honorary inscription with the never excavated military post of Sárvár (GABLER 1994, 410 Anm. 32; KOVÁCS 2005, 235).

2. Mursella (Árpás-Dombiföld/ County Győr-Moson-Sopron/H), auxiliary fort

The site of Árpás-Dombiföld lies on a hill between the river Raab and river Marcal. South of the densely built zone belonged to the Hadrianic *municipium* and the main road a quadrangular *fossa* with rounded corners of an auxiliary fort can be seen on aerial photos taken in 2002 and later by O. Braasch (Fig. 27.3) (SZABÓ 2007, 71 – cf. SZÖNYI 2005, 70-74; BÍRÓ-MOLNÁR-SALAT-TEICHNER 2007, 70, 78 Fig. 6). The photos provided information on the dimensions of the ditch belonged to an earth-and-timber fort: it was 180 x 150 m in size which was supported by a geophysical survey too (Fig. 20.2) (BÍRÓ-MOLNÁR-SALAT-TEICHNER 2007, 70, 78 Fig. 6). Between 1975 and 1980 E. Szőnyi carried out archaeological investigation around 320 m distance from the fort, and found pottery kilns dated to the middle and second half of the 1st Century (SZÖNYI 1981a, 93-104; SZÖNYI 2004, 88-92). The excavated area yielded numerous imported material, Arretinian and Padanian terra sigillata vessels, thin walled pottery, amphorae and coins minted during the reign of Iulio-Claudian and Flavian dynasty (SZÖNYI 1981a, 109, 111), furthermore a niello inlaid copper alloy *phalera* pendant belonged to a 1st Century military horse harness (Fig. 20.6). As a result of systematic metal detection survey during the 1990s several early militaria were collected from the surface of the area, among them some 1st Century niello inlaid horse gear fittings, an undecorated copper alloy *cingulum* plate (for analogous belt plates see UNZ-DESCHLER-ERB 1997, 35-36 Kat. Nr. 1081-1137) and a tie loop of a *lorica segmentata* are

worth mentioning (Fig. 20.5). These finds could be tied to the presence of auxiliary soldiers and veterans not only in the fort but also in its settlement.

3. Arrabona (Győr, County Győr-Moson-Sopron/H), auxiliary fort

The auxiliary fort of Arrabona was built at the strategically important point where the Savaria-Arrabona military road reached the Danube, joint the limes-road and the river *Arrabo* (Rába) flow into the Danube. The foundations of the earliest known earth-and-timber fort were already dug into a Roman layer that can be dated by Tiberian terra sigillata finds (SZÖNYI 1986, 667-674; SZÖNYI 1986, 12-13). The defences of the timber fort have not yet been found, we know only some traces of the internal timber constructions and roads from its *retentura* (Fig. 21) (SZÖNYI 1981b, 135-136; SZÖNYI 1992, 9-14; SZÖNYI 2006, 160-161). The excavations of E. Szőnyi brought to light an Aucissa-brooch and some copper alloy fittings belonged without exception to horse harness which can be attributed with a high level of certainty to the Roman military horse gear: a trifid pendant from copper alloy sheet dated to the Flavian period (Fig. 28.3) (on the Pannonian specimens of the type MRÁV 2012, 529-533), two junction loops of Bishop 1j type (Fig. 21.4.6) and a silver plated and nielloed small *phalera* (Fig. 21.8) (SZÖNYI 1992, 12-14 Fig. 17). According to the tombstones of active soldiers (Fig. 22) the first garrison of the fort might have been the *ala Pannoniorum* between 25/30 – 69 (LÖRINCZ 2001, 21-22, 59, 62, 65) and in the Flavian period a mounted archer troop: the *ala I Augusta Ituraeorum sagittaria*.

Early militaria are known not only from the territory of the 1st Century auxiliary fort, but also from its settlement. Namely on area of the quondam Frigyes-barracks situated on the periphery of the military *vicus* of Arrabona Attila Molnár has found during his 2009 excavation two junction loops of early type and a

trifid *phalera* pendant from 1st Century contexts (infill of two pits) (for the excavation see provisionally: A. MOLNÁR in RKM 2009, 214-215). The two junction loops (Fig. 23.1-2) of the same horse gear are typical examples of Bishop's subtype 3c and dated to the 1st Century, most likely in its second half (XJM inv. no. 2010.144.2-3). This date is supported by their context. Besides the junction loops the infill of the 1,5 m deep pit (KE 131) yielded numerous 1st Century finds, for instance north Italic terra sigillata fragments and thin walled cups, lamps etc. The silver plated and niello inlaid copper alloy trifid *phalera* pendant (XJM inv. no. 2010.144.1) (Fig. 23.3) is a Bishop's subtype 1c. The pendants of this subtype rank among the more frequent finds of that type, and are mostly dated to the Flavian period, although their use continues also in the Trajanic period (MRÁV 2012, 529-533).²⁸

The fragment of a semi-manufactured bronze fitting (SELLYE 1969, 533 Pl. CXC.2; SELLYE 1970, 78 Fig. 2 on p. 73) together with large quantity of slag (GABLER 1971, 49) from the inner city of Győr suggests the presence of private and/or military workshop(s) in the *vicus* of Arrabona which supplied the local cavalry units with productions of equipment and horse gear (for production of arms, see: BISHOP-COULSTON 1993, 183-188; NICOLAY 2007, 129-137; HERZ 2010, 111-132; FISCHER 2012, 77-79). The semi-finished bronze open-work fitting itself, now lost, can obviously be classified as a pendant of Bishop's type 3 with heart-shaped body and a peltate lower extension with two kidney shaped perforations. The fragment of the central circular field is far less preserved, but still clearly recognizable. The item can be dated to the second half of 1st Century or the first decades of 2nd Century at the latest (BISHOP 1988, 148; DESCHLER-ERB 1999, 56-57; RADMAN-LIVAJA 2004, 111). The pendant indicates the production of militaria in Arrabona during this period (see also a 1st Century semi-manufactured 'female' strap

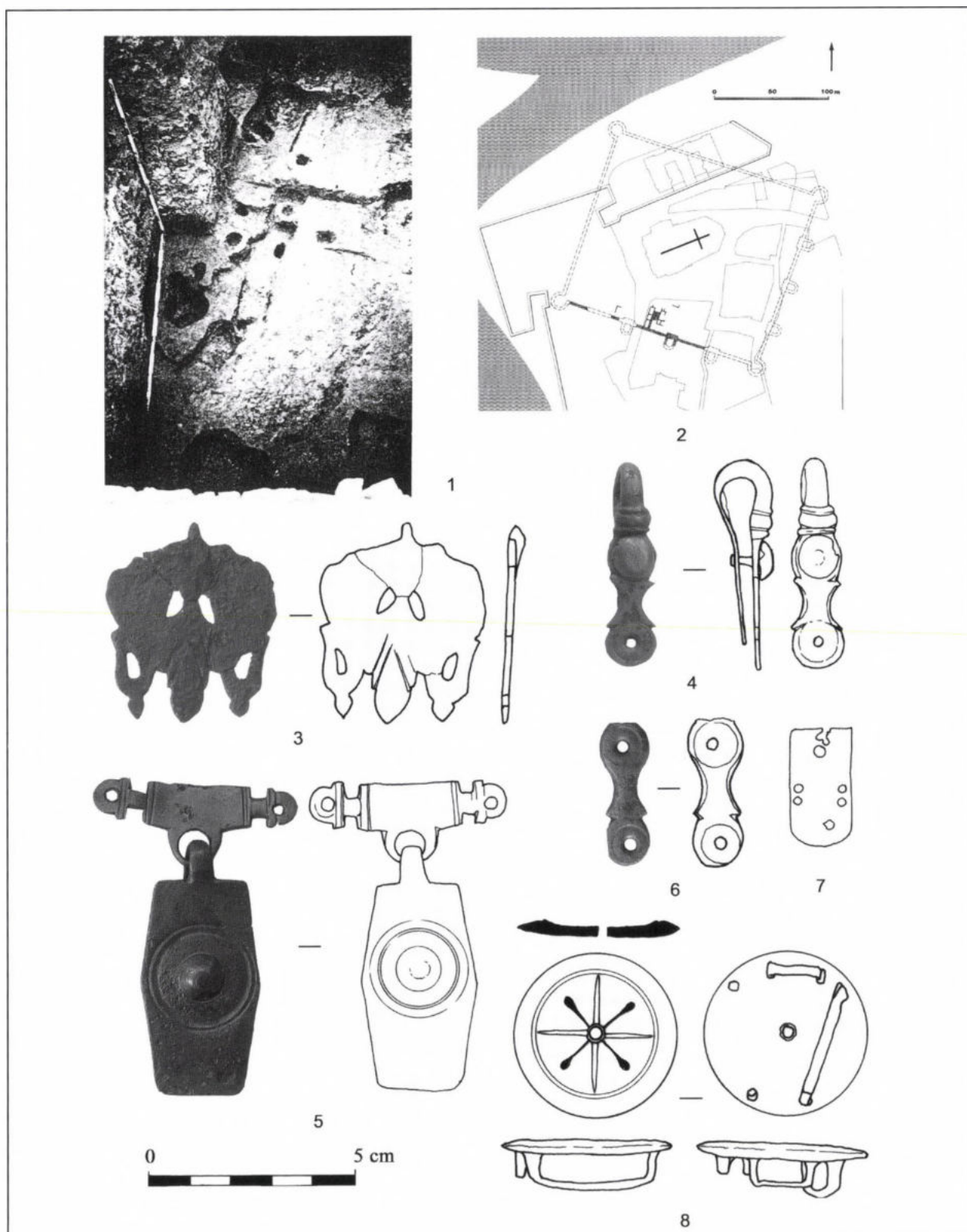

Fig. 21 Arrabona (Győr, Győr-Moson-Sopron County, H). The excavated part of the 1st Century earth-and-timber auxiliary fort (after SZÖNYI 1981b) and military equipment from the excavation (drawing Zs. Mráv)

fastener from Tác: SELLYE 1969, 534 Pl. CXC.3 and MRÁV 2013 in press).

The rescue excavations of the large native rural settlement located at the direct background of the auxiliary fort of Arrabona, at Győr-Ménfőcsanak also resulted sizeable number of military equipment, now unpublished. It seems quite certain that numerous auxiliary veterans settled here, like in Pér situated only 10 km far from Arrabona where a Trajanic military diploma was found recently during illegal metal detector survey (MRÁV–VIDA in press).

4. Gönyű, Nagy-Sáros (Győr, County Győr-Moson-Sopron/H), a road station with military importance

A *mansio* enclosed by a ditch, which has been excavated most fully by Szilvia Bíró in 2007, was built along the so-called Limes Road at Gönyű three-quarters way between the auxiliary forts of Arrabona and Ad Statuas (Ács-Vaspuszta) (BÍRÓ 2008, 101-104; BÍRÓ 2009, 7-65, BÍRÓ 2010, 134-158). The building has more construction phases. The earliest building of the site was a quite large parallelogram-shaped timber building roofed with tiles (Fig. 24.1). It can be dated by imported pottery finds (among them hemispherical *tardo padana terra sigillata* cups with drooping rim of form Consp. 39/43, N-Italic thin-walled drinking beakers and cups: BÍRÓ 2009, 42) and the stratigraphy of its remains (mainly post holes) to the end of the 1st or beginning of the 2nd Century at the latest (BÍRÓ 2009, 16-17, 44; BÍRÓ 2010, 137). Some early military equipment finds from the topsoil were also found in the site in 1996 by systematic metal detector survey. These militaria can be attributed directly or indirectly to the first building phase, because of chronological reason. One of them is a fragment of a cast copper alloy trifid *phalera* pendant seems to be an example of subtype 1c or 1r of M. C. Bishop (Fig. 24.4) (BISHOP 1988, 142-144, in Pannonia: MRÁV 2012, 529-533). The hinged *cingulum* buckle has plain knobbed inner frames and

Fig. 22 Arrabona (Győr, Győr-Moson-Sopron County, H). 1st Century funerary monument of an auxiliary cavalry soldier, Acrabanis Ababunis f., the *eques* of the *ala I Augusta Ituraeorum* (photo: O. Harl)

a broad, semicircular hoop which curls up to terminate in inward-turning scrolls (Fig. 24.3). Its surface appears to have been tinned (similar

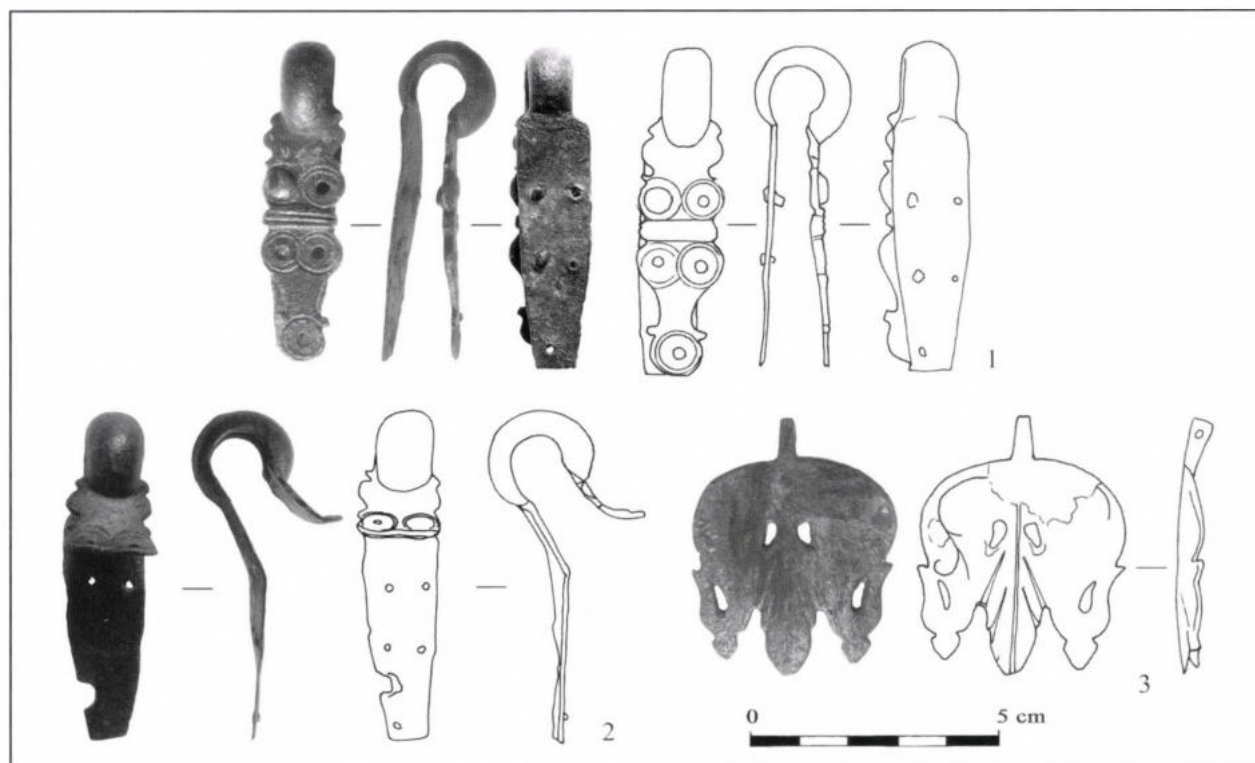

Fig. 23 Arrabona (Győr, Győr-Moson-Sopron County, H), Frigyes barracks. 1st Century military equipment from the periphery of the military vicus (photo and drawing Zs. Mráv)

buckles in Pannonia from 1st Century military contexts: Carnuntum: KLEISER 2007, 86 Kat. Nr. 13; Poetovio: SAGADIN 1979, 323 Nr. 158, Taf. 9.15. here Fig. 2.4). The belt mount is a simple rectangular plate decorated with engraved lines which was attached to the leather by four rivets (Fig. 24.2) (cf. UNZ–DESCHLER–ERB 1997, 35–36 Kat. Nr. 1081–1137). The belt buckle and the mount probably formed a set of matching fittings dated to the Flavian-early Trajanic period.²⁹

The road station was built in the frontier zone of the province along a military road most probably by the army itself, so no wonder that military equipment finds come from its area. The strong connection between the *mansio* and the army is clearly testified by the 90 military bricks which were stamped by the *I Adiutrix* legion stationed at Brigetio (88 pieces) and the *XIV Gemina* legion (2 pieces) (BÍRÓ 2009, 38–40; BÍRÓ 2010, 145–146).

5. Brigetio (Komárom-Ószőny, County Komárom-Esztergom/H), auxiliary fort

According to the Antoninian Itinerary the *caput viae* of the Amber Road's eastern branch road was Brigetio (Fig. 1) which was also a site of an auxiliary fort till the reign of Nerva, when the legionary fortress started to build (MRÁV–HARL 2008, 51–52 with earlier literature). It seems certain that the first auxiliary fort can be dated to the late-Tiberian-Claudian period not only by early finds but also by an epigraphic document, the lost Iuppiter altar of the *praefectus* C. Nymphidius Sabinus (PIR, N 200) who became later the last *praefectus praetorio* of emperor Nero (CIL III 4269 = RIU 416). The fort, which has not been located and excavated, was surely built for a mounted unit. Although there are many uncertainties about the garrisoning troops during the early history of Brigetio, i.e. the Claudian and mainly Flavian periods, most scholars agree that a partly

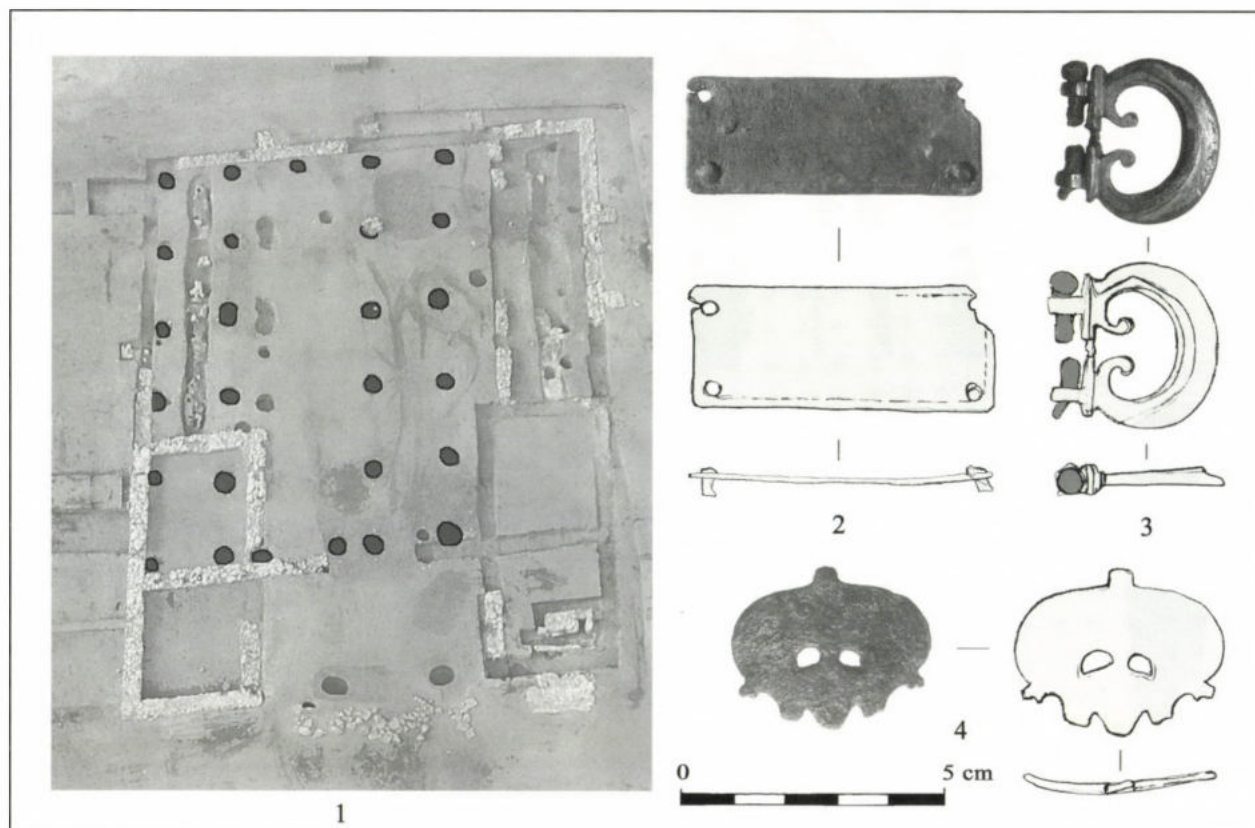

Fig. 24 Gönyű (Győr, Győr-Moson-Sopron County, H), road station. 1: the post holes belonged to the first timber building of the site. 2: copper alloy belt mount. 3: *Cingulum* buckle of early type. 4: cast trifold *phalera* pendant (photo and drawing Zs. Mráv)

mounted cohort, the *cohors I Noricorum equitata* was stationed in Brigetio during the Flavians till 85 A.D. (CIL IX 5363 = ILS 2737 – cf. LÖRINCZ 2001, 62, 65). Numerous 1st Century Roman military equipment finds have been discovered on the site of Brigetio. These militaria can be associated with this early fort are mostly single finds from private collections with no archaeological context and can be defined as components of horse gear. Most of them are saddle plates of different types. P. Prohászka and J. Cseh have already published a 1st Century very well preserved open-work saddle plate corresponding to Bishop's 6 type (Fig. 25.1) (CSEH – PROHÁSZKA 2007, 539-548). The Tussla Collection in Hungarian National Museum contains a fragmentary saddle plate from Brigetio not only of the same type, but one should not exclude the pos-

sibility that it might originally had belonged to the same horse gear (Fig. 25.2) (HNM inv. no. 63.22.200). A saddle plate from the Milch Collection kept also in Hungarian National Museum could be determined as Bishop type 2 (Fig. 25.5). This plate still bears traces of niello. Besides these early types of saddle plates a niello inlaid fitting is akin to Bishop's functional type of strap fasteners (male) (Fig. 25.3) (Podunajske Museum, Komarno inv. no. II 4796), and a small *phalera* (Fig. 25.4)³⁰ as well as a phallic pendant are known from Brigetio (Fig. 25.6). The pendant is one of the many variants of the very common type of Bishop 10. Although the subtype cannot be determined, its shape is remindful of type 10b and 10f (BISHOP 1988, 154-156). All of these specimens can be dated to the 1st Century.

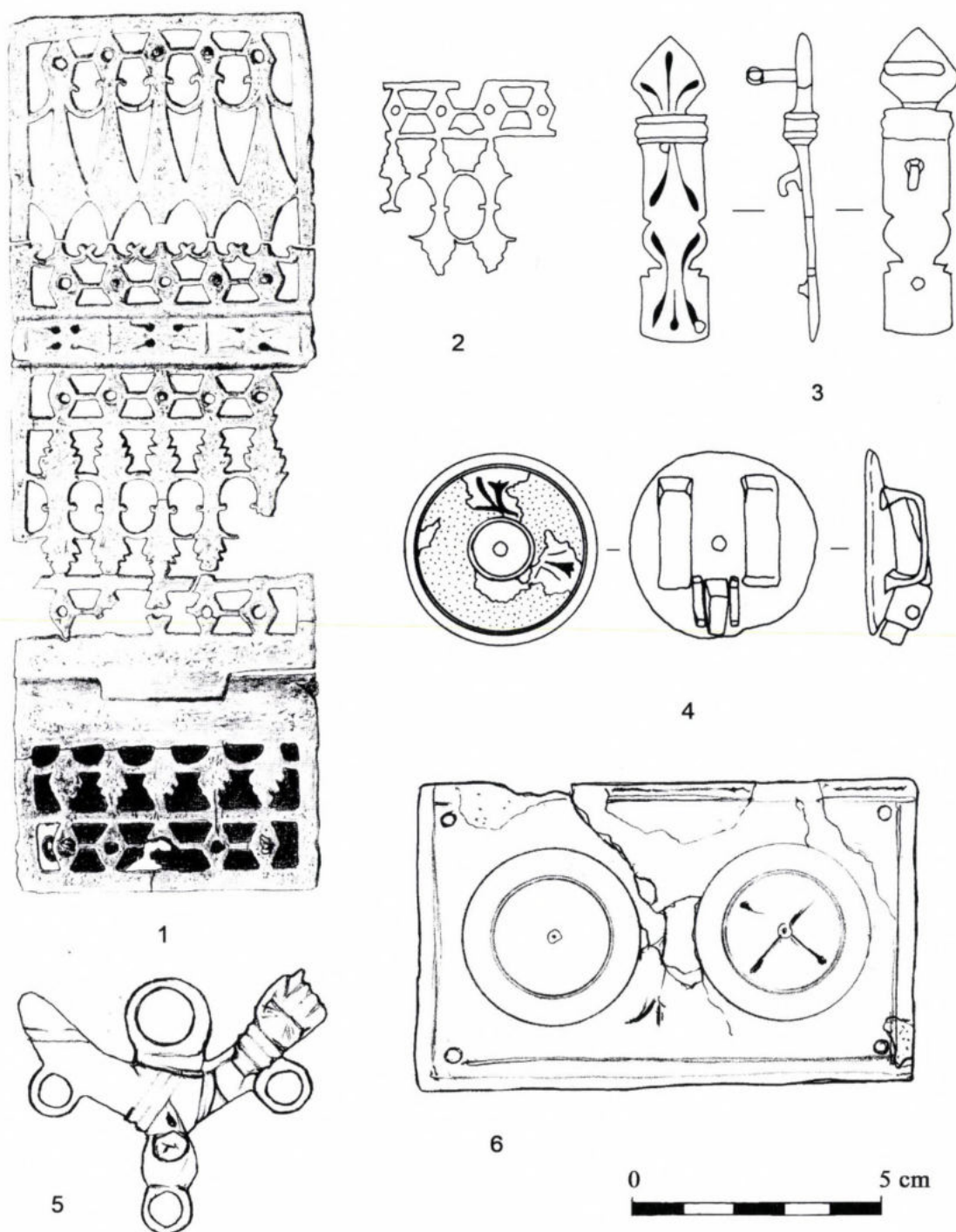

Fig. 25 Brigetio (Komárom-Ószöny, Komárom-Esztergom County, H).
Components of early Roman military horse gear
(after CSEH – PROHÁSZKA 2007 [1] and drawings of Zs. Mráv)

Fig. 26 Mattersburg/Nagymarton (Burgenland, A), a possible auxiliary fort. Tombstone of Ti. Claudius Vanamius, *eques* of the *ala Hispanorum I* (photo: Zs. Mráv)

IV. The Scarbantia-Vindobona military road

We have significantly less data and only indirect information on the other road lead from Scarbantia to the western wing strongholds of the legionary fortress Carnuntum, the early legionary base and Flavian auxiliary fort of Vindobona (or Klosterneuburg) (Fig.1).

1. Mattersburg/Nagymarton (Burgenland, A), a possible auxiliary fort

The first supposed military station along the Scarbantia-Vindobona military road located 17 km northwest from Scarbantia, at Mattersburg (Fig. 1). This site is the findspot of a funerary stele of an active cavalry soldier, Tiberius Claudius Vanamius who died as a *missicius* of the *ala Hispanorum prima* around the middle of the 1st Century A.D. (Fig. 26) (CIL III 4244;

CSIR Österreich Bd. I/5, 12 Nr. 6; LÖRINCZ 1996, 74; LÖRINCZ 2001, 195 Nr. 123). His heir was also an active *eques* of the troop, the Dalmatian Aplo. According to B. Lörincz „Ti. Claudius Vanamius ist während der Versetzung aus Burnum nach Aquincum gestorben” (LÖRINCZ 1996, 74; LÖRINCZ 2001, 20). However, this assumption is far from being certain because the finding place of the fragmentary stele, Mattersburg lies not directly on the Amber Road, as the map published by B. Lörincz shows but at least 15 km west from it along the Scarbantia-Vindobona road (Fig. 1). In my opinion the garrison of the military station at Mattersburg might have been the *ala Hispanorum prima* short before 50. Vanamius most probably died and was buried during the temporary stationing of this unit at or around Mattersburg, right before it was transferred to the auxiliary fort of Budapest-Víziváros (LÖRINCZ 2001, 20).

2. Walbersdorf/Borbolya (Burgenland, A), a veteran settlement

Of course, only this data is still not enough to prove the existence of a military station at Mattersburg but it was also supported by two tombstones were found in 1900 and 1905 by the neighbouring village at Walbersdorf (BH Mattersburg, Burgenland). Both of them were set up for auxiliary veterans in the middle decades of the 1st Century. Tiberius Iulius Rufus died in his age of 85 was discharged from the *ala Scubulorum* during the reign of Tiberius (Bella 1901, 68; CSIR Österreich Bd. I/5, 13-14 Nr. 9). The cavalry troop had been garrisoned in Moesia in the time of his service and discharge, so the inscription does not allow us to suppose the Pannonian presence of the *ala Scubulorum* before 46/49 (GEROV 1967, 99-100; LÖRINCZ 2001, 23). The middle scene of Rufus' marble stele representing him as a triumphant cavalryman in a battle performing a heroic feats (Fig. 27.1) which was probably a real event of his military career (MRÁV in preparation). The another stele was set up for C. Petronius

1

2

Fig. 27 Walbersdorf/Borbolya (Burgenland, A). Stelae of auxiliary veterans, middle decades of 1st Century A. D. (photo: Zs. Mráv)

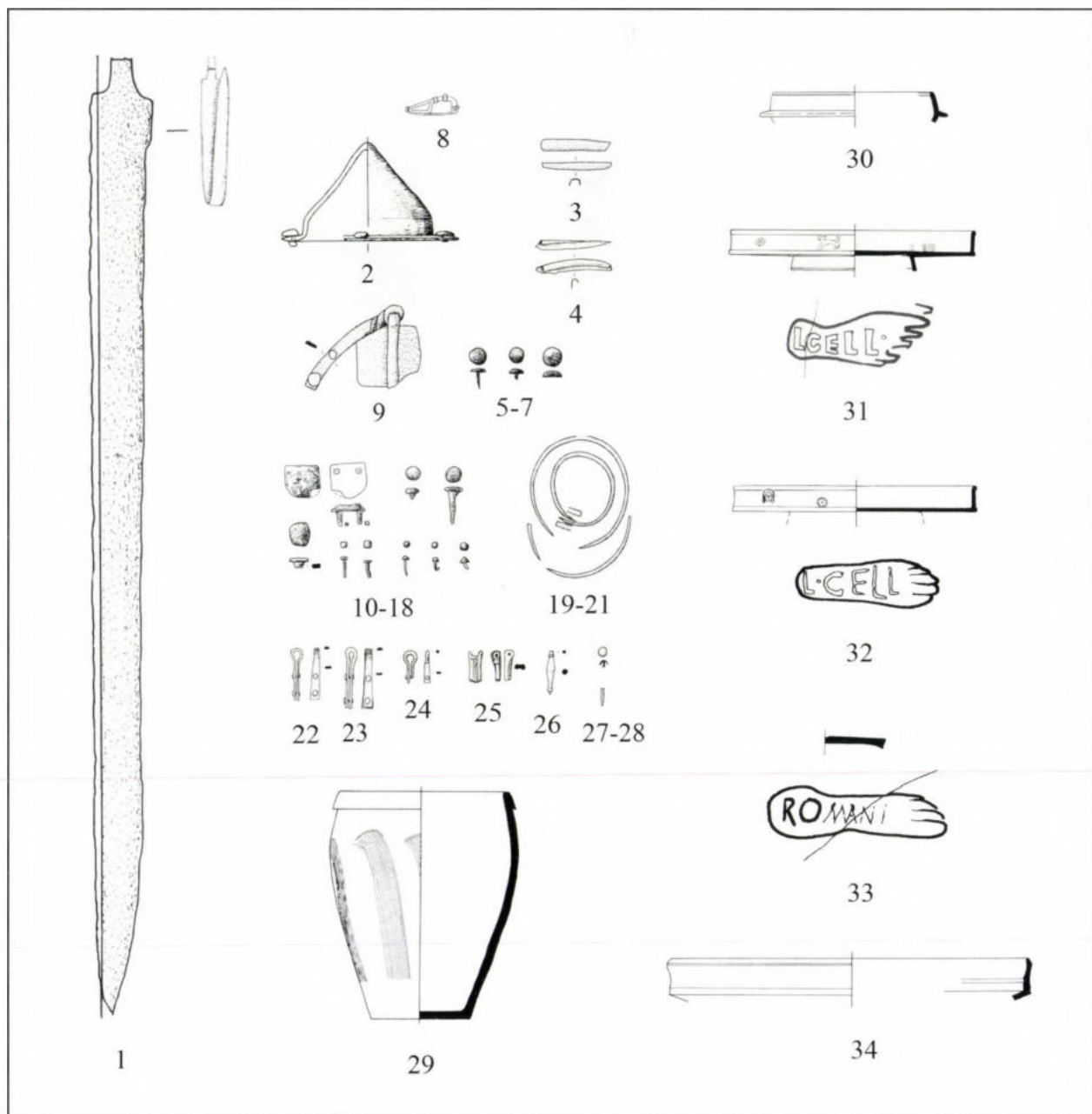

Fig. 28 Katzelsdorf (Niederösterreich, A). Weapon grave of an auxiliary cavalryman, second quarter of the 1st Century A.D. (after URBAN 1984 and MRÁV 2006)

Cai filius who deceased as a 73 years old veteran of the *ala Gemelliana*, not later then the mid 1st Century A. D. (Fig. 27.2) (BELLA 1905, 418; CSIR Österreich Bd. I/5, 15-16 Nr. 13). It is evident that the Roman period settlement at Walbersdorf inhabited at least by two veteran families strongly connected to the nearby military station of Mattersburg, like the settlement at

Peresznye to the auxiliary fort of Strebersdorf.
3. Katzelsdorf (Niederösterreich, A), tumulus of a veteran

It is important to note a weapon grave which illustrates well the military importance of the Scarbantia-Vindobona military road and its possible station near Mattersburg. Furthermore, this grave is the closest known analogy of the

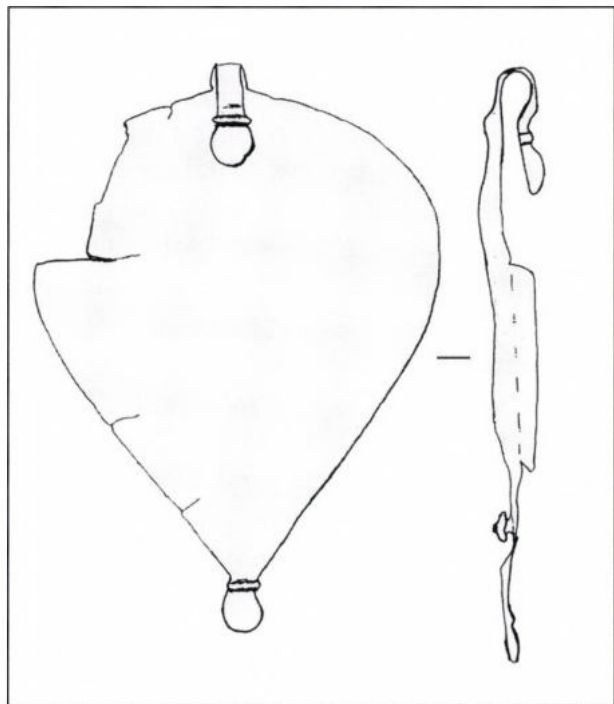

Fig. 29 Vienna-Leopoldsberg (A). Early Roman pendant of Bishop 5e type belonged to a 1st Century military horse gear (after URBAN 1999, Abb. 103)

Cserszegtomaj auxiliary soldier's grave. This is the second tumulus at Katzelsdorf (URBAN 1984, 81-85 Abb. 10-15; MRÁV 2006, 52-53 Abb. 16), about 10 km far north-westwards from Mattersburg (Fig. 1) yielded at least five Italic terra sigillata vessels produced in the workshop of L. Gellius (CVARR 234-237 no. 879 – cf. GABLER 1977, 207-210; ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1982, 105-115) and Romanus (2) (CVARR 368 no. 1714 [1 – 20+ A.D.]). These specimens cannot be dated to later than the Claudian period. This cremation burial of an auxiliary cavalryman dated to the middle decades of the 1st Century were accompanied by a bent cavalry sword and a shield boss with conical dome (Fig. 28). He must have been an auxiliary soldier served in a fort located along the inner military roads, most probably in Mattersburg and settled in the proximity of his former garrison. It was a general tendency all over the Empire that the veterans either returned to their mother-land or

preferred to settle down directly at their last station or such rural settlements, mainly villages that were situated close to the location of their formal service (BIRLEY 1982-1983, 265-276; ROXAN 2000, 307-326; NICOLAY 2002, 58-59; WESCH-KLEIN 2007, 446).

The discharged soldiers, who settled in the border provinces as Roman citizens, became the loyal supporters of the Roman rule and the most important bearers of Roman culture. They formed the wealthy middle class of the local society and they emerged from the native communities not only as Roman citizens but also by means of their veteran privileges. The most spectacular symbols of their distinguished status were their former own weaponry kept often as *memorabilia* (NICOLAY 2002, 60-61; NICOLAY 2007, 173-176). In the case of some ex-soldiers these were deposited as grave goods in their graves (NICOLAY 2002, 62-64; NICOLAY 2007, 199-206. In Pannonia: MÁRTON 2002, 133-144; MRÁV 2006, 49-65; MRÁV in press).

4. Vienna-Leopoldsberg (A), a temporary military station?

Leopoldsberg was one of the La Tène C2 fortified hilltop settlement of the Vienna Basin (URBAN 1996, 379-380; URBAN 1999). The hill is situated on the right bank of the Danube between the two later established auxiliary forts of Klosterneuburg and Vienna. Like every hilltop settlements of the region Leopoldsberg was also abandoned before the Roman conquest, latest in the early Augustan period. Some early Roman finds have also been documented from the area of the quondam late La-Tène hill fort, including a copper alloy teardrop-shaped pendant with bottom-like ending of Bishop 5e type (Fig. 29) (URBAN 1996, 379 Abb. 7; URBAN 1999, 139 Abb. 103, for the type see BISHOP 1988, 147, 150). It can be classified as a 1st Century Roman military horse gear component. This find clearly shows not only the strategic importance of the hill, but also its temporary control by the army in the occupation period. At

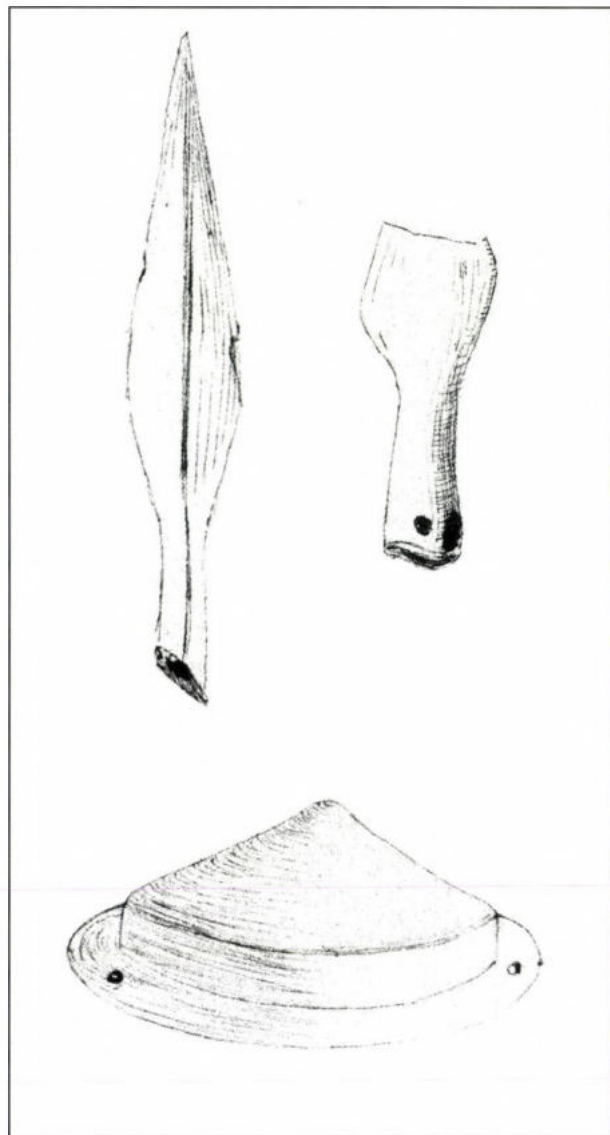

Fig. 30 Vienna 3rd district, Hohlweggasse 15.
Weapons from a grave of an auxiliary soldier

present, for lack of any archaeological data, it can hardly be decided whether it means a short-lived military station or only periodical presence of Roman cavalry soldiers.

5. Vindobona (Vienna, A) and Klosterneuburg (Niederösterreich, A), two late Flavian auxiliary forts

Having recognized the strategic importance of the Vienna-Basin and the Danube section

west of Carnuntum, the Romans built auxiliary forts at Vindobona and at Klosterneuburg at the end-points of the western branch road of the Amber route. It was taken place fairly late, in the case of Vindobona only in the early Flavian (LÖRINCZ 2001, 62) or latest during the Domitianic period (WEBER-HIDEN 1996; MOSSER 2005, 143-151) in order to secure the western wing of the legion stationed at Carnuntum. According to the early tombstone of C. Atius from Vienna (CIL III 4570 – cf. MOSSER 2002, 102-126; MOSSER 2003, 248-249 Nr. 159) it is not entirely excluded that the *legio XV Appollinaris* or its detachment had already garrisoned at Vindobona in the Tiberian period, as has been suggested by M. Mosser (MOSSER 2002, 102-126; MOSSER 2003, 44-45; MOSSER 2005, 142-143). Some pre-Flavian finds from the inner city of Vienna show the existence of a settlement or a possible military post in the occupation period (KRONBERGER 2006, 87). The 1st Century finds in Vienna concentrated in the 3rd district of the city, where not only ceramic and metal finds dated to the middle or second half of the Century (SEDLMAYER ET AL. 2002, 86-88) but also Flavian and Trajanic military horse gear components, including pendants typologically belonged to the type of Bishop 3a, 3c, 5a from sites Rennweg 12, 14 and 44 (SEDLMAYER ET AL. 2002, 88-90). On the basis of a weapon grave with a horse (?) and two spearheads as well as a shield boss of Zielsing type H1 belonged to an auxiliary cavalry soldier of Germanic or (local?) Celtic origin can also be presumed the early military control of the Vienna-Basin (Fig. 30) (SEDLMAYER et al. 2002, 83-86, Abb. 5-7; KRONBERGER 2006, 86-87). The grave was dated to the first half or the middle of 1st Century A. D. by H. Sedlmayer.

V. Some preliminary results

Shortly summing up the results of the contribution, it is obviously clear that the northern section of the Amber Road and its branch roads

were operational *viae militares* led towards the Central-Danube Basin and the neighbouring Germanic kingdoms in the 1st Century. The strategic importance of these roads is clearly illustrated by the strong presence of the Roman army along them. These roads as marching and supply routes were controlled by smaller military stations and auxiliary forts located generally regular, one day distance from each other. On the basis of the few available documents the garrisons of these posts were mainly cavalry units. This picture can be attested by not only epigraphic evidence but components and fittings belonged to the early military horse gear come from the sites of the military stations. The main field of the activity of these mounted units must have included the control of river crossing points and secure the supply of the Carnuntum legion and some auxiliary garrisons stationed at the Danube. The road controlling system was reinforced by numerous legionary and auxiliary veterans settled in 1st Century in rural settlements and urban centres of the roads concerned. Besides the funeral inscriptions the weapon graves and the military equipment finds frequently turn up in military stations

and rural settlements are the best indicators of their presence. Surprisingly numerous militaria come from the earliest stratas of the 1st Century cities established along the Amber Road, from Emona, Savaria and Scarbantia. These military equipment and weapon finds can be connected with the settled legionary veterans and active soldiers who might have been executed public constructions and engineering projects after the foundation of the cities. The strong presence of active and ex-soldiers integrated into local society in urban centres may have significantly influenced city patterns in this early period. The three known and in this context never analysed weapon graves of discharged auxiliaries from the Northern Amber Road region (Cserszegtomaj-Dobogóhill, St. Georgen, Katzelsdorf and probably Vienna, Hohlweggasse) are also important for better understanding the occupation system in this particular part of the empire. It has become increasingly clear from new historical and archaeological research that the army stationed along the Amber Road and its branch roads occupied a fundamental place within the annexation and Romanization of NW-Pannonia.

Notes

- 1 Republican weapon finds from Slovenia: Grad near Šmihel: HORVAT 2002, 117-192; the finds from Grad near Reka are from the period of Octavian's Illyrian wars: ISTENIĆ 2005, 77-87.
- 2 For instance in the Posočje region: GUŠTIN 1991, 15-18, 26; in the territory of the *Latobici*: Mihovo: WINDL 1976, 888-889; Verdun near Stopičah: BREŠČAK 1985, 120-121; BREŠČAK 1989, 1-14; BREŠČAK 1990, 99-102; BREŠČAK 1995, 18 - cf. MÁRTON 2002, 136; MRÁV 2006, 49-53; PERNET 2010, 143-148.
- 3 For the present state and problems of early Roman army research of this Northern section of the Amber Road, see: UBL 2008a; UBL 2008c, 127-135.
- 4 HORVAT et al. 2003, 155-156; 173; for early Roman militaria from Poetovio see: MIKL-CURK 1980, 431-437; ISTENIĆ 1999, 66-68; VOMER GOJKOVIĆ 2005, 49-64.
- 5 For the problems concerning the date of construction period of the first permanent legionary fortress at Carnuntum see: GABLER 1981, 2-32; 1st Century militaria from Carnuntum: GROLLER 1901, 86-131; JOBST (Hrsg.) 1992, 247-266; HUMER (Hrsg.) 2006, 96-118; KLEISER 2007, 77-90.
- 6 Analyses of the literary sources concerning the early occupation of the geographical area of the Amber Road: ŠAŠEL KOS 1997, 21-42; FPA I and FPA II; UBL 2008a; UBL 2008c.
- 7 Terra sigillata: GABLER 1973; GABLER 1979; MÁRTON 2005, 90-91; amphorae: BEZECZKY 1987; BEZECZKY 1994, 156-161; MÁRTON 2005, 90.
- 8 This method was adopted successfully in order to demonstrate the role of 1st Century veterans in NE-Pannonia: MRÁV 2010, 139-161; MRÁV 2011, 5-29 and in the Balaton region: MRÁV 2008, 279-294; MRÁV-VIDA 2008-2010, 153-162; MRÁV in progress. The early militaria finds from Noricum and the annexation of the Norican territory: UBL 1999.
- 9 Dio LV 10a,2 - cf. P. KOVÁCS in FPA I, 202. The army

- of L. Domitius Ahenobarbus, proconsul of Illyricum between 5 B.C.– 2 A.D. was the first operational force which would have used the Amber Road at least till the Danube to reach the Marcomannic territory and the River Elbe, where the legate erected an inscribed monument, an altar dedicated to Augustus.
- 10 The literature on early terra sigillata finds from *Salla*: GABLER 2005, 90 note no. 48; amphorae: BEZECZKY 1987, 50, 57-62; 68-70, 74-77; coins: REDŐ 2003a, 213-133.
 - 11 It was identified as a copper alloy vessel fragment by mistake. For the right classification see UNZ-ESCHLER-ERB 1997, 49 – cf. Kat. Nr. 1907
 - 12 The funerary assemblage is only partly published. Hungarian National Museum inv. no. 1.1942.1-7 – cf. MRÁV in press.
 - 13 Archaeological Archives of Hungarian National Museum, Photo Collection.
 - 14 Unpublished
 - 15 The short sword published by I. Radman-Livaja and M. Dizdar shows a kind of strange bastard of a late Republic or early imperial *gladius* and a late La-Tène sword. Its tip has a muted triangular form like the *gladii* of Pompeii type. The exact analogy of its combined form and *gladius*-like tip cannot be found among the known cavalry swords. The Cserszegtomaj sword's total dimensions and appearance make it very similar to the semispathae from *Aquae Helveticae* (Baden, CH) (MIKS 2007, 539 Kat. Nr. A33, Taf. 56) and Alem (Prov. Geldevland, NL) (MIKS 2007, 533, Kat. Nr. 17, Taf. 58), but we cannot claim with certainty that they had a rhomboid tip or not. The Baden sword as closest analogy can be dated to the middle or the second half of the 1st century, which is roughly identical with the date of the Cserszegtomaj grave (MIKS 2007, 539 – cf. the swords from Kostolna pri Dunaj (Galanta, SK): MIKS 2007, 638 Kat. Nr. A377, Taf. 55, and Wymysłowo (Woj. Wielkopolskie, PL): MIKS 2007, 764 Kat. Nr. A799, Taf. 55)
 - 16 An analogous apron terminal was published from Abusina (Eining/D): GSCHWIND 2004, 310 Kat. Nr. C60, Taf. 27,C60.
 - 17 GABLER 1979, 211-212; CSIRKE–GABLER–PALÁGYI 2006, 176 cat. no. 17.24.
 - 18 I'm deeply grateful to Otto Sosztarits for allowing me to publish the militaria from his excavations. For the detailed publication of these militaria, see: MRÁV in press.
 - 19 The results of the excavation of the Amber Road in the vicinity of the Isis sanctuary: MLADONICZKI–OSZTARITS 2009, 325-356.
 - 20 I express my special thanks to Péter Kiss (Savaria Museum, Szombathely) for allowing me to publish these militaria.
 - 21 GREEP 1994, 79-97.
 - 22 These weapons and components of military equipment are from the forum area and the so called NUK II as well as Šumi sites inside the city: GASPARI 2010, 88-99.
 - 23 <http://burgenland.orf.at/stories/390500>; for the type of the junction loop, see: BISHOP 1988, 157-159.
 - 24 <http://burgenland.orf.at/stories/390500>.
 - 25 The bronze jug (MITSCHA-MÄRHEIM 1952, 51, Abb.1) representing an early Hellenistic so called „Macedonian” type which can be dated to the 4th-3rd Centuries BC („Bauchknickkanne”): GORECKI 2006, 377-390.
 - 26 The funerary assemblage of Csopak-Kököporsódomb will be published by the author in the close future. The grave was mentioned by KUZSINSZKY 1920, 174-175.
 - 27 CIL VIII, 26518 = ILAfr 519 = AnEp 1969-70, 651 (Thugga): *Imp. Ti. Caesari A[ugusto sacr]um*; CIL VIII 685 = ILS 162 (Mograwa, Africa): *Romae et Imp. Ti. Caesari Augusto sacrum*. – On Tiberius nomenclature KIENAST 1996², 77.
 - 28 My grateful thanks to Attila Molnár who kindly allowed me to refer not only the militaria finds from Győr-Frigyes barracks, but the results of his excavation as well.
 - 29 Many thanks to Szilvia Bíró (Xantus János Múzeum, Győr) for allowing me to publish these early militaria from Gönyű.
 - 30 The *phalera* was buried in an early 2nd Century grave. Kállay Collection, Kuny Domokos Museum, Tata inv. no. 621/d.

BIBLIOGRAPHY

ALFÖLDI JUN. 1943

A. JUN. ALFÖLDI, *Zur Entstehung der colonia Claudia Savaria*. ArchÉrt 4 (1943) 80-86.

- AURRECOECHEA FERNÁNDEZ 1998 A. AURRECOECHEA FERNÁNDEZ, *Aprons fittings from Flavian times found in Spain*. JRMES 9 (1998) 37-41.
- BELLA 1895 BELLA L., *Római borostyánkő leletek Sopronban*. ArchÉrt 15 (1895) 392-400.
- BELLA 1901 BELLA L., *Három római feliratos kőről*. ArchÉrt 21 (1901) 66-69.
- BELLA 1905 BELLA L., *Római feliratos kőről*. ArchÉrt 25 (1905) 418-419.
- BEZECZKY 1987 T. BEZECZKY, *Roman amphorae from the Amber Route in western Pannonia*. BAR-IS 386. (1987).
- BEZECZKY 1994 T. BEZECZKY, *Roman Amphora Trade in Pannonien*. In: G. Hajnóczy (a cura di), *La Pannonia e l'Impero Romano*. Annuario dell'Accademia d'Ungheria. Roma 1994, 155-175.
- BIRLEY 1982-1983 E. BIRLEY, *Veterans of the Roman Army in Britain and elsewhere*. AncSoc1. 3/14 (1982-1983) 265-276.
- BÍRÓ 2008 BÍRÓ SZ., *Római kori útállomás Gönyűn*. Ókor 7/3 (2008) 101-104.
- BÍRÓ 2009 BÍRÓ SZ., *Fogadó a határon. – Rasstation an der Grenze*. In: Bíró Sz.–Molnár A. (szerk.), *Fogadó a Határon. Római-kori útállomás Gönyűn. Kiállításvezető – Raststation an der Grenze. Römerzeitliche Straßenstation in Gönyű. Ausstellungsführer*. Győr 2009, 7-65.
- BÍRÓ 2010 Sz Bíró, *Eine Straßenstation unter militärischer Überwachung Anmerkungen zu einer römischen Station in Nordwestpannonien*. In: Grabherr, G.–Kainrath, B. (eds.), *Conquiescamus! longum iter fecimus – Römische Raststationen und Straßeninfrastruktur im Ostalpenraum. Akten zum Kolloquium zur Forschungslage zu römischen Straßenstationen*. Innsbruck 4. und 5. Juni 2009. IKARUS 6. Innsbruck 2010, 133-158.
- BÍRÓ–MOLNÁR–SALAT–TEICHNER 2007 Sz. BÍRÓ–A. MOLNÁR–CH. SALAT–F. TEICHNER, *Geophysical investigations on the territory of Mursella*. RégKut 2006. 2007, 67-78.
- BISHOP 1988 M. C. BISHOP, *Cavalry equipment of the Roman army in the first century A.D.* In: Coulston, J. C. (ed. by), *Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers*. Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference. BAR-IS 394. Oxford 1988, 67-195.
- BISHOP 1992. M. C. BISHOP, *The early imperial 'apron'*. JRMES 3 (1992) 81-104.
- BISHOP 2002 M. C. BISHOP, *Lorica Segmentata Vol. I. A Handbook of Articulated Roman Plate Armour*. JRMES Monograph No. 1. Armatura Press 2002.
- BISHOP–COULSTON 1993 M. C. BISHOP–J. C. N. COULSTON, *Roman military equipment*. London 1993.
- BÓNIS 1942 É. BÓNIS, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I*. DissPann Ser. II/20. Budapest 1942.
- БОТУШАРОВА 1948 Л. БОТУШАРОВА, *Тракийско могилно поребение с колесница – Enterrement thrace tumulaire avec un char*. GPM 1 (19848) 101-135.

- BOUBE-PICCOT 1994 CHR. BOUBE-PICCOT, *Les bronzes antiques du Maroc IV. L'équipement militaire et l'armement*. Paris 1994.
- BREŠČAK 1985 D. BREŠČAK, *Verdun pri Stopičah. Zgodnjerimska nekropola. (Verdun pri Stopičah. Early Roman Cemetery)*. AP (1985) 120-121.
- BREŠČAK 1989 D. BREŠČAK, *Verdun pri Stopičah. Arheološke raziskave antičnega gronišča 1983-1988*. Katalog razstave. Novo Mesto 1995.
- BREŠČAK 1990 D. BREŠČAK, *Verdun pri Stopičah. Arheološka najdišča Dolejske*. Novo Mesto 1990, 99-102.
- BREŠČAK 1995 D. BREŠČAK, *Roman Bronze Vessels in Slovenia, New Finds 1982-1991*. In: S. T. A. M. Mols-A. M. Gerhartl-Witteveen-H. Kars-A. Koster-W. J. Th. Peters-W. J. H. Willems (eds.), *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*. Nijmegen 1992. Nijmegen 1995, 14-21.
- BUÓCZ 1978 BUÓCZ T., *Római kor*. In: Horváth F. (szerk.), *Sárvár monográfiája*. Szombathely 1978, 67-76.
- CONSP. E. ETTLINGER-B. HEDINGER-B. HOFFMANN et al., *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Heft 10. Bonn 1990.
- CVARR A. OXÉ-H. COMFORT-PH. CANRICK, *Corpus Vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italic Sigillata*. Antiquitas 3. Bonn 1968, 2000.
- CSEH-PROHÁSZKA 2007 J. CSEH-P. PROHÁSZKA, *Ein frühkaiserzeitlicher Pferdegeschirrbeschlagn mit opus interrasile-Dekor aus Brigetio*. AKorr 37 (2007) 539-548.
- CSIRKE 2005 O. CSIRKE, *Erdgetiefte Häuser in Balácsa*. BalKözl 9 (2005) 25-51.
- DESCHLER-ERB 1991 E. DESCHLER-ERB, *Römische Militaria des 1. Jahrhunderts aus Kaiseraugst. Zur Frage des frühen Kastells*. In: E. Deschler-Erb-M. Peter-S. Deschler-Erb (Hrsg.), *Das frühkaiserzeitliche Militärlager in der Kaiseraugster Unterstadt*. Forschungen in Augst 12. Augst 1991, 9-79.
- DESCHLER-ERB 1999 E. DESCHLER-ERB, *Ad Arma! Römisches Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica*. Forschungen in Augst Bd. 28. Basel 1999.
- DIZDAR-RADMAN-LIVAJA 2004 M. DIZDAR-I. RADMAN-LIVAJA, *Nalaz naoružanja iz Vrtne ulice u Vinkovcima kao prilog poznavanju rane romanizacije istočne Slavonije. – Warrior Equipment from Vrtna street in Vinkovci as a Contribution to Understanding a Process of the Romanization of Eastern Slavonia*. Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu 21 (2004) 37-53.
- EGRI 2008 M. EGRI, *Roman campaigns in the Danube region. The olive oil supply from Augustus to Trajan*. EphN 18 (2008) 45-56.
- EGRI 2012 M. EGRI, *'A Warrior Never Dies.' The Manipulation of Tradition in Early Funerary Contexts from Pannonia*. In: S. Berecki (ed. by), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 7-9 October 2011. Târgu Mureş 2012, 503-529.
- ETTLINGER 1973 E. ETTLINGER, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*. Bern 1973.

- FAZEKAS 2009 FAZEKAS F., *Bronztárgyak a lussoniumi (Paks-Dunakömlőd) római erődéből.* – *Römische Bronzefunde aus dem römischen Kastell Lussonium [Paks-Dunakömlőd]*. In: Fazekas F.–Priskin A. (szerk.), *Ripam omnem quiaescit. Ünnepi tanulmányok Prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól.* Pécs-Paks 2009, 45-66.
- FEUGÈRE 1985 M. FEUGÈRE, *Nouvelles observations sur les chabochons de bronze estampés du cingulum romaine.* In: M. C. Bishop (ed. By), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment.* BAR-IS 275. Oxford 1985, 117-141.
- FISCHER 2012 T. FISCHER, *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte.* Regensburg, 2012.
- FPA I *Fontes Pannoniae Antiquae I – Early Geographers. The Period of the Roman Conquest.* (B. Fehér–P. Kovács ed. by) Budapest 2005.
- FPA II *Fontes Pannoniae Antiquae II – The History of Pannonia between 54 and 166 A.D.* (B. Fehér–P. Kovács ed. by) Budapest 2005.
- GABLER 1971 GABLER D., *Kutatások Arrabona canabaejában.* – *Research in the canabae of Arrabona.* Arrabona 13 (1971) 5-54.
- GABLER 1979 GABLER D., *Pannonia megszállásának néhány kérdése a terra sigillata tükrében.* – *Die Besitznahme Pannoniens im Spiegel der Sigillaten.* ArchÉrt 106 (1979) 199-217.
- GABLER 1981 D. GABLER, *Zum Anfangsdatum des römischen Carnuntum.* *Mitteilungen der Gesselschaft der Freunde Carnuntums* 3 (1981) 2-32.
- GABLER 1994 D. GABLER, *Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens.* In: H. Bender–H. Wolff (Hrsg.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donauprovinzen des römischen Reiches.* Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2 (1994) 377-419.
- GABLER 1997 D. GABLER, *Early Roman Occupation in the Pannonian Danube Bend.* In: W. Groenman-van Waateringe–B. L. van Beek–W. J. H. Willems–S. L. Wynia (ed by), *Acten des XVI. International Limeskongress in Rolduc 1995.* Oxbow Monograph 91, Oxford 1997, 85-92.
- GABLER 1999 D. GABLER, *The Flavian Limes in the Danube-Bend (Eastern Pannonia).* ComArchHung 1999, 75-86.
- GABLER 2000a GABLER D., *A római kor és a népvándorlás.* In: Söptei I. (szerk.), *Sárvár története – Magyar Millenium 2000,* 32-52.
- GABLER 2000b D. GABLER, *Italische Sigillaten mit Töpferstempel in Pannonien.* ARegia 29 (2000) 75-98.
- GABLER 2003 D. GABLER, *L. Mag(- -) Viri(lis). Un atelier tardo padano di terra sigillata.* Acta ArchHung 54 (2003) 81-100.
- GABLER 2005 D. GABLER, *Augusteische Sigillaten in Budaörs. Italischer Import in der vorrömischen Zeit im pannonischen Raum.* Acta ArchHung 56 (2005) 133-175.
- GABLER 2006A D. GABLER, *Das Donautal in augusteischer Zeit. Zur Frage der frühen Militärstationen.* CarnuntumJb 2006, 81-101.

- GABLER 2006b D. GABLER, *Un esempio di commercializzazione: le province Danubiane*. In: Menchelli, S.–Pasquinucci, M. (a cura di), *Territorio e produzioni ceramiche. Paesaggi, economia e società in età romana*. Atti del Convegno Internazionale (Pisa 20-22 ottobre 2005). Instrumenta 2. Pisa 2006, 365-380.
- GABLER 2009 D. GABLER, *Zur Frage der Militärstationen an der Donau in der augusteischen Zeit*. In: Salač, V.–Bemmann, J. (Hrsgs.), *Mitteleuropa zur Zeit Marobods*. Praha-Bonn 2009, 557-575.
- GABLER 2010 D. GABLER, *La campagna progettata contro Maroboduo e le sue conseguenze*. In: Zerbini, L. (a cura di), *Roma e le province del Danubio*. Atti del I Convegno Internazionale Ferrara – Cento, 15-17 Ottobre 2009. Soveria Mannelli 2010, 125-151.
- GASPARI 2010 A. GASPARI, „*Apud horridas gentis ...*”. *Beginnings of the Roman Town of Colonia Iulia Emona*. Ljubljana 2010.
- GAŽDAC 1997 Ch. GAŽDAC, *Ein Reiter der Ala Pannoniorum in Carnuntum*. *CarnuntumJb* 1996 [1997] 33-38.
- GEROV 1967 B. GEROV, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte des mösischen Limes in vorclaudischer Zeit*. *ActaAntHung* 16 (1967) 85-105.
- GORECKI 2006 J. GORECKI, *Frühformen von Kanne und Griffschale in nordgriechischen Gräbern des ausgehenden 4. Jahrhunderts v. Chr.* In: Seitz, G. (Hrsg.), *Im Dienste Roms*. Festschrift für Hans Ulrich Nuber. Remshalden 2006, 379-390.
- GÖMÖRI 1994 J. GÖMÖRI, *Recent Archaeological Finds Concerning the Topography of Scarbantia*. In: G. Hajnóczy (a cura di), *La Pannonia e l'Impero Romano*. *Annuario dell'Accademia d'Ungheria*. Roma 1994, 251-261.
- GÖMÖRI 2003 J. GÖMÖRI, *Scarbantia*. In: Šašel Kos, M., et al. (Hrsg.), *Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien*. *Situla* 41. Ljubljana 2003, 81-92.
- GREEP 1994 S. GREEP, *Antler roundel pendants from Britain and the north-western Roman provinces*. *Britannia* 24 (1994) 79-97.
- GREW–GRIFFITHS 1991 F. GREW–N. GRIFFITHS, *The Pre-Flavian Military Belt: the Evidence from Britain*. *Archaeologia* 109 (1991) 47-84.
- GROLLER 1901 M. v. GROLLER, *Römische Waffen*. *RLÖ* 2 (1901) 86-132.
- GROH 2009 S. GROH, *Neue Forschungen an der Bernsteinstraße in Nordwestpannonien – Die römischen Militärlager und der Vicus von Strebersdorf und Frankenau/Frankanava (Mittelburgenland, Österreich)*. In: Bíró, Sz. (Hrsg.), *Ex Officina*. *Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009, 175-187.
- GROH–KISS–SEDLMAYER 2010 S. GROH–P. KISS–H. SEDLMAYER, *Die Strassenstation von Nemescsó an der Bernsteinstrasse*. *Acta ArchHung* 61 (2010) 401-424.
- GSCHWIND 2004 GSCHWIND, M., *Abusina. Das römische Auxiliarkastell Eining an der Donau vom 1. bis 5. Jahrhundert n. Chr.* München 2004.
- GUŠTIN 1991 M. GUŠTIN, *Posočje in der jüngeren Eisenzeit*. *Catalogi et monographiae* 27. Ljubljana 1991.

- GUŠTIN 2002 M. GUŠTIN, *Il campo militare romano a Čatež presso Brežice (Slovenia)*. Quaderni friulani di archeologia 12 (2002) 69-75.
- HEILING 1989 I. v. HEILING, *Die römische Bernsteinstraße im Mittelburgenland*. BHBl 51 (1989) 97-116.
- HERZ 2010 P. HERZ, *Die Versorgung der römischen Armee mit Waffen und Ausrüstung*. In: A. Eich (Hrsg.), *Die Verwaltung der kaiserzeitlichen römischen Armee*. Studien für Hartmut Wolff. Historia Einzelschriften 211. Stuttgart 2010, 111-132.
- HORSTER 2001 M. HORSTER, *Bauinschriften römischer Kaiser. Untersuchungen zu Inschriftenpraxis und Bautätigkeit in Städten des westlichen Imperium Romanum in der Zeit des Prinzipats*. Historia Einzelschriften Heft 157. Stuttgart 2001.
- HORVAT 2002 J. HORVAT, *The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel*. AV 53 (2002) 117-192.
- HORVAT et al. 2003 J. HORVAT et al., *Poetovio. Development and Topography*. In: Šašel Kos, M., et al. (Hrsg.), *Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien*. Situla 41. Ljubljana 2003, 153-189.
- HUMER (Hrsg.) 2006a F. HUMER (Hrsg.), *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Katalogband*. Horn 2006.
- HUMER (Hrsg.) 2006b F. HUMER (Hrsg.), *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Textband*. Horn 2006.
- HVALEC et al. 2009 S. HVALEC, *Utrip Tribune. Doživetja arheološkega vsakdana*. Ljubljana 2009.
- IGNATOV et al. 2011 V. IGNATOV–N. SHARANKOV–K. GOSPODINOV–S. BORISOVA, *The two-wheeled chariot „cisium” from the village of Karanovo, Nova Zagora region*. Sofia 2011.
- ISTENIČ 1999-2000 J. ISTENIČ, *Poetovio. The Western Cemeteries. - Poetovio, zahodna grobišča. Vol. I-II*. Catalogi et monographiae 32. Ljubljana 1999-2000.
- ISTENIČ 2003 J. ISTENIČ, *Early Roman „Hoard of Vrhnika”: A Collection of Finds from the River Ljubljana*. AV 54 (2003) 281-298.
- ISTENIČ 2005 J. ISTENIČ, *Evidence for a very late Republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia*. In: W. Jobst et al (Hrsg.), *Archäologie der Schlachtfelder – Militaria aus Zerstörungshorizonten*. Akten der 14. Internationalen Roman Military Equipment Conference, Wien 27.-31. August 2003. CarnuntumJb 2005, 77-87.
- ISTENIČ 2009a J. ISTENIČ, *The Early Roman Military Route along the River Ljubljana (Slovenia)*. In: Morillo, Á.–Hanel, N.–Esperanza, M. (eds.), *Limes XX. XX Congreso Internacional de Estudios Sobre La Frontera Romana*, Leon (España) Septiembre 2006. Anejos de Gladius 13. Madrid, 855-865.
- ISTENIČ 2009b J. ISTENIČ, *The Ljubljana and the Roman army*. In: Turk, P.–Istanič, J. et al. (ed. by), *The Ljubljana – a River and its Past*. Ljubljana 2009, 86-91

- JOBST (Hrsg.) 1992 W. JOBST (Hrsg.), *Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau*. Katalog Archäologisches Museum Carnuntinum in Bad Deutsch-Altenburg. 1992.
- КЪНЧЕВ–КЪНЧЕВА–РУСЕВА 1996 М. КЪНЧЕВ–Т. КЪНЧЕВА–РУСЕВА, *Спасимелни разкопки на Дългата могила до с. Караново, Новозагорско*. - *Salvation Excavations of the Tumulus Dulgata Mogila near the Village of Karanovo, Region of Nova Zagora*. In: Проучвания на надгробни могили в Новозагорско. Nova Zagora 1996, 17-70.
- KÁROLYI 1985 M. KÁROLYI, *Late Celtic Hillfort Ostffyasszonyfa-Földvár-major (Vas County)*. Acta ArchHung 37 (1985) 391-418.
- KISS 2005 KISS P., *Sárvár, külterület, római út*. RégKut 2004. 2005, 276-277.
- KLEISER 2007 Ch. KLEISER, *Militaria aus der frühzeit Carnuntums*. RÖ 30 (2007) 77-90.
- KOLNIK 1991 T. KOLNIK, *Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marobod 6 n. Chr.* In: B. Trier (Hrsg.), *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*. Kolloquium Bergkamen 1989. Bodenaltentümer Westfalens 26. Münster 1991, 71-84.
- KOMORÓCZY 2008 B. KOMORÓCZY, *Gab es ein frühkaiserzeitliches Militärlager in Mähren? Einige Bemerkungen zu den Baustrukturen auf der Flur Mušov-Neurissen zehn Jahre nach den Notgrabungen*. In: J.-S. Kühlborn et al. (Hrsg.), *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschtrassen und Logistik*. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004. Bodenaltertümer Westfalens 45. Mainz 2008, 103-146.
- KOMORÓCZY 2009 B. KOMORÓCZY, *Bemerkungen zu den Baustrukturen und zu der Frage des frühkaiserzeitlichen Lagers in der Flur Mušov-Neurissen*. In: Salač, V.–Bemmann, J. (Hrsg.), *Mitteleuropa zur Zeit Marobods*. Praha-Bonn 2009, 537-550.
- KOVÁCS 2002 P., KOVÁCS, *Oppidum Scarbantia Iulia*. AT 46 (2002) 147-191.
- KRONBERGER 2006 M. KRONBERGER, *Das frühe Vindobona/Wien*. In: F. Humer (Hrsg.), *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*. Textband. Horn 2006, 85-95.
- KUZSINSZKY 1920 KUZSINSZKY B., *A Balaton környékének archaeológiája*. Budapest 1920.
- LÖRINCZ 1996 B. LÖRINCZ, *Fremder oder Eingeborener?* In: Rizakis, A. D. (ed. by), *Roman Onomastics in the Greek East: Social and Political Aspects*. Athen 1996, 73-79.
- LÖRINCZ 2001 B. LÖRINCZ, *Die römischen Hilfstruppen von Pannonien während der Prinzipatszeit*. WAS 3. Wien 2001.
- MADYDA-LEGUTKO 1986 R. MADYDA-LEGUTKO, *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. BAR-IS 360. Oxford 1986.

- MÁRTON 2002 A. MÁRTON, *Roman Burial with a weapon from the Bécsi road cemetery (Aquincum-Budapest)*. ComArchHung 2002, 117-152.
- MÁRTON 2005 A. MÁRTON, *The Military Occupation of Pannonia*. In: Pérez-González, C.–Illaregui, E. (Coords.), *Roman Military Archaeology in Europe*. Salamanca 2005, 89-94.
- MÁRTON 2008 A. MÁRTON, *Mobilier en terre sigillée dans les sépultures pannoniennes*. ComArchHung 2008, 135-189.
- MASON 2008 Ph. MASON, *The Roman Fort at Obrežje and Augustan Military Activity in the Sava Valley in Slovenia*. In: J.-S. Kühlborn et al. (Hrsg.), *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschtrassen und Logistik*. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004. Bodenaltertümer Westfalens 45. Mainz 2008, 187-198.
- MIKL-CURK 1980 I. MIKL-CURK, *Nekaj vojaških starin iz Poetovione – Some Military Antiques from Poetovio*. In: M. Blažon (ed.by), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*. Situla 20/21. Ljubljana 1980, 431-437.
- MIKS 2007 Ch. MIKS, *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen Bd. 5. Rahden 2007.
- MITSCHA-MÄRHEIM 1952 H. MITSCHA-MÄRHEIM, *Ein spätantiker Fund aus St. Georgen im Burgenland*. BHBI 14/2, 49-54.
- MLADONICZKI–SOSZTARITS 2009 R. MLADONICZKI–O. SOSZTARITS, *Die Strecke der Bernsteinstraße in Savaria*. In: Bíró, Sz. (Hrsg.), *Ex Officina ... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009, 325-356.
- MÓCSY 1959 A. MÓCSY, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest 1959.
- MOSSER 2002 M. MOSSER, *C. Atius und der legio XV Apollinaris in Vindobona*. FWien 5 (2002) 102-126.
- MOSSER 2003 M. MOSSER, *Die Steindenkmäler der Legio XV Apollinaris*. WAS 5. Wien 2003
- MOSSER 2005 M. MOSSER, *Die römischen Truppen in Vindobona*. FWien 8 (2005) 126-153.
- MRÁV 2006 Zs. MRÁV, *Paradeschild, Ringknaufschwert und Lanzen aus einem römerzeitlichen Wagengrab in Budaörs*. ArchÉrt 131 (2006) 33-73 = *Díszpajzs, markolatgyűrűs kard és lándzsák egy budaörsi római kocsisírból. A helyi elit fegyveres temetkezései Pannoniában*. In: Bíró Sz. (szerk.), *FiRKák I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Xantus János Múzeum, Győr. 2006. március 8-10. Győr 2007, 233-266.
- MRÁV 2008 Zs. MRÁV, *Beschläge eines flavierzeitlichen Schurzcingulums aus Balácsa (Komitat Veszprém, Ungarn)*. JRMES 16 (2008) 279-294. = *Egy Flavius-kori katonai öv veretei Balácsáról*. BalKözl 10 (2008) 17-41.

- MRÁV 2010 Zs. MRÁV, *Roman trifold phalera pendant with metal inlay decoration from Biatorbágy (Pest County, Hungary)*. – *Fémberakással díszített kora császárkori phaleracsüngő Biatorbágyról*. In: Kvassay J. (szerk.), *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi ásatásairól*. – F.S.C.H. Yearbook and Review of Archaeological Investigations 2008. Budapest 2010, 139-161.
- MRÁV 2012 MRÁV Zs., *Kora császárkori militaria a Budaörs-Kamaraerdei dűlői vicus területéről*. – *1st Century Militaria from the Vicus at Budaörs-Kamaraerdei dűlő (Pest County, Hungary) and the Veterans Settled in North-Eastern Pannonia*. In: Ottományi K. (szerk.), *Római vicus Budaörsön*. RégTan 2012, 529-552.
- MRÁV 2013 Zs. MRÁV, *Graves of Auxiliary Soldiers and Veterans from the 1st Century AD in North-Pannonia*. In: M. Sanader–A. Rendić-Miočević–D. Tončinić–I. Radman-Livaja (eds.), *Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference: Weapons and Military Equipment in a Funerary Context (XVII Roman Military Equipment Conference. Zagreb, 24th - 27th May, 2010)*, Zagreb 2013, 87-116.
- MRÁV 2013 (in press) MRÁV Zs., *A Római hadsereg Tác-Fövenypusztán. Tác katonai jelentősége a Kr. u. 1-3. században*. – *The Roman Army in Tác-Fövenypusztá (1st-3rd C. AD)*. In: Farkas I. G.–Szabó A. (eds.), *Res Militares Antiquae. Az I. Ókori Had- és Fegyvertörténeti Konferencia Tanulmánykötete*. SpecNova Suppl. 12. Pécs 2013. (in press)
- MRÁV (in press) MRÁV Zs., *A római hadsereg és a Borostyánkő út korai városainak története az 1. században*. In: FiRKák VII. Fialat Római Koros Kutatók VII. Konferenciakötete. Szombathely (in press)
- MRÁV (manuscript) Zs. MRÁV, *Archaeology of Roman conflict in Pannonian provinces*. (manuscript).
- MRÁV–HARL 2008 Zs. MRÁV–O. HARL, *Die traianische Bauinschrift der porta principalis dextra im Legionslager Vindobona. Zur Entstehung des Legionslagers Vindobona*. Fwien 2008, 36-55.
- MRÁV–VIDA 2008-2010 Zs. MRÁV–I. VIDA, *Fragment of a military diploma issued in 151 AD from Siófok (county Somogy, Hungary)* – *Egy Kr.u. 151-ben kibocsátott katonai diploma töredéke Siófokról (Somogy-megye)*. FolArch 54 (2008-2010) 153-162.
- MRÁV–VIDA (in press) Zs., MRÁV–I., VIDA, *Traianus M(arco) Ulpio Celsi f(ilio) Victori Batav(o). Egy új katonai diploma Pérről (Győr-Moson-Sopron megye)*. FolArch 55 (2011-2013) in press
- MRT 1 BAKAY K.–KALICZ N.–SÁGI K., *Magyarország Régészeti Topográfiája I. A Keszthelyi Járás*. Budapest 1966.
- MÜLLER 1996 MÜLLER R., *Római kor*. In: Költő L.–Vándor L. (szerk.), *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992*. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 85-89.

- NABBEFELD 2008 A. NABBEFELD, *Römische Schilde. Studien zu Funden und bildlichen Überlieferungen vom Ende der Republik bis in die späte Kaiserzeit*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen Bd 10. Leidorf 2008.
- NICOLAY 2002 J. NICOLAY, *Interpreting Roman military equipment and horse gear from non-military contexts. The role of veterans*. In: *ROMEC XIII. Jahresbericht 2001*. Gessellschaft Pro Vindonissa. Brugg 2002, 53-65.
- NICOLAY 2007 J. NICOLAY, *Armed Batavians. Use and Significance of Weaponry and Horse Gear from Non-military Contexts in the Rhine Delta (50 BC to AD 450)*. Amsterdam 2007.
- OESTERWIND 1989 B. C. OESTERWIND, *Die Spätlatènezeit und die frühe Römische Kaiserzeit im Neuwieder Becken*. Bonner Hefte zur Vorgeschichte Nr. 24. Bonn 1989.
- PALÁGYI 1981 S. PALÁGYI, *Die römischen Hügelgräber von Inota*. *ARegia* 19 (1981) 7-93.
- PALÁGYI 1992 S., PALÁGYI, *Adatok a Savariából Arrabonába vezető út kemenesszentpéteri szakaszának kutatásához*. In: *A Dunántúl településtörténete IX*. Veszprém 1992, 27-34.
- PAVAN 1955 M. PAVAN, *La provincia romana della Pannonia Superior. Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*. Memorie Ser. VIII vol. VI. Roma 1955.
- PERNET 2010 L. PERNET, *Armement et auxiliaires gaulois (IIe et Ier s. avant n. ère)*. Collection Protohistoire Européenne 12. Montagnac 2010.
- PÉTERFI-ZSÁKOVICS-SZABÓ 1981 Zs. PÉTERFI-R. ZSÁKOVICS-K. SZABÓ, *Funde aus Copper alloy*. In: F. Redő et al., *Römische Forschungen in Zalaölvő 1978-1979*. *Acta ArchHung* 33 (1981) 328-335.
- PIETA-PLACHÁ 1999 K. PIETA-V. PLACHÉ, *Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonaauraum im Lichte neuen Grabungen in Devín*. In: T. Fischer-G. Precht-J. Tejral (Hrsg.), *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. *Spisy Arch. ústavu AV ČČBrno* 14. Köln - Brno 1999, 179-205.
- RADMAN-LIVAJA 2004 I. RADMAN-LIVAJA, *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – Militaria Sisciensia. Finds of the Roman military equipment in Sisak in the holdings of the Archaeological Museum in Zagreb*. *Musei Archaeologici Zagrabensis, Catalogi et Monographiae* I. Zagreb 2004.
- REDŐ et al. 1981 F. REDŐ et al., *Römische Forschungen in Zalaölvő 1978-1979*. *Acta ArchHung* 33 (1981) 273-346.
- REDŐ 2003a F. REDŐ, *Municipium Aelium Salla*. In: Šašel Kos, M., et al. (Hrsg), *Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien*. *Situla* 41. Ljubljana 2003, 191-235.
- REDŐ 2003b REDŐ F., *Katonák Sallában*. *Hereditas Sallensis* 1. Zalaölvő 2003.

- REDŐ 2005 F. REDŐ, *Strategical Significance of Salla and its Effect on the Development of the Inner Pannonian Municipium*. In: L. Borhy–P. Zsidi (Hrsg.), *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen*. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum II.3 Budapest 2005, 133-144.
- RIHA 1979 E. RIHA, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 3. Augst 1979.
- ROXAN 2000 M. ROXAN, *Veteran Settlement of the Auxilia in Germania*. In: G. Alföldy–B. Dobson–W. Eck (Hrsg.), *Kaiser, Heer und Gessellschaft in der Römischen Kaiserzeit*. Gedenkschrift für E. Birley. HABES Bd. 31. Stuttgart 2000, 307-326.
- SAGADIN 1979 M. SAGADIN, *Antične pasne spona in garniture v Sloveniji*. – *Antike Gürtelschnallen und-Garnituren in Slowenien*. AV 30 (1979) 294-338.
- ŠAŠEL 1977 J. ŠAŠEL, *Viae Militares*. Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Beihefte der BJb 38, 1977, 235-244 = Opera Selecta 459-468.
- ŠAŠEL KOS 1997 M. ŠAŠEL KOS, *The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia*. In: B. Djurić–I. Lazar (Hrsg.), *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens*. Celje 8.-12 Mai 1995. Situla 36. Ljubljana 1997, 21-42.
- SEDLMAYER et al. 2002 H. SEDLMAYER et al., *Aspekte spätkeltischer und frühromischer Siedlungsentwicklung in Wien-Landstraße*. FWien 5 (2002) 76-100.
- SELLYE 1969 I. SELLYE, *Recueil des bronzes ajourés de Pannonie faits par les maîtres celtiques à l'époque de l'Empire Romain*. In: Hommages à Marcel Renard III. Coll. Latomus 103. Bruxelles 1969, 518-541.
- SELLYE 1970 SELLYE I., *Adatok az arrabonai fémművességhez*. – *Data to the metallurgy of Arrabona*. Arrabona 12 (1970) 69-82.
- SZABÓ K. 1978 K. SZABÓ, *Bronzefunde*. Römische Forschungen in Zalalövő 1976. Acta ArchHung 30 (1978) 408-417.
- SZABÓ M. 2007 SZABÓ M., *Mursella, a légből kapott város*. – *Mursella, a town from the air*. In: Bíró Sz. (szerk.), Firkák I. Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete. Győr 2007, 69-80.
- SZÁNTÓ 1953 SZÁNTÓ I., *A cerszeztomaji kora-vaskori és kora-császárkori urnatemető (Veszprém m.)*. – *Ein Urnenfriedhof in Cerszeztomaj (Komitat Veszprém) aus der frühen-Eisenzeit und aus den Anfängen der Kaiserzeit*. ArchÉrt 80 (1953) 53-63.
- SZÁNTÓ 1977 SZÁNTÓ I., *Hévíz története I*. Szeged 1977.
- SZÖNYI 1981a E., SZÖNYI, *Mursellai ásatások. Beszámoló az Árpás-Dombiföldön 1975-1980 között végzett feltárásokról* – *Ausgrabungen in Mursella*. CommArchHung 1981, 87-121.
- SZÖNYI 1981b E. SZÖNYI, *Forschungen im Auxiliarkastell von Arrabona*. ARegia 19 (1981) 135-142.

- SZÖNYI 1986 E. SZÖNYI, *Archäologische Daten zum frühesten Besatzungstruppe von Arrabona*. Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. RLÖ 36/2. Wien 1986, 667-674.
- SZÖNYI 1992 SZÖNYI E., *Arrabona topográfiája*. Tanulmányok 1. Győr 1992.
- SZÖNYI 2003 E. SZÖNYI, *Arrabona castellum*. In: Visy, Zs. (ed. by), *The Roman Army in Pannonia*. Szekszárd 2003, 68-69.
- SZÖNYI 2004 E. SZÖNYI, *Mursella*. In: Šašel Kos, M., et al. (Hrsg.), *Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien II*. Situla 42. Ljubljana 2004, 85-98.
- SZÖNYI 2005 E. SZÖNYI, *Inter Brigetionem et Savariam*. In: L. Borhy–P. Zsidi (Hrsg.), *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen*. II. Internazionale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum II.3. Budapest 2005, 65-74.
- SZÖNYI 2006 E. SZÖNYI, *Arrabona/Győr*. In: F. Humer (Hrsg.), *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*. Textband. Horn 2006. 160-162.
- TÓTH 1977A E. TÓTH, *Geschichte der Oberen Wart im ersten Jahrtausend*. In: L. Triber (Hrsg.), *Die Obere Wart*. Oberwart 1977, 77-100.
- TÓTH 1977B TÓTH E., *A Savaria-Bassiana útszakasz. – Die römische Strassenstrecke zwischen Savaria und Bassiana*. ArchÉrt 104 (1977) 65-75.
- TÓTH 1980 TÓTH E., *A XV Apollinaris legio illyricumi állomásozásának kérdéséhez*. AT 27 (1980) 254-265.
- TÓTH 1998 TÓTH E., *Savaria az ókorban* In: Kiss G.–Tóth E.–Zágorhidi Czigány B., *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely 1998, 6-67.
- TÓTH 2008 TÓTH E., *Savaria római topográfiájáról*. VSz 62 (2008) 662-679.
- TÓTH–CSERMÉNYI 1982 E. TÓTH–V. CSERMÉNYI, *Der Abschnitt der Bernsteinstrasse in Ungarn*. Savaria 16 (1982) 283-290.
- UBL 1999 H. J. UBL, *Frühkaiserzeitliche römische Waffenfunde aus Österreich*. In: Schlüter, W.–Wiegels, R. (Hrsg.), *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996. Osnabrücker Forschungen Bd. 1. Osnabrück 1999, 241-269.
- UBL 2008a H. J. UBL, *Das römische Militär und die Wirtschaft und Gesellschaft des „burgenlandisches“ Raumes*. In: J. Tiefenbach–E. Fertl (Hrsg.), *Die Bernsteinstraße. Evolution eines Handelsroute*. WAB 123. Eisenstadt 2008, 146-148.
- UBL 2008b H. J. UBL, *Die Eroberung Pannoniens durch die Römer*. In: J. Tiefenbach–E. Fertl (Hrsg.), *Spuren römischen Lebens im Burgenland*. WAB 124. Eisenstadt 2008, 11-25.

- UBL 2008c H. J. UBL, *Die Bernsteinstrasse als Verkehrsweg des römischen Heeres. Eine militärhistorische Überblicksbetrachtung vom ausgehenden 1. Jh. v.Chr. bis an das Ende des 2. Jh.s n. Chr.* RÖ 31 (2008) 127-140.
- ULBERT 1969 G. ULBERT, *Gladii aus Pompeji.* *Germania* 47 (1969) 97-128.
- UNZ-DESCHLER-ERB 1997 Ch. UNZ-E. DESCHLER-ERB, *Katalog der Militaria aus Vindonissa.* Veröffentlichungen der Gessellschaft pro Vindonissa Bd. XIV. Brugg.
- URBAN 1984 O. H. URBAN, *Das frühkaiserzeitliche Hügelgräberfeld von Katzelsdorf, Niederösterreich.* ArchA 68 (1984) 73-110.
- URBAN 1996 O. H. URBAN, *Keltische Höhensiedlungen im Osten Österreich.* In: Jerem, E.-Krenn-Leeb, A.-Neugebauer, J.-W.-Urban, O. H. (Hrsgs.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.-18. Oktober 1992.* Budapest-Wien 1996, 371-384.
- URBAN 1999 O. H. URBAN, *Der Leopoldsberg. Archäologische Forschungen auf dem Wiener Hausberg.* WAS 2. Wien 1999.
- VÁGÓ 1977 E. B. VÁGÓ, *Die oberitalisch-padanische Auflagen-Sigillata in Transdanubien.* Acta ArchHung 29 (1977) 77-124.
- VIČIČ 2002 B. VIČIČ, *Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani Gornji trg 3. – Frühromische Siedlung unter dem Schloßberg in Ljubljana.* Gornji trg 3. AV 53 (2002) 193-221.
- VOMER GOJKOVIČ 2005 M. VOMER GOJKOVIČ, *Verbindungen des römischen Heeres mit dem Leben in Poetovio.* In: L. Borhy-P. Zsidi (Hrsg.), *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Aquincum Nostrum II.3.* Budapest 2005, 201-216.
- WAMSER 1991 L. WAMSER, *Marktbreit. Ein augusteisches Truppenlager am Maindreieck.* In: B. Trier (Hrsg.), *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989.* Aschendorff-Münster 1991, 109-127.
- WEBER-HIDEN 1996 I. WEBER-HIDEN, *Die Reliefverzierte Terrasigillata aus Vindobona.* Wien 1996.
- WESCH-KLEIN 2007 G. WESCH-KLEIN, *Recruits and veterans.* In: P. Erdkamp (ed. by), *A Companion to the Roman Army.* Singapore 2007, 435-450.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1982 S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, „*Die Geschäfte des Herrn Lucius G.*“ *Ein Arbeitsbericht.* RCRF 21-22 (1982) 105-115.

Zs. Mráv

Magyar Nemzeti Múzeum

Budapest, Múzeum krt. 14-16. Pf. 364

H.-1370

mrav.zsolt@hnm.hu

Masek Zsófia

CIKÁDAFIBULÁS SZARMATA SÍR RÁKÓCZIFALVÁRÓL

Rákóczifalva község határában a 2006–2007-ben feltárt szarmata temetőben egy rabolatlan, közepesen gazdag női temetkezés is előkerült. A sír jelentőségét a Barbaricumban és a provinciális területen is egyedinek és ritkának számító bronzfibulák adják, melyeket barbaricum ezüstékszerekkel – hajkarikapár, tordírozott torques, spirálkarú lunula – együtt találtak. A lemezzátétes cikádafibula gyártástechnikája a tárgytipusra nem jellemző, római eredete, keltezése a technológiai részletek segítségével tisztázható. Az üvegbetétes, lemezzátétes korongfibula a germaniai–raetiai limes közeléből ismert ritka fibulatípushoz tartozik. Az elhunyt viseletét gyöngygyáklánc, bronz- és gyöngykarperecek egészítették ki. Ruházatát vaskarikával ellátott textilöv zárta, a ruhaaljat vagy lábbelijét színes üvegyöngyökkel varrták ki. Lábához mellékletként kisméretű poharat helyeztek. A sír a 3. század közepére – középső harmadára keltezhető.

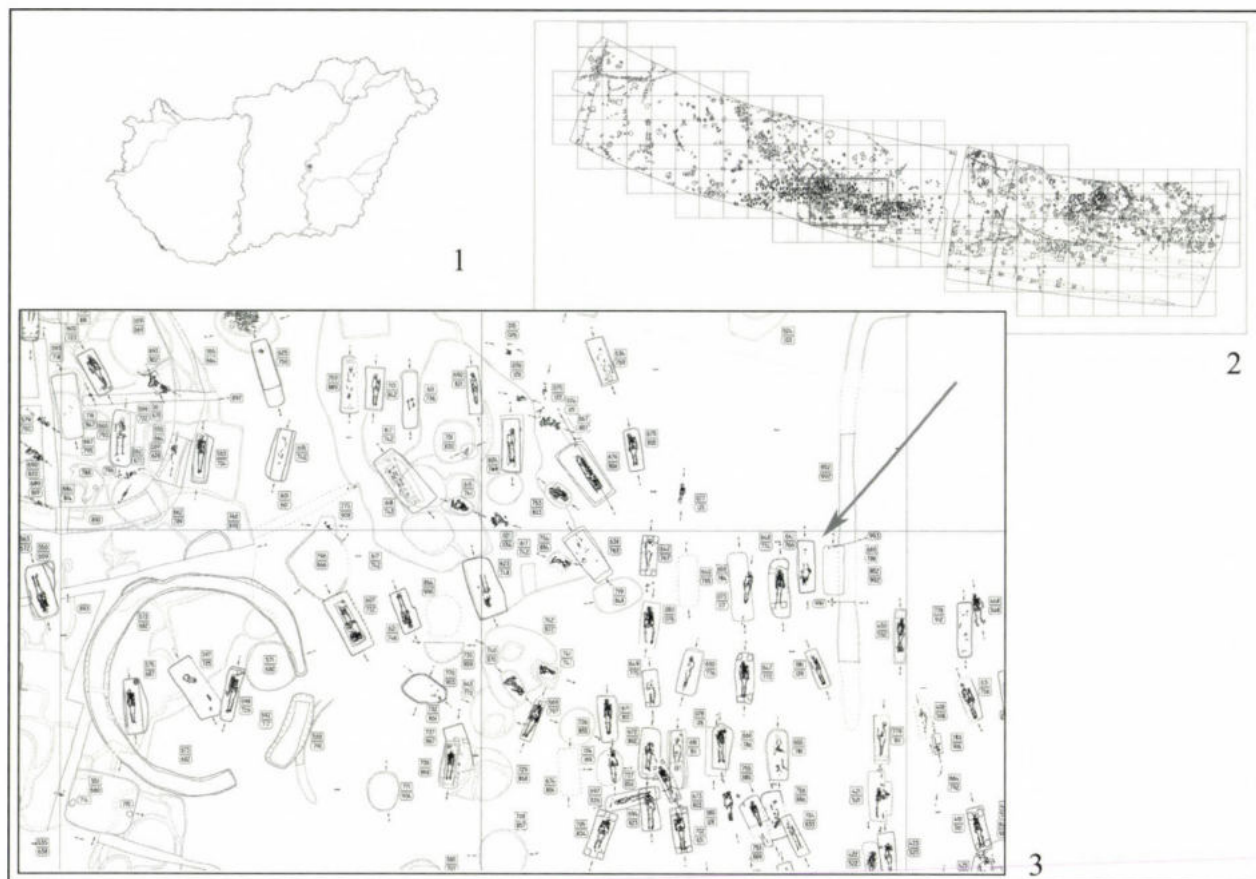
Kulcsszavak: Rákóczifalva, szarmata kor, 2–3. századi temető, római fibula, női viselet

A Rákóczifalva községtől (Jász-Nagykun-Szolnok megye) délre elterülő Bagi-földek 5–8–8A. összefüggő lelőhelyek területén 2006–2007-ben az ELTE Régészettudományi Intézete megelőző feltárásokat végzett, melyek során 87 308 m²-en összesen 1918 régészeti jelenséget tártak fel (1. kép 1-2; MASEK 2012, 43–45). A területen az 5. sz. lelőhelyen koncentrálnak a késő szarmata – hun kori település mellett a 8A. lelőhelyen egy szarmata temető is előkerült. A sírmező átlagosan mintegy 300 m-re helyezkedik el a településtől (MASEK 2012, 4. ábra). A temető használatának súlypontja a leletanyag alapján a 2–3. századra tehető, felső időrendi határa, így a településsel való párhuzamos használata egyelőre bizonytalan. Jelen tanulmány keretében a temető egyik rabolatlan női sírjának elemzését végzem.

A lelőhelyegyüttes területén összesen 60 szarmata sírt tártak fel, közülük néhány a 8. illetve az 5. sz. lelőhely területére esett. A 8A. lelőhely szarmata temetőjéhez 56 temetkezés tartozott. A sírok raboltsága 59%-os volt. A temető sűrűn fedett, több korszakos lelőhely közepén húzódik. A gepida kori telepobjektumok közül csak egy ház vágott egy rabolatlan szar-

mata sírt. A ház kiásásakor a sírt nem dúlták fel, a gepida korban csak az eltemetett lábait bolygatták meg. A sírmező déli oldalát sűrűn fedte a lelőhely mintegy 250 síros avar temetője. Az avar temető bolygatottsága rendkívül kismértékű (MÁCSAI 2012, 23) volt annak ellenére, hogy a – hasonló tájolású – szarmata és avar sírok esetenként nagyon közel feküdtek egymáshoz. A kifosztott szarmata körárkos sírokat rabolatlan avar sírsorok fedték. A jelek arra utalnak, hogy a szarmata sírok módszeres kirablása az avar temető használata előtt, legkésőbb azzal párhuzamosan történhetett meg.

A szarmata temető elhelyezkedését és szerkezetét a helyszíni földrajzi adottságok határozták meg. A sírok egy sekély dombvonulaton, egy viszonylag szűk, átlagosan 35–40 m széles sávban húzódtak ÉNy–DK-i irányban, a nyomvonal szinte teljes szélességében. A sírgödörök tájolása DDK–ÉÉNy-i vagy DK–ÉNy-i irányú. Ez a sírmező tengelyének irányával lényegében egybeesik, ezért feltételezhető, hogy a sírok tájolását a hosszanti, enyhe dombhát fekvése is befolyásolhatta. A temető északi határa a nyomvonal északi szélén biztosan túlnyúlt, déli

1. kép 1: Rákóczifalva–Bagi-földek; 2. a 8–8A lelőhelyek összesítő térképe; 3. a 641/766. sír elhelyezkedése a 8A lelőhelyen

Abb. 1. 1: Rákóczifalva–Bagi-földek; 2: Gesamtplan der Fundstellen 8–8A; 3: Lage des Grabes 641/766 an der Fundstelle 8A

irányban feltehetőleg teljesen feltárt. A temetőszáv déli szélé 45–50 m-re kiszélesedik, ahol egymás közelségében található a temetőrészlet három teljesen kirabolt, körárkos sírja. Ezen a területen, a körárkoktól keletre, a temető szélén található az itt bemutatott 641/766. számú, jelöletlen és rabolatlan temetkezés is (1. kép 3).

A sír leírása

A sír háton fekvő, nyújtott vázas temetkezés (2. kép 1, 3). A téglalap alaprajzú aknasír fala fölfelé enyhén kiszélesedik, metszete kissé trapéz alakú, alja egyenes. A koponya erősen balra fordult, a jobb váll a fejjel azonos irányba elmozdult; a nyak környéki mellékletek a mell-

kas bal oldalán egymásra csúsztak. Karjai és a lábak egyenesen nyújtottak lehettek. A mellkas és a medence csontozata nem maradt meg, a lábakból csupán a combcsontok. A csontok közepes megtartásúak. 30–40 éves nő váza (az antropológiai meghatározást Hajdu Tamás végezte, vö. MASEK 2012, 2. jegyzet).

A sír mérete: 2,40×0,80 m, a megmaradt vázcsontok fektetési hossza 1,05 m. Relatív mélysége 0,42 m. Tájolása D–É (356°). A lábszárak teljes hiánya alapján nem zárható ki részleges bolygatás, ellenben a láb környéki leletek helyzete in situ maradt.

Mellékletek:

1. Ezüst hajkarika (3. kép 1). Ovális átmetsztű huzalból készült, végein szorosan összezárt,

kör alakú. A koponya és az első nyakcsigolyák alól került elő. Átmérője (á.) 2,4×2,3 cm, vastagsága (v.) 0,2 cm. (Leltári száma: DJM 2007.07.641.14.)

2. *Ezüst hajkarika* (3. kép 2). Ovális átmetszetű huzalból készült, kissé egymásra hajlított szárú, ovális alakú. Az 1. sz. hajkarika mellett, a mandibula alatt találták. Á: 2,4×2,6 cm; v: 0,2 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.15.)

3. *Ezüst torques* (3. kép 2). Tordírozott, ezüsthuzalból csavart, félovális alakúra hajlított nyakperec a váz nyakáról. Négyzetes keresztmetszetű, a végei felé elvékonyodó. A huzalt mindkét végén hurokká hajlították, majd belülről kétszeresen a torques száaira csavarták. Á: 15,6 cm, magassága (m.): 12,4 cm, v: a száaknál 0,2 cm, közepén 0,5 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.1.)

4. *Bronz korongfibula* (3. kép 5). Trébelt fedlapú, üvegberakásos, a mellkas bal oldaláról került elő. A fibula testét a rugótartóval és a tűtartóval egybeöntötték. A rugó alsóhúros ívvezetésű, tengelye vas. Az egyenes állású tűtartó kissé tagolt. A trébelt díszítésű, üvegbetétes fedőlap széléit az alaplagra hajlították rá. Középső, félgömb alakú üvegbetétje körül négy csepp alakú üvegbetétet helyeztek el, hegyükkel a középpont felé irányítva. A feketés-kék üvegberakások foglalatát a lemez domborítása képezi. A betétek két oldalán domborított fenyőágmotívum található, amelyeket alul két, a törzset keresztvezető vonal is kiegészít. A trébelt díszek és a foglalatok között a perem felé két-két pont-körmotívum van. A lemez középső üvegberakása mentén, valamint a felhajlított lemezből kialakított keskeny peremen domború, rovátkolt díszítősáv, gyöngysordrót-utánzat fut körbe. A négy csepp alakú üvegbetét szimmetrikus elrendezésű volt (2. kép 4), ellentétben a restaurálás utáni állapottal (3. kép 5). A fedlap erősen sérült, töredékes; mindössze másfél csepp alakú üvegbetét maradt meg. Tüje ép. Á: 3,5 cm, m: 0,9–1,3 cm (Ltsz: DJM 2007.07.641.2.)

5. *Bronz cikádafibula* (3. kép 4). Plasztikus kidolgozású fibula a mellkas bal oldalán, a korongfibula alatt, északi irányban. Alsóhúros,

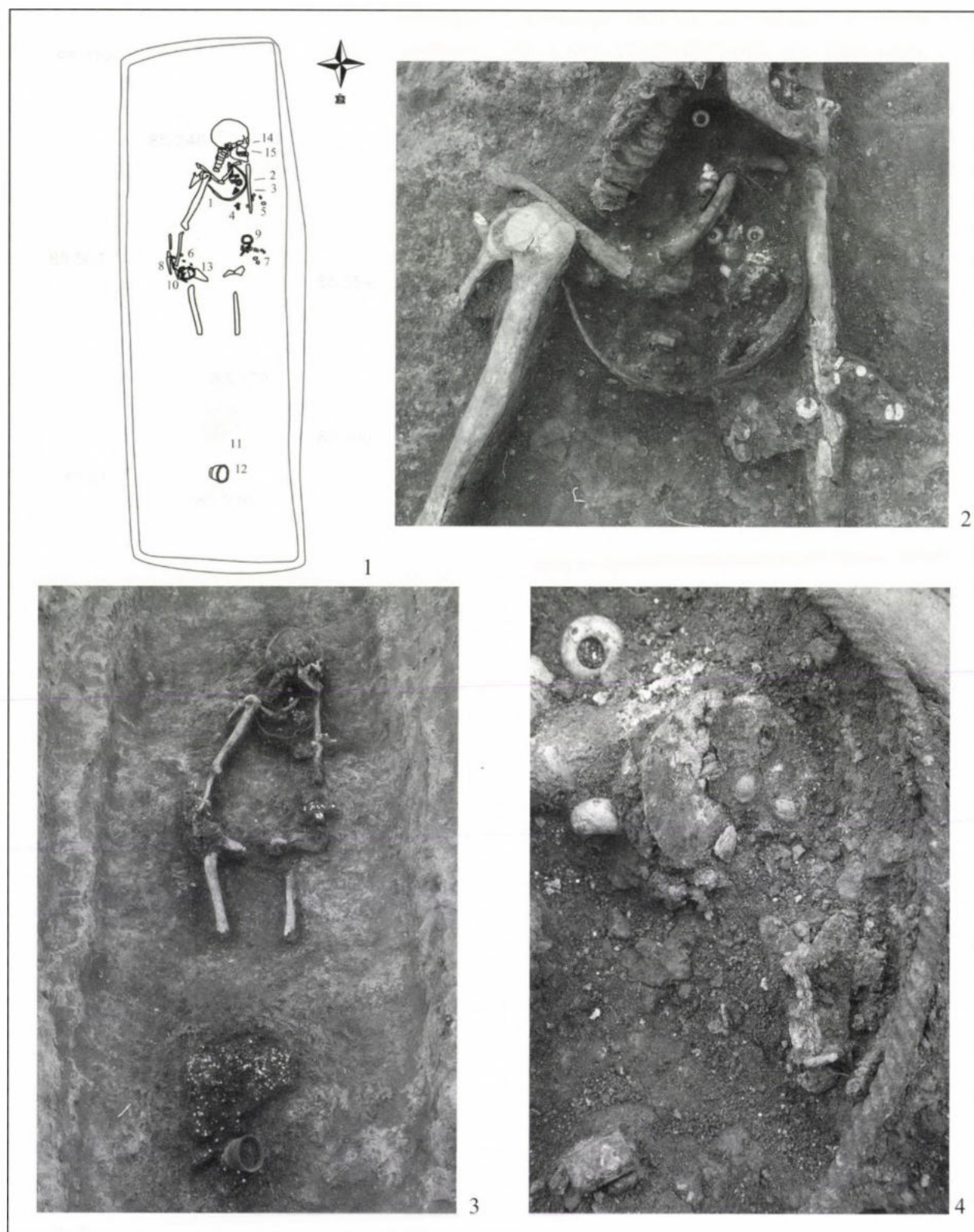
egybeöntött rugólemezes. A hathurkolású, töredékes bronzrugó tengelye vékony vashuzal. Lekerekített végű bronz tűtartólemeze a rugólemeznél hosszabb, arra merőlegesen és kissé előre felé áll. Teste sima bronzlemez, amely a fejrésznél sérült; fedlapja préselt bronzlemez. Köztük a test és a szárnyak alatt is masszív, 2–7 mm vastag, zöldesfehér színű kitöltőanyag van. A szárnyak széle domborított, rovátkolt gyöngysordrót-utánzattal díszített, a potroh a szárnyaktól v-alakú, kettős vonallal van elválasztva. A fejrész fedlapja megsemmisült, a lemez a tor és potroh tagolt találkozásánál törött. Tüje töredékes. Hossza (h.): 3,3 cm, sz.: 0,9–1,9 cm, m: 1,9 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.3.)

6. *Ezüst lunula* (3. kép 3). A torques alatt, attól északra került elő. Spirálkarú, függesztőtagja trapéz alakú, elkeskenyedő, visszahajlított tagja hátul ovális alakúra kiszélesedik. Testét végei felé elvékonyodó, négyzet átmetszetű száak alkotják. A száak vízszintesen indulnak, majd szoros, kör alakú spirálba hajlítottak, amelyek közepe kissé hátrafelé ível. Sz: 3 cm, m: 2,1 cm, szárv: 0,1–0,3 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.4.)

7. *Bronz huzalkarperec* (4. kép 1). Nyitott, mandula átmetszetű bronzhuzalból készült, egyszerű, kissé megvastagodó végű. Szabálytalan ovális alakú, végeit egymás mellé hajlították. Két töredékben került elő a váz jobb kézfejénél. Á: 5,8×6,7 cm, v: 0,2×0,3–0,3×0,4 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.10.)

8. *Bronz huzalkarperec töredékei* (4. kép 2). A nagyon rossz megtartású, kerek átmetszetű huzalból készült karperec 13 db töredéke a jobb kézfejen, a 7. sz. karperec mellett. V: 0,3–0,4 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.13.)

9. *Gyöngynyaklánc* (5. kép 1). Eltérő anyagú, 21 db gyöngyből álló gyöngynyaklánc a mellkas bal oldaláról. A lánc az alábbi gyöngyökből állt: nagyméretű, nyomott gömb alakú, bázis nélküli szintelen (4 db), opak világoszöld (4 db), közepes méretű fehér, hengeres (5 db) és bázis nélküli nyomott gömb alakú (1 db), valamint gömbölyű, egytagú, aranyfóliás üveggyöngyök (2 db, az egyik erősen töredékes).

2. kép Rákóczifalva–Bagi-földek, 8A lelőhely. 1–4: 641/766. sír
 Abb. 2 Rákóczifalva–Bagi-földek, Fundstelle 8A 1–4: Grab 641/766

Az üvegyöngyökön kívül lapos, hathasábos karneolgyöngyök (3 db), és 3 db nagyméretű, megvastagodó, bázisos, hengeres kalciumgyöngy. A fényképes dokumentáció alapján további három, bontáskor szétporladt nagyméretű fehér üvegyöngy is tartozott a melléklethez. (Ltsz: DJM 2007.07.641.5.)

10. *Fehér üvegyöngyök* (5. kép 3). 11 db gyöngy a bal csukló helyén, ebből 3 töredékes. A gyöngyök közepes méretű hengeres (3 db), bázisos nyomott gömb alakú (3 db), hosszú, csepp alakú (1 db) és rövid csepp alakú (3 db) gyöngyök. Középtájt, a gyöngysortól lejjebb fekvő nagyméretű fehér üvegyöngy a bontás során megsemmisült. (Ltsz: DJM 2007.07.641.7.)

11. *Fehér üvegyöngyök* (5. kép 2). 7 db közepes méretű gyöngy a jobb csuklónál: hosszú, hengeres (3 db), rövid, hengeres (2 db), bázisos nyomott gömb (1 db) és hasábos (1 db) alakúak. (Ltsz.: DJM 2007.07.641.9.)

12. *Színes üvegyöngyök* (5. kép 4). 493 db közepes méretű gyöngy a sír alsó harmadában, a lábak környékén egy összefüggő területet borítva. Opak piros, hasábos (184 db) és hólyagos (10 db); áttetsző sötétzöld, hasábos (110 db és 32 apró töredék), fehér hengeres (23 db), hasábos (39 töredék) és csepp alakú (1 db), opak narancssárga hasábos (64 db), valamint áttetsző sötétkék hengeres (5 db), hasábos (21 töredék) és kuboktaéder alakúak (4 db). A piros gyöngyök egy része szintelen üvegből készült, bevonatos üvegyöngy. (Ltsz: DJM 2007.07.641.11.)

13. *Vaskarika* (4. kép 5). Egyszerű, zárt, ép karika a bal alkarnál. Á: 4,2 cm, v: 0,6–0,8 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.6.)

14. *Vastű* (4. kép 3). Vékony, kerek átmetszetű tű négy összeillő töredéke a vaskarika alatt, a bal kézfejnél. A vaskarikával együtt csomagolták és leltározták. H: 5,5 cm, á: 0,2 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.6.)

15. *Vaskés* (4. kép 4). A jobb alkar külső oldalán feküdt. Egyélű, domború hátú, középső állású és széles nyéltüskés, alsó pengeállású, kisméretű. A trapéz alakú nyéltüskéjén konzerválódtak

a nyél famaradványai. Ép. H: 10 cm, nyélh: 2,6 cm, nyélá: 0,3–1,2 cm, pengeh: 7,2 cm, pengesz: 1,5 cm. (Ltsz: DJM 2007.07.641.8.)

16. *Pohár* (4. kép 6). Edénymelléklet a bal lábfej környékén, közvetlenül a gyöngyözött ruhaalj mellett. Mésszel erősen soványított, gyorskorongolt, halványvörösre égett, szürke törésű. Felülete és talpa korongon durván simított. A soványítóanyag kipattogzott, néhol durván kirobbant, talpa száradáskor vagy égetéskor átrepedt. Pereme vízszintesen levágott, fala meredek, hastörése erős, talpa széles, függőlegesen levágott. Talpa csorba. M: 7,2 cm, peremá. 8 cm, aljá. 5 cm, aljv. és peremv. 0,7 cm, falv. 0,5 cm. (Ltsz. DJM 2007.07.641.12.)

A leletanyag értékelése

Ezüst hajkarikák (3. kép 1–2)

Az egyszerű, ezüsthuzalból készült zárt fülbevalókat a típus egyszerűsége ellenére igen ritkán figyelték meg a szarmata sírok anyagában. Jász-Nagykun-Szolnok megyéből ilyen típusú fülbevaló a közelmúltig nem volt ismert (VADAY 1989, 45–46). Szeged–Tápén például kizárólag a Szolnok megyében is elterjedt hurkos-kampós végződésűek kerültek elő (VÖRÖS 1996, 124), de a madarasi temető női sírjaiban már előfordulnak az egyszerű, karika alakú fülbevalótípus bronzból és ezüsből készült példányai is (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 296, 9. típus). Egy 4. századi kislánysír esetében egy ezüsthuzalból hajlított zárt karika mellett egy ólomgyöngy is előkerült, ezért – bár a sírban nyaklánc is előfordult –, a lelet szintén fülbevalóként értékelhető (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 263).

A szarmata sírokban előforduló hasonló, egyszerű, zárt karikákat többnyire a nyakláncot záró karikákként értékeli a kutatás. (VADAY 1989, 46–47; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 300). Ezek akár ezüsből is készülhettek, bár általában nem párosával fordulnak elő, és méretük is kisebb. A 641. sír esetében a tárgyak elhelyezkedése, az ezüst használata, és a páros viselet is inkább hajkarikára utal.

Ezüst torques (3. kép 6)

A torques egy jól körülhatárolható csoport-hoz, a két hurokban végződő nyakperecek típusának csavart, egytagú, röviden feltekercselt végű altípusához tartozik, amelyek Jász-Nagykun-Szolnok megye területéről aranyból, ezüsből és bronzból is ismertek (VADAY 1989, 48). Az ezüst példányok lelőhelyei Szolnok–Szandaszőlős, Netovább Csárda, 1. sír (VADAY 1989, Kat. 294, Taf. 93. 5), valamint Tiszaföldvár, Lenin TSz központja, Víztorony (VADAY 1989, Kat. 317, Taf. 106. 9). Ez utóbbi magányosan feltárt női sír. A töredékes torques végződése nem maradtak meg ugyan, de így is ehhez az altípushoz kapcsolható.

A torquesviselés divatját korábban elsősorban a késő szarmata korra keltezték (PÁRDU CZ 1950, 104; DINNYÉS 1980, 199), és használatuk felső határát az 5. századnál húzták meg (VADAY 1985, 367–368; VADAY–SZÖKE 1983, 103), majd a korai – elsősorban aranyból készült – torquesekre is felhívta a figyelmet a kutatás (VADAY 1983, 172–173). Jász-Nagykun-Szolnok megye területén a torquesek kizárólag 2–3. századra keltezhető síregyüttesekben jelentkeztek (VADAY 1989, 49). Madarason a kéthurkos torquesek szintén elsősorban a 2–3. századi női viseletben tűnnek fel (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 302). A rákóczipfalvi torques közelebbi párhuzamait a félovális alakú, erősen kihajtott szárú, kéthurkos ékszerek között kereshetjük. Ezeket a kisméretű féltorquesekhez hasonló helyzetben, végeiket összefűzve, a nyakon vagy a mellkasra eresztve viselhették.

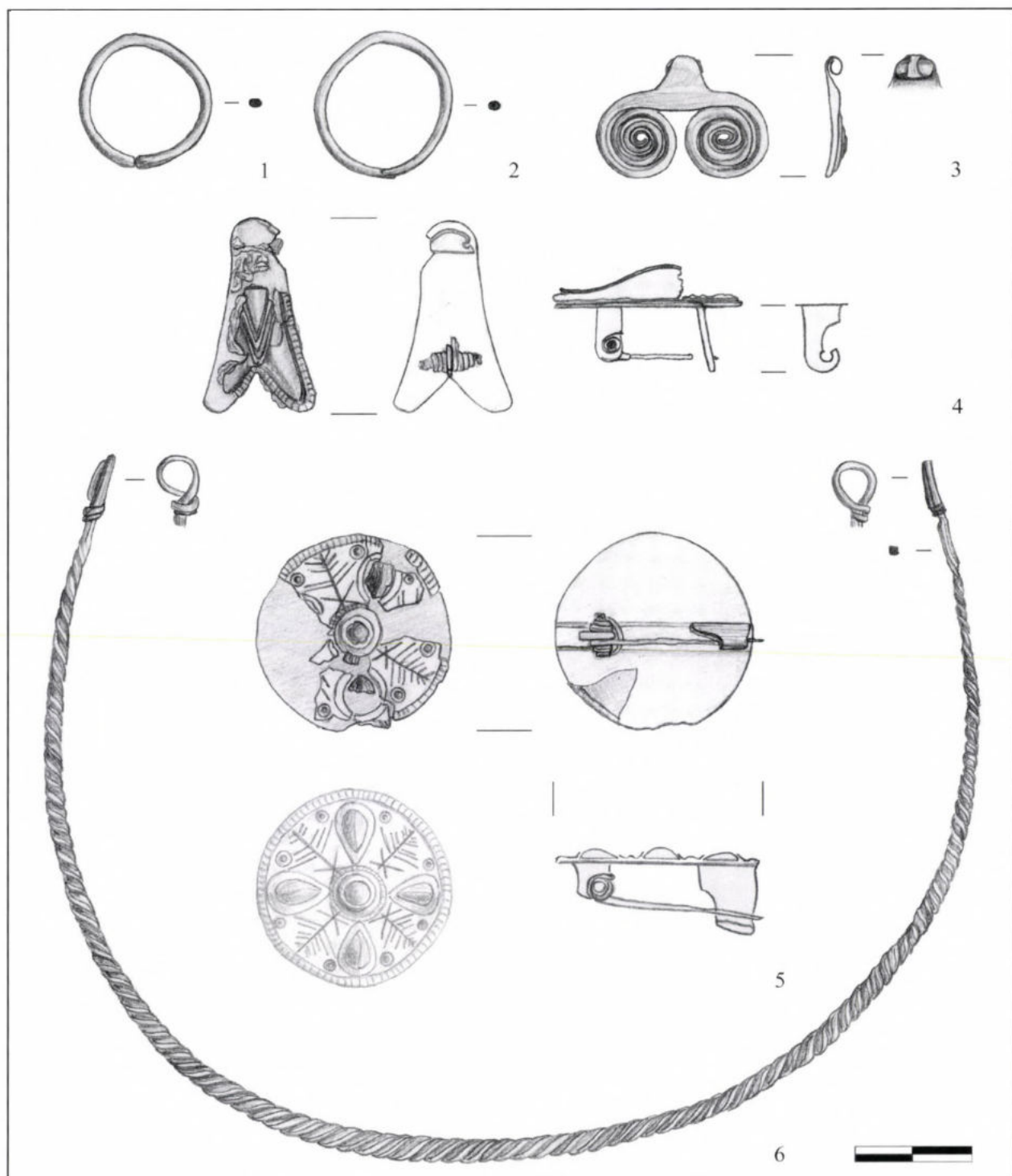
A tápiószele–pedagógusilletmény-földeki 14. sírban téglalap átmetszetű, sima, kéthurkos ezüst torquest találtak (DINNYÉS 1980, 199). A sír a temető kései szakaszára, a II. szarmata periódus végére, a 3. század közepére keltezhető (DINNYÉS 1980, 202). Nyitott, csavart testű bronz torques származik a Kiszombor B temető 112. sírjából (PÁRDU CZ 1950, 17, XLVI t. 1), három különböző nagyságú, azonos típusú bronzékszer a klárafalva-községházai 1. sírből (PÁRDU CZ 1951, 24, XIII. t. 1–3), vala-

mint ezüsből Endrőd–Kocsorhegy 41. sírjából (JUHÁSZ 1978, 4. t. 1, 17. kép). Utóbbiak a késő szarmata korra keltezhetők (PÁRDU CZ 1951, 25; az endrődi 41. sír karneoldíszes fülbevalóihoz ld. VADAY 1989, 46; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 296). Négyzetes metszetű huzalból sodrott a szeged–szőregi homokbányából származó női sír ezüst nyakéke, amely a késő szarmata – hun korra keltezhető (VÖRÖS 1986, 19, 28, III. t. 4). A példák alapján ez a tárgytípus nem bír szűk keltező értékkel az Alföldön, ugyanakkor a jelzett Jász-Nagykun-Szolnok megyei tendenciát sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Ezüst lunula (3. kép 3)

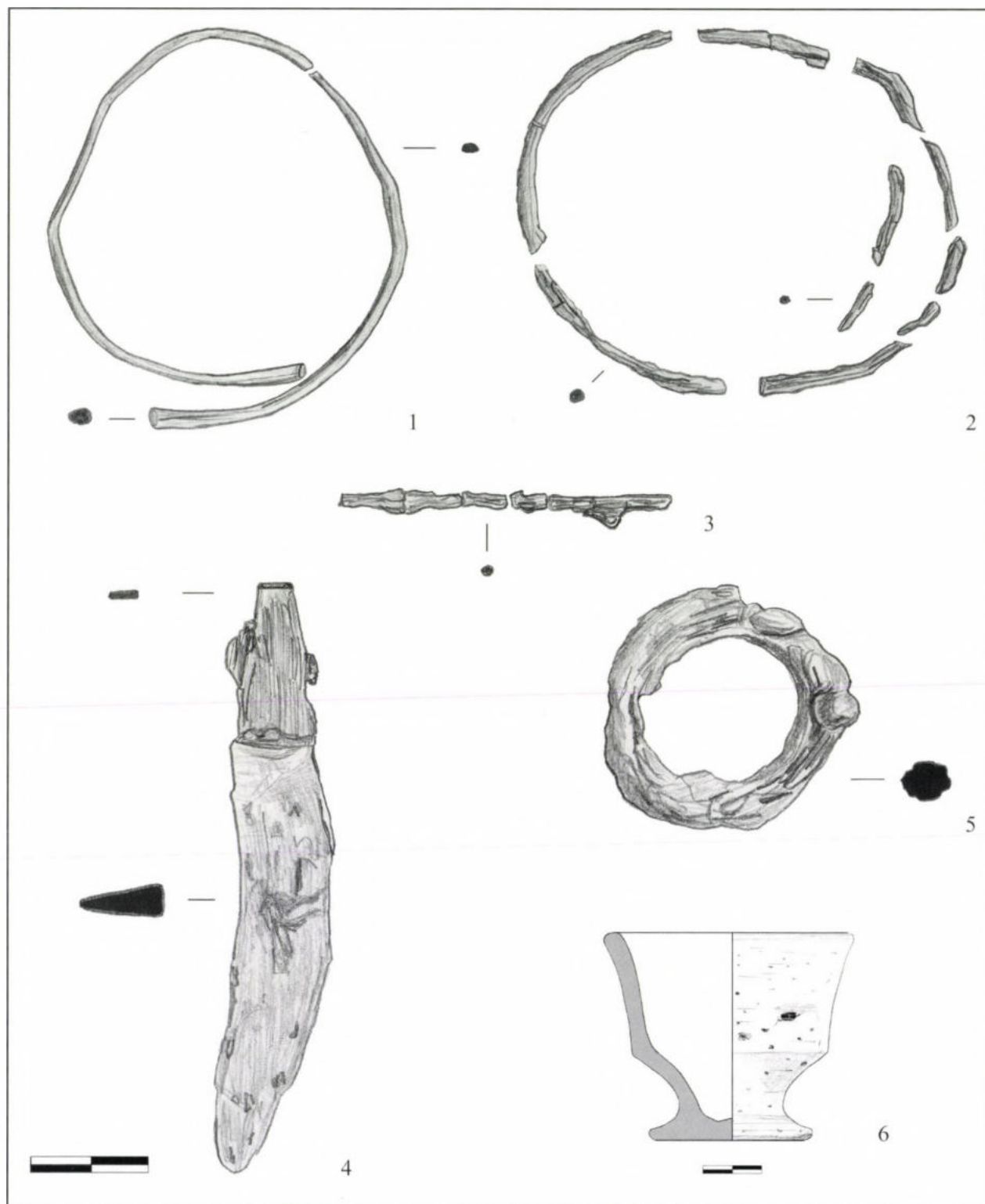
Az ún. spirálkarú lunulák a szarmata Barbaricum női és kislánysírjaiban széleskörűen elterjedt tárgytípust alkotnak, amelyeket ezüsből, bronzból és ritkán vasból is ismerünk. A lunulák egyik leggyakoribb típusát képezik azok közül, amelyek a korai aranyhorizont virágkora után, a 2. században tűntek fel az Alföldön, és váltották fel az elsősorban aranyból készült félhold alakú díszeket (VADAY 1989, 56).

A 641. sír lunulájának pontos párhuzamát nem ismerjük. A spirálkarú lunulák között a Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyagban üveg- vagy kőbetétes példány tűnik fel a torques kapcsán már idézett Netovább csárdai 1. sír anyagában (VADAY 1989, Kat. 294. Taf. 93. 6). Ezüsből készült egy tiszaföldvári darab, amely rövidebben tekercselt, és gravírozott díszű füle is eltérő a tárgyalta példánytól (VADAY 1989, Kat. 318, Taf. 107. 11). Szorosan, a teljes felületet kitöltően tekercselt egy kunszentmártoni lunula, amely viszont bronzból készült, és füle hiányzik (VADAY 1989, Kat. 184, Taf. 64. 3). A madarasi temető női sírjaiban a spirálkarú típus csak egy esetben tűnik fel (621. sír; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 303, 123. tábla 4). Megemlítendő, hogy ez a második ismert szarmata ezüsts lunula Rákóczipfalva területéről. Az első – a kastélydombi szarmata temetőből – azonban más altípusba tartozik (VADAY 1989, 56, Kat. 257, Taf. 88. 1).

3. kép Rákóczifalva–Bagi-földek, 8A lelőhely. A 641/766. sír mellékletei. 1–2: ezüst hajkarikák; 3: ezüst lunula; 4: bronz cikádafibula; 5: üvegbetétes bronz korongfibula jelenlegi állapota és rekonstruált fedlapja; 6: ezüst torques

Abb. 3 Rákóczifalva–Bagi-földek, Fundstelle 8A. Die Beigaben des Grabes 641/766. 1–2: Ohringpaar aus Silber; 3: Silberlunula; 4: Zikadenfibel aus Bronze; 5: bronzene Scheibenfibel mit Glaseinlage in etzigem Zustand und ihre rekonstruierte Deckplatte; 6: silberner Torques

4. kép Rákóczifalva–Bagi-földek, 8A lelőhely. A 641/766. sír mellékletei. 1–2: bronz karperecek;

3: vastű; 4: vaskés; 5: vas övkarika; 6: pohár

Abb. 4 Rákóczifalva–Bagi-földek, Fundstelle 8A. Die Beigaben des Grabes 641/766. 1–2: bronzene Armringe; 3: Eisennadel; 4: Eisenmesser; 5: Gürtelring aus Eisen; 6: Becher

Bronz cikádafibula (3. kép 4)

A szarmata Barbaricum területéről a rákóczi falvi a második cikádafibula, amely szarmata rítusú sírból látott napvilágot. Hiteles körülmények között feltárt szarmata temetőből származik egy tiszaföldvár–téglagyári kisméretű, öntött, bronzból készült példány is, amely közöletlen (VADAY 1989, 96). Feltehetően sírlelet része volt a régóta ismert öcsöd–báboczkapusztai darab, amely készítéstechnikailag azonos a tiszaföldvárival (VADAY 1989, Kat 225, Taf. 76. 8). A két tárgyat Vaday Andrea a 3. századra keltezte, és az ismert párhuzamok alapján feltehetően pannoniai eredetűnek határozta meg őket (VADAY 1989, 96). A szarmata Barbaricum területéről ismert harmadik cikádafibula településrészletről származik. A tiszavasvári cikádafibula teste szintén bronzból öntött (ISTVÁNOVITS 1999, 180, Fig. 10–11). A rákóczi falvi lemezráttés cikádafibula felépítése tehát az eddig ismert három barbaricumai öntöttbronz példánytól eltér.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy az alföldi szarmata sírokban cikáda alakú aranylemezek is előfordulnak, de mindössze az átányi leletben és a szentes–nagyhegyi 20. sír lemeztöredékei között találkozunk velük (PÁRDU CZ 1941, 20, XXIX. t. 55, 57; PÁRDU CZ 1956, 144, h; XVII. t. 2–3, 9–12, 17–18, XVIII t. 5–6; legutóbb ld. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 162, I. t; JAZIGOK 1998, 147, Kat. 4; KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002, 119).

A cikádafibulák kutatását a közelmúltban három új szórványlelet kapcsán foglalták össze (KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002). Azóta egy bronzból öntött cikádafibula közlésére került sor Aquincum területéről (Óbuda, Bécsi út 314, ZSIDI 2005, 76; ZSIDI et al. 2009, 181, Kat. 1263). Egy további rövid tanulmány a pannoniai sírköveken viseleti helyzetben látható kora római kori cikáda-ábrázolásokat gyűjtötte össze (CSONTOS 2003).

A kutatás H. Brentjes 1954. évi tanulmánya óta számol római korra keltezhető cikádafibulákkal a kora népvándorlás kori tárgyak mellett (összefoglalóan ld. FITZ 1985–1986, 28–29; KISS-

NÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002, 115, 117–118). Az ausztriai leletanyag kapcsán Gunter Fitz a szórvány példányok keltezésének érdekében a feldolgozást a technológiai jegyek részletes elemzésére építette. A római kori példányok technológiai sajátosságai közül (FITZ 1985–1986, 43–44) az alapvető formai jegyek, a kis méret, az öntött, rugólemezes szerkezet, valamint a bronz rugó alkalmazása a rákóczi falvi fibuláéval meg-egyeznek, de az ismert pannonai és noricumai cikádafibulák öntöttek, és testük sík kidolgozású. Szintén bronzból öntöttek a daciai területről, Porolissumból ismert cikádák (két fibula és egy cikáda alakú veret; GUDEA 1989, 652, 1069, Pl. CCX, 32–34). A plasztikusság, a részletek egyszerűsödésével és absztrakciójával párhuzamosan a kora népvándorlás kori cikádákra jellemző (FITZ 1985–86, 61–62). Ebbe a fejlődési sorba a lemezráttés rákóczi falvi fibula nem illeszkedik, így a hangsúlyt technikai jegyeinek keltezésére kell fordítanunk (v. ö. RIHA 1979, 19–20).

Préselt lemezráttés technológiával készített állatalakos fibulák a Római Birodalom területén nagyon ritkák (Böhme 43n típus, BÖHME 1972, 40–41; JOBST 1975, 113). Olyannyira, hogy a limes mentén előkerült példányokat az elbai germán állatalakos fibulák körébe sorolták, és germán eredetűnek tartották őket (BÖHME 1972, 41). Böhme a fibulatípus keltezése esetében a 3. század közepével (uo.), Thomas a C_1 – C_2 periódussal (THOMAS 1967, 64) számolt.

Az elbai germán, lemezráttés, állatalakos fibulák a Kárpát-medencéhez legközelebb a Cseh-medencében fordulnak elő (THOMAS 1967, Karte 8). Rajtuk olyan állatfajok – elsősorban vadkan, szarvas, kutya és nyúl – stilizált ábrázolásai jelennek meg, amelyek a germán vallásban szerepet játszhattak (WERNER 1966, 12–13; THOMAS 1967, 60–65). Ebben a körben a cikáda alakú fibulák ismeretlenek. Joachim Werner a tárgycsoportot a 3. század második felére – 4. századra keltezte. Ez a feltételezés valójában csak elméleti alapon állt, azaz gyártásukat a római állatalakos fibulák beáramlása utáni időszakra tette (WERNER 1966, 12).

E ponton nyer jelentőséget az egyik szórvány Komárom megyei cikáda alakú tárgy Császár területéről (KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2009, 113, Kat. 1, 1. kép). Az ezüstlemezzel bevont, granulált díszű tárgy jóval finomabb munka a rákóczipfalvinál, és az is bizonytalan, hogy fibulaként használták-e. Mérete a római kori és a rákóczipfalvi fibulákhoz hasonlóan kicsi, hossza 3 cm, szárny szélessége 1,7 cm. Szárnyai szélen és a potroh középtengelyében zsinórszerű díszítéssel ellátott; a potroh vége kis háromszögű nyúlvány formájában megjelenik a szárnyak találkozásánál. Ez a később önálló életre kelt részlete az ábrázolásnak (ld. az ún. „háromszárnyú” népvándorlás kori fibulák típusát, legutóbb KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002, 120) a római császárkori példányok nagy részéről (FITZ 1985–86, 40–41), és a rákóczipfalvi fibuláról is hiányzik. Megtalálható ellenben számos egyéb altípuson, pl. a tiszavasvári fibulán is (ISTVÁNOVITS 1999, Fig. 10–11).

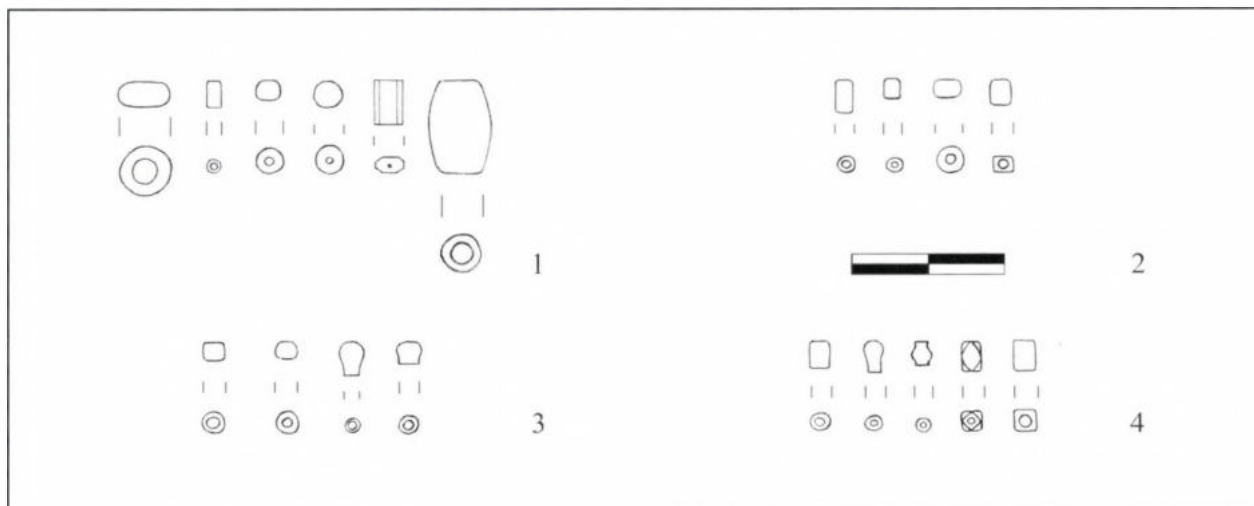
A császári 1. számú példányt a szerzők – pontos párhuzamok híján igen bizonytalanul – a középső vagy késő császárkorra keltezik, amelynek alapja elsősorban kis mérete és formája volt, s nem a tárgy technikai szerkezete (KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002, 123). A technológiai és formai kritériumokat együttesen figyelembe véve, a jelzett különbségek ellenére ez a lelet a rákóczipfalvi cikádafibula legjobb párhuzama. Ennek szem előtt tartásával a barbár, germán eredet lehetősége nagy valószínűség szerint elvethető.

Ezt a feltételezést az is erősíti, hogy a germaniai limes mentéről közölt, lemezzátétes, figurális fibulák között az elbai germán körre jellemző állatok mellett egyéb ábrázolástípusok is előfordulnak. Mivel a fibuláknak többnyire csak az alaplapja maradt meg, ezért meghatározásuk bizonytalan, de akár cikádát is feltételezhetünk köztük (pl. BÖHME 1972, Taf. 28, 1068). Másrészt nagyon kis számban egyértelműen római ábrázolástípusok is feltűnhetnek rajtuk az állatalakokon kívül. Ilyenek pl. a cipőtalp alakú fibulák (RIHA 1979, 200, Typ 7.24), amelyek

közül egy ezüstfibula feliratos előlapját is megőrizte (RIHA 1979, Abb. 32).

A rákóczipfalvi fibula másik technikai jellegzetessége a tűre merőlegesen álló tűtartó. A jelenségre párhuzamot a cikádafibulák körében szintén nem találtam. Hasonló tűtartókat a Jász-Nagykun-Szolnok megyei római kori anyagban csak két lemezzátétes korongfibulán figyelhetünk meg (VADAY 1989, 91). Közülük a szandai korongfibula tűtartójának alakja a cikáda tűtartójának pontos párhuzama, amennyiben a tű egy kis, tagolt, körszelet alakú tagba illeszkedik (Szolnok–Szanda–Netovább–Csárda, 6. sír; VADAY 1989, Kat. 294, Abb. 18. 3, Taf. 95. 3). A sír fülbevalója dák–karp hatásokat mutat (VADAY 1989, 45). A másik „horgos” tűtartójú fibula a dobozfibulák közé tartozik, a síranyaghoz arany torques, pelta alakú fibula, és egy további kisebb bronzfibuláról függő nagyméretű bronzcsüngő is tartozik (Törökszentmiklós–Surján–Újtelep, 50. sír; VADAY 1989, Kat. 415, Abb. 18. 10, Taf. 141. 4). Szarmata területről egy további, a tűre merőlegesen kialakított tűtartó került elő Abony–Tátrahányás-dűlő (39. lh.) 23. sírjának betöltéséből, amely ezüstözött bronzból készült (GULYÁS 2011, 143, 23. t. 9). A tűtartó csak bizonytalanul köthető egy a közeléből előkerült, arany- és ezüstlemezzel díszített fibula-előlaphoz (GULYÁS 2011, 21. t. 1). Szintén merőleges tűtartóval ellátott egy téglalap alakú, áttört díszű ezüstfibula, amely a szeged-tápéi temető 32. sírjából származik (VÖRÖS 1996, 39. kép 9, 125).

A tűtartótípusok regionális elterjedését csak egyes fibulatípusok esetében tárgyalták (ld. pl. a térdfibulákról BÖHME 1972, 50–51), ilyen összefoglalás ebben esetben hiányzik. A tűre merőlegesen, „keresztben” álló tűtartótípus azonban jól elkülöníthető (RIHA 1979, 16–18, Abb. 2, Typ „p”; COCIȘ 2004, 31–32, Pl. CLXX, 16. típus), és csak bizonyos fibulatípusokra jellemző. Ezek a bronzból öntött, áttört síkfibulák (BÖHME 1972, 43–44, Typ 46; JOBST 1972, Taf. 47–48, Kat. 322–323; COCIȘ 2004, 121–129; RIHA 1979, Typ 3.18; keltezésük Böhme alapján

5. kép Rákóczifalva–Bagi-földek, 8A lelőhely. A 641/766. sír gyöngytípusai. 1: nyaklánc; 2: jobb alkar gyöngyei; 3: bal alkar gyöngyei; 4: lábkörnyéki gyöngyök

Abb. 5 Rákóczifalva–Bagi-földek Fundstelle 8A. Perlentypen des Grabes 641/766. 1: Halskette; 2: Perlen am rechten Arm; 3: Perlen am linken Arm; 4: Perlen an den Beinen

3. század közepe – 2. fele); a svasztikafibulák (BÖHME 1972, 45, Typ 49; JOBST 1972, Taf. 49, Kat. 335–339; RIHA 1979, Typ 3.19; COCIŞ 2004, 135–136; keltezésük 2. század vége – 3. század eleje); egyes szerszám alakú fibulatípusok (BÖHME 1972, 39, Typ 42d; RIHA 1979, Typ 3. 20; COCIŞ 2004, 119–121; keltezésük 2. század – 3. század eleje); és a germaniai-raetiai limes menti áttört peltafejű fibulák (BÖHME 1972, 44, Typ 47; keltezésük 2. század vége – 3. század eleje). A tűtartótípus a bronzból öntött állatalakos fibulákon is feltűnik, de itt erősebb regionalitást tapasztalunk. Pl. a lauriacumi anyagból mindössze néhány ló és lovas alakú fibula sorolható ide (JOBST 1972, Taf. 46) míg a daciai anyagban ló, hippocampus és páva alakú fibulákon tűnik fel (COCIŞ 2004, 115–119). A zománcdiszes fibulákon a tűtartótípus egyáltalán nem jelenik meg (EXNER 1941, 48), erre a gazdag alföldi anyagból sem ismerünk példát.

A felsorolt típusokban közös, hogy elsősorban a germaniai-raetiai limes mentén koncentrálnak, és katonai elemek jelenlétéhez kötik őket (RIHA 1979, 88–89; BÖHME 1972, Taf. 36). A jelzett tendenciák a birodalom európai területein széles körben (pl. HATTATT 1989,

162–169, Fig. 216–218; v. ö. még LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Taf. XI–XII), de különböző mértékben érvényesülnek. A Rajna-vidéki anyagra például Daciához képest a lemezrátétes fibulákon és az állatalakos fibulákon a merőlegesen álló tűtartó kisebb mértékben jelenik meg, de e jelenség magyarázata túlfeszíti a dolgozat kereteit. A Rajna-vidéki lemezrátétes korongfibulákon a tűtartó hasonló kiképzése csak azon a ritkább altípuson fordul elő, amelybe a másik rákóczifalvi fibula sorolható (Böhme 44c; BÖHME 1972, 41, lásd még: MERCZI 2012, 497).

A lemezrátétes alkalmazása és a tűtartó kialakítása alföldi és provinciális analógiák alapján arra utal, hogy a 641. sír cikáda-fibulája technológiai szempontból a 2–3. századi lemezrátétes fibulák köréhez kapcsolható, távolabbról pedig a többnyire bronzból öntött, általában sík kidolgozású fibulatípusokkal – köztük az állatalakos fibulákkal – mutat rokonságot. A lemezrátétes alkalmazásán túl a sír két fibuláját a trébelt fedlap gyöngysordrót-utánzata is összeköti egymással. Így a két tárgy esetében nagy vonalakban azonos irányokban kereshető válasz a keltezési és műhelykérdésekre is.

Lemezrátétes, üvegbetétes korongfibula (3. kép 5)

A sír másik fibulája a korong alakú lemezrátétes fibulák közé tartozik (VADAY 1989, 90–92). Az Alföldön számos változatban ismert fibulátípus az előlap sérülékenysége miatt ritkán kerül elő épségben. Talán ennek is köszönhető, hogy a rákóczipfalvi fibulának pontos párhuzama nem ismert.

A lemezrátétes fibulák között két csoportot alkotnak a sík lemezrátétes fibulák, amelyeknél a felső lapot közvetlenül az alaplapra hajlítják, valamint a dobozfibulák. A tűszerkezet felerősítésének technikája alapján szintén két csoportot különíthetünk el (VADAY 1989, 90; SZ. WILHELM 2005, 114–115). A lemezrátétes fibulákon általában csak a lemez közepét díszítik berakással (VADAY 1989, Abb. 18. 10–13). Kivételt pl. a klárafalvai ovális alakú dobozfibula képez (PÁRDUZ 1950, LIII. t. 1). A csepp alakú díszítés formái párhuzama a Csongrád, Határ úti temető 9. sírjának trébelt lemezén található meg, középső, arcábrázolásos üvegbetéttel kombinálva (PÁRDUZ 1944, 20, XXXI. t. 3; v. ö. SZ. WILHELM 2005, 115). Üveg- vagy köbetétek alkalmazása az alföldi késő szarmata – hun kori, aranyból, vagy ezüstből készült, granulált, ill. filigrándíszes lemezrátétes fibulákon is általánosan megfigyelhető (VADAY 1989, 92–93; VADAY 1994, 108–111), azonban a korongfibulák esetében általában itt is csak a lemez közepét díszítették berakással (VADAY 1994, Tab. VII).

Technológiai szempontból a fentebbieknél pontosabb párhuzamot alkotnak a lemezrátétes pelta alakú fibulák (SZ. WILHELM 2005). A felgyői pelta alakú fibula lemezrátéteinek trébelt, filigrándíszű utánzó peremdíszű megegyezik a rákóczipfalvi fibulával, az üvegberakások alakja és a foglalatok is hasonló kialakításúak (SZ. WILHELM 2005, 3. kép 1). A pelta alakú fibulákon mind a rákóczipfalvihoz hasonló fekete üveget alkalmaztak, különböző elrendezésekben (SZ. WILHELM 2005, 116). Szintén közös elem a felgyői fibulával és egy katymári darabbal a vashuzallal rögzített rugószerkezet (SZ.

WILHELM 2005, 112, 116). Általánosabb vonás a fedlapok ragasztásához használt, a korrózió miatt zöldesfehérre színeződött kitöltőanyag (VADAY 1989, 91; SZ. WILHELM 2005, 114–115), amely azonban rosszabb megtartású lemezfibulák esetében nyom nélkül megsemmisül a fedlappal együtt (vö. DINNYÉS 1980, 202).

A felgyői sírt a 2. század közepe – 3. század közepe közötti időszakra, azon belül a 3. század első harmadának végére keltezték (SZ. WILHELM 2005, 117). A pelta alakú lemezrátétes fibulák gyártási központja az emailos fibulákkal hasonló területen, azaz Gallia Belgicában és a Rajna vidékén kereshető (SZ. WILHELM 2005, 116; VADAY 2003, 373–374; VADAY 1989, 91). A germán provinciák peltafibuláit a 2. század végétől, a markomann–szarmata háborúk után kezdődően a Severus-kor végéig gyárthatták (SZ. WILHELM 2005, 116; BÖHME 1972, 44). Más véleményt fogalmazott meg Dinnyés István, szerinte a lemezes korongfibulák használati ideje nem egyezik meg az emailos fibulák fő elterjedési idejével, hanem azok a 3. századra és 4. század elejére keltezhetők (DINNYÉS 1980, 200). A korongfibulás tápiószelei 4. sírt a temető kései szakaszára, a II. periódus végére, a 3. század közepére keltezte (DINNYÉS 1980, 202). A madarasi temető tanúsága szerint a lemezrátétes fibulák különböző típusait a 2. század végétől a temető végéig használták (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 349–350). E keltezési bizonytalanság miatt is sorra kell vennünk a rákóczipfalvi fibula további párhuzamait.

A lemezrátétes korongfibulák Pannonia területén ritkák, a terület régészeti anyagában idegen elemként értékelik őket (MERCZI 2012, 507–508). A Brigetióból és Budaörs–Kamaraerdei-dűlőből ismert példák – biztosan vagy feltételelesen – a Böhme 44a típusba sorolhatók (MERCZI 2012, 497).

A lemezrátétes korongfibulák elsősorban a rajnai limes mentén gyakoriak (BÖHME 1972, 41–43; RIHA 1979, 86–87). A rákóczipfalvi fibula díszítésmódja nem terjedt el a területen, annak ellenére, hogy a fibulák díszítéséhez az üveg

sokféle felhasználása ismert (RIHA 1979, 29–34). Legjobb párhuzamait mégis ebből a térségből, elsősorban az észak-rajnai limes közeliéből ismerjük. Egy zugmanteli fibulán kereszt alakban négy fekete, csepp alakú üvegbetét figyelhető meg, amelyek között a – gyöngysordrót-utánzattal keretezett – perem felé kiszélesedő, trébelt díszítés húzódik (BÖHME 1972, 29. t, Kat. 1123). Párhuzamai, két fibula Germania Inferiorból a mai Belgium területéről, valamint egy-egy példány a Scilly-szigetekről és a raetiai limes vonaláról (BÖHME 1972, 321. jegyzet) ismert. Mind fekete, csepp alakú üvegbetétekkel díszített; közülük a blicguy-i temető (Belgium) 203. sírjának fibuláján a kereszt alakban elhelyezett négy mandula alakú dísz mellett a középső kerek üvegbetétet is feltűnik, azaz elrendezésben is pontos párhuzama a rákóczi-falvi fibulának (LAET et al. 1972, 71, 109, 203. sír 3, Taf. 56). A fibulák Böhme 44c típusának változatát képezik.

Az üvegberakásos díszítéssel ellátott kis-méretű fibulához további analógiával szolgál a germán Barbaricum területéről az a nagyméretű, díszes fibulatípus, amelyet Joachim Werner Spielberg bei Erlbach-típusnak, Sigrid Thomas pedig a lemezrátétes fibulák Dolínek-csoportjának nevezett (WERNER 1960, 164; THOMAS 1967, 21–22). A germán lemezrátétes korongfibulák széles és díszítetlen peremmel ellátott, lapos, nagyméretű sorozatába tartoznak, amelyeknek egy szűkebb csoportját alkotják a kereszt alakban üveg- vagy féldrágakő-berakással díszített példányok (Typ A, Serie 1, Variante 1b, THOMAS 1967, 21, 30). Érdekesség, hogy a germán kőbetétes díszítőstílus eredetét a német kutatás a szkíta-szarmata körben, a Fekete-tenger mellékén kereste, amelyhez az Elba-vidék területét jelölte meg közvetítőnek (THOMAS 1967, 21, 30). A kutatás azonban később rámutatott azokra a római előképekre is, amelyek átalakításával és felnaggyításával ez a germán fibulatípus létrejöhett (THOMAS 1967, 29–31). Ezek közé a feltételezhető előképek közé tartozik a Böhme 44c típus üvegberakással díszített változata is.

A germán fibulák a kérdéses altípus keltezésében is szerepet játszanak. A Dolínek-csoportot Thomas 300 körülre keltezte (THOMAS 1967, 28). Böhme a lemezrátétes fibulák használatát a 2. század második felére és a harmadik század első felére tette (BÖHME 1972, 43, 53), hozzátéve, hogy éppen a 1123. sz. üvegbetétes fibula, germán kapcsolatai alapján, ennél későbbre keltezhető (BÖHME 1972, 42–43). Az alföldi szarmata Barbaricumból előzetes közlés formájában a tárgy típus egy további példánya is ismert. A fibula a hosszú életű üllői szarmata fazekastelepről, a lelőhelyhez tartozó egyik szarmata sírcsoportból származik (TARI 2006, Üllő 5–9. lelőhely, 48. felső sor, jobbról a 2). A fénykép alapján a két fibula esetében az alapvető technológia (trébelt bronzlemez közvetlenül a bronz alaplapra rögzítve), a foglalatok szerkezete, a domború üvegbetétek kékesfekete színe, formája (középen kis félgömb, körülötte koncentrikusan ovális, ill. csepp alakú díszek) azonos. Valószínűleg a perem kialakítása is megegyezik. Egyedül a csepp alakú üvegbetétek sűrűbb elrendezése, kétszeres mennyisége (8 db) tér el. Az üllői lelőhely topográfiai helyzetéből kiindulva a rákóczi-falvi 641. sír fibulája is Aquincum érintésével kerülhetett a centrális Barbaricum területére.

Bronz karperecek (4. kép 1–2)

A sír két huzalkarperece az enyhén megvastagodó végű, kör vagy ovális metszetű nyitott karperecek közé tartozik, amelyek az alföldi szarmata sírok leggyakoribb karperec típusát képezik (VADAY 1989, 51, III/2/1. típus). Elsősorban a 2. század végére – 3. század első felére keltezhető sírokból ismerjük őket Jász-Nagykun-Szolnok megye területéről (uo).

A nyaklánc gyöngyei (5. kép 1)

A nagyméretű üveggyöngyök elsősorban nyaklánc, ritkán gyöngykarperec, vagy gyöngyözött női öv díszeként szolgáltak a szarmata sírokban, illetve gombokként is használhatták őket (VADAY 1981, 8; VADAY 1989, 103; Kö-

HEGYI–VÖRÖS 2011, 273–274, 307). A gömbölyű, bázis nélküli, nagyméretű üveggyöngyök (I/A/1-2. típus) a 2. századi, ill. a 2–3. századra keltezhető leletegyütteseknél fiatalabb anyagokban nem fordultak elő a megyében (VADAY 1989, Abb. 21. 23). Kivételt képez a Kunszentmárton–Koppláló lelőhely három gyöngysora, az egyikben nagyméretű fehér, vörös és zöld üveggyöngyökkel, azonban ezek bizonytalan összetartozású szórványok (I/A/3. altípus, VADAY 1989, Kat. 167). A 641. sír legritkább gyöngytípusai a színtelen és opak türkiz színű nagyméretű gyöngyök. A színtelen, áttetsző példányokhoz hasonló nagyméretű üveggyöngyöket csak színezett, áttetsző változatban ismerünk a megyei anyagban (VADAY 1989, 101). Az opak türkizzöld színű gyöngytípust a publikációkban nem lehet elkülöníteni az áttetsző, általában sötétebb zöld színű nagy üveggyöngyöktől, így pontos párhuzamot hozzájuk sem találtam.

A mellkason talált további fehér üveggyöngyök gyakori altípusokba tartoznak, amelyek az alkar gyöngyeit is alkotják (ld. alább). Az üveggyöngyöket két közepes méretű aranyfóliás gyöngy egészíti ki (VADAY 1989, 100–101). A lapos hasáb alakú, valamint a négyszög alapú, oktaéder alakú karneolgyöngyök kis számban már a II. szarmata periódusra keltezett sírok anyagában is megjelennek (DINNYÉS 1980, 201, 115. l.). A két karneolgyöngy-típus keltezése közt különbség az Alföldön nincs, mindkét típussal legnagyobb mennyiségben a 2. században és a szarmata kor végén számolhatunk (VADAY 1989, 104). A három nagyméretű, hordó alakú gyöngy fosszilis, puha mészkőből készült (VADAY 1989, 105–106).

A nyakláncban a fehér és a zöld színek dominálnak. Hasonló összeállítással – nagyméretű fehér és zöld, valamint kisebb aranyfóliás üveggyöngyökkel – például Cegléd 4/14. lh. 1280. sz. magányos női sírja esetében találkozhatunk, de a nagyméretű gyöngyök típusa különböző, a lánc elrendezése pedig szimmetrikus (GULYÁS 2011, 65. t. 3). A gyöngyökkel kivarrt nadragú,

emailos peltafibulával ellátott temetkezés a 2. sz. vége – 3. sz. közepe közé keltezhető (GULYÁS 2011, 175). Az üveg, karneol és mészkő együtt viszonylag gyakran használatos a nyakláncokban, de hozzájuk általában a borostyán is kapcsolódik Madarason (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 301).

Az alkar gyöngyei (5. kép 2–3)

A két csuklónál talált rövid gyöngysorok különböző típusú, de kizárólag fehér üveggyöngyökből állnak. A rövidebb–hosszabb hengeres (III/2/a típus) és a közepes méretű nyomott gömb alakúakat (I/2/a., 4 db) az egyik csuklón közepes méretű négyzetes hasábos (IV/1/a típus) gyöngyök, míg a másik csuklón rövidebb–hosszabb csepp alakúak (III/2/b típus), valamint egy nagy üveggyöngy (I/1/a. vagy I/2/a. típus) egészítik ki. Többségük a teljes korszakra jellemző, gyakori típus, de míg a nagyméretű üveggyöngyök a 3. század után jóval ritkábbak (DINNYÉS 1980, 201), úgy a közepes méretű hasábos gyöngyök a 2–3. század fordulója előtt nem mutathatók ki a leletanyagban (VADAY 1989, 103, Abb. 21, 23). Utóbbi típusok együtt csak néhány lelőhelyen fordulnak elő Jász-Nagykun-Szolnok megyében: pl. a nyakláncnál már idézett Kunszentmárton–Kopplálón, egy nagykőrüi szórványanyagban, Kunhegyes, Szondy L. gyümölcsöskertje valamint Törökszentmiklós–Surján–Újtelep lelőhelyeken (nagyméretű I/2/a és IV/1/a altípusok, VADAY 1989, Kat. 156, 167, 215, 414).

Lábkörnyéki gyöngyös viselet (5. kép 4)

A ruhaalj gyöngyözése az Alföldön legnagyobb mértékben a 2. század végére – 3. század elejére, a markomann–szarmata háborúkat követő időszakra keltezhető (KULCSÁR 1998, 51; VÖRÖS 1996, 128; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 310). A lábfejek helyén talált nagyszámú, közepes méretű üveggyöngy gyakorisági sorrendben a hasábos (IV/1/a, piros, sötétzöld, fehér, narancssárga, sötétkék), hengeres (III/2/a, fehér, sötétkék), hólyagos (V/1/b, piros),

kuboktaéder (V/1/a, sötétkék) és a csepp alakú (III/2/b, fehér) altípusokba tartozik. A kora 2. századi temetők Jász-Nagykun-Szolnok megyei gyöngyeinek összetétele a rákóczi falvi 641. sírtől jellegzetesen eltér (VADAY 1981, 8). A 641. sír gyöngytipusainak kombinációja – elsősorban a hasábos, hengeres és kuboktaéder alakúaké – a 2–3. századtól a korszak végéig igen gyakori (DINY-NYÉS 1980, 201; VADAY 1989, Abb. 23; GULYÁS 2011, 146, 155). Azonban míg a hasábos gyöngyök csak a 3. századtól jellemzőek, a hólyagos üveggyöngyök kizárólag a 2–3. századra keltezhetők (VADAY 1989, 99, 103, Abb. 21, 23; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 311).

Madarason a hólyagos gyöngyök a legkorábbi kivarrott aljú ruhák egyik fő gyöngytipusát képezik, és míg hasábos gyöngyökkel igen (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 2. színes tábla), addig kuboktaédes gyöngyökkel egyáltalán nem fordultak elő (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 311). Ugyanakkor a rákóczi falvi sírhoz hasonlóan pl. az abony–tatárhányás-dűlői 24. sír csizma- vagy nadrágkivarrásának gyöngyei között is megjelenik mindkét típus (GULYÁS 2011, 146, 24. t.). A madarasi temető nagy esetszáma miatt a jelenség regionális különbségekre figyelmeztethet. Az opak, narancssárga és piros üvegbevonattal ellátott üveggyöngyök a Jász-Nagykun-Szolnok megyei anyagban a 2. század második felére és 3. század elejére keltezhető leletegyüttesekben fordultak elő. Ezeknél, a 641. sírhoz hasonlóan a felület sérülése esetén szintelen vagy vízzöld színű alapot lehetett megfigyelni (VADAY 1989, 101).

Vas övkarika (4. kép 5)

A női öv rögzítésére szolgáló vaskarika – a gyöngyözött díszű övcsüngőknél tapasztaltakhoz hasonlóan (VADAY–SZÖKE 1983, 103) – a baloldalon helyezkedett el. Az övrész díszítését e sír esetében nem lehetett megfigyelni.

A gyöngyözött öv nélküli övkarika jelenléte korlátozottan keltezésre is alkalmas lehet,

hiszen a 3. századig kedvelt gyöngyfüzéses övekkel ellentétben a 4. század végéig jelen van a szarmata sírokban, azonban a késő szarmata – hun kori sírokban már nem tűnik fel (VÖRÖS 1996, 127). A jelenség minden bizonnyal párhuzamba állítható a gyöngyhímzések használatának általános visszaszorulásával, ilyen módon a 641. számú, gazdagon kivarrott aljú ruhájú temetkezés keltezéséhez nem adhat támpontot. Ugyanakkor a madarasi temetőben a női övet rögzítő vaskarikák használata csak a 3. század közepéig mutatható ki (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 308).

Vaskés (4. kép 4)

A vaskés a középső pengeállású kések 1. típusához tartozik, amelyeknél a tüske a pengével egyforma széles, és tagolás nélkül folytatódik az ívelt hátú pengében (VADAY 1989, 120, Abb. 27. 1–3). Az archaikusabb típusok közé sorolható változat használata csak a 3. század közepéig mutatható ki (uo). Használata a 2–3. századi temetőkben is korlátozott, pl. Abony–Tatárhányás-dűlőn csupán egy hasonló kést találtak (GULYÁS 2011, 148, 28. t. 10).

Vastű (4. kép 3)

Az egyenes, keskeny vastárgy feltehetően tű volt. A kisméretű vas- vagy bronztűk a medence, ill. a kézfejek környékén többféle funkciót is betölthettek: bő ruhaujj rögzítését szolgálhatták, a textilövet is összefoghatták vele, de eszközként is elhelyezhették az öv tájékán (VADAY–SZÖKE 1983, 110; VADAY 1989, 122; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 312–313). Abony–Tatárhányás-dűlő 14. sírjában két tű került elő a két combcsont forgójánál, itt inkább ruhaujj rögzítésére szolgálhattak (GULYÁS 2011, 144). A 641. sírban a tű egyedül, közvetlen a vaskarika alatt (attól északra), a bal csukló gyöngyei közt került elő, így egyaránt szolgálhatott az öv, vagy a ruhaujj összetűzésére, de valószínűleg az öv lecsüngő szálait tűzte össze.

Edénymelléklet (4. kép 6)

Az oxidált égetésű pohár a Drag. 33 terra sigillata forma előképtől messze eltávolodott utánzata. Az imitációk között hasonlóan megnyúlt arányú, a csésze és a pohár között átmenetet alkotó variációk viszonylag gyakoriak (GABLER–VADAY 1986, 65). Közeli párhuzamban áll az edény egy másik, pl. Törökszentmiklós–Surján-Újtelepen megjelenő formához is, amely kisméretű kehelynek határozható meg (91. sír; VADAY 1989, Taf. 144. 13. A sír félkörös fejű vascsatja a 2. század végénél fiatalabb, kéttágú, aláhajtott lábú fibulája a 3. századra keltezhető, ld. VADAY 1989, 67–68, 88–89.)

Viselet és mellékletadási szokások

A sírban a kissé balra elmozdult koponya és mellkas miatt a mellkas környéki mellékletek a váz bal oldalára torlódtak, amely az elhunyt viseletének értékelését megnehezíti (2. kép 2). A torques az elmozdulás ellenére válltól vállig ért. A korongfibula a kulcsontok magasságában, a váll alatt feküdt. A cikádát szintén a mellkas bal oldalán, a korongfibulától északra találták, fejével észak felé nézve (2. kép 4). Tűjével felfelé fordulva helyezkedett el, azaz viseleti helyzetből bizonyosan kimozdult. A két fibula egymás alá helyezése a cikáda fordított helyzetéből adódóan valószínűtlen, így eredetileg a jobb vállra vagy annak közelébe helyezhették. Az alföldi szarmatáknál kétfibulás viselet esetében az aszimmetrikus elhelyezés a gyakoribb (KULCSÁR 1998, 53), így a cikáda vállra helyezése csak egy a megoldási lehetőségek közül. A két fibula díszes kivitelezése miatt annyi azonban valószínű, hogy nem alsóruhát rögzítettek velük, hanem vagy a felsőruházat összefogására használták őket, vagy rögzítőfunkció nélküli díszként szolgáltak.

A mellkas bal oldalán, a koponyától induló, a bal kulcsont és részben a korongfibula alatt húzódó gyöngyök egy kisebb része sűrű sort alkot, míg a többi egymásra torlódott. A bal könyéktájon talált mészke- és kisméretű fehér üveggyöngyök szintén a nyakláncához tartoz-

hatnak. Az ezüst lunula a mellkas bal oldalán, a fibuláktól és a torquestől északra feküdt; kissé elmozdult, és függőlegesre fordult.

A nagyméretű ezüst torques két végét fonallal, vagy szíjjal köthették össze (VADAY–SZŐKE 1983, 103). A gyöngynyakláncot a torques vagy féltorques végéhez hozzá is erősíthették, (pl. VADAY 1989, Kat. 416, Taf. 148. 3), amelyre Párducz is többször felhívta a figyelmet (PÁRDU CZ 1951, 25). Az ékszerek elrendezése többféle lehetett (ld. KÖHEGYI–VÖRÖS 1992, 100). A tizzaszele–pedagógusföldeki 14. sír esetében a torques a nyakláncba fűzve vagy külön csügghetett, de nem a gyöngyös láncról függött (DINNYÉS 1980, 199). A kiskundorozsma-subasai 121. sírban a gyöngynyakláncához kisebb méretű féltorques tartozott, amelyek közvetlenül az áll alatt kerültek elő. Egymásba fűzésük itt sem valószínű (BOZSIK 2003, 101, 5. kép). A madarasi temető anyagához (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 302) hasonlóan a 641. sírban sem díszíthették a gyöngyök a torquest. Az üveggyöngyök a torques egyik szárához közel kerültek elő, de ahhoz sem igazodnak; valószínűleg a torquestől független láncra húzódtak. Gyakori megoldás lenne, hogy a lunulát a gyöngyökkel egy láncra helyezték (VADAY 1989, 47), de erre a bontási állapot nem utal közvetlenül. Felmerülhet esetleg, hogy a torquesről önállóan függött le, illetve az is, hogy egy teljesen önálló, a torques és a gyöngyök mellett egy harmadik nyakék egyetlen fémről készült, fennmaradt dísz volt.

Többféleképpen értékelhetjük a csukló környéki rövid fehér gyöngysorokat is. Gyöngykarkötő mellett a ruhaujj hímzéseként is értelmezhetők, amit az is alátámaszt, hogy a néhány szem gyöngy a csuklót nem érte körbe (VADAY–SZŐKE 1983, 112). A bal csuklónál talált nagyméretű üveggyöngy gombként is funkcionálhatott (VADAY–SZŐKE 1983, 110; VADAY 1989, 103), talán ez magyarázza, hogy nem az egy sorban húzódó kisebb gyöngyök között, hanem azoktól északra, önállóan helyezkedett el.

A kéz környékén lelt gyöngyök rekonstruk-

ciója gyakran kérdéses. Példaként idézhetjük a szeged-tápei temető egyik sírját, ahol szintén csak néhány (öt) apró gyöngyöt találtak a jobb csuklón, amelyet egy bronz pántkarpereccel is elláttak; míg a bal kézen csak egy nagyméretű üveggyöngy került elő, amely ugyanúgy szolgálhatott egy karkötő egyetlen díszeként, mint a ruhaujj gombjaként is (VÖRÖS 1996, 125–126). A madarasi temető kapcsán az 1–3 db gyöngyszemet karékként értékelték, és a gyöngykarperecektől külön tárgyalták (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 273–274, 283–284, 307).

A 641. sírban az alföldi szarmata temetőkben gyakran megfigyelhető ún. jobbkez- preferencia érvényesül (KULCSÁR 1998, 54–55; KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 273, 283, 304), azaz a fém karperecek inkább a jobb kézre koncentrálnak, míg a balon – jelen esetben – csak gyöngyökből álló karperec létét feltételezhetjük.

Vörös Gabriella gyűjtése alapján azon női övek esetében, ahol a bronz- vagy vaskarikával nem járt együtt az övcsüngő gyöngyözése, a viseletben különbség tapasztalható, mert a vaskarikák nem oldalt kerülnek elő, hanem általában középtájon (VÖRÖS 1996, 127). A rákóczi-falvi 641. sír tehát a kivételek közé tartozik. A jelenség magyarázata az is lehet, hogy míg a középre helyezett, gyöngyözött övcsüngő súlya a mozgást kissé nehezíthette, a gyöngyözés nélküliek esetében ezzel nem kell számolni, így a viselőnek nagyobb szabadságot adhatott az öv rögzítésében. Emellett a sírba helyezés-kor történt elmozdulással is számolhatunk. Az önálló viselet azért is bizonytalan, mert az egyszerű vaskarikás övek hosszú, gyöngyözés nélküli, díszítetlen vagy himzett textilcsüngőben ugyanúgy végződhetek. A textilcsüngő jelenlétére utalhat a 641. sír esetében a textilövbe tűzött kis bronztű is.

A 641. sír vaskése a jobb alkar csontjai felett, a bronzkarperecektől délre feküdt. A vaskéseket a női sírokban a vizsgálható esetek 53%-ában a jobb oldalon, általában viseleti helyzetben, az övről függve, de gyakran az „alkar tájékán” találjuk a sírokban (KULCSÁR 1998,

56). Madarason ezzel szemben a nők esetében is a baloldal preferált (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 315). A madarasi, valamint az Abony és Cegléd környéki temetők elemzése során mutattak rá arra, hogy a vaskéseket az ún. edény-kés mellékletadás jelenségén túl is (KULCSÁR 1998, 56–57), több esetben lecsatolva teheték a sírba, és helyezhették az elhunyra vagy mellé, akár vízszintes helyzetben (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 290; GULYÁS 2011, 148, 168, 174). A jobb alkarra helyezett vaskés Madarason és az abony-tátárhányás-dűlői temetőben is előfordult (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 290; GULYÁS 2011, 148). A rákóczi-falvi sír kése az övvel egyvonalban, de az alkarcsontok fölött feküdt, így ebben az esetben is valószínű, hogy a sírbatételkor az övről a kést lecsatolták.

A láb környéki gyöngyök elrendezésében szabályszerűséget nem lehetett megfigyelni a bontás során, így szoknya, nadrág, és magas lábbeli kivarrásaként is értékelhetjük őket. Az értékelést a teljesen felszívódott csontanyag hiánya is nehezíti.

Összegzés

A rákóczi-falvi 641. sz. női sír számos lelete a 2–4. századon belül nem bír pontosabb keltező értékkel. Az üveggyöngytípusok összetétele a 2. század második felétől a harmadik századig jellemző. Tendenciaszerűen a gyöngyös viselet és a bevonatos üveggyöngyök jelenléte, a torques, a lunula, a bronz karperecek, a vaskés típusa is hasonló keltezésre utal, és azt is valószínűsíti, hogy a temetkezés a 3. század közepénél nem fiatalabb. A kerámia ebbe a képbe jól illeszkedik.

A legjobb keltező értékkel a fibulák bírnak. Analógiáik általánosságban szintén a 2. század második felétől a 3. századig való keltezését tesszük lehetővé. Szorosabb párhuzamaik, valamint a germaniai barbár adaptációk keltezése alapján azonban mindkét tárgy esetében későbbi, java 3. századi keltezés valószínűsíthető. Mindezek alapján a sír a markomann-szarma-

ta háborúk lezárása utáni hosszú békeidőszak és a „birodalmi jellegű” barbaricum kereskedelem (VADAY 1989, 206–207; VADAY 1998, 126) utolsó szakaszára, a 3. század közepére – középső harmadára keltezhető.

A fémtárgyak nagy része a fibulák kivételével a szarmata Alföld területén elterjedt, barbár leletanyag. A fibulák származási helyével kapcsolatban számos elem a germaniai–raetiai provinciák felé mutat. A technológiai részletek hasonlósága és a párhuzamok alapján is feltételezhető, hogy ez a két ritkább tárgy azonos területről érkezett a Tisza vidékére. Nem lehet véletlen, hogy mindkét tárgy limes-menti párhuzamai esetében hangsúlyosan szóba került a barbaricum germán eredet kérdése. A barbaricum készítést ugyan a pontos ana-

lógiák nem támasztják alá, de mindenképpen olyan díszítőstílusú és ábrázolástípusú árut láthatunk bennük, amely a barbárok körében kelendő volt. Esetükben azonban, más fibulátípusoktól eltérően, a provinciális párhuzamok, és a barbaricum szinte teljes hiánya alapján valószínűleg nem beszélhetünk barbár piacra szánt tömegárurol. A két fibula a római exportcikkek között a szarmata női sírokban általánosan előforduló típusoknál drágább, egymással azonos értékű árut képezhetett. Feltehetőleg értékükre és presztízis jelentőségükre utal az is, hogy a síregyüttesben a jó minőségű provinciális bronzfibulához barbár ezüstszerkezet csatlakoznak. További következtetéseket a sír értékeléséhez a temető leletanyagának teljes feldolgozása hozhat.

IRODALOM

- BOZSIK 2003 BozsiK K., *Szarmata sírok a kiskundorozsma–subasai 26/78. számú lelőhelyen*. In: Szalontai Cs. (szerk.), Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. – On the Road! Museum research along the intended route of the M5 motorway. Szeged 2003, 97–106.
- BÖHME 1972 A. BÖHME, *Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel*. SJ 29 (1972) 5–112.
- COCIŞ 2004 S. COCIŞ, *Fibulele din Dacia Romană. – The Brooches from Roman Dacia*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj–Napoca 2004.
- CSONTOS 2003 CSONTOS K., *Cicada brooches on Pannonian stone monuments*. In: Szabó Á.–Tóth E. (szerk.), *Pannonica provincialia et archaeologia*. Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. 1. Budapest 2003, 103–113.
- DINNYÉS 1980 DINNYÉS I., *II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. – Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápiószele*. StCom 9 (1980) 187–234.
- EXNER 1941 K. EXNER, *Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande*. BRGK 29 (1941) 31–122.
- FITZ 1985–86 G. FITZ, *Römisch-kaiserzeitliche und völkerwanderungszeitliche Zikadenfibeln aus österreichischen Privatsammlungen*. RÖ13–14 (1985/1986) 25–76.
- GUDEA 1989 N. GUDEA, *Porolissum. Un complex archéologie daco–roman la marginea de nord a Imperiului roman*. AMP 12 (1989)

- GULYÁS 2011 GULYÁS GY., *Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén*. StCom 31 (2011) 125–253.
- HATTATT 1989 R. HATTATT, *Ancient Brooches and Other Artefacts. A Fourth Selection of Brooches Together with Some Other Antiquities from the Author's Collection*. Oxford 1989.
- ISTVÁNOVITS 1999 ISTVÁNOVITS E., *Tiszavasvári–Városföldje, Jegyző-tag. – A settlement of the 5th century*. JAMÉ XLI (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997 ISTVÁNOVITS E.–KULCSÁR V., *Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. – Some data on the religion and tribal attribution of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain*. JAMÉ XXXVII–XXXVIII (1997) 153–188.
- JAZIGOK 1998 HAVASSY P. (szerk.), *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. Gyula 1998.
- JOBST 1975 W. JOBST, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum 10. Linz 1975.
- JUHÁSZ 1978 JUHÁSZ I., *Szarmata temető Endrődön. – Sarmatisches Gräberfeld in Endröd*. BMMK 5 (1978) 87–112.
- KISSNÉ CSEH–PROHÁSZKA 2002 KISSNÉ CSEH J.–PROHÁSZKA P., „Cikádafibulák” a tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményéből. – „Zikadenfibeln” aus der Sammlung des Kuny Domokos Museums Tata. KMMK 9 (2002) 113–140.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 1992 KÖHEGYI M.–VÖRÖS G., *3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged–Algyőn. – Friedhof aus dem 3. und 4. Jh. und Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Szeged–Algyő*. MFMÉ 1989/1990-1 (1992) 63–116.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011 KÖHEGYI M.–VÖRÖS G., *Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011.
- KULCSÁR 1998 KULCSÁR V., *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. – The Burial Rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.
- LAET et al. 1972 LAET, S. J. DE–DOORSELAER, A. VON–SPITAEELS, P.: *La nécropole Gallo-Romaine de Blicquy (Hainaut-Belgique)*. Dissertationes Archaeologicae Gandenses 14. Brugge 1972.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1961 M. LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, *Spony z doby římskej na Slovensku. – Die Fibeln der Römerzeit in der Slowakei*. ŠtZ 5 (1961) 105–140.
- MÁCSAI 2012 MÁCSAI V., *A Rákóczi falva–Bagi-földek 8A. lelőhely avar temetőjének feldolgozása*. (Szakdolgozat) Budapest 2012.
- MASEK 2012 MASEK Zs., *Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczi falva–Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén. – Settlement surveys from the Early Migration Period at Rákóczi falva–Bagi-földek (Sites 5–8–8A)*. In: Petkes Zs. (szerk.), *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövételének konferenciakötete*. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. Budapest 2012, 43–59.

- MERCZI 2012 MERCZI M., *A Budaörs–Kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái. – Die Fibeln des römischen vicus in Budaörs–Kamaraerdei-dűlő.* In: Ottományi K. (szerk.), *Római vicus Budaörsön. Régészeti tanulmányok.* Budapest 2012, 473–528.
- PÁRDUCZ 1941 PÁRDUCZ M., *A szarmatakor emlékei Magyarországon I. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I.* ArchHung XXV. Budapest 1941.
- PÁRDUCZ 1950 PÁRDUCZ M., *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.* ArchHung XXX. Budapest 1950.
- PÁRDUCZ 1951 PÁRDUCZ M., *Szarmatakori leletek Klárafalváról. – Sarmatian finds from Klárafalva.* ArchÉrt 78 (1951) 24–25.
- PÁRDUCZ 1956 M. PÁRDUCZ, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert.* Acta ArchHung 7 (1956) 139–182.
- RIHA, E. E. RIHA, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst.* Forschungen in Augst 3. Augst 1979.
- TARI 2006 TARI E. (szerk.), *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006.* Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Szentendre 2006.
- THOMAS 1967 S. THOMAS, *Die germanischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit.* Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 7 (1967) 1–188.
- VADAY 1981 VADAY A., *Szarmata sírok Martfű–Zsófia majorban.* SzMMÉ 1981, 5–9.
- VADAY 1983 A. H. VADAY, *Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát–Hörcsögös.* Antaeus–MittArchInst 12/13, 1982/1983 (1983) 167–188.
- VADAY 1985 A. H. VADAY, *Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep.* Acta ArchHung 37 (1985) 345–390.
- VADAY 1989 A. H. VADAY, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums.* Antaeus–MittArchInst 17/18, 1988/1989 (1989)
- VADAY 1994 A. VADAY, *Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain.* SIA XLII/1 (1994) 105–126.
- VADAY 1998 VADAY A., *Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és rómaiak között.* In: Havassy P. (szerk.), *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták Alföldön.* Gyulai Katalógusok 6. Gyula 1998, 117–143.
- VADAY 2003 A. VADAY, *Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin.* Acta ArchHung LIV (2003) 315–421.
- VADAY–SZÖKE 1983 H. VADAY A.–SZÖKE B. M., *Szarmata temető és gepida sír Endrőd–Szujókeresztén. – Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd–Szujókereszt.* ComArchHung 1983, 79–129.

- VÖRÖS 1986 Vörös G., *Hunkori lelet a szeged–szőregi homokbányából – Funde der Hunnenzeit aus der Sandgrube von Szeged–Szőreg*. MFMÉ 1986/1, 15–31.
- VÖRÖS 1996 Vörös G., *Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged–Tápé)*. – *Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene (Szeged–Tápé)*. MFMÉ–StudArch II (1996) 111–134.
- WERNER 1960 J. WERNER, *Die frühgeschichtliche Grabfunde vom Spielberg bei Erlbach, Ldkr. Nördlingen, und von Fürst, Ldkr. Laufen a. d. Salzach*. BVbl 25 (1960) 164–179.
- WERNER 1966 J. WERNER, *Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. 1966/4. München 1966.
- SZ. WILHELM 2005 SZ. WILHELM G., *Szarmata sír Felgyőről. (Adatok a lemezrátétes pelta alakú korongfibulák barbaricum elterjedéséhez)*. – *Sarmatengrab aus Felgyő (Beitrag zur Verbreitung der peltaförmigen Blechscheibenfibeln auf der Ungarischen Tiefebene)*. SzKMÉ 7 (2005) 111–126.
- ZSIDI 2005 ZSIDI P., (szerk.), *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2004. május 27 – augusztus 20. – Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989–2004. Temporary exhibition at the Budapest History Museum*. Budapest 2005.
- ZSIDI et al. 2009 ZSIDI P.–HÁRSHEGYI P.–VAMOS P., *Aquincumi látványraktár. A BTM Aquincumi Múzeuma állandó kiállításának katalógusa. – Visual store at Aquincum. Catalogue of the permanent exhibition of the Aquincum Museum*. Budapest 2009.

SARMATISCHES GRAB MIT ZIKADENFIBEL IN RÁKÓCZIFALVA

Zusammenfassung

Der Aufsatz untersucht eine relativ reiche Frauenbestattung des aus 56 Gräbern bestehenden sarmatischen Gräberfeldes in der Gemarkung der Gemeinde Rákóczifalva (Komitat Jász-Nagykunszolnok), freigelegt in den Jahren 2006–2007. Das Gräberfeld war ziemlich ausgeraubt, aber das unmarkierte Grab Nr. 641/766 am Rande des Gräberfeldes blieb fast unberührt, nur die Schienbeine fehlen, es ist also nicht auszuschließen, dass das Grab teilweise gestört wurde.

Die Bedeutung dieses Grabfundkomplexes ist vor allem durch die zwei, im Barbaricum und auch in den römischen Provinzen einmaligen, bzw. raren bronzenen Fibeln bestimmt, die mit Silberschmuckstücken aus dem Barbaricum – Ohrringpaar, tordiertem Torques, einer spiralarmigen Lunula – zusammen zum Vorschein gekommen sind. Die Trachtzubehöre der Verstorbenen waren mit einer Halskette aus Perlen, Armringe aus Bronze, bzw. Armbketten aus Per-

len ergänzt. Die Kleidung wurde von einem Gürtel mit Eisenring zusammengehalten, der Unter-
teil der Kleidung, oder die Fußbekleidung wurde
mit farbigen Glasperlen ausgenäht. Als Gefäß-
beigabe kam eine barbarische Nachbildung von
Terra Sigillata zu Tage.

Die Zikadenfibel mit Pressblechauflage ist die
vierte zum Vorschein gekommene römzeitliche
Zikadenfibel im sarmatischen Barbaricum,
aber die anderen drei Exemplare waren Bron-
zegüsse. Die Herstellungstechnik der Zikade,
ist für den Gegenstandstyp nicht typische. Ihre
römische Herkunft, sowie ihre Datierung kön-
nen mit Hilfe der technologischen Einzelheiten
geklärt werden. Die Verwendung einer Press-
blechauflage und die Formung der Nadelhalter
weisen aufgrund der Analogien der Ungarischen
Tiefebene, am Germanisch-Raetischen Limes
und in Dakien darauf hin, dass die Zikadenfibel
des Grabes 641 aus technologischer Hinsicht mit
den Pressblechfibeln des 2.–3. Jhs. in Verbindung
gebracht werden kann, ferner mit den meistens
aus gegossener Bronze hergestellten, im Allge-
meinen platten Fibeltypen, u.a. mit den Tierfibeln
eine Verwandtschaft aufweist. Die besten Paral-
lelen der Scheibenfibel mit Pressblechauflage
und Glaseinlage stellen einen seltenen Typ der
Fibeln vom Germanisch-Raetischen Limes dar
(mit Glaseinlagen geschmückten Variante dem
Typ Böhme 44c). Aus dem sarmatischen Barba-
ricum der Ungarischen Tiefebene ist ein weiteres
Exemplar dieses Gegenstandstyps bekannt, bis
jetzt aus einem Vorbericht, und zwar als Grab-
beigabe eines Gräberfelddetails, welches zu der
spätsarmatenzeitlichen Töpfersiedlung in Üllő
gehörte.

Aufgrund der Ähnlichkeiten der technologi-
schen Einzelheiten und der Parallelen ist es anzu-
nehmen, dass beide raren Gegenstände aus dem-
selben Gebiet in die Theiß-Gegend gelangten. Bei
den Parallelen am Germanisch-Raetischen Limes
für beide Gegenstände wurde die Frage der Her-
kunft betont erörtert. Ihre Herstellung im Barba-
ricum wurde durch die genauen Analogien nicht
belegt, trotzdem geht es hier unbedingt um sol-
che Produkte, bei denen die Verzierungsart und
der Darstellungstyp bei den Barbaren beliebt war.
Von anderen Fibeltypen abweichend kann man im
Falle dieser Fibeln aufgrund des fast totalen Man-
gels an provizialen Parallelen, und an Parallelstü-
cken aus dem Barbaricum wahrscheinlich nicht
davon reden, dass sie als Massenprodukt ausge-
sprochen für den barbarischen Markt hergestellt
worden wären. Beide Fibeln waren vermutlich
teurer, als die üblichen Typen unter den römischen
Exportwaren in den sarmatischen Frauengräbern,
aber miteinander gleichwertig. Vermutlich auf
ihren Wert und ihre Prestigebedeutung weist auch
die Tatsache hin, dass im Grabfundkomplex den
provinzialen Bronzefibeln guter Qualität barbari-
sche Silberschmuckstücke beigegeben wurden.

Unter den Grabbeigaben haben die Fibeln den
höchsten Datierungswert. Ihre Analogien ermög-
lichen im Allgemeinen eine Datierung in die Zeit
von der zweiten Hälfte des 2. Jhs. bis zum 3. Jh.
Aufgrund ihrer näheren Parallelen, sowie der
Datierung der barbarischen Adaptationen in Ger-
manien machen für beide Gegenstände eine
spätere Datierung wohl ins 3. Jh. wahrschein-
lich. Aufgrund all dieser Überlegungen kann
das Grab in die Mitte – ins mittlere Drittel des
3. Jhs. datiert werden.

Zs. Masek

Zs. Masek
Magyar Nemzeti Múzeum
Nemzeti Örökségvédelmi Központ
Budapest, Daróczi út 3.
H-1113
zsófia.masek@mnk-nok.gov.hu

Mordovin Maxim

A HONTI ISPÁNSÁGI VÁR KUTATÁSA 2011-BEN

Hont falu területén csatornázási munkákhoz kapcsolódóan megelőző régészeti feltárást végeztünk. A több helyszínen nyitott szondák többsége negatívnak bizonyult, jelezve a lelőhely nagymértékű pusztulását. Ugyanakkor az egyetlen pozitív szondában az ispánsági vár különleges szerkezetű sáncának maradványaira bukkantunk. Az erődítés belső favázának gerendái mintavételre is alkalmasak voltak. További leletanyag rendkívül csekély mennyiségben került elő. Ez szinte kizárólag kora Árpád-kori kerámiából állt.

Kulcsszavak: Hont, Árpád-kor, ispánsági vár, erődítés, sánc, kerámia

2011. május 2. és július 31. között a magyar-szlovák határon fekvő Hont faluban (1. kép), a csatornaépítéshez kapcsolódóan több szakaszban megelőző régészeti feltárássra és szakfelügyelet elvégzésére nyílt lehetőség.¹ A falu Szög nevű részén a kutatások során a már korábról is ismert ispánsági vár sáncának kisebb részletét tártunk fel, illetve paleolit emlékek után kutattunk. A tanulmányban a vár feltárt maradványait és a lelőhely állapotát mutatom be.

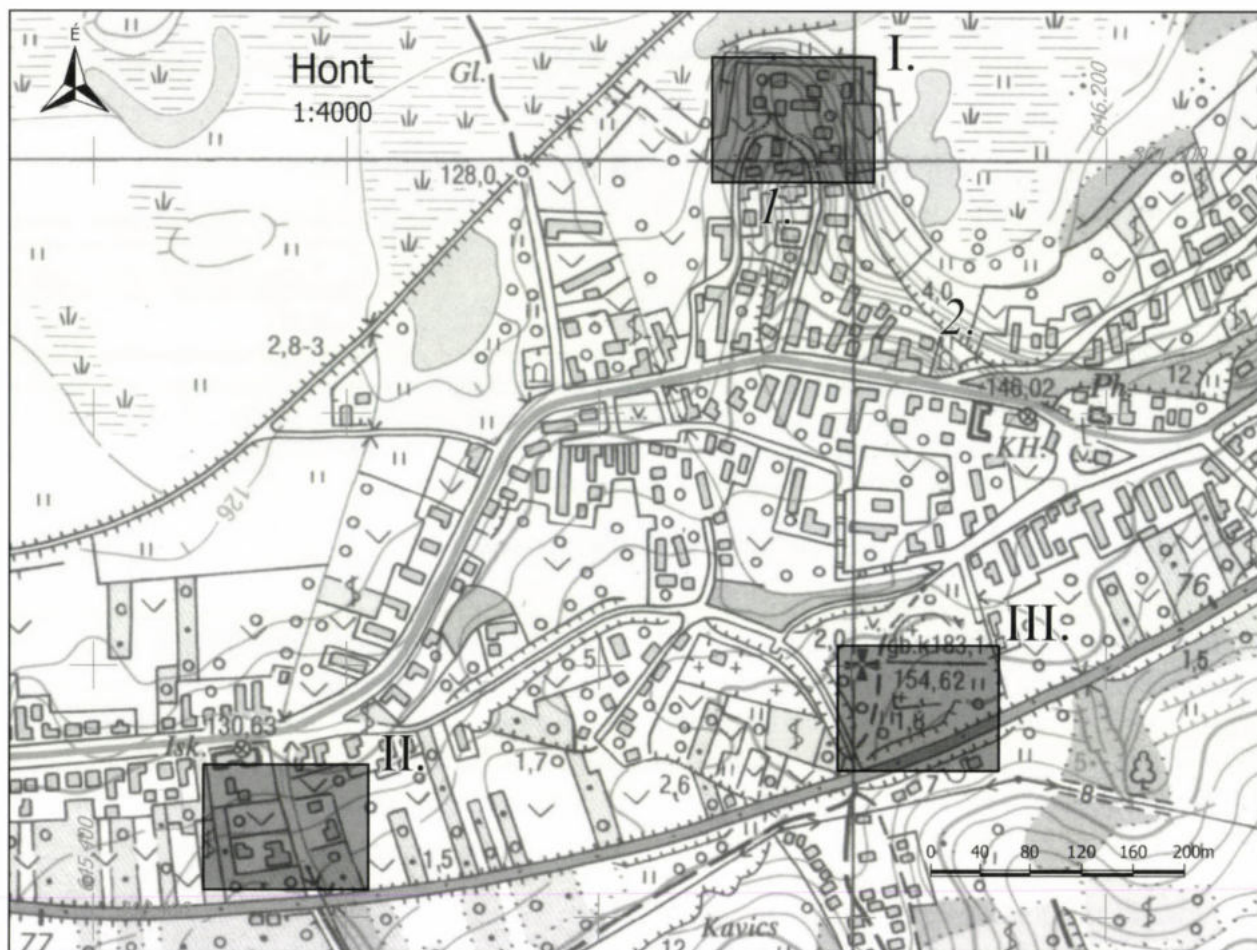
A lelőhely fekvése

Hont jelenleg a magyarországi Nógrád megyéhez tartozik, de 1918-ig Hont megye egyik települése volt (DERCSÉNYI 1954, 35). Maga a vár a Börzsöny-hegység északi peremén, egy kisméretű, folyami hordalékos, homokos félszigetre épült, mélyen benyúlva az Ipoly árterébe. Ezt a félszigetet hívják Szögnek. Az Ipoly jelenlegi medre a félszigettől 300-400 m-re található, de a ma is gyakran víz alá kerülő mocsaras árterület szinte teljesen körbeveszi a vár helyét (legutóbb 2002-ben érte el az árvíz a félsziget lejtőit). Az első katonai felmérés a keleti, északi és nyugati oldalon még jelöli a holtágat, ebből mára csak a keleti és az északi szakaszok maradtak meg (2. kép).

A félsziget tengerszint feletti magassága 140 m, a környezetéhez képest 10 m-re emelkedik ki. A lapos dombhátat dél felől egy jelentős méretű árok határolja, amely leválasztja a területet a Börzsönyhöz csatlakozó alacsony dombos vi-

1. kép Hont fekvése
Abb. 1 Die Lage von Hont

2. kép Az ispánsági vár helye a mai falu területén. 1: Szög; 2: Felvégi kápolna; I: Ispánsági vár;
II: Általános iskola; III. Római katolikus templom

Abb. 2 Die Stelle der Gespanschaftsburg im heutigen Dorf. 1: Szög; 2: Kappele am oberen Dorfende;
I: Gespanschaftsburg; II: Grundschule; III. Römisch-katholische Kirche

dékről. A magasabb hegyek 1 km-re kezdődnek a vár helyétől (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29). A félsziget viszonylag egyenletes, lapos felszínű, észak felé fokozatosan elkeskenyedő. A legmagasabb pontja a déli határoló árok északi szélénél található, ahol az egykori ispánsági vár déli sánca is futhatott. A félsziget gerincén átvezető mai Hunyadi utca a közepe táján nyugati irányban fordul, ahol a domb aljához vezetve egy erőteljes bevágást képez. Itt van a várhely legalacsonyabb pontja.

Az egykori ispánsági vár helye nagyrészt beépített, de a házak többségének már nincs

állandó lakosa. A beépítettség az elmúlt fél évszázad folyamán csökkent, az 1970-es évek óta több épületet lebontottak, bár néhány esetben újak is épültek. Sajnos az építkezést régészeti kutatás nem előzte meg. Az egykori – modern – sűrűbb beépítést a régészeti kutatók is kimutatták. A ma üresen álló területeken is szinte mindenütt nagyszámú 19-20. századi házalapozásokkal, közművekkel, szemetes gödrökkel találkoztunk. Mindez alapvetően meghatározta az ispánsági vár fennmaradásának esélyeit és mértékét.

Történeti adatok

A vár és a település kora Árpád-kori történetére vonatkozóan alig rendelkezünk írott forrással. Hagyomány szerint névadója az a Hont vitéz volt, aki Szent István seregében harcolt Koppány ellen, s e szolgálataiért kapott birtokot a Duna mellett, többek között a középkori Hont megye déli részén. A vitéz neve szerepel az 1002. évi pannonthalmi oklevélben, de amúgy a későbbi fennmaradású krónikákból értesülünk róla: (ERDÉLYI 1902, 589: „...*astantibus ducibus videlicet Poznano, Cuntio*”; SRH I, 313: „...*principes Hunt et Paznan*”; SRH I, 297: „...*adierunt [...] Hunt et Poznan*”; SRH I, 188: „...*venit Hunt et Pazman duo fratres carnales, milites coridati orti de Svevia*.”). Ezek alapján a várat Hont lovagról nevezhették el, míg a megyét a várról (KRISTÓ 1988, 374). A tényleges megye legkorábbi ismert említése 1156-ból való, ekkor említik az ispánját és a honti esperességet is (ÁMTF III, 200).

A korai megye kiterjedése nem ismert pontosan, de számos közvetett adat arra utal, hogy kezdetben területileg hozzá tartozott Nógrád megye és az egész zólyomi erődispánság. Legalábbis ezt bizonyítja, hogy a Zólyom és Nógrád megyék túlsó oldalán lévő Liptó és Rima (Kishont) megyék területe egyházilag a honti főesperesség alá tartozott (KRISTÓ 1988, 376, 385–386; MALINIAK 2011, 43, 45). Györffy György éppen fordítva rekonstruálta a folyamatot. Szerinte Hont megyét a korábbi Nógrádból hasították ki (ÁMTF III, 156).

A honti ispánsági várat az írott források egyetlen egy alkalommal sem említik. Alapítási és pusztulási idejére a régészeti adatok mellett legfeljebb közvetett történeti információkból lehet következtetni. A 13. század elejétől (leghamarabb adatolhatóan egy 1418-as átírásban fennmaradt 1231-es oklevéltől) kezdve találkozunk a honti várnépek vagy a várföldek említésekor a „*castrum de Hunt*”, „*castrum Hunth*” stb. szófordulatokkal. Azonban azon túl, hogy a várszervezet még működött, a vár létezését

ezek alapján nem tudjuk igazolni, hacsak nem tekintjük bizonyítéknak, hogy 1256-ban említik a Hontvár seregeinek parancsnokát. A vár közvetett említése az 1280-as évektől tűnik el a forrásokból (BAKÁCS 1971, 46–47). A történelmi szerepének végét egyértelműen jelzi az 1284. évi eladományozása (BAKÁCS 1971, 46).

Még részleteiben nem kutatott kérdés, hogy mely erősség léphetett a jelentőségét veszített honti ispánság vár helyére. A jelen tanulmány keretein belül erre nem is térhetek ki, de kézenfekvő lenne a már 1276-tól említett csábrági Litva várára gondolni (BAKÁCS 1971, 47). Az biztos, hogy a szűken vett régióban 1311–1321 között (Csák Máté fennhatósága alatt) már Drégely vette át és játszotta a megyeszékhely szerepét (DERCSÉNYI 1954, 177).

A késő középkorban Hont már egyszerű faluvá fejlődött vissza. Az egykori esperesi székhelyen a pápai tizedjegyzék 1332-ben és 1337-ben említ egy plébániát. A királyi várföldek a Hont-Pázmány nemzetség kezére kerültek, majd Zsigmond király korában Tari Lőrinc kapta adományképpen (BAKÁCS 1971, 124). Utána 1438-ban már Albert király Pálóczi György érseket iktatta be a falu birtokába. Az oklevél szerint Hont ekkor már Drégely várának tartozéka volt. A hódoltság idején elnéptelenedett és 1630-ban pusztaként emlékeznek meg róla (DERCSÉNYI 1954, 225). A lakosság visszaköltözése nem sokkal a terület visszafoglalása után, talán még az 1680-as években megindult. Az 1715. évi országos összeírás már 11 családfőt sorol fel a falu területén (1715. évi országos összeírás, Hont vármege, f. 37–38; f. 469–470).

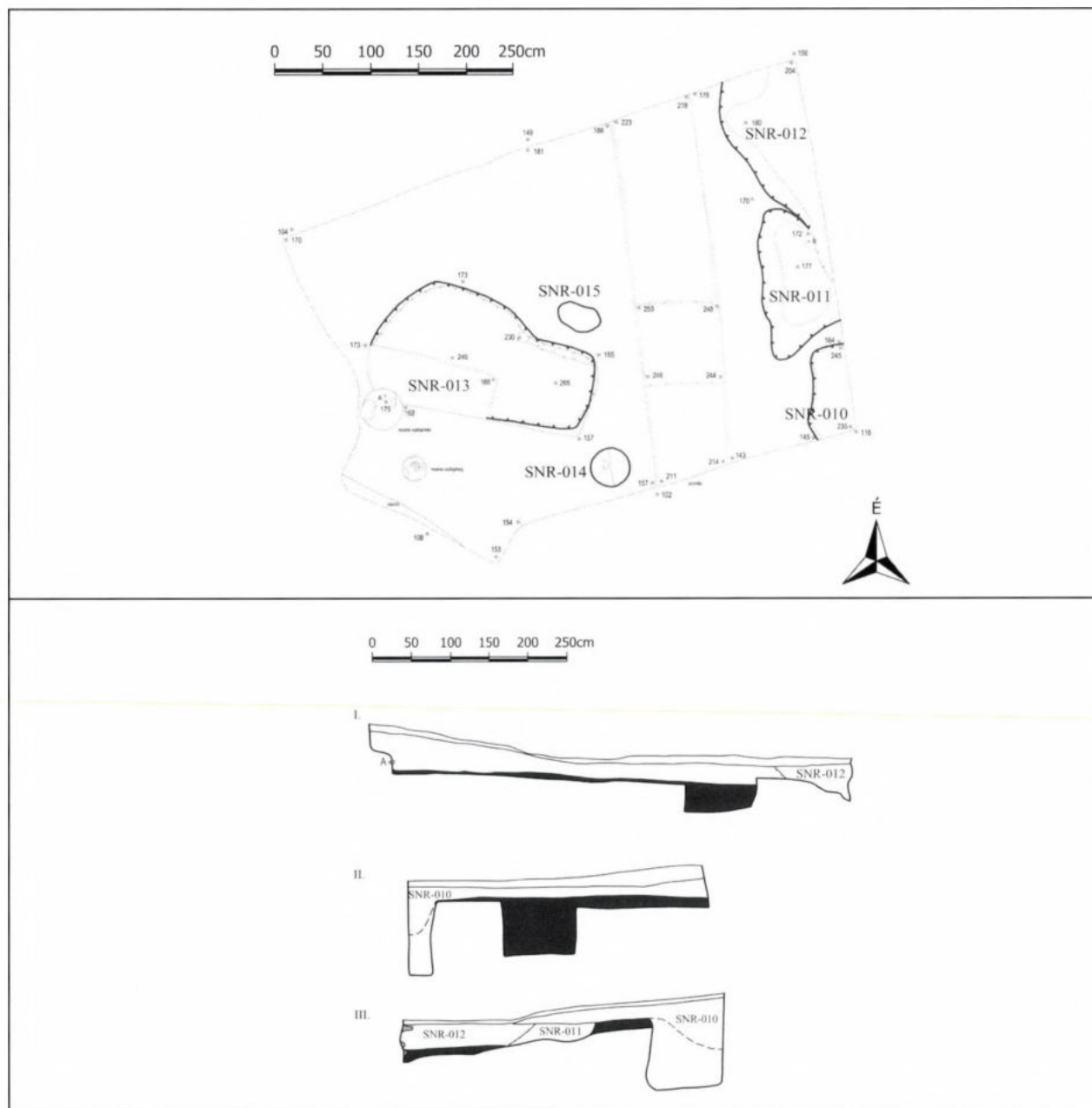
A vár kutatástörténete

A vár kutatása viszonylag későn indult. A legelső adatok is inkább az általánosabb leírások keretében jelennek meg. Így pl. Vályi András az 1799-es munkájában azt állítja, hogy a falun kívül, a Kukucska-hegyen még állnak a „Pázmán” vár falai (VÁLYI 1799, 189). Az említésén és a helyi hagyományon kívül az említett helyen nincs

3. kép Az 1972 és 2011 évi kutatások helyszínei a honti vár környezetében (1: a sánc feltételezett nyomvonal az 1972. évi kutatások alapján; 2: a vár feltételezhető kiterjedése; 3: a sánc rekonstruálható nyomvonal a feltárt maradványok alapján)

Abb. 3 Orte der Forschungen in den Jahren 1972 und 2011 in der Umgebung der Burg von Hont (1: Die vermutliche Spurlinie des Walls aufgrund der Forschungen von 1972; 2: Die vermutliche Ausdehnung der Burg; 3: Rekonstruktion der Spurlinie des Walls aufgrund der freigelegten Reste)

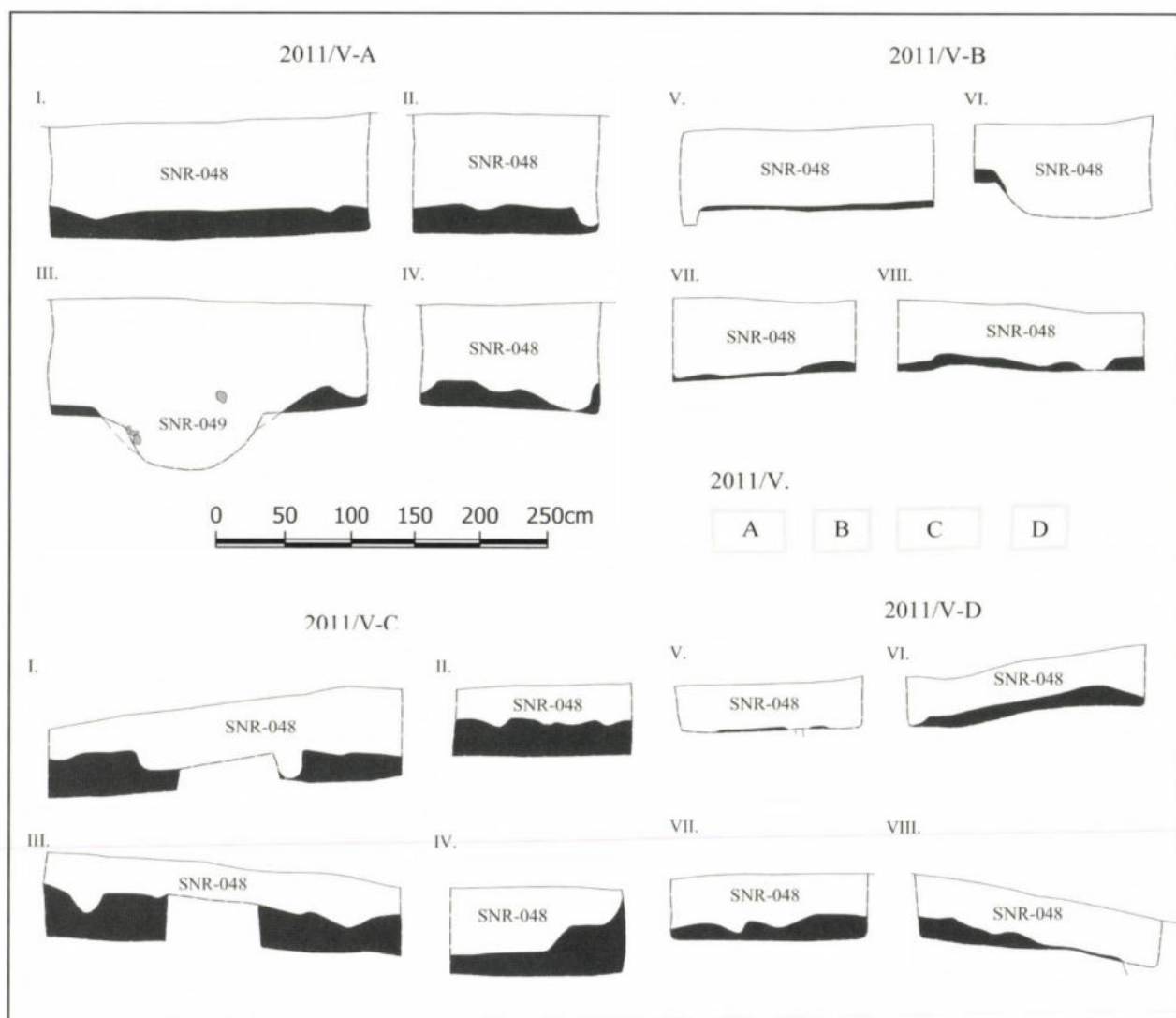

4. kép 1: 2011/I. szelvény felszínrajza; 2: 2011/I. szelvény metszetei (I: északi metszet; II: déli metszet; III: keleti metszet)

Abb. 4, 1: Oberflächenzeichnung vom Abschnitt 2011/I; 2: Profile des Abschnitts 2011/I (I: Nordprofil; II: Südprofil; III: Ostprofil)

nyoma kőfalaknak. Mivel a mai ismereteink szerint az ispánsági vár nem ott helyezkedett el, így a megnevezett vár azonosítására nincs módunk. A 19. század végén Hőke Lajos említette a vár árkat, majd az adatait Reiszig Ede vette át (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29).

Az 1930-as években Soós Elemér tett még kísérletet a vár lokalizálására a mai falu nyugati végén, a templomdomb aljánál. Az általa jelzett területen azonban a 2011. évi kutatások során csak őskőkori leleteket találtunk (Soós 1889-1928).

5. kép 2011/V. szelvény A és B szakaszának metszetei (2011/V-A: I: déli metszet; II: nyugati metszet; III: északi metszet; IV: keleti metszet. 2011/V-B: V: déli metszet; VI: keleti metszet; VII: nyugati metszet; VIII: északi metszet); a 2011/V. szelvény C és D szakaszának metszetei (2011/V-C: I: déli metszet; II: keleti metszet; III: északi metszet; IV: nyugati metszet. 2011/V-D: V: keleti metszet; VI: déli metszet; VII: nyugati metszet; VIII: északi metszet)

Abb. 5 Profile der Strecken A und B vom Abschnitt 2011/V (2011/V-A: I: Südprofil; II: Westprofil; III: Nordprofil; IV: Ostprofil. 2011/V-B: V: Südprofil; VI: Ostprofil; VII: Westprofil; VIII: Nordprofil); Profile der Strecken C und D des Abschnitts 2011/V

(2011/V-C: I: Südprofil; II: Ostprofil; III: Nordprofil; IV: Westprofil. 2011/V-D: V: Ostprofil; VI: Südprofil; VII: Westprofil; VIII: Nordprofil)

A területre először Patay Pál lokalizálta a honti ispánsági várat, majd 1972-ben a Börzsöny hegységben végzett szisztematikus kutatások során Nováki Gyula és Miklós Zsuzsa megtalálták a vár sánchrészleteit és a váron be-

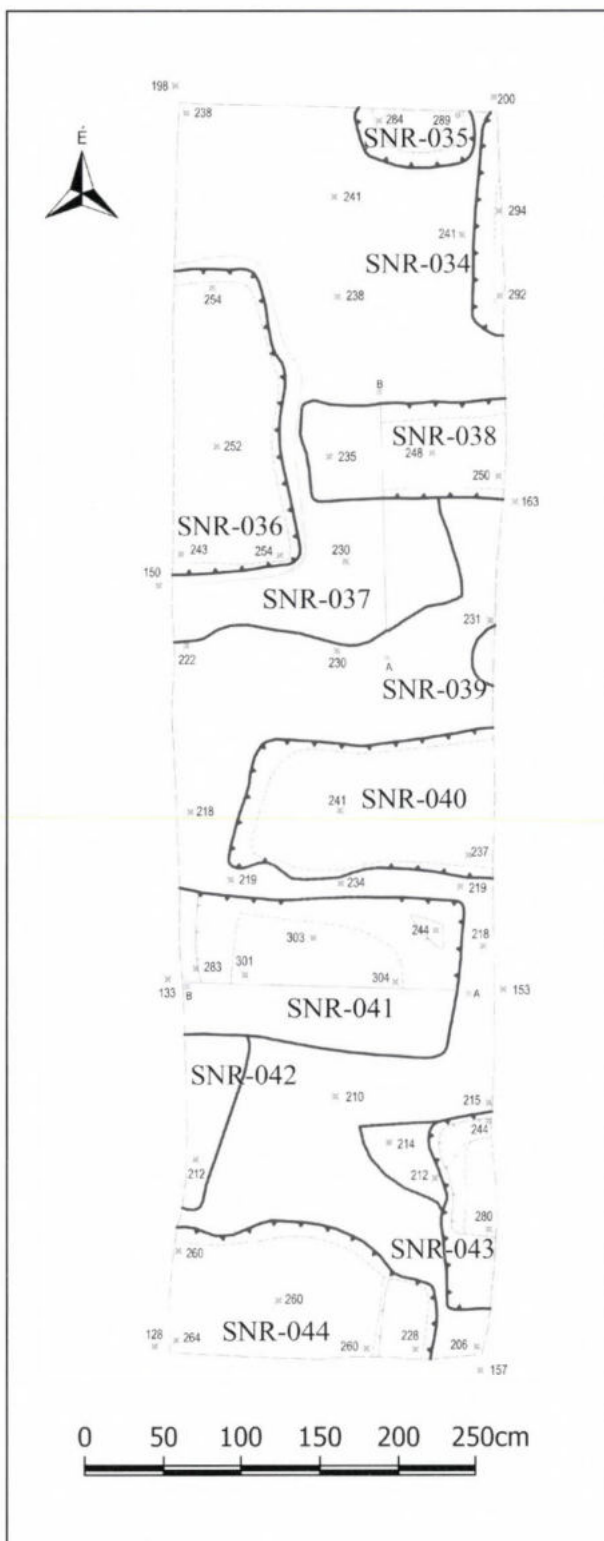
lülí néhány objektumot. A feltárások során a vár területén kilenc szelvényt nyitottak, további kettőt a Felvégi kápolna elnevezésű helyszínen, a vártól kb. 100 m-re délkeletre, ahol egy középkori templomot feltételeztek (3. kép).

Az utóbbi helyszínen a temetőre utaló egyértelmű nyomokon kívül semmilyen, közelebbről keltezhető lelet nem került elő, ahogyan épületmaradványokat sem találtak. A vár területén csak négy helyen bukkantak középkori jelenségekre (egy esetben a sánc maradványaira), a többi szelvényben csak másodlagos helyzetben lévő, Árpád-korra keltezhető kerámiatöredékek kerültek elő (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29–40).

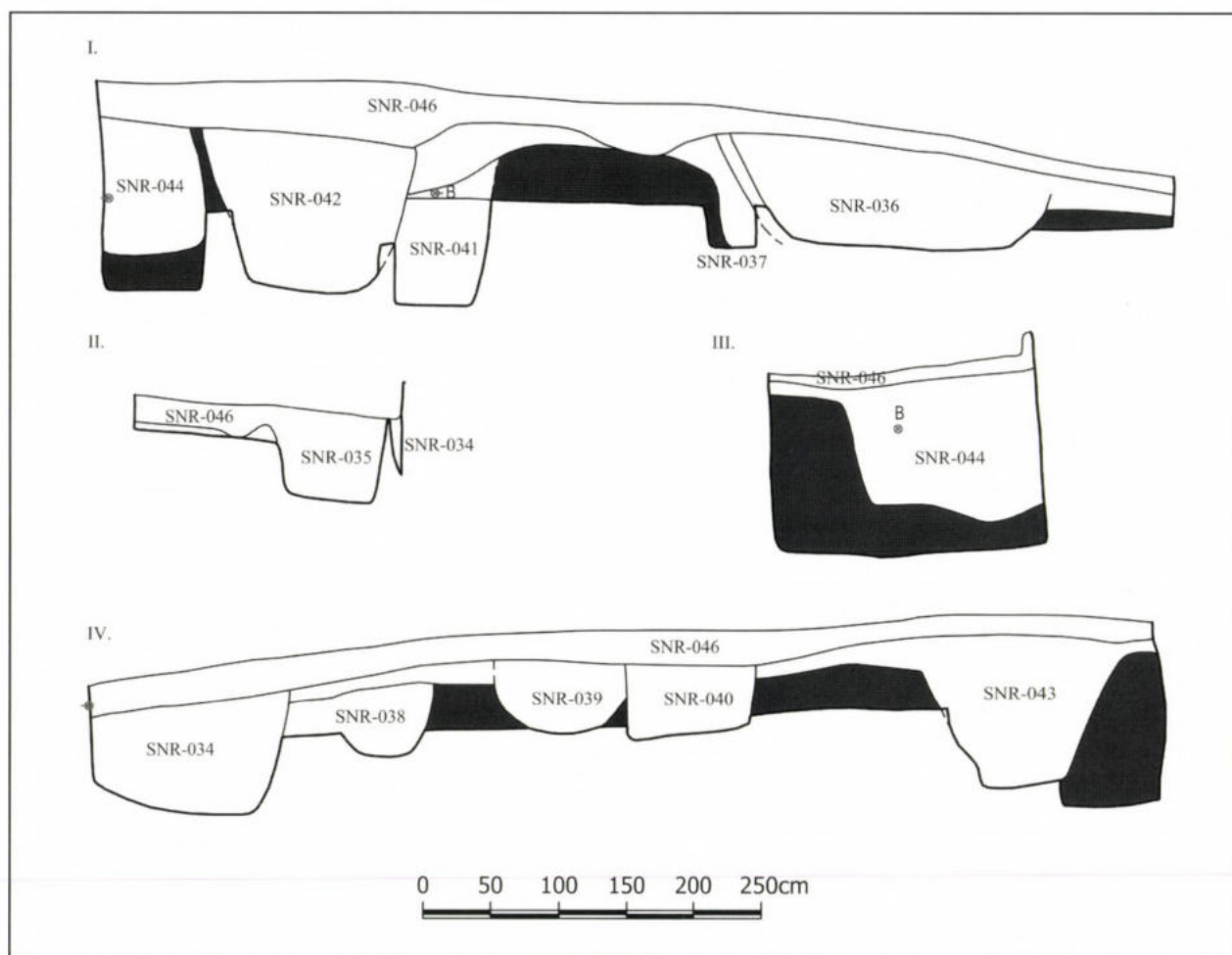
A vár kutatása 2011-ben

A folyamatos lakottság és beépítettség a vár erősítésének minden felszíni nyomát eltüntette. Egyedül csak a déli mély árok követhető többé-kevésbé. A vár alaprajza hosszúkas, lekerekített sarkú téglalap, mindkét hosszanti oldala közepesen enyhén befelé tart, vagyis a téglalap ott elkeskenyedik. Nem kizárt, hogy az elkeskenyedés újkori bolygatások következménye. A vár 123 m hosszú és 55-75 m széles, felszíne észak felé enyhén lejt, de a végén egyenes, és minden irányból – amennyire a bolygatások miatt megállapítható – meredek oldalú. A sánc magja legépebben a nyugati oldalon maradt meg.

A vár feltételezett területén összesen hat szelvényt nyitottunk (3. kép). Tudatosan kerestünk olyan helyet, ahol nagyobb eséllyel maradhattak meg a középkori jelenségek, amennyire ezt a beruházás munkálatai lehetővé tették. A csatornázás kötöttségei miatt csak a vár északi részén nyithattunk nagyobb felületet, de a csatornaárokknak köszönhetően kaptunk egy észak-déli és kelet-nyugati metszetet is a várról. Az egyik legfontosabb kérdés a vár belső területének szondázása volt, ahol 1972-ben nem nyílt lehetőség kutatásokat folytatni. Ennek szellemében két szelvényt nyitottunk (2011/I és 2011/V). A 2011/V-es szelvénnel a félsziget még soha nem kutatott keleti szélét is meg akartuk vizsgálni. A vár északi szélét célzó korábbi feltárás során (1972/IX) nem sikerült megtalálni az erősítés maradványait. Akkor arra kezdtettek, hogy a sánc beljebb (délebbre) fut-

6. kép 2011/IV. szelvény felszínrajza
Abb. 6 Oberflächenzeichnung vom Abschnitt
2011/IV

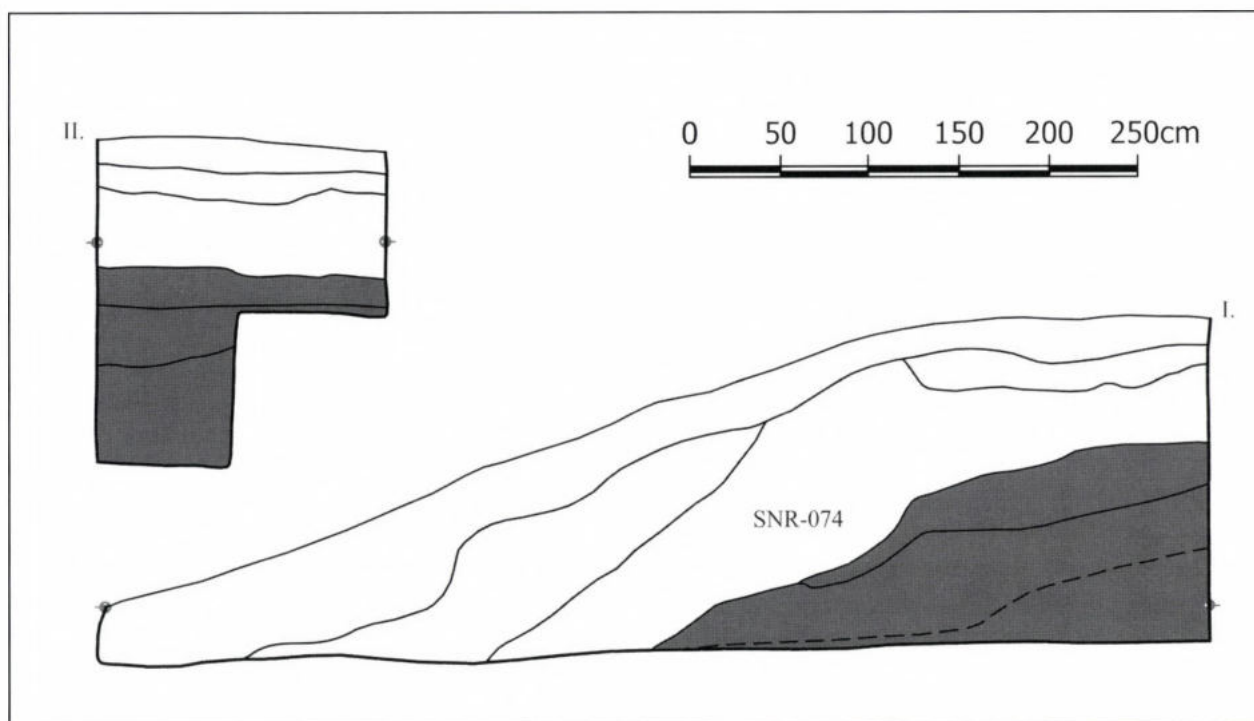
7. kép 2011/IV. szelvény metszetei (I: nyugati metszet; II: északi meszet; III: déli metszet; IV: keleti metszet)

Abb. 7 Profile des Abschnitts 2011/IV (I: Westprofil; II: Nordprofil; III: Südprofil; IV: Ostprofil)

hatott a szelvényhez képest. Ebből kiindulva a 2011/IV-es szelvény kijelölésével már nagyobb hosszúságban vizsgáltuk meg ezt a területet. Nem tápláltunk nagy reményeket a vár keleti oldalán folytatandó kutatások esetében, ugyanis az 1972-ben a vár délnyugati sarkában (1972/IV) előkerült egyetlen sáncmaradvány jóval magasabban helyezkedett el, mint a rendelkezésünkre álló terület. Ennek ellenére – már csak a beruházás nyomvonalára miatt is – itt is nyitottuk két szelvényt: a 2011/II (ennek része a 2011/VI) és 2011/III. szelvényt.

Az eredmények teljes mértékben eltértek a várakozásainktól. A vár belsejében lévő két

szelvényből az első (2011/I) csak modern jelenségeket tartalmazott. Itt az altalaj már 30–40 cm mélyen kezdődött (4. kép). A 2011/V. szelvényben hasonló helyzetet tapasztaltunk. Teljes hosszában az egységes szürkésbarna színű, 60–100 cm vastag felső réteg alatt közvetlenül kezdődött a sárga löszös altalaj (5. kép). Semmiféle határozott jelenséget nem érzékelünk, a leletanyag is minimális volt (3 db kerámiatöredék), még modern cserepek sem voltak. A vár északi részén lévő szelvény – 2011/IV – már jelentősebb kultúrréteget mutatott, azonban szinte a teljes felületet 19–20. századi szemetesgödörök bolygatták (6–7. kép). Ezeknek a betöltéséből

8. kép 2011/III. szelvény metszetei (I: északi metszet; II: keleti metszet)

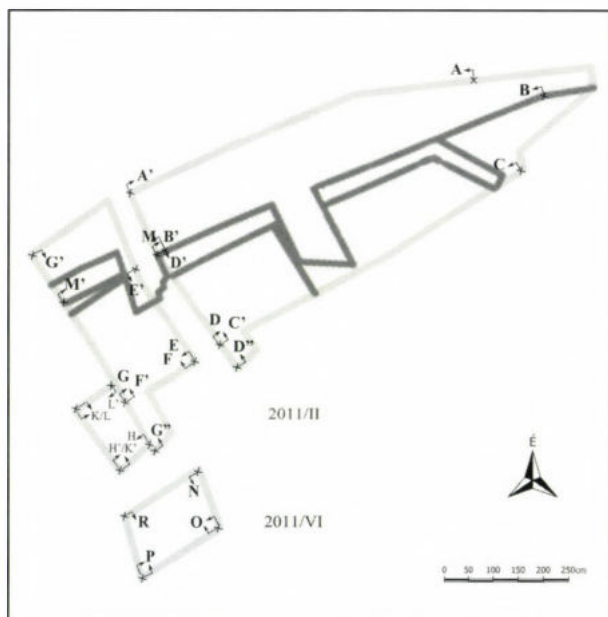
Abb. 8 Profile des Abschnitts 2011/III (I: Nordprofil; II: Ostprofil)

kb. egy tucatnyi Árpád-kori kerámiatöredék került elő (SNR-042), azonban középkori jelenségeknek semmi nyoma nem maradt, ahogyan az itt várt erődítésekől sem találtunk semmit. A félsziget nyugati oldalán lévő 2011/III-as szelvény a számításainknak megfelelően teljesen negatívnak bizonyult: itt sem kultúrréteg, sem leletanyag nem volt (8. kép). A helyi lakosok elmondása szerint a domb nyugati lejtőjét a pinceásás során kihordott lösz képezi. A szondázás során megfigyelt rétegződés ezt erősítette meg.

Mindezek után hatalmas meglepetést okozott a félsziget nyugati oldalának közepe táján, lényegében a legalacsonyabban nyitott 2011/II-es szelvényben megjelenő égett vörös omladék (9, 10, 11. kép). Az ispánsági vár feltehetően utolsó maradványát ott találtuk meg, ahol a Hunyadi utca átvágja az egykori nyugati sánc vonalát. A mélyen bevágódó utca déli oldalában a kazettás szerkezetű, rendkívül keskeny sánc viszonylag jó megtartású alsó két gerendasorát figyelhettük meg. A marad-

ványokat több, egészen új bolygatás rongálta: egy 2005-ben fektetett vízvezeték és egy 2010 körül épített kerítés. A sáncszerkezet további tisztázásához nyitottuk a 2011/VI-os szelvényt a kerítés belső oldalán, de ott a bolygatás mértéke még súlyosabb volt (9, 10. kép).

A feltárt sáncszakasz részletesebb ismeretése előtt még meg kell említeni a Felvégi kápolna területén végzett megfigyeléseket. A csatornafektetés ezt a helyszínt is érintette, de nagyobb felületű feltárássra nem volt lehetőség. Az 1972-es kutatásokhoz képest lényegében nem kaptunk újabb adatokat. Kiderült, hogy a temetkezések a Szűz Mária szobortól nyugati irányban még kb. 50 m-re folytatódnak, ill. a déli irányban befutnak a leaszfaltozott útfelület alá is. Azonban semmilyen, a keltezést legcsekélyebb mértékben is segítő lelet nem került elő. Így a temetkezések korhatározása még mindig ismeretlen. Azt sem sikerült kideríteni, hogy az emberi maradványok milyen jellegű (ti. soros vagy templom körüli) temetőből származhatnak.

9. kép 2011/II és 2011/VI szelvények vázlata a metszetrajzok helyeinek megjelölésével
Abb. 9 Skizzen von den Abschnitten 2011/II und 2011/VI mit der Angabe der Situation von Profilzeichnungen

Az ispánsági vár sánca

A 2011/II és 2011/VI szelvények területén a stratigráfiát négy rétegcsoporthatározta meg (12. kép). A modern, a 20–21. századi bolygatásoktól eltekintve a felső réteget egy nagyon vékony, mindössze 10–20 cm vastagságú, elsősorban újkori leleteket tartalmazó humusz alkotta. Alatta világos sárgásbarna (SNR-033 és SNR-045) vagy sárgásfehér (SNR-031) homokos betöltés jelentkezett (10–11. kép). Fontos kiemelni, hogy az összes in situ nak tekinthető, Árpád-kori kerámialelet ebből a rétegsorból, pontosabban az SNR-031-ből került elő.

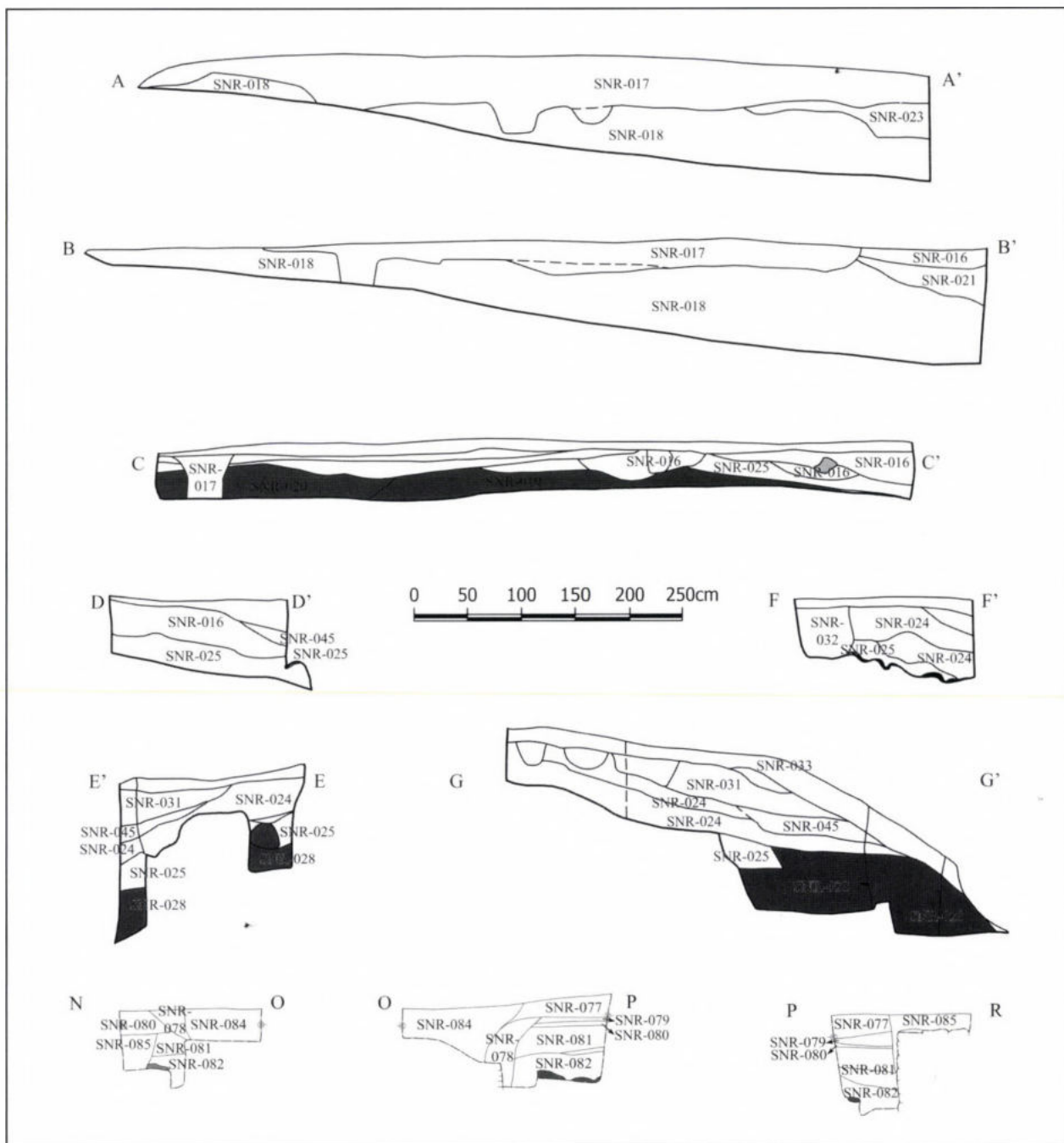
Az említett rétegsor alatt következett a sánc 20–40 cm vastagságú pusztulási omladéka. Az erősen megégett, vörösre színeződött, többfelé rögökbe összeolvadt, de alapvetően löszös réteg (SNR-016; SNR-024 és SNR-082) a sánc megmaradt elszenesedett gerendáira fedett. Ez alatt már csak szürkés-sárga vagy szürkésbarna

hamus homok következett (SNR-021 és SNR-025), melynek vastagsága elérhette a 40 cm-t. A sánc összes gerendája ennek a két rétegnek a határán, ill. az utóbbi réteg felső részében feküdt (10. kép, 14. kép 4). Az ispánsági vár sánca alatt, a már bolygatatlannak tűnő löszös betöltésben egy összetört újkőkori edény került elő.

A legjelentősebb leleteknek a sánc elszenesedett gerendái tekinthetők. A két szelvény területén (2011/II és 2011/VI) legalább 33 önálló gerenda maradványait sikerült megfigyelni (13. kép, 14. kép 3–4). Ezek fennmaradási mértéke és méreteik jelentősen különböztek. Azt egyértelműen sikerült megállapítani, hogy a sánc felépítéséhez a kergétől megfosztott, legallyazott, általában hosszában hasított fatörzseket használtak. A vastagságuk alapján háromféle csoportot lehetett elkülöníteni. A legvékonyabbak 8–10 cm átmérőjűek voltak, a többség átmérője 14–18 cm között mozgott, de voltak 22–26 cm-es darabok is (14. kép 6, 15. kép).

A sáncot a félsziget oldalába mesterségesen belevágott keskeny teraszra rakták (13. kép). A gerendák kelet-nyugati irányú helyzete viszonylag kiegyenlített volt, csak a 2011/II. szelvény északnyugati szélén figyeltünk meg enyhe lejtést külső irányba. Ez biztosan összefügg azal, hogy a feltárt sánccszakasznál a pusztulási rétegek és a gerendák is mind erősen lejtettek észak felé (10. kép, 11. kép). Ennek pontos oka nem ismert, de nehezen képzelhető el, hogy már építés közben a sánc alapozását egy ereszkedő felületre rakták volna. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a ma is meglévő mélyút kialakulása során a laza szerkezetű, löszös domboldal megcsúszott, így a rétegek is megereszkedtek. Talán ez okozza a sánc későbbiekben tárgyalandó szabálytalanságait is.

A fatörzseket egymással keresztezve rakták, a találkozási pontokon összeácsolva. Ennek több helyen is sikerült egyértelmű nyomait megfigyelni, főleg az SNR-023/064, SNR-052/055 és SNR-057/058 gerendák esetében (14. kép 6, 15. kép 1–2). Az összeácsolt gerendákból zárt falú kazettákat hoztak létre. Vagy az ala-

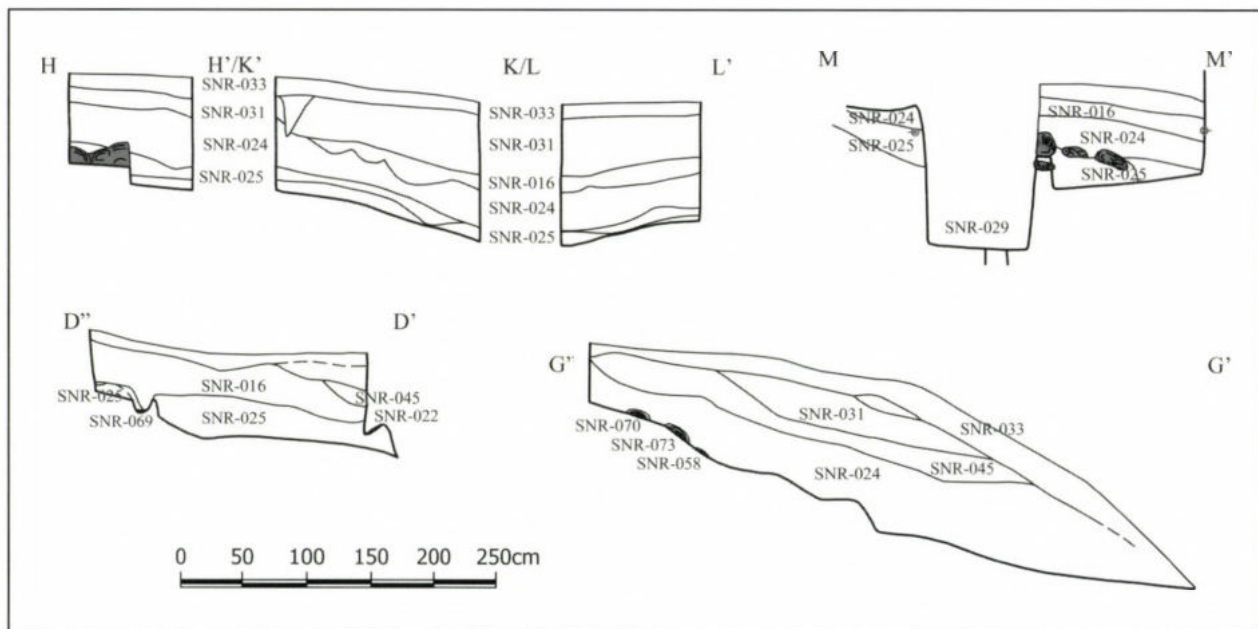

10. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvény metszetei (helyzetüket lásd 9. kép)
Abb. 10 Profile der Abschnitte 2011/II und 2011/VI. (ihre Situation siehe auf Abb. 9)

pozíciós szint lejtése, vagy a rétegsorok későbbi megcsúszása miatt a rekonstruálható egyes kazetták feltűnően szabálytalanok. A szélességük 1 m körül alakult, de a hosszúságuk váltakozott 1,2-1,3 és 1,8 m között. A sánc külső és belső síkján a hosszanti gerendák nem alkottak szabályos

egyenest vagy ívet, hanem többszörösen megtörve futottak. Valószínűleg ez már a sánc pusztulása utáni földmozgás következménye (13. kép).

Az egyes kazetták rövidebb oldalai közvetlenül nem érintkeztek egymással, hanem közéjük olyan hosszanti gerendákat helyeztek,

11. kép 2011/II. szelvény metszetei (helyzetüket lásd 9. kép)
Abb. 11 Profile des Abschnitts 2011/II (ihre Situation siehe auf Abb. 9)

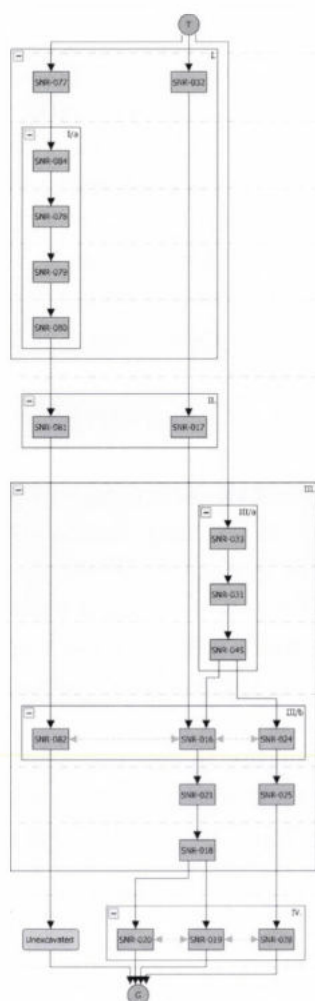
amelyek mélyen kinyúltak a sánc belső síkjából. Két ilyen gerendát tártunk fel – SNR-022 és SNR-069 –, azonban csak az első került elő teljes egészében. Ennek hossza elérte a 4,5 m-t. Ily módon a kazetták találkozásánál három sor gerenda került egymás mellé. A stabilitást úgy oldották meg, hogy a külső homlokzat hosszanti gerendáit felváltva átkötötték a keresztirányú gerendák felett. Emiatt ezek a gerendák általában hosszabbak, mint maguk a kazetták (13. kép).

Mivel a sáncból csak az alsó 2-3 gerendasor maradt meg, így csak azt állíthatjuk, hogy a kazetták között elhelyezkedő hosszabb gerendákból legalább kettő lehetett egymás felett. Közülük az alsót elszenesedett formában meg is találtuk, a felette lévő azonban teljesen elhamvadt, helyét csak egy üreg jelezte (14. kép 2). Ahhoz azonban, hogy a sánc égése során ez is tüzet fogjon és elégjen, még legalább egy harmadik gerendának is kellett lenni felette. Az alsó gerenda és a felette lévő gerendanyom egyaránt elkeskenyedett a sánctól távolabb lévő végén, vagyis eredetileg ki lehetek hegyezve. Ebből arra lehet következtetni, hogy

a sánc készítése során ezeket vízszintes helyzetben, szorosan egymás fölé, a mesterséges terasz oldalába verték. Ezt megerősíti az a megfigyelés is, hogy a feltárás során nem került elő nyoma egy esetleges alapozási ároknak vagy beásásnak. Ez a megoldás valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy a szokatlanul keskeny és nem túl stabil talajra alapozott sánc ne dőljön ki.

Az elkészült kazettákat helyi eredetű homokkal töltötték ki. Ebbe belekerült az építkezés során keletkezett fahulladék is: gallyak, kisebb faszilánkok és fatörzs-darabok. Ugyanakkor a betöltésből egyetlen egy kerámiatöredék nem került elő. Ez egyértelműen mutatja, hogy a vár egy addig nem lakott helyre épült, de utalhat arra is, hogy a sánc nagyon rövid idő alatt épült fel, így nem volt idő olyan mennyiségű hulladék keletkezésére, hogy a kazetták földjébe is jusson belőle.

Összefoglalva, azt láthatjuk, hogy a sánc egy sor kazettából állt. A kétféle hosszúságú kazetták váltakozva helyezkedtek el. Ezek stabilitását a kazetták közé beékeltek, a domb oldalába benyúló gerendák biztosították. A sánc feltárt szakasza egyszerre, egyidőben épült,

12. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvények vázlatos stratigráfiai viszonyai (I: modern jelenségek; I/a: 2011/VI. szelvény 19-20. századi rétegsora; II: 19-20. századi bolygatások; III/a: Árpád-kori kerámiát tartalmazó, valószínűleg a vár belsejéből származó rétegsor; III/b: a sánc pusztulási rétegei; IV: a sánc alapozási szintje)

Abb. 12 Skizzenhafte stratigraphische Verhältnisse der Abschnitte 2011/II und 2011/VI (I: moderne Erscheinungen; I/a: Schichtreihe des Abschnitts 2011/VI aus dem 19.-20. Jh.; II: Aufwühlungen im 19.-20. Jh.; III/a: Schichtreihe wahrscheinlich aus dem Burginneren, mit arpadenzeitlicher Keramik; III/b: Zerstörungsschichten des Walls; IV: Fundamentniveau des Walls)

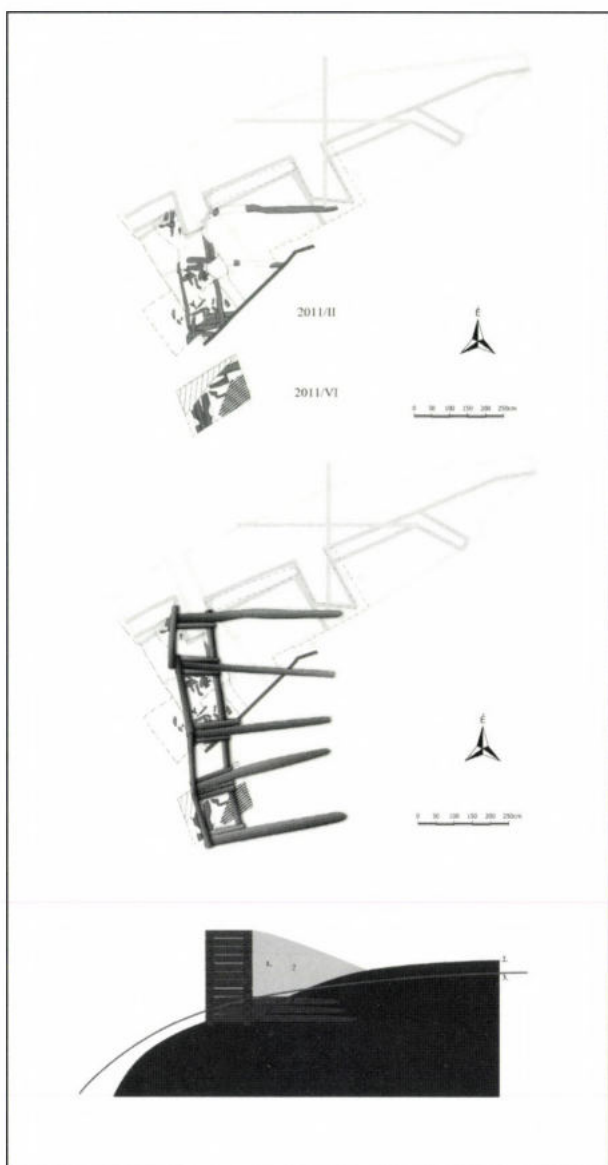
ugyanis az egyes részletei már a legalsó gerendátegektől kezdve kötésben voltak egymással, az egyes gerendák akár több kazettát is összekapcsolhattak.

A honti sánc kapcsolatai

A honti erődítésről már a korábbi kutatások is kimutatták, hogy nincs közvetlen analógiája a korabelinek tekinthető erődítések között. A jelen feltárások ezt a megállapítást csak megerősítették, néhány apróbb vonással kiegészítve az 1970-es évek megfigyeléseit. Egyfelől ez az eddigi legkeskenyebb ismert 10–11. századi sánc a Kárpát-medencéből, másfelől még a környező országokban sem sikerült egyelőre olyan erődítést találni, melynél a kazetták közé beékeltek, a tereplépcső oldalába bevert gerendával erősítették volna meg a sánc alapozását.

Szerkezetének alapvető jellemzői alapján a honti erődítés az ún. kazettás sáncok típusába sorolható. Ennek az önálló ácsolt váznak az volt a lényege, hogy minden esetben zárt oldalú kamrákból vagy kazettákból állt. Éppen erre a jellemzőre utal a lengyel terminológia szóhasználata is, ugyanis ott ezt időnként dobozos szerkezetnek is nevezik (konstrukcja skrzyniowa vagy czworoboczne ramy derewniane) (DWORACZYK-KOWALSKA 1998, 93–110). A kazetták többféle módon készülhettek: egész fatörzsekből, de félbehasított vagy negyedelt gerendákból, ill. deszkákból is. Az így kialakított kamrák (kazetták) épülhettek összefüggően, több egység egyszerre, kötésben lévén hosszanti és keresztirányban is, de akár kisebb egységekben is. Bizonyos esetekben a kazetták külső oldala egyben a sánc külső ill. belső fala is volt, máskor pedig ezek mellé külön gerendafalat építettek. Néhány sáncnál olyan megoldással is találkozunk, amikor az ácsolt egységek csak három oldallal rendelkeztek, a sánc belsejében nem voltak lezárva.

A középkori Magyarország várainál a kazettás szerkezet volt a leggyakrabban megfigyelt belső sáncváz. Érdekes módon Csehországban ilyen szerkezetű sánc mindössze két

13. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvények területén feltárt gerendamaradványok összesített alaprajza és a sánc gerendaszerkezetének rekonstrukciós rajza.

A sánc rekonstruált metszete (1: földtöltés a sánc belső oldalán; 2: feltételezhető egykori járószint; 3: mai járószint;?: bizonytalan elemek a rekonstrukcióban)

Abb. 13 Gesamtgrundriss der in den Abschnitten 2011/II. und 2011/VI. freigelegten Balkenreste und Rekonstruktionszeichnung der Balkenkonstruktion des Walls. Rekonstruierter Wandschnitt (1: Erdaufschüttung an der Innenseite des Walls; 2: das vermutliche ehemalige Bodenniveau; 3: das heutige Bodenniveau?; unsichere Teile der Rekonstruktion)

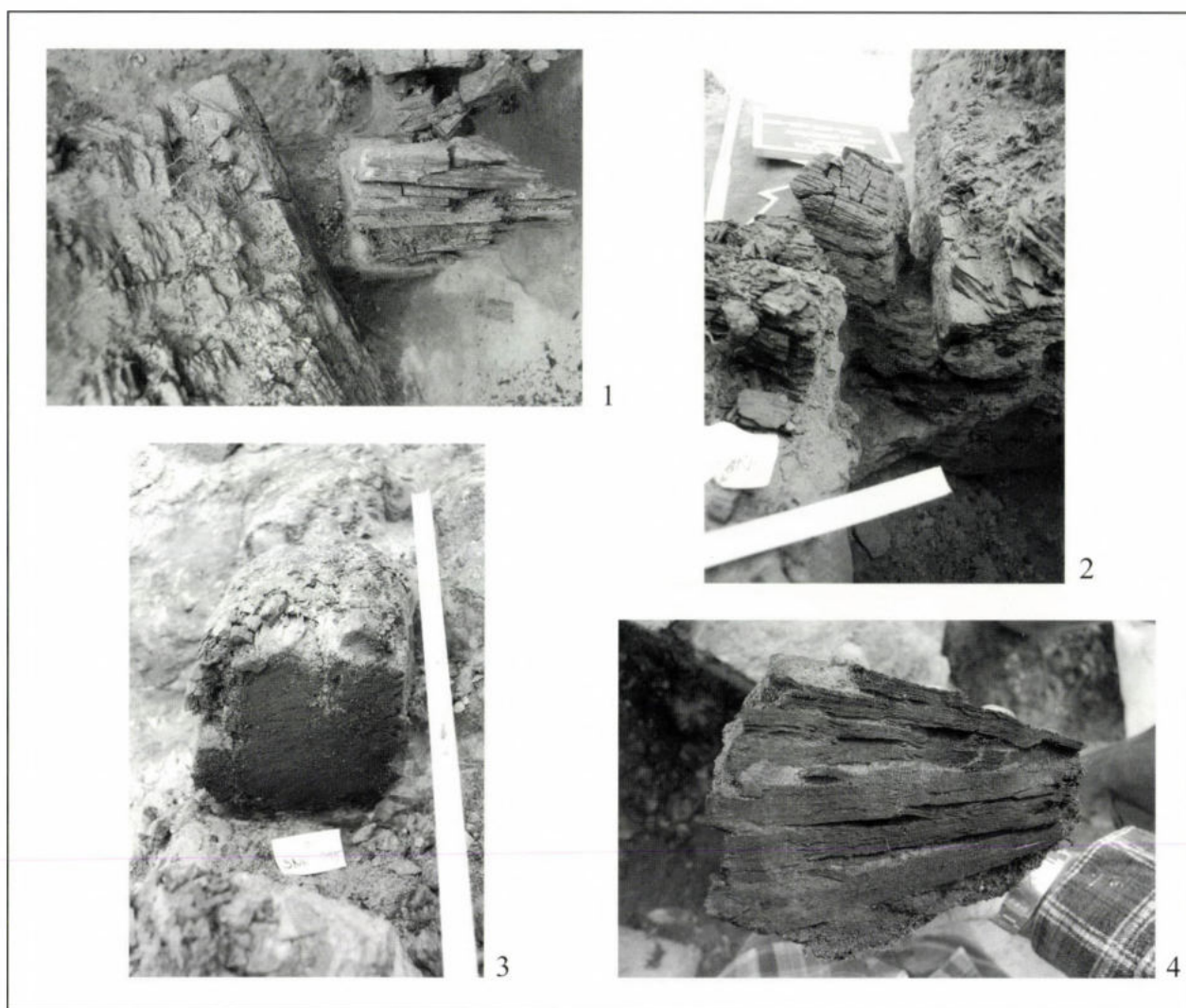
helyről ismert önmagában, vagyis külső kőfal nélkül, de azok is még a 10. század vége előtt elpusztult várakban kerültek elő: Libice nad Cidlinou belső (PRINCOVÁ–MAŘÍK 2006, 649, 658–659) és Stará Kouřim külső sánca (ŠOLLE 1950, 89–92; ŠOLLE 1951, 106–108). Ezzel szemben Lengyelországban ilyen szerkezetű volt Bytom (MOŹDZIOCH 2002, 87–91), Giecz harmadik (KRYSZTOFIK 1998, 155–157; KURNATOWSKA 2004, 215) és Przemyśl második periódusa (SOSNOWSKA 2001, 207–208; PIANOWSKI–PROKSA 2008, 9). A szczecini vár első három fázisában a kazettákat gerendákból készítették (DWORACZYK–KOWALSKA 1998, 93–101; DWORACZYK–KOWALSKA–RULEWICZ 2003, 14–21, 289–292.), míg Naszacowice második és harmadik periódusa (POLESKI 1996, 93–94; POLESKI 2004, 62–63.) és Kołobrzeg kazettás sáncát deszkákból (négyzetes vagy téglalap keresztmetszetűre hasogatott gerendákból) ácsolták (LECIEJEWICZ–ŁOSIŃSKI–TABACZYŃSKA 1961, 30, 73). Ezekhez nagyon hasonló szerkezetet mutat a mecklenburgi Behren-Lübchin szintén négyszögletesre bárdolt gerendákból álló kazettás sánca. A felhasznált gerendák olyan laposak voltak, hogy joggal nevezhetők deszkáknak (SCHULDT 1962, 55–57). Ugyanitt említhető meg az Odera bal partján fekvő, brandenburgi Lossow erőssége is (UNVERZAGT 1969, 337–340). Az egyik legkésőbbi és legnagyobb kazettás erődítést egy korábbi helyére Krakóban építettek a tatárjárás után (KUKLIŃSKI 1995, 239; *ibid.* 2005, 306). Az opolei hasonló szerkezetű sáncnál a lengyel területekre jellemző „horgas kapcsolás” is megjelent (HOLUBOWICZ 1962, 535; GEDIGA 1969, 230).

A középkori Magyarország területéről Sopron, Pozsony, Moson és Nyitra váraiból ismeretek a legjobban a gerendákból épített kazettás sáncmaradványok (TOMKA 1987, 151–153; GÖMÖRI 2002, 75–79; ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 28, 46–47, 51; *ibid.* 1998, 431; ŠTEFANOVIČOVÁ–HENNING–RUTTKAY 2006, 241–242; ASZT 2006, 29; BEDNÁR–SAMUEL 2004, 328–330; BEDNÁR–ŠIMKOVIC 2012, 45–46). Erdélyben Kolozsmo-

14. kép Feltárt sáncrészletek. 1: a 2011/II. szelvény helye a feltárások előtt; 2: 2011/II. szelvény kelet felől a pusztulási omladék eltávolítása után; 3: 2011/VI. szelvény a feltárt gerendamaradványokkal; 4: a sánc elszenesedett gerendái a 2011/II. szelvény nyugati felében, észak felől; 5: a sánc elszenesedett gerendái a 2011/II. szelvény nyugati felében a modern bolygatásokkal; 6: csapolási nyomok az SNR-023 és SNR-064 gerendákon (2011/II. szelvény)

Abb. 14 Freigelegte Wall-Details. 1: Platz des Abschnitts 2011/II vor den Freilegungen; 2: Abschnitt 2011/II vom Osten gesehen, nach der Entfernung des Zerstörungsschutts; 3: Abschnitt 2011/VI mit den freigelegten Balkenresten; 4: Verkohlte Balken des Walls in der Westhälfte des Abschnitts 2011/II, vom Norden gesehen; 5: Verkohlte Balken des Walls in der Westhälfte des Abschnitts 2011/II. mit modernen Aufwühlungen; 6: Verzäpfungsspuren auf den Balken SNR-023 und SNR-064 (Abschnitt 2011/II)

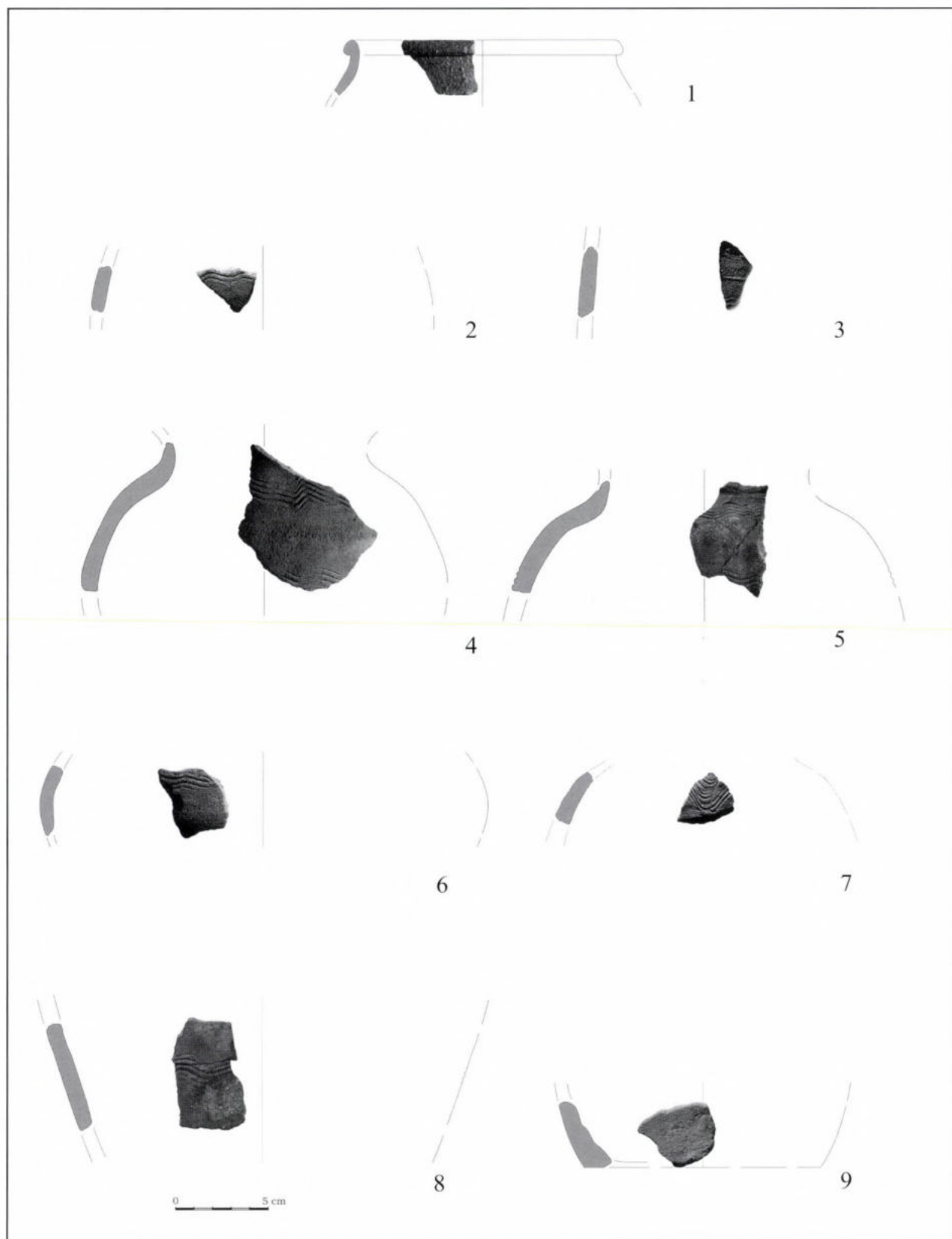

15. kép A sáncmaradványok részletei (2011/II. szelvény). 1: csapolási nyomok az SNR-055 és SNR-052 gerendákon; 2: csapolási nyomok az SNR-023 és SNR-064 gerendákon; 3: elfűrészelt SNR-075-ös gerenda; 4: elfűrészelt SNR-022-es gerenda

Abb. 15 Details von Wallresten (Abschnitt 2011/II). 1: Verzapfungsspuren auf den Balken SNR-055 und SNR-052; 2: Verzapfungsspuren auf den Balken SNR-023 und SNR-064; 3: Gesägter Balken SNR-075; 4: Gesägter Balken SNR-022

nostoron és Dobokában figyeltek meg hasonló szerkezeteket és ugyan részletekben nem közték, de feltételezhető, hogy ezekkel szoros rokonságban állt Várfalva is (IAMBOR–MATEI 1975, 297–299; PASCU–RUSU–IAMBOR 1968, 161–162; IAMBOR 2005, 112–113; GÁLL 2011, 51, 54). Csak töredékeiben ismertek Darufalva (GÖMÖRI 2002, 36) és Esztergom sáncai (HORVÁTH 2001, 17–18; ibid. 2002, 234–235), de a belső vázuk kazettás szerkezetként való re-

konstrukciója nem tűnik kétségesnek. Meggyőző Tomka Péter érvelése a győri sánc kazettás rendszeréről a mellette feltárt épületek alapján (TOMKA 1987, 151; ibid. 2006, 114–116). Az elképzelését alátámasztják azok az analógiák, ahol a sánc belső oldalánál, a sánc kazettás vázával összekapcsolt, ácsolt vagy boronaszerezetű belső épületeket tártak fel. Legjobban ezt eddig a Bergyicsev melletti Rajki várban vizsgálták meg, de hasonló jelenséget figyeltek

16. kép Kerámialeletek. 1: 2011/II. szelvény – SNR-030; 2-9: 2011/II. szelvény – SNR-031

Abb. 16 Keramikfunde. 1: Abschnitt 2011/II – SNR-030; 2-9: Abschnitt 2011/II – SNR-031

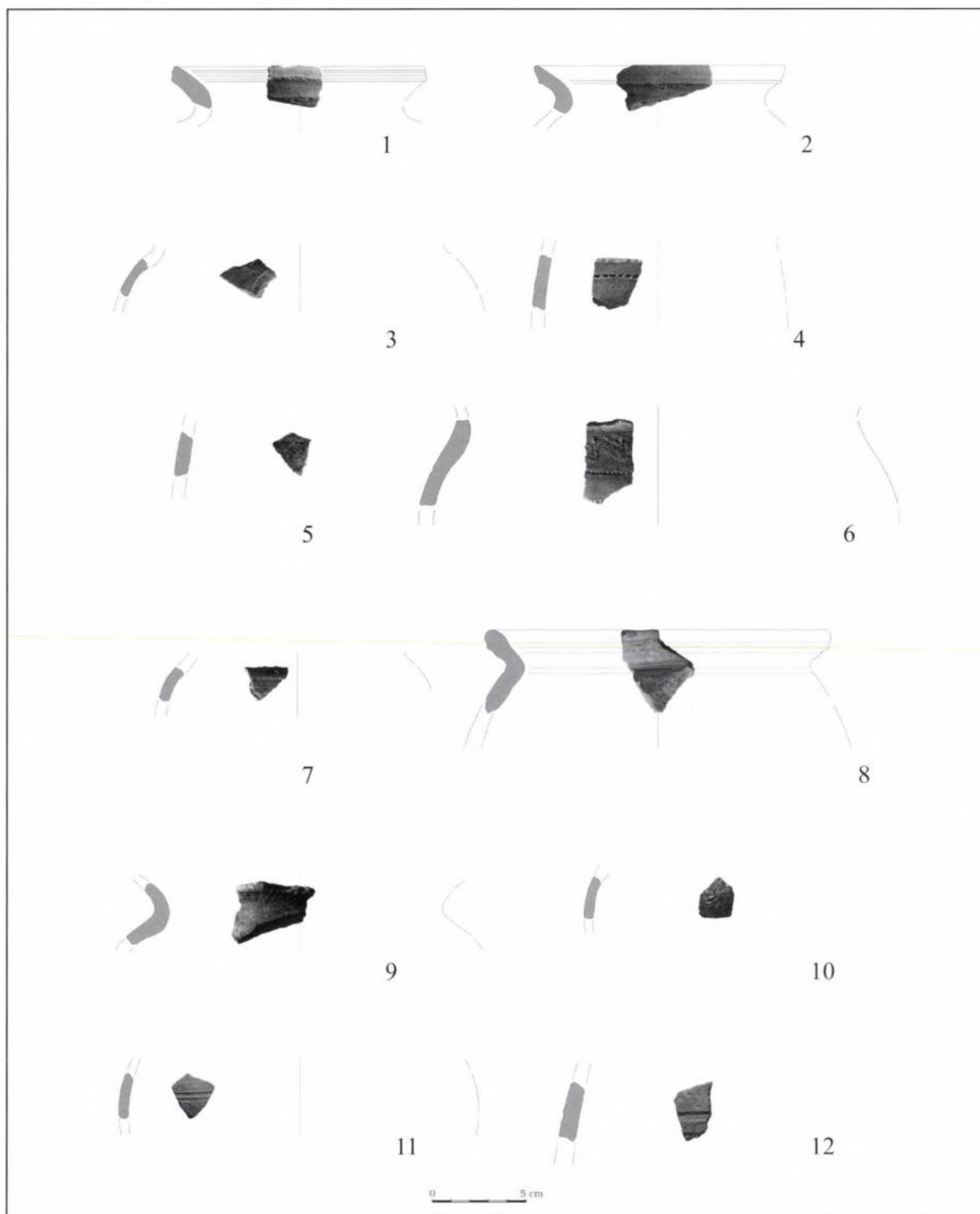
meg Kologyozsnoje faluban és Gorodszkban is (RAPPOPORT 1956, 104–106). Az utóbbi évtizedekben tártak fel egy nagyon hasonló, több kazettányi hosszúságú, boronaszerkezetes, belül biztosan üreges erődítés-szakaszt Vozvjagiban. A tűzvész által elpusztított építményekben kerámia, üveggyöngyök, fegyverzet és munkaeszközök kerültek elő. Ennek ellenére funkciójára a kutatók még nem mertek következtetni (NĚPOMJASCSIH 2008, 70–71). Szintén a sánccal a belső oldalán összetartozó ácsolt épületeket tártak fel a znojmoi, Morva fejedelemség kori Hradištěben (PROCHÁZKA 2009, 51). Mindegyik helyen az épületek iránya és mérete tényleges összefüggést mutatott a sánc szerkezetével.

Az alaprajzban nem közölt aradi sánc kazettás szerkezetű belső váza a leírás alapján szintén reálisnak tűnik (BENKŐ 1998, 18–19; BARBU–ZDROBA 1979, 189; RUSU 1980, 166–167; RUSU–HUREZAN 1999, 33–34; RUSU 2000, 563). Zalaszentiván erődítésénél Nováki Gyula nagyon hasonló vázat figyelt meg, amely többször is felbukkant, mint Kolozsmonostor vagy Sopron legközelebbi analógiája. A kétségtelen hasonlóságok ellenére komoly fenntartásokat okoz vele szemben a középkori (és nem csak Árpád-kori) leletanyag teljes hiánya a vár területéről. Nem csak az 1960-as évekbeli ásatásokon nem találtak semmilyen középkorra keltezhető leletet a sáncátvágások során, hanem 2005-ben, a teljes várat átszelő közműfektetéshez kapcsolódó leletmentés közben sem. Mivel nem volt lehetőségem a különböző kelta oppida erődítéseinek részletesebb elemzésére, jelenleg nem tudom megítélni, hogy a zalaszentiváni sáncok beleilLENENK-e azok közé, és nem függhetnek-e inkább össze a várhegy rendkívül intenzív korábbi periódusaival (NOVÁKI 1964, 120, 130–131; SZÁRAZ 2005, 343).

Az egyik legkeskenyebb ismert kazettás szerkezetű sánc eddig Bernecebarátiban került elő. A Honthoz legközelebb lévő erősséget szintén Nováki Gyula és csapata kutatta 1975-ben. Az őskori települési rétegekre épült vár sánca a két átvágásban 1,8–2,5, ill. 3,7 m széles.

Látható, hogy még így is nagyobb, mint a honti. A középkori erődítést a kutatók a 11–12. századra keltezik a belőle előkerült kerámia alapján (NOVÁKI–SÁNDORFI–MIKLÓS 1979, 14–15).

A kazettás sáncok kronológiai határait vizsgálva azt látjuk, hogy a típus „élettartama” végigkövethető a teljes Árpád-koron keresztül. A legkorábbi jól keltezhető ilyen erődítések Csehországban fordulnak elő a 10. század folyamán (Stará Kouřim és Libice nad Cidlinou: ŠOLLE 1953, 740; TUREK 1977, 507–509; PRINCOVÁ–MAŘIK 2006, 649, 658–659). Ugyanebben a században épült fel a naszacowicei második sánc és 989 utánra keltezhető a harmadik periódusa (POLESKI 1996, 93; POLESKI 2004, 62–63). A gieczi vár harmadik periódusa a 10. század végére tehető (KUBIAK–MAKOHONIENKO–POLCYN 1991, 217–227; KRYSZTOFIK 1998, 155–157; KURNATOWSKA 2004, 215), és vele indul egy jelentősebb sorozata az 1000 körül vagy nem sokkal utána épült lengyelországi váraknak: Przemyśl második periódusa (SOSNOWSKA 2001, 207–208; PIANOWSKI–PROKSA 2008, 9), Kołobrzeg (LECIEJEWICZ–ŁOSIŃSKI–TABACZYŃSKA 1961, 99; LECIEJEWICZ–RĘBKOWSKI 2004, 33, 39), Bytom (MOŹDZIOCH 2004, 314) és Opole (HOŁUBOWICZ 1955, 208; *ibid.* 1962, 535; GEDIGA 1969, 230). Már a korszak második felét jelzik a szcsecini erődítések a 11. század végéről (DWORACZYK–KOWALSKA 1998, 93; DWORACZYK–KOWALSKA–RULEWICZ 2003, 289–290) és végét a krakkói Wawel 1260-as évekbeli megerődítése (KUKLIŃSKI 1995, 239; *ibid.* 2005, 306). A Kárpát-medencei keltezések országonként szélsőségesen változnak. Már az erdélyi nagy kazettás sáncoknál is jelentős eltérések vannak: Ó-Aradnak a 11. század elején már el kellett pusztulnia (BARBU–ZDROBA 1979, 189; RUSU 1980, 166–167; RUSU–HUREZAN 1999, 33–34; RUSU 2000, 563), míg egy hasonló sánc Dobokában csak a század végén épült fel (PASCU–RUSU–IAMBOR 1968, 161–162). A Magyar Királyság korabeli nyitrai erődítés alsó időpontját a sánc omladéka alatt talált I. Péter pénz keltezi (BEDNÁR–SAMUEL 2004,

17. kép Kerámialeletek. 1-8: 2011/IV. szelvény – SNR-042; 9-11: 2011/V. szelvény – SNR-048;
12: 2011/I. szelvény, szórvány

Abb. 17 Keramikfunde. 1-8: Abschnitt 2011/IV – SNR-042; 9-11: Abschnitt 2011/V – SNR-048;
12: Abschnitt 2011/I, Streufund

331–334; BEDNÁR 2005, 93), ezzel szemben Esztergomban a sánc helyére feltehetően már a 11. század folyamán egy kőfal épült (HORVÁTH 2001, 17–18; *ibid.* 2002, 230–235). A darufalvi, soproni és pozsonyi sáncok C¹⁴ kormeghatározása csak annyit bizonyított be, hogy Pozsonyban a sáncnak nincs morva előzménye, de a régészetinél közelebbi korhatározást a 10–11. századon belül nem adott (GÖMÖRI–MÁRTON–HERTELENDI–BENKŐ 1994, 49–77; HENNING–RUTTKAY 2011, 272–273).

A honti vár pusztulását tűz okozta. A gerendák egy része elszenesedett, néhány továbbinak a nyomai üregként jelentkeztek. A gerendák fellett vörösre égett, néhol megolvadt löszös törmelék került elő, a régebbi magyarországi szakirodalomból ismert ún. „vörös sáncot” képezve.

A „vörös sánc” ügy már lezárult a magyar kutatásban és remélhetően már csak egy tudománytörténeti adalék marad. Mivel azonban Magyarországon a régészek aránytalanul sok időt és energiát fektettek annak megállapításába, hogy az égett sáncok építési technikát vagy pusztítást jeleznek, nem hagyható teljesen figyelmen kívül. A várkutatásban ez az irányzat – érdekes módon – csak Magyarországon érte el ezt a szintet, amiről Bóna István joggal írta, hogy „zavaros tévutakra vezetett” (BÓNA 1998, 18).

Árpád-kori kerámia Hontról és a vár keletzése

A honti kutatásaink során kb. 30 edényhez köthető, középkorra keltezhető töredéket találunk. A leletek összesen öt stratigráfiai egységből származtak, ebből csak az egyik tekinthető a töredékek elsődleges rétegének (SNR-031), a többi esetben a kerámia másodlagos helyzetben került elő (SNR-030; SNR-042; SNR-048). Ugyanakkor még a zárt réteg esetében sem voltak elkülöníthető objektumok. Az SNR-031-es réteg az elégett és összedőlt sánc omladékára fedett. Esése megegyezett az alatta lévő pusztulási réteg lejtésével. Mivel a sánc fennállása idején az SNR-031 nem keletkezhetett felette,

így a réteg helyzete mindenképpen magyarázatot igényel. A megfigyelések alapján feltételezhető, hogy miután a sánc elpusztult és a felső része kidőlt, a belső oldalán még a vár használata idején felhalmozódott rétegek részben az erózió hatására elkezdtek lefelé és kifelé csúszni. Ezzel magyarázható egyrészt az, hogy a réteg a sánc omladékára takar, másrészt az objektumok hiánya. Maga a sánc semmilyen leletet nem tartalmazott.

Értelmezve a többi szelvényben tett megfigyeléseinket, arra a következtetésre juthatunk, hogy a várdomb jelenlegi formája radikálisan megváltozott a kora Árpád-kori formájához képest. A sánc maradványainak hiányát a 2011/IV. és a 2011/V. szelvények területén leginkább az Ipoly erőteljes eróziója okozhatta. Valószínűleg ott a félsziget szélét a folyó elmosta, a sáncot elpusztította. Szintén az erőteljes átalakulást jelzi az a tény, hogy a félsziget jelentősen magasabban lévő délnyugati sarkában 1972-ben sáncrészleteket és Árpád-kori objektumokat egyaránt meg tudtak figyelni, míg északabbra, az alacsonyabb fekvésű részeken még kora újkori – modern kultúrréteget sem találtunk. Kézenfekvőnek tartom, hogy a domb tetejét ezen a területen legkésőbb a 19. században elhordhatták a 40–50 m-nyire lévő vasúti töltés építéséhez. Ezt igazolná az is, hogy a mélyebbre ásott, 18. századi, ill. a 19. század első felére keltezhető szemetes gödrök betöltésében még találunk másodlagos helyzetű Árpád-kori kerámiát annak ellenére, hogy jelenleg a felszínen ilyen már nem kerül elő.

A 2011. évi ásatás kerámiamennyisége, az előkerült darabok jellege nagyjából megfelel az 1972. évi eredményeknek. Az edények kiégetése egyenlőtlenül, általában világos vörös, vagy vörösesbarna színűre, ritkábban szürkére, de minden esetben foltosan történt. Az agyag közepesen iszapolt, viszonylag finom homokkal soványított. A töredékek törésfelülete a legtöbb esetben réteges. Többségüknél a vörös különböző árnyalataival találkozunk. Hét töredéknél a belső-külső felület vöröses-

barna, szürkésvörös, míg a közepe élénkvörös színű (16. kép 1 (SNR-016); 16. kép 2-6, 8 (SNR-031); míg további egy esetben a belső fele vörös, külső pedig vörösesbarna (17. kép 12 (2011/I). A többi esetben már inkább szürke törésfelület fordul elő. Ez érinthette az edény teljes vastagságát (16. kép 5-7 (SNR-042); 17. kép 9-10 (SNR-048); 16. kép 7 (SNR-031); ill. hat töredéknél a külső és belső felület sötétebb (17. kép 1, 4, 8 (SNR-042) vagy világosabb vörös volt (16. kép 9 (SNR-031); 17. kép 1 (SNR-042); 17. kép 11 (SNR-048). Mindegyik edény kézzel formált, utánkorongolt. Majdnem mindegyik töredéken látható valamilyen díszítés. A legtöbb esetben ez befésült hullámvonalköteg (16. kép 2, 4-8, 17. kép 3, 6-7). Egyszerű hullámvonal csak egy (16. kép 3), bekarcolt csigavonal pedig kettő esetben fordul elő (16. kép 11-12). Három töredéken ún. fogaskerékmintával találkozunk (17. kép 4-6). Külön érdekesség és kifejezetten ritka példának számít az a töredék, amelyen egy archaikusabb díszítési típus – bekarcolt hullámvonalköteg – egyszerre fordul elő a „modernebb” fogaskerék díszszel (17. kép 6). Az összes előkerült kerámia fazékhoz tartozott. A viszonylag kevés töredékből annyit azért meg lehetett állapítani, hogy a fazekak eltérő típusokat képviseltek. Egyaránt van erősebben lecsapott vállú „nyúlánk” forma (16. kép 4-5), ill. zömökebb (16. kép 6). Sem 2011-ben, de még 1972-ben az egész vár területén sem találtak egyetlen egy bogrács töredéket.

A kerámia mennyisége és jellege nem tesz lehetővé közelebbi keltezés a 10–11. századon belül. A kerámiadíszítések közül a hullámvonalköteg és a fogaskerékminta tekinthető többé-kevésbé keltezési alapnak. A kutatás eddigi álláspontja szerint az előbbi a 10-11. századra általánosan jellemző, míg az utóbbi csak a 11. századtól fordul elő (TAKÁCS 1996, 340; MERVA 2012, 6-7). Hontról eddig egyetlen bogrács töredék sem került elő, ami egyes régiókban inkább a 10. század jellemző vonásának látszik (WOLF 2003, 100-103). A fogaskerékminta megjelenése azonban itt egy későbbi keltezés irányába mutat.

Feltűnő a honti töredékek esetében, hogy az SNR-031-es rétegből nem került elő fogaskerékmintás töredék. Ugyanakkor az SNR-042-es gödör egyik darabján egyszerre láthatjuk a két díszítési típust (17. kép 6). Ezek alapján, a keltezés kérdését a különböző helyekről származó töredékek esetében egységesen lehet kezelni.

A honti kerámialeletek egyáltalán nem tekinthetők kifejezetten jellegzetesnek, így számos 10–11. századi, de akár 9–12. századi leltőhelyen is találhatunk hasonló darabokat. Az analógiák vizsgálatánál első helyen a honti várral azonos funkciójú helyszínek vizsgálata merül fel. Ilyen feldolgozást Magyarország vonatkozásában a közelmúltban Merva Szabina kezdte meg. Az általa vizsgált győri és soproni kerámiatöredékek típusai és díszítései közel állnak a honti leletekhez. A keltezés szűkítésére a 10–11. századon belül itt sem volt lehetőség (MERVA 2012, 5–31). A mosoni kerámialeletek formájában és anyagában is jó analógiát jelentenek (TAKÁCS 1996, 135–195). A borsodi 10. és 11. századra keltezett leletanyag szintén több hasonlóságot mutat a honti kerámiával. A díszítések és a fazekak peremkiképzése mellett a két fazékforma egyidejű jelenléte is megemlíthető (WOLF 2006, 48–49). Borsod esetében a település két erőteljesen elváló rétegét figyelték meg, és így lehetőség nyílt a 10. és a 11. századi leletcsoportok elkülönítésére. A kettő közül a díszítések (főleg a fogaskerékminta jelenléte), az anyag, a kiégetés módja és a peremkiképzések alapján az utóbbi sokkal közelebbi áll a honti leletekhez. További hasonlóság, hogy egyik helyszínről sem ismert bogrács töredék ebből a korszakból (WOLF 2008, 95–96).

A már közelebbi régiót vizsgálva, korabeli, publikált település ismert Esztergom Szentgyörgymezőről. Az innen közölt kerámia jelentősen eltér a honti daraboktól, azoknál archaikusabbnak tűnik. A túlnyomórészt 10. századra keltezett településről éppen a kevés 11. századi lelet hasonlít inkább Hontra (LÁZÁR 1998, 66, 54. ábra 1; 70, 55. ábra; 72, 56. ábra; 76). Már inkább hasonló darabokat találunk a

bényi vár ásatásain, a sáncnál későbbi objektumokból (pl. 6/1963-as ház) (HABOVŠTIAK 1966, 464–465, 29. kép 7–8, 11). Valamivel távolabb, északnyugatra, a Szelezsény (Sľažany, okr. Nitra) határában feltárt falurészlet kerámiája emelhető még ki. Itt, az általános formai analógiák mellett a 20/86. objektumból származó két töredék díszítése rokonítható az egyik honti darabbal: mindegyiken a bekarcolt hullámvonalaköteg és a fogaskerékminta egyszerre szerepel. A szelezsényi leleteket inkább a 11. századra keltezhetjük, bár a szerző nagyon óvatosan a 10–12. század közé teszi a teljes település fennállását (RUTTKAY 1992, 598, 6. kép 6, 14, 601).

Összegezve a kerámia értékelését, úgy tűnik, hogy azok keltezése inkább a 11. századra tehető. Feltűnő a késő Árpád-kori és a késő középkori kerámia teljes hiánya. Ez csak azzal magyarázható, hogy a vár nagyon korán elvesztette a jelentőségét, gyakorlatilag már az első felégetése után felhagyhatták. Mivel a történeti forrásokból tudjuk, hogy Hont még egy darabig betöltötte a megyeszékhely szerepét, feltételezhető, hogy egyszerűen a közelebről nem ismert konfliktusban elpusztult vár

helyét felhagyták.

A vár sáncán nem látható semmiféle olyan nyom, amely a megújítására vagy átépítésére utalna. Ugyanakkor az elszenesedett gerendák jó állapotban maradtak meg, megégésük idején még nem kezdtek korhadni, vagyis a sánc nem állhatott fenn túl régóta. A sáncból származó gerendák dendrokronológiai vizsgálatát Grynaeus András végezte el. Eredményei szerint a faanyag alkalmas ilyen vizsgálatok elvégzésére, de a közelebbi kronológia meghatározása jelenleg még nem lehetséges, mivel a Kárpát-medence ezen régiójában egyelőre nem áll rendelkezésre a teljes évgűrű-sor. Véleménye szerint a gerendák az 1000 körüli időszakra tehetők.

Összevetve a kerámiakeltezést, a dendrokronológiai eredményeket és a történeti adatokat, a honti ispánsági vár keltezését 1000 körüli időszakra, nagyobb valószínűséggel a 11. század elejére tehetjük. A sánc és a vár is azonban már a 11. század folyamán, de legkésőbb a 12. században elpusztulhatott (NOVÁKI–SÁNDORFI–MIKLÓS 1979, 29–31). A rendelkezésre álló adatok nem teszik lehetővé a vár pusztulását okozó történeti események meghatározását.

Jegyzetek

- 1 A feltárás társvezetője és állandó munkatársa Zandler Krisztián volt, az ásatáson az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészet szakos hallgatói vettek részt: Vargha Mária, Nagy Szabolcs Balázs, Nádai Zsófia,

Kovács Bianka, Szalai Emese, Herbst Anna. A geodéziai felmérést és a dokumentáció elsődleges digitális feldolgozását Érdi Benedek végezte. Mindnyájuknak ezúton is köszönöm a segítségét.

IRODALOM

ÁMTF III

ASZT 2006

GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest 1987.

ASZT Á, „Markalf hazája...” *Újabb régészeti kutatások a mosoni ispáni központban.* Arrabona 44/1 (2006) 9–39.

- BAKÁCS 1971 BAKÁCS I., *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest 1971.
- BARBU–ZDROBA 1979 M. BARBU–M. ZDROBA, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1978*. Ziridava 11 (1979) 181–193.
- BEDNÁR–SAMUEL 2004 P. BEDNÁR–M. SAMUEL, *Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 11. Jahrhundert*. SlA 49 (2004) 301–345.
- BEDNÁR–ŠIMKOVIC 2012 P. BEDNÁR–M. ŠIMKOVIC, *Opevnenie Nitrianskeho hradu*. In: V. Judák (szerk.), *Nitriansky hrad a Katedrálly chrám – Bazilika sv. Emeráma*. Nitra 2012, 42–53.
- BEDNÁR 2005 P. BEDNÁR, *Nitriansky hrad vo svetle archeologického výskumu*. In: M. Ruttkay (szerk.), *Dávne dejiny Nitry a okolia vo svetle najnovších archeologických nálezov*. Nitra 2005, 91–98.
- BENKŐ 1998 BENKŐ E., *A középkori Arad*. In: Mészáros K. (szerk.), *Az aradi vár története*. Budapest 1998, 7–41.
- BÓNA 1998 BÓNA I., *Az Árpádok korai várai*. Debrecen 1998.
- DERCSÉNYI 1984 DERCSÉNYI D. (szerk.), *Nógrád megye műemlékei*. Budapest 1954.
- DWORACZYK–KOWALSKA–RULEWICZ 2003 M. DWORACZYK–A. B. KOWALSKA–M. RULEWICZ, *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium*. Szczecin 2003.
- DWORACZYK–KOWALSKA 1998 M. DWORACZYK–A. B. KOWALSKA, *Z dziejów Suburbium w Szczecinie. (Wyniki badań archeologicznych z lat 1992-1997)*. SprawA 50 (1998) 93–110.
- ERDÉLYI 1902 ERDÉLYI L., (szerk.), *A pannonhalmi főapátság története. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I*. Budapest 1902.
- GÁLL 2011 GÁLL E., *Doboka – IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez*. Kolozsvár 2011.
- GEDIGA 1969 B. GEDIGA, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1967 roku*. SprawA 21 (1969) 223–239.
- GÖMÖRI–MÁRTON–HERTELENDI–BENKŐ 1994 GÖMÖRI J.–MÁRTON P.–HERTELENDI E.–BENKŐ L., *Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel*. Arrabona 31-33 (1994) 49–77.
- GÖMÖRI 2002 GÖMÖRI J., *Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban*. Sopron 2002.
- HABOVŠTIK 1966 A. HABOVŠTIK, *K otázke datovania hradiska v Bini*. SlA 14 (1966) 439–486.
- HENNING–RUTTKAY 2011 J. HENNING–M. RUTTKAY, *Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt*. In: J. Macháček–S. Ungerman (szerk.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14*. Bonn 2011, 259–288.
- HOLUBOWICZ 1955 W. HOLUBOWICZ, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1954 r*. SprawA 1 (1955) 207–234.
- HOLUBOWICZ 1962 W. HOLUBOWICZ, *Rozmieszczenie budynków, ulic i podwórz w Opolu na Ostrówku w X-XIII w*. Światowit 24 (1962) 515–556.

- HORVÁTH 2001 HORVÁTH I., *Az esztergomi királyi és érseki székhely az Árpádok korában*. In: Horváth I. (szerk.), „Lux Pannoniae” Esztergom, az ezeréves kulturális metropolis. Konferencia 2000. június 15-17. Esztergom 2001, 15–36.
- HORVÁTH 2002 HORVÁTH I., *Az Árpád-kori Esztergom*. In: K. Cseh J. (szerk.), Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia Tatabánya, 2001. július 30-31. Tatabánya 2002, 233–254.
- IAMBOR–MATEI 1975 P. IAMBOR–Ș. MATEI, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăstur*. AIIA 18 (1975) 291–304.
- IAMBOR 2005 P. IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*. Cluj-Napoca 2005.
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ GY., *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest 1988.
- KRYSZTOFIK 1998 T. KRYSZTOFIK, *Z badań nad chronologią umocnień obronnych grodu gieckiego*. In: H. Kóčka-Krenz–W. Łosiński (szerk.), Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum. Poznań 1998, 150–158.
- KUBIAK–MAKOHONIENKO–POLCYN 1991 L. KUBIAK–M. MAKOHONIENKO–M. POLCYN, *Wstępne doniesienie z badań średniowiecznego mostu/grobli w Gieczu koło Środy Wlkp.* Studia Lednickie 2 (1991) 217–227.
- KUKLIŃSKI 1995 A. KUKLIŃSKI, *Pierwsze odkrycie wału wczesnopiastowskiego (?) na Wawelu datowanego dendrochronologicznie*. SprawA 47 (1995) 237–254.
- KUKLIŃSKI 2005 A. KUKLIŃSKI, *Forschungsstand zur Besiedlung und mittelalterlichen Wehranlagen in süd-westlichen Teil des Wawels – Stan badań nad osadnictwem i umocnieniami średniowiecznymi w południowo-zachodniej części Wawelu*. SprawArch 57 (2005) 215–318.
- KURNATOWSKA 2004 Z. KURNATOWSKA, *The stronghold Giecz in the light of new and older research*. In: P. Urbańczyk (szerk.), Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennium. Warsaw 2004, 207–222.
- LÁZÁR 1998 LÁZÁR S., *Kora Árpád-koritelepülés Esztergom-Szentgyörgymezőn*. Budapest 1998.
- LECIEJEWICZ–ŁOSIŃSKI–TABACZYŃSKA 1961 L. LECIEJEWICZ–W. ŁOSIŃSKI–E. TABACZYŃSKA, *Koło brzeg we wczesnym średniowieczu*. Wrocław 1961.
- LECIEJEWICZ–RĘBKOWSKI 2004 L. LECIEJEWICZ–M. RĘBKOWSKI, *Koło brzeg – an early town on the Baltic coast*. In: P. Urbańczyk (szerk.), Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennium. Warsaw 2004, 33–46.
- MALINIAK 2011 P. MALINIAK, *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2011.
- MERVA 2012 MERVA SZ., *A kora Árpád-kori sáncvárak keltezési lehetőségei*. Castrum 15 (2012) 5–32.
- MOŹDZIOCH 2002 S. MOŹDZIOCH, *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*. Warszawa 2002.

- MOŹDZIOCH 2004 S. MOŹDZIOCH, *The Castrum Munitissimum Bytom – a local power centre of the early Piast state*. In: P. Urbańczyk (szerk.), *Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennium*. Warsaw 2004, 305–318.
- НЕРОМЈАСЦИН 2008 В. Ю. НЕПОМ'ЯЩІХ, *Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возв'язля (за результатами розкопок 1988-1998 рр.)*. In: О. П. МОЦЯ (szerk.), *Літописний Возв'язль (дослідження 1988-2007)*. Київ 2008, 69–78.
- NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979 NOVÁKI GY.-SÁNDORFI GY.-MIKLÓS Zs., *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*. Budapest 1979.
- NOVÁKI 1964 GY. NOVÁKI, *Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn*. *Acta ArchHung* 16 (1964) 99–149.
- PASCU-RUSU-IAMBOR 1968 Ș. PASCU-M. RUSU-P. IAMBOR et alii, *Cetatea Dăbâca*. *ActaMN* 5 (1968) 153–202.
- PIANOWSKI-PROKSA 2008 Z. PIANOWSKI-M. PROKSA, *Najstarsze budowle Przemyśla. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*. Rzeszów 2008.
- POLESKI 1996 J. POLESKI, *Zawada Lanckorońska und Naszacowice – zwei frühmittelalterliche Burgwälle im Zuflußgebiet des Dunajec in Kleinpolen*. In: Č. Staňa-L. Poláček (szerk.), *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa. Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Symposium Mikulčice, 5–9. September 1994*. Brno 1996, 85–98.
- POLESKI 2004 J. POLESKI, *Naszacowice. Ein frühmittelalterlicher Burgwall am Dunajec I. Stratigraphie, Chronologie, Architektur*. Kraków 2004.
- PRINCOVÁ-MAŘÍK 2006 J. PRINCOVÁ-J. MAŘÍK, *Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu*. *AR* 58 (2006) 643–664.
- PROCHÁZKA 2009 R. PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Brno 2009.
- RAPPOPORT 1956 П. А. РАППОПОРТ, *Очерки по истории русского военного зодчества X-XIII вв.* Москва – Ленинград 1956.
- RUSU-HUREZAN 1999 A. A. RUSU-G. P. HUREZAN, *Cetăți medievale din județul Arad*. Arad 1999.
- RUSU 1980 M. RUSU, *Cetățile Aradului*. *Ziridava* 12 (1980) 165–178.
- RUSU 2000 A. A. RUSU, *Arad és Temes megye középkori erődítményei*. In: Kollár T. (szerk.), *A középkori Dél-Alföld és Szeged 2000*, 559–592.
- RUTTKAY 1992 M. RUTTKAY, *Sídlisko z 10–12. stor. v Sľažanoch, okres Nitra*. *AR* 44 (1992) 593–610.
- SCHULDT 1962 E. SCHULDT, *Slawischen Burgen in Mecklenburg. Sonderausstellung*. Schwerin 1962.
- ŠOLLE 1950 M. ŠOLLE, *Stará Kouřim po nových objevech v r. 1949*. *AR* 2 (1950) 87–93.
- ŠOLLE 1951 M. ŠOLLE, *Dvojitá brána na kouřimském hradišti*. *AR* 3 (1951) 105–109.

- ŠOLLE 1953 M. ŠOLLE, *Starší a mladší opevnění kouřimské akropole*. AR 5 (1953) 740–744;
- SOÓS 1928 Soós E., *Magyarország várai*. 1889–1928. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat.
- SOSNOWSKA 2001 E. SOSNOWSKA, *Przedromański zespół rotunda-palatium w Przemyślu*. In: J. Gancarski (szerk.), *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. Dzieje Podkarpacia*. Tom V. Krosno 2001, 207–213.
- SRH I SZENTPÉTERY E., *Scriptores Rerum Hungaricarum I*. Budapest 1937.
- ŠTEFANOVIČOVÁ–HENNING–RUTTKAY 2006 T. ŠTEFANOVIČOVÁ–J. HENNING–M. RUTTKAY, *Možnosti prezentácie veľkomoravských archeologických pamiatok na Bratislavskom hrade*. In: K. Pieta–K. Ruttkay–M. Ruttkay (szerk.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2006, 237–246.
- ŠTEFANOVIČOVÁ 1975 T. ŠTEFANOVIČOVÁ, *Bratislavský hrad v 9–12. storočí*. Bratislava 1975.
- ŠTEFANOVIČOVÁ 1998 T. ŠTEFANOVIČOVÁ, *Neufunde aus der Bratislavaer Burg*. In: J. Henning–A. T. Ruttkay (szerk.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn 1998, 427–434.
- SZÁRAZ 2005 SZÁRAZ CS., *Zalaszentiván, Kisfaludi-hegy*. RégKut 2005, 343.
- TAKÁCS 1996 M. TAKÁCS, *Formschatz und genauere Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene*. Acta ArchHung 48 (1996) 135–195.
- TAKÁCS 1996 TAKÁCS M.: *Veszprém megye 10–11. századi kerámiája*. PaMÉ 6 (1996) 329–351.
- TOMKA 1987 TOMKA P., *Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárak történetéhez*. SSz 41 (1987) 147–155.
- TOMKA 2006 TOMKA P., *A győri ispáni vár*. Castrum 3 (2006) 113–116.
- TUREK 1977 R. TUREK, *Vztah Kouřimě a Libice*. AR 29 (1977) 505–520.
- UNVERZAGT 1969 W. UNVERZAGT, *Aufbau und Zeitstellung des Burgwalls von Lossow, Kr. Eisenhüttenstadt*. In: K.-H. Otto–J. Herrmann (szerk.), *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin 1969, 335–341.
- VÁLYI 1799 VÁLYI A., *Magyar országnak leírása*. II. kötet. Buda 1799.
- WOLF 2003 WOLF M., *Adatok 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai*. HOMÉ 42 (2003) 85–108.
- WOLF 2006 WOLF M., *Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez*. In: Holló Sz. A.–Szulovszky J. (szerk.), *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Budapest – Veszprém 2006, 47–58.
- WOLF 2008 WOLF M., *A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk*. PhD Disszertáció. Szeged 2008.

DIE FORSCHUNG DER GESPANSCHAFTSBURG VON HONT IM JAHRE 2011

Zusammenfassung

In der Gemarkung der Gespanschaftsburg von Hont wurde im Jahre 2011 das zweite Mal möglich, archäologische Ausgrabungen durchzuführen. Während dieser Freilegungen kam ein weiteres Detail des Burgwalls zum Vorschein. Der auf künstlichem Hügel Erhöhung errichtete 1 m breite Wall bestand aus einer Reihe von Kassetten mit durchschnittlich 1,8 m langen, geschlossenen Wällen. Der Wall wurde am Hügel mit zwischen den Kassetten verzapften Querbalken mit spitzem Ende befestigt. Was die Größe und die Konstruktion des Walls betrifft, hat er unseren heutigen Kenntnissen nach weder im Karpatenbecken

noch in tschechischen, polnischen und in ostslawischen Gebieten Analogien.

Aus der Schicht über den Trümmern des Walls kam typische früharpadenzeitliche Keramik zum Vorschein, die 10.–11. Jh. datiert werden kann. Die unter den Bruchstücken aufgefundenen Fragmente mit sog. Zahnradmotiv belegen lieber eine Datierung ins 11. Jh. Die dendrochronologische Analyse der Holzproben von den verkohlten Balken in gutem Erhaltungszustand hatte bis jetzt kein Ergebnis, da aus dieser Zeit nur geringes Holzmaterial zur Verfügung steht.

M. Mordovin

M. Mordovin
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Múzeum krt. 4/b
H-1088
mordovin.maxim@btk.elte.hu

Kolláth Ágnes

16–19. SZÁZADI KERÁMIATÍPUSOK PÁPÁN

A tanulmány a Pápa (Veszprém megye) Fő terén 2011-ben végzett feltárások során előkerült kora újkori és újkori kerámiaanyaggal kapcsolatos első eredményeket mutatja be, különös tekintettel a keltező értékű kerámiatípusokra, a helyi gyártás bizonyítékaira és a máshonnan érkező, import áruk elkülönítésére.

Kulcsszavak: Pápa–Fő tér, kora újkori, újkori kerámiák, helyi gyártás, kereskedelem

A lelőhely és a feldolgozott leletanyag

Pápa–Fő terén 2011 júliusától szeptemberéig, majd októbertől decemberig a városközpont rekonstrukciójához kapcsolódóan összesen 1771 m²-re kiterjedő területen folytak ásatások.¹ A hat kutatási területet érintő munkálatok során az Árpád-kortól a 20. századig keltezhető jelenségeket tártunk föl, az őskort és a római kort szórványleletek képviselték. Az első telepnyomok a 10–11. század fordulójára, legkésőbb a 11. század első felére keltezhetőek, a területen az Árpád-korban mindvégig létező falusias település egy részletét tudtuk dokumentálni.² Ennek építményeit a leletek és az írott források alapján az Árpád-kor végén, de legkésőbb a 14. század első harmadában lebontották, elplanírozták, és létrehozták a piacteret, melynek köves-kavicsos burkolatát többször megújították.³ Bár valószínűleg voltak korábbi előzményei is, ekkor már bizonyosan állt egyház a templomdombon, ugyanis feltártuk a nagy területet körülfogó kerítőárokra és az annak partján futó palisádfalnak a részleteit, az árok külső oldalán eltemetett tizenhét személy sírjával együtt. A középkor végén ezt az árkot betemették, és területére kiterjedt a vásártér, melyet újfent agyagba rakott kavicssal burkoltak. Ekkor épülhetett a késő gótikus, háromhajós, Szent István tiszteletére szentelt templom is, melynek a barokk egyház alól kinyúló alapfalait fel-

színre hoztuk, és hitelesítettük Mithay Sándor szondázó ásatásainak eredményeit. (MITHAY 1989, 105–108.) Ugyancsak megtaláltuk az új, szűkebb kerítőárok részleteit is.

A kora újkor kezdetén tehát a piactér, a templom és temetője, valamint kerítőárka határozták meg a városrész arculatát. A jelen tanulmányban vizsgált leletanyag teljes egészében a mai Fő tér középső részén 2011. október–december között feltárt VI. területről került elő (1. kép; 1. táblázat).⁴ Ennek a temetőárokra délre-délnyugatra elterülő területnek a funkciója a mohácsi csata után részben megváltozott, amikor a védett mezővárosba sokan beköltöztek a környékről. A piactér egy része is betelepült, ezt bizonyítja a VI. területen előkerült négy Fachwerk-szerkezetű ház részlete. Ezek alsó szintjén valószínűleg boltok működtek, erre utal a hozzájuk tartozó járószintekbe taposott, nagy mennyiségű állatcsont-hulladék. A most ismertetendő leletanyag legkorábbi egységei ezekből rétegekből származnak.⁵

A győri főkapitányság egyik legfontosabb várává vált Pápát 1594-ben Győr elestének hírére őrsége elhagyta, az arra portyázó tatár seregcsapatok pedig ostrom nélkül elfoglalták. A vár 1597-es visszavételekor viszont már be kellett vetni a tüzéséget, és még a lőporraktár is felrobbant, aminek következtében a város súlyos károkat szenvedett. Valószínűleg ehhez az eseményhez, esetleg a 17. század első feléből

1. táblázat: Pápa Fő tér. A feldolgozott leletanyag stratigráfiai egységeinek ismertetése és keltezése
 Tabelle 1: Pápa, Hauptplatz. Beschreibung und Datierung der stratigraphischen Einheiten des bearbeiteten Fundmaterials

SNR	Szelvény	Leírás	Keltezés	Db
S2012	VI/7.	A pince 18. századi, DNY-i bővítményének falsarka és a fal bontásakor keletkezett omladék. C F (Esterházy Károly és Ferenc) és F E (Esterházy Ferenc) bélyeges téglákat tartalmazott.	1759-től, a két Esterházy közös birtoklási ideje alapján (FÜLÖP 1994, 147.)	151
S2015	VI/8.	Kevert, habarcsos, agyagos, faszenes bontási törmelék a pince 18. századi, DNY-i bővítményének falától NY-ra.	18. sz. utolsó harmada	2
S2033	VI/9.	Több betöltési réteget magába foglaló szám. Ezek közül a legfelső a szelvényben lévő, 18. századi fal elbontásakor keletkezett, a másik kettő korábbi.	18. sz.	570
S2038	VI/3.	Barna, homokos betöltési réteg.	18. sz.	43
S2039	VI/15.	Pincebetöltés. Belőle 16.. évszám, habán töredék került elő.	17-18. sz.	128
S2061	VI/17.	A szelvény megkezdésekor lemélyített első ásónyom, az út-alap alatt. Több réteget foglal magába.	18. sz.	57
S2064	VI/12.	Sárgásbarna, homokos, épülettörmelék planírozási réteg a pincefaltól délre.	18. sz. utolsó harmada	82
S2092	VI/12.	Pusztulási rétegsor a pincefaltól D-re. Felső része égett, agyagos, alatta téglás, vakolat- és habarcs-törmelék omladék.	16. sz. vége	45
S2118	VI/9.	Beásás betöltése, mely vágja S2127 kavicsos járószintet, az S2033 réteg alját képező kavicsos járószint pedig ráfed. Zárt együttesnek tekinthető.	18. sz.	135
S2134	VI/13.	Kevert, sötétbarna földes, zöldes agyagszemcsés betöltés. S2100 18. századi téglafal vágja. Innen került elő a Tudor rózsát ábrázoló, angol plomba.	17. sz.	102
S2161	VI/20.	Omladékos pincebetöltés.	18. sz.	61
S2175	VI/26.	Modern akna betöltése. A betöltésbe a bolygatott kultúrrétegek földjét töltötték vissza.	13-20. sz.	48
S2273	VI/19-20. tf.	Pincebetöltés.	18. sz.	89
S2378	VI/26.	Világos, zöldesszürke-sárga agyagos járószint, felszínén rendkívül sok állatsonttal.	16-17. sz.	19
S2391	VI/15-16.	Laza, téglás-habarcsos épülettörmelék a pince aljában, a boltozat beszakadt elemeivel.	18. sz.	204
S2414	VI/30.	Bontási törmelék pincebetöltés.	18. sz.	275
S2417	VI/24.	A szelvény területén az út-alap alatti felső, bolygatott réteg, melyet a pincebetöltés, illetve egy 18. századi járószint alapozása alkotnak.	18-19. század	100
S2444	VI/10.	Barna, földes betöltési réteg S2438 sárga, agyagos réteg és S2463 kavicsos járószint között.	15-16. sz.	66
S2487	VI/24.	Pincebetöltés felső része.	18. sz.	355
S2503	VI/24.	A pincebetöltés elkülönülő, sárga agyagos része, melyből 16. századi leletanyag került elő.	16-17. sz.	108
S2514	VI/22.	Sötét, iszapos, sárgás-rögöket tartalmazó betöltési réteg.	16-17. sz.	9
S2626	VI/18.	Bolygatott betöltési réteg.	18-19. sz.	14
S2796	VI/23.	Kevert agyagos, szürkés-zöldes betöltés, kavicsokkal és állatsontokkal. Valószínűleg térburkolat alapozása lehetett.	18. sz.	88
S2797	VI/28.	Tömör zöldes szürkésbarna, homokos, kavicsos, sok állatsontot tartalmazó betöltés.	18. sz.	1
S2438-S2441	VI/10.	Sok állatsontot tartalmazó, agyagos betöltési réteg (S2438) és az alatta lévő kavicsos járószint (S2441).	15-16. sz.	8

mely érdekes módon észak-déli tájolású (HARIS 1992, 125–126). Hogy biztosítsák körülötte a megfelelő teret, lebontották az uradalmi épületet és drasztikus szintkiegyenlítést végeztek, többek között elhordva a templomdombot. A planírozás során kitermelt földet a beszakított boltozatú pince feltöltésére használták, így annak betöltése a bontási omladék fölött erősen kevert, főleg sírföldből állt, de kisebb „zárványok” is maradtak benne a máshonnan odahordott földből.⁷ A feldolgozott leletanyag nagy része ebből a betöltésből származik, ami megnehezíti a 17. és a 18. századi kerámiatípusok elkülönítését.⁸ Végül néhány bolygatott réteg és későbbi objektum anyagát is átnéztem, a 18. és a 19. század közötti átmenetek, változások vizsgálatára.⁹

A Pápa Fő terén előforduló jelentősebb kerámiatípusok már a feltárás idején kirajzolódtak, az előkerülő leletek folyamatos megfigyelésének és fotózásának köszönhetően. Ezt a képet tovább árnyalta, hogy a mosott anyag (összesen 2770 db töredék) szétválogatása megtörtént, egyes, különösen jellegzetes darabokat pedig sikerült összeállítani. Ugyanakkor a leletanyagnak a munka megkezdésekor körülbelül még a fele mosatlan volt, a restaurálás és a végleges feldolgozás pedig valószínűleg csak akkor kezdődhet majd meg, amikor a tárgyak elfoglalják kijelölt helyüket a pápai Gróf Esterházy Károly Múzeumban.

Kutatástörténet

Hazánkban a kora újkor fazekas termékeit az 1940-es évektől vizsgálják, azonban a kutatások kevés kivételtől eltekintve a hódoltsági területekre fókuszálnak, a Dunántúl többi részére vonatkozó munkák pedig többnyire korábbi korszakokkal foglalkoznak.

Az oszmán fennhatóságon kívül eső lelőhelyek legprominensebb példája, a Nagykanizsa mellett található Bajcsavár, melyet Kovács Gyöngyi dolgozott fel és publikált. Leletanyaga a 16. század utolsó harmadára keltezhető, és

ezen a korábbi időszakon belül sem tekinthető tipikusnak, hiszen az erősséget a stájer rendek látták el, legénysége pedig nagyobb részt nyugati zsoldosokból állt, így az importáruk arányai valószínűleg messze felülmúlják az átlagot. (KOVÁCS 2001, 195, 197). Holl Imre a kőszegi vár feltárásáról megjelentetett monográfiájában a 16. század első felével bezárólag ismertette a kerámialeleteket (HOLL 1992, 26–36). A királyi Magyarország határvidékét vigyázó két vár, Ónod és Szendrő egyes kerámiatípusain keresztül Tomka Gábor szemléltette a két eltérő kultúrkör kölcsönhatását, azonban ez a tanulmány inkább a hódoltságot, valamint a Kárpát-medence északi illetve alföldi régióját kutatók számára nyújt segítséget (TOMKA 2003, 311–320).

A Dunántúl Habsburg uralom alatt álló településeinek anyagi kultúrája a kora újkor későbbi szakaszában tehát szinte ismeretlen számunkra. Pápáról Mithay Sándor közölt néhány, a várkastély területén folytatott ásataiból származó leletet (MITHAY 1988, 46, 9. ábra 6–7). Ugyancsak ő adott közre valamivel bőségesebb, e korszakba tartozó kerámiaanyagot a Pápához közeli ugodi várból (MITHAY 1988a, 53–97). Kozák Károly két cikkében foglalkozott a sümegi és a szigligeti várból előkerült egyes típusokkal, jelesen a habán kerámiával és a fazekakkal (KOZÁK 1964, 231–248; KOZÁK 1966, 81–89). Győr-Moson-Sopron megyéből Holl Imre a soproni városhatár feltárásairól szóló cikksorozatában említett néhány 17. századi leletet, például pipákat (HOLL 1973, 187, 191, 17. kép). Szőke Béla Miklós egy győri leletmentésének kora újkori kerámiaanyagát közölte, mely a várfal valamely periódusa mögötti földtöltéssel került a megtalálási helyére. Ugyanebben a publikációjában a győri fazekasságra vonatkozó kora újkori forrásokat is összefoglalta (SZŐKE 1974, 75–99). Tomka Gábor a Mórchida és Árpás között található középkori faluhelyen végzett régészeti megfigyelés során napvilágra került, 13–17. századi keltezésű leletanyagot közölte (TOMKA 2011, 323–358). Soproni

Olivér néhány Győrből és Abdáról származó, írókázott díszítésű tányér rajzát adta közre (SOPRONI 1981, 227, 5. t. 3–4; 237, 16. t. 6).

A néprajzi szakirodalom tekintetében valamivel jobb a helyzet, hiszen a komáromi fazekasok mindkét céglevelét közölték, a csákvári és tatai edényművességről több publikáció is megjelent, illetve Kresz Mária széles körű gyűjtésekre támaszkodó tematikus összefoglalásai is érintik a területet (A MESTER EMBEREK 2003, 154–157, 184–187; KRESZ 1960, 298–299, 317–324; KEMECSI 2006, 115–126; KÖRMENDI 1988; KRESZ 1991). Ugyanakkor a 17–18. század az az időszak, amellyel az etnográfia még nem tud a maga klasszikus módján foglalkozni, hiszen ép tárgyak csak ritkán maradtak fenn, az írott források pedig a fazekasokat illetően sosem voltak bőségesek.

Magáról a pápai fazekasságról is csak néhány közölt adattal rendelkezünk. A város területén és közelében elérhető úgynevezett pannóniai agyagok kiválóan alkalmasak mind tégláégetésre, mind edénygyártásra (FERENCZ 1994, 17). A település határában lévő egyik falut, ahol a Pápai család és örököseik, valamint a bakonybéli apátság, majd később Kinizsi Pál örökösei voltak birtokosok, 1436-tól Agyagliknak nevezték, a 15–16. század fordulójától készült adóösszeírásokban pedig már pusztaként említették (KUBINYI 1994, 64; HARIS 1994, 27–28). A fazekascéh 1661-ben alakult, a győri fazekasok 1633-as magyar nyelvű céhszabályzatát vették át (KRESZ 1991, 22–23).¹⁰ A 19–20. században a pápai mesterek mázas és fekete korsóikról, kályháikról, valamint külföldön is népszerűségnek örvendő pipáikról voltak híresek. 1835-ben fazekasbolt nyílt, továbbá köedénygyár is működött a városban. Az utolsó pápai fazekasmester 1940-ben égetett utoljára edényt. (Ács 1994, 358–359, 365–366).

A Pápa Fő terén előkerült 16–19. századi kerámialeletek ismertetése sok új információt nyújthat a korszak kutatóinak. Sikerült több, nagy valószínűséggel helyi gyártású kerámiatípust elkülöníteni, illetve egyes tárgyak a város

kereskedelmi és kulturális kapcsolatrendszerére szolgálhatnak hasznos adatokkal.

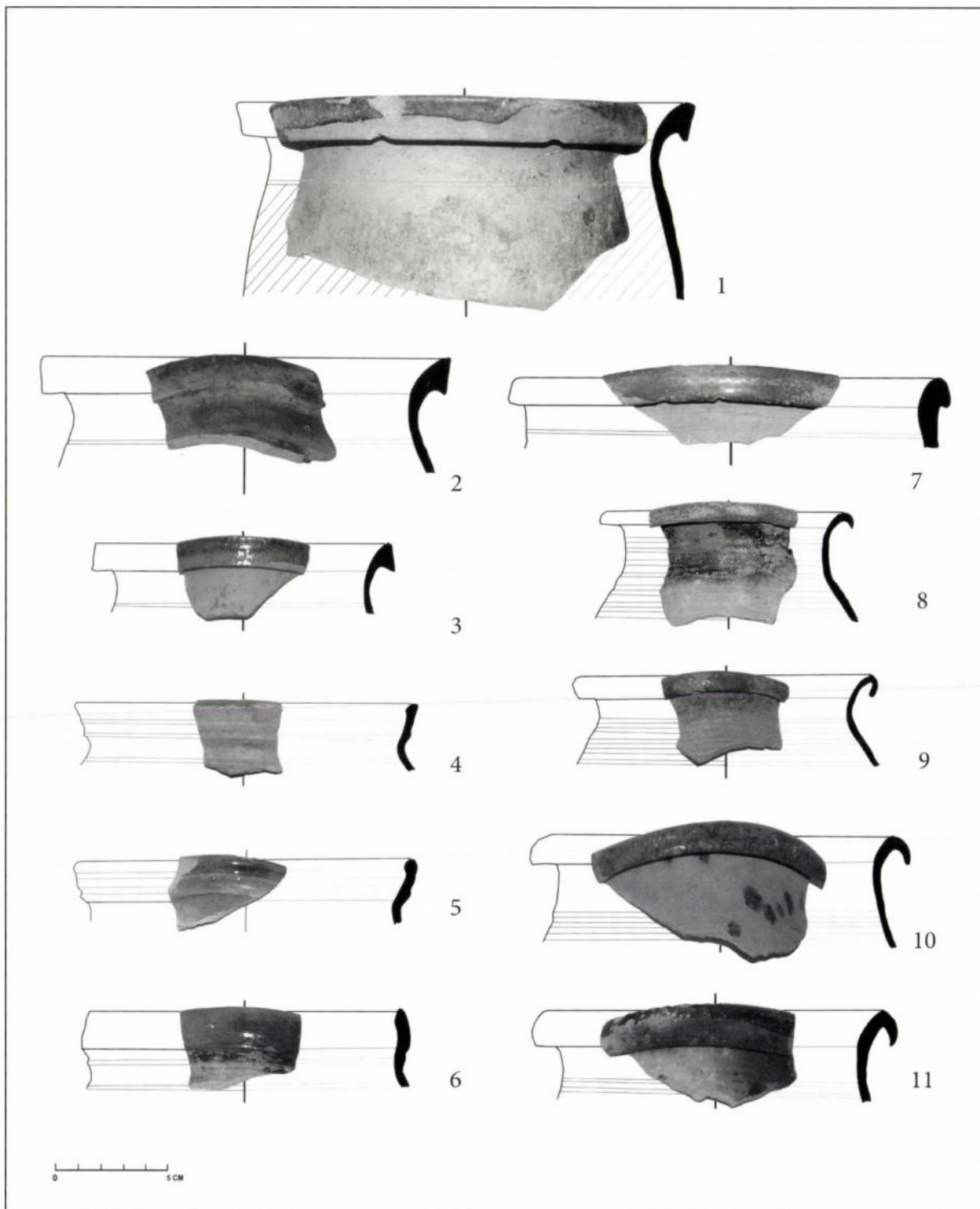
Konyhai kerámia

A kerámiatípusok ismertetése előtt fontos hangsúlyozni, hogy a feldolgozás jelen állapotában nem lenne helyes az edényfajták egymáshoz viszonyított arányaira vonatkozóan végleges következtetéseket levonni. Egyelőre a minimális edényszám becslésével sem volt érdemes próbálkozni, így minden esetben töredékszámot adok meg. Mivel mindegyik típust gyorskorongon formálták, a készítéstechnikára csak bizonyos díszítmények esetében térek ki, azoknál, melyeknél más módszereket alkalmaztak.

A legáltalánosabb főző- és tárolóedények, a fazékfélék között több csoportot lehetett elkülöníteni. Az anyag töredékessége miatt ürmértékek meghatározására nem voltak alkalmasak, ami a peremátmérőket illeti, mindegyik típusnál a közepes, 14–16 cm közötti méret a leggyakoribb. A galléros peremű, mázas fazekak között viszonylag gyakran előfordulnak ennél kisebb edények, 11–13 cm-es peremátmérővel, a legnagyobb mázas és mázatlan fazékfélék peremátmérői 21–23 cm között mozognak.

Mázas fazekak

A viszonylag kevés, egyértelműen 15–16. századi leletanyagból egy jellegzetes mázas fazéktípust lehetett elkülöníteni (2. kép 1–3). Ennek anyaga világos, sárgás- vörös, kevés nagy szemcséjű, csillámos homokot, és nagyon apró kavicszúzalékot tartalmaz. A peremek a galléros peremtípusba tartoznak, alávágottak, háromszög átmetszetűek. Az edények arányai igen jellemzőek, legnagyobb átmérőjüket a peremnél érik el, és innen a fenékig egy kis hasasodástól eltekintve egyenletesen keskenyednek. Faluk 0,2–0,3 cm vastag. Vállmagasságban egy-két vízszintes, körbefutó hornyolat, egyes példányokon pedig tőlük lefelé az edény teljes testét borító, ferde irányú, sekély hornyolatok,

2. kép Mázas fazekak töredékei. 1–2: S2438-S2441; 3: S2444; 4: S2039; 5: S2391; 6: S2134; 7: S2796; 8: S2092; 9: S2118; 10: S2414; 11: S2487.

Abb. 2 Fragmente von glasierten Töpfen. 1–2: S2438-S2441; 3: S2444; 4: S2039; 5: S2391; 6: S2134; 7: S2796; 8: S2092; 9: S2118; 10: S2414; 11: S2487.

azaz a „kifogatásnak” nevezett technika alkalmazása figyelhető meg (KRESZ 1991, 12). Más díszítésük nincs. Belső oldalukat és kívül a peremet ólommáz borítja, melyet viszonylag vastagon vittek föl. Felületük fényes, egyenletes, néhol változik az árnyalata. Mindegyik töredék sárga vagy sárgásbarna mázas. Formájuk, mivel a hangsúly a peremre került, és a hasasodás csekély, középkorias jellemzőket mutat.¹¹ A régészeti anyagból legkorábbi párhuzamuk Győr–Káptalandombról ismert, egy 16. század elején betöltött gödör leletanyagából. Ebben az esetben az edény formája igen hasonló, azonban fehérre égetett anyaguként említik (SZÖKE–SZÖNYI–TOMKA 1978–1979, 140, 379, Taf. 87. 3). Bajcsáról a 16. század második feléből ismert ez a forma. Székesfehérvárról 17. századi kontextusból ismerünk hasonló edényeket, mázas és mázatlan változatban egyaránt. Ezek anyaga és részformái is hasonlóak a pápaiakhoz (KOVÁCS 2001, 203, Fig. 5. 1; SIKLÓSI 1982, 17, ltsz.: 81.25; 29, ltsz.: 81.48).¹² A budai leletanyagban is akad példa a díszítési technika alkalmazására, egy 16–17. század fordulójára keltezhető fazék esetében, ennek pereme azonban más típusú (KOLLÁTH 2012, 175, 190, 6. kép, 2.006.001–002. típus). A pápai leletek tehát megerősítik azt a megfigyelést, hogy a fazéktípus már jelen volt a 16. század első felében a Dunántúl középső és északi részén.

A leletek kontextusa és párhuzamaik alapján szintén elképzelhető a korai keltezés (16. század második felétől) egy valószínűleg kereskedelmi áruként a városba érkező fazéktípusnál.¹³ Ennek anyaga világos, szürkésárga, a törésfelületeken még világosabb. Finoman iszapolt, kevés apró, fekete szemcsét tartalmaz. A három, ide sorolható peremtöredék közös jellemzője, hogy nem gallérosak, nincsenek megvastagítva, felállóak. Külső oldalukon bordák futnak körbe. Faluk 0,3 cm vastag. Mindhárom töredék belül és kívül a peremen fényes, vastag, egyenletes színű sárga mázas (2. kép 4–6). Mind anyaguk, mind formájuk idegen Pápán, a közölt leletanyagban Egerből (16. század második fele–

17. század eleje), Salgóról (a vár valószínűleg 1593-ban pusztult el) és Mohiról (16. század vége) találhatunk hozzájuk igen hasonló darabokat. A már említett, 16–17. század fordulójára keltezhető budai leletegyüttesből is ismerünk ilyen fazekakat (LÁZÁR 1986, 50, 3. kép 1–10; BALOGH–LÁSZLÓ [manuscript]; TOMKA 1999, 435, 4. kép 1–18; KOLLÁTH 2012, 175, 189, 5. kép 2.005.001. típus, 2.006.001 típus). Az északi területeken ez a peremtípus átlagos formának számít a 17. század folyamán is, Budán pedig a 17. század közepéig záródó leletegyüttesekben körülbelül azonos mennyiségben kerül elő a galléros peremű fazekakkal. Pápán ugyanakkor alig tíz darab töredéket lehetett idesorolni, ami a leletek kontextusának kevert volta miatt nem sok keltezési támpontot ad. Az minden esetre egyre bizonyosabb, hogy a típus gyártóközpontjait a mai Észak-Magyarország, Dél-Szlovákia területén kell keresnünk, ahonnan kereskedelmi áruként juthatott a Dunántúlra, nyugat felé haladva, a növekvő távolsággal egyre csökkenő mennyiségben.

Egy további peremtöredék (2. kép 7) szintén archaikusabb formát mutat, ezt azonban nem lehetett ilyen, jól elkülöníthető típusba sorolni. Anyaga a 17–18. századi fazekakéra hasonlít.

A 17–18. századi mázas fazekak túlnyomó többsége nem az előzőekben ismertetett csoportokba tartozik. Ezek a Dunántúlra, a kora újkorban és az újkor folyamán is a legjellemzőbbnek tartott jegyeket mutatják. Néhány, idesorolható 16. századi darabot is itt tárgyalok, mivel így jobban szemléltethető a fazéktípus átalakulása. (2. kép 8–11; 3. kép 3–11.)

Az edények minden esetben oxidált égetésűek. Anyaguk világos, szürkésárga, időnként vöröses árnyalattal, csillámos homokot és kevés apró kavicszúzalékot tartalmaznak. Jellegzetes galléros peremformájukat létrehozhatták a megvastagított peremrész aláágásával vagy a perem ívben kihajtásával. A megmaradt fülek mind a perem felső lezárásából induló, esetenként a perem teljes szélességében kapcsolódó szalagfülek, melyek a váll vonaláig futnak le.

Lefelé gyakran keskenyednek, illetve előfordul, hogy alsó és felső illesztésük nincs egy vonalban. Alul általában erős ujjbenyomással rögzítették őket. A fazekak formája hangsúlyosan hasasodó, a szájátmérő ugyanakkora vagy valamivel kisebb, mint a has legszélesebb része, a fenék erősebben behúzott. Testüket legtöbbször vízszintesen körbefutó hornyolatok borítják, melynek néprajzi elnevezése rovátkolás (KRESZ 1991, 19). Díszítésük ettől eltekintve ritka, néhány hullámosra formált peremet, illetve a fül felső csatlakozásánál lévő, egyszerű, benyomkodott mintát említhetünk csak. Ami a mázakat illeti, színük lehet zöld, világos barnássárga, narancssárga és sötétbarna. A fazekak kívül mindig mázatlanok, belső felületeiken a máz vékony, sokszor matt, kopott, sőt előfordul, hogy teljesen hiányzik. A perem belső oldalán azonban mindig vastagabb, jobb minőségű máz található, akkor is, ha az edényt egyébként mázatlanul hagyták. Ennek színe általában néhány árnyalattal sötétebb az alapmáznál, de megesik az is, hogy teljesen eltérő, például sárga alapszínhez zöld mázat használtak a felső részen. Az ívben kihajtott peremeknek általában a külső részét is máz borítja, még az alávágott típusokon inkább csak kifolyások figyelhetők meg.

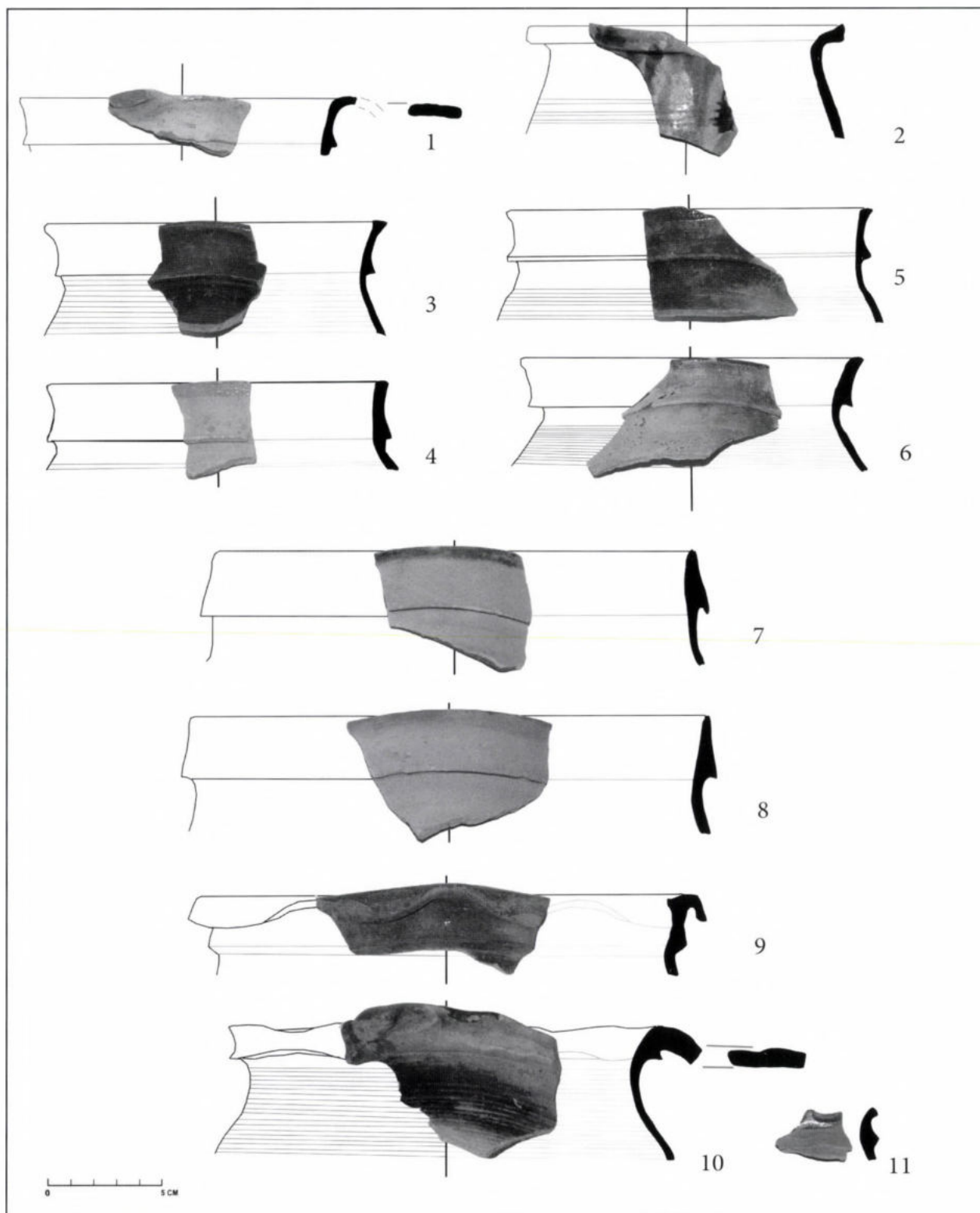
Egyetlen töredéken – mely egy alávágott típusú, galléros perem –, figyelhető meg, hogy belül mázas, külső oldalát pedig fehér angóbbal borították. Ennek anyaga élénkvró, valószínűleg más műhely terméke, mint a többi fazék (3. kép 1).

A feldolgozott leletanyag kevertsége, illetve a fazéktípus lassú változása miatt teljes belső kronológiája még nem tisztázható, azonban egyes, korhatározó jegyek jól elkülöníthetők. Az alávágott peremtípus 16–17. századi változata keskenyebb, mélyebben alávágott, az edényfaltól jobban elálló, még a 18. századra a széles, szorosan az edény szájához simuló, alsó lezárásuknál egyenes vagy enyhén kifelé hajló gallérok a jellemzők (BENDA 2006, 309, 17. kép, 311, 23. kép; B. SIKLÓSI 2002, 19; 60–73, 23–36. ábra). Az ívben kihajtott peremeknél egyelőre

nem lehet ilyen különbséget tenni. A test arányai is változnak, egy korai, 16. század végére keltezhető darabnál (2. kép 8) még jól megfigyelhető a hangsúlyos perem és a viszonylag hosszú, keskenyebb nyakrész. Ez utóbbi a 18. századra eltűnik, az edények tömzsibbé válnak. Székesfehérvárról ismerünk olyan 19. századi darabokat, melyek szinte gömbtestűek, a pápai példányok azonban még valamivel nyújtottabbak (SIKLÓSI 2002, 19; 60–73, 23–36. ábra). A hullámosra nyomkodott peremeknél is megfigyelhetjük a kiképzés különbségét egy 15–16. századi (3. kép 9.) és két 18. századi (3. kép 10–11) darab között. Az előbbinél az összetettebb kialakítású, széles felső lezárású peremen a fazekas többletet hagyott az agyagból, s azt alulról benyomkodva formálta hullámosra. A két késői darabnál a mesterek jóval egyszerűbb megoldást alkalmaztak, az egyszerű, galléros peremet két oldalról benyomva készítették a díszítést.

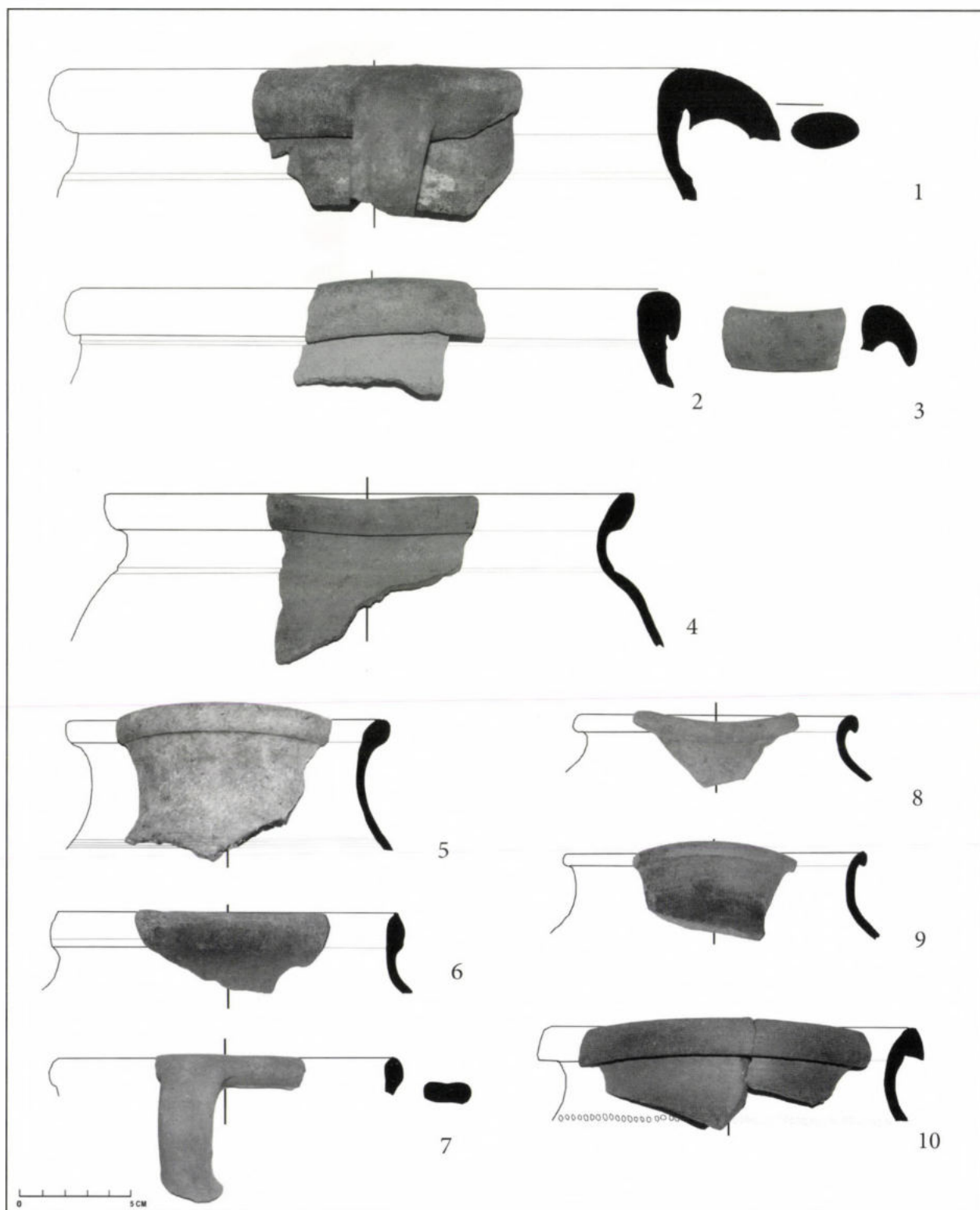
A mázazásban is megfigyelhetünk bizonyos változásokat. A 16. századi típusokhoz képest a 17. századi alsó mázak (tehát ami az edény testét borítja, nem a peremen lévő, jobb minőségű) szemcsésebbek, azaz sok, sötétebb színű pötty látható bennük, vékonyabbak. A 18. századra ez a szemcséesség mérséklődik, azonban a mázak kevésbé fényesek lesznek, sokszor kifejezetten mattak. Inkább a késői formáknál jelenik meg az anyagtakarékosság extrém formája, amikor csak a peremet mázalták, a fazék belső oldala bevonat nélkül maradt.

Ez a galléros peremű, rovátkolt testű, hasas változat tehát jelenleg a Dunántúl keleti és középső részén, valamint a Duna vonala mentén déli irányban a legelterjedtebb kora újkori/újkorai fazéktípusnak tekinthető, attól függetlenül, hogy a lelőhelyek a hódoltsági területekre estek-e avagy sem. A forma eredete vélhetően Ausztriában keresendő, ugyanis Bécsben már a 15. században felbukkant, és éppúgy a 19–20. századig nyomon követhető, mint hazánkban.¹⁴ A fazekak közeli rokonságot mutatnak mind a Sümegről, mind pedig, ami peremkiképzésüket

3. kép Mázas fazekak töredékei. 1, 3: S2391; 2: S2175; 4: S2487; 5–8, 10: S2414; 9: S2444; 11: S2061.

Abb. 3 Fragmente von glasierten Töpfen. 1, 3: S2391; 2: S2175; 4: S2487; 5–8, 10: S2414; 9: S2444; 11: S2061.

4. kép Osztrák típusú (1–3) és egyéb mázatlan fazekak (4–10) töredékei. 1: S2417; 2: S2487; 3: S2796; 4, 8: S2118; 5, 7: S2092; 6, 9: S2134; 10: S2514.

Abb. 4 Topffragmente „österreichischen Typs“ (1–3) und andere glasurlose Topfscherben (4–10).

1: S2417; 2: S2487; 3: S2796; 4, 8: S2118; 5, 7: S2092; 6, 9: S2134; 10: S2514.

illeti, a Győrből közölt példányokkal. Arányaik az előbbieket nyújtottabb formáihoz állnak közel (KOZÁK 1966, 82, 2. ábra 11–13; 83, 3. ábra 1–9; SZÖKE 1974, 88, V. t.).

Bizonyosan a 19. századhoz köthető végül egy peremtöredék (3. kép 2), mely egy kívül-belül ólomházas fazékkéféle tárolóedényhez tartozott. Ennek anyaga világos, barnászörös, kevés barna színű kavicszúzalékot tartalmaz. A perem kiképzése egyszerű, kihajló, négy-szögletes lezárású, a váll hangsúlytalan, rajta egy keskeny sávban hornyolatok futnak körbe. Érdekessége, hogy fehér angób borítja, melyre a külső oldalon különböző színű, függőleges mázcsíkokat eregettek, barnássárgát, zöldet és sötét, feketéslilát, majd az egész edényt még egy réteg, egészen halványsárga árnyalatú mázzal vonták be. Ez a díszítési mód a 19–20. században rendkívül népszerű csákvári „csikos” fazekak sajátja (KRESZ 1987, 21; KRESZ 1991, 60. kép). Régészeti kontextusból mindedig egyetlen darabot ismerünk, a már említett székesfehérvári leletegyüttesből (SIKLÓSI 2002, 63, 26. ábra, ltsz. 82.66). A pápai példány peremkiképzése jóval egyszerűbb, mint az eddig közölt példányoké, a valószínűsíthető, tojásdad test és a díszítési mód azonban árulkodóak. A töredék sajnos egy modern akna betöltéséből került ki, melybe ugyan a korábban bolygott kultúrrétegek földjét töltötték vissza, így azonban nem keltező értékű. Feltételezhetően korábbi, mint a néprajzi gyűjtésekből ismert edények.¹⁵

Mázatlan fazekak

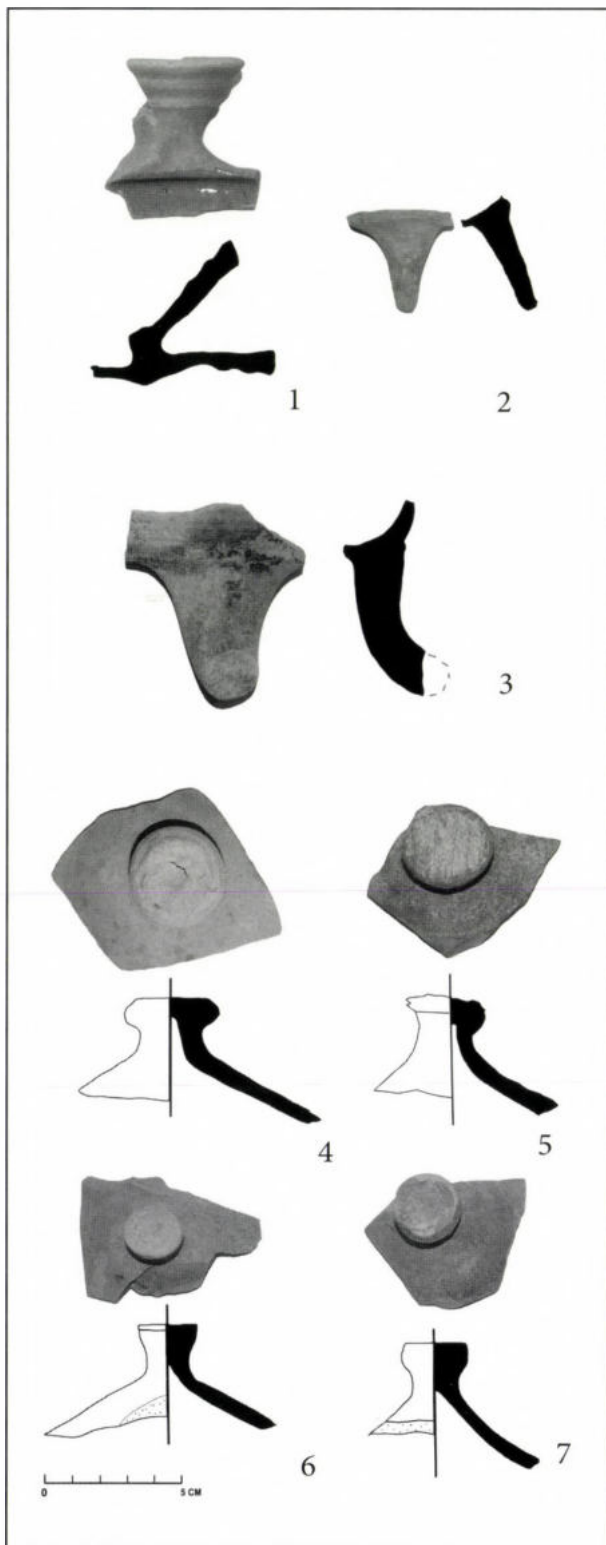
A mázatlan fazekak egyértelműen azonosítható töredékeinek túlnyomó többsége a 16–17. századi rétegekből került ki. Ennek oka egyrészt a pincebetöltés és a későbbi stratigráfiai egységek leletanyagának erősebb töredezettségében keresendő. Másrészt úgy tűnik, a 18. században ezeket az edényeket a korsókéhoz igen hasonló anyagból készítették, így oldaltöredékek esetében elkülönítésük nem lehetséges.

A kora újkoron belül inkább korainak szá-

mító „osztrák típusú fazekaknak” (HOLL 2005, 89) érdekes módon mindegyik töredéke vagy a pincebetöltésből, vagy a felső, kevert rétegekből került elő. Valószínűleg korábbi rétegekből keveredtek be. Redukált égetésűek, több-kevesebb grafitot tartalmaznak. A három peremtöredék egyikén sem látható bélyeg (4. kép 1–3).

A kifelé megvastagított peremű, mázatlan fazekak (4. kép 4–10) oxidált és redukált égetéssel egyaránt készültek. Anyaguk az előbbi esetben világos vörös színű, az utóbbiban középszürke, közepes mennyiségű, durva szemű csillámos homokot és sokszor kavicszúzalékot tartalmaz, amely felületüket érdessé teszi. A feldolgozott anyagban nem voltak olyan összeillő töredékek, melyek a teljes edények arányait mutatnák, néhány jellegzetes részformát azonban meg lehetett figyelni. A peremek legfőbb jellemzője, hogy kifelé megvastagítottak, így a klasszikus galléros peremekre emlékeztetnek. Ezek azonban az edényfalhoz simulnak, nem vagy csak alig alávágtak és valamelyest domborúak. Felső lezárásuk minden esetben lekerekített. A néhány nagyobb töredék esetében rövid, hengeres nyakrész és hangsúlyos váll járult ehhez a peremtípushoz. Hozzájuk tartozó fület, egyet lehetett azonosítani, ez a mázas fazekakhoz hasonlóan, a perem felső lezárásából induló, a vállhoz lefutó szalagfül (4. kép 7). Az azonosítás bizonytalansága az oldal- és fenéktöredékek esetében jelentkezik leginkább, az edények alja feltételezhetően erőteljesebben szűkült. A legkorábbi, 15–16. századi rétegből származó darab peremformája nagy hasonlóságot mutat az azonos korszakból származó mázas darabokkal. Ez egyébként vállán beszűrődött mintával díszített (4. kép 10). A későbbi darabok díszítése a vállon körbefutó néhány hornyolatban merült ki (4. kép 4–5).

Az ismertetett jellemzők alapján az edénytípus rokonságot mutat a Sümegen és Szigligeten is nagy számban előkerült 17. század végi mázatlan fazekakkal. (KOZÁK 1966, 81–82, 2. t. 6–9; 85, 4. t. 1–12; 86). A hódoltság területén Ozoráról közölt Gerelyes Ibolya jelentősebb,

5. kép Lábasedények és fedők töredékei. 1: S2273; 2: S2796; 3, 5, 6: S2487; 4, 7: S2118.

Abb. 5 Fragmente von Fussgefäßen und Deckeln. 1: S2273; 2: S2796; 3, 5, 6: S2487; 4, 7: S2118.

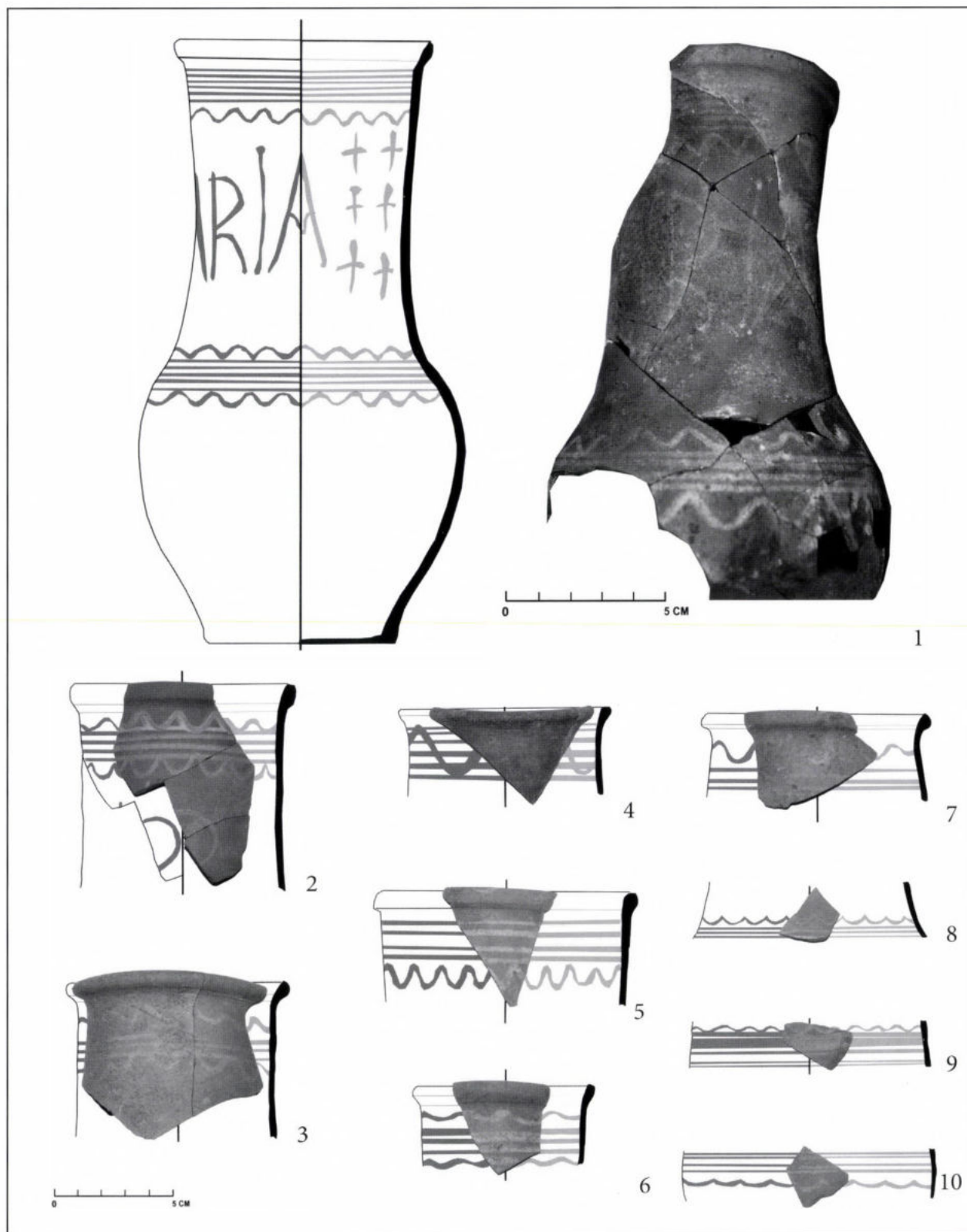
ilyen típusú leletanyagot, melynek késő középkori előzményeit is meghatározta a helyi kerámiában, és fölhívta a figyelmet azok hasonlóságára a sümeg–sarvalyi 15–16. századi leletekhez. (GERELYES–FELD 1986, 174). Az alaptípus hosszú időn átívelő létezését a Mórchida és Árpás közötti faluhelyen talált, legkésőbb a 16. század közepére, de inkább 15. századra keltezhető fazéktöredékek is bizonyítják (TOMKA 2011, 332–333; 348, 3. t. 1–13; 349, 4. t. 1, 3, 5–11). Bajcsa 16. század második felére datált mázatlan fazekai is e forma változatainak tekinthetők (KOVÁCS 2001, 199, Fig. 2. 1, 4–9).

Lábasok és fedők

A konyhai kerámiához tartozik a fazekakon kívül még néhány más, főzéshez-tároláshoz használt típus is, melyek jól felismerhetők, azonban mindig csak viszonylag kis számban képviseltetik magukat a kora újkori leletegyüttesekben. A töredékek a pincebetöltésből, illetve 18. századi rétegekből kerültek elő (5. kép 1–7).

A feldolgozott leletanyag mindössze néhány lábashoz tartozó láb- és fogótöredéket tartalmazott. Ezek anyaga megegyezik a galléros peremű, mázas fazekakéval. Ahol az edény testéből is maradt valamennyi, jól látható, hogy belül ólommázások voltak, illetve külső oldaluk lehetett a fazekakhoz hasonlóan rovátkolt (5. kép 3). Egy fogó került elő, ez korongolt, rövid, tölcserként kiszélesedő, üreges, tehát szinte biztos, hogy még egy hosszabb fanyelet rögzítettek hozzá. Az edény oldalához csatlakozott, ferdén fölfelé állt (5. kép 1).

A fedők között a 19. század előtt nagyon ritkán találni mázas darabokat, és ez a pápai leletanyagra is igaznak látszik, az eddig átnézett töredékek között ugyanis egy sem volt. Oxidált és redukált égetéssel egyaránt készültek. Anyaguk nem túl finom, de nem is durva, oxidált égetésnél sárgászöld, közepes mennyiségű, apró szemű csillámos homokot tartalmaz. A fedők a csonkakúp alakú típusba tartoztak. Főleg gombjaikat lehetett jól azonosítani, ennek

6. kép Tejesköcsögök töredékei. 1–3, 7: S2414; 4: S2038-S2062; 5: S2417; 6, 8–10: S2273.
 Abb. 6 Fragmente von Milchkrügen. 1–3, 7: S2414; 4: S2038-S2062; 5: S2417; 6, 8–10: S2273.

alapján két csoportot lehetett meghatározni a leletanyagban. Az egyik gombtípus vaskosabb, felső része elkülönül a fogótól, gombja tagolt. Tetejükön nagyon erősen látszik a korongról a levágás nyoma, egy esetben olyan durván szedték le, hogy a fedő eldeformálódott (5. kép 4–5). Az ilyesfajta hanyagságot egyébként más típusoknál is látni fogjuk, úgy tűnik, nem tekintették hibának. A másik fedőváltozat kisebb, a gomb karcsúbb, kevésbé tagolt (5. kép 6–7).

Folyadéktárolók

A folyadéktárolók nagy része egyszerre töltött be konyhai és asztali funkciót, így ezeket külön kategóriába soroltam. A változatos típusok ismertetése során az inkább csak tárolásra használt edények felől haladok a dekoratívabb, tálalásra, esetleg a lakás díszítésére is szolgáló edényformák felé.

Tejesköcsögök és szűrőedények

A speciális funkciójú, jól azonosítható edénytípus, a tejesköcsög vagy csupor a néprajzi kutatásokban már régóta ismert, és egyre többször bukkan föl régészeti anyagközlésekben is. Újkori formájában a fazekakhoz hasonlított, de azoknál keskenyebb, nyújtottabb volt. Ezen belül számos változata létezett, a hengeres testűtől az erősen hasasodóig (CSUPOR–CSUPORNÉ 1998, 63). Kiöntője nem volt, lehetett fületlen vagy rendelkezhetett egy függőleges füllel, mely vagy a peremből, vagy a nyakból indult ki. Általában mázatlan volt, illetve lehetett csak belül mázas. A külső-belső mázazásuk igen ritka. Díszítése vidékről vidékre változott (IGAZ–KRESZ 1965, 105–106).

Pápán körülbelül 60 db, ilyen edényhez tartozó töredék került elő, egy 17. századi (S2134), a többi 18. századi kontextusból (6. kép 1–10). A helyi változat anyaga kétféle lehetett: keményebb, élénk téglavörös, a törésfelületeken sötétszürke, soványító szemcséket nem tartalmazó, vagy kissé puhább, sárgászöld, melyben kevés csillámos homok és némi apróra tört ka-

vics figyelhető meg. Peremük kissé kifelé ívelő, külső oldaluk domború, megvastagított, ezen belül több változat lehetséges. Hozzájuk tartozó fültöredék nem volt a feldolgozott anyagban. A nyak körülbelül a hassal azonos magasságú, széles, nem mindig sikerült tökéletesen hengeresre, több edénynél kissé domború vagy homorú. Az edénytípus legnagyobb átmérő a gömbös has közepénél található, a fenék erőteljesen összeszűkül. Minden esetben mázatlanok, nagyon jellegzetes a külső oldalukat díszítő, mára legtöbbször eléggé lekopott, fehér festés. Többségüket egyenes és hullámvonalak kombinációival díszítették, melyek több sávban, a perem alatt, a nyakon és a vállon jelentek meg. Egy, összeállítható profilú edényen ezen kívül két sorban a nyakon függőleges irányú kis keresztet és a talán másodlagosan ráfestett MARIA nevet lehetett megfigyelni (6. kép 1). A keresztet valószínűleg babonából festették föl az edényre, hogy megvédje a boszorkányok rontásától, illetve, hogy a beleöntött tejnek nagy föle legyen (KRESZ 1991, 16). A névvel kapcsolatban felmerül az a magyarázat, hogy az Szűz Máriára utal, és hasonló okból írták föl az edényre, azonban az is elképzelhető (inkább ezt támasztja alá a felirat másodlagos jellege), hogy egykori tulajdonosát jelöli.

A tejesköcsög edénytípus régészeti kontextusból a 17–18. sz. fordulójáról és annál későbből ismert. Kerültek elő tejesköcsögök Sümegről, Barcs–Bevásárlóközpont lelőhelyről, Válról valamint Székesfehérvárról (KOZÁK 1966, 84, 2. kép 4–5; RÓZSÁS 2004, 72; HATHÁZI–KOVÁCS 1996, 47–48; SIKLÓSI 2002, 26, 48, 11, 3. ábra; 126–129, 88–90. ábra). Az utóbbi lelőhelyről kikerült darabok formája nagyon hasonlít a pápaiakéhoz, a minták összeállítása és elhelyezése azonban eltérő.

Szintén konyhai munkákhoz, leginkább tejfeldolgozáshoz, esetleg bor- vagy sörkészítéshez használták a mázatlan szűrőedényeket, melyeknek körülbelül tucatnyi töredéke került elő, mind 18. századi kontextusból. Redukált égetésűek, anyaguk finoman iszapolt, kevés,

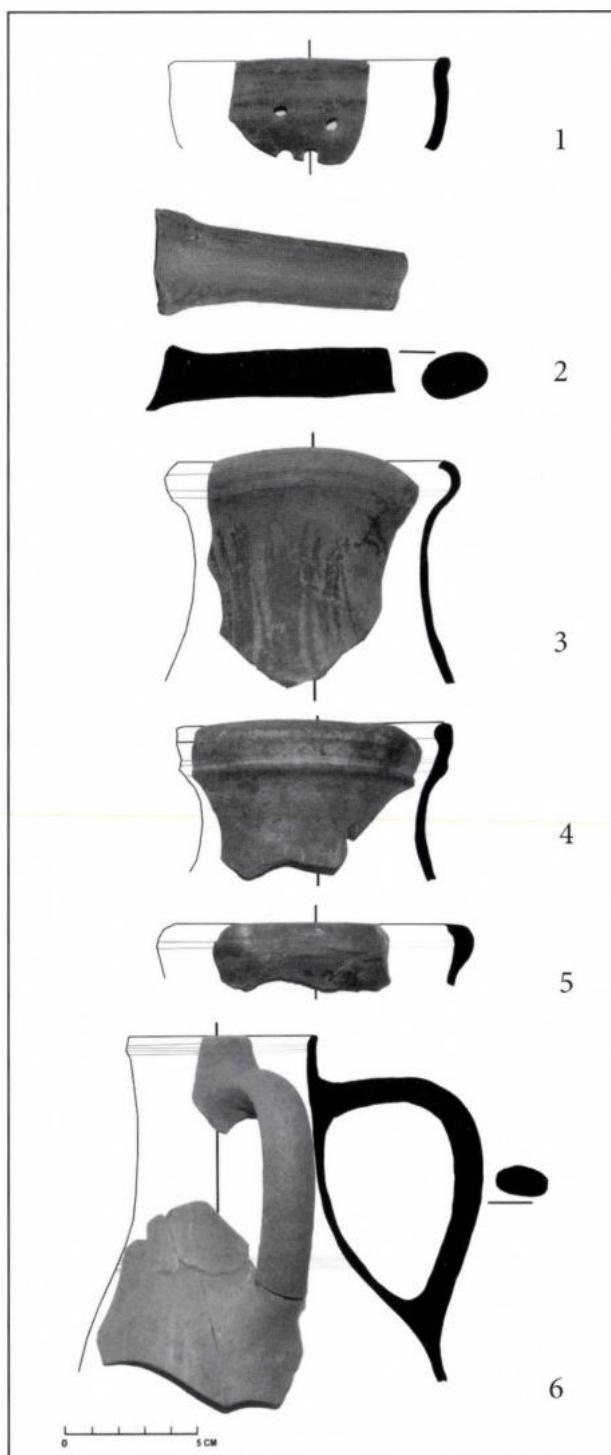
nagyon apró szemű csillámos homokot tartalmaz. Az egyetlen peremtöredék kisebb méretű, 10 cm-es átmérőjű szűrőedényhez tartozhatott. Két fogót lehetett feltételelesen meghatározni, mindkettő vízszintes állású, hosszú, vaskos, kör átmetszetű. Az egyiknek elkeskenyedő végét visszakunkorították. Mindegyik szűrőedény töredék polírozott (7. kép 1–2).

A közölt leletanyagból Óbudáról és Szolnokról ismerünk szűrőedény-töredékeket, illetve Székesfehérvárról is került elő néhány darab. Ezek 17. századi kontextusból származnak és nagyobb edények töredékeinek tűnnek. (BERTALAN 2004, 51–52, 61, 34. kép; KOVÁCS 1984, 23; 23. t. 4–5).¹⁶ A pápai leletek nem csak méretükben különböznek az említettektől, hanem redukált égetésükkel és polírozott felületükkel is eltérnek. A felsorolt párhuzamok mázasak, az Óbudán talált leletek pedig valószínűleg félkészek, ezért nem került rájuk máz. Úgy tűnik tehát, hogy még az eddigi leletek inkább a tálakhoz állnak közel, Pápán a szűrőedények a korsókészítők munkájához kapcsolódnak.

Mázatlan folyadéktárolók

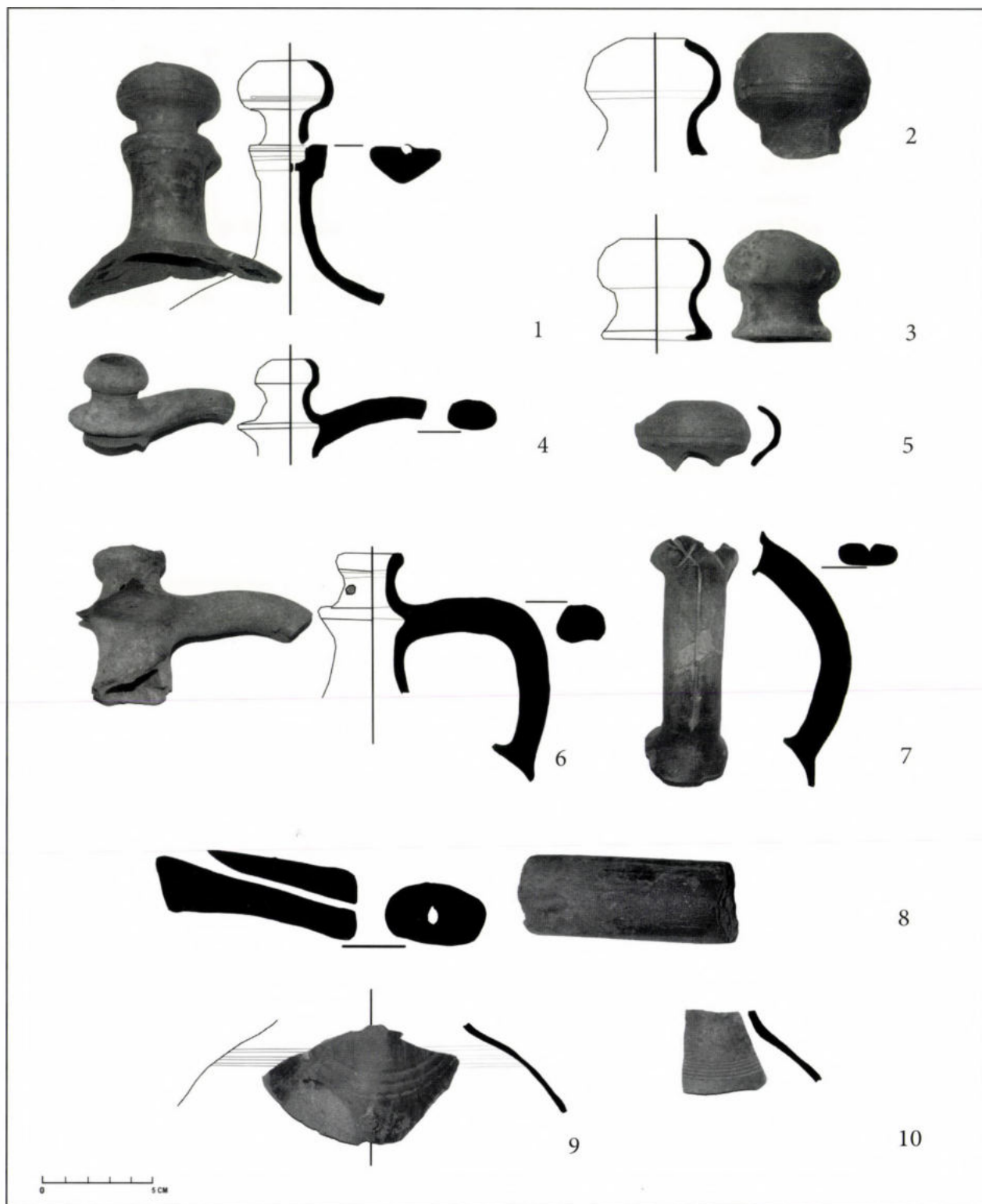
A leletanyagban azonosítható folyadéktárolók túlnyomó többsége mázatlan volt (7. kép 3 – 8. kép 10). Oxidált és redukált égetéssel egyaránt készültek, anyagukban egy finomabb és egy durvább változatot lehetett megfigyelni. Előbbi nagyon kevés, nagyon apró szemű, csillámos homokot, utóbbi durvább homokot, esetenként kevés, apróra zúzott kavicsot tartalmaz. Mindkét változat kissé meszes, de a mészkukacosság nem jellemző. Az oxidált égetésű darabok színe élénk, kissé barnásvörös, a redukált égetésűeké grafitiszürke. A korai és a késői rétegekben egyaránt megtalálhatóak, azonosítható darabjaik leginkább a pincebetöltésből kerültek elő.

A mázatlan folyadéktárolók között két formacsoport vált el egymástól élesen, melyek, egyelőre úgy tűnik, nem függenek össze az anyag milyenségével. Az egyik alapforma a széles, hengeres nyakú, tojásdad testű edény.

7. kép Szűrőedények, redukált és oxidált égetésű korsók töredékei. 1: S2487; 2: S2417; 3: S2391; 4: S2134; 5: S2414; 6: S2012.

Abb. 7 Fragmente von Siebgefäßen, durch Reduktionsbrand und Oxidationsbrand hergestellten Krügen. 1: S2487; 2: S2417; 3: S2391; 4: S2134; 5: S2414; 6: S2012.

8. kép Redukált és oxidált égetésű korsók töredékei. 1: S2273; 2–3: S2391; 4: S2134; 5: S2417; 6: S2118; 7: S2514; 8: S2033; 9: S2414; 10: S2487.

Abb. 8 Fragmente von durch Reduktionsbrand und Oxidationsbrand hergestellten Krügen. 1: S2273; 2–3: S2391; 4: S2134; 5: S2417; 6: S2118; 7: S2514; 8: S2033; 9: S2414; 10: S2487.

Ezek pereme lehet egyenes, egyszerű lezárású vagy kissé kihajló, behúzott lezárású. A nyak lefelé enyhén szélesedik, tagolatlan. Az ovális vagy kör átmetszetű fül a perem alatt indul és a vállhoz fut le (7. kép 6). Válluk hangsúlytalan, egyenletesen szélesednek a has közepéig, majd fokozatosan összeszűkülnek (7. kép 3, 6).

A másik csoport a fülkarimás korsóké. Ezek között két fő forma különült el: az egyiknél a szájrész csonkakúp alakú, karimával záródik (8. kép 6), míg a másikinál a szájrész gömbös taggal zárul (8. kép 1–5). Az előbbi archaikusabb forma, az utóbbi a 17. század második felétől jelenik meg. Közös jellemzőjük a szájrész alatt körbefutó karima, ebből indul a fül, mely szinte derékszögben megtörve a vállhoz fut le. A pápai korsók fülei igen vaskosak, átmetszetük ovális vagy lekerekített sarkú háromszög alakú. Gyakran lyukasztották őket, ami abban az esetben, ha teljesen átütötték a fület, szolgálhatott madzag átfűzésére a felfüggesztéshez (ami magyarázná robusztusságukat), de az is elképzelhető, hogy a jobb átégést akarták így segíteni. (8. kép 8). Nem került elő egyértelműen az úgynevezett „csöcsös” korsókra utaló töredék, ahol az átfúrt fülön át lehet inni az edényből. Két esetben a szájrészt fúrták át, ami az egyik esetben a fület is érinti, tehát szolgálhatott a légbuborékok megszüntetésére a fül és az edényfal között (8. kép 1). A másik korsónak azonban nem a fülénél fúrták át a szájrészt, ennek a lyuknak a célja egyelőre ismeretlen. (8. kép 6). Egy esetben lehetett a fülkarimával egy vonalban rostélyt megfigyelni a nyakban (8. kép 1). A nyak egyébként ennél a formánál keskeny, hengeres, rövid, csak a vállhoz való csatlakozásnál szélesedik ki. A váll hangsúlyos, az edény itt a legszélesebb, majd az edény aljáig fokozatosan szűkül.

Mindkét formacsoportot azonos mértékben, igen egyszerűen díszítették. A széles nyakú korsók peremrészét gyakran tagolták enyhén kiemelkedő bordákkal vagy hornyolatokkal. Utóbbiakat előszeretettel alkalmazták mindkét típus száj-, nyak- és vállrészén (8. kép 9–10).

Egy korai, 16–17. századi fülön bevagdosott minta látható (8. kép 7). A legjellemzőbb díszítési mód azonban a polírozás volt. Ezt úgy hozták létre, hogy az edényt égetés előtt olajos ronggyal átdörzsölték, majd kavicsal vagy más, sima felületű tárggyal sikálták (PARÁDI 1963, 225).¹⁷ Ezt a felületkezelési módot általában redukált égetésű korsókhoz szokták kötni, Pápán azonban oxidált égetésű darabokon is előszeretettel alkalmazták (7. kép 6). A polírozás minősége a pápai kerámiákon egyébként nem túl jó, gyakran nem sikerült a kívánt, egyenletesen fényes felületet elérni, illetve sokszor szinte „fölgyalulták” az edény falát. Úgy tűnik azonban, hogy ez – ahogy a fedők esetében sem –, nem zavarta a pápaiakat, és nem tekintették az edényeket rontott daraboknak. A korsók megformálásában is tapasztalhatunk különféle anomáliákat, feltűnő mértékű aszimmetriát, mind a test, mind a fülek esetében. Utóbbiakat sokszor nem túl szilárdan rögzítették, ugyanis még más típusoknál a fültöredék legtöbbször az edényfallal együtt található meg, addig a korsófülek egy része egyszerűen elvált a testtől, és így került elő.

Hazánkban az eddigi kutatások inkább a hódoltsági lelőhelyek mázatlan korsóira fókuszáltak, melyek jellegzetes balkáni jegyeket mutatnak, ám a pápai leletek formavilága különbözik tőlük.¹⁸ Egyrészt az csonkakúp alakú szájrésszel rendelkező korsók képében középkorias jegyeket őriz. Ezt a típust a hódoltság területén is megtalálhatjuk, de feltételezhető, hogy ott is a helyi hagyományokat követő mesterek gyártották. Igen közeli formai párhuzamot mutat például egy szűrőlemezes, székesfőhérvári lelőhelyű korsó, melynek vaskos fülét hosszában átfúrták (SIKLÓSI 1999, 19, 8. ábra, ltsz: 92.236). A széles nyakú korsók, különösen a behúzott peremek alapján, ugyancsak a középkorban már létező, ausztriai előképekre vezethetők vissza (HOLL 2005, 90, Abb. 50. 1–2). Másrészt a pápai edények a néprajzi kerámiával mutatnak kapcsolatot, amint az várható is egy nagyobb részt 18. századi leletanyag esetében.

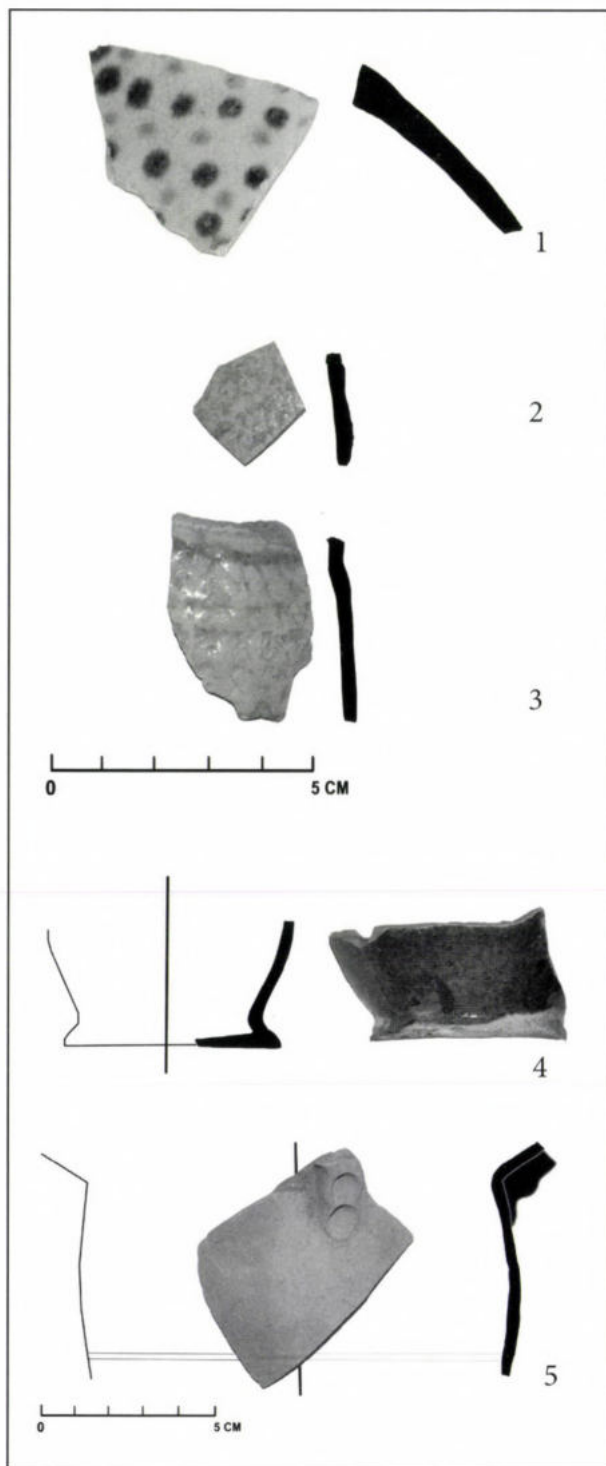
Érdekes emellett a polírozás intenzív használata. Ezt a felületkezelési módot az eddigi kutatás inkább a balkáni hatás alatt álló területekhez kötötte (TOMKA 2003, 313–314), Pápán azonban ilyesmivel csak kis mértékben számolhattunk.¹⁹ Figyelemre méltó, hogy 16–17. századi kontextusból is került ki néhány ilyen töredék, azonban ez egyelőre nem elég ahhoz, hogy végleges következtetéseket vonjunk le arra nézve, honnan és mikor jutott el ez a technika a városba, és miként vált népszerűvé (8. kép 7).

Ólommázás folyadéktárolók

A leletanyagból feltűnően kevés ólommázás folyadéktároló edény töredéke került elő (9. kép 1–5). Ennek feltehetően az lehet az oka, hogy a jó módú pápaiak inkább üveg- és fémedényeket tettek az asztalra, illetve jobban kedvelték az ónmázás darabokat, még konyhai használatra beérték a mázatlan változatokkal. A fazekak alapján is úgy tűnik, hogy a városi mesterek erősen takarékoskodtak az ólommázzal, talán mert nehezen tudták hozzá beszerezni az alapanyagokat.

Másodlagosan, 18. századi rétegekből került elő néhány korai, 16–17. század fordulójáról származó import edény töredéke. Közülük az első a legjobban azonosítható, ez egy sárgásfehér, nagyon finoman iszapolt anyagú, világos angób alapon zöld és barna mázpöttyesorokkal díszített, majd sárgás árnyalatú, átlátszó mázzal bevont, tojásdad alakú korsó oldaltöredéke (9. kép 1). Pontos párhuzama Pestről ismert, egy a 17. század elején záródó leletegyüttesből (ZÁDOR 2004, 218; 225, 9. kép). A típus különböző változatai Budán a Királyi Palota területén, több helyen is előkerültek. Holl Imre bajor, straubingi műhely termékeiként határozta meg őket, melyek az 1630-as évekig érkeztek Magyarország területére (HOLL 2005, 92).

A második import típusból öt darab, igen apró oldaltöredék került elő. Ezek anyaga élénk téglavörös, keményre égett. Belső oldaluk mázatlan, külső oldaluk világos angóbon színtelen ólommázzal borított. Jellegzetességük,

9. kép Ólommázás folyadéktárolók töredékei. 1: S2061; 2: S2487; 3: S2118; 4: S2038-S2062; 5: S2417.

Abb. 9 Fragmente von bleiglasierten Flüssigkeitsgefäßen. 1: S2061; 2: S2487; 3: S2118; 4: S2038-S2062; 5: S2417.

hogyan nem is annyira homokszemeket, mint inkább egészen apróra zúzott, fehér kavicsot szórtak a felületükre, majd eltérő, zöld- és barna mázfoltokkal vagy csíkokkal díszítették őket. Ez utóbbi csak a pápai darabok egyikén látszik, a csoport azonban jól azonosítható (9. kép 2). A töredékek valószínűleg kancsókhoz tartoztak. Holl I. a budai anyag alapján az 1580-as évekre helyezte a behozatalukat, osztrák vagy német gyártási helyet valószínűsítve (HOLL 2005, 96–97). Ugyanakkor Székesfehérvárról, 17. század végi–18. század eleji kontextusból is ismerünk ilyen technikával díszített, hasonló anyagú töredékeket. Ezek természetesen bekeveredhetnek korábbi rétegekből, azonban a pápai darabokkal együtt szemlélve őket, felvetődik, hogy nem volt-e a típusnak egy késői változata?²⁰ Erre a kérdésre azonban csak akkor adhatunk majd egyértelmű választ, ha sikerül több, zárt egységből származó leletet találni.

A harmadik ólomázas folyadéktároló-típushoz nem sikerült ennyire jó párhuzamokat találni, azonban jellemzői valószínűsítik, hogy importként vagy ajándékként érkezett a városba. Anyaga finoman iszapolt, halvány vörös, kevés, nagyon apró mészszemcsét tartalmaz. Belső oldala szintelen mázzal borított, kívül fehér angóbbal vonták be, majd háromszögekből álló mintasorokat pecsételtek rá, végül szintelen mázat kapott, és a perem indítása alatt még egy zöld mázcsíkkal díszítették. Kisebb pohárhoz tartozhatott (9. kép 3).

Az említett néhány tárgyon kívül még két darab volt viszonylag jól azonosítható. Az egyik egy vörös anyagú, külső oldalán fehér angóbon fényes, zöld mázas korsó aljtöredéke, mely egyébként eléggé elterjedt a 17–18. században, csak ebben a leletanyagban számít ritkaságnak (9. kép 4). A másik, egy barnászörös anyagú edény oldaltöredéke a perem indításával. Ennek érdekessége a kívülről a perem alá rögzített, ujjbenyomással díszített, hasáb alakú fül(?), illetve, hogy csak a perem belső oldalát borítja fehér angób és azon szintelen máz. Az edény formája nemigen helyezhető el a meg-

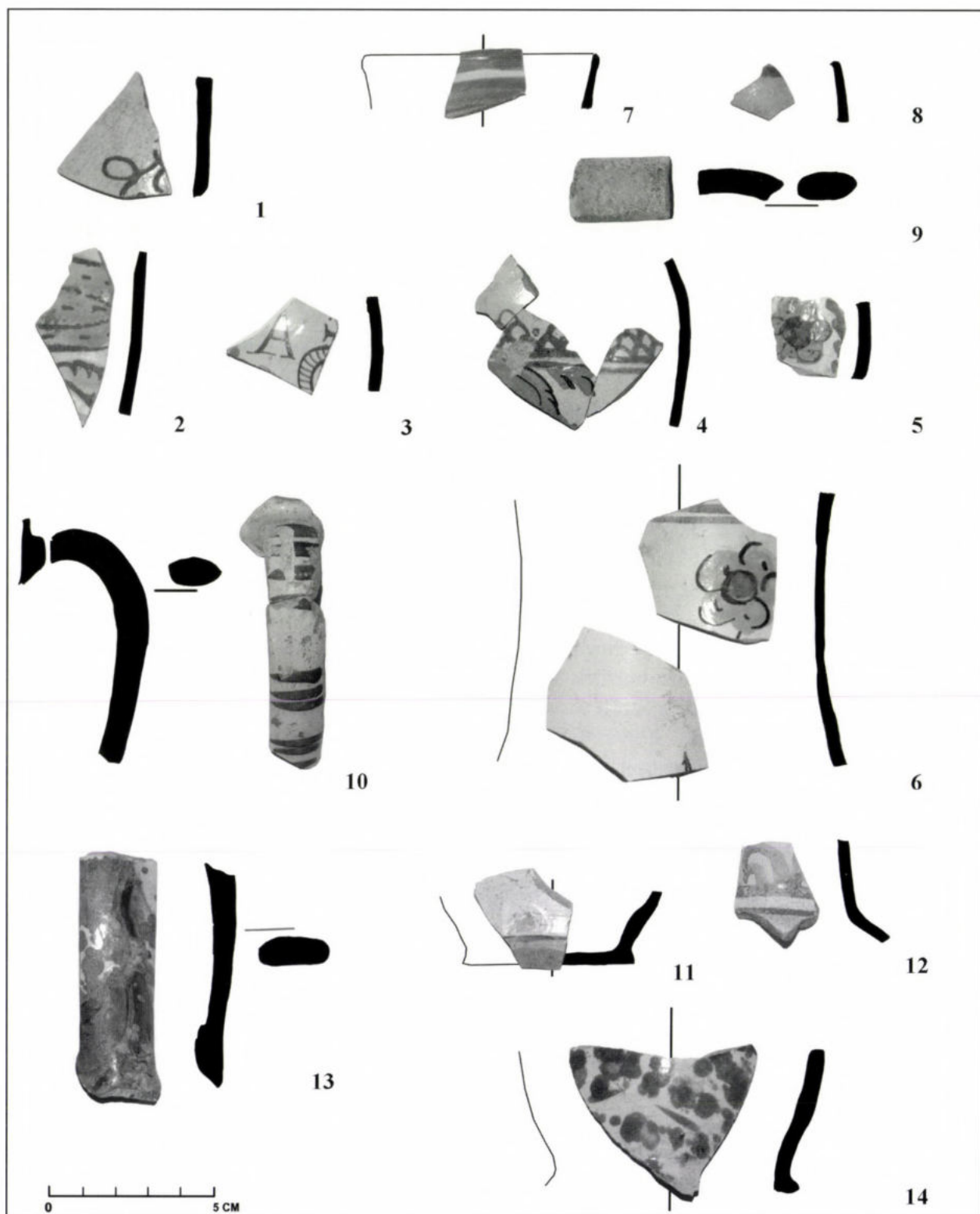
szokott típusok között, de a perem szélessége és viszonylagos lapossága miatt valószínűleg éjjeliedény lehetett (9. kép 5).

Ónmázas folyadéktárolók

Valamivel nagyobb számban képviseltetik magukat, bár szintén nem számítanak gyakran a feldolgozott leletanyagban az ónmáz as folyadéktárolók töredékei (10. kép 1–14). Mivel kevert rétegekből kerültek elő, így sajnos keltezésükre csak tágabb határokon belül van lehetőség, ráadásul többségük igen kicsi töredék, ezért formakincsük is csak valószínűsíthető. Leginkább a máz fölötti festés stílusának vizsgálata nyújthat valamilyen kutatási szempontot.

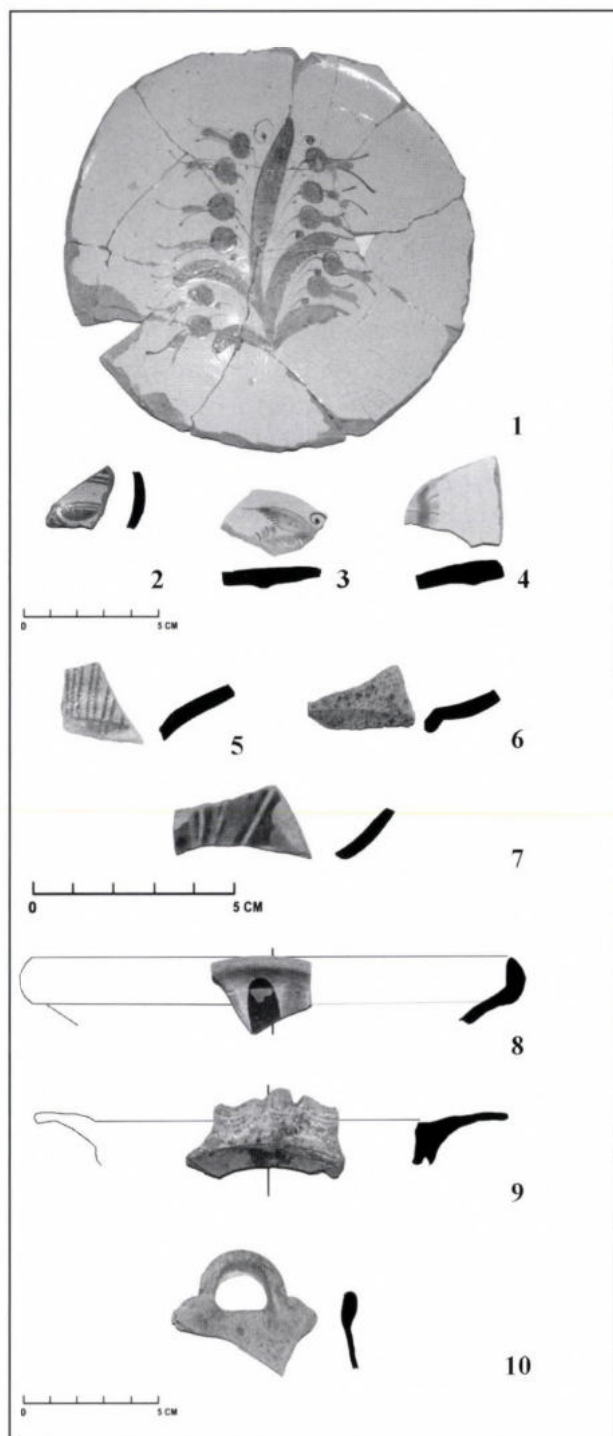
Klasszikus, habán stílusban díszített töredék igen kevés került elő. Ezek anyaga halvány vörös, keményre égetett. Két darab a lelőkörményei alapján viszonylag korainak, 17. századnak tűnik. Mindkettő igen kopott, sokat használt, mázuk szinte fénytelen. Az egyik egy koszorú részlete látható, fehér alapon feketével kontúrozva, halványzölddel kitöltve, a másikon egy virág részlete, feketével kontúrozva, halványlilával kitöltve (10. kép 1, 5). A koszorúmotívumhoz számos késői, 17. század végi–18. századi párhuzamot találhatunk, bár ezeken az ábrázolás sematikusabb. (KATONA 1974, 176; GAÁL 2010, 450, 14. t. 15–16; BIKIĆ 2012, 219, Fig. 13). A harmadik töredéken egy A betű és talán egy keresztábrázolás részlete látható (10. kép 6). Anyaguk alapján ebbe a csoportba lehetett még sorolni néhány egyszerű kékre illetve egy halványlilára festett mázas darabot is (10. kép 2–4).

Egy gömbös vagy ovális testű korsó oldalából maradt meg a legtöbb, ezen a legjellegzetesebb, fehér alapon kék alapminták, illetve feketével kontúrozott, sárgával és kézzel kitöltött növényi motívumok bukkannak fel. A díszítő sávot lezáró ívsorok és az alattuk húzódó vízszintes csíkokból indított minta több, 17. század legvégére, 18. század elejére keltezhető, hasonló formájú edényen is megtalálható.

10. kép Ónmázás folyadéktárolók töredékei. 1–2: S2503; 3–5: S2391; 6: S2414; 7, 9, 11: S2064; 8, 12: S2417; 10: S2033; 13: S2487; 14: S2175.

Abb. 10 Fragmente von zinnglasierten Flüssigkeitsgefäßen. 1–2: S2503; 3–5: S2391; 6: S2414; 7, 9, 11: S2064; 8, 12: S2417; 10: S2033; 13: S2487; 14: S2175.

11. kép Ón- és ólomházas tálak és tányérok töredékei. 1, 3–4: S2414; 2: S2033; 5–6: S2134; 7: S2391; 8–9: S2039; 10: S2038–S2062.

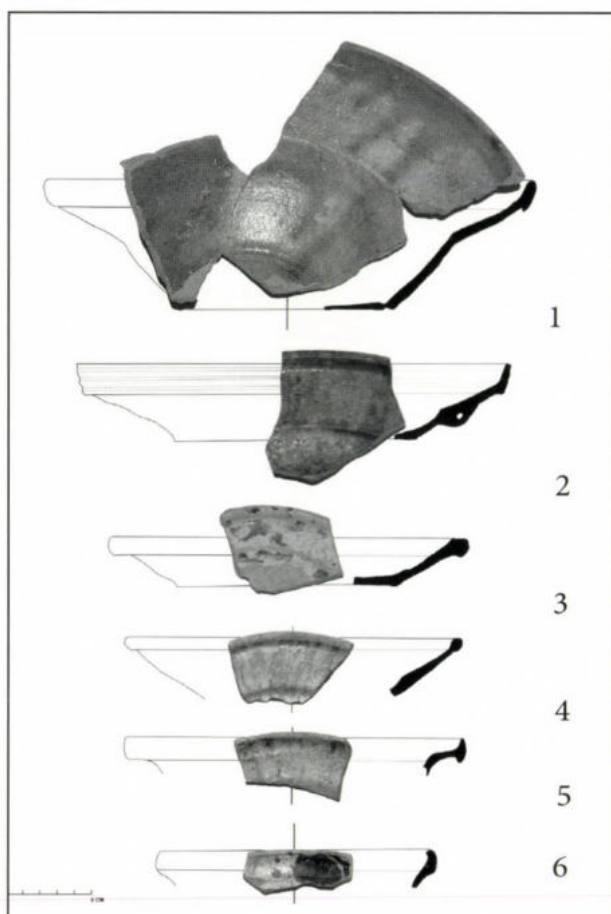
Abb. 11 Fragmente von zinn- und bleiglasierten Schüsseln und Tellern. 1, 3–4: S2414; 2: S2033; 5–6: S2134; 7: S2391; 8–9: S2039; 10: S2038–S2062.

(KOZÁK 1964, 231, 13. kép; HABAN MYTH 2007, 49, Kat. 60; 51, Kat. 63). Még egy, ugyanilyen színekkel díszített, apró oldaltöredéket sorolhatunk ide (10. kép 7–8). Ugyanennek a típusnak késői utánérzését fedezhetjük fel egy, vékonyfalú, kifejezetten keményre égetett, téglavörös, semmilyen látható szemcsét nem tartalmazó anyagú, nagyon jó minőségű, egyenletesen eloszló mázú, hosszú, hengeres nyakú kancsó díszítésén, melynek kontextusa a 19. századi keltezését sem zárja ki (10. kép 10).

Az ónmázás kerámia többsége anyagában és díszítésében is különbözik az eddig leírtaktól. Ezek kifejezetten világos, puha, könnyen karcolódó anyagúak, mely apró, fekete szemcséket tartalmaz. Az edények jelentős része valószínűleg szélesebb szájú folyadéktároló volt, viszonylag vékony, ovális átmetszetű füllel, melyet néha keresztben (tehát nem hosszában, mint a mázatlan korsókét) átfúrtak. Ez feltehetően más anyagból készült fedél rögzítésére szolgálhatott. Díszítésükből eltűnt a fekete kontúrozás, általában kézzel festettek. A motívumok ritkán egyszerű, ornamentikus elemek (10. kép 12), legtöbbször csak vízszintesen körbefutó vagy a füleken sorakozó, keskeny csíkok (10. kép 9, 11), illetve előfordulnak még fröcskölt és márványozott minták is (10. kép 13–14). Legutóbb V. Bikić közölt Belgrádból egy nagyobb, ilyen jellegű, 18. századi leletanyagot, azonban ez a távoli lelőhely inkább csak a típus széleskörű, közép- és kelet-európai elterjedését mutatja (Bikić 2012, 215, Fig. 8. a–b). Valószínűleg a mai Magyarország területén is több helyen megtalálható, azonban a késői anyagok közlésének hiánya egyelőre megakadályozza a párhuzamok feltérképezését (GAÁL 2010, 449, 13. t. 5).

Asztali kerámia

A feldolgozott pápai leletanyagból a tálak és tányérok sorolhatók egyértelműen ebbe a csoportba, melyek igen nagy formai és díszítésbeli változatosságot mutatnak. Mivel az alapforma

12. kép Ólomházas tálak és tányérok töredékei.
1: S2092; 2: S2414; 3: S2417; 4: S2391; 5: S2175;
6: S2161.

Abb. 12 Fragmente von bleiglasierten Schüsseln
und Tellern. 1: S2092; 2: S2414; 3: S2417;
4: S2391; 5: S2175; 6: S2161.

felbukkanása viszonylag késői, ez egyike a régészeti irodalomban legkevésbé feldolgozott típuscsoportoknak. Emiatt az egyes változatok származási helyét, pontos keltezését meghatározni egyelőre csak ritkán lehet.

Ónmázás tányérok

Az ónmázás tányérok töredékei igen kis számban a 18. században záródó egységekből és a felső, kevert rétegekből kerültek elő (11. kép 1–4).

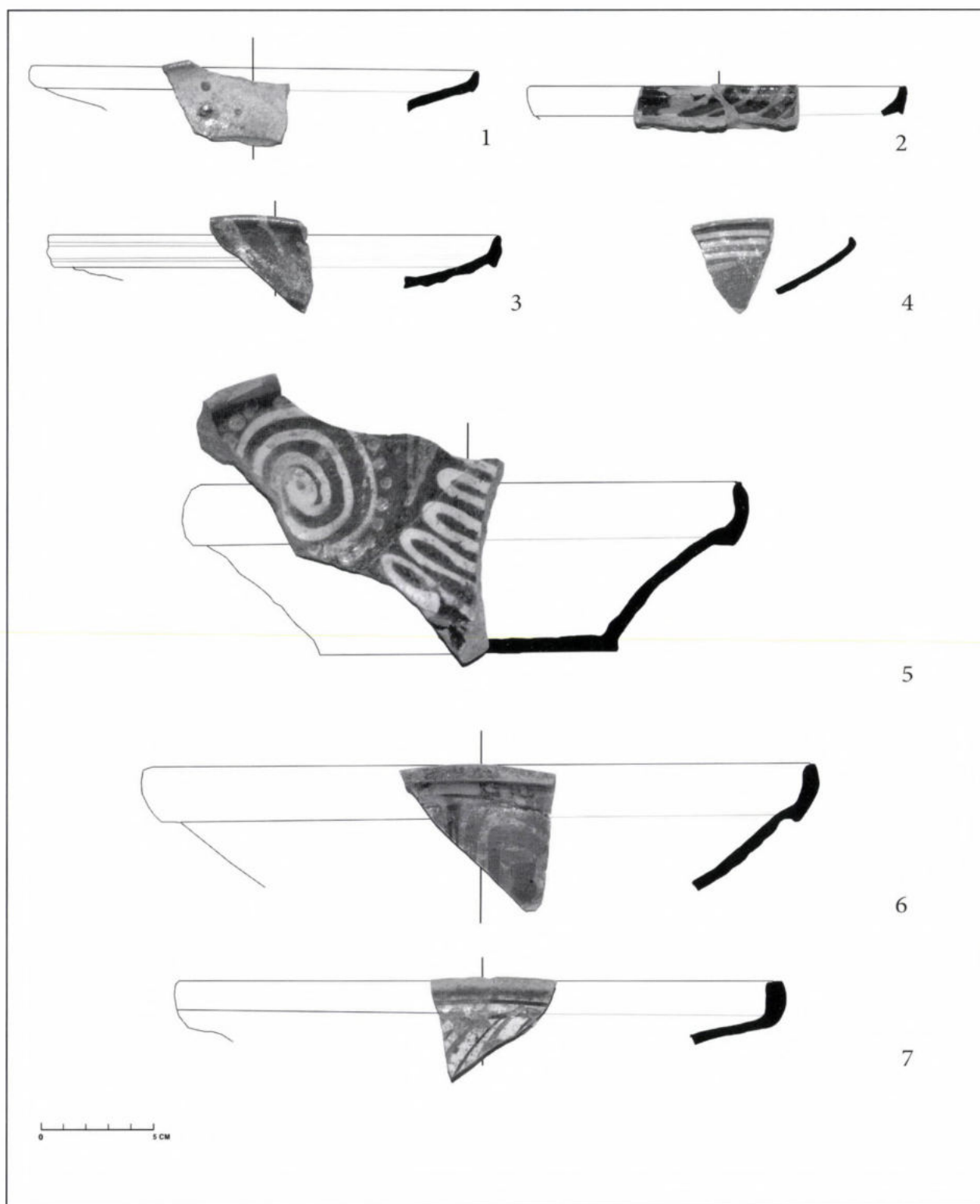
Import és egyedi tálak és tányérok

Csakúgy, mint a folyadéktárolók esetében,

itt is akadt néhány olyan töredék, melyeket nem lehetett általános típusokba sorolni. Egy korai, import darab a 17. századi rétegből származik. Ez egy zöld, vörös és sötétbarna színű, vékonyan írókázott csíkokkal díszített fehér, finoman iszapolt anyagú tányér kihajló peremtöredéke (11. kép 5). Holl Imre ezt a típust azonos csoportba sorolta a pöttyös díszítésű korsókkal, bajorországi, straubingi eredetet valószínűsítve. Gaál Attila Szekszárd Újpalánkról közölt egy ilyen tálat, felsorolva ismert párhuzamait. Ezek és az edény előkerülési helye alapján ő 17. század végi használatot valószínűsített, ellentétben Holl Imrével, aki a 17. század első harmadára tette e tárgyak gyártását és az országba érkezését. (HOLL 2005, 91–93, Abb. 52. 1, 3; GAÁL 2010, 404–405, 439, 3. t. 1–2). Erre az ellentmondásra a tál jó minősége adhat feloldást, az ilyen, díszkerámiának is tekinthető edényeket ugyanis sokszor generációkon keresztül használták. Ugyanebből a rétegből került elő egy sárgásfehér, szintén finom anyagú, kisebb tányér töredéke, amely belső oldalán világos angób alapon fröcskölt, barnáslila mázzal díszített, majd színtelen mázzal borított. Bár pontos párhuzama egyelőre nem ismert, vélhetően ez sem a környéken készült (11. kép 6).

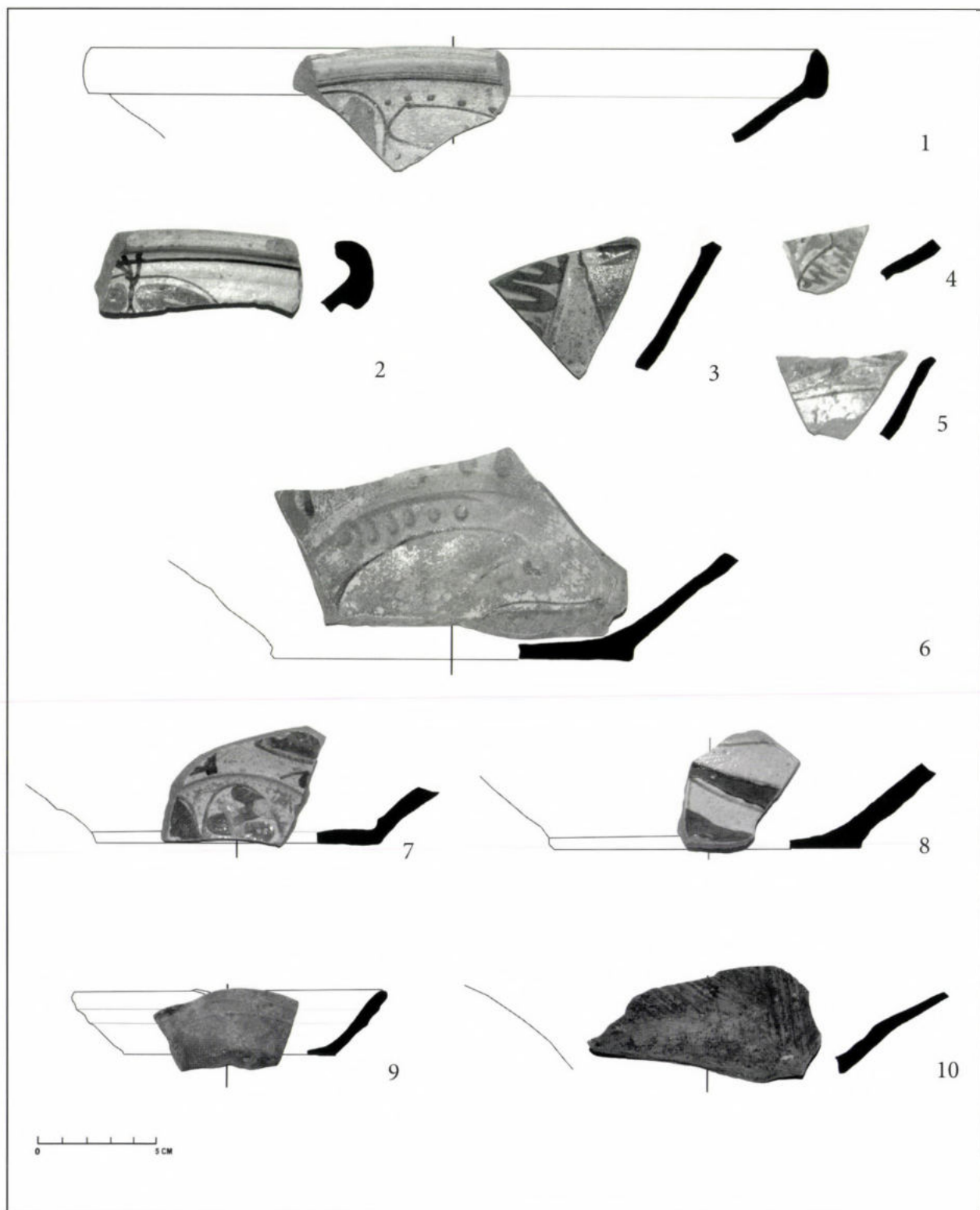
Akad néhány 18. századra keltezhető, a többitől különböző táltöredék is. Ezek közül egyet lehetett jó azonosítani, egy csorgatott mázas, azaz „sásleveles” díszítésű peremet (11. kép 8). Ezt a típust Gerelyes Ibolya a 18. század elejére keltezte, a tabáni leletek alapján a visszafoglalás után betelepülő, rác lakossághoz kötötte. Ilyen tálat az ugodi vár feltárása során is találtak. (GERELYES 1985, 234, 8. ábra; 236, 10. ábra; 237, 11. ábra; BENDA 2006, 106, 5. kép. MITHAY 1988a, 78, 22. ábra 4–5).

Igen finom, világossárga színű anyagával határozottan elkülönül a többitől egy fekete alapon írókázott díszű töredék (11. kép 7). Két másik darab pedig érdekes fülmegoldásával emelkedik ki: az egyik vízszintes állású, préseléssel készült, rajta angyalfej látható, még a másik füle függőleges állású, ívelt. Mindkét edény-

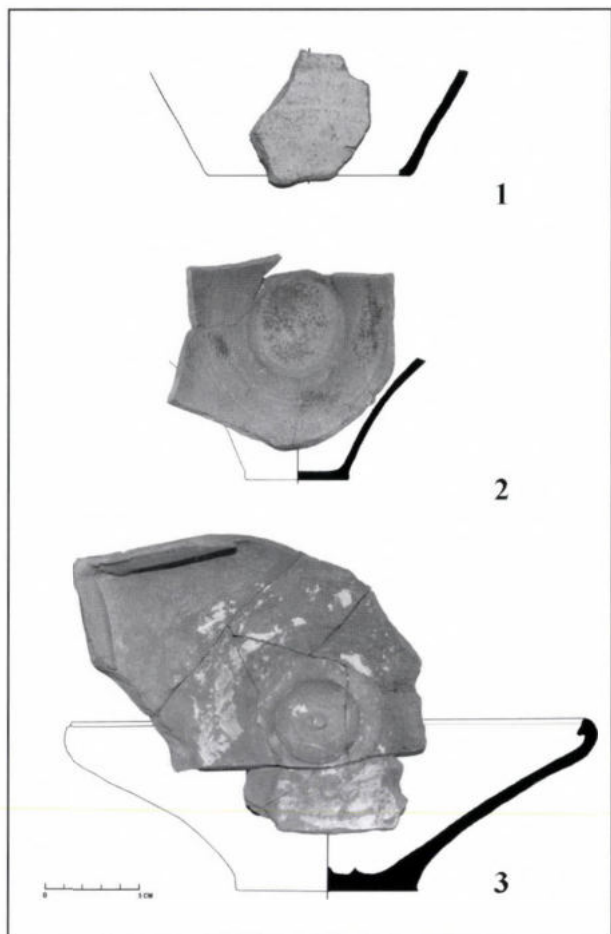
13. kép Ólomházas tálak és tányérok töredékei. 1: S2118; 2: S2487; 3, 6: S2161; 4–5: S2391; 7: S2039.

Abb. 13 Fragmente von bleiglasierten Schüsseln und Tellern. 1: S2118; 2: S2487; 3, 6: S2161; 4–5: S2391; 7: S2039.

14. kép Ólommázás tálak és tányérok töredékei. 1, 3: S2487; 2: S2414; 4–5: S2039; 6, 10: S2038-S2062; 7: S2161; 8: S2391; 9: S2092.

Abb. 14 Fragmente von bleiglasierten Schüsseln und Tellern. 1, 3: S2487; 2: S2414; 4–5: S2039; 6, 10: S2038-S2062; 7: S2161; 8: S2391; 9: S2092.

15. kép Kályhaszemek töredékei. 1: S2061; 2: S2414; 3: S2064.

Abb. 15 Ofenkachelfragmente. 1: S2061; 2: S2414; 3: S2064.

nek csak a felső részét borítja vastag angóbon ólommáz (11. kép 9–10). Valószínűleg speciális funkcióval bírtak, azonban pontos formájuk ismerete nélkül ez nem azonosítható. Az angyalfejes töredékhez igen közeli, de részletesebb kivitelezésű, zöld mázas fültöredék került elő egy a budai Szent György téren feltárt, alapvetően török kori betöltésű gödör felső, későbbi leletanyagot is tartalmazó betöltési rétegéből.²¹

Mázás tál- és tányértípusok

A nagyobb tömegben jelenlévő tál- és tányértípusok egy-egy kivételtől eltekintve (pl. 12. kép 3), egységesen keményre, barnászörösre égett agyagból készültek, mely enyhén meszes

volt, és kevés, apró szemű csillámos homokot tartalmazott. Részformáik, méretük igen változatos, peremátmérőik 15–35 cm között változnak, falvastagságuk 0,4–0,6 cm. Külső oldaluk mázatlan, díszítetlen. Szinte mindegyikük belső oldalát világos angóbbal vonták be, ezután pedig számos különböző módon díszítették őket.

A legegyszerűbbek az egyszínmázás darabok, ezek máza vastag, jó minőségű, néhol színátmenetes. Világos, sárgászöld és sárgásbarna árnyalatban találhatók meg (12. kép 1–3). A mázakkal való díszítés legalapvetőbb módját is előszeretettel alkalmazták, világos angóbra zöld, sárga és barna színű mázakat csepegtettek, illetve a peremeket néha csíkozták velük, majd színtelen mázzal vonták be az edényt (12. kép 4–6; 13. kép 1). Alkalmazták a folytatott angóbos technikát is, melyet tévesen folytatott mázasnak is szoktak nevezni. Ennek lényege, hogy a nyers edényfalra különféle mintákban (csíkok, foltok), általában szabálytalanul angóbot folytatnak, majd ezt olyan mázzal vonják be, amely élesen elütő színt ad a bevont és a nyers felületen. A pápai daraboknak (13. kép 2–3) 18. század végi kontextusból számos jó párhuzama van, többek között Székesfehérvárról, Szekszárdról, a budai Vízivárosból és ausztriai lelőhelyekről is (Siklósi 2002, 118, 80. ábra ltsz: 82.82.1–4; 122, 84. ábra, ltsz: 82.66; Mészáros 1968, 36, 32. kép 1–3; Benda 2006, 307, 7. kép; Kaltenberger 2008, Taf. 13. 63).

Szintén igen jellegzetesek az írókázott díszítésű tálak és tányérok. Ezek közül a fekete alapon fehér és zöld (13. kép 5), valamint a vörös alapon fehérrel díszített (13. kép 4) változatokat néhány töredék képviseli csak, még a fehér alapon feketével kontúrozott, vörössel és zölddel kitöltött dekorációjú edények gyakrabban fordulnak elő. Ez utóbbiak motívumkincse igen jellegzetes, a pápai darabokon főleg nonfiguratív minták és növényi ornamentika (pl. gránátalma-motívum) tűnnek fel (13. kép 6–7; 14. kép 1–8). Viszonylag közeli lelőhelyekről (Ugod, Abda, Győr) ismertek olyan tálak és tál-töredékek, melyeken a motívumrészletek igen

hasonlítanak a pápaiakra. (MITHAY 1988a, 78, 22. ábra 1–2; 80, 24. ábra 1–10; 85, 28. ábra 12; SOPRONI 1981, 227, 5. t. 3–4; 237, 16. t. 6).

Redukált égetésű tányérok

Végül meg kell emlékeznünk egy igen ritka, ám szokatlan és jól felismerhető tányértípusról. Pápán mázatlan, redukált égetésű tányérok töredékei is előkerültek, melyek közül az egyik belső oldalán, ha nem is túl jól, de polírozott. A két tányér formája eltérő, így egyelőre úgy tűnik, egyedi darabokról van szó (14. kép 9–10). Budán, ugyanabból a Szent György téri gödörből, melyből az angyalfejés táltöredék származik, ugyancsak kikerültek egy ilyen edény töredékei, a betöltés 17. század végi, az 1686-os visszafoglalás után behordott részéből.²² A pápai leletanyagban az említetteken kívül nem találhatók mázatlan tányérok.

Kályhás anyag és pipa

A feldolgozott leletanyagban néhány középkori eredetű, zöld mázas kályhacsempétől eltekintve csak kevés, díszítetlen, szintén zöld mázas kályhacsempét, illetve nagyobb mennyiségű, oxidált és redukált égetéssel egyaránt készült, mázatlan, négyzetes tál alakú kályhaszemet említhetünk. Ezek belső oldalán gyakran mésznyomokat lehetett megfigyelni, néhány darab öblében pedig plasztikus díszítést is találhatunk (15. kép 1–3). Hasonló anyagszínű, peremkiképzésű és fröcskölt mézspöttyökkel valamint plasztikus dekorációval ellátott kályhaszemek Ozoráról ismertek. Ezek formája valamelyest eltér a pápaiaktól és a mész mellett vörös festéssel is díszítették azokat. Jelenleg az ozorai darabok jelentik legközelebbi, közölt, régészeti kontextusból származó párhuzamot. A 18. század utolsó harmadában használhatták őket, és a 19. század elején kerülhettek a földbe, így keltezésük is igen közel esik a pápai pince betöltésének idejéhez. (VIZI 2011, 318–319; 313, 5. kép; 314, 6. kép; 316–317, 7–8. kép).

A korszakot tekintve meglehetősen szokat-

lan, de a csaknem 2800 db átnézett töredék között csupán egyetlen pipa volt. Ez egy mázatlan, vörös anyagú, polírozott, díszítetlen példány kéménytöredéke, a legegyszerűbb tömegáru képviselője.

Összefoglalás

A fentebb ismertetett, pápai kora újkori kerámiaanyagban viszonylag kevés, de jól azonosítható típus fordult elő. A konyhai kerámiáról általánosságában azt mondhatjuk, hogy tömegáru, és még nem is a legjobb minőségű. Nagyobb részét valószínűleg a helyi fazekasok készítették, akiknek jellegzetes mesterségbeli fogásait, gyakran elkövetett hibáit jól meg lehetett figyelni a vizsgált anyagban.

Bár viszonylag kevés, a kora újkor első szakaszára keltezhető egység leletanyaga került be a feldolgozásba, a pápai kerámiák alapján is igazolhatónak látszik az a már Budán is megfigyelt jelenség, hogy a 17. század első felében nagyobb változás következik be mind a kereskedelmi kapcsolatokat, mind a gyártott edénytípusokat illetően (KOLLÁTH 2012, 180–181).

A korai pápai anyag kapcsolatai – bár az egyértelműen máshonnan érkezett áru kevés – főleg Ausztria, Bajorország és a Magyar Királyság északi része felé mutatnak. A 18. századi leleteket illetően felmerülő fontos kérdés, hogy vajon az ónmázás edények más műhelyek termékei vagy szintén helyben gyártották azokat? Azt tudjuk, hogy a városban a 19. században még kőedény-gyártás is folyt, tehát nem elképzelhetetlen, hogy ilyen, munka- és anyagigényesebb darabokat is készítettek (ÁCS 1994, 365). A dunántúli települések közül a pápai darabok a székesfehérvári leletekkel mutatják a legszorosabb kapcsolatot, ennek azonban valószínűleg az, az egyszerű magyarázata, hogy eddig onnan közöltek nagyobb, ilyen korú leletanyagot. Könnyen elképzelhető, hogy sokkal közelebbiek lennének a sümegi, várpalotai vagy veszprémi párhuzamok, azonban e települések anyagi kultúrája egyelőre nagyrészt is-

meretlen a kutatás számára. A pápai leletanyag feldolgozása tehát legalább annyi kérdést felvet, mint amennyit megválaszol. A kerámiaanyag közreadása azonban közelebb viheti a kutatást

bizonyos típusok azonosításához és keltezéséhez, valamint kiindulópontként szolgálhat a Dunántúl kora újkori és újkori fazekasságának jobb megismeréséhez.

Jegyzetek

- 1 Ásatásvezetők: Mordovin Maxim, Kolláth Ágnes. A feltárások eredményeiről összefoglalóan ld. M. MORDOVIN, *Előzetes jelentés a Pápa–Fő téren végzett megelőző feltárások második és harmadik üteméről*. RégKut 2011. S.a.
- 2 Az Árpád-kori telep egy részletéről készülő tanulmány: HERBST A., *Egy Árpád-kori településrészlet feltárása a pápai Fő téren*. „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” Regionalitás a középkori és a kora újkori kerámiában. (Szerk: Simonyi E.–Tomka G.) S.a.
- 3 A település piacról először 1363-ban, majd 1383-ban emlékeztek meg az okleveles forrásokban. (MRT 4, 196; KUBINYI 1994, 49)
- 4 Az I–V. számú feltárási területeken 2011. nyarán dolgoztunk. Az I. képen látható, a VI. felület raszterébe nem illeszkedő szelvényeket a 2010. évi próbafeltárás során hozták létre. (Ásatásvezető: Szvath Márton. Az ásatásról ld. SZVATH 2010, 321–322.)
- 5 S2444: még a házak építése előtt keletkezett betöltési réteg; S2438–2441; S2378: állatsonttal teli járószintek.
- 6 S2092.
- 7 Kevert pincebetöltés: S2039; S2273; S2391; S2487. Zárt, korábbi leleteket tartalmazó réteg a betöltésben: S2503
- 8 A pince elbontásához tartozó további, bolygatatlan rétegek: S2012; S2015; S2033; S2161.
- 9 S2061; S2175; S2417; S2626.
- 10 Az eredetileg német nyelvű, a bécsi fazekasok számára készült céhlevél (1412–1431) többszörös átvételeiről részletesebben ld. KRESZ 1991, 22–23.
- 11 A korai, pl. 16. századi visegrádi (GERELYES 1987, 176, 7. kép 1, 3) vagy a 17. század első felére keltezhető budai (HOLL 2005, 51, Abb. 15. 1; 52, Abb. 16. 5), galléros peremű darabok között még elég gyakori az erősen hangsúlyozott perem.
- 12 Továbbá SZIKM Ltsz. 2009.102.2311.
- 13 Vö. 1. táblázat
- 14 Korai példány: KERAMISCHE BODENFUND 1982, 99 Kat. No. 140. Újkori darabok: KALTENBERGER 2000, 128 Taf. 3.
- 15 Az első ismert, ilyen díszítéssel ellátott, csákvári edény egy 1862-es évszámot viselő kancsó. (KRESZ 1987, 14.)
- 16 A székesfehérvári leletek leltári számai: 2009.106.2992, 2009.107.0685.
- 17 Egy oldaltörödéken megfigyelhető volt a textil lenyomata, mellyel bedörzsölték az edényt, így igazolhatóvá vált, hogy a kora újkorban is így végezték a polírozást.
- 18 Elsőként: GARÁDY 1944, 387.
- 19 Rendelkezünk arra nézve adatokkal, hogy a török veszély elől menekülve délvidéki családok is érkeztek Pápara, a bevándorlás mértéke azonban ismeretlen. (MORDOVIN s.a.)
- 20 Aszékesfehérvári darabok leltári számai: 2009.101.2356, 2009.102.2809.
- 21 Budapest I., Szent György tér, DNY-i terület, 98/1, “Nagy török gödör”. BTM ltsz. 723.
- 22 Budapest I., Szent György tér, DNY-i terület, 98/1, “Nagy török gödör”. BTM ltsz. 2012.287.637.1–2.

IRODALOM

A MESTER EMBEREK 2003

ÁCS 1994

A Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1683–1719). Vissi Zs. (szerk.) Budapest 2003.

Ács A., *Fejezetek Pápa népeletéből. – Kapitel aus dem Volksleben der Stadt Pápa*. In: Kubinyi A. (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből*. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 346–377.

- BALOGH–LÁSZLÓ
(manuscript) E. BALOGH–LÁSZLÓ, *Élet a salgói várban a kora újkorban. A salgói vár 16. századi kerámiaanyaga*. In: Simonyi E.–Tomka G. (szerk.), “A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” Regionalitás a középkori és a kora újkori kerámiában. Manuscript
- BENDA 2006 BENDA J., *18. századi fazekasműhely a Vízivárosban. – Eine Töpferwerkstatt in der Budaer Wasserstadt des 18. Jahrhunderts*. BudRég 40 (2006) 295–311.
- BERTALAN 2004 V.-NÉ BERTALAN, *Török, illetve törökkori kerámia Óbudáról. – Türkische bzw. türkenzeitliche Keramik aus Óbuda (Alt-Ofen)*. BudRég 38 (2004) 51–67.
- BIKIĆ 2012 V. BIKIĆ, *The Haban Pottery from the Belgrade Fortress: Archaeological Context, Chronology, Decorative Design*. Starinar 42 (2012) 205–227.
- FERENCZ 1994 FERENCZ K., *Pápa és tágabb környékének földtörténeti és földrajzi ismertetése. – Naturverhältnisse von Pápas weiterer Umgebung*. In: Kubinyi A. (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa 1994, 11–19.
- FÜLÖP 1994 M. FÜLÖP É., *A pápa–ugod–devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. – Die Organisierung und die Bewirtschaftung des Esterházy-Herrschaftsguts von Pápa–Ugod–Devecser im 18. Jahrhundert*. In: Kubinyi A. (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa 1994, 143–199.
- GAÁL 2010 GAÁL A., *Kerámia leletek a Szekszárd–palánki török palánkvar (Jeni palanka) területéről és feltárásából. – Freigelegte Keramikfunde vom Gebiet der türkischen Plankenburg Szekszárd–Palánk (Jeni Palanka)*. WMMÉ 32 (2010) 401–452.
- GARÁDY 1944 GARÁDY S., *Agyagművesség. – Budapest története a török korban*. Fekete L. (szerk.), Budapest 1944, 382–401.
- GERELYES 1985 GERELYES I., *Adatok a tabáni török diszkerámia keltezéséhez és etnikai hátteréhez. – Data on the Chronology and Ethnic Background of Decorated Turkish Ceramics in the Tabán (Buda)*. FolArch 36 (1985) 223–247.
- GERELYES–FELD 1986 GERELYES I.–FELD I., *Hóдолtság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból. – Fundkomplexe des Burgeschlosses von Ozora aus der Zeit der Türkenherrschaft*. ComArchHung 1986, 141–186.
- GERELYES 1987 GERELYES I., *Török kerámia a visegrádi Alsóvárból. – Turkish Ceramics from Alsóvár in Visegrád*. ComArchHung 1987, 167–176.
- HABAN MYTH 2007 *Haban Myth. 1593–1738* Réti L.(ed.) Budapest 2007.
- HARIS 1992 HARIS A., *Pápa a 18. században. Egy barokk városkép kialakulásának folyamata. – Pápa im 18. Jahrhundert. Entstehung eines Barockstadtbildes*. PáMÉ 3–4. (1992) 123–138.

- HARIS 1994 HARIS A., *A települések halmazától a városig. – Von den Anhäufungen der Siedlungen bis zur Stadt.* In: Kubinyi A. (szerk.), Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Pápa 1994, 26–44.
- HARIS 1998 HARIS A., *Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hoszu utza” krónikája a 17–18. században. (Pächter und Besitzer. Chronik der „langen Gasse” in Pápa in den 17–18. Jahrhunderten.)* Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Bardoly I.–László Cs. (szerk.) Budapest 1998, 343–372.
- HATHÁZI–KOVÁCS 1996 HATHÁZI G.–KOVÁCS Gy., *A váli gótikus templomtorony. Adatok Vál 14–17. századi történetéhez.* IKMK Ser. B, No. 6. Székesfehérvár 1996.
- HOLL 1973 HOLL I., *Sopron középkori városfalai IV. – Les murs médiévaux de l’enceinte de Sopron IV.* ArchÉrt 100 (1973) 180–207.
- HOLL 1992 HOLL I., *Kőszeg vára a középkorban. – Die Burg von Kőszeg im Mittelalter.* Budapest 1992.
- HOLL 2005 HOLL I., *Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda.* VAH 17. Budapest 2005.
- IGAZ–KRESZ 1965 IGAZ M.–KRESZ M., *A népi cserépedények szakterminológiája. – Fachausdrücke der Volkskeramik.* NÉrt 47 (1965) 87–131.
- KALTENBERGER 2000 A. KALTENBERGER, *Das Fundmaterial der Grabung Wien 3, Eslargasse 20.* Fundort Wien 3 (2000) 104–145.
- KALTENBERGER 2008 A. KALTENBERGER, *Die neuzeitliche Keramik aus den Grabungen Wien 1, Michaelerplatz (1990/1991).* Fundort Wien 11 (2008) 144–240.
- KATONA 1974 KATONA I., *A habán kerámia Magyarországon.* Budapest 1974.
- KEMECSI 2006 KEMECSI I., *A tatai fazekasok szervezeteinek története. – History of Potters’ Organization in Tata.* In: Holló Sz. A.–Szulovszky J. (szerk.), *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében.* Budapest–Veszprém 2006, 115–126.
- KERAMISCHER BODENFUNDE 1982 *Keramische Bodenfunde aus Wien. Mittelalter–Neuzeit.* O. Harl (Hrsg.) Wien 1982.
- KOLLÁTH 2012 KOLLÁTH Á., *Két kora újkori kerámia leletegyüttes a budai Szent György térről. – The Early New Age Pottery of Two Find Complexes from the Szent György Square of Buda.* BudRég 45 (2012) 169–194.
- KÖRMENDI 1988 KÖRMENDI G., *A tatai fazekasság története.* Tatabánya 1988.
- KOVÁCS 1984 KOVÁCS Gy., *Török kerámia Szolnokon. – Turkish Pottery from Szolnok.* Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31. Szolnok 1984.
- KOVÁCS 2001 Gy. KOVÁCS, *Ceramic Finds from the Bajcsa Fort.* Acta ArchHung 52 (2001) 195–221.
- KOZÁK 1964 KOZÁK K., *Évszámok habán kancsók és kétfejű sasos kályhacsempék a sümegi várból. – Mit Jahreszahl datierte Habanenkrüge und Kacheln mit Doppelkopfadler aus der Burg von Sümeg.* VMMK 2 (1964) 231–247.

- KOZÁK 1966 KOZÁK K., *A sümegi és a szigligeti vár XVII. századvégi kerámiája. – Die Keramik vom Ende des 17-ten Jahrhunderts der Schlösser von Sümeg und Szigliget.* VMMK 5 (1966) 81–89.
- KRESZ 1960 KRESZ M., *Fazekas, korsós, tálas. Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához. – Potter, Jugmaker, Dishmaker. Some Contributions to the Research and Comparison of Hungarian Pottery Works.* Ethn LXXI (1960) 296–379.
- KRESZ 1987 KRESZ M., *A csákvári fazekasság.* Székesfehérvár 1987.
- KRESZ 1991 KRESZ M., *Magyar fazekasművészet.* Novi Sad 1991.
- KUBINYI 1994 KUBINYI A., *A középkori Pápa. – Pápa im Mittelalter.* In: Kubinyi A. (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig.* Pápa 1994, 45–76.
- LÁZÁR 1986 LÁZÁR S., *Az egri vár törökkori magyar cserépedényei. – Ungarische Töpferwaren der Burg von Eger aus der Türkenzeit.* Agria 22 (1986) 35–63.
- MÉSZÁROS 1968 MÉSZÁROS GY., *Szekszárd és környéke törökös diszítésű kerámiai emlékei.* Szekszárd 1968.
- MITHAY 1988 MITHAY S., *Beszámoló a pápai várkastélynál végzett régészeti ásatásokról. – Bericht über die Ausgrabungen im Bereich des Schlosses von Pápa.* PáMÉ 1 (1988) 37–51.
- MITHAY 1988a MITHAY S., *Az ugodi vár feltárásának eredményei. – Die Burg von Ugod.* PáMÉ 1 (1988) 53–97.
- MITHAY 1989 MITHAY S., *Adatok a pápai római-katolikus plébániatemplom történetéhez. – Beiträge zur Geschichte der römisch-katolischen Pfarrkirche aus Pápa.* Veszprémi Történelmi Tár 1. (1989) 105–108.
- MRT 4 DAX M., ÉRY I.–MITHAY S.–S. PALÁGYI SZ.–TORMA I., *Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás.* Magyarország Régészeti Topográfiája 4. Budapest, 1972.
- PARÁDI 1963 PARÁDI N., *A magyarországi pénzleletes középkori cserépedények (11–17. század). – Münzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn (11–17. Jh.)* ArchÉrt 90 (1963) 205–251.
- RÓZSÁS 2004 RÓZSÁS M., *18–19. századi kerámia- és üvegleletek Barcsról. – Ceramics and Glass Finds from Barcs from the Age of the 18th–19th Centuries.* In: Mészáros Á. (szerk.), *Gyökerek. A Dráva Múzeum Tanulmánykötete 2004.* Barcs 2004, 61–85.
- SIKLÓSI 1982 SIKLÓSI Gy., *Török konyha Isztolni Belgrád belvárosából.* Székesfehérvár 1982.
- SIKLÓSI 1999 SIKLÓSI Gy., *Székesfehérvár – Palotai kapu (Szület kapu, Alsóvárosi kapu, Rác kapu).* IKMK Ser. A. No. 36. Székesfehérvár 1999.
- SIKLÓSI 2002 SIKLÓSI Gy., *Egy székesfehérvári fogadó 18–19. századi üveg- és kerámiaanyaga.* IKMK Ser. A. No. 37. Budapest 2002.
- SOPRONI 1981 SOPRONI O., *A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája. – Leadglazed Turkish and Hungarian from the Time of the Turkish Occupation in Hungary.* Budapest [1981].

- SZAKÁLY 1994 SZAKÁLY F., *Pápa a török korban. – Pápa während der Türkenzeit (1526-1686)*. In: Kubinyi A. (szerk.), *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa 1994, 77–122.
- SZŐKE 1974 SZŐKE B. M., *Leletmentő ásatás az ún. Teleki-laktanya udvarán*. Arrabona 16 (1974) 75–99.
- SZŐKE–SZÖNYI–TOMKA 1978-1979 B. M. SZŐKE–E. T. SZÖNYI–P. TOMKA, *Ausgrabungen auf dem Káptalandomb in Győr (Jahresbericht 1976)*. MittArchInst 8-9 (1978-1979) 137–142; 373–380.
- SZVATH 2010 SZVATH M., *Pápa–Fő tér*. RégKut 2010 (2012) 321–322.
- TOMKA 1999 TOMKA G., *Közép- és kora újkori településrészlet Mohi mezőváros belterületének peremén. (Jelentés az M30-as autótűt 41-es lelőhelye I. és IV. munkahelyének feltárásából.) – Mittelalterliche und Frühneuzeitliche Siedlungsspuren am Rand des inneren Gebietes des Markt Mohi. Bericht über die archäologischen Ausgrabungen vollgebracht am Fundorte M–30/41, Arbeitsstelle I. und IV.* HOMÉ 37 (1999) 417–446.
- TOMKA 2003 G. TOMKA, *Finjans, Pipes, Grey Jugs. “Turkish” Objects in the Hungarian Fortresses of Borsod County*. I. Gerelyes–Gy. Kovács (eds), *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*. OpHung 3. Budapest 2003, 311–320.
- TOMKA 2011 TOMKA G., *Beszámoló az Árpás és Mórachida határában 1998 tavaszán végzett régészeti megfigyelésről. – Report on the Archaeological Observations at Árpás and Mórachida in the Spring of 1998*. Arrabona 49 (2011) 323–358.
- VIZI 2011 VIZI M., *Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából*. In: Terei Gy.–Kovács Gy.–Domokos Gy.–Miklós Zs.–Mordovin M. (szerk.), *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Budapest 307–322.
- ZÁDOR 2004 ZÁDOR J., *Régészeti adatok a török kori Pestről. – Archaeological Data from the City of Pest in the Turkish Period*. BudRég 38 (2004) 217–227.

KERAMIKTYPEN IN PÁPA AUS DEM 16.-19. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Am Hauptplatz von Pápa (Pápa Fő tér) wurden im Jahre 2011 auf einem Areal von insgesamt 1771 m² Forschungen durchgeführt. Während der Arbeiten wurden von der Arpadenzeit bis zum 20. Jh. datierbare Funde freigelegt und Umstände beobachtet. Die Vorzeit und die Römerzeit wurden durch Streufunde

vertreten. Der Aufsatz stellt die ersten Ergebnisse über den in großer Menge zum Vorschein gekommenen Keramikstoff aus der frühen Neuzeit und der Neuzeit dar. Bis jetzt wurden 2770 Scherbenstücke aus dem Fundmaterial des Forschungsareals VI bearbeitet, welches sich in der Mitte des Hauptplatzes erstreckt. Auf dem

Areal wurden die Überreste des Gutshofkellers Esterházy aus dem 17.–18. Jh., Hausdetails aus dem 16.–17. Jh. freigelegt, die zur in mehreren Perioden erfolgten Bebauung des Platzes gehörten. Es wurden Gehflächen vom 16.–18. Jh. und die zwischen ihnen befindlichen Aufschüttungsschichten, sowie einige obere, gemischte Schichten ausgegraben (Abb. 1; Tabelle 1).

Die freigelegten Keramikfunde können zu relativ wenigen, aber leicht isolierbaren Typen gezählt werden. Beide Gegenstandsgruppen wurden auf der Töpferscheibe schnell gedreht hergestellt, nur zu einigen Verzierungen wurden andere Techniken verwendet.

Die Topfscherben machten die überwiegende Mehrzahl der Küchenkeramik aus. Unter den innen bleiglasierten Exemplaren sind die frühen und späten Exemplare gut isoliert. Die „fassförmigen“ Gefäße gelbrotten Materials, mit verdicktem Rand außen mit einer waagerechten Rinne, oder mit zwei Rinnen, eventuell mit diagonalen untiefen Rinnen verziert, bilden eine typische Gruppe unter den frühen Exemplaren (Abb. 2, 1–3). Unter Fundumständen aus dem 16.–17. Jh. kamen auch einige, lieber für den Nordteil des Landes typische Fragmente aus hellem, gelbweißem Material, mit geradem Rand vor (Abb. 2, 4–6). Aber der vorherrschende glasierte Topftyp war immerhin der Gefäßtyp aus gelbem oder rötlichem Material, mit Kragenrand, mit waagerechten Rinnen, der bis zum 20. Jh. für Transdanubien typisch war. Man kann die Veränderungen der Teilformen zwischen den frühen und späten Stücken auch hier beobachten (Abb. 2–3). Wahrscheinlich aus dem 19. Jh. stammt das Fragment eines typischen sog. „gestreiften Topfes von Csákvár“ (Abb. 3, 2). Unter den glasurlosen Töpfen kamen einige durch Reduktionsbrand hergestellte Graphitkeramikstücke „österreichischen Typs“ vor (Abb. 4, 1–3), aber die Mehrzahl der Stücke war durch Oxidationsbrand oder durch Reduktionsbrand hergestelltes Produkt mit gewölbtem Rand, aus ein wenig kieseligem Material (Abb. 4, 4–10). Zu diesen können auch die Fragmente

der innen glasierten Fussgefäße und der glasurlosen Deckel gezählt werden (Abb. 5).

Eine der typischsten Gruppen der Flüssigkeitsgefäße besteht aus glasurlosen, weiß bemalten Milchkrügen aus rotem Grundstoff, sie stammen aus dem 17.–18. Jh. Das eine Stück wurde mit bemalten Kreuzen und dem Namen MARIA versehen (Abb. 6). Ebenfalls mit Milchbearbeitung können einige glasurlose, durch Reduktionsbrand hergestellte Siebgefäßfragmente in Verbindung gebracht werden (Abb. 7, 1–2). Es sind auch sehr viele glasurlose Krugscherben zum Vorschein gekommen, die auch durch Oxidationsbrand und Reduktionsbrand hergestellt wurden. Diese hatten zwei Hauptvarianten, und zwar die Gefäße mit breitem zylindrischem Hals, und die mit engem Hals mit Henkelrand. Sie wurden oft poliert, und können mit großer Wahrscheinlichkeit für örtliche Produkte gehalten werden (Abb. 7, 3; Abb. 8, 10). Es kamen einige importierte bleiglasierte Flüssigkeitsgefäßfragmente, sowie mehrere mit Zinnglasur versehene Gefäße zum Vorschein. Unter den letzteren Stücken können zwei Gruppen abgesondert werden, eine, die im klassischen „Habener-Stil“ verziert wurde, und eine andere, die von jener im Material abweicht und viel einfacher verziert ist (Abb. 9.–10.).

Tafelkeramiken, verschiedene Schüsseln, Teller sind nur sehr fragmentarisch erhalten geblieben. Die zinnglasierten Stücke können ins 19. Jh. datiert werden. Einige Fragmente von Gefäßen aus dem 16.–17. Jh., die mit einer Kombination von Engoben und Bleiglasuren unterschiedlicher Farben reich variiert verziert wurden, gehörten vermutlich zu den Importwaren, aber bis jetzt kann man ihren Herstellungsort oder ihre genauere Datierung nicht bestimmen. Auch die Scherben von zwei glasurlosen, durch Reduktionsbrand hergestellten Tellern (der eine ist poliert) sind zum Vorschein gekommen, die keine Analogien aufweisen (Abb. 11–14).

Im Fundstoff befinden sich auch einige unverzierte, durch Oxidationsbrand und durch

Reduktionsbrand hergestellte, glasurlose, schüsselförmige Ofenkachelfragmente und ein Pfeifenfragment (Abb. 15).

Wenn man im Fundstoff von transdanubischen Siedlungen nach Analogien sucht, kann man beobachten, dass das Keramikfundmaterial von Pápa heute eine relativ enge Verbindung mit den Funden von Székesfehérvár zeigt, aber die Erklärung dafür ist wahrscheinlich ganz einfach: bis jetzt wurde nur von dort ein relativ großes Fundgut aus derselben Zeit veröffentlicht. Es ist durchaus möglich, dass

es viel nähere Analogien im Fundmaterial von Sümeg, Várpalota oder Veszprém gäbe, aber die materielle Kultur dieser Siedlungen ist für die Forschung bis jetzt zum größten Teil unbekannt. Die Veröffentlichung und Datierung der Keramiken von Pápa aus dem 16.–19. Jh. sind wichtige Beiträge für die Forschung zur Bestimmung und Datierung gewisser Typen, außerdem dienen sie als Ausgangspunkt für eine ausführlichere Beobachtung des frühneuzeitlichen und neuzeitlichen Töpferhandwerks in Transdanubien.

Á. Kolláth

Á. Kolláth

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Régészeti Intézet

Budapest, Úri u. 49.

H-1014

kollathagnes@gmail.com

MÉRI ISTVÁN-EMLÉKKONFERENCIA

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK MÉRI ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1911. október 20-án tudományos tanácskozást rendezett a Magyar Nemzeti Múzeum Dísztermében a magyar régészeti falukutatás megteremtője, Méri István (1911 – 1976) születésének 100. évfordulója alkalmából. A konferenciát Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitotta meg, amelyen összesen 12 előadás hangzott el. Az alább következő dolgozatok zömmel itt hangzottak el, ám egyrészt az előadások írott változatai a későbbiekben nem készültek el, másrészt pedig Méri István pályaképének hitelesebb megrajzolásához más szakembereket is felkértünk. Így gyűlt csokorba az a hét tanulmány, amelyek az itt következő blokkot alkotják. Remélhetően alkalmasak arra,

hogy rövid áttekintést adjanak a kiváló szakember, Méri István életéről és gazdag munkásságáról, s felhívják a magyar régész szakemberek figyelmét tudományos tevékenységének úttörő voltára s máig ható érvényességére.

2011. november 9-én Méri István szülővárosában, Abonyban koszorúzási ünnepséget rendeztünk s megkoszorúztuk a Méri István szülőházán (Abony, Köztársasági u. 26) elhelyezett emléktáblát. Az ünnepségen részt vett Romhányiné Dr. Balogh Edit, Abony város polgármestere, Kovalovszki Júlia, Méri István tudományos örökségének ápolója, Wollák Katalin, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat főtítkára és Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója.

Fodor István

WISSENSCHAFTLICHE KONFERENZ ZUM 100. GEBURTSTAG VON ISTVÁN MÉRI

Das Ungarische Nationalmuseum und die Ungarische Gesellschaft für Archäologie und Kunstgeschichte veranstalteten am 20. Oktober 2011 eine wissenschaftliche Konferenz im Prunksaal des Ungarischen Nationalmuseums zum 100-jährigen Jubiläum des Geburtstages von István Méri (1911 – 1976), dem Begründer der ungarischen archäologischen Dorf-forschung. Die Konferenz wurde von László Csorba, dem Generaldirektor des Ungarischen Nationalmuseums eröffnet. Es wurden insgesamt zwölf Vorträge gehalten. Die meisten hier angeführten Aufsätze wurden an der Konferenz vorgelesen, aber einerseits wurde ein Teil der Vorträge nicht in Schriftform gefasst, andererseits wurden auch andere Fachleute ersucht, zu ei-

ner authentischeren Darstellung der Laufbahn von István Méri beizutragen. Auf diese Weise wurden die folgenden sieben Aufsätze in dem nächsten Block zusammengestellt.

Hoffentlich sind diese Aufsätze geeignet, einen kurzen Überblick über das Leben und Werk des hervorragenden Experten István Méri zu geben, und sie lenken die Aufmerksamkeit der ungarischen Archäologen darauf, wie bahnbrechend seine wissenschaftliche Tätigkeit war und bis heute an ihrer Gültigkeit nicht verlor. Am 9. November 2011 organisierten wir in Abony, der Geburtsstadt von István Méri eine Bekränzungsfeier und wir bekränzten die Gedenktafel am Geburtshaus von István Méri

(Abony, Köztársasági u. 26). An der Feier nahmen Frau Bürgermeister der Stadt Abony Dr. Edit Balogh Romhányiné, Júlia Kovalovszki, Betreuerin des wissenschaftlichen Nachlasses von István Méri, Katalin Wollák, Generalsekre-

tär der Ungarischen Gesellschaft für Archäologie und Kunstgeschichte, sowie István Fodor, Titulargeneraldirektor des Ungarischen Nationalmuseums.

I. Fodor

1. kép Méri István arcképe.
Abb. 1 Porträt von István Méri

2. kép Méri István arcképe. (László Gyula rajza, 1953. László feljegyzése: „Méri Pista Bálint Béla felolvasását hallgatja. Arca nagyon megviselt. László Gyula. – Vajjon engem is így látna más ember?”)

Abb. 2 Porträt von István Méri
(Zeichnung von Gyula László)

3. kép Méri István szülőháza Abonyban.
Abb. 3 Geburtshaus von István Méri in Abony

4. kép A ház falán elhelyezett emléktábla.
Abb. 4 Gedenktafel am Geburtshaus

Kovalovszki Júlia

MÉRI ISTVÁN AZ EMBER ÉS A TUDÓS

Méri István rövid életrajza. Szegényparaszti család gyermeke, 1932-fől restaurátor a Nemzeti Múzeumban, 1942-44-ben Kolozsvárott az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa. Az egyetemet Budapesten és Kolozsvárott végzi el, 1948-ban Szegeden doktorál. A háború után Budapesten dolgozik a Teleki Intézetben, majd a Nemzeti Múzeumban nyugdíjaztatásáig. 1948-49-ben a Túrkeve-mórici későközépkori falu területén végez ásatásokat, 1950-51-ben pedig először tár fel Magyarországon Árpád-kori falutelepülést, s ezzel alapozza meg a középkori faluásatás módszertanát a magyar régészetben. Később Orosháza-Kardoskúton tár fel Árpád-kori falut, de jelentősek középkori egyházi épületeken végzet feltárásai és várkutatásai is.

Kulcsszavak: Méri István, középkori faluásatás.

Méri Istvánra való emlékezés közben egyre csak egy történet jár az eszemben. A hatvanas évek elején az esztergomi ásatás leletanyagának rendezése során már hetek óta dolgoztunk a pincében. A leletek más anyagokkal összekeveredve és összetörve jutottak el hozzánk, már emiatt is nagyon lehangoltak voltunk. És akkor lejött hozzánk az egyik főigazgató, és elhangzott egy szó, amit nem felejték el, míg élek: Szégyen amit csinálsz, szégyen amit eddig csináltál. Megalázó volt. Lássuk tehát Méri István életútját, amiből kiderülhetne, vajon mit is kellett volna szégyellnie.

Szegényparaszt szülők hetedik gyermeke volt. Tízéves korában játék közben egy gránát a jobb kezén leszakította két ujját, ezért szüleinek véleménye szerint a paraszti munkára alkalmatlanná vált. Így indulhatott el egy másfajta, nem kevésbé küzdelmes pályán. A középiskolát – tanítványokat vállalva – Szolnokon a Felsőkereskedelmi iskolában kezdte meg, majd megszakítás után ugyanitt érettségizett. Közben, sokat nélkülözve, Budapesten az Iparművészeti Iskolában díszítő szobrászatot tanult. Márton Lajos ősrégész, abonyi földbirtokos, a Magyar

Nemzeti Múzeum igazgatója figyelemmel kísérte tehetséges földije sorsát, és az érettségi után 1932-ben alkalmazta. A múzeumban rövidesen elsajátította a restaurátor mesterséget, új módszereit – főleg a kerámiatárgyak kiegészítésében – ma is alkalmazzák. Az érdeklődő, kitűnően rajzoló fiatal munkatársat a múzeum régészei bevonták az ásatásokba is. Tompa Ferenc, az európai híró ősrégész szinte teljesen rábízta a füzesabonyi ásatásának vezetését. E munka elsőrangú iskola volt a később annyira szükséges ásatási tapasztalatok megszerzéséhez. Bár érdeklődése ekkor már erőteljesen a régészet felé irányult – Fettich Nándor ösztönzésére – egy neves budapesti mesternél megtanulta a hegedűkészítést. Egyetlen munkája egy mesterhegedű volt. Közben vendégként Tompa Ferenc ősrégészeti előadásait hallgatta az egyetemen. Megjelentek első tudományos dolgozatai, melyeknek témáját az ősrégészet köréből, illetve restauratori megfigyeléseiből választotta. Megnősült. (MÉRI 1939; 1942.) 1937-ben díjnok, 1939-ben múzeumi segédtiszt lett. 1942. január 31-től 1944. október 12-ig Kolozsvárott a Teleki Pál Tudományos Intézethez tartozó

Erdélyi Tudományos Intézet tisztviselőjeként dolgozott. Az itt töltött évek alatt – elsősorban az Intézet meghatározó szellemének, valamint a kolozsvári egyetemen tanító László Gyula barátságának hatására – figyelme mindinkább a magyar nép múltja felé fordult. Egyre tisztábban fogalmazódott meg előtte a feladat: a középkori magyar köznép csaknem ismeretlen anyagi és szellemi műveltségének mind mélyebb és hitelesebb megismerése. Az Intézet néprajzos, történész, nyelvész stb. szakemberekből álló munkaközösségének tagjaként 1942-ben részt vett a Kolozsvár közelében levő Borsa-völgy átfogó falukutatásában, ennek régészeti munkálatait irányította. Mintaszerűen dokumentált terepbejárása után a kidei Árpád-kori temetőben végzett ásatást. Az itt szerzett tapasztalatok alapján dolgozta ki a többrétegű középkori temetők ásatásának ma is érvényes módszerét (MÉRI 1944; KOVALOVSZKI 1986, 23-40; *ibid.* 1997). 1943-ban – László Gyula kezdeményezésére – Méri István vezetésével valósult meg a kolozsvári Fő téren a kis méretű, de a város településtörténete szempontjából igen nagy jelentőségű ásatás. A dokumentálásban és újszerű feldolgozásban (pl. természettudományos vizsgálatok alkalmazása) korát messze megelőzően példaszerű ásatás a város történetének hiteles keresztmetszetét adta: tisztán megmutatkozott, hogy az őskor évezredei után a római Napoca város, majd a magyarság emlékei következtek (MÉRI 1986; KOVALOVSZKI 1990).

1944 őszén a háborús események miatt újra Budapesten folytatta munkáját. Erdélyben szerény vagyonukat elvesztették, a főváros ostromát feleségével a Magyar Nemzeti Múzeum pincéjében vészelte át. Méri István tevékenyen részt vett a múzeum nagy értékű gyűjteményeinek mentésében. 1945 tavaszától a Teleki Pál Tudományos Intézet Táj- és Népkutató Osztályán (később Kelet-Európai, majd Néptudományi Intézet) intézeti tisztként, majd 1949-től intézeti tanárként dolgozott. A Kolozsvárott megkezdett egyetemi tanulmá-

nyait a budapesti egyetemen fejezte be és 1948-ban a szegedi egyetemen Roska Márton ősrégész professzornál bölcsészdoktori oklevelet szerzett.

A Néptudományi Intézetben szerkesztett. A Magyar Népkutatás Kézikönyve számára összefoglalást készített a honfoglalás- és a középkori régészeti kutatás előzményeiről és egyben megrajzolta a kutatás távlatait (MÉRI 1948; KOVALOVSZKI 1986, 41-60). Az évszázados múltú magyar régészettudományban a középkori falukutatásnak alig volt hagyománya. Meg kellett tehát teremteni egy sokrétűen hasznosítható települési adattárat és a rokontudományok egyre sürgetőbb követelésére mielőbb meg kellett kezdeni az elpusztult falvak rendszeres feltárását. Mindehhez ki kellett dolgozni a kutatás korszerű módszereit. Tudományosan előkészített faluásatás első ízben a Nagykunságban, Túrkeve határában valósult meg. A 17. században elpusztult Móric falú 1948–1949-ben folytatott feltárásának eredményei forrásértékűek a késő középkori falu településrendje, a lakóházak, a megfigyelések és a tárgyi emlékekanyag tekintetében egyaránt. (MÉRI 1954.)

A Néptudományi Intézetet 1949-ben feloszlatták, Méri István visszaért a Magyar Nemzeti Múzeumba. 1950-ben az ELTE-n megalakult a Középkori Régészeti Tanszék. Az egyetemi oktatásban 1952-ig maga is részt vett, a gyakorlati képzést (helyszíni ásatási gyakorlatok, anyagismeret, kiállítási módszerek ismertetése, múzeumi gyakornokok vezetése stb.) pedig még évtizedekig folytatta. A fiatal szakemberek oktatását mindig elsőrendű feladatnak tekintette.

Nevéhez fűződik az első hiteles Árpád-kori falukutatás. 1950-ben a tiszalöki vízi erőmű építésének földmunkái során előkerültek egy 10–13. századi falu – Rázom - maradványai. A nagy iramban folyó munkálatokhoz a régészeti kutatásnak is igazodni kellett, az ásatás tudományos előkészítéséről szó sem lehetett. Az embertelen körülmények között két éven keresztül végzett leletmentő munka eredménye alapján a falu képe hitelesen bontakozott ki. A

lakóházak, a különböző rendeltetésű kemen-cék, a gazdasági épületek stb. mellett feltárássra került a faluhoz tartozó két temető részlete is. A két ásatás – Móric és Rázom - eredménye-in alapul valamennyi, azóta végzett magyar középkori faluásatás. A munkákról 1952-ben számolt be az Archaeologiai Értesítőben (MÉRI 1952; *ibid.* 2000), az egyetemi tankönyvként szolgáló Régészeti Kézikönyvben pedig az ásatások nagyrészt ma is érvényes gyakorlati módszereit ismertette (BANNER-LÁSZLÓ-MÉRI-RADNÓTI 1954).

A Magyar Nemzeti Múzeumban két nagy történeti kiállítás rendezésében vett részt (1951, 1967), mindkét alkalommal főleg a 10–14. századi anyagot rendezte. 1951-ben a Magyar Nemzeti Múzeum történetében először jelent meg kiállításon a középkori magyar falu hiteles emlékanyaga.

1953-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban megalakult a Középkori Osztály, vezetője László Gyula, helyettese pedig Méri István lett. 1957-től – László Gyula egyetemi tanárrá való kinevezésétől – 1963-ig osztályvezető volt, majd 1973-as nyugdíjazásáig független kutatóként dolgozott ugyanitt.

Az osztály feladata a honfoglalás kori kutatások mellett a falukutatások folytatása és a műemléki kutatásokba való bekapcsolódás volt. A két utóbbiból jelentős részt vállalt Méri István is. 1955-ben az ő részvételével kezdődött meg a Csongrád–Geda-halmi Árpád-kori faluásatás. 1955-ben és 1962–1963-ban a Visegrád-várkerti Árpád-kori váralja település feltárását vezette (KOVALOVSZKI 1986b). 1955–1957 között akadémiai tervásatásként folyt a Kardoskút-hatablaki feltárás. Ennek feldolgozásában érvényesült legteljesebben az a komplex módszer, amely a jelenségeket a hazai történeti, néprajzi, nyelvészeti adatok, valamint a külföldi régészeti párhuzamok segítségével szolgáltatta meg. Árpád-kori falvaink olyan jellegzetességeire is rámutatott, amelyek a magyarság honfoglalás előtti szállásterületeihez kapcsolhatók. A leletek és településjelenségek

valóságából kiindulva hangsúlyozottan állást foglalt a rokontudományok képviselői által egyre inkább elfogadott szemlélet mellett, miszerint a honfoglaló magyarság nem volt kizárólagosan nomád nép. (MÉRI 1964.)

Építészeti emlékeink kutatásai közül kiemelkedő jelentőségű az egykor nagy hírű, de szinte nyomtalanul eltűnt kanizsai végvár felkutatása és feltárása 1954 és 1958 között (MÉRI 1988. E munkájában a szerző kitért a zalavári ásatásokra is: 67-73. old.) Az esztergomi Várhegy település- és építéstörténetéhez értékes adatokat szolgáltatott nagyszabású ásatásai 1961-1962-ben. A magyar alapítású pálos rend anyakolostorához, a klastrompusztai gótikus kolostorhoz tartozó templom tárta fel 1959-ben és 1961-ben (MÉRI 1961; KOVALOVSZKI 1992), 1959-ben pedig a Helemba-szigeti 13. századi érseki ház és gyümölcsös kert, valamint a templom és temető feltárásán dolgozott (KOVALOVSZKI 1989). Mindezek a történeti, építészeti, művelődéstörténeti kérdések egész sorára adtak választ. Legutolsó nagy munkája – melynek befejezését betegsége akadályozta meg –, egyik legkorábbi és legérdekesebb műemlékünk, a feldebrői 11. századi templom régészeti kutatása volt 1964-ben. Éppen csak megkezdett ásatása számos olyan kérdést oldott meg, amely évtizedek óta foglalkoztatta a szakembereket. E munka folytatását (1972-től) haláláig figyelemmel kísérte és tanácsaival segítette.

A szám szerint is sok és nagyszabású ásatása, a múzeumi munkák, az osztályvezetéssel járó feladatok és szinte az egész életét végigkísérő betegségei mellett nem maradt ideje nagy összefoglaló művek megírására. Megjelent tanulmányai mégis a tudomány szak fejlődésének fontos állomásai. Több munkájában felhívta a figyelmet olyan Árpád-kori településjelenségekre, amelyek egyrészt helyi örökségeknek (szabadban lévő kemencék) (MÉRI 1963), másrészt sajátosan magyar vonásnak látszanak (árkok) (MÉRI 1962), illetve az egykori szellemi életre (kiaggatott lókoponyák) utalnak (MÉRI

1964a). Kisebb témák mintaszerű kidolgozásával a magyar művelődéstörténet egy-egy ismeretlen részére világított rá. Az Árpád-kori pénzváltó mérlegről írott dolgozatában a korabeli kismesterségekre hívta fel a figyelmet (MÉRI 1954a.). A nadabi kályhacsempék beható vizsgálata nem csak a hozzá hasonló tárgyak pontos keltezését segítette elő, hanem a magyar ház fejlődéstörténetének megrajzolásához is jelentősen hozzájárult. (MÉRI 1957; ibid. 1960.) Az Árpád-kori ház sütőkemencéjének helyreállításához írta meg a Mezőgazdasági Múzeum számára a ház és kapcsolatai rekonstrukcióját (MÉRI 1970).

Teljes szellemi és fizikai odaadással, a magyar múlt iránti őszinte tárgy szeretettel, ám mindig a valóság talaján maradván végezte munkáját. Nagy műgonddal megvalósított ásatásai iskolát teremtettek a magyar középkori régészetben. Munkáinak tudományos feldolgozására, melyet még nagybetegen is tervezett, egyre hanyatló egészségi állapota és családi gondjai miatt már nem futotta erejéből. Akik csak felületesen ismerték, szigorúnak, ridegnek

látták, ám csak a munka terén és legfőképpen önmagával szemben volt kérlelhetetlen, sokszor gondterhelt arca igaz emberséget takart. Munkatársai, tanítványai számtalanszor tapasztalhatták alapvető megoldásokat is eredményező önzetlen segítségét, akár az ásatásokon, akár a feldolgozásban. A fiatal, induló szakembereket mindig különös gonddal, szeretettel segítette. A mára már elismert szakemberek egész sora tőle tanulta meg, hogy múltunk legegyszerűbb emlékei mögött is az egykor élő, munkálkodó embert lássa. A legnehezebb körülmények között is a munka jelentette minden örömét. Utolsó nyarat is ásatáson töltötte, életének legvégső percéig dolgozott.

Hatvannégy évesen halt meg, felesége még aznap követte a halálba. Semmiféle kitüntetésben nem részesült, külföldön soha, sehol nem járt. Az abonyi Tanács – a helyi múzeum vezetőségének kezdeményezésére – szülőházán 1981. október 4-én emléktáblát helyezett el.

Hol van ezen az életpályán ok a szegyenkezésre?

IRODALOM

BANNER-LÁSZLÓ-MÉRI-RADNÓTI 1954	BANNER J.-LÁSZLÓ GY.-MÉRI I.-RADNÓTI A., (szerk.), <i>Régészeti Kézikönyv. I. Gyakorlati régészet.</i> (Egyetemi tankönyv.) Budapest 1954.
KOVALOVSZKI 1986	KOVALOVSZKI J., (szerk.), <i>A magyar falu régésze, Méri István, 1911-1976.</i> Cegléd 1986. Ceglédi Füzetek, 23.
KOVALOVSZKI 1986a	KOVALOVSZKI J., <i>A kidei középkori temető. (Méri István ásatása.)</i> In: Kovalovszki J. (szerk.), <i>A magyar falu régésze, Méri István, 1911-1976.</i> Cegléd 1986. Ceglédi Füzetek, 23. 7-22.
KOVALOVSZKI 1986b	KOVALOVSZKI J., <i>A Visegrád-várkerti Árpád-kori falu feltárásáról.</i> In: Kovalovszki J. (szerk.), <i>A magyar falu régésze, Méri István, 1911-1976.</i> Cegléd 1986. Ceglédi Füzetek, 23. 61-63.
KOVALOVSZKI 1989	KOVALOVSZKI J., <i>Középkori emlékek a Helemba-szigeten. Méri István ásatása, 1959. – Mittelalterliche Denkmäler auf der Helemba-Insel.</i> Dunai Régészeti Közlemények. Budapest 1989. 77-114.

- KOVALOVSZKI 1990 KOVALOVSZKI J., *Ásatás a kolozsvári Főtéren, 1943. (Méri István hagyatékából.)* Új Erdélyi Múzeum 1 (1990) 202-222.
- KOVALOVSZKI 1992 KOVALOVSZKI J., *A pálos remeték Szent Kereszt-kolostora. (Méri István ásatása Klastrompusztán.) – Das Kloster zum Heiligen Kreutz der Pauliner Einsiedler. (Ausgrabung von István Méri in Klastrompuszta.)* ComArchHung 1992, 173-207.
- KOVALOVSZKI 1997 KOVALOVSZKI J., *Régészeti kutatások a Borsa-patak völgyében (1942-1943).* Ház és Ember 11 (1997)
- MÉRI 1939 MÉRI I., *Az őskori agyagedények helyreállítása. (Anleitung zum Restaurieren des keramischen Materials.)* FolArch 1-2 (1939) 261-267.
- MÉRI 1942 MÉRI I., *A mészbetétágy elkészítésének módja a kisapostagi edényeken. (Die Anfertigung der Inkrustationsbetten an den Gefäßen von Kisapostag.)* ArchHung XXVI. Budapest 1942. 45-53, 92-100.
- MÉRI 1944 MÉRI I., *Középkori temetőink feltárásmódjáról.* EMúz 49 (1944) 89-107; Erdélyi Tudományos Füzetek, 175. Kolozsvár 1944.
- MÉRI 1948 MÉRI I., *A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X-XVI. század).* In: Györffy Gy. (szerk.), *A magyar népkutatás kézikönyve.* Budapest 1948.
- MÉRI 1952 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről, I. – Отчет о раскопках в Туцалек-Разомныча.* ArchÉrt 79 (1952) 49-67, XV-XVIII. t.
- MÉRI 1954 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és a Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről, II. – Отчет о раскопках в Тисалек-Разомныча и Туркее-Морич, II.* ArchÉrt 81 (1954) 138-154. XXVII-XXXIX. t.
- MÉRI 1957 MÉRI I., *A nadabi kályhacsempék. – Die Ofenkacheln von Nadab.* ArchÉrt 81 (1957) 187-206, XLIV-XLVII. t.
- MÉRI 1960 I. MÉRI, *Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Charakters aus den mittelalterlichen Ungarns.* Acta ArchHung 15 (1960) 331-360. Taf. CIX-CXII.
- MÉRI 1961 MÉRI I., *A klastrompusztai legendák nyomában. Megszólalnak az évszázados romok.* Dorog 1961.
- MÉRI 1962 MÉRI I., *Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. – Angaben zur Siedlungsform der arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer.* ArchÉrt 89 (1962) 211-219.
- MÉRI 1963 MÉRI I., *Árpád-kori szabadban lévő kemencék. – Freistehende Backöfen aus der Regierungszeit des Hauses Arpad (10. – 13. Jh.).* ArchÉrt 90 (1963) 273-281.
- MÉRI 1964 MÉRI I., *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. – Отчет о раскопках у села Кардоскут. – Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút.* RégFüz Ser. II. No. 12. Budapest 1964.

- MÉRI 1964a MÉRI I, *Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. – Ausgesteckte Pferdeschädel in arpadenzeitlichen ungarischen Dörfern.* ArchÉrt 91 (1964) 111-115.
- MÉRI 1970 MÉRI I., *Árpád-kori gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. – Einrichtungen zum Getreidemahlen und Brotbacken aus den X. – XIII. Jh. in Ungarn.* Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970. 69-87.
- MÉRI 1986 MÉRI I., *Ásatás a kolozsvári Fő-téren, 1943. – Fouilles sur la Grande place de Cluj-Napoca en 1943.* Közzéteszi: Kovalovszki J. Az MNM Adattárának Közleményei, 1. Budapest 1986.
- MÉRI 1988 MÉRI I., *A kanizsai várásatás. Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához. – Ausgrabungen auf dem befestigten Schloss Kanizsa.* Közzétette Kovalovszki J. Nagykanizsa 1988.
- MÉRI 2000 MÉRI I., *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása. Tiszalök-Rázom, 1950-53. – Die Fundrettungsausgrabung eines ungarischen Dorfes der Arpadenzeit. Tiszalök-Rázom, 1950-53.* Közzéteszi Kovalovszki J. Opuscula Hungarica, I. Budapest 2000.

ISTVÁN MÉRI, DER MENSCH UND DER WISSENSCHAFTLER

Zusammenfassung

István Méri (1911-1976) war eine hervorragende Persönlichkeit der ungarischen Archäologie, der Begründer der mittelalterlichen archäologischen Dorfforschung in Ungarn. Als Sohn einer armen Bauernfamilie konnte er die Mittelschule nur mit großen Schwierigkeiten absolvieren. Nach dem Abitur im Jahre 1932 kam er ins Ungarische Nationalmuseum, wo er den Beruf Restaurator erlernte, und wo er als begabter junger Zeichner von den Archäologen oft beschäftigt wurde, auch bei den Ausgrabungsarbeiten, bei denen er sich als guter Ausgräber und Beobachter erwies (Er arbeitete bei F. Tompa an dessen prähistorischen archäologischen Ausgrabungen in Füzesabony). An der Universität zu Budapest studierte er Archäologie. Vom Juni 1942 bis Oktober 1944 war er Mitarbeiter des Siebenbürgischen Wissenschaftlichen Instituts [Erdélyi Tudományos Intézet] in Kolozsvár [Klausenburg, heute

Cluj-Napoca, Rumänien]. Hier setzte er seine archäologischen Studien fort und führte besonders wichtige Ausgrabungen auf dem Hauptplatz von Klausenburg und in Kide im Borsavölgy durch. An dieser letzteren Fundstelle erarbeitete er die Methode für die Freilegung von Friedhöfen, die mittelalterliche Kirchen umgeben.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde er Mitarbeiter des Volkswissenschaftlichen Instituts in Budapest, wo er einen umfassenden Aufsatz über die archäologische Forschung des archäologischen Nachlasses des ungarischen Volkes im Mittelalter und über die wichtigsten Aufgaben dieser Forschung veröffentlichte. Er arbeitete die grundlegende Arbeitsmethode für die archäologische Freilegung mittelalterlicher Dörfer aus, und zwischen 1948-1949 legte er in Türkeve-Móric die Überreste des spätmittelalterlichen Dorfes, als Erstes in Ungarn frei.

1949 arbeitete er wieder im Ungarischen Nationalmuseum. In den Jahren zwischen 1950 und 1953 legte er in Tiszalök-Rázompusztá im Rahmen einer großangelegten Rettungsgrabung das erste Mal einen wichtigen Teil eines arpadenzeitlichen (10-13. Jh.) ungarischen Dorfes frei. In seinem Ausgrabungsbericht (ArchÉrt 1952, 1954) rekonstruierte er als Erster die Wohnhaustypen, die Wirtschaftsgebäude und die Siedlungsstruktur der ungarischen mittelalterlichen Dörfer, und wies auf die Veränderungen dieser bäuerlichen Siedlungen in der Zeit hin. Er vertiefte seine bis heute geltenden grundlegenden Beobachtungen in der Veröffentlichung über das freigelegte arpadenzeitliche Dorf in Kardoskút bei Orosháza (MÉRI 1964). Aufgrund der oben Gesagten kann István Méri mit Recht

für den Begründer der ungarischen mittelalterlichen archäologischen Dorfforschung gehalten werden.

In den Jahren zwischen 1953 und 1963 war er stellvertretender Abteilungsleiter, dann Abteilungsleiter der Mittelalterlichen Abteilung des Museums. Er nahm an der theoretischen und praktischen Bildung von Universitätsstudenten teil, führte zahlreiche bedeutende Ausgrabungen aus (Esztergom, Visegrád, Nagykanizsa, Klastrompusztá, Feldebrő), wodurch er hinsichtlich der Ausgrabungsmethoden schulbildend wurde. Für große monographische Zusammenfassungen hatte er keine Kraft mehr, aber seine gründlichen Aufsätze gelten bis heute als feste Meilensteine der ungarischen archäologischen Forschung des Mittelalters.

J. Kovalovszki

J. Kovalovszki
Budapest, Vércse u. 21/a
H-1124

Fodor István

MÉRI ISTVÁN ÉS KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI FALUKUTATÁSUNK SZÜLETÉSE

Méri István szegény parasztcsaládból származott, nagy nehézségek árán végezte el a középiskolát, majd 1932-ben a Nemzeti Múzeumba került, ahol restaurátor lett, nyaranként őskori ásatásokon dolgozott. 1942–1944-ben Kolozsváron az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa lett, itt végezte első középkori ásatásait (Kide, Kolozsvár-Fő tér). Egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsváron végezte. 1945 után a Néptudományi Intézet, majd 1949-től a Nemzeti Múzeum munkatársa. 1948–49-ben Túrkeve-Móricon tár fel későközépkori falutelepülést, majd 1950–51-ben Tiszalök-Rázompusztán hazánkban elsőként tárja fel egy Árpád-kori falu jelentős részét. Ezzel az ásatással és dolgozataival ő teremti meg hazánkban az Árpád-kori falukutatás elméleti és gyakorlati alapjait. Az ötvenes években az ELTE-n oktatja a hallgatókat, megteremti a falukutató régészeti iskolát. Az Orosháza-kardoskúti ásatása (1955–57) feldolgozásában kijelöli falufeltárásaink helyét a nemzetközi kutatásban. Felismerései máig nem évültek el, falukutatóink élvonala az ő nyomdokain halad.

Kulcsszavak: Méri István, falukutatás, Tiszalök-Rázom, Túrkeve-Móric, Orosháza-Kardoskút

Előző dolgozatában Kovalovszki Júlia avatottan mutatta be Méri István tudományos életművét s annak egyes szakaszait. Magam arra teszek kísérletet, hogy munkásságának kétségkívül legeredményesebb időszakát, középkori falukutatásunk tudományos megalapozásának folyamatát tárjam röviden az olvasó elé.

Középkori, elpusztult falvaink régészeti feltárása terén – amint az a szakemberek előtt jól ismert – már Méri István előtt is számos kezdeményezés történt. Elegendő itt csak Györffy István Karcag környéki ásatási kísérleteire (KAPOSVÁRI 1987; SZABÓ–TÁLAS 1996, 76–81),¹ Szabó Kálmán Kecskemét térségében folytatott nagyszabású feltárásaira és Papp László ugyanott tett megfigyeléseire (SZABÓ 1938; PAPP 1931), továbbá Csalog József Tolna megyei néprajzi és régészeti felismeréseire (CSALOGVITS 1935; 1937) utalnom. Ezek a kutatások azonban nem tisztázták egyértelműen középkori településeink szerkezeti sajátosságait és a lakóházak, valamint a gazdasági épületek egykori alakját és időbeli változásait.

A kutatók közt éltek még a XIX. századi romantikus elképzelések, többen vallották Herman Ottó régi nézetét arról, hogy nomád elődeink a honfoglalás utáni időkben még sátrakban éltek, hajlékaik hasonlatosak voltak a XIX. századi pásztorépitményekhez. (HERMAN 1899, 37–48.)

A második világháború előtti kutatási kezdeményezések szinte kizárólag későközépkori falvaink vizsgálatát tűzték ki célul, Árpád-kori falusi településeink feltárására egyetlen tervszerű kísérlet sem irányult. Kutatástörténetünk igen érdekes jelensége, hogy sem a – lakáskultúránk történetével egyébként igen intenzíven foglalkozó – néprajzosaink, sem pedig régészeink nem, vagy alig tekintettek ki a határainkon kívül folyó vizsgálatokra. Pedig L. Niderle, a szláv (helyesebben talán: pánszláv) régészeti megalapozója 1913-ban megjelent alapvető művében már összefoglaló jelentést készített a X–XIII. századi Kijev és Poltava környéki szláv lakóházakról, Hvojka és Makarenko ásatásaira hivatkozva. Ezek hasáb alakú, vagy kerek, kő- vagy agyagkemencés házak voltak, amelyeket

félíg földbe mélyítették. (Vö. TÁLASI 1954, 394; 1980, 447.) Az ilyen típusú lakóházak már a XX. század első éveiben ismertté váltak oroszföldön, V. V. Gorodcov 1902-ben jól dokumentált félíg földbeásott lakóházat közölt (RAPPOPORT 1975, 9). Az orosz régészetben és néprajzban is jelentős helyet foglalt el a D. K. Zelenyin nevével fémjelzett kutatási irányzat, amely a lakóházak típusainak kialakulását etnikai alapúnak vélte. (Uo. 10.) Ez a felfogás még napjainkban is él a szláv kutatók körében. (Vö. MARKOVIČ 1991.) Pedig ma már teljesen világossá vált, hogy a lakóházak típusainak kialakulása és elterjedése sokkal inkább a természetföldrajzi és gazdasági adottságok függvénye. (HOFFMANN 1991, 90; 1995, 21–28; 2004, 125–129.) A „szláv elmélet” híveit az sem zavarta, hogy már rég beigazolódott: félíg földbe mélyített lakóházak nem csupán a szlávok által lakott területeken kerültek elő, hanem Svájcban, Németországban és Angliában is, ahol tudvalévőleg soha nem laktak szlávok (BERESFORD–HURST 1972; DONAT 1980; HOFFMANN 1995, 22).² E lakóházak (németül: Grubenhäuser) kutatása – az említett szláv országokon kívül – elsősorban Németországban indult meg igen korán, ahol a múlt század 20-as éveiben már tipológiai vizsgálatukra is sor került. Sajnos, mindez elkerülte a korabeli magyar „házkutatók” figyelmét.

Falvaink régészeti vizsgálatában az igazi áttörést Méri István munkássága jelentette. Az ő személye ötvözte azokat a kutatói tulajdonságokat, amelyek szükségesek voltak egy „falukutató” régész számára. (Bár véletlen egybeesés, de jelképes, hogy Méri ifjúkora éppen egybeesett a társadalomkutatók és a népi írók – többek között Fodor Ferenc, Fél Edit, Gunda Béla, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza, Illyés Gyula, Veres Péter – úttörő jelentőségű falukutató mozgalmával.)³ Szinte predesztinálta őt erre szegényparaszti származása, a földműves munka és a föld alapos ismerete. Emellett ő volt az első paraszt származású régész hazánkban. Otthonról hozta magával az egyszerű paraszti építmények (csőszkuny-

hók, vermek, ólak) építésének ismeretét is. Igaz, mindez semmit sem ért volna a veleszületett tehetség nélkül, amelyben egybeolvadt a józan paraszti gondolkodás a tudományos kreativitással, az istenáldotta kezűgyesség (rajz- és formázókészség) a régiség kövületeit újjáteremtő lépelességgel. Mert nem csupán a múzeumba ezerszám bekerülő cseréptöredékekből tudott ép edényeket varázsolni, hanem mesterhegedű is került ki keze alól. A született népi tehetségek közül való volt, aki – ha nagy nehézségek árán is – méltóképpen kiteljesíthette adottságait. Életútja tehát összességében szerencsés csillagzat alatt haladt, még akkor is, ha tele volt gyötrődésekkel és időnként megalázottságokkal is. S még hozott valami nagyon fontosat a szülői házból: a szinte határtalan kitartást és munkabírást. E szükség szülte erényére volt szükség, amikor fél éjszakákon át írta naplóit, pontosan és értően rögzítve azokba megfigyeléseit, amelyeket az ásatásokon tett, vagy amikor a munkások nem vállalták a nyitott szelvények betemetését, mire a Tanár úr lapátot ragadott és maga végezte el a munkát.

Családja nehéz anyagi helyzete miatt az érettségihez vezető útja is igen keserves volt. Ennek megszerzése után azonban jelentős fordulat következett életében: nevezetes földije, a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának igazgatója, Márton Lajos neves régész és abonyi földbirtokos bejuttatta a múzeumba. Itt a restaurátor mesterséget tanulta ki, mégpedig nem is akármilyen fokon. Fettich Nándorral és László Gyulával egyengették ki a nagyszéksősi híres hun lelet csomókká gyűrt aranylemezeit. Mindkét régész kollégája megkedvelte a hozzájuk hasonlóan remekül rajzoló és ügyes kezű fiatalembert. E kölcsönös szimpátia László Gyula esetében szoros barátsággá erősödött, s ennek később fontos szerepe lett életében.

A tehetséges restaurátor azonban más területen is alaposan kitüntette magát. Belekóstolt a régészeti ásatásokba is, ahol hamar kiderült, hogy a földdel is mesterien bánt. A kor kiváló magyar ősrégésze, Tompa Ferenc állandó mun-

katársává is fogadta őt füzesabonyi feltárásain. A többretegű őskori település bonyolult rétegeinek bontása közben Méri ismét fontos, életre szóló tapasztalatra tett szert: Saját keze munkájával jött rá, hogy ezeket a telepeket csak rétegenként szabad feltárni, nem pedig ásonyomonként, ahogyan tették egyes őskoros régészeink is egészen a XX. század végéig. Ilyen fontos tapasztalatot, amelynek hamarosan hasznát is látta középkoros ásatásain, nem is szerezhette volna máshol, mint az őskori településeken és a kiváló Tompa Ferenc mellett. Nem csodáltnivaló az sem, hogy az ambiciózus fiatalember nem csupán a régészet gyakorlati teendői iránt érdeklődött, hanem alapos ismeretekre vágyott az elméleti kérdések terén is. Napi munkája mellett tehát megkezdte tanulmányait a budapesti egyetemen is. Érdeklődésének homlokterében ekkor még – talán mondanom sem kell – az ősrégészet állott.

1942. január 31-től Méri István a visszatért Észak-Erdély fővárosába, Kolozsvárra kerül, s az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa lesz. Itt, az újból magyarrá lett egyetemen folytatja tovább felsőfokú tanulmányait, s aktívan bekapcsolódik az Intézet Borsa-völgyi kutatásaiba. Kidén a középkori templom és a templomkörüli temető feltárásán dolgozik, ennek az ásatásnak a tanulságai alapján dolgozza ki a többretegű középkori temetők feltárási módszerét.

A következő évben újabb, ám ekkor is meglehetősen bonyolult feladatot kap. 1927-ben ugyanis a Szent Mihály templom melletti Főtéren nyilvános illemhely építésébe kezdtek, melynek során régészeti leletekre és sírokra bukkantak. Méri István feladata az volt, hogy e meglehetősen szűk területen vizsgálja meg az egymásra rétegződött települési maradványokat és vonja le ezek településtörténeti tanulságait. Az 1943. július 29-től október 8-ig tartó ásatás nagyszerű eredményeket hozott és példásan igazolta az ásató egészen kivételes mesterségbeli tudását. Máig példaadók a metszetrajzok, valamint a belőlük levont következtetések. Az ásató már a felső, kevert réteg leleteiből

megállapította, hogy a római Napoca pusztulása után a város e területén nem volt élet egészen az Árpád-korig, a magyar lakosság megjelenéséig. Ezt a következtetést megerősítette az alsóbb rétegek vizsgálata is, melynek során kiderült, hogy a legkorábbi településnyom az újkőkorra tehető, majd ezt követően hiányoznak a bronz- és vaskor emlékei. Majd a végén az ásató így summázza véleményét: „A római réteg és a magyar temető között is hiányzott a közbeeső kultúrák emlékanyaga annak bizonyágául, hogy a római uralom bukása után, egészen a magyarság megjelenéséig nem volt itt jelentősebb élet. Az a néhány tüzelésnyom, mely a két réteg között megállapítható volt, ideiglenes meghúzódásra vall Napoca romjai között. (Gótok?) – Az Árpád-kori temető szintjétől fölfelé a rétegek töretlenül mutatják az élet folyamatosságát.” (MÉRI 1986, 13.)

Szó sem esik itt a dákoromán kontinuitás-elméletéről, a tények szava mégis egyértelmű. A tények pedig a későbbiekben is – minden fals érvelés és kifejezett hamisítás ellenére is – ugyanezt tanúsították Erdély-szerte. (Vö. TÓTH 1986, 103–106.) A Fő téri ásatás eredményeit azonban Méri István a feltárás után nem tette közzé, főként azért, mert 1944 októberében – a háborús események alakulása miatt – távoznia kellett Erdélyből. Kolozsvári munkatársai viszont visszavárták, hogy ezt a hiányt pótolja, ami egyértelműen kiderül a Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett kérelméből, amelyben kiutazási engedélyért folyamodik.

„Gyöngyösi János
magyar külügyminiszter úrnak,
Budapest

Miniszter Úr!

Alulírott azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Miniszter Úrhoz, hogy részemre a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól Romániába szóló beutazási engedélyem meghosszabítását kieszközölni méltóztassék.

Kérésemet az alábbiakkal támogatom:

Az Erdélyi Magyar Népi Szövetség meghívott Kolozsvárra, hogy az 1944 folyamán beállott változások miatt félbeszakadt munkáimat befejezzem. Az ügyet a Külügyminisztérium is magáévá tette s hivatalos kiküldetéssel bízott meg. (V.K.m. 77.210/1945. V.ü.o.) Az útlevelet és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság beutazási engedélyét meg is kaptam. Közben azonban a Teleki Pál Tudományos Intézet sürgős békeelőkészítő munkálataiba kellett bekapcsolódnom s így elutazásomat el kellett halasztanom. Minthogy kiutazásomnak 2-3 hét múlva tudok csak eleget tenni s beutazási engedélyem (jan. 31-én) lejár, tisztelettel kérem a meghosszabbítás kieszközlését.

Kérésemet megismételve, vagyok

Miniszter Úrnak őszinte tisztelettel
Budapest, 1946, február 15-én”

A tervezett kolozsvári kiutazás azonban – nem tudni, miért – nem valósult meg, így a Fő téri ásatások dokumentációja és leletanyaga csak 1986-ban jelent meg Kovalovszki Júlia jóvoltából.

A Teleki (majd Néptudományi) Intézetben új feladatot kapott. Összefoglaló dolgozatot kellett írnia a középkori (X–XV. századi) magyar régészeti kutatásának helyzetéről és soron lévő feladatairól. A témát röviden összefoglaló, az alapvető szakirodalmat feltüntető s a jövő feladatait is körvonalazó magvas tanulmány a Magyar Népkutatás Kézikönyvének egyik füzeteként látott napvilágot 1948-ban,⁴ majd második kiadása 1986-ban jelent meg (MÉRI 1986a).

Az akkor még lényegében csak pályája elején tartó fiatal kutató dolgozata komoly szakmai érettségről tanúskodik. Méri jól ragadja meg a korábbi kutatások legfontosabb mozzanatait, emeli ki a jövőbe mutató gondolatokat. Már írása elején helyesen mutat rá középkori régészetünk akkori meglehetősen szomorú állapotára. „Középkori régészetünk... még fejlő-

dése legelején áll, még nem tisztázta önmaga lehetőségeit, nem dolgozta ki módszereit és kevés ásatási anyagban inkább a történelem kiegészítését keresi. Hol vagyunk pl. még attól, hogy középkori ásatásaink alapján felvetődjék az Árpád-kori magyar falu településrendjének kérdése?” (MÉRI 1986a, 41). Valóban, a középkori régészet által korábban feltárt emlékek és leletek szinte kizárólag a történetírás illusztrációjaként kaptak szerepet s nem tekintették azokat valódi történeti forrásoknak. A szerző később még visszatér erre a gondolatra, megjegyezvén: „Népünk múltjának kutatásában a köznép temetőinek s újabban falvainak feltárása ígér igen becses tudományos nyersanyagot.” (MÉRI 1986a, 52). A jövő feladatainak felvázolásakor az akkori helyzetből indul ki. Igen fontosnak tartja a már múzeumokba került középkori emléanyag gondos számbavételét és elemzését, az ismert temetők és települések feltérképezését, az elpusztult falvak feltárasának megkezdését. Ez utóbbi munkálatok közt felhívja a figyelmet a terepbejárások és a régi (folyószabályozások előtti) térképeken az egykori települések helyének rögzítésére. Ebben azonban nem csupán a régészeknek szán feladatokat, hanem a rokon szakterületek szakembereinek is: földrajztudósoknak, néprajzkutatóknak, történészeknek s a természettudományok képviselőinek is. „Elpusztult falvaink tömegének feltárása szükséges ahhoz is – írja – hogy a magyar ház fejlődését – a honfoglalók hajlékától a középkor végének fejlett kétszobás házáig – tárgyi alapon nyomon követhessük, hiszen jelenleg pl. az Árpád-korból egyetlen hiteles házformát sem ismerünk, stb.” MÉRI 1986a, 55). Ugyanitt arra is felhívja a figyelmet, hogy annak is magyarázatát kell adnunk, miért lelet nélküliek a XII–XIII. századi sírok, s miért változik meg ez a helyzet a XIV. században, amikor újból megnövekszik a sírmelléletek száma. Azért tarja ezt lényegesnek, mert az ún. lelet nélküli korszakot nem a gazdasági hanyatlás jellemzi. A szerző remekül érzékeli a feszítő kutatási problémát, a válaszra azonban

majd csak több mint egy évtized múltán mutat rá László Gyula: a még pogány kunok betelepítése okozza a halottas szokások módosulását (LÁSZLÓ 1961, 16).

Közben nagy változásokat hoztak az akkori idők, a kommunisták átvették az ország irányítását, ami a tudománypolitika gyökeres változásához is vezetett. Átszervezték a Magyar Tudományos Akadémiát, intézményeket szüntettek meg és alapítottak újakat, a fontosabb pozíciókba csak az új rendszer számára megfelelő emberek kerültek, stb. A tudományban ugyanúgy bevezették a „tervgazdálkodást”, mint a gazdaságban. Az egyes szaktudományoknak is meg kellett tervezniük munkájukat, s erre első ízben az 1949-ben induló első ötéves terv előkészítésekor került sor. A magyar régészet ötéves tervét Fülep Ferenc, a Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettesi rangban kinevezett új vezetője ismertette a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1949. évi budapesti vándorgyűlésén. A tennivalók természetesen az akkori aktuálpolitikai irányelvek szerint és azok nyelvezetén kerültek megfogalmazásra. A középkori falukutatásra vonatkozóan mégis volt benne egy igen fontos pozitívum, amit Fülep így fogalmazott meg: „...a hivatalos magyar kutatás eddig még soha nem tekintette feladatának a középkorban elpusztult magyar falvak feltárását és a középkori magyar nép anyagi kultúrájával való foglalkozást.” (FÜLEP 1951, 4).⁵

Az első régészeti ötéves terv kiemelt korszakai volta: a paleolitikum, neolitikum, népvándorlás kor és a magyar középkor (Uo. 5). Az egyes korszakok célkitűzéseinek ismertetésekor a honfoglalás és a középkor tennivalói közt kiemelten szerepel az „Árpád-kori elpusztult magyar falvak felkutatása és rendszeres feltárása. A magyarság társadalmi, gazdasági és településrendjének tisztázása.” Ugyanezeket a feladatokat jelöli meg a terv a későközépkori falvak esetében is (Uo. 9). Nem lényegtelen továbbá a célok megvalósításának módszereit érintő megjegyzés sem: „A fenti témaköröket

az ország összes szakemberei, történészek és néprajzosok bevonásával munkaközösségben dolgozzák ki.” (Uo. 10).

A középkori falvak kutatása tehát beillett azokba a politikai keretekbe, amelyeket az új marxista történet szemlélet a régészet számára megszabott. Az idézett előadás azonban – természetesen – nem tartalmazza a terv és a végrehajtás részleteit. Ez azonban abban az időben nem került a szakmai nyilvánosság elé. Méri István hagyatékában azonban megmaradt egy jóval részletesebb munkaterv vázlata, amely nem azonos az 1948-ban közzétett, fentebb idézett dolgozattal. Ebből következtethetünk arra, hogy a magyar régészet első ötéves tervének kidolgozásával a Néptudományi Intézet Méri Istvánt bízta meg, aki ezt a munkát 1949 tavaszán készíthette el. Lássuk a csak kéziratban fennmaradt tervezet szövegét.

*„A Kelet-európai Néptudományi Intézet ötéves
(1950-55)
régészeti munkaterve.
(Vázlat.)*

A régészeti kutatás területén a Néptudományi Intézet kezdettől fogva a magyar középkori (XI–XVI. sz.) szegény ember életének feltárását tűzte maga elé célul.

E célkitűzés igen széles és sokrétű munkaterületet ölel fel, éppen azért intézetünk arra törekedett: olyan munkamódszert dolgozzon ki, amelynek segítségével olyan településeket kutathat ki és tárhat fel, amelyek lehetővé teszik azt, hogy középkori népünk műveltségének rétegződését megismerhessük és alakulását is nyomon követhessük.

A fentiekből önként következik, hogy egy ilyen munkaterv nem igazodhatik a földmunkák során itt-ott, véletlenül felbukkanó településekhez. Intézetünk tervszerű előkészítő munka után, meghatározott szempontok alapján, maga kutatja fel a településeket s választja ki közülük a feltárásra alkalmasakat. (Ld. alább.)

E feladatok elvégzését intézetünk három szerencsés adottsága könnyíti meg:

1. Régészeti gyűjteményünk nincsen, s így az anyag kezelése alól felszabadulva, intenzívebben foglalkozhatunk mind a települések felkutatásával, mind pedig azok feltárásával.
2. Intézetünk települési osztálya közös munkával biztosítani tudja a leggondosabb előkészítést.
3. Intézetünk néprajzi osztálya pedig az ásatások emlékanyagának értelmező és kiértékelő munkáját segíti elő, mai népeletkutatásunk kérdéseit a történeti néprajzon keresztül kapcsolja össze faluásatásaink problematikájával.

Ezek az irányelvek és adottságok határozták meg intézetünk már korábban megindult munkálatait a Nagykunságon. Ötéves tervünk így tulajdonképpen a megkezdett munka további terebélyesítését jelenti.

A munkaterv nyers vázlata a következő: A terv minden egyes munkamozzanata elsősorban az alábbi általános szempontokhoz igazodik.

- I. *Időbeliségi szempontja.*
Tatárjárás előtti (XI, XII, XIII. sz.) falu.
XIV–XV. sz.-ban (gazdasági stb. okokból) elnéptelenedett falu.
Török alatt elpusztult falu.
- II. *Gazdasági szempont.*
Állattenyésztő jellegű falu.
Földműves többségű falu.
Halászfalu.
Iparos többségű falu.
- III. *Társadalmi szempont*
Szolga, jobbágyfalu.
Kisnemesi falu.
Kis mezőváros
(Nemzeti központ, összehasonlításként.).
- IV. *Etnikai szempont*
Magyar falu.
Szláv falu.
Német, olasz, vallon falu.
Besenyő, kun (mohamedán, izmaelita) falu

E szempontok szemmel tartásával a munkaterv gyakorlati megvalósításának módja.

A. Általános előkészítő munka.

1. Településtörténeti előtanulmányok.
 - a. Az elpusztult falvak térképének elkészítése a történeti források alapján.
 - b. Az elpusztult falvak történeti irodalmának összeállítása.
2. A középkori falufeltárások irodalmának összeállítása.
3. Terepbejárások.
4. A középkori falufeltárások tárgyi emlékanyagának számbavétele.

Az 1949-es előkészítő év során megvalósul.

1. a. Az elpusztult falvak térképének elkészítése.
2. b. Az elpusztult falvak történeti irodalmának összeállítása.
2. A terepbejárás folytatása a Nagykunságon.
3. A középkori faluásatások irodalmának részleges feldolgozása.
4. A Túrkeve-mórici ásatások befejezése. (Az ásatás támogatására a kultuszminisztérium költségvetésébe 8.000 forintot vett fel, s így az intézet csak azt kéri, hogy a kikerülő emlékanyag restaurálási költségeit – mint-hogy a leletanyag közgyűjteménybe kerül – a közgyűjtemények viseljék.)

B. Az ötéves terv első éve. Részletes előkészítés.

1. A településtörténeti előmunkálatok során felszínre kerülő elpusztult falvak közül (a fenti szempontok szerint) kutatásra alkalmasaknak mutatkozók kiválasztása, lehetőleg 3 földrajzi egységen belül: a. Dunántúli dombvidék. b. Palócföldi hegyvidék. c. Tisza melléli síkvidék.
2. A kiválasztott falvak helyének pontos rögzítése és a feltárással alkalmasak kijelölése terepbejárással.
3. A többi előmunkálat végleges befejezése.

C. Második tervév.

Két kronológiailag eltérő település feltárása.

D. Harmadik tervév.

Két különböző jellegű gazdasági település feltárása.

E. Negyedik tervév.

Két különböző társadalmi jellegű település feltárása.

F. Ötödik tervév

Két etnikailag eltérő település feltárása. (Az ásatási helyek pontosabb meghatározása az ötéves terv első évében.)

Az ötéves terv megvalósítására az Intézet évenként 20.000 forint támogatást kér, továbbá az ásatásokon előkerülő leletanyag restaurálási költségeinek a közgyűjtemények által való fedezését (a leletanyag ugyanis minden esetben valamelyik közgyűjteménybe kerül).

Megjegyzések az ötéves terv első évéhez.

1. Az ásatási területek elhatárolásakor Intézetünk arra fog törekedni, hogy az egyes közgyűjteményekkel a területi-hatásköri súrlódásokat lehetőleg elkerülje, ugyanakkor azonban munkája bármelyik mozzanatát szívesen kapcsolja össze bármelyik közgyűjtemény munkájával.
2. A terepbejárásra kerülő területeken a más korú lelőhelyek feltérképezésére is gondot fordítunk, hogy ezáltal is gazdagíthassuk a korábbi idők települési adattárát.

Megjegyzések az ötéves terv ásatási munkatervéhez.

1. A fent vázolt négyévi ásatási munkatervbe – a dolog természeténél fogva – az I–IV. alatti szempontok mindegyike nem sűrítendő össze, viszont több esetben is a különböző szempontok összeeshetnek (pl. földműves falu = jobbágyfalu = magyar falu, stb.) s így a tervezett 8 ásatás lehetőségei sokkal gazdagabbak, mint ahogyan az a fenti nyers vázlatból első tekintetre látszik.
2. Az is természetes, hogy az adott lehetőségek közt és idő alatt teljes falufeltárások nem való-

sulnak meg. Mindenesetre alapvető szempont is az, hogy az ásatások az illető faluk életéről világos keresztmetszetet adjanak.

3. A hagyományos feldolgozás után Intézetünk a kiásott leletanyagot teljes egészében közgyűjtemények (Magyar Nemzeti Múzeum, Közgyűjtemények Országos Felügyelősége) rendelkezésére bocsátja.

Az Intézet nagy súlyt helyez arra, hogy minden ásatásán 1–2 egyetemi hallgató is részt vegyen (ha más pénzalap nem volna kiküldetésükre, napszámosként elszámolva), hogy a fiatal kutatónemzedék gyakorlati kiképzését előmozdítsa, továbbá arra is, hogy az ötéves terv ásatásaiba egyes közben végzett fiatal kutatókat önálló munkával is bekapcsoljon. (Igen fontosnak tartanánk azt is, hogy a terepbejárásokon hasonlóképpen részt vegyenek fiatalok.)

*

A közzététel módja.

1. Évenként.

- a. Előzetes jelentés a végzett munkáról és az előkerülő emléktanyagról az ArchÉrt-ben.
 - b. Népszerű tájékoztatás az eredményekről a sajtó, rádió útján.
2. Az ötéves terv befejezése után.
- a. Kiállítás rendezése az ásatások együttes leletanyagából.
 - b. Az eredmények összefoglaló tudományos feldolgozása (esetleg belevonva e munkába egy-két fiatal kutatót)."

A csillaggal elválasztott, a publikációról szóló és kézzel írott rész előtti gépírással szöveg alatt a tervezet lezárásának ideje 1949 áprilisában van megjelölve, ezt azonban a szerző ceruzával áthúzta, hiszen nyilvánvaló, hogy az említett utolsó sorokat, valamint a szöveghez fűzött kéziratos kiegészítéseket később írta a szöveghez. Ám minden bizonnyal nem sokkal később, hiszen a Néptudományi Intézetet 1949 novemberében megszüntették, s ekkor már nem volt értelme ott semmiféle tervezésnek.

Úgy vélem, nem volt fölösleges a szakemberek elé tárnom Méri István eme írását, hiszen kétségtelen, hogy középkori régészeti falukutatásunk legkorábbi írott tervezete ez. Készítője nem volt már tapasztalatlan az efféle tervek összeállításában, hiszen biztosan részese volt Kolozsvárott a Borsa-völgyi kutatások megtervezésének, majd említett, 1948-as tanulmánya megírásakor alaposan tájékozódott középkori településásatásaink kezdeti eredményeiről, s amikor jelen tervezetét papírra vetette, már túl volt a Túrkeve határában lévő későközépkori Móric falu ásátásának első évadján. Korántsem véletlen tehát, hogy figyelme a faluásatások előkészítésének minden mozzanatára kiterjed: a régi vízrajzi térképek használatára, az okleveles adatok felgyűjtésére, az alapos terepbejárásra. Igen figyelemre méltó, hogy a tervezetben helyet kapott a különböző szaktudományok művelőinek közös tevékenysége, tehát a komplex kutatás, amelynek szükségességét már Erdélyben, majd Budapesten a Néptudományi Intézetben is megtapasztalhatta. Akkor azt tapasztalatból még nem tudhatta, hogy a falvak egykori lakóinak nemzetiségét csak kivételes esetben határozhatjuk meg, hiszen az egykori épületek alakját jobbra a táji sajátosságok és a gazdálkodás módja határozta meg, nem pedig lakóik nyelve. Azt sem sejthette, hogy középkori falvaink teljes feltárására (különösen az Árpád-koriakéra) még 65 év múlva is várunk kell.

1949-ben Méri befejezi második ásatási szezont Túrkeve-Móricon, ásatása nyomán egyértelművé válik a háromhelyiséges magyar alföldi későközépkori lakóháztípus, amely széles körben ismeretes volt a korban a közép- és kelet-európai parasztfalvakban (MÉRI 1954). Ezzel működése a Néptudományi Intézetben lényegében le is zárult, s az intézet 1949. novemberi megszűntetése után visszatért régi munkahelyére, a Nemzeti Múzeumba. Igaz a közbeeső időszakban is kötődött a múzeumhoz, hiszen a főváros ostromát sokakkal együtt – ő is a múzeum pincéiben vészelte át, részt vett a gyűjte-

mények mentésében, a lapidáriumi tűz⁶ oltásában, a harcok elülte után lovas szekérrel vidékre ment, hogy a múzeumban lakóknak élelmet szerezzen. Nyilvánvalóan maga sem számított arra, hogy nemrég kidolgozott tervezetének maga veheti elsőként hasznát, mivel őt bízzák meg a Tiszalök határában hamarosan megkezdődő nagyszabású leletmentés irányításával.

Tiszalök mellett ugyanis elkezdődött a vízi erőmű építkezése, mégpedig igen nagy ütemben és az új idők körülményei között. Ez az új körülmény pedig azt jelentette, hogy az építők döntő többsége szögesdrót mögé zárt politikai rab volt, akik elsősorban a magyarországi német (sváb) származású, a Szovjetunióból hazatért hadifoglyok voltak, akiket itthon nem a család és rokonság várt, hanem az ÁVH. (E közzismert tény azért kell megemlíteni, mert ez igencsak hátráltató körülménynek bizonyult a leletmentés idején.) A földmunkák során kerültek elő az egykori falu temetőinek sírjai a falu határának rázompusztai részén. Rázom Árpád-kori falu volt, amelynek nevét az 1265-ös löki határjárás jegyzőkönyve őrizte meg.

A leletmentő ásatás feladatát a Nemzeti Múzeum kapta meg, ahol Méri Istvánt bízták meg a feltárás vezetésével. Nagyon helyesen, hiszen ő dolgozta ki a középkori faluásatások tervezetét nem sokkal korábban. Csakhogy Méri nyilvánvalóan nem ilyen ásatási kezdésre gondolt korábban: hajszolt munkatempóra, a munkatársak és a legalapvetőbb eszközök hiányára. Hiszen a Nemzeti Múzeum csak feladatot kapott, de ehhez egyetlen fillért sem, mert az akkori törvényeknek megfelelően az ilyen leletmentések költségét nem a beruházó finanszírozta, hanem a templom egeréhez hasonlatosan „dúsgazdag” múzeum. Keservesen indult tehát hazánkban az első Árpád-kori faluásatás és hasonlóképpen folytatódott.

Szerencsére a tudományágunk történetében fordulópontot jelentő feltárás szinte minden fontosabb mozzanatát ma már figyelemmel kísérhetik a szakemberek. 2000-ben ugyanis – hála Kovalovszki Júlia gondoskodásának –

a Nemzeti Múzeum kiadványaként megjelent Méri István ásatási naplója (MÉRI 2000). A napló önmagában is példamutató. Az ásató a feltárás minden mozzanatára kitér, nem csupán egy-egy teljesen kibontott objektum végső állapotát ismerteti, hanem a feltárás közbeni töprengéseit, gondolatait is. Sorait olvasva szinte részesei lehetünk az izgalmas nyomkövetésnek, a formálódó gondolatoknak, egy szóval: egy régészeti szakágazat születésének. A naplóba a szerkesztő és közlétevő beiktatta azokat a leveleket is, amelyeket az ásató munkája során írt munkatársainak és intézményének. Így bepilanthatunk a korabeli szakmai fogadtatás légkörébe is. De nem csak abba, hanem a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett diktatúra légkörébe és sanyarú viszonyaiba is.

Tiszalökön tulajdonképpen az első régészeti munkálatok 1950. március 29–30-án kezdődtek meg, miután Dr. Kontur György, az Országos Vízügyi Hivatal tisztviselője jelentette, hogy a duzzasztómű építésénél a földmunkák során csontvázakat találtak. A kiszállásról szóló jelentést Párducz Mihály, a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának vezetője írta, amelyben arról számolt be, hogy szarmata és Árpád-kori temetkezéseket forgattak ki a földből. Párducz Mihály felkérésére április 6–13. között a Természettudományi Múzeum Embertani Tárából Nemeskéri János tárt fel Árpád-kori sírokat az építkezés területén. A feltárásokon részt vett Rohács József tiszalöki cipész is, aki korábban a környező területeken – keskeny kutatóárkokat ásogatva – számos honfoglalás kori sírt hozott felszínre, például Bashalmon, Tiszaeszlár-Újtelepen és egyebütt. Április 21-én arról értesíti Párducz Mihályt, hogy kb. 20 sír került napvilágra. A korra jellemző levelének záradéka: „Bélyeget nem lehet kapni a postán, ezt a levelet portósan kell feladnom.” Május 2-án Mihalik Sándor, a Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese Méri Istvánt kéri fel az ásatás előkészítésére és a szükséges összeg megjelölésére. Mihalik május 18-án kér a MMOK-tól 2000 forintot. A MMOK elnöke már a következő napon

válaszol: „35/1950. sz. átiratára közlöm, hogy a tiszalöki leletmentő ásatásokra kért 2000 forint sürgős segélyt a pomázi középkori ásatásokra előirányzott összegből engedélyezem.” Világos beszéd, lehet tudni, honnan vette el Ortutay a pénzt. (Utólag megállapíthatjuk: nagyon helyesen tette, a pomázi ásatásokból azóta se nagyon derült ki semmi.) Még aznap írott másik levelében Ortutay Méri Istvánt május 20-i határidővel kiküldi Tiszalökre az ásatások elvégzésére. Másnap válaszol Rohács Nemeskéri április 17-i levelére, amelyben a csontok elszállítását kéri. Rohács Pázmándy Gyula főmérnökhöz, az építésvezetőhöz fordult, aki régiséggyűjtő volt. Mint Rohács írja „Megmutattam neki levelét is. Pázmándy elolvasta a levelet s csak annyit mondott, hogy ne terheljem őtet ezzel, mert van neki úgyis elég baja, dolga.” Majd megjegyzi: „A leletek ott vannak Pázmándy főmérnök hivatalában. ...Egy fillérnek ura nem vagyok, a beszállítás pedig költséggel jár. A magam részére egy fillért sem igénylek, csak egy nagy láda kell és 20 forint...” (Ld. MÉRI 2000, 15–19.)

Méri István május 23-án érkezett Tiszalökre Wenger Sándor antropológussal. A bajok csőstől szakadnak a nyakába: iszonyatosan nehéz bejutni a dróttal lezárt területre (ahol a földmunka folyik), ez minden esetben csak egyedi írásbeli engedéllyel lehetséges, amire gyakran órákat kell várakozni. Nem sikerül az együttműködés Roháccsal sem, akinek segítségével szeretné a temetőterképet felrajzolni, hiszen Rohács volt ott a sírok feltárásánál, s a múzeum megbízásából ő volt az állandó megfigyelő. Most erről is lemond. Méri zárójelben ennyit jegyez meg róla: „Kétségtelen, hogy bolond.” Közben azonban kibontakozik az első földbe mélyített ház körvonala és szerkezete (először Magyarországon!), továbbá a 2. házhoz csatlakozó külső kemencéke is. Május 29-én levelet ír Párducz Mihálynak, amelyben beszámol a munkálatokról. Érdekes belőle idézni: „Egyelőre egyedül dolgozom, mert annyira bizonytalanok a formák, hogy magamnak is a leg-

nagyobb problémát okozzák. Mindenesetre – sajnos – az eredmény az, hogy újra agyonhajszoltam magam a munkával, de annyira izgatnak a problémák, hogy szinte még éjjel is dolgoznék, pedig a szívem csaknem felmondja a szolgálatot. (Erről a részről hallgass, nehogy a feleségem fülébe jusson!!)” A levélben lerajzolta az első házát és a 2. házhoz tartozó kemencéket, amelyeket pünkösdi vasárnapján bontott ki. Majd így folytatja: „A fentiek alapján nem tudom, érdemes-e lejönni? Szakembereknek, úgy hiszem, elég izgató első Árpád-kori házaink kibontakozása, viszont nem szakembereknek nem tudom, érdekes egy ilyen beásott gödör, tűzhellyel? – Mindenesetre úgy hiszem, hogy az első – ha bizonytalan, tapogatózó – lépéseket itt megtettük Árpád-kori lakóházaink megismerésére. Ha történetesen úgy határoztok, hogy lejöttök, arra kérek, hogy hozzatok egy fényképezőgépet. A nálam lévő ugyanis (Kalmáré,⁸ de ne szóljatok neki, nehogy alaptalanul megijedjen) már első alkalommal sem szuperált, hozzányúltni és hozzányúlni viszont nem akarok.” (MÉRI 2000, 25).

Ilyen izgalmakkal élte meg Méri István az első hiteles Árpád-kori lakóház felbukkanását és kibontását. Szünet nélkül dolgozott, ahogyan szinte minden más ásatásán is. Fotó viszont azért nem készült e korszakos jelentőségű földházzal, mert nem volt mivel lefényképezni. A napló későbbi lapjain azt is megtudhatjuk, hogy amikor volt működő fényképezőgép az ásatáson, akkor sem mindig lehetett vele fotózni, mert filmet is rendkívül nehéz volt beszerezni. („Szabó nem kapott filmet Debrecenben.” Majd négy nap múlva: „Karáth J.-től⁹ megérkezett este a film, viszont a fényképezőgép elromlott.” Uo. 102.) Hasonló bonyodalmak voltak azonban az ásatók egyetlen közlekedési eszközével, a kerékpárral is, amelyik szintén nem iparunk büszkesége volt, gyakorta elromlott, pedig itt nem csupán közlekedési, hanem szállítóeszköz is volt egyben. (Lehet, hogy ezért romlott el.)

Közben azonban – ha izgalmakkal telve is – az ásatás jól haladt, egymás után kerültek elő a házak, gödrök, külső kemencék. A munka továbbra is szinte teljes egészében Méri Istvánra hárult. A helyzetet jól jellemzik a napló alábbi sorai: „Június 19-én, hétfőn érkeztem vissza Tiszalökre, a du.-i vonattal. Táviratomra egyik munkásom, Fitos József várt kerékpárral az állomáson. Kiderült, hogy távollétemben a kerékpárt házigazdám ahelyett, hogy – mint kértem – javításra adta volna, ő maga használta, s erősen tönkretette. Emiatt elszámoltam vele, s otthagytam őket s Fitosékhoz költöztem. Egyébként szívem erősen fáj, s ráadásul a vonaton jól meg is fáztam.” (Uo. 32.) Rosszullete miatt másnap nem is ment ki az ásatásra. A munkavezetők előadás tartására próbálják kapacitálni, de látva a helyiek teljes közömböségét, nem áll kötélnek.

Az ásatásnak és az eredményeknek híre ment a szakemberek körében. Június 30-án az ásatást meglátogatta Ortutay Gyula, a MMOK elnöke és kíséretében két néprajzkutató, Tálasi István és Vajda László. Ortutay segítséget ígért (Uo. 35). Ekkoriban kerültek elő az első bonyolult rétegzettségű házak és kemencék, s készültek róluk a mesteri metszetrajzok, amelyek szemléletes magyarázatát adták az egymásba ázott objektumoknak (Uo. 33–39) (Meglepő, hogy még ma is vannak faluásató régészeink, akik nincsenek tisztában a metszetrajzok készítésének fortélyáival.) Ekkorra már megérkezik a segítség is, a múzeumból ifj. Fehér Géza, valamint Szabó György és Vágó Eszter egyetemi hallgatók. Augusztusra jutott két házcsoport bontása és rajzolása, E hónap 24-én igazán illusztris bizottság látogatta meg az ásatást: Pogány Ö. Gábor, László Gyula, Nagy Tibor és Fülep Ferenc. A nagy hőségben mintegy fél órát tartott a helyszíni szemle. Méri többször is igyekezett az ásatás jelentőségére a helyi lakosság és vezetőség figyelmét is felhívni, nem sok sikerrel. „Ma ismét szóltam Hajdú párttitkárnak – írja augusztus 29-én –, hogy szívesen látom a vezetőséget az ásatáson, ez már legalább az 5–6. meghívás.”

Szeptember 2-án zárult az ásatás első időszaka, ami után Méri István rövid, de alapos elemzést készített a településről és a Gyémántparton, valamint az attól nem messze délnyugatra elterülő XI. századi temetőről. Helyesen állapítja meg, hogy az Árpád-kori falu igen nagy területen helyezkedett el, ám a házak nem egy időben álltak. Rámutat, hogy azokon a helyeken, ahol az Árpád-kori falu tovább él egészen a törökkorig, az Árpád-kori településrész jóval nagyobb kiterjedésű, mint a későközépkori. A kis alapterületű tiszalöki házak kapcsán a kor lakosságának igen fontos életmódbeli sajátosságára utal: „Kézenfekvő az a feltevés, hogy bent csak az asszonyok és gyermekek laktak, míg a férfinép kint (az állatokkal?) tanyázott.” (Uo. 62.) Ettől sokkal többet ma sem mondhatunk a félig földbeásott lakóházak egykori szerepéről. Az október 4-i dátummal ellátott jelentésben Méri István először hivatkozik az általa feltárt félig földbeásott lakóházak külföldi párhuzamaira: „Az itt feltárt házak nagyságra, szerkezetre, egymás mellé és egymásra településük szempontjából is (a leletanyag kivételével) nagy hasonlóságot mutatnak a Szovjetunióban, a voronyezsi kerületben fekvő Borsevo falu közelében kiásott VIII–X. sz.-i házakhoz.” (Uo.)¹⁰ A két temető XI. századi keltezését azzal magyarázza – ami aligha vonható kétségbe –, hogy ezt követően a falu népessége másutt, a megépült templom köré temetkezett.

A jelentéssel egy időben Méri István készített egy tervezetet is az ősszel folytatandó leletmentési munkálatokhoz. A nyári ásatások és a közben folytatódó földmunkák tapasztalatai alapján megjelölte azokat a területeket, ahol az új feltárásokat meg kell indítani. Arra a fontos következtetésre jutott, hogy az ásatást egyszerre több helyen kell tovább folytatni s ehhez új munkatársak bevonására lesz szükség. Név szerint felsorolja a számításba vehető régészeket, s azzal is számol, hogy a különösen bonyolult helyzetek tisztázásához olyan, kiválóan felkészült szakemberek segítségét is igénybe

kell venni, mint id. Fehér Géza és László Gyula. Tervezi egyetemi hallgatók alkalmazását is, különösen Szabó György akkor IV. éves hallgatóját, akiben a magyar középkori régészet nagy reménységét sejti. Nem feledkezik meg arról sem, hogy akkor indult az ELTE-n a muzeológusképzés (amelyben ő is részt vállalt), s ennek kapcsán számolt azzal, hogy 10–12 hallgatónak helyszíni szemlét tart a faluásatás módszereiről. (Ez meg is történt november 27. és december 1. között, amikor Tálasi Istvánnal 11 egyetemi hallgató tartózkodott az ásatáson.) A tervezet azzal is számol, hogy néprajzkutatók és történészek is részt vállalnak a munkában (például, Tálasi István, Belényessy Márta, Györffy György és Balogh István). A tervezet nem kevésbé fontos része, hogy Méri megjegyzi: Vidacs Aladár fényképészt időnként küldjék ki Tiszalökre az ásatási fotók elkészítésére. (Ez a későbbiekben meg is valósul.)

Az őszi munkálatok ebben az évben október 19-től december 22-ig tartottak. A munkafeltételek általánosságban nem sokat változtak, annyiban azonban mégis, hogy megvalósult Méri terve: egyszerre több felületen folyt a munka, mivel két újabb munkatárs (Korek József és Török Gyula) kapcsolódott be a feltárásokba. Az általános helyzet egyik fontos jellemzőjéről írja Méri az őszi szezon első napján: „Indulás Budapestről 1950. október 18, 7.40. Tiszalökre érkeztem 18.00-kor (egy óra késés).” (Uo. 65.) Az utazási idő tehát 12 óra 20 perc. Ma már ez az idő kb. 5 órára zsugorodott. Még mindig csak ázsiai mércével mérhető, de ahogyan Pelikán elvtárs mondaná: a fejlődés a vasúton is óriási. (Persze csak akkor, ha a tiszalöki személy Debrecenben valóban bevarja a budapesti IC-t.)

Az új körülményekről Méri így számol be László Gyulának december 3-án írott levelében: „Egy kicsit ellöttem a dolgot, mert mikor Korek és Török lejött, azt hittem, hogy ők is olyan lendülettel kezdenek munkába, mint én s 2 munkás kivételével mind átadtam nekik. Korek meg is állja a helyét. Nagyon jó munkatárs minden

1. kép Földbe ásott ház rekonstrukciójának vázlata (Méri István rajza, 1951)
 Abb 1. Vor Ort angefertigte Hausrekonstruktionszeichnung von I. Méri (Tiszalök-Rázom)

tekintetben. Török viszont igen nagy csalódást keltett. Rendkívül kicsinyes, bogarászó ember s ez a munkájában is megnyilvánul. Mostanában azzal akarja továbbvinni a tudományt, hogy be akarja bizonyítani, hogy én nem jól figyelem meg a jelenségeket: a ház csak konyha, ami $15 \times 6-7$ m-es házba tartozik bele (ti. a ház körül talált valami négy-szögesen körülfogó árkot – legalábbis én annak tartom – s azt kombinálhatja hetek óta hol talpas háznak, hol sövényháznak – ennek érdekében az árokba véletlenül beleeső kb 1 m. átm. vermet kinevezte gerendalyuknak – sőt a ház – szerinte konyha – bejáratát, mely az árokhoz ér, szintén annak próbálja átfabrikálni. A ház – konyha? – belsejében is nem elégedett meg a két tartógerendával, hanem a fal mellett kibontott egy sereg ürgelyukat, csak hogy jobb megfigyelőnek látsszon, mint én stb.) Mióta lejött, azóta ott kukackodik azon az egy helyen s mindenképpen be akarja bizonyítani ellenem, Párducz – Banner

– Tálasi ellen, hogy neki van igaza.” (Uo. 76.)

December 2-án Banner János és Párducz Mihály a MMOK megbízásából tartottak szemlét az ásatáson. Jelentésükben megfelelő teret szenteltek Török Gyula elméletének, amelynek értelmében a földbe mélyített házakat és kemencéket egy nagyobb épület fedett, ahol emberek és állatok tartózkodtak. A két jeles régész rámutatott Török elgondolásának megalapozatlanságára.¹¹ Ugyanakkor nem tartották helyesnek, hogy Méri kutatóárokokkal hálózza be a feltárássra kijelölt területet, nem pedig nagy felületeket nyit meg (Uo. 81).

Méri István 1951. január 25-én foglalta össze az őszi ásatások legfontosabb eredményeit és tanulságait. Különösen az újólag megfigyelt objektumokra és jelenségekre összpontosította figyelmét (Uo.). 1951 nyarán az építkezéssel kapcsolatos földmunkálatok erősen megelégnéltek, ezért július 19-től 24-ig Szabó György szállt ki a terepre megfigyelőnek. Rögtön tapasztalhatta is, hogy az előző

évhez képest semmi nem változott. Az ávosok csak egy napi várakozás után adtak neki belépési engedélyt. De a polgári alkalmazottak sem voltak sokkal különbek. Teleki építésvezető főmérnök ugyanis „magángyűjtő” volt, és az építkezésen begyűjtött, vagy neki beszállított tárgyakat csak átvételi elismervény ellenében adta át Szabónak, de csak a fotóztatás idejére. A megfigyelésnek itt nem sok esélye volt. „A földkotró gépek gyors és éjjel-mappali munkája a megfigyelés lehetőségeit erősen korlátozta. Az eddig kiásott átvágás-részben már 4 m mélységben járnak.” (Uo. 96.)

Az őszi ásások során a munkaterületre való bejutás semmivel sem lett könnyebb. Ennek nagyrészt áldozatul is esett egy igen gazdag hunkori szarmata sír is, amelyet a munkások jórészt szétdúltak (Közlését ld. MÉRI 2000a). Szeptemberben Mérit Fülep Ferenc táviratilag felrendelte Budapestre a készülő állandó történeti kiállítás munkálatai miatt, aki kérte, hogy az ásásra küldjék le Szabó Györgyöt „...s hozzon magával Pestről állandó engedélyt a belépésre...” (MÉRI 2000, 101). Ezt azonban ezúttal sem lehetett megszerezni, maradtak a korábbi bonyodalmak. Szeptember 28-án Méri István levelet írt Szabó Györgynek, amelyben minden teendőre nagy részletességgel felhívta a figyelmét, ám közben egy-két mondattal korrajzot is ad, s a maga állapotát is jellemzi. A főváros ellátási helyzetét jellemzik az alábbi sorok: „Légy olyan kedves, Fitosnéval vetess számomra 3 liter grízt és hozzád fel. Tojást is hozzá!” Az egyik utolsó mondat után zárójelben megjegyzi: „Újabb fűrés készül ellenem!” S a dátum után, szintén zárójelben: „A szívem vesszettül oda van.”

Közben Mérit valóban érik szakmai támadások is. Bizonytalannal ezzel magyarázható a Régészeti Állandó Bizottság tagságáról való lemondása is.

„A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Állandó Bizottságának,
Budapest.

Az utóbbi hónapok alatt illetékes helyeken többször is súlyos kifogást emeltek részben a középkori kutatómunka megszervezés(ének) módszere, részben eredményessége ellen.

Minthogy a magam részéről mindent megtettem a fenti munka becsületes elvégzésére, úgy látszik, nem vagyok alkalmas ennek a felelősségteljes munkakörnek a betöltésére. Éppen ezért arra kérem az Állandó Bizottságot, hogy mentsen fel a középkori ügyek intézése alól s egyben továbbítsa az Akadémia felé is azt a kérésemet, hogy töröljenek az Állandó Bizottság tagjai közül, amit a fenti körülmények nyilván eléggé indokolnak.

Budapest, 1951. október 19

Méri István”

Pedig fentebb láttuk, hogy Méri István igenis gondosan megtervezte a középkori települések feltárását, s eredményei alapján középkori régészetünkben új tudományszak született. A tiszalöki feltárások jelentőségét helyesen ítélte meg Kovalovszki Júlia: „A magyar középkori régészeti falukutatásnak addig is voltak ugyan figyelemreméltó eredményei – elsősorban templom- és temetőfeltárások, leletszerző ásások és néhány késő középkori falurészlet feltárása – Árpád-kori faluásatás azonban, amelynek alapján hiteles kép rajzolódott volna ki akár egyetlen lakóházról is, 1950-ig egyáltalán nem volt... Az összességében alig több, mint 6 hónapig tartó...munka eredményei mennyiségileg is évtizedes tervásatásoknak felelnek meg: 33 ház, 36 szabadban lévő kemence, 7 füstölő kemence, gödrök, vermek, árkok, sírok és egyéb objektumok feltárása mellett két XI. századi temető hitelesítése történt meg e rövid idő alatt.” (KOVALOVSZKI 2000, 5.) Továbbá: „Néhány azóta megismert műhelyféle kivételével Tiszalökön minden településjelenségre találtak példát.” (Uo. 6.) (Kiemelés tőlem. F. I.)

Ezeket a településjelenségeket Méri István már előzetes közleményében is ismertette (MÉRI 1952), majd külön dolgozatot szentelt a falvak területén feltárt árkoknak (MÉRI 1962), a sza-

badban lévő kemencék különböző válfajainak (MÉRI 1963) s egy megfigyelt babonás szokás emlékeinek, a falvakban lelt lókoponyáknak (MÉRI 1964). Nyilvánvaló, hogy e rövidebb dolgozatok a tiszalöki ásatások teljes feldolgozásának előtanulmányai voltak, amelyhez a szerző rajzokat, fotókat is készített.

Időközben jelentős változások történtek a Magyar Nemzeti Múzeumban. 1953-ban megalakult a Középkori Osztály, amelynek első vezetője László Gyula lett, helyettese pedig Méri István. Az új múzeumi egység tudományos feladata annak a történeti korszaknak a kutatása lett, amelynek vizsgálatához már nem csupán a régészeti módszerek alkalmazása szükséges, hanem az írott források hasznosítása is. Éppen ez az a korszak, amelybe a középkori falvak kutatása is tartozik, s ennek módszertanát éppen Méri István dolgozta ki fentebb idézett tervezetében. Ez időtől egészen a múlt század nyolcvanas éveig a Középkori Osztály vált hazai középkori falukutatásunk legfontosabb műhelyévé.¹² E kutatási irányzat megélénkülését jelezte 1955-ben László Gyula csongrád-felgyői és Méri István orosháza-kardoskúti Árpád-kori faluásatásainak megindulása.

Méri akadémiai tervásatás keretében három évadon át (1955–57) kutatta a kardoskúti lelőhelyet. Árpád-kori templom alapjait, a templom körüli temető sírjainak egy részét, téglalapozású felmenő falú épület alapfalait,¹³ egy részben már osztott lakóterű földbeásott lakóházat, az első Árpád-kori istállót, külső kemencéket tárt fel (MÉRI 1964a).¹⁴ Már e felsorolásból is kitűnik, hogy ezen az ásatásán Méri István újabb, korábban ismeretlen objektumokat tárt fel. Különösen jelentősnek ítéltető a földbeásott lakóház, amelynek bejáratí részét fallal választották el a belső lakótértől, így első ízben figyelhetette meg a kétosztatú ház kezdetleges formáját (MÉRI 1964a, 10–14. Vö. FODOR 1989, 28). A falu legrangosabb lakójának hajléka volt a felszíni, téglalapozású épület, amelynek fala téglából vagy fából készülhetett (MÉRI 1965a,

5. kép). Az Árpád-kori istállózó állattartás első kézzel fogható bizonyítékának jelentőségét aligha szükséges itt hangsúlyoznom (MÉRI 1964a, 7. kép).

A kardoskúti ásatások feldolgozása még egy szempontból tartalmaz jelentős újdonságot: Méri István itt tesz a korábbinál jóval jelentősebb kitekintést a szomszédos országokban végzett hasonló korú és jellegű feltárások eredményeire. Összehasonlító vizsgálatába bevonja a szlovákiai, lengyelországi, romániai és szovjetföldi eredményeket, idézve a legfontosabb szakirodalmat. Mint korábban (ld. 10. j.), most is a kelet-európai lakóházakban látja a mi épületeink legközelebbi párhuzamait, méghozzá ezúttal a VIII–IX. századi Don-vidéki települések szerkezetét és építményeit véli ebből a szempontból különös fontosságúaknak. A közleményekből csalhatatlan biztonsággal jelöli ki az orosz I. I. Ljapuskin feltárásait, amelyek valóban legjobban emlékeztetnek a Méri István által végzett feltárásokra – ugyanolyan ásatói magabiztosságot tükröznek (MÉRI 1964a, 54. Vö. LJAPUSKIN 1958). A szerző itt kitér egy igen fontos keleti eredetű Árpád-kori tárgytypusra, a cserépüstökre is, amelyek a Kárpát-medencén kívül szintén előfordulnak a Don-vidéki szaltovói műveltség területén is. Igazolva látja ennek az edénytypusnak a keleti eredetét, a nyílt tűz fölött való használatát pedig Árpád-kori falusi népességünk külterjes életmódja újabb bizonyítékának véli, amint erre már tiszalöki ásatási naplójában is kitért.¹⁵

Az említett külföldi párhuzamokkal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy Méri István ezzel a kitekintéssel csupán saját ásatási megfigyeléseit ellenőrizte. Középkori régészetünk új ágazatának megteremtésekor szinte egyáltalán nem támaszkodott e dolgozat elején említett, meglehetősen gazdag külföldi eredményekre, csak saját ásatási tapasztalatait kamatoztatta. Ma már – visszatekintve a jó hat évtizedes múlttra – talán azt is mondhatnánk, hogy kár volt, mert sok gyötrődéstől, tépelő-

déstől kímélhette volna meg magát. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy ezeket a külföldi kínálkozó párhuzamokat rajta kívül más sem hasznosította ekkoriban. (Először talán Tálasi István említette 1954-es, már idézett hozzászólásában.) Lehet ugyan (sőt ez igen valószínű is), hogy Méri István így gyötrelmesebb úton jutott el nálunk korszakos felismeréseihez, eredményei azonban máig megkérdőjelezhetetlenek. Már a rázomi feltárás közben tökéletesen helyesen rekonstruálta a földbe mélyített lakóház szerkezetét (MÉRI 2000, 146) (1. kép), később az Árpád-kori falusi udvar képét is felrajzolta (MÉRI 1970), s – amint már említettem – az építmények alapján felvázolta a falusi lakosság életmódját is.

Némileg más a helyzet a késő középkori falvak esetében. Méri munkássága itt is úttörő jelentőségű, ám itt már jóval több hazai előzményre támaszkodhatott, hiszen Kecskemét környékén már korábban ismertté váltak a háromhelyiséges alaprajzú jellegzetes alföldi parasztházak (PAPP 1931, 141; SZABÓ 1938, 83). A faluszerkezetet, a telekformát azonban Méri figyelte meg Túrkeve-Móricson. A további kutatás tehát ezen a területen is az ő nyomdokain haladt tovább.¹⁶

Ezekben az években még egy Árpád-kori falu területén végzett leletmentő ásatást Méri: Visegrád-Várkertben, 1955-ben, illetve 1962–63-ban. Itt az egykori római őrtorony közelében kerültek elő kis méretű, félig földbe ásott Árpád-kori házak, kemencék (ez utóbbiak közt egy bronzolvasztó kemence). (KOVALOVSKI 1986.) E településsel kapcsolatban megjegyezte, hogy ...a települések szerkezetének különbségével falvainknál is számolnunk kell. Pl. a Visegrád-Várkert-dűlői falu településének szerkezete az alföldiekétől elütőnek – többek között tömörebbnek – látszanak.” (MÉRI 1964a, 54.) (Később kiderült, hogy e település valamivel talán korábbi is azoknál, továbbá mások a lakóházak, s részben még a temetkezések is. Vö. KOVALOVSKI 1986; 1994; 1995; 2001; GRÓF 2001.)

Méri István falukutató munkásságának eredményeit – sajnálatos módon – többnyire csak azokban a szomszédos országokban kamatoztatták a kutatók, ahol hellyel-közzel még ismerik a magyar nyelvet. Elsősorban Szlovákiában, ahol az Árpád-kori falvak régészeti kutatása – főként Alojz Habovštiak jóvoltából – tulajdonképpen magyar mintára indult meg (vö. HABOVŠTIK 1985). Hasonlóan jelentős szerepe volt a magyar falukutatásnak Romániában (főként Erdélyben) is (BENKŐ 1980). A Méri által felismert jelenségek és objektumok azonban többnyire ismeretlenek maradtak a tőlünk keletre fekvő területeken. Így van ez például a Méri által részletesen elemzett külső kemencék esetében is, dacára a róluk idegen nyelven is megjelent szakirodalomnak és nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásoknak (Vö. FODOR 1995; 1986; 1987). Jellemző, hogy Jolán Cserkun kárpátaljai régész nő felhívta a figyelmet e kemencék valódi rendeltetésére Ukrajnában, Moldáviában és Oroszországban (Éppen a magyar szakirodalom alapján) (CERCUN 1995), ennek hatása egyáltalán nem volt átütő erejű: a jelzett területeken többnyire még mindig úgy vélik kollégáink, hogy a külső kemencék előtér-gödre egykor lakóházként szolgált. (Erről személyes tapasztalataim győztek meg, valamint Corbu fentebb említett dolgozata.)

Nem sokkal a tiszalöki ásatásai után, 1952. június 27-i keltezéssel Méri István egy újabb vázlatos beszámolót készített „A magyar középkori régészeti kutatás helyzete” címmel. A le sem tisztázott kézirat hozzászólásnak készült, minden bizonnyal az akadémiai régészeti bizottság számára. Itt lényegében hasonló kérdésekre tér ki, mint a magyar régészet ötéves tervéről készített javaslatában, amiről megjegyzi, hogy azt a Régészeti Bizottság ugyan elfogadta, de 1949-ben a Néptudományi Intézetet megszüntették és szerepét a Nemzeti Múzeum nem vette át. Kifejti, hogy a magyar középkori régészet a többi régészeti szakágához képest rendkívül fejletlen, nem képes összefoglaló képet adni a középkori magyar

falusi nép életéről. Legnagyobb problémája a szakemberhiány, hiszen valójában egyetlen ilyen képzettségű szakember van az országban: Bálint Alajos. Ebből kiindulva viszonylag hosszasan foglalkozik az egyetemi képzéssel, amelynek akkori állapotát nem tartja kielégítőnek, javasolja a középkori régészeti képzés megindítását már az első két évfolyamon. Kitér továbbá arra is, hogy a mentőásatások nem pótolják a jól előkészített, gondosan kivitelezett tervásatásokat, amelyeken részt vesznek a különböző szakterületek képviselői is.

A középkori régészetre szakosodó egyetemi hallgatók képzésével, nevelésével Méri István kezdettől sokat foglalkozott. Szerencsés véletlen, hogy a tiszalöki ásatások kezdetével szinte egyidejűleg, 1950-ben alakul meg az ELTÉn a Középkori Régészeti Tanszék, ahol László Gyula is óraadóként oktat. (Bár a Tolnai Gábor által elnökölt akadémiai Tudományos Minősítő Bizottság munkásságát nem tartotta méltónak tudományos fokozatra.) Ennek nyilván szerepe lehetett abban, hogy Méri Istvánt a kezdetektől felkérték előadónak a középkori falvak feltárásának témakörében. 1952-ig tartott előadásokat, de utána még hosszú ideig ő tartotta a gyakorlati képzést (anyagismeretet, ásatási gyakorlatot, muzeológiát, kiállításrendezési alapelveket). Előadásaira (s nyilván a gyakorlatokra is) hosszasan és alaposan felkészült. Erről tanúskodik a „Támpontok az előadáshoz” című, s „A középkori falufeltárások néhány módszertani kérdése” alcímet viselő, 31 oldalas, sokszorosán átírt, kiegészített és margós jelzésekkel ellátott kézírata is. Mivel ezek az előadásvázlatok zömmel a tiszalöki ásatása idején készültek, figyelemmel kísérhetjük, hogyan változott, módosult véleménye egy-egy kérdésben. Mivel a későbbi falukutató régészek képzése az egyetemen az ő kezében volt, azt mondhatjuk, hogy aki később faluásatásokat folytatott, mind az ő tanítványa volt. Jó szeme volt a jövő ígéreteinek felismeréséhez. Korán észrevette Szabó György tehetségét (aki azonban később – saj-

nos – csak a falusi kovácsokról szóló remek dolgozattal vétette magát észre, mert 1956-ban külföldre távozott), a hozzá hasonlóan restaurátorként pályáját kezdő Parádi Nándort, s legkiválóbb követőjét, Kovalovszki Júliát. Ők adták tovább a következő nemzedékeknek a Méri-iskola hagyományait.

Méri István kardoskúti feldolgozása osztatlan sikert aratott a falukutatás kérdésében járatos kutatók körében. Biztos vagyok benne, hogy nem a szerző kezdeményezésére, hanem barátainak unszolására a hetvenes évek elején a könyvet kandidátusi értekezésként nyújtotta be tudományos fokozat elnyerése céljából az MTA Tudományos Minősítő Bizottságához. A kérdéskört és a szerző munkásságát legjobban ismerő és becsülő Tálasi István és László Gyula írt a disszertációról opponensi véleményt. A néprajztudós értékelésében előbb a magyar falukutatás történetébe ágyazta be Méri munkásságát, majd így összegezte véleményét: „Méri István tanulmányával kapcsolatban le kell szögezmem, hogy egy régészeti kutatási irányt fejlesztett fel, mely a magyar történelem és a művelődéstörténeti társtudományok számára jelentős és nélkülözhetetlen... Ezt a munkát a felszabadulás után Méri István fejlesztette fel aszkétikusan, szigorúan kritikai munkásságával és szemléletével, s a jelen tanulmány is magában hordozza ...korábbi munkásságának összes erényeit. Minthogy a tudomány magasfokú művelésében bizonyágot tett, a hazai és külföldi forrásanyagot fölnyes kritikával kezeli és másként hozzá nem férhető kérdéseket oldott meg nagyjelentőségű módszereivel, méltó arra, hogy a Tudományos Minősítő Bizottságnak a kandidátusi fokozat megadására a legmelegebben ajánljam.” (TÁLASI 1980. 460.)

A disszertáció másik opponense a régi munkatárs és barát, László Gyula így összegezte az értekezés szerzőjének szakmai érdemeit: „Előttünk egy megépült, a tudományos alkotó munka teljes apparátusát bíró, sőt részben megteremtő nagy régészegyéniség munkája

áll. Méri István munkásságát jobban illetné a legmagasabb tudományos grádus, mint aminek javaslatételére most összegyűltünk. Én a gondolatot a TMB-ben megfontolásra ajánlom.

Ezek után talán nem is kell külön mondanom, hogy Méri István tanulmányát és egész életművét a legnagyobb megbecsüléssel ajánlom a TMB-nek tudományos fokozatra.”

Méri István elkészítette a (végül is kéziratban maradt) disszertáció összefoglalását (téziseit) is. Itt azonban nem csupán a megjelent könyv vázlatát adja, hanem röviden utal falukutatói munkásságának egészére is. A tézisek fejezetcímei: -1. A falu földrajzi helye és a feltárás előzményei. -2. Templom és temető. -3. Földbeásott lakóház. -4. Téglalapozású ház. -5. Gazdasági épület. -6. Szabadban lévő kemencék. -7. Tárgyi emlékanyag. – Összefoglalás.

Sajnos, az egészen kiváló opponensi vélemények ellenére sem került sor a minősítési eljárásra, a folyamat megszakadt. Ennek okát a kéziratos hagyatékából nem tudjuk megítélni, bár gyanakodhatunk rá. Megmaradt ugyanis Méri István levelének kéziratos változata, amely válsz volt a TMB titkárának, Simon Péternének 1972. januári levelére. Ebben Simonné kéri a rendszeresített űrlap kitöltését, a diploma másolatát, továbbá igazolást az ezer forintos eljárási díj befizetéséről. Válaszlevelében Méri kifogásolja, hogy egyetemi oklevélét eredetiben bemutatta, az eljárási díj befizetéséhez pedig nem kapott csekket Simonné előző levelében. Talán nem tévedünk sokat, ha feltételezzük, hogy a hasonló, maceráló kérések és kérdések túlságosan próbára tették a jelölt amúgy is meggyengült idegrendszerét, s ez lehetett az egyik oka annak, hogy Méri elállt a tudományos fokozat odaítélésének kérésétől.¹⁷ Sokatmondó, hogy a levéltervezet mellett van a kitöltetlen űrlap is. Így maradt hát tudományos fokozat nélkül a magyar régészet egyik legkiválóbb művelője, az új kutatási irányt és iskolát teremtő Méri István. (Nem lehet vigasz, hogy hasonló volt a sorsa

Pósta Bélának, a kolozsvári régészeti iskola megteremtőjének, akinek akadémikusi jelölését már az osztályülés megtorpedózta, hogy ne is beszéljünk az akkori határszélre száműzött Nagy Gézáról, vagy annyi más későbbi sorsátársukról.)

Ettől természetesen teljesen függetlenül Méri István szakmai tekintélye ekkor már vitathatatlan volt a tudományt magas színvonalon képviselők szemében. (Ezek közt azonban – mint láttuk – a TMB nem foglalt helyet.) Ennek számos jele közül itt csak azt jegyzem meg, hogy kiváló történészünk, Szabó István, középkori falvaink kialakulásáról és történetéről írott monográfiáiban széleskörűen támaszkodott Méri István és tanítványai régészeti eredményeire. (SZABÓ 1966; 1969.) A falvak kialakulásáról írott munkájának vitájára Méri is meghívást kapott, aki igen magasra értékelte a monográfia jelentőségét (MÉRI 1972). Igaz, ekkorra már sorra lemondott a különböző bizottsági tagságairól és egyéb tisztségeiről, csupán a múzeum független tudományos munkatársa volt. 1973-ban történt nyugdíjba vonulásával sem vonult vissza szeretett szakmájától. Még halála évében is dolgozott a feldebrői ásatáson. Bár nem kapott tudományos fokozatot, meg semmilyen kitüntetésre nem tartották méltónak a szakmában hivatalt viselők (még a Régészeti Társulat sem!), munkássága méltó helyet kapott nem csupán a régészet, hanem a társtudományok szakirodalmában is. Talán elég, ha az említett Szabó István mellett megemlítem a magyar lakáskultúra történetét taglaló fontosabb monográfiákat. (Ld. K. CSILLÉRY 1982, 171–207; BALASSA 1985, 17; BARABÁS–GILLYÉN 1987, 16–25.) Azt is magától értetődőnek vehetjük, hogy a középkori falukutatással foglalkozó régészeti szakirodalomban nem jelent meg tanulmány, amelyben szerzőik ne hívatkoztak volna Méri István alapvető dolgozataira. Tiszalöki ásatásának módszertani elvei pedig már a Régészeti Kézikönyv I. kötetébe is bekerültek. (RK 119–128, XV–XVI. t.)

Nem hallgathatjuk el azonban azt sem, hogy nem mindenki fogadta el Méri István tudományos következtetéseit. Többen is úgy vélték, hogy a félig földbeásott házak nem lehettek az Árpád-kori magyarság hajlékai. (Voltak, akik ezt a felfogást „mérizmus”-nak nevezték.) Az ellenzők között olyan kiválóság is akadt, mint Gerevich László akadémikus. Ő a dömösi királyi központ mellett, az emelkedő egyik teraszán feltárt házakat „pékműhelyek”-nek vélte, amint erről előzetes közleményében is beszámol (GEREVICH 1983, 399, 401). Egy alkalommal meghívott bennünket Kovalovszki Júliával és Parádi Nándorral, hogy vele együtt látogassuk meg a dömösi ásatását, ahol ezek az objektumok előkerültek, amelyek nem lakóházak, hanem pékműhelyek. Az egykori királyi udvarháztól délre emelkedő hegy teraszán folyt az ásatás, amelyet Gerevich László megbízásából az akkor már nyugdíjas Török Gyula vezetett. Itt akkor házakat készültek építeni, s a leletek a terasz szélétől nem messze ásott vízvezeték-árokban kerültek elő. Az objektumok, amelyeket mi láttunk szokványos Árpád-kori földbe ásott házak voltak, amelyek gödrét a munkások rendre elásták, de a keményre égett kemencealjakkal nem bírtak. Így aztán lényegében csak a kemencék maradtak meg. Mi Nándival nem szóltunk semmit, hármunk közös véleményét az ásatásról Julika fogalmazta meg igen egyértelműen. Példának ez is elég arra, hogy aki nem hitt Méri alaposságában és felismerésének igazában, az rossz útra tévedt.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy mintegy negyven éve megállt az idő. Természetes, hogy újabb háztípusok, gazdasági és kézműipari építmények, településformák kerültek elő. De ne feledjük, hogy idézett véleményében Méri István hangsúlyozta, hogy a falusi élet zömmel e földházakon kívül folyt, s voltak más típusú építmények is, amelyek nyomát akkor még nem sikerült megtalálni. (Sokszor és sok helyütt kifejtette ezt László Gyula is.) 1960-ban Ószentivánon már előkerült az első,

alig földbe mélyített, felmenő falú boronaház, bár közlésére csak 1994-ben került sor (FODOR 1994). Ez a lelet kétségtelenné tette, hogy a faházak nálunk is általánosak voltak a középkorban, csakúgy, mint Európa nagy részén (Vö. HOFFMANN 1992).¹⁸

Szaktudományunkban felvetődött az a kérdés is, mennyire érvényesek napjainkban Méri István megállapításai. Ezt a legsarkalatosabban alighanem Ilon Gábor kollégánk fogalmazta meg a National Geographic magyar nyelvű változata 2003. augusztusi számának adott interjújában: „Korábban, évtizedekkel ezelőtt ...úgy képzeltek el a tudósok, hogy az Árpád-kor, illetve az ezt megelőző honfoglalás népessége rendkívül igénytelen körülmények között, szinte putrikban lakott. Ablaktalan, kémény nélküli, füstös kunyhókat, földbe vájt épületmaradványokat rekonstruáltak, s ebben a munkában élen járt a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM), ahol fel is építettek egy elképzelt Árpád-kori építményt.

Időközben azonban egyes szakemberek szerint eljárt az idő az MNM és különösen az ott dolgozó Méri István elképzelései felett. Ma már – úgy tűnik –, az Árpád-kor településein korántsem voltak olyan szegényesek a lakhelyek, mint azt a második világháború után gondolták. A helyiségek alapterülete legalább kétszer nagyobb lehetett, mint azt előzőleg feltételezték, és gazdagabb leletegyüttesek is előfordultak.”

Kollégánk megdöbbenő szakmai járatlanságára még az sem magyarázat, hogy más régészeti korszak a szűkebb szakterülete. A fentebb elmondottak után állításaira aligha érdemes szót vesztegetni.¹⁹

Méri István szakmai eredményei tehát szíldártnak mondhatóak, az újabb ásatási eredmények alapvető következtetéseit nem cáfolták meg, hanem éppen fordítva: megerősítették azokat. Az viszont természetes, hogy az utóbbi időben végzett nagyszabású ásatásokon olyan jelenségek és építmények kerültek napvilágra, amelyek sok tekintetben árnyalják a Méri Ist-

ván által évtizedekkel ezelőtt felrajzolt képet. Ne feledjük azonban, hogy ő e szakterület megteremtője, úttörője volt, a kitaposott út egyengetésére már csak nagyon kevés ideje maradt. *Az viszont a halála óta eltelt időben kétségtelenné vált, hogy akik nem az ő nyomdokait követik, téves útra tévedhetnek.* Ez

viszont nem jelenti azt, hogy az őt követőknek ne lenne igen sok, gyakran alapvető feladata. Középkori falvaink életének ezernyi rejtélye vár még megfejtésre, s ebben a szívós munkát igénylő tevékenységben méltán példaképül tekinthetik az utódok Méri Istvánt.

Jegyzetek

- 1 Györfy István 1924-ben Karcag határában az 1660 körül elpusztult egykori Bócsa, Ködszállás és Orgondaszentmiklós helyén folytatott övid lélegzetű ásásokat, ahol a templomok helyét rögzítette s a templom körüli temetők sírjainak egy részét tárta fel. Bócsa régi utcáit és házai egy részét is felismerte. (Erről ld. még: BARÁNYÉ 1942.)
- 2 Nem csodálkozhatunk ezen, ha figyelembe vesszük, hogy a szláv kutatók egy része még a XX. század közepén is olyan tárgyaknak tulajdonítottak – természetesen szláv – etnikumjelző szerepet, amelyeknek az etnikumokhoz semmi közük nem volt, mint pl. az S-végű hajkarikáknak, a középkori hullámvonalas edénydíszítésnek és a fenékbélyegeknak.
- 3 Vö. BORBÁNDI 1983, 203-224. – Méri István eszmei beállítottsága — származása és László Gyula barátsága miatt — minden bizonnyal a múlt század 30-as éveiben megerősödött népi mozgalomhoz állhatott közel, amit az a tény is megerősít, hogy ő is eljárt Szabó Dezső előadásaira. Egyik levelében pedig arról értesülhetünk, hogy — legalábbis ebben az időben és egy ideig 1945 után — a szocialista eszmék híve volt. (A levél Méri István kézíratos hagyatékában van. Itt jegyezzük meg, hogy ugyanítt találhatók a dolgozatban alább idézett és ismertetett egyéb dokumentumok is.)
- 4 A füzet sorozatot Györffy György szerkesztette, de az összesített kötet nem jelent meg.
- 5 Meglehetősen nagyot tévedett azonban az előadó, amikor expozéját így folytatta: „A szovjet régészeti kutatások eredményeitől elzárva nagyon keveset tudtunk a népvándorlás kor népeinek történetéről, mert ennek kulcsa természetesen a Szovjetunió területén van. Elsősorban áll ez a magyar őstörténet kérdéseire.” (Uo.) Az őstörténettel kapcsolatban azonban a szerző kivételként említi Molnár Erik 1949-ben megjelent „iránymutató munkáját”. Ezzel szemben a magyar régészeti igenis fontos kutatásokat végzett ezen a területen Oroszország, majd a Szovjetunió területén, s az ott előkerült régészeti emlékegyanyag kiemelkedő fontosságú részét igenis bevonta a kutatásba. Itt természetesen a harmadik Zichy-expedíció tevékenységére (vö. PÓSTA 1905), továbbá Fettich Nándor 1926-os és 1935-ös szovjetföldi tanulmányútjára gondolok. Molnár Erik könyvét pedig jobb lett volna említés nélkül hagyni, mivel az Marr elméletére épült, amit viszont időközben már „megcáfolt” Sztálin.
- 6 A lapidáriumnak nevezett régi földszinti raktár, ahol akkor elsősorban a letéteket tárolták (bútorokat, fémtárgyakat és egyebeket), kigyulladt és teljesen kiégett. A tűz oka nem belövés volt, hanem gondatlan cselekedet, Méri István emlékezése szerint talán egy szovjet katona eldobott cigarettacsikkje.
- 7 MMOK – Múzeumok és Műemlékek Országos Központja. Ld. még: ORTUTAY 2009, 388, 393, 397.
- 8 Kalmár János fegyvertörténész (1889–1977), a Nemzeti Múzeum Fegyvertárának vezetője.
- 9 Karáth József (1913–1985) a Nemzeti Múzeum fotósa.
- 10 Tálasi István Méri István nyomán a borsevői település kemencéit hozta kapcsolatba a magyar földházak kemencéivel: TÁLASI 1954, 95; 1980, 448. — Később Györffy György úgy vélte, hogy a Voronyezstől délre fekvő Borsevo nevű település ugyanannak a kazár-kabar műveltségű Bors nevű főembernek a szálláshelye lehetett a Don jobb partján, aki a honfoglalás után a Borsova típusú településeket alapíthatta. (A név jelentése: Borsé.) Ld. GYÖRFFY 1992, 22.
- 11 Nemrég Emilia Corbu román régésznő fejtett ki Török Gyulához hasonló feltevést. (Arról mit sem tudva, természetesen.) Ő néhány havasalföldi IX–XI. századi település nálunk is jól ismert külső kemencéit vizsgálta, s arra a következtetésre jutott, hogy e kemencék – egyéb objektumokkal

- együtt –fedél alatt, pontosabban egy nagyobb épület alatt voltak. A „lefedő” építménynek azonban semmiféle nyomát (cölöplyuk, stb.) nem találták, így a fantáziadús régész nő azt valószínűsítette, hogy ez az épület valami könnyűszerkezetes sátorféle, vagy pavilon lehetett. Mivel pedig sátrakat a nomádok használtak, e települések lakóiban besenyőket vél (CORBU 2010). Természetes, hogy dolgozatában egyszer sem említi a magyar külső kemencékre vonatkozó gazdag irodalmat (pl. MÉRI 1963; FODOR 1986). Azt is jól tudjuk, hogy a román régészek egy részének nagy kedvencei a besenyők, pl. egy időben nekik tulajdonították az összes cserépüstöt is (vö. FODOR 1975, 254–256). Mintha az akkori Európa legkeletibb szegletébe betört besenyőknek az lett volna egyetlen vágyuk, hogy a helyi lakosságot jól formált cserépüstjeikkel kápráztassák el. Corbu hamvába holt ötlete semmivel sem ér többet magyar elődjénél.
- 12 Mint amilyen nagyszerű kezdeményezés volt az osztály létrehozása, ugyanolyan végzetes hiba volt annak megszüntetése 2004-ben és egy avitt, ma már teljesen irracionális múzeumi szerkezet visszaállítása, ami máris megroppantotta a múzeumban a régészeti és középkori kutatások gerincét.
 - 13 Később ehhez hasonló, téglából épült kétosztatú, felmenő falú, nemesi udvarháznak meghatározott épületet tárt fel Tura határában Miklós Zsuzsa. Ld. MIKLÓS 1991.
 - 14 kardoskúti ásatásról röviden Kovalovszki Júlia is beszámolt. Ld. KOVALOVSZKI 1965, 186–192.
 - 15 A tiszalöki ásatásról írott első beszámolójában Méri István még cserépbográcsnak nevezi ezt az edényfajtát (MÉRI 1952, 61), későbbi dolgozataiban azonban következetesen a cserépüst megnevezést használja. Kétségkívül helyesen, hiszen *bogrács* szavunk oszmán török eredetű, először 1703-ban tűnik fel írott formában (TESz, I, 323), míg ismeretlen eredetű *üst* szavunk már minden bizonnyal az Árpád-korban is használatos volt. (Első írott előfordulása: 1395. Ld. TESz, III, 1055–1056.) Aligha tekinthető megalapozott ellenérvnek az a vélekedés, hogy a bogrács megnevezés azért indokolt, mert a kisebb üstféle edényeket mai nyelvhasználatunk is így nevezi. Tudvalévő ugyanis, hogy ezek az edények zömmel egyáltalán nem kicsik, hiszen bennük egy családra főzhettek egykor. Vö. MÉRI 1964a, 46.
 - 16 Méri István 1954. július 28-i kiszállási jelentéséből tudjuk, hogy az előző két napon Túrkevéen Éri Istvánnal „ásatást előkészítő” terepszemlét tartottak, tervezték tehát az ottani feltárás folytatását. Ebből azonban – általunk ismeretlen okokból – nem lett semmi.
 - 17 Igaz, ennek más oka is volt. Legalábbis ez derül ki abból, a Méri István által Fülep Ferenc főigazgatónak címzett, 1973. január 11-én írott, 16 kéziratos oldalra terjedő hosszú leveléből, amelyben Méri megindokolja döntését s egyben nyugdíjaztatását kéri. A keserű hangú levélben felsorolt indokok közt elsősorban a múzeumban őt ért sérelmek szerepelnek. Sajnos, itt nincs terünk a sok szempontból tanulságos levél közlésére, vagy ismertetésére. (Meg kell jegyeznem, hogy Fülep Ferenc támogatta Méri István tudományos fokozathoz való juttatását.)
 - 18 A régészeti leletek arra is rávilágítanak, hogy a faépítkezés az őskor óta honos a Kárpát-medencében. (Vö. FODOR 1983, 92–93.)
 - 19 Az interjú végén említett, ismeretlen személytől származó vélemény pedig, hogy a korabeli edényeken lévő fenékbélyegek mesterjegyek lehettek és ipari termelésre utalnak, egyenesen a szakmai analfabétizmus határát súrolja.

IRODALOM

BALASSA 1985

BALASSA M. I., *A parasztház évszázadai. (A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata.) – Jahrhunderte des Bauernhauses. (Eine Skizze der mittelalterlichen Entwicklung der ungarischen Wohnhauses.)* Békéscsaba 1985.

BARABÁS–GILLYÉN 1987

BARABÁS J.–GILLYÉN N., *A magyar népi építészet. – Ungarische Volksarchitektur.* Budapest 1987.

- BÁRÁNYNÉ 1942 BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL M., *A salgótarjáni, orgondaszentmiklósi és pakonyi középkori sírleletek*. Művelődéstörténeti Tanulmányok I. Budapest 1942.
- BENKŐ 1980 BENKŐ E., *A középkori falvak régészeti kutatása*. In: Csetri E. et al. (szerk.). Művelődéstörténeti Tanulmányok 1980, 5–19, 265–268
- BERESFORD–HURST 1972 BERESFORD, M.–HURST, J. G., (eds.), *Deserted Medieval Villages*. London 1972.
- BORBÁNDI 1983 BORBÁNDI GY., *A magyar népi mozgalom. (A harmadik reformnemzedék.)* New York 1983.
- CERCUN 1995 ЧЕРКУН, Й., *Специализированные печи на раннеславянских поселениях Закарпаття*. Studii și Comunicări 11–12 (1994–1995) 67–82.
- CORBU 2010 CORBU, E., *An hypothesis about dwelling ovens from early middle-age settlements (9th–11th c.) from Romania*. In: Сташников, Д. А. и др. (Ред.), *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия нашей эры. (Вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия.)* Самара 2010, 147–154.
- CSALOGOVITS 1935 CSALOGOVITS J., *Népi építkezés emlékei a Tolna megyei Sárközben. – Reste volkstümlicher Bauarten in dem Sárköz von Kom. Tolna*. NÉrt 27 (1935) 1–10, 135.
- CSALOGOVITS 1937 CSALOGOVITS J., *Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. – Ausgrabungen des Museums des Komitates Tolna an der Stelle des in der Türkenzeit verwüsteten Dorfes Ete*. NÉrt 29 (1937) 321–333.
- DONAT 1980 DONAT, P., *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert*. Berlin 1980.
- FODOR 1975 FODOR I., *Cserépusztjeink származása. – On the Origins of Clay Kettles from Hungary*. ArchÉrt 102 (1975) 250–265.
- FODOR 1983 FODOR I., *Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez*. NKNT 13 (1983) 81–118.
- FODOR 1985 FODOR I., *Árpád-kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. – Über die östlichen Parallelen der äusseren Öfen der Arpadenzeit, 10.–13. Jh.* In: Fodor I.–Selmeczi L. (szerk.), *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Budapest 1985, 51–70.
- FODOR 1986 ФОДОР, И., *Восточные параллели печей вне жилищ на древневенгерских поселениях*. Acta ArchHung 38 (1986) 185–193.
- FODOR 1987 ФОДОР, И., *Некоторые общие черты славянских и венгерских поселений раннего средневековья*. In: Седов, В. В. (Ред.), *Труды нятого Международного Конгресса славянской археологии, том I, вып. 26*. Москва 1987, 109–113.
- FODOR 1989 FODOR I., *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez. – Bemerkungen zur Entwicklungsgeschichte des ungarischen Wohnhauses im Mittelalter*. In: Balassa M. I.–Cseri M.–Viga Gy. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Miskolc–Szentendre 1989, 21–45.

- FODOR 1994 FODOR I., *Árpád-kori boronaház nyomai Tiszaszigeten. – Die Spuren eines Gebäudes mit Blockwerkgerüst aus der Arpadenzeit in Tiszasziget.* In: Lőrinczy G. (szerk.), *A kőkortól a középkorig. – Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.* Szeged 1994, 421–438.
- FÜLEP 1951 F., *A magyar régészet öt éves terve.* MTA II. OsztKözl I/1. (1951) 3–10.
- GEREVICH 1983 GEREVICH L., *The Royal Court (Curia) the Provost's Residence and the Village at Dömös.* Acta ArchHung 33 (1983) 385–409.
- GRÓF 2001 GRÓF P., *Újabb kutatások Visegrád-Várkertben. – Neuere Forschungen im Burgarten von Visegrád.* In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szentendre–Szolnok 2001, 99–108.
- GYÖRFFY 1992 GYÖRFFY GY., *A magyar-szláv érintkezések kezdetei. – Les débuts des relations Slavo-Hongroises.* Századok 124 (1990) /1992/ 3–24.
- HABOVŠTIK 1961 H HABOVŠTIK A., *Prísветok k poznaniu nasej nižinej dediny v XI–XIII. storočí.* SIA 9 (1981) 451–482.
- HABOVŠTIK 1985 HABOVŠTIK A., *Stredoveká dadina na Slovensku.* Bratislava 1985.
- HERMAN 1899 HERMAN O., *A magyar ősfoglalkozások köréből.* Budapest 1899.
- HOFFMANN 1991 HOFFMANN T., *„Felnémet ház”- „pannon ház” és vidéke. – Das „oberdeutsche Haus”, das „pannonische Haus” und ihre Landschaften.* In: Cseri M. (szerk.), *Dél-Dunántúl népi építésze.* Szentendre–Pécs 1991, 77–96.
- HOFFMANN 1992 HOFFMANN T., *A faház (domus lignea) a középkori Európában. – Das Holzhaus.* Ház és Ember 8 (1992) 5–40.
- HOFFMANN 1995 HOFFMANN T., *Néprajzosok az alföldi lakóházakról. – Ethnographers about dwelling houses of the Great Hungarian Plain.* Ház és Ember 10 (1995) 19–38.
- HOFFMANN 2004 HOFFMANN T., *Mindennapi történelem az ütközőzónában. (Vázlat a parasztok, a kereskedők és az iparosok életmódjáról a 16–18. századi Keletközép-Európában.) – Alltägliche Geschichte in der Kollisionszone. (Über die Lebensweise der Bauern, Handelsleute und Handwerker im 16.–18. Jahrhundert in Ost-Mitteleuropa.)* Miskolc 2004.
- K. CSILLÉRY 1982 K. CSILLÉRY K., *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. – Anfänge der ungarischen volkstümlichen Wohnkultur.* Budapest 1982.
- KOVALOVSKI 1965 KOVALOVSKI J., *Orosháza és környéke a magyar középkorban.* In: Nagy Gy. (szerk.), *Orosháza története és néprajza, I. Orosháza 1965,* 175–202.
- KOVALOVSKI 1986 KOVALOVSKI J., *A Visegrád-várkeri Árpád-kori faluásatásról.* In: *A magyar falu régésze, Méri István, 1911–1976. Összeállította Kovalovszki Júlia.* Ceglédi Füzetek 23. Cegléd 1986, 61–63.
- KOVALOVSKI 1994 KOVALOVSKI J., *Csónakos temetkezések az Árpád-korban.* In: Györffy Gy.–Kovács L. (szerk.), *Honfoglalás és régészet. (A honfoglalás sok*

- szemmel, I.) Budapest 1994, 207–216.
- KOVALOVSZKI 1995 KOVALOVSZKI J., *Bronzeschmelzofen und Ghesserei aus der Arpadenzeit (Visegrád, Feldebrő)*. ComArchHung 1994-1995, 225-254.
- KOVALOVSZKI 2000 KOVALOVSZKI J., *Bevezetés*. In: MÉRI I., Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása. Tiszalök-Rázom, 1950–53. – Die Fundrettungsgrabung eines ungarischen Dorfes aus der Arpadenzeit Tiszalök-Rázom, 1950–53. A szöveget gondozta és a rajzokat kiegészítette Kovalovszki J. OpHung I. Budapest 2000, 5–7.
- KOVALOVSZKI 2001 KOVALOVSZKI J., *Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben*. – Häuser aus der Arpadenzeit im Burggarten von Visegrád. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), Népi építkezés a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szentendre–Szolnok 2001, 81–98.
- LÁSZLÓ 1961 LÁSZLÓ Gy., *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. (A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön)*. Budapest 1961.
- LJÁPUSKIN 1958 ЛЯПУШКИН, И. И., *Городище Новопроуцкое*. МИА 74. Москва–Ленинград 1958.
- MAKSAY 1971 MAKSAY F., *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest 1971.
- MARKOVIČ 1991 MARKOVIČ K., *Adalékok a szláv lakáskultúra folyamatosságához*. – Angaben zu der Kontinuität der slawischen Wohnkultur. In: Cseri M. (szerk.), Dél-Dunántúl népi építésze. Szentendre–Pécs 1991, 119–132.
- MÉRI 1952 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és a Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről, I*. – Отчет о раскопках в Туцалек-Разомныма. ArchÉrt 79 (1952) 49–67, XV–XVIII. t.
- MÉRI 1954 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és a Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről, II*. – Отчет о раскопках в Туцалек-Разомныма и Туркеве-Моруй, II. ArchÉrt 81 (1954) 138–154, XXVII–XXXIX. t.
- MÉRI 1962 MÉRI I., *Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban*. – Angaben zur Siedlungsform der arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer. ArchÉrt 89 (1962) 211–219.
- MÉRI 1963 MÉRI I., *Árpád-kori szabadban lévő kemencék*. – Freistehende Backöfen aus der Regierungszeit des Hauses Árpád (10.-13. Jh.). ArchÉrt 90 (1963) 273–281.
- MÉRI 1964 MÉRI I., *Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban*. – Ausgesteckte Pferdeschädel in arpadenzeitlichen ungarischen Dörfern. ArchÉrt 91 (1964) 111–115.
- MÉRI 1964a A MÉRI I., *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*. – Отчет о раскопках у села Кардошкым. – Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút. RégFüz, Ser. II. No. 12. Budapest 1964.
- MÉRI 1970 MÉRI I., *Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. (Rekonstrukciós kísérlet kiállítási makett készítéséhez)*. – Einrichtungen zum Getreidemahlen und Brotbacken aus dem X.-

- XIII. Jh. in Ungarn. MMMK 1969–1970, 69–84.
- MÉRI 1972 MÉRI I., /Hozzászólás./ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század) c. művének vitája. Ethn 83 (1972) 85–87.
- MÉRI 1986 MÉRI I., Ásatás a Kolozsvári Fő téren, 1943. – Fouilles sur la Grande place de Cluj-Napoca en 1943. Közzéteszi Kovalovszki J. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei, 1. Budapest 1986.
- MÉRI 1986a MÉRI I., A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása. In: Kovalovszki J. (szerk.), A magyar falu régésze, Méri István, 1911–1976. Ceglédi Füzetek 23. Cegléd 1986, 41–60.
- MÉRI 2000 MÉRI I., Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása. Tiszalök-Rázom, 1950–53. – Die Fundrettungsgrabung eines ungarischen Dorfes aus der Arpadenzeit Tiszalök-Rázom, 1950–53. A szöveget gondozta és a rajzokat kiegészítette Kovalovszki J. OpHung 1. Budapest 2000.
- MÉRI 2000a MÉRI I., Hun kori leletek Tiszalök-Rázom pusztáról. – Hunnenzeitliche Funde von Tiszalök-Rázom pusztá. ComArchHung 2000, 109–122.
- MIKLÓS 1991 MIKLÓS Zs., XIII. századi nemesi udvarház Tura-Szentgyörgyparton. – Der Herrenhof von Tura-Szentgyörgypart aus dem XIII. Jahrhundert. StCom 22 (1991) 433–456.
- ORTUTAY 2009 ORTUTAY Gy., Napló, I. (1938–1954) Budapest 2009.
- PAPP 1931 PAPP L., Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét vidéki falvak helyén. – Ausgrabungen an der Stelle der in XVI. Jh. zugrundegegangenen Dörfer in der Umgebung von Kecskemét. Nért 23 (1931) 137–152, 180.
- POSTA 1905 POSTA B., Régészeti tanulmányok az orosz földön. – Archäologische Studien auf russischem Boden. Budapest–Leipzig 1905.
- RAPPOPORT 1975 РАППОПОРТ, П. А., Древнерусское жилище. Ленинград 1975. (Археология СССР. Свод арх. источников, вып. Е-1-32.)
- RK 1954 Régészeti kézikönyv I. Gyakorlati régészet. Szerk. Banner J.–László Gy.–Méri I.–Radnóti A. Budapest 1954.
- SZABÓ 1966 SZABÓ I., A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század). Budapest 1966.
- SZABÓ 1969 SZABÓ I., A középkori magyar falu. Budapest 1969.
- SZABÓ 1938 SZABÓ K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. – Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938.
- SZABÓ–TÁLAS 1996 SZABÓ L.–TÁLAS L. (szerk.), Varia Museologica. Tanulmányok a Szolnoki Múzeum gyűjtőterületéről. Kaposvári Gyulai válogatott írásai és bibliográfiája. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 1996, 55–56.
- TÁLASI 1954 TÁLASI I., /Hozzászólás Gunda B. előadásához./ MTA II. OsztKözl 5 (1954) 390–399.
- TÁLASI 1980 TÁLASI I., Néprajzi tanulmányok, írások, I. Dissertationes

Ethnographicae 3-4. Budapest 1979–1980.

TESZ TESz, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1-3. Szerk. Benkő L. Budapest 1967, 1970, 1976.

TRIER 1969 TRIER, B., *Das Haus im Nordwesten der Germania Libera*. Münster 1969.

ISTVÁN MÉRI UND DIE ENTSTEHUNG DER MITTELALTERLICHEN ARCHÄOLOGISCHEN DORFFORSCHUNG IN UNGARN

Zusammenfassung

István Méri (1911-1976) ist als Sohn einer armen Bauernfamilie geboren, auch seine Studien sind auf große Schwierigkeiten gestoßen. Vom Jahre 1932 an arbeitete er im Ungarischen Nationalmuseum als Restaurator und jeden Sommer nahm er an den prähistorischen Ausgrabungen von F. Tompa teil. In Budapest begann er mit seinen Universitätsstudien, die er dann in Kolozsvár [Klausenburg, heute Cluj-Napoca, Rumänien] von 1942 bis zum Herbst 1944 fortsetzte, als er dort am Siebenbürgischen Wissenschaftlichen Institut [Erdélyi Tudományos Intézet] arbeitete. 1943 führte er eine wichtige Ausgrabung auf dem Hauptplatz von Klausenburg durch, wo er die Lage der Schichten vom Neolithikum bis zur Neuzeit ausgezeichnet beobachtete. 1945-49 arbeitete er am Volkswissenschaftlichen Institut [Néptudományi Intézet] in Budapest, wo er die theoretischen Grundlagen der archäologischen Freilegung mittelalterlicher Dörfer erarbeitete. 1948-49 erschloss er die spätmittelalterliche Siedlung Móric bei Túrkeve, dann führte er 1950-51 eine Rettungsgrabung in Rázom bei Tiszalök im Areal des Dorfes aus dem 11.-13. Jh. durch. Er legte insgesamt 33 Wohnhäuser, 36 Öfen im Freien, zahlreiche Gruben und Gräben frei. In Ungarn stellte er als Erster die Form der halb in den Boden eingetieften Häuser (Grubenhäuser) ähnlichen Alters fest (Abb. 1) und rekonstruierte auch andere Gebäude des ehemaligen Hofes. Méri

kam zu diesem Ergebnis ausschließlich aufgrund seiner eigenen Ausgrabungserfahrungen und nicht mit Hilfe ausländischer Freilegungen.

1955-57 legte er in Kardoskút bei Oroszáza ein Dorf aus dem 11.-13. Jh. frei, wo er auf Gebäude neueren Typs stieß. (Oberflächenhaus mit Ziegelfundament, Grubenhaus mit geteiltem Wohnraum, in den Boden eingetiefter Stall). Méri verglich hier das erste Mal gründlicher die Merkmale der in Ungarn freigelegten in den Boden eingetieften Häuser und Siedlungen mit denen in Mitteleuropa. Er ist zur begründeten Folgerung gekommen, dass die Siedlungen der Saltovo-Kultur im Dongebiet den ungarischen Dörfern am nächsten stehen (Das vor der Landnahme gelebte Ungartum hatte sein Quartier wirklich ziemlich lange Zeit in diesem Gebiet im 8.-9. Jh. Die Ungarn führten in beiden Gebieten extensive Lebensweise, was die Ähnlichkeit der Siedlungen, der einzelnen Bauobjekte und eines Teils des gegenständlichen Denkmalmaterials erklärt.

Méri unterrichtete seine Grabungsergebnisse an der Universität zu Budapest, und die Studenten erlernten auch die praktischen Methoden der mittelalterlichen Dorfforschung bei den von ihm durchgeführten Freilegungen. Auf diese Weise bildete er eine Schule für Dorfforschung. Zur zentralen Institution der ungarischen mittelalterlichen Dorfforschung wurde die 1953 organisierte Mittelalterliche Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums, wo I. Méri

zuerst als stellvertretender Abteilungsleiter, dann bis 1963 als Abteilungsleiter tätig war.

Ohne Übertreibung kann man also feststellen, dass der Begründer der ungarischen wissenschaft-

lichen archäologischen Dorfforschung I. Méri war, der die theoretischen Grundlagen für diese wissenschaftliche Disziplin erarbeitete, und als Erster sie bei den Freilegungen auch in die Praxis umsetzte.

I. Fodor

I. Fodor
Magyar Nemzeti Múzeum
H-1370. Budapest, POB 364.
e-mail: istvan.fodor@t-email.hu

Szathmári Ildikó

MÉRI ISTVÁN KAPCSOLATA A MAGYAR ŐSRÉGÉSZETI KUTATÁSSAL.
KORAI ÉVEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

A Régészeti osztály kerámia restaurátori műhelyének működése 1932 nyarán, Méri István munkába lépésével kezdődött. Új restaurálási módszereit főként az őskori kerámiák kiegészítésében alkalmazta. Jó gyakorlati érzékének, precíz rajzoló tehetségének köszönhetően számos ásatáson vett részt. Először 1933-ban Tompa Ferenc vitte magával a füzesabonyi bronzkori telep feltárására, ahol 1933 és 1937 között aktívan közreműködött a munkákban. Méri István első tanulmányai az őskorkutatáshoz, elsősorban az őskori edények készítőtechnikájának vizsgálatához kapcsolódnak.

Kulcsszavak: restaurátori munkák, új módszerek az őskori kerámiák restaurálásában, az első ásatások, a füzesabonyi bronzkori tell telep, őskorral kapcsolatos tanulmányok

Méri István a magyar középkor kiváló ismerője és kutatója volt, aki igazi tereprégésként tudásával, szakmai precizitásával iskolát teremtett a fiatalabb középkoros régész nemzedékek számára. Az őskorkutatással pályája legelején egy rövid időre került kapcsolatba, elsősorban, mint restaurátor. Az Abonyban született Méri, az abonyi földbirtokos, kiváló őskoros régész, Márton Lajos ajánlásával került a Magyar Nemzeti Múzeumba. 1931 őszén, az akkor alig 20 éves fiatalember a szolnoki Felsőkereskedelmi Iskolában letett érettségi után, munkát keresve jelentkezett Márton Lajosnál Budapesten. Márton Lajos abban az időben a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti osztályának igazgatója volt, aki már régebből ismerte Mérit. A tehetséges, szorgalmas gyermeknek tartott „földijét” korábban támogatta abban a törekvésében, hogy mint szobrásznövendék bejusson a budapesti Iparművészeti Iskolába, ahol egy évig díszítő szobrászatot tanult (KOVALOVSKI 2002, 599).

Márton Lajos alapos körületekintéssel járt el, mielőtt a fiatal Mérit a Nemzeti Múzeum Régészeti osztályán alkalmazta volna. Megbízható-

ságát, szorgalmát illetően levélben kért ajánlást mind a szolnoki Felsőkereskedelmi Iskola igazgatójától, Goóts Mihálytól, mind pedig Abony jegyzőjétől, Szabó Józseftől. A válaszlevelekben mindketten a legjobbakat írták róla, jó tanulónak, jóra való, törekvő fiatalembernek ismerték, aki „erkölcsi felfogás és nemzethűség tekintetében mindenkor kifogástalan és teljesen megbízható volt.”¹

Márton Lajos Mérit 1932-ben csak néhány hónapos, meghatározott munkára tudta felvenni, havi 60 pengő fizetésért. Egy amerikai múzeum megrendelésére rövid idő alatt gipszmásolatokat kellett készítenie a Régészeti osztály igen változatos tárgyairól. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez előnyös volt számára kiváló gyakorlati érzéke, jó technikai tudása, szobrászati szakismerete. Márton tisztában volt azzal, hogy ez a munka bár sok ügyességet kíván, nem megfelelő Méri iskolai képzettségének: „...ipari munka, amely alatta áll a Maga mostani iskolai képzettségének, de a törekvő ember a legszerényebb munka közben is kitűnetheti magát, és ezt várom Magától” – írta 1932 januárjában felkérő levelében Mérinek.² Méri

1932-től folyamatosan dolgozott restaurátorként a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályán, de nem volt állandó alkalmazásban, még évekig csak alkalmi megbízások után tudták fizetni. Márton Lajosnak a MNM Főigazgatójához 1934-ben írt levele jól mutatja az osztály restaurálással kapcsolatos akkori nehézségeit, állapotát. „A Régészeti Osztályban sajnos nincs semmiféle preparátori állás. Méri Istvánt, aki keramikai restaurátori munkát végez az osztályban, csak végzett munkája arányában tudjuk díjazni a dologi javadalom terhére...mindeme egyéni kiválóság mellett és munkájának nagy értéke dacára sem nyílt alkalom arra, hogy az intézetnek állandó alkalmazottja lehessen. Amennyiben Méltóságodnak módjában lehetne odahatni, hogy Méri István, akár mint tudományos segédmunkaerő, akár mint műszaki altiszt állandóul alkalmaztassék, ez esetben lehetne egy másik munkaerőt végzett munkája arányában díjazni. ...az volna kívánatos, hogy a másik munkaerő fémmunkás legyen, aki pusztuló vastárgyaink gondozását vegye a kezébe...”³

Méri Istvánt végül 1937. július 1-től először múzeumi díjnokká (JELENTÉS 1937, 11.), majd két évvel később múzeumi segédtisztté nevezték ki. Ez utóbbi akkor vált lehetővé, amikor 1939-ben Höllrigl József múzeumi igazgatóőrt (MNM Iparművészeti Tár) nyugdíjazták. Dr. gr. Zichy István főigazgató azzal a kéréssel fordult a Nemzeti Múzeum Tanácsához, hogy a tudományos tisztviselői státusz terhére engedélyezzék a tudományos és műszaki segédszemélyzet státuszában egy XI. fizetési osztálybeli állás betöltését. Erre a múzeumi segédtiszti állásra Méri Istvánt, a múzeum kerámia restaurátorát szándékozott kinevezni. Indokai közt szerepelt, hogy Méri az utóbbi években – a restauráláson kívül – komoly tudományos régészeti munkát is végzett, számos ásatáson részt vett, olykor önállóan vezette azokat. Két, az őskori kerámiák vizsgálatával kapcsolatos tanulmánya a *Folia Archeologica* c. folyóiratban, illetve az *Archeologia Hungarica* c. sorozatban sajtó alatt vannak.⁴

A Nemzeti Múzeumban a 19. század végé-

től egészen a 20. század közepéig a régészeti leletek restaurálását általában valamilyen szakmával rendelkező, de speciális képzettség nélküli mesterek, mérnökök, iparosok végezték. A műtárgyak tisztítása, ragasztása mellett eleinte számtalan kisegítő feladatot is elláttak, kézbesítettek, szereltek, részt vettek a kiállítások rendezésében, kivételes esetekben – mint Méri István – a Régészeti osztály különböző régészeti feltárásain. 1925-ig az Érem- és Régiségtárban több, restaurálást végző laboratórium és műhely működött: konzervátori, preparátori, fényképezeti laboratórium, asztalos és fémkonzerváló műhely. 1926-ban a múzeum szervezeti felépítésében történt változások – önállóvá vált az Éremtár, a Régészeti, illetve a Történeti osztály –, alapvetően érintették az említett restaurálást végző egységek működését is. A laboratóriumok, műhelyek a szétváláskor a Történeti osztályhoz kerültek, és ott folytatták tovább tevékenységüket. Ugyanakkor nem csak a Történeti osztály részére dolgoztak, más osztályoknak – így a Régészeti osztálynak is – végeztek restaurátori munkát. A Régészeti osztály kerámia restaurátor műhelyének működése 1932 nyarán Méri István munkába lépésével kezdődött, és 1942 tavaszán a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézetbe történt távozásával szűnt meg.

Méri a szakmát fokozatosan sajátította el, új restaurálási módszereit főként az őskori kerámiák kiegészítésében alkalmazta. A kerámiatöredékek összeállításánál az alig észlelhető illesztési felületeket a restaurátor szakma „Méri-féle csatlakozásoknak” nevezte el (MORGÓS 2005, 19-24). Nem elégedett meg a régészeti tárgyak egyszerű konzerválásával, kiegészítésével, többre törekedett, így alakult ki a régészet iránti érdeklődése, elkötelezettsége.

Az 1930-as években a korábbi időszak gyakorlatának megfelelően az ásatások voltak a gyűjtemények gyarapításának legfőbb forrásai. Az ásatások számának növekedésével a feltárt őskori leletanyag mennyisége annyira megnövekedett, hogy a restaurálás nem vagy alig tudott ezzel lépést tartani. Mivel a feltá-

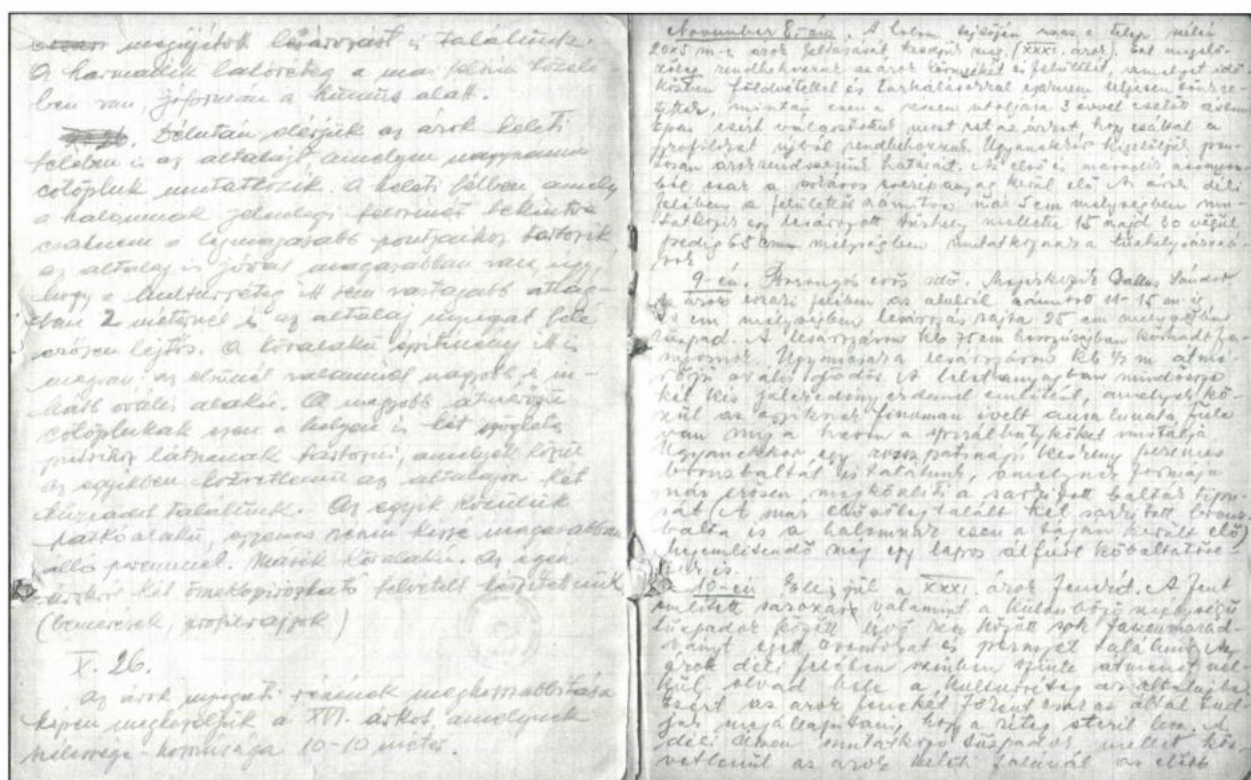
rásokon előkerült leleteket csak a restaurálást követően lehetett nyilvántartásba venni, sok őskori tárgyat jóval később, csak az 50-es évek elején vettek leltárba, sok esetben „be nem leltározott régi anyag” megjelöléssel. Így csaknem 20 évvel az ásatásokat követően leltározták be Gallus Sándor vagy Tompa Ferenc jelentősebb feltárásainak (Adony, Rákóczi falva, Örvény, Füzesabony, Megyaszó, stb.) őskori leletanyagait is. Az őskori telepekről előkerült edénytöredékek hatalmas tömegét pedig 1935 és 1949 között nem egyedi tárgyként, hanem lelőhelyek szerinti csoportosításban, cserépleltárban tartották nyilván. Az említettek miatt a Méri-féle kerámia-restauráló műhely munkája is erősen megszaporodott. Ezt bizonyítja Mérinek 1933-ban Márton Lajos igazgatóhoz írt kérvénye, melyben felgyülemelő „preparátori” feladataira hivatkozva kéri, hogy munkaidőn túl is bejár hasson és dolgozhasson a laboratóriumban. A kerámia műhelyben nem csak régészeti anyagot restauráltak, sok volt a bel- és külföldi megrendelésre készülő gipszmásolat készítés is. Éppen ezért 1933-ban Tompa Ferenc őskoros régész, múzeumi segédőrr egy beadványt írt Méri Istvánnak címezve, melyben javaslatot tesz a Régészeti osztály restaurátori műhely munkarendjének szabályozására, hangsúlyozva a restaurátor műhely, illetve egy állandó és végleges restaurátor alkalmazásának szükségességét. Eszerint a műhely a hivatalos munkaidőn belül kizárólag a múzeum számára dolgozhat, a külső megbízások, a kül- és belföldi megrendelésekre készülő másolatok készítése csak a munkaidőn kívül teljesíthetők. Ez utóbbi díjazását külön szabályozzák.⁵

A Régészeti osztály Méri-féle kerámia restauráló műhelyének munkarendjében újabb változás 1938 októberében következik be, amikor a múzeum igazgatója Dr. Zichy István gróf megbízza Gallus Sándor múzeumi segédőrt a múzeum restaurátori műhelyének vezetésével. Gallus feladata a pénzügyi felügyelet mellett a munkabeosztások elkészítése, ellenőrzése. Ettől kezdve heti rendszerességgel, napi beosz-

tással adja meg az elvégzendő feladatokat Méri Istvánnak, valamint Márton András kisegítő munkaesztának, aki 1936 és 1940 között segített Mérinek a restaurálásban és a gipszmásolatok készítésében.⁶

A Régészeti osztály évenkénti hivatalos jelentéseiben Méri István restaurátori tevékenységének említésénél sok esetben nem szerepel külön az elvégzett munka, a restaurált leletanyag pontos megnevezése, de valószínűsíthető, hogy Méri a legkülönbözőbb korokból származó régészeti kerámiákkal foglalkozott. Biztosan ő restaurálta az alattyáni, viszneki avar temetők leletanyagait, de jelen volt az ásatásokon is. Alattyánban Fettich Nándor vezetése mellett László Gyula ideiglenesen foglalkoztatott múzeumi gyakornokkal együtt (1934), míg az utóbbi feltárást már közösen végezték László Gyulával 1939-ben. A viszneki ásatási jelentésből kiderül, hogy Méri naplózta a feltárt leletanyagot, elkészítette az ásatási rajzok egy részét, sőt több mint egy hétig önállóan vezette az ásatást. Méri legnagyobb számban azonban őskori kerámialeleteket restaurált. Többek között ő restaurálta a Várallyai Ferenc által a múzeumnak adományozott, Bodrogkeresztúr és környékén előkerült újkőkori, rézkori, bronzkori edényeket, Gallus Sándor jászladányi ásatásának rézkori sírmellékleteit és Tompa Ferenc számos feltárásából származó őskori kerámiákat. Ez utóbbiak közül a tiszakeszi rézkori, a hernádkaki, megyaszói bronzkori temetők leleteit, a meszesi, áporikai bronzkori urnasírokat, valamint a hatvani bronzkori telep, illetve a füzesabonyi bronzkori tell telep hatalmas mennyiségű leletanyagát.⁷

A Nemzeti Múzeumban 1937-re készült el az új állandó régészeti-történeti kiállítás, melyet Hóman Bálint kultuszminiszter jelenlétében hivatalosan az év júniusában nyitottak meg. A hivatalos megnyitó előtt a kiállítást VIII. Viktor Emánuel olasz király is megtekintette. A Régészeti osztály az új rendezési elvek alapján készült kiállításon, a legszebb, válogatott gyűjteményanyagán keresztül mutatta be az őskö-

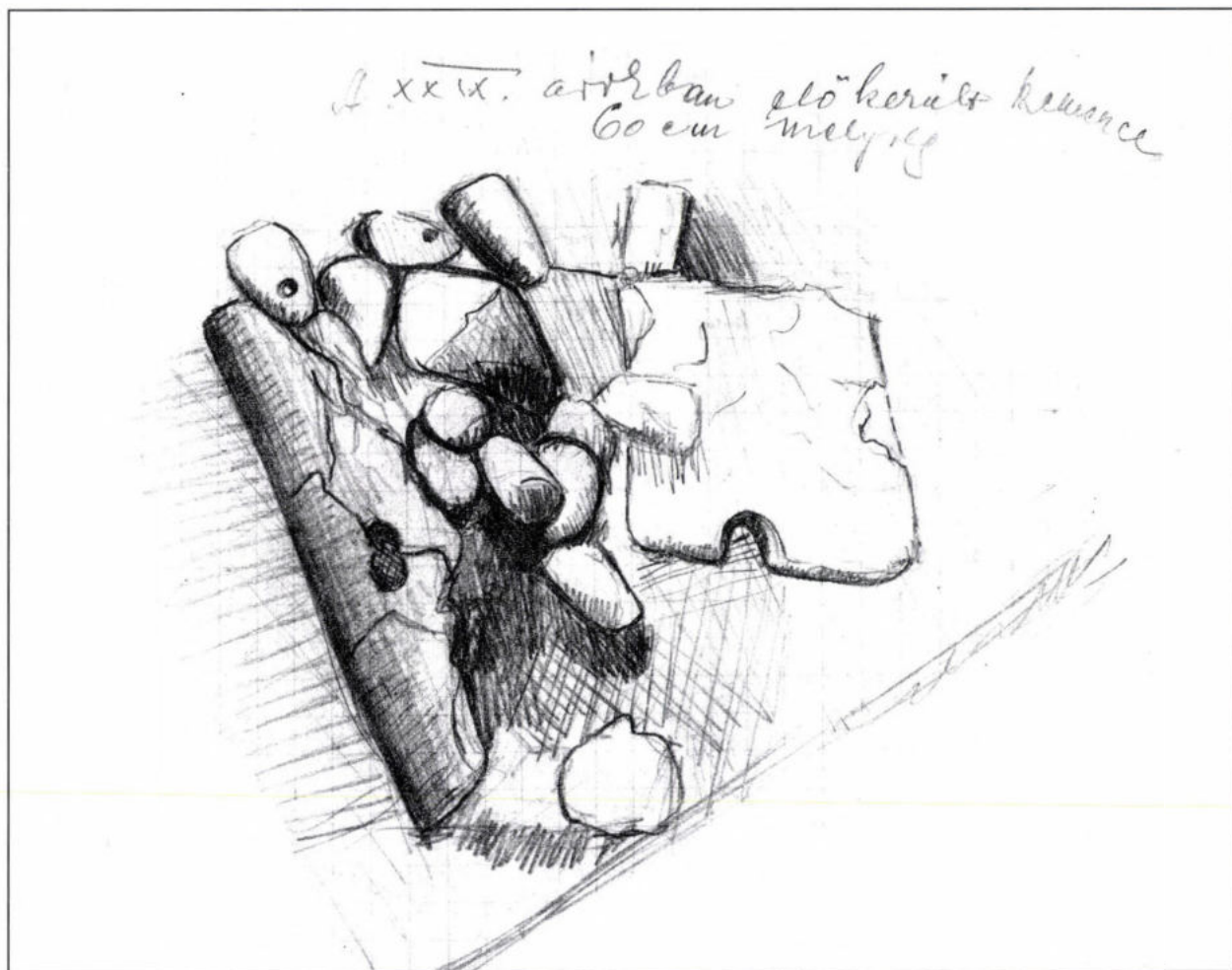

1. kép Méri István és Tompa Ferenc kézírása a füzesabonyi ásatási naplóból (1933. 1937.)
Abb. 1 Handschrift von István Méri und von Ferenc Tompa in den Ausgrabungstagebüchern
von Füzesabony (1933, 1937.)

kortól a honfoglalás időszakáig terjedő évezredek emlékeit (KEMENCZEI 2002, 39). A kiállítást előkészítő munkákban 1936-tól kezdve Méri István is aktív szerepet vállalt, elsősorban az őskori leletanyag, a kiállítandó kerámiák restaurálásában, de segített a leletek rendezésében is. Az egyik legnagyobb és legnehezebb feladat az egész őskori leletanyag újrendezése volt, amelyet Gallus Sándor és Tompa Ferenc már 1935 óta folyamatosan végeztek. Korábban az őskori leleteket tipológiai szempontok alapján raktározták, illetve állították ki. Ennek következtében az egy lelőhelyről származó vagy összetartozó leletek elkerültek egymás mellől. Az új állandó régészeti kiállítás rendezési elve – a kutatás akkori szemléletének megfelelően – a kronológiai sorrendben bemutatott őskori kultúrák megismertetésére helyezte a hangsúlyt. Ehhez azonban az összetartozó és egy lelőhelyről származó leletegyütteseket a leltári naplók

valamint a publikációk alapján újból össze kellett állítani, csak ezt követően kezdhették meg a kiállítandó őskori anyag válogatását, rendezését. Ez utóbbi munkákban az említettekén kívül már Patay Pál bölcsész doktorandusz is tevékenyen részt vett.⁸

Méri István a Régészeti osztály kerámia restaurátor műhelyében nem csak a múzeum őskori gyűjteményébe bekerült kerámialeleteket restaurálta, – a múzeum vezetésének jóváhagyásával, külön megbízás és díjazás ellenében – olykor más, vidéki múzeumok régészeti anyagaival is foglalkozott. Kolozsvárra történő távozása előtt a Szombathelyi Múzeumtól kapta az egyik utolsó ilyen megbízását 1940-ben. A csöngői Hallstatt-kori edények restaurálását kellett elvégeznie, amit Márton Andrással közösen be is fejeztek 1941 májusára, de a restaurálásért kapott – kissé megkésett – munkadíját már Kolozsvárra 1942 tavaszán utalták át.⁹

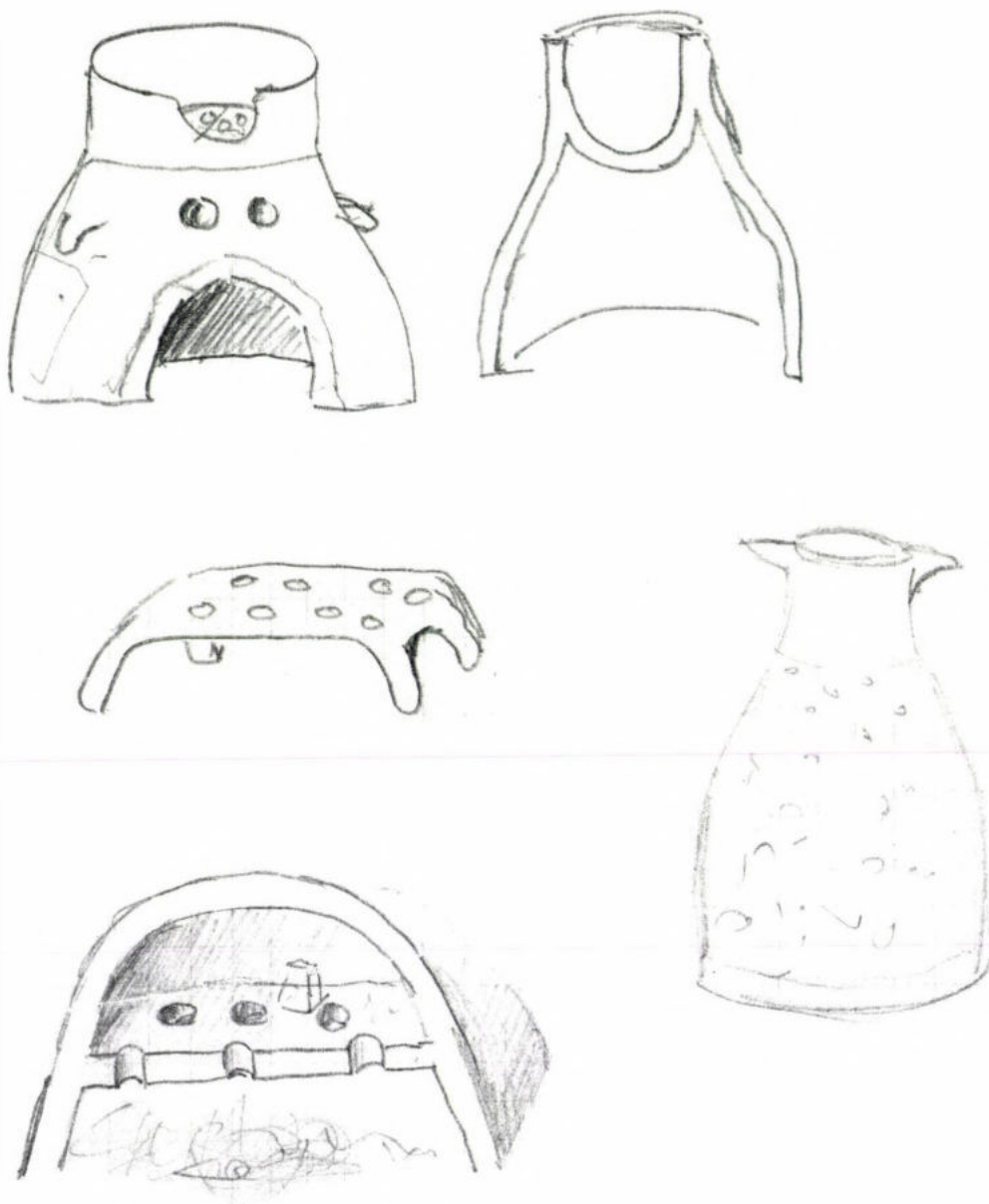
2. kép Méri István ásatási rajza a füzesabonyi bronzkori tell telep felső rétegéből előkerült egyik kemencéről (1935.)

Abb. 2 Ausgrabungszeichnung von István Méri von einem Ofen aus der oberen Schicht der bronzezeitlichen Tellsiedung von Füzesabony (1935.)

Méri István jó gyakorlati érzéke, kiváló, precíz rajzoló tehetsége, korán feltűnt a régész kollégáknak, ezért a Régészeti osztály munkatársai szívesen vitték magukkal ásatásokra. 1934-től számos ásatáson vett részt rövidebb-hosszabb ideig, ahol gyorsan elsajátította a feltárási munkák pontos menetét. Bár a Régészeti osztály évi hivatalos jelentéseiből nem minden esetben derül ki, hogy a restaurálás mellett pontosan mennyi időt töltött ásatásokon, biztosan tudjuk, hogy 1934-ben részt vett a már említett alattányi avar kori temető feltáráján, valamint jelen volt 1939-ben az ugyancsak

avar kori, Visznek határában végzett ásatáson, amit egy hétig önállóan irányított. 1941-ben a bodrogszerdahelyi honfoglalás kori temető feltárást Fettich Nándorral és László Gyulával közösen végezték.¹⁰

Méri a leghosszabb időt minden bizonnyal a Tompa Ferenc által vezetett füzesabony-őregdombi bronzkori tell telep feltáráján töltötte, ahol 1933 és 1937 között a legtöbb ásatási szezonban aktívan részt vett a munkákban. Valószínűleg Tompa Ferenc volt az, aki az egészen fiatal Mérit először ásatásra vitte magával. Erre lehet következtetni abból a levélből,

3. kép Méri István rekonstrukciós rajza a füzesabonyi tell telepen előkerült különböző típusú katlantűzhelyekről, tűzhelyrácsokról, kemencéről (1937.)
 Abb. 3 Aus der Tellsiedlung von Füzesabony zum Vorschein gekommene Feuerbecken, Feuerrosten verschiedenen Typs, Ofen – Rekonstruktionszeichnungen von István Méri (1937.)

amit 1933-ban a füzesabonyi októberi ásatást közvetlen megelőzően Tompa írt Füzesabony főjegyzőjének Magnin Alfrédnek: „...amint már említettem, magammal viszem [az ásatásra] a restaurátorunkat, hogy tanulja meg a fényképezést, bemérést és rajzolást. Igen hálás volnék, ha gondoskodnál valahol az ő részére olcsó szállásról és étkezésről, mégpedig lehetőleg egy helyen”.¹¹ Ettől az időszaktól kezdve Méri szinte állandó munkatársa volt Tompának, akitől a füzesabonyi ásatások alatt igen sokat tanult.

Tompa Ferenc pályája során végig azt vallotta, hogy az őskori kutatás leghitelesebb forrását a szakszerű feltárásból származó leletek, valamint az ásatások során tett megfigyelések adják. A települési régészet szilárd híveként különösen fontosnak tartotta a stratigráfiai jelenségek megfigyelését, melyeket a relatív kronológia kidolgozása alapjának tekintett. A tipológiát, mint a kutatás egyik formáját nem vetette el ugyan, de annak öncélú alkalmazását túlhaladottnak tartotta (SZATHMÁRI 1993, 99). E régészeti felfogásnak megfelelően, arra törekedett, hogy a Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményét minél több ásatásból származó „hiteles” lelettel gyarapítsa. 1923 őszétől, mint a Régészeti osztály őskori gyűjteményének kezelője 15 éven keresztül több mint 30 ásatást vezetett vagy vett benne részt. A rendkívül gazdag ásatási tevékenységének jelentős részét a bronzkori tellek kutatása képezte. Már 1923-tól bekapcsolódott a tószegi Laposhalom feltárázába (1923, 1924, 1927, 1928), de legjelentősebb ásatásai Nagyrév-Zsidóhalmon (1926, 1927, 1928), valamint Füzesabony-Öregdombon (1931-1937) voltak (PATAY 1993, 93).

A Füzesabony-öregdombi bronzkori tell telep feltárást Tompa 1931 és 1937 között néhány hetes, viszonylag rövid periódusokban végezte. Két év kihagyásával összesen öt éven keresztül kutatott. A füzesabonyi kultúra telepéből megközelítőleg 1900m²-nyi területet tárt fel, a 4000m² nagyságúra becsült halomnak majdnem a felét (SZATHMÁRI 1992). Tompa

kézírtos hagyatéka a füzesabonyi feltárásokról viszonylag épen maradt fenn: a ceruzával írott, ma már nehezen olvasható ásatási naplók, a felszín- és metszetrajzok, valamint az ásatási szezonok végén a múzeumnak beküldött hivatalos jelentések. A feltárásoknál az első évtől, 1931-től kezdve vezettek helyszíni naplót. Nyilván tartották a résztvevők névsorát, feljegyezték az ásatást meglátogató bel- és külföldi szakembereket, naponta leírták az aznap előkerült telepjelenségeket, kiemelték a fontosabb leleteket. A feljegyzéseket gyakran ceruzarajzokkal egészítették ki. A naplóírás nem minden évben történt azonos alapossággal. 1931-ben és 1933 tavaszán csak vázlatosan, nagy vonalakban rögzítették a tapasztaltakat. Az első ásatási évadban bizonyíthatóan még „fogásonként” dolgoztak, így a tűzhelyek kivételével kevés telepjelenséget észleltek. Ezt azért is fontos megemlíteni, mert Tompa a korábbi években rendszeresen részt vett Márton Lajos tószegi tell ásatásain, aki 1911-től kezdve már szakszerűen, rétegenként – padlószintenként kibontva és elkülönítve a leleteket – tárta fel a többretegű telepet (BÓNA 1979-1980, 86-87).

A füzesabonyi ásatáson a régészeti jelenségek megfigyelésében és rögzítésében 1933 őszétől következett be érzékelhető változás. A naplóírás részletesebbé válása mellett, ez sokszor a jegyzetekkel kiegészített felszínrajzok készítésénél is megmutatkozik. A ceruzával írott bejegyzéseknél jól látszik, hogy jobban figyeltek a bronzkori házak padlómaradványaira, és a feltárt cölöplyukakat is megkísérelték telepjelenségekhez kötni. A rajzokon megszáporodtak a padlónyomok annak ellenére, hogy 1935-ben de még 1937-ben is voltak olyan felszínek, ahol csak „cölöplyuk rendszert” rögzítettek az ásatók. A régészeti jelenségek precízebb dokumentálásában történt változás bizonyosan Méri István állandó jelenlétének, jó gyakorlati érzékének és igen alapos munkájának köszönhető. Bár az ásatási naplókat legtöbbször Tompa maga írta, ritka alkalmakkor átengedte Mérinek is.¹² (1.kép) 1933 őszétől az

ásatási rajzok nagy részét ugyanakkor már Méri készítette. A felszín és metszetrajzok mellett a naplóban leírtakat gyakran illusztrálta hiteles ceruzarajzokkal. Így például az 1935 szeptemberében a telep felsőbb rétegéből származó kemence maradványait, melyben megtalálták a négyszögletű rostélyt, illetve a körülötte eldölt tüzigúlákat. (2. kép)

A füzesabonyi tell telepen élt bronzkori közösségek mindennapi életére, háztartási tevékenységeire az edényleleteken, valamint az étkezéssel összefüggő egyéb leleteken (szűrők, kanalak, fedők, stb.) kívül a házakból előkerült kemencék, padlóra tapasztott tűzhelyek utaltak. Már az 1933-as őszi ásatásoktól kezdve nagy számban találtak hordozható katlantűzhelyek és lábas tűzhelyrostélyok töredékeit. Az 1937. évi ásatáson a telep északkeleti részén előkerült egyik tűzhely környékéről a hordozható tűzhelykatlanoknak a legkülönfélébb darabjait tárták fel, köztük edénnyel kombinált variációit is. Méri még ott a helyszínen, az ásatási naplóban megkísérelte elkészíteni első sikeres rekonstrukciós rajzukat, melyek tudománytörténeti értéke ma már vitathatatlan (SZATHMÁRI 2009, 303).¹³ (3. kép)

1934 tavaszán Méri Tompa Ferenc megbízásából a füzesabonyi telltől néhány száz méterre önállóan is vezetett kutatásokat néhány napig.¹⁴ A bronzkori halomtól légvonalban kb. 400 méterre, az érseki uradalom Tárkány felé vezető útjának nyugati szélén homokkitermelés közben mellékleteket is tartalmazó bronzkori sírok kerültek elő. Mivel felmerült, hogy esetleg a sírok a tell telep temetőjéhez tartoztak, Méri néhány ásatási munkással átvizsgálta a környéküket, de újabb bronzkori sírokat nem találtak. Előkerült azonban egy szórvány szarmata bronzfibula, valamint egy bizonytalan korú eltemetett lókoponya. A néhány napos ásatáson tapasztaltakról Méri egy rövid cikkben számolt be a *Folia Archaeologica* 1941. évfolyamában (MÉRI 1941).

Méri István régészet iránti egyre erősödő érdeklődését és elkötelezettségét jól mutatja,

hogy a Tompával közösen végzett füzesabonyi feltárások hatására, azzal párhuzamosan vendégként bejárta az egyetemre és rendszeresen hallgatta Tompa őskori tárgyú egyetemi előadásait. Tompa 1931-től magántanárként oktatott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Az egyetemi oktatást nem csak lehetőségnek, de kötelességnek is tekintette. Jó külföldi kapcsolatai révén korán felismerte, hogy a Kárpát-medence az európai őskor szempontjából is kulcsfontosságú szerepet játszik, ezért elengedhetetlen, hogy a hazai őskorkutatás számára jó szakembereket neveljen. Előadásait az 1931-1932-es tanév második félévében „Bevezetés az őskor archaeológiájába” címen kezdte, ezt követően félévenként kronológiai rendben ismertette az őskor különböző időszakait. Méri István feltehetően már 1934-től látogatta Tompa előadásait, aki akkor éppen a „Bronzkori kultúrák Magyarországon” c. előadás sorozatát tartotta, majd „Bronzkori kultúrák Európában”, illetve „Bronzkori kultúrák és kulturkörök” címen adott elő. Tompa 1938-tól már az egyetem első ősrégész professzoraként fejtette ki oktató-nevelő munkáját (PATAY 1993, 94-95).

Méri István pályája elején, a Nemzeti Múzeumban eltöltött korai éveiben, az őskorkutatással Tompa Ferenc ásató tevékenysége, kutatásai, egyetemi előadásai révén került közelebbi kapcsolatba. Méri ekkor még elsősorban restaurátor volt, de az 1930-as évek második felétől már komoly tudományos régészeti munkát is végzett nem csak az ásatásokon, két őskori témájú publikációja is megjelent. Az egyik a *Folia Archaeologica*-ban, melyben az őskori agyagedények helyreállításának fontosságáról ír, azok munkafolyamatait tárgyalja. Méri úgy vélte, hogy a régész az ásatás és a talált emléksanyag – adott esetben a kerámia – összevetéséből kísérli meg az egy-egy őskori közösségre vonatkozó számtalan kérdésre megkeresni a választ. Éppen ezért az őskori kerámiák eredeti állapotának legtökéletesebb visszaállítást elengedhetetlennek tartotta: „a különböző

korok kultúráinak tanulságos bemutatása csak a megfelelően rendbehozott emléklanyag összességével érhető el...Az ősrégészet emlékanyagának legfontosabb része kétségtelenül a kerámika, mivel ennek van többnyire döntő jelentősége az egyes leletcsoportok korának megállapításánál. Ennél fogva ez az anyag fokozottabb figyelmet és gondosságot igényel...” (MÉRI 1939, 261).

Méri másik, szintén őskori kerámiákkal foglalkozó cikke az *Acta Hungarica* kötetében 1942-ben jelent meg, Mozsolics Amália „A kisapostagi korabronzkori urnatemető” c. munkája kísérő tanulmányaként. A bronzkori kisapostagi kultúra mészbetétes edényeinek díszítését a tekercselt pálcikás technika teszi jellegzetessé. Méri ezt az edénydíszítési eljárást, ennek változatait vizsgálta részletesen. Az elemzéshez gipszlenyomatokat, pacskolatókat készített az edények felületéről, melyeket fényképfelvételeken nagyított ki. Ezek segítségével olyan apró részleteket figyelhetett meg, melyek utaltak a készítő eszköz vastagságára, felületére, a feltekercselt anyag minőségére, a készítés módjára (MÉRI 1942). Méri kisapostagi edényeken végzett vizsgálatait, gondos megfigyelései ma is helytállóak, melyek a későbbiek-

ben megfelelő kiindulási alapot szolgáltatottak a mészbetétes edények további kutatásához (KISS 1996).

Említést érdemel még Méri utolsó, őskori témájú cikke, amely már Kolozsváron jelent meg. Ebben a Torma Zsófia gyűjteményében található, az újkőkori bükki kultúrához köthető edényeket vizsgálta (MÉRI 1943).

Méri István 1942 januárjában a Nemzeti Múzeumból Kolozsvárra távozott, ahonnan 1944 őszén a háborús események miatt tért vissza Budapestre. Szakmai munkásságára a Kolozsváron eltöltött néhány év, mindenekelőtt a kolozsvári egyetemen tanító László Gyula hatása meghatározó jelentőségű volt. Őskori kutatásait abbahagyva érdeklődése mindinkább a magyar középkor, a magyar köznép anyagi és szellemi műveltségének jobb megismerése felé irányult. A Nemzeti Múzeumban 1949-től kapott ismét állást, ekkor már, mint diplomás, doktorált régész. A középkori falukutatás tevékeny résztvevőjeként és irányítójaként, mintaszerű ásatásaival, a régészet iránti szeretetével és elkötelezettségével, példát mutatott a magyar régészet következő nemzedékeinek is.

Jegyzetek

- 1 MNM TA RÖ 211/1931
- 2 MNM TA RÖ 118/1931
- 3 MNM TA RÖ 87/1934
- 4 MNM TA FÖIG 135/1939
- 5 MNM TA RÖ 69/1933
- 6 MNM TA RÖ 94/1938. Márton András kisegítő munkaerő 1936-tól kezdve dolgozott Méri István-nal a kerámia restaurátor műhelyben. Neve a Régészeti osztály 1936-os évi hivatalos jelentésében már szerepel (MNM TA RÖ 4/1937). Morgós András-nál tévesen szerepel az 1938-1940. közötti időszak (MORGÓS 2005, 24).
- 7 MNM TA RÖ 23/1935; 4/1937; 21/1940
- 8 MNM TA RÖ 4/1937
- 9 MNM TA FÖIG 9/1942
- 10 MNM TA RÖ 6/1942
- 11 MNM TA RÖ 77/1933
- 12 Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Kovalovszki Júliának, aki segített beazonosítani Méri István kézírását a füzesabonyi ásatási naplóban.
- 13 A Ticicumban megjelent cikkemben a képaláírásban tévesen szerepel az 1931. évi dátum, mert Méri a rekonstrukciós rajzokat 1937-ben készítette (SZATHMÁRI 2009, 304).
- 14 Méri István életrajzi adataiban valószínű csak elírás, hogy Méri önállóan vezetett ásatást 1934-ben Töszegen (KOVALOVSZKI 2002, 599). Töszegen nem, de Füzesabonyban valóban önállóan irányította a feltárásokat néhány napig, a bronzkori temető keresése közben. 1939-ben Viszneken, az avar kori temető feltárását is egyedül vezette egy hétig.

IRODALOM

- BÓNA 1979-1980 BÓNA I., *Tószeg-Laposhalom (1876-1976)*. SzMMÉ 1979-1980, 83-107.
- JELENTÉS 1938 JELENTÉS az Országos Magyar Történeti Múzeum 1937. évi állapotáról és működéséről. Budapest 1938.
- KEMENCZEI 2002 KEMENCZEI T., *Az Őskori Gyűjtemény*. In: Pintér J. (szerk.), *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest 2002, 27-49.
- KISS 1996 KISS V., *Megfigyelések a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája edénydiszítési technikájáról. – Observations on the ceramic-decoration techniques of the Transdanubian Incrusted Ware Culture*. PáMÉ 6 (1966) 65-76.
- KOVALOVSZKI 2002 KOVALOVSZKI J., *Méri István*. In: Bodó S.–Viga Gy. (szerk.), *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest 2002, 599-601.
- MÉRI 1939 MÉRI I., *Az őskori agyagedények helyreállítása. – Anleitung zum restaurieren des keramischen Materials*. FolArch 1-2 (1939) 261-267.
- MÉRI 1941 MÉRI I., *Eltemetett lókoponya Füzesabonyban. – Über einem bestatteten Pferdsschädel Fund in Füzesabony*. FolArch 3-4 (1941) 148-149.
- MÉRI 1942 MÉRI I., *A mészbetétagy készítésének módja a kisapostagi edényeken*. In: Mozsolics Amália: *A kisapostagi bronzkori urnatemető. – Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag*. ArchHung XXVI. Budapest 1942, 45-53.
- MÉRI 1943 MÉRI I., *A Torma Zsófia gyűjtemény bükki jellegű edényei*. Az erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942, Kolozsvár 1943.
- MORGÓS 2005 MORGÓS A., *A restaurálás története a Magyar Nemzeti Múzeumban 1960 előtt*. Műtárgyvédalom 30 (2005) 7-44.
- PATAY 1993 PATAY P., *Megemlékezés Tompa Ferencről születésének 100. évfordulóján*. ArchÉrt 120 (1993) 90-95.
- SZATHMÁRI 1992 I. SZATHMÁRI, *Füzesabony-Öregdomb*. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.) *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an der Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 134-140.
- SZATHMÁRI 1993 SZATHMÁRI I., *Tompa Ferenc szerepe a magyar bronzkorkutatásban*. ArchÉrt 120 (1993) 99-101.
- SZATHMÁRI 2009 SZATHMÁRI I., *Megjegyzések a bronzkori háztartások edénykészletéről. – Anmerkungen zur Gefäßensembles bronzezeitlicher Haushalten*. Tisicum XIX (2009) 295-307.

ISTVÁN MÉRI UND DIE UNGARISCHE PRÄHISTORISCHE FORSCHUNG.
DIE FRÜHEN JAHREN IM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM*Zusammenfassung*

István Méri, ausgezeichneter Kenner und Forscher des Mittelalters in Ungarn wurde 1932 als Restaurator in der Archäologischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums angestellt. Er arbeitete in der Restaurierungswerkstatt für Keramik der Abteilung, zuerst hatte er keine feste Stelle, mehrere Jahre hindurch wurde er gelegentlich beauftragt und bezahlt. Den Beruf Restaurator erlernte er Schritt für Schritt, seine neuen Restaurierungsmethoden verwendete er hauptsächlich bei der Ergänzung von vorzeitlichen Keramiken. Er hielt die einfache Konservierung, Ergänzung der archäologischen Gegenstände für wenig, er bestrebte sich nach viel mehr, auf diese Weise entwickelte sich sein Interesse, seine Verpflichtung für die Archäologie.

István Méri hatte einen guten praktischen Sinn, er war hervorragender Zeichner, seine Begabungen fielen den Kollegen in der Archäologischen Abteilung ziemlich früh auf, deshalb nahmen sie ihn gern zu den Ausgrabungen mit. Wahrscheinlich der Prähistoriker Ferenc Tompa nahm den ganz jungen Méri im Herbst 1933 das erste Mal zu einer Ausgrabung mit. Méri verbrachte die längste Zeit bei der Freilegung der bronzezeitlichen Tellsiedlung von Füzesabony, wo Tompa seit 1931 tätig war. Bei der Forschungsarbeit von Tompa wurde Méri zwischen 1933 und 1937 sein ständiger Mitarbeiter, so war er in den meisten Ausgrabungssaisons dabei. Während der Ausgrabung von Füzesabony kann eine Veränderung vom Herbst 1933 an in der Beobachtung der archäologischen Erscheinungen und in ihrer Beschreibung ganz klar wahrgenommen werden.

Diese Veränderung zeigt sich nicht nur darin, dass die Beschreibungen im Ausgrabungstagebuch ausführlicher als früher wurden, sondern auch darin, dass auch ausgezeichnete Oberflächenzeichnungen, ab und zu mit Notizen versehen, angefertigt wurden. Die besonders gründliche Dokumentierung der archäologischen Erscheinungen ist gewiss der ständigen Anwesenheit von Méri, seinem guten praktischen Sinn, seiner besonders gründlichen Arbeit zu danken. Der wissenschaftsgeschichtliche Wert seiner ersten vor Ort gefertigten Rekonstruktionszeichnungen im Ausgrabungstagebuch von bronzezeitlichen tragbaren Feuerbecken ist heute schon unumstritten.

István Méri geriet mit der prähistorischen Forschung am Anfang seiner Laufbahn, in seinen frühen Jahren im Ungarischen Nationalmuseum, vor allem anhand der Ausgrabungstätigkeit, der Forschungsarbeit und der Universitätsvorlesungen von Ferenc Tompa in eine engere Beziehung. Obwohl Méri zu dieser Zeit in erster Linie noch als Restaurator tätig war, leistete er von der zweiten Hälfte der 1930er Jahre an auch eine wissenschaftlich-archäologische Arbeit bei den Ausgrabungen, außerdem sind einige Veröffentlichungen von ihm über prähistorische Themen erschienen. In diesen Aufsätzen erörterte er in erster Linie die Restaurierung, die Herstellungstechnik von prähistorischen Keramiken (Méri 1939, 1942, 1943). Seine Untersuchungen an den Gefäßen der bronzezeitlichen Kisapostag-Kultur, seine gründlichen Beobachtungen gelten auch heute noch, sie bildeten einen sicheren Ausgangspunkt für die spätere Forschung der inkrustierten Gefäße.

I. Szathmári

I. Szathmári
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum krt. 14–16. Pf. 364
H-1370
szi@hnm.hu

Szatmári Imre

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT MÉRI ISTVÁN
TEPLOM- ÉS TEMETŐFELTÁRÁSAIN

A szerző példákon mutatja be, hogyan rögzítette Méri István különböző ásatásain a régészeti jelenségeket rajzban, fotón és írásban. Megállapítható, hogy Méri ezen a területen is alapvetően újat alkotott: a jelenségeket, tisztán és egyértelműen rögzítette, amelynek, persze alapfeltétele volt e jelenségek alapos megismerése és felismerése.

Kulcsszavak: Méri István, Kide, Kolozsvár, Túrkeve, Kardoskút. Tiszalök.

Kovalovszki Júliával beszélgetve egyszer szóba került köztünk Méri István személye. Sajnálattal említettem neki, hogy személyesen nem ismertem őt, de szerencsés vagyok legalább abban, hogy ismerhetem azokat és tanulhattam azoktól – így Kovalovszki Júliától –, akik még személyes kapcsolatban álltak Méri Istvánnal és tovább tudták adni a tőle tanultakat.

Szerencsére mindenki számára hozzáférhetőek azok az írások, tanulmányok, amelyek Méri István keze alól kerültek ki, és jelentek meg a tudományos folyóiratokban, kiadványokban. Mellettük feltétlenül meg kell említeni azokat a műveket, összeállításokat, melyek Méri István munkásságának eredményeit tartalmazva Kovalovszki Júlia jóvoltából láttak napvilágot, valamint azokat, amelyekben más kutatók mondják el, hogyan látták Méri István tudományos tevékenységét.¹

Méri István munkásságának közelebbi megismeréséhez fontos forrásként kínálkoznak a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában található ásatási dokumentációk. Tüzetesen átnézve azokat, meg kellett állapítanom, hogy a vártnál sokkal kevesebb olyan anyagot találtam, amelyből az ásatások minden részletét pontosan végig lehetett követni. Hiányosak a szöveges jelentések, naplók, illetve rajzok csak elvétve vannak, és legnagyobb sajnálatomra teljes ásatási dokumentációk is hiányoznak,

pontosabban a rendelkezésre álló adatok szerint több be sem került az adattárba. Olyan ásatások eredeti dokumentációi, amelyeknek feldolgozása egyébként nyomtatásban már megjelent.²

Méri István munkásságát legnagyobb mértékben a nyomtatásban is megjelent írások alapján tudjuk körvonalazni és megítélni. Ez is bőséggel elegendő ahhoz, hogy egyértelműen lássuk: a magyar középkorral foglalkozó régészeti történetének olyan kimagasló személyisége volt ő, aki a második világháborút követően – sőt, részben már az 1940-es évek első felétől – a korábbi módszerek mellett, sok esetben teljesen új utakat nyitott a későbbi kutatás számára. A feltárható múlt megismerésének olyan új lehetőségeit, módszereit és metodikáját meglátó és alkalmazó szakembere volt, akinek elhivatottsága, sokoldalúsága, precizitása, az apró részletekre irányuló megfigyelés mellett a szélesebb összefüggésekben való gondolkodása is példaként állítható a mai kutatók számára.

Széleskörű és változatos tevékenysége során foglalkozott – a mindig kedvelt régészeti terepbejárásokon és lelőhely-felderítéseken kívül – telepfeltárásokkal, templomok és templom körüli temetők ásatásával, várkutatással, egyes jelenségek és tárgytipusok elemzésével, s ezek mindegyikénél tett olyan új megfigyeléseket és írt olyan összefoglaló vagy résztanulmányokat, amelyek ma is alapvető műveknek számítanak

1. táblázat: Méri István terepbejárásai, helyszíni szemléi és ásatásai lelőhelyek szerint 1948–1964. (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára)

Tabelle 1: Geländebegehungen, Lokalbesichtigungen und Ausgrabungen von István Méri nach Fundorten, 1948–1964. (Archäologisches Archiv des Ungarischen Nationalmuseums)

Lelőhely	Év	Kor	Jelenség
Balatonszemes	1960	koravaskor	sír
Bernecebaráti	1948	neolit, rézkor / Árpád-kor, középkor	telep / telep, templom
Csongrád, Felgyő	1955	?	?
Csut (Budapest XXII.)	1957	középkor	telep
Esztergom, Helemba	1959, 1961	középkor	telep, érsek háza, gyümölcsös
Esztergom, Vár	1961, 1962	középkor	telep, palota
Érdliget, Rábca u.	1959	avar (?)	sírok
Érdliget	1960	rézkor, bronzkor	kettős sír
Feldebrő	1964	középkor	templom, temető
Gyula, Vár	1957	középkor	vár
Harkakötöny	?	középkor	telep
Hódmezővásárhely, Csomorkány	?	középkor	telep
Hódmezővásárhely, Mátyás-domb	?	szarmata, Árpád-kor	telep
Karcag, Apavára	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Asszonyszállás	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Hegyesbor	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Ködszállás	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Kövestelek	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Magyaroka	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Orogondaszentmiklós	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, temető	1949	őskor, szarmata	telep
Karcag, Törökbor	1949	neolit, szarmata	telep
Kardoskút, Hatablaki-dűlő	1955–1957	Árpád-kor	telep, templom, temető
Kemence, Fűrésztelep	1948	őskor	telep
Kemence, Godóvár	1948	?	?
Kemence, Régi vármegyeház mögött	1948	őskor	telep
Kesztölc, Klastrompuszta	1959–1961	középkor	épület
Kiskunhalas, Bodoglár	?	középkor	telep
Kunmadaras, Berekhalom	1949	neolit	telep
Kunmadaras, Fábiánka	1949	neolit, koravaskor, szarmata	telep

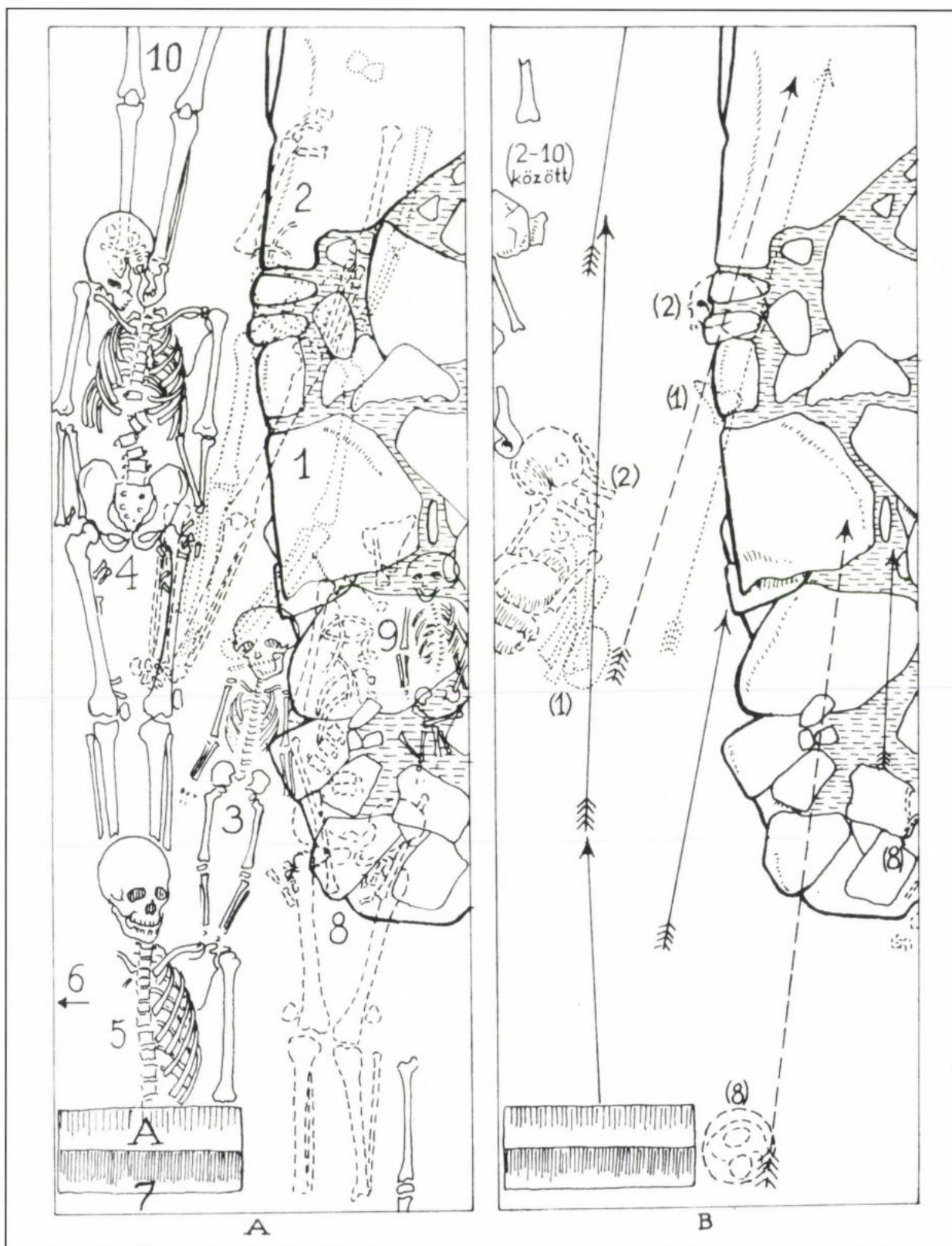
Kunmadaras, Kápolnás	1949	neolit, koravaskor, avarkor, középkor	telep, templom
Kunmadaras, Pincéshalom	1949	szarmata	telep
Kunmadaras, Üllői-halom	1949	szarmata	telep
Mohácsi csata helye	1960	középkor	tömegsírok
Nagykanizsa	1953–1957	középkor	vár
Nagykanizsa, Szeszgyár	1958	középkor	vár
Nagyvázsony, Csepely	1958	középkor	telep
Palotabozsók	1950	Árpád-kor	telep, temető?
Peröcsény	1948	középkor	vár, templom
Pilis-hegység	1960	Árpád-kor	vár
Solymár, Várhegy	?	őskor/ középkor	telep/vár
Szentgyörgyvár	1953	középkor	telep
Tázlár	?	középkor	telep
Tiszalök, Rázom-pusztá	1950–1953	Árpád-kor	telep
Túrkeve, Egyházashalma	1948	neolit	telep
Túrkeve, Himesd	1948	neolit/avar	telep/temető
Túrkeve, Igario-lapos	1948	őskor, szarmata	telep
Túrkeve, Kérsziget	1948	őskor, szarmata	telep
Túrkeve, Lyukashalom	1948	neolit	telep
Túrkeve, Magashalom	1948	őskor	telep
Túrkeve, Pókahalom	1948	őskor, szarmata	telep
Túrkeve, Terehalom	1948	bronzkor	telep
Visegrád, Várkert-dűlő	1955 1960 1963	római/szláv IX–XI. század római/középkor	temető/telep telep örtorony/telep
Visegrád és Helemba-sziget között	1959	?	?
Zalavár, Vár	1951	középkor	telep, temető

2. táblázat: Méri István terepbejárásai, helyszíni szemléi és ásatásai Budapesten, illetve megyék szerint. (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára)

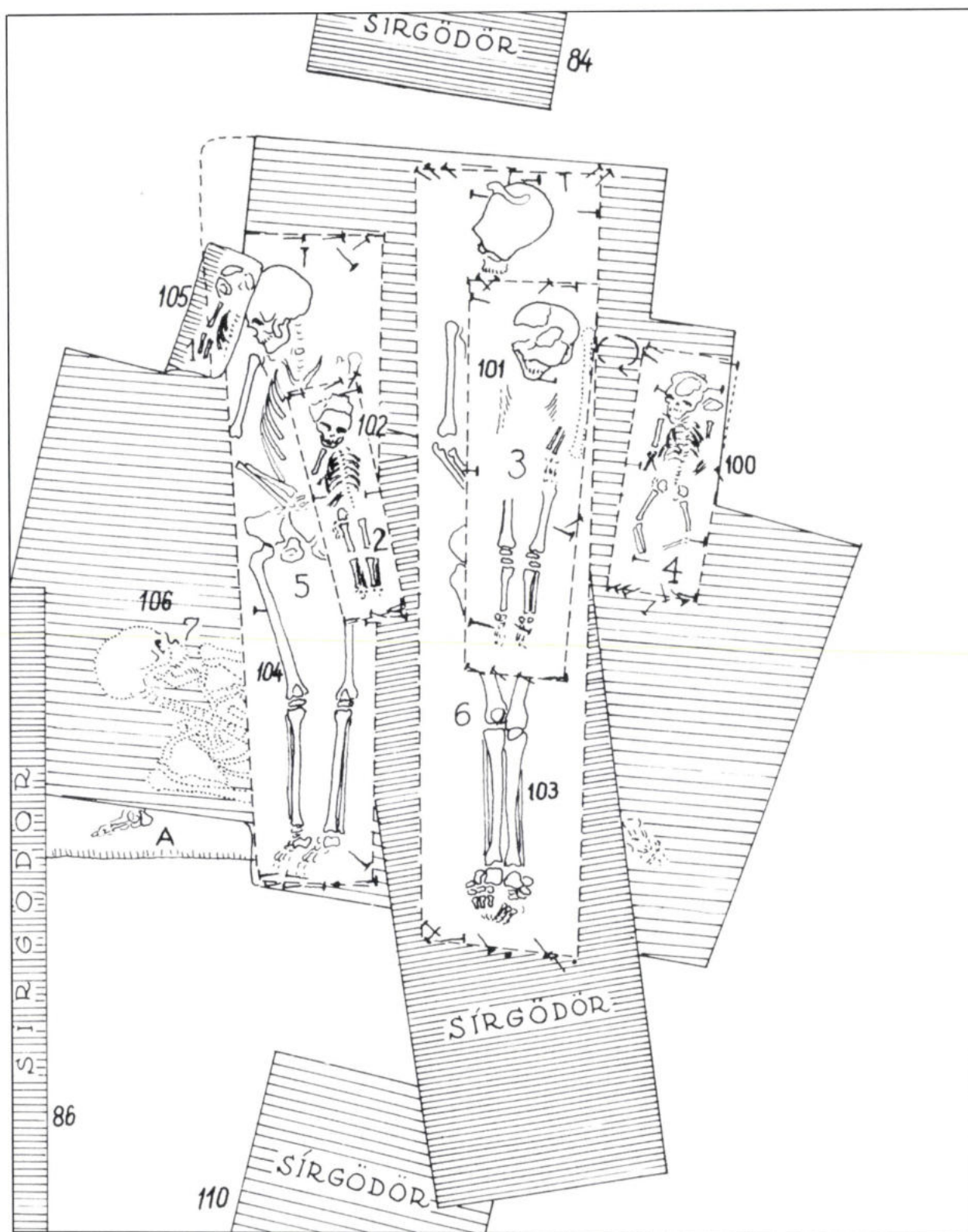
Tabelle 2: Geländebegehungen, Lokalbesichtigungen und Ausgrabungen von István Méri in Budapest, bzw. je nach Komitaten. (Archäologisches Archiv des Ungarischen Nationalmuseums)

Megye	db
Budapest	2
Baranya	2
Bács-Kiskun	3
Békés	3
Csongrád	3
Heves	1

Komárom	8
Pest	17
Somogy	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3
Szolnok	26
Veszprém	3
Zala	11
Összesen	83

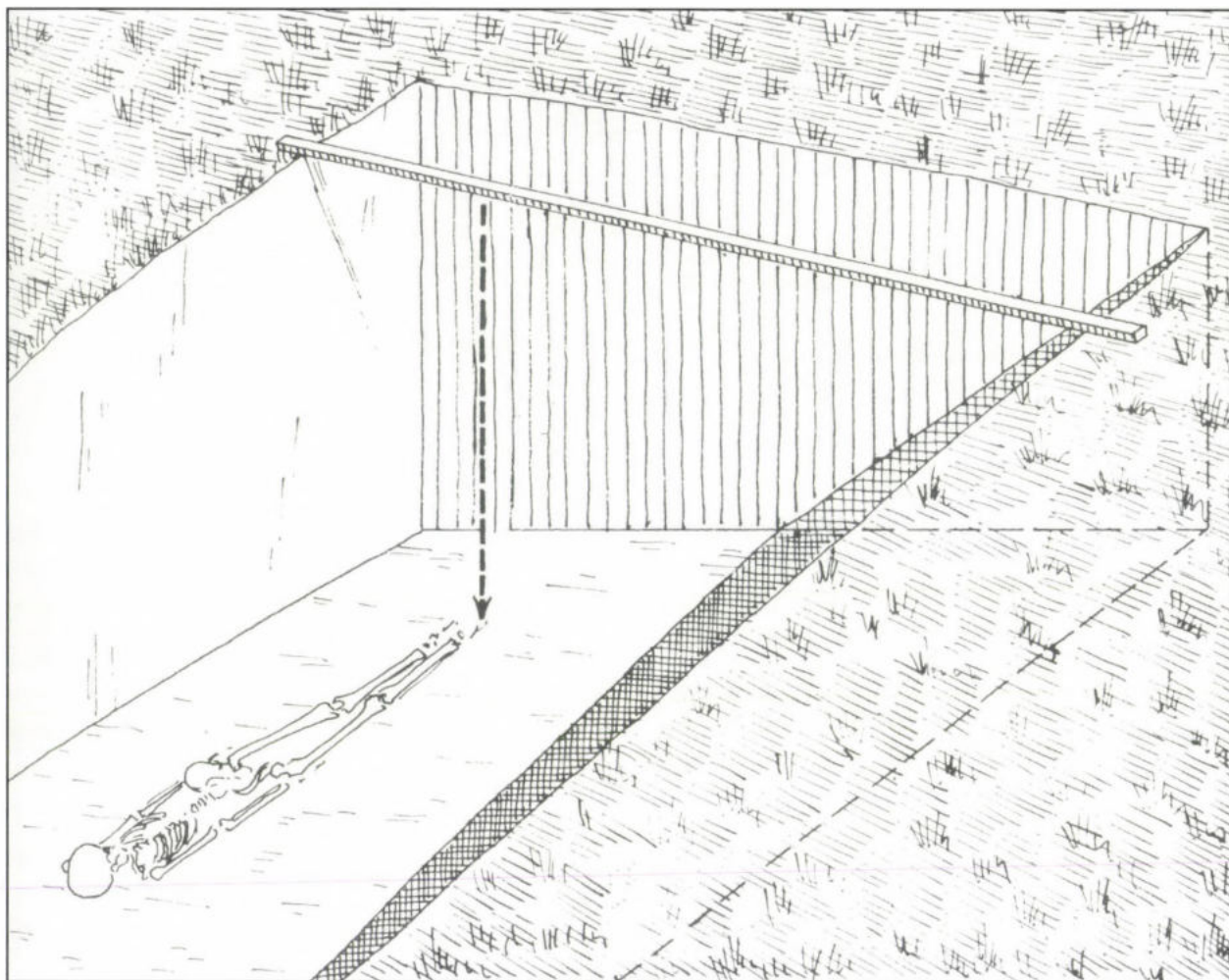

1. kép. Kide, 1942. Sírcsoportok, a sírok térbeli és időrendi viszonya (MÉRI 1986b, 29. nyomán)
 Abb. 1 Kide, 1942. Grabgruppen, das räumliche und zeitliche Verhältnis der Gräber zueinander.
 (nach MÉRI 1986b, 29)

2. kép. Kide, 1942. Sírcsoportok, a sírok térbeli és időrendi viszonya.
(MÉRI 1986b, 31.nyomán)

Abb. 2 Kide, 1942. Grabgruppen, das räumliche und zeitliche Verhältnis der Gräber zueinander.
(nach MÉRI 1986b, 31)

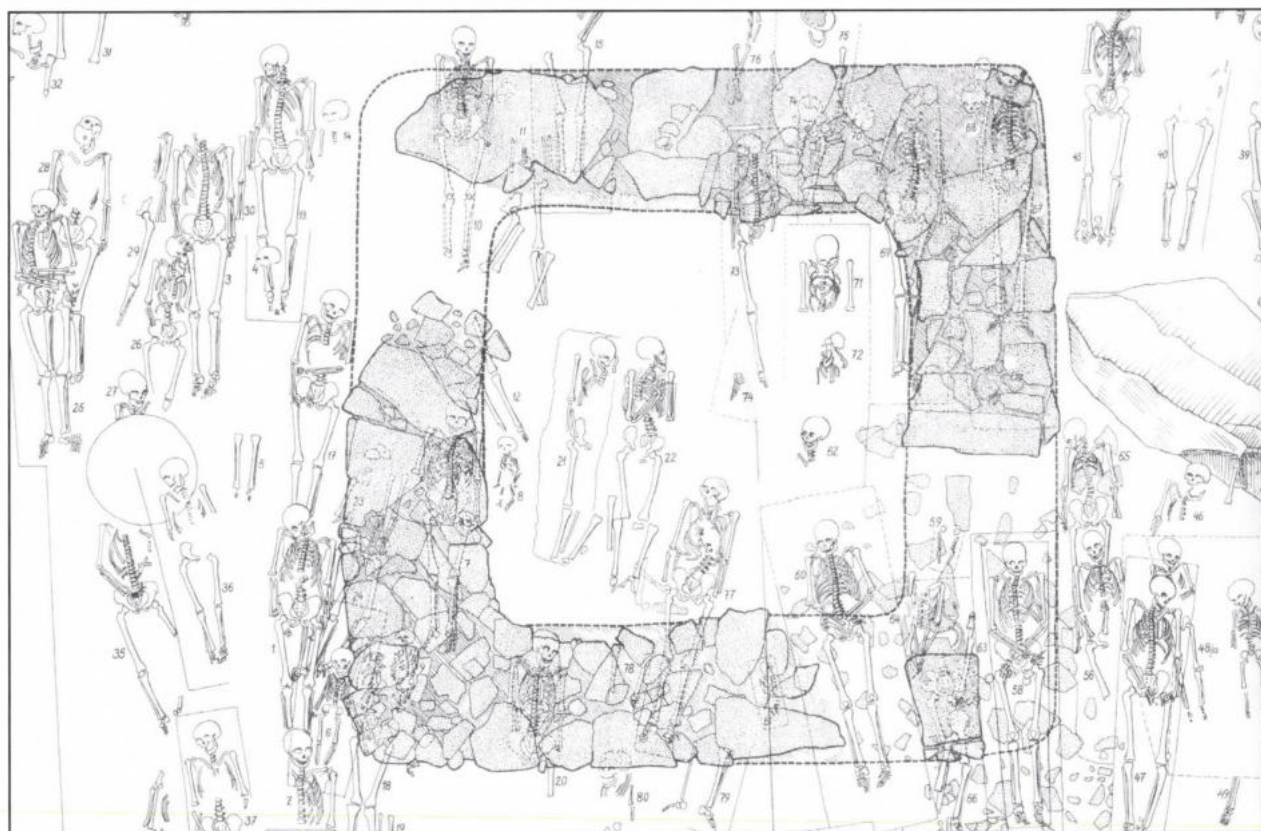
3. kép. Kide, 1942. Sír mélységének mérése. (MÉRI 1986b, 35. nyomán)

Abb. 3 Kide, 1942. Messung der Grabtiefe. (nach MÉRI 1986b, 35)

a középkori magyar régészet kutatói számára. Nem véletlen tehát, hogy születése századik évfordulóján egy olyan tudományos konferencia főszereplője, amely középkori régészetünk legkülönbözőbb témáihoz, szakterületeihez kapcsolódik (1. 2. táblázat).

Méri István e szerteágazó tevékenységéből kiragadva a középkori templom- és temetőfeltárásait megállapítható, hogy csupán e körön önmagában is felveti egy külön konferencia témájának lehetőségét. Az alábbiakban Méri István nevéhez köthető templom és templom körüli temetőfeltárásokat csupán egy-egy példán, a kidei temető és a kardoskúti falusi templom példáján keresztül jellemzem és vizsgálom.

A témával kapcsolatban nem szükséges külön példákat felsorolni arról, hogy a két világháború közötti időszakban – Csalog József, Leszich Andor, Papp László, Szabó Kálmán, Gerevich László, Zoltay Lajos, Sőregi János, Bálint Alajos és Implom József feltárásain –, különösen a még korábban végzett, sok középkori egyházi épületet és templom körüli temetőt érintő ásatások során alkalmazott módszerek szakmailag milyen alapokra támaszkodtak. Bár azokban az évtizedekben is sokat fejlődött az ásatások szakmai színvonala, de nem mellékes, hogy eleinte az ásatásoknak egyedüli célja a leletek gyűjtése volt, a középkori egyházi épületek feltárása közben pedig leginkább

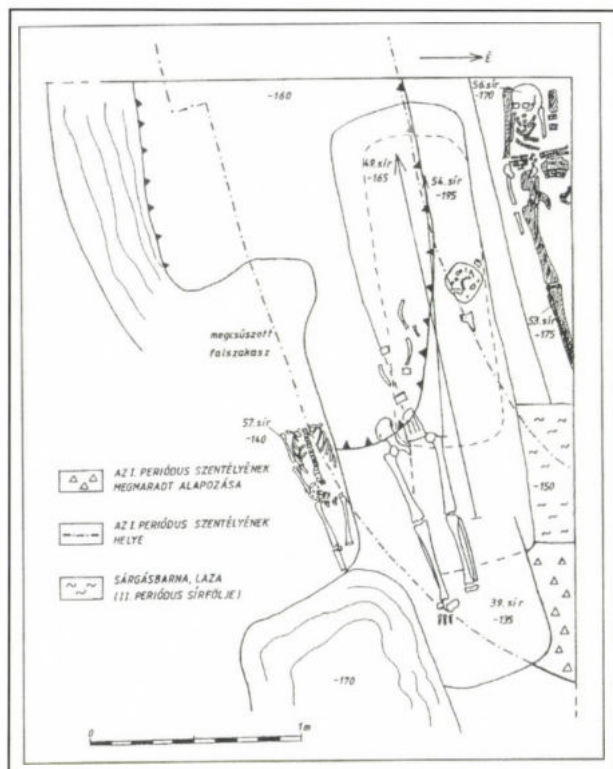
4. kép. Kide, 1942. Temetőrészlet, sírok elhelyezkedése. (KOVALOVSZKI 1986b, 4. kép. nyomán)

Abb. 4 Kide, 1942. Friedhofdetail, Situationsplan der Gräber. (nach KOVALOVSZKI 1986b, Abb. 4)

az épület alaprajzának tisztázása. A templom körüli temető csontanyagát sokáig nem is szedték fel. A feltárási módszereket száz évvel ezelőtt ugyan szervezetter, a kolozsvári, majd 1921-től kezdve a szegedi egyetemen oktatták, sőt például Pósta Béla irányításával Kolozsváron kurzusszerű tanfolyamokat is szerveztek, de a régészettel foglalkozók többsége csak főállásuk mellett, mintegy mellékesen, saját kíváncsiságuktól hajtva vállalkozott ásatásokra. A középkori templomok és temetők kutatására is érvényes tehát László Gyula azon megállapítása, amit a magyar középkori faluásatásokra vonatkoztatva állapított meg: Méri István előtt ezek a kutatások „nagyreszt inkább jóakarattal, mint tüzetes elmélyülés kérdése volt”.³ A XIX. század végének, a századfordulónak és főként a XX. század első évtizedeinek kutatásai azonban meghozták azt az elodázhatatlan igényt

a tudományággal szemben, hogy az ásatási módszereket is magasabb szintre kell emelni. Ennek a törekvésnek egyik jele az észak-erdélyi területek visszacsatolását követően az Erdélyi Tudományos Intézet keretei között 1942-ben elindult átfogó, sokféle (régészeti, néprajzi, nyelvtörténeti, embertani, stb.) szakterületet egyesítő kutatássorozat volt, melybe Méri István is bekapcsolódhatott. Erre a körülmények szerencsés találkozása adott lehetőséget: Méri István addigra megszerzett felkészültsége és a politikai körülmények szülte nagyszabású, sokirányú kutatási terv.

A Kolozsvártól északkeletre fekvő borsavölgyi Kide falu református temploma körüli temető 1942 őszén végzett feltárássának tapasztalatai – és nyilvánvalóan a korábbi hasonló lelőhelyek és mások által végzett ásatások példái – tették világossá Méri István

5. kép. A középkori Kétsopron temploma és temetője, 1986. (SZATMÁRI 1996, 236. nyomán)

Abb. 5 Kirche und Friedhof der mittelalterlichen Siedlung Kétsopron, 1986 (nach SZATMÁRI 1996, 236)

számára azt, hogy a középkori templom körüli temetők feltáráshoz teljesen új módszer kidolgozására van szükség. A kidei tapasztalatokról és a középkori temetőink feltárájának módjáról szóló írása már 1944-ben megjelent az Erdélyi Tudományos Füzetek 175. számában, s ennek az újonnan kidolgozott módszertannak a lényegét foglalta össze később a régészeti kézikönyvben is. Ez a módszer a ma is alkalmazandó legjobb ásatási eljárás az évszázadok alatt egymásba ástott, zsúfolt temetők sírjainak feltáráshoz. Nem csupán a templom körüli temetők feltárájának régészeti módszeréről van azonban itt szó, hanem annak olyan hozadéka-ról is, hogy tudatossá tette a melléklet nélküli sírok csontanyagának gyűjtését, hangsúlyozva annak hatalmas tudománytörténeti jelentőségét.

A módszer bevezetése így más szakterületek, társtudományok (pl. a történeti és régészeti antropológia) terén is óriási előrelépést eredményezett.

A kidei tapasztalatok által kidolgozott elméleti módszertan a valóságban is megvalósítható, gyakorlati segítséget hozott későbbi ásatásain, és az őt követő ásatók feltárásaiban. Elméleti javaslatai ugyanis a gyakorlati problémákon és a saját gyakorlati megoldásain alapultak, és azok kezelésére, az ásatástechnika lehető legjobb megválasztása céljából születtek.

Fontos szerepet töltöttek be nála a részletes ásatási naplón, a pontos méreteket és távolságokat feltüntető ásatási alaprajzokon, helyszínrajzokon, metszetrájzokon és fotókon kívül a sírokról, sírcsoportokról rendkívüli gondossággal készített, külön-külön sírlapok, s az ezeken külön is lejegyzett részletes sírleírások, valamint a sírmélység, a tájolás és minden olyan egyéb adat, amely a sírról adatokkal szolgált. (Csak zárójelek között érdemes emlékeztetni arra, hogy módszere sok tekintetben korainak számított, hiszen még az 1960-as évek más kutatóinak ásatási dokumentációiban is talá-lunk előre megrajzolt csontváz körvonalalaival szerkesztett sírlapokat, és legfeljebb helyenként rajzolták át a valóságnak megfelelő módon a csontok helyzetét, vagy ragasztották erre a sír-rajzra az elkészített fotórészletet.⁴

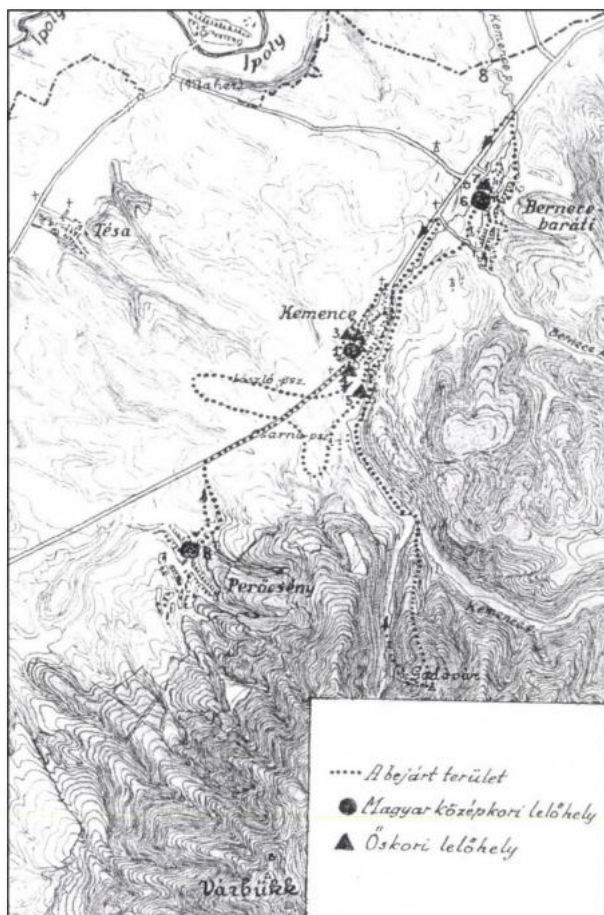
A feltárás helyszínrajzának elkészítése mellett pontosan megfigyelte, lejegyezte, és rajzon is rögzítette az egyes sírok elhelyezkedését, egymáshoz való térbeli és időbeli viszonyát, valamint a sírokból előkerült leleteket. Külön figyelmet fordított a koporsók, koporsószegek maradványaira és leírására, a sírok mélységének és tájolásának egységes módszerekkel történő mérésére. Nem kis teljesítmény egy középkori templom körüli temetőnél meghatározni a sírok egymásutániságát, s ezt ő az ásatási alaprajzon is tudta érzékeltetni, már ahol erre lehetőség nyílott (1–4. kép). Meglátta, hogy a templom körüli temetők egymásra zsúfolt, egymásba ástott sírjainak értelmezését csak az teszi lehe-

tövé, ha a sírokat a maguk összefüggéseiben tárjuk fel. Nem kutatóárkokat jelölt ki, és egyes sírokat tárt fel, hanem nagyobb felületű szelvényeket nyitva egy-egy összetartozó sírcsoport egyszerre bontott ki. A bolygatott csontokat éppúgy dokumentálta, mint az eredeti helyükön fekvő csontvázakat, ezáltal újabb megfigyelésekre nyílt módja (pl. a sírgödör végébe visszahelyezett korábbi csontok). Minden egyes sírt beszámozott, és mindegyiket koordinátarendszer segítségével mérte be. A leleteket és az embercsontokat pedig beszállította a kolozsvári Történeti Múzeumba.⁵

E módszerrel adott esetben meg tudta állapítani a sírok relatív időrendjét, sőt a bennük előforduló leletek segítségével akár közelebbi korukat is. A középkori temetők feltárása ezzel új értelmet nyert, hiszen azóta is haszonnal és sikerrel alkalmazható e metódus (5. kép).

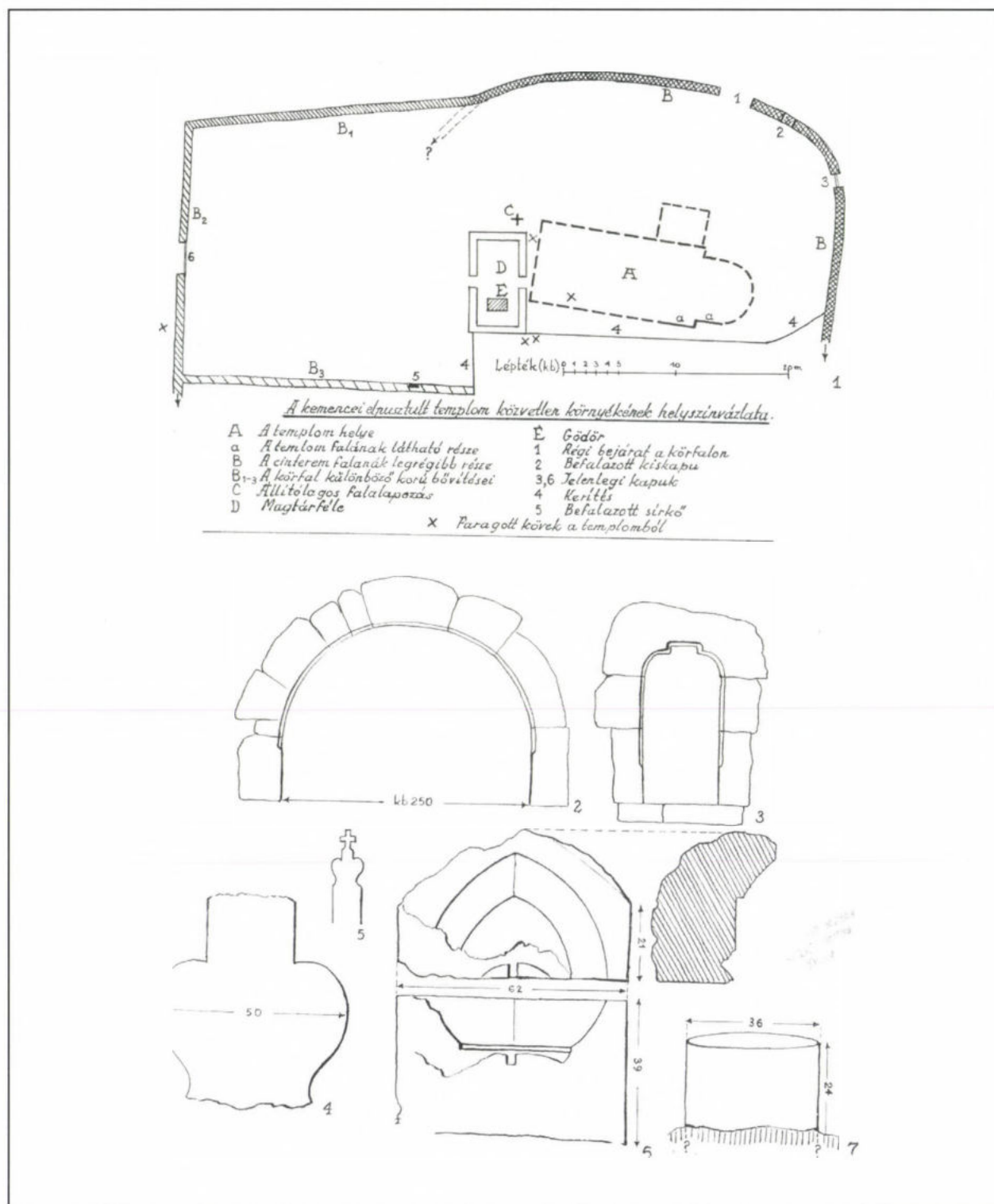
A temetőkhez tartozó templomok kutatása a kidei temetőfeltárást követően is élénken foglalkoztatta. Hóviharral nem törődve végzett terepbejárást például 1948 februárjában Kemence, Bernecebaráti és Peröcsény térségében, s a középkori épületekre, leletekre vonatkozó megfigyeléseit mintaszerű dokumentációban foglalta össze⁶ (6–8. kép).

A kidei temető mellett fentebb megígért másik példa azonban nem az említett terepbejárásra, hanem a Kardoskút (Békés megye) határában, a Hatablaki-dűlőben előkerült Árpád-kori falusi templom feltárására vonatkozik. Az 1955–1957-ben három alkalommal itt végzett munka eredeti dokumentációjából sajnos ezúttal is csak részletek maradtak meg a MNM Régészeti Adattárában: mindössze egy 1957. december 16-án kelt, eredeti aláírással ellátott, alig több mint kétoldalas ásatási jelentés, valamint egy táblákba rendezett ásatási fotókat tartalmazó dosszié.⁷ Az igazi tudománytörténeti támpontot az ásatáshoz ezúttal is a publikációban megjelent tanulmány nyújtja.⁸ Ebből egyértelmű, hogy a lelőhelyen előkerült templom olyan iskolapéldáját adja a középkori falusi egyházak kutatásának, melyet mindenkor tanítani kell.

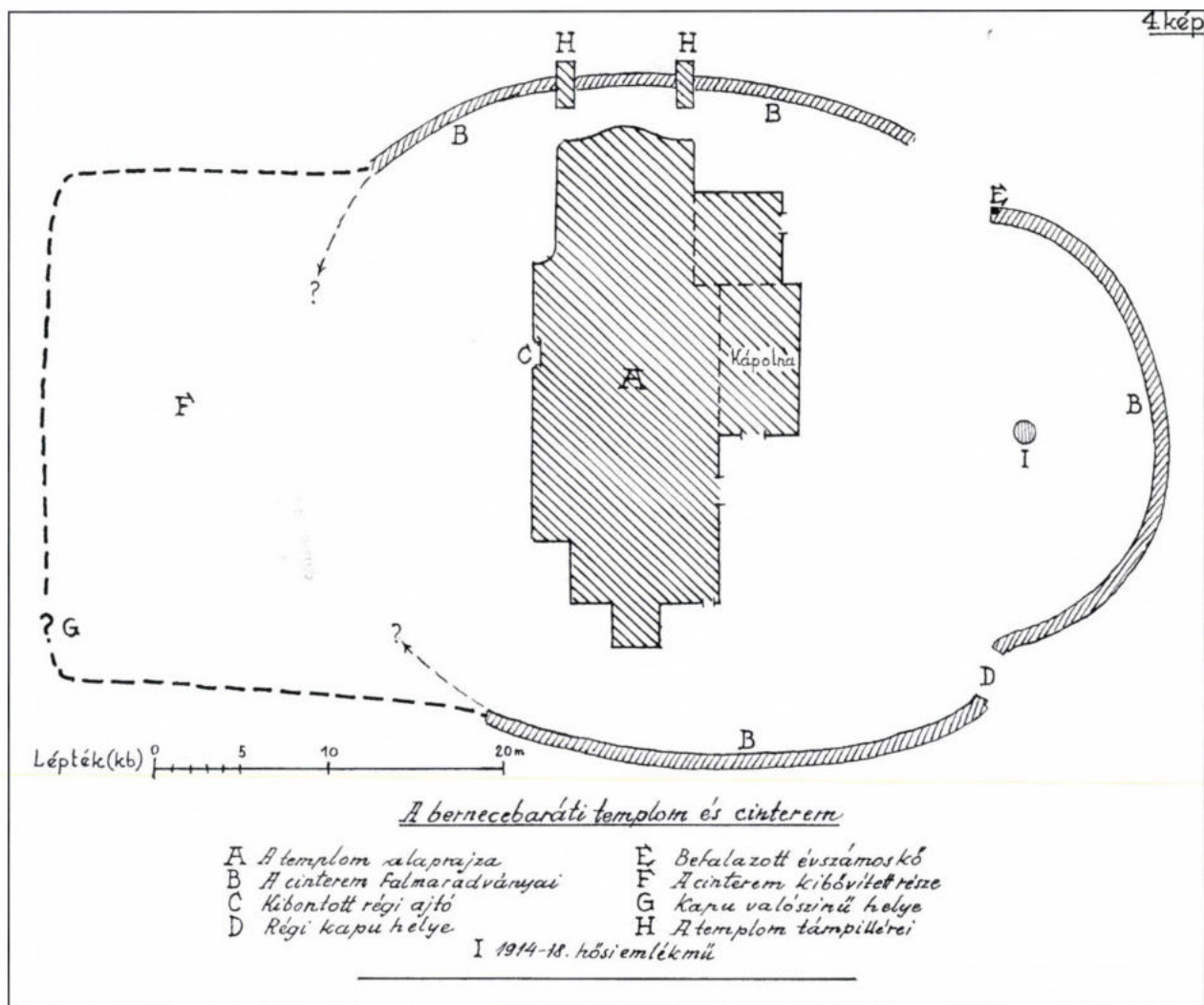

6. kép. Kemence, Bernecebaráti, Peröcsény. Méri István terepbejárása, 1948. Helyszínrajz. MNM RégAd 26.K.I. 1. kép nyomán
Abb. 6 Kemence, Bernecebaráti, Peröcsény.
Geländebegehung von István Méri, 1948
Planzeichnung. (nach MNM RégAd 26.
K.I. Abb. 1)

Az épületet először Varga Antal tanár kutatta 1894-ben, és ennek alapján Szeremlei Samu néhány évvel később igen különös, kb. 8 x 8 méteres, négyszög alakú, a sarkain diagonális támpillérekkel megerősített alaprajzot közölt⁹ (9. kép). Méri István feltárása – nem említve itt Olasz Ernőnek ugyanezen a lelőhelyen végzett, s a Varga Antaléhoz hasonlóan téves megállapításokat eredményező próbálkozását – ezzel szemben egész másról és máshogyan szólt. Ő a földben megmaradó jelenségek mögött mindig az embert kereste és tartotta szem előtt, és ezúttal nemcsak a temetőben nyugvók sírjai-

7. kép. A kemencei elpusztult templom közvetlen környékének helyszínrajza és faragott kövek a templomból. Méri István terepbejárása, 1948. MNM RégAd 26.K.I. 2. kép nyomán
 Abb. 7 Planzeichnung der direkten Umgebung der zerstört gewordenen Kirche von Kemence und gehauene Steine aus der Kirche. Feldbegehung von István Méri, 1948
 (nach MNM RégAd 26.K.I. Abb. 2)

8. kép. A bernecebaráti templom és cinterem. Méri István terepbejárása, 1948. MNM RégAd 26.K.I. 4. kép nyomán

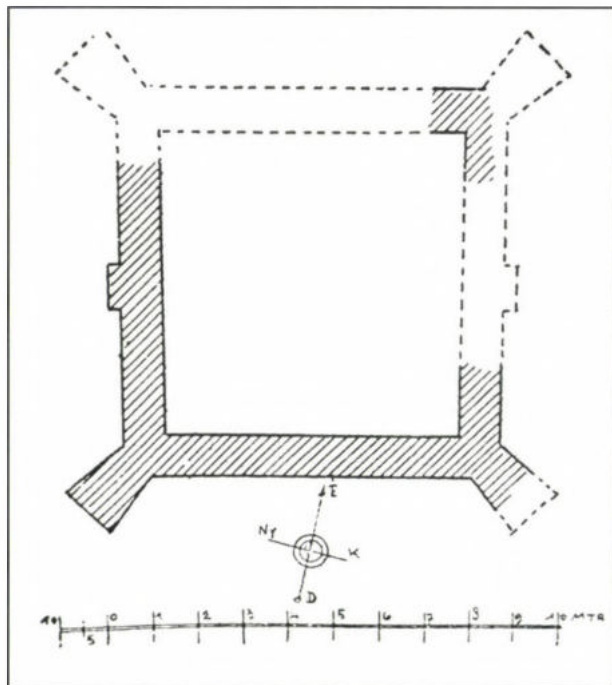
Abb. 8 Kirche und Kirchhof von Bernecebaráti. Geländebegehung von István Méri, 1948 (nach MNM RégAd 26.K.I. Abb. 4)

ban, hanem az általuk épített, használt és tisztelt templommal kapcsolatban is pontos ásatási megállapításokat tett.

Aki ismeri az Alföld talajának általános ismérveit, nagyon sokszor egymásba áthajló, elmosódó színeit, keménységét, összetételét, az tudja, hogy ebben a földben meglátni két egymásba olvadó, mégis egymástól különálló, különböző korú, időben egymást követő templomalapozást, a legnagyobb szakértelem jele, s a múltunk földben való látásának kiemelkedő képessége. Méri István rendelkezett ezzel a képességgel, tehetséggel, bár nem volt könnyű

a teljesen eltérő, korábban alkalmazott módszerek alapján új megközelítésben a feltáráshoz kezdeni.

Ahogy a templom körüli temetők esetében, a templomok feltárása alkalmával is a felvetődő problémák kezelése érdekében új gyakorlati módszereket alkalmazott, amelyek, mint betűk a könyvben, segítettek olvasni a földben, segítettek megfejteni az egykori falu templomának történetét is. Így aztán, mint ahogy a kidei temető sírjainak feltárása alapján Méri István kidolgozta a templom körüli temetők feltárássának általános módszertanát, elmondhatjuk,

9. kép. A kardoskúti templom alaprajza Varga Antal 1894. évi ásatása szerint. (SZEREMLEI 1901, 433. nyomán)

Abb. 9 Grundriss der Kirche von Kardoskút aufgrund der von Antal Varga durchgeführten Ausgrabung im Jahre 1894. (nach SZEREMLEI 1901, 433)

hogy a kardoskúti Árpád-kori templom ásatása alapján pedig olyan példát adott a középkori falusi templomok feltárásának módszertanához, melyek szintén a mai napig meghatározók.

Komplex módszere részeként Kardoskúton először terepbejárással azonosította az Árpád-kori települést és templomának helyét. Az utóbit mindjárt meg is határozta a település teljes kiterjedésének keleti részén, bizonyítva azt, hogy a falu legszilárdabb, legfontosabb épülete nem feltétlenül esett mindenkor az egykori település kiterjedésének központi helyére.

Az ásatási alaprajzon és fotókon kitűnően látszik, hogy a teljes feltárás előtt egy észak-déli és egy hossz tengelybe kijelölt tanúfalat meghagyva bontotta ki az épület alapfalait, lehetőséget adva a rétegek megfigyelésére és a metszetrajzok elkészítésére. A templom biztos és egyértelmű ásatási alaprajzát az alapfalakat

megcsonkító, megbolygató, jól látható kincske-reső és téglakitermelő gödrök ellenére is sikerült pontosan megrajzolni. Ez csak úgy volt lehetséges, ha a templomhelyet megbolygató különböző beásásokat külön-külön bontotta ki, mindig tudva azt, hogy melyik mikor és mi célból keletkezett.

A részadatok elemzése után összesített templomalaprajz mellett elkészítette a templom két periódusának egyszerűsített rajzát is, a könnyebb értelmezhetőség érdekében. Mindegyik építési periódusnak külön-külön vette sorra jellemzőit, kitérve az ásatás során tett, az épület méreteire, formájára, alapozástechnikájára, építésmódjára, építőanyagára, építési idejére, sőt még a falusi építő mestereik munkáján felfedezhető „népies sajátosságokra” vonatkozó megfigyeléseire is. A második periódus nyugati fala belső oldalán, azzal párhuzamosan előkerült alapozás maradványát is nagy biztonsággal határozta meg a karzatot tartó oszlopok egybefüggő alapozásának. Nem került el a figyelmét a törmelékek között kis számban előkerült, erősen porlékony homokkőfaragványok, idomtég-lák épületet díszítő szerepe sem, sőt a falazótég-lák egymástól eltérő méretére is talált magyarázatot. Az előkerült apró vakolatdarabok a falak festésére vonatkozóan nyújtottak támpontot.

Ezeknek az apró ásatási megfigyeléseknek a jelentősége akkor válik egyértelművé, ha párhuzamba állítjuk Méri István ásatásával a korábbi templomkutatások módszereit, ahol a fő cél a leletek szerzése, illetve a templom feltárása volt, de sem a sírokat nem dokumentálták, sem az előkerülő csontokat nem szedték fel, s a falusi templomoknál a döngölt földből készült alapozást sem mindig tudták felismerni. Ezért aztán az így született templomalaprajzok és ásatási megfigyelések sok esetben használhatatlan adatokat tartalmaznak a régészeti kutatás számára. Ennek bizonyítására a Méri István vezette kardoskúti ásatás szolgáltatta talán az első kézzelfogható eredményeket.

Az ásatás gyakorlati folyamata közben keletkező aprólékos, minden részletre kiterjedő ala-

10. kép. Esztergom, Helemba-sziget, 1959. A kidolgozott módszerek együttes kiterjesztése.

(KOVALOVSKI 1989. I. tábla 1. kép nyomán)

Abb. 10 Esztergom, Helemba-sziget, 1959. Komplexe Ausdehnung der erarbeiteten Methoden.

(nach KOVALOVSKI 1989. Tafel I Abb. 1)

pos megfigyelés, illetve a pontos és rendszeres dokumentáció mozaikkockáiból összeállított végleges publikáció szerkezete már a lényegre, csakis az összefüggésekre koncentrál. Leírja a földrajzi környezetet és a feltárás előzményeit, okát és annak célját, majd módszeresen, kristálytiszta logika mentén a templom egyes periódusainak jellemzőit. Mindent, amit az elpusztult épületről ásatási módszerekkel ki lehetett deríteni. Az értelmezésbe természetesen bevonta az előkerülő leleteket, a keltezésbe pedig a napvilágra került pénzeket. Ezek segítségével az első templom építésének korát a XI. századra, a század végére, az új templom építésének legkésőbbi időpontját pedig a XII. század végére, illetve a XIII. század elejére határozta meg, beágyazva ezzel az egész települést a kor általános történeti összefüggéseibe.

A kidei temető- és a kardoskúti templomfeltárás tapasztalatait hasznosítva, az azok alapján

kidolgozott ásatási, illetve kutatási módszert alkalmazva a középkori templomok és temetők feltárására irányuló Méri István-féle módszertan legszebben, és az előzményeknél nagyobb kiterjedésben az Esztergom, Helemba-szigeten 1959-ben végzett templom- és temetőásatáson teljesedett ki¹⁰ (10. kép).

Összefoglalásként elmondható: Méri Istvánban megvolt az a készség, hogy egy-egy ásatáson jelentkező problémával kapcsolatban végiggondolja a megoldási lehetőségek sorát. Ő azonban nem csupán ötletszerűen, az egyes ásatásai során éppen adódó, megválaszolendő kérdésekkel foglalkozott (pl. a félig földbemélyített házakkal, a kiaggatott lókoponyákkal, az árkok szerepével, a falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezésekkel, a szabadban álló kemencékkel vagy a népies kályhacsempék körével), hanem széleskörű kutatástörténeti ismereteket gyűjtve értelmezte a magyar régészeti korok

kutatásának és azok módszertanának addigi folyamatait, és a tanulságokat levonva tudatosan határozta meg a jövő feladatait. Ezek a feladatok pedig újabb és újabb, alapvető módszereket, megközelítési módokat, kutatási okfejtéseket eredményeztek szinte minden olyan részterületen, amelyekkel Méri István foglalkozott. (Az előadás címében említett „elmélet és gyakorlat” sorrendje tehát akár megfordítva „gyakorlat és elmélet” is lehetne.) A tudatos módszertani építkezés, rendszerező képesség Méri István egész régészeti tevékenységét jellemezte. Ennek a kidei temető ásatásának feldolgozása

mellett másik nagyszerű korai bizonyítéka az A Magyar Népkutatás Kézikönyvében 1948-ban megjelent, A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása című írása, még akkor is, ha ebben már az 1945 utáni szovjet alapú ideológiai elemek nyomai is egyértelműen érzékelhetők.¹¹ Sokkal fontosabb azonban ez utóbbinál az, hogy Méri István az akkor és a későbbiekben is adott politikai környezetben képes volt új megvilágításba ágyazni egy-egy régészeti részproblémát, és ennek segítségével írásaiban szélesebb körű, sok esetben máig is ható, alapvető tudománytörténeti és módszertani megállapításokat tenni.

Jegyzetek

- 1 Pl. MÉRI I., 1957; 1962, 1963, 1964a; 1964b; 1970; 1986a; 2000; KOVALOVSZKI 1986a; 1989.
- 2 A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában Méri István neve mellett található 83 db katalóguscédulán néhány esetben más kutatók neve is szerepel. A 83 kartoték Budapesten, illetve összesen 12 megyében jelöl meg 57 lelőhelyet, de előfordul, hogy egyoldalas jelentésben 9–10 lelőhely is szerepel. A katalóguscédulák és a dokumentációk tartalma között azonban több helyen pontatlanság figyelhető meg, Kemence község közepén például a mai templom déli szomszédságában megtalálta a középkori templom és temető nyomait is (MNM RégAd 26.K.I.). A jelentős hiányosságok és pontatlanságok megszüntetésére külön kutatást és
- összegző tanulmányt érdemelne. Méri István terepmunkáinak számbavétele, de emellett a meglévő adattári anyag revíziójára is szükség volna.
- 3 LÁSZLÓ 1986.
- 4 Például: MNM RégAd IV.1961/105. Tengelic, Sertésszállás, 1960.
- 5 KOVALOVSZKI 1986b.
- 6 MNM RégAd. 26.K.I.
- 7 A jelentés: MNM RégAd 430.K.V; a fotótáblák: MNM RégAd XI.195/1962.
- 8 MÉRI 1964.
- 9 SZEREMLEI 1901, 453.
- 10 KOVALOVSZKI 1989.
- 11 Újabb kiadása MÉRI 1986b.

IRODALOM

KOVALOVSZKI 1986a	KOVALOVSZKI J., <i>A magyar falu régésze Méri István 1911–1976.</i> Összeállította Kovalovszki Júlia. Cegléd 1986.
KOVALOVSZKI 1986b	KOVALOVSZKI J., <i>A kidei középkori temető. (Méri István ásatása.)</i> In: <i>A magyar falu régésze Méri István (1911–1976).</i> Összeállította Kovalovszki Júlia. Cegléd 1986, 7–22. (Ceglédi Füzetek 23.)
KOVALOVSZKI 1989	KOVALOVSZKI J., <i>Középkori emlékek a Helemba-szigeten. Méri István ásatása, 1959.</i> In: Biczó Piroska (szerk.), <i>Dunai Régészeti Közlemények</i> 1989, 77–115.
LÁSZLÓ 1986	LÁSZLÓ GY., <i>A magyar falu régészéről.</i> In: <i>A magyar falu régésze Méri István (1911–1976).</i> Összeállította Kovalovszki Júlia. Cegléd 1986, 5.

- MÉRI 1957 MÉRI I., *A nadabi kályhacsempék. – Die Ofenkacheln von Nadab.* ArchÉrt 84 (1957) 187–206.
- MÉRI 1962 MÉRI I., *Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. – Angaben zur Siedlungsform der arpadenzeitlichen ungarischen Dörfer.* ArchÉrt 89 (1962) 211–219.
- MÉRI 1963 MÉRI I., *Árpád-kori szabadban lévő kemencék. – Freistehende Backöfen aus der Regierungszeit des Hauses Árpád (10.–13. JH.)* ArchÉrt 90 (1963) 273–281.
- MÉRI 1964a MÉRI I., *Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. – Ausgesteckte Pferdeschädel in arpadzeitlichen ungarischen Dörfern.* ArchÉrt 91 (1964) 111–115.
- MÉRI 1964b MÉRI I., *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában.* RégFüz Ser II. 12. Budapest 1964.
- MÉRI 1970 MÉRI I., *Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések.* MMMK (1969–1970) 1970, 69–84.
- MÉRI 1986a MÉRI I., *Ásatás a kolozsvári fő téren 1943.* (Méri István hagyatékából közléteszi Kovalovszki Júlia) Budapest 1986.
- MÉRI 1986b MÉRI I., *A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század).* In: *A magyar falu régésze Méri István 1911–1976.* (Összeállította: Kovalovszki Júlia) Cegléd 1986. 41–56.
- MÉRI 1986c MÉRI I., *Középkori temetőink feltárásmódjáról.* In: *A magyar falu régésze Méri István 1911–1976.* (Összeállította: Kovalovszki Júlia) Cegléd 1986, 26–40.
- MÉRI 2000 MÉRI I., *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása. Tiszalök-Rázom, 1950–1953.* (A szöveget gondozta és a rajzokat készítette Kovalovszki Júlia) Budapest 2000.
- SZATMÁRI 1996 SZATMÁRI I., *Középkori templomfeltárása Telekgerendás határában. – Die Freilegung des mittelalterlichen Kirchengebäudes in der Gemarkung Telekgerendás.* BMMK 16 (1996) 209–255.
- SZEREMLEI 1901 SZEREMLEI S., *Hód-Mező-Vásárhely története. II. kötet. Hód-mezővásárhely, 1901.* 433.

THEORIE UND PRAXIS BEI DEN KIRCHEN - UND FRIEDHOF-FREILEGUNGEN VON ISTVÁN MÉRI

Zusammenfassung

Die weitverzweigte Tätigkeit von István Méri brachte auf vielen Gebieten Unvergängliches für die ungarische mittelalterliche archäologische Wissenschaft. Der Aufsatz (eine erweiterte Variante des Vortrags vom 20. Oktober 2011 an der Konferenz zum 100. Geburtstag

von István Méri, veranstaltet im Ungarischen Nationalmuseum) erörtert davon zwei Themenkreise. Der eine ist die Freilegung von mittelalterlichen Kirchen, der andere Themenkreis ist die Freilegung von Friedhöfen um die Kirchen, bzw. die Ausarbeitung der bis heute geltenden

und zu folgenden Methodologie dieser Freilegungen. Die Forschungs- und Dokumentationsmethodologie beider Gebiete wird an je einem Beispiel, d.h. am Beispiel des Friedhofs von Kide, bzw. am Beispiel der Dorfkirche von Kardoskút dargestellt.

Die Erfahrungen der Freilegung des Friedhofes um die reformierte Kirche des Dorfes Kide nordöstlich von Kolozsvár (Klausenburg / heute Cluj-Napoca, Rumänien) im Jahre 1942 machten ihm klar, dass für die Freilegung von Friedhöfen, die um mittelalterliche Kirchen liegen, die Ausarbeitung einer neuen Methode nötig ist. Er erörterte dieses Thema schon 1944 in der Nr. 175 der Siebenbürgischen Wissenschaftlichen Hefte [Erdélyi Tudományos Füzetek]. Die neue Methode gilt auch heute noch als das beste Ausgrabungsverfahren für die Freilegung der Gräber von im Laufe von mehreren Jahrhunderten ineinander gegrabenen, überfüllten Friedhöfen. Das Wesentliche ist die Dokumentation, die sich auf dem ausführlichen Ausgrabungstagebuch, auf den Ausgrabungsgrundrissen mit genauen Angaben von Maßen und Entfernungen, auf Planzeichnungen, auf Profilzeichnungen und Fotos, sowie auf den einzelnen Grabzeichnungen, ausführlichen Grabbeschreibungen beruht, mit Hilfe deren neue Informationen gewonnen werden können, und zwar nicht nur von den einzelnen Gräbern, Grabgruppen, sondern auch vom zeitlichen Verhältnis der Gräber zueinander, von der relativen Chronologie der Gräber.

Nach der Bearbeitung der Friedhöfe um mittelalterliche Kirchen aus neuer Sicht führte István Méri zwecks der Freilegung der in der

Gemarkung von Kardoskút im Komitat Békés zum Vorschein gekommenen arpadenzeitlichen Dorfkirche in den Jahren zwischen 1955 und 1957 drei Ausgrabungen durch. Aufgrund der Erfahrungen dieser Arbeiten erarbeitete er eine neue Methodologie für die Freilegung mittelalterlicher Kirchen. Durch Geländebegehung identifizierte er vor der Freilegung nicht nur die Situation der Kirche, sondern auch die Ausdehnung des ganzen Dorfes, wobei er auch die Lage der Kirche innerhalb der Siedlung bestimmte. Während der Ausgrabung der Kirche achtete er auf die einzelne abgesonderte Freilegung der verschiedenen Eingrabungen, auf die Profile der an den entsprechenden Stellen unberührt gelassenen Zeugenwände, auf die Anfertigung von genauen Detailzeichnungen und vom Gesamtgrundriss der Ausgrabung, auf die kontinuierliche Analyse und Deutung der vorkommenden Erscheinungen. Aufgrund der ausführlichen Beobachtungen versuchte er alle noch erschließbaren und nachweisbaren Angaben beider Bauperioden der Gebäude zu je einem logischen Komplex zu vereinigen. Er erforschte alles Mögliche, was durch die minutiöse Untersuchung von Teilangaben, durch die Synthese der Ergebnisse mit Hilfe von Ausgrabungsmethoden von der zerstörten Gebäude erschlossen werden konnte.

Beide oben angeführten Beispiele bezeugen, dass István Méri imstande war, je ein archäologisches Teilproblem ins neue Licht zu stellen, und dadurch weitläufigere, in vielen Fällen auch bis heute auswirkende, grundlegende wissenschaftsgeschichtliche und methodologische Feststellungen zu machen.

I. Szatmári

I. Szatmári
Munkácsy Mihály Múzeum
Békéscsaba, Széchenyi u. 9.
H-5600
szatmari.60@hotmail.com

Biczó Piroska

KÖZÉPKORI FALUHELY FELTÁRÁSA LAJOSMIZSE HATÁRÁBAN

A rövid szondázó ásatással kutatott lelőhely nagy valószínűséggel Lajosszállás/Lajos kun eredetű településsel azonos, a kun szállás Árpád-kori település területén jött létre. A leletek XII–XIII. századra kelteznek az Árpád-kori településrészlet korát. Az ásatásunkon feltárt egyetlen ház kemencéje és a bejárat helye szempontjából érdemes kiemeltebb figyelemre. Az ásatás tanúsága szerint Lajosszállás és az Árpád-kori település között nincs folyamatosság, a XIII. században elnéptelenedett településrészleten a kun település legkorábbi leletei a XV. századból származnak. A budai kerámia és néhány más, kereskedelem révén távolabbi vidékről idekerült kerámiatárgy előfordulása a leletanyagban a település kedvező földrajzi helyzetével lehet összefüggésben.

Kulcsszavak: kunok, Árpád-kori ház, késő középkori településrészlet, gazdasági épület

Méri István túrkeve–mórici ásatását ismertető tanulmánya végén összefoglalta a késő középkori falvak régészeti kutatásának alapelveit, az ásatásra kijelölt lelőhelyek kiválasztásának legfontosabb szempontjait. Hangsúlyozta, hogy csak „tervszerűen előkészített rendszeres ásatások adhatnak feleletet a történettudomány, néprajz stb. részéről felvetődő kérdésekre.” Ugyanitt felhívta a figyelmet a próbaásatások jelentőségére (MÉRI 1954, 150–151). Méri szemlélete és ásatási módszerei hamarosan meghatározóvá váltak a magyar régészetben, és 1986-ban, amikor próbaásatást végeztünk Lajosmizse határának délkeleti részén, az alsólajosi határrészben, ezt a kíváncsi utat követtük. Mindemellett az ásatás célja kettős volt. A próbaásatással nyert adatokkal egy korábbi, az M5 autópálya építéséhez kapcsolódó terepbejáráson 40-es számmal jelölt lelőhely védelmét, esetleges védetté nyilvánítását kívántuk megalapozni és szándékunkban állt kideríteni, alkalmas-e a terület késő középkori településkutatásra. A lelőhely nagy valószínűséggel Lajosszállás, gyakrabban csak Lajos néven említett kun településsel azonos, ahol feltehetően Szabó Kálmán is ásatott, ugyanis a lajosi temető feltárásából származó leleteket említ (SZABÓ 1938, 60, 64, 70).

A lelőhelyet V. Székely György is azonosnak véli Lajos faluval (V. SZÉKELY 1990, 52).

A település 1491-ben tűnik fel az írott forrásokban. Ulászló király oklevele Gererth Miklóst és Ferencet a Kecskemét-székhez tartozó lajosszállási (Laywszalasa) kun kapitányság birtokában és Albert királytól nyert szabadságjogaiban erősíti meg (GYÁRFÁS 1870–1885, III, 242, 321–322, 701–702, 220. okl.). A mohácsi vész után a XVI. században még lakott helységeként említik többször. 1550-ben a vármegyeinek Kwn Layos 10 porta után adózik, miközben 11 pusztát telket írnak össze, ugyanekkor Mizsén (Kwnmisee) ez az arány 26/6 (SZAKÁLY 1995, 21). 1570-ben a lajosiak a szomszédos Baksiháza pusztát is bérelték (FENYVESI 1987, 235, 237). A kecskeméti náhije összeírásai is 1590-ig a település lakottságát bizonyítják, 1559–1580 között a lakosság számának erőteljes növekedésével. Az összeírtak száma 21 főről 43-ra nőtt, majd 1590-ben 25 főre csökkent. A fizetett adók szerint a falu gazdálkodásában jelentős szerepet játszó juhtenyésztés is jelentősen visszaesett ebben az évben (KÁLDY NAGY 1985, 397–398). Lajos a Duna–Tisza köze számos településéhez hasonlóan a tizenöt éves háború (1593–1606) idején néptelenedett

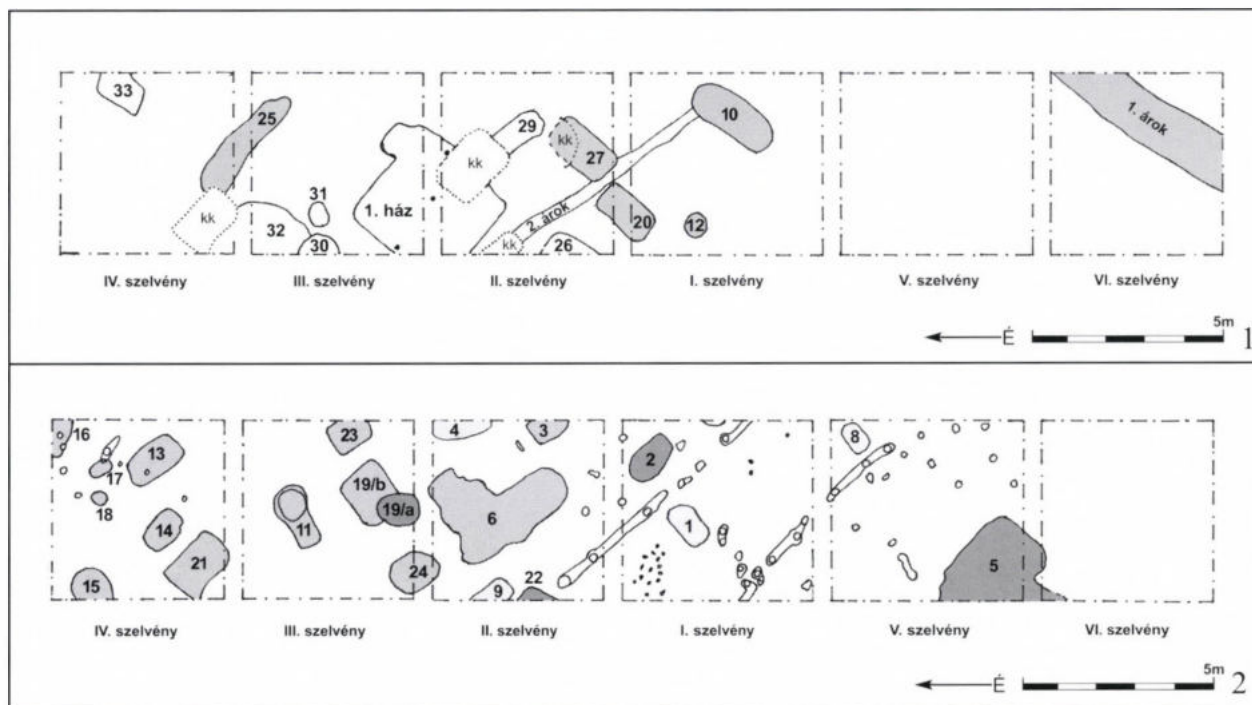
1. kép Lajosmizse. A 40. lelőhely és tágabb környezetének terepbejárási térképe. Az Árpád-kori lelőhelyeket folt jelöli

Abb. 1 Lajosmizse. Planzeichnung der Geländebegehung der Fundstelle 40 und ihrer breiteren Umgebung. Die arpadenzeitlichen Fundstellen sind mit Flecken markiert.

el. Mizse és Lajos lakossága 1594-ben menekült Szabadszállásra, ahol még 1596 elején is a visszatelepedés lehetőségére vártak (FENYVESI 1987, 246.). 1626-ig a kecskemétiak bérelték Lajos határát, 1636-ban a nagykőrösiek pedig már mint pusztát bérelték (FENYVESI 1987, 237; GYÁRFÁS 1870–1885, IV, 221).

A faluhely azonosítása még az autópálya-építések hőskorába esik – 1978-ban került sor

az M5-ös autópálya tervezett útvonala Pest megye határától Kecskemétig terjedő szakaszának terepbejáráására. A terepbejárás 1,5–2 km szélességű területre terjedt ki, kijelölt földnyerő helyek hiányában a tervet készítő UVATERV ezt javasolta. Az 1986. szeptember 15. és október 16. között végzett próbaásatás helyének kijelölésében a tulajdonviszonyok és a természetes haszonnövények egyaránt szerepet játszottak.

2. kép Lajosmizse. 1: az Árpád-kori településrészlet a feltárt objektumok időrendjének feltüntetésével (kk: az Árpád-kori telepjelenségeket bolygató objektumok); 2: a késő középkori településrészlet a gödrök időrendjének feltüntetésével

Abb. 2 Lajosmizse. 1: Arpadenzeitliches Siedlungsdetail mit der Angabe der chronologischen Reihenfolge der freigelegten Bauobjekte (kk.: Objekte, die die arpadenzeitlichen Siedlungerscheinungen stören); 2: Spätmittelalterliches Siedlungsdetail mit der Angabe der chronologischen Reihenfolge der Gruben.

tak, ezért szelvénytörzseket nem jelölhetjük ki a település központi részén. A terepbejárás tanúsága szerint a templom az északkelet–dél-nyugat irányban húzódó lelőhely északkeleti végén volt, míg az említett kényszerű okokból a próbaátást a lelőhely déli végén, a templomtól megközelítően 200 m-re végeztük (1. kép). (A lelőhely terepbejárásán észlelt kiterjedését a többi lelőhellyel ellentétben egy újabb, alaposabb terepbejárás reményében nem rögzítettük.)

A kutatott faluhely egy észak–dél irányú laposabb területtől, egykori vízállástól nyugatra elterülő, kisebb mélyedésekkel tagolt határ-részben fekszik. Ezen a területen északnyugat–délkelet irányban 3 km hosszan, megközelítően 1 km szélességben több, kis kiterjedésű Árpád-kori lelőhelyet dokumentáltunk, amelyek két lelőhelycsoportra tagolódtak. Az északnyugati

lelőhelyek 1x1 km-es csoportja zömmel egy egykori vízállás körül helyezkedett el, a délkeleti csoport megközelítően fél kilométerrel távolabb az észak–dél irányú vízálláshoz és a tőle keletre fekvő kisebb vízállásokhoz igazodik. A késő középkori település ennek a lelőhelycsoportnak a közepe táján, az észak–dél irányú vízállás és egy kisebb vízállás közötti földhátan jött létre. A 30 m hosszúságú, 4,75 m széles szelvénytörzse kiterjedt települési egységek feltárását nem tette lehetővé, a lelőhelyről azonban bebizonyosodott, további kutatásokra érdemes. Erre a későbbiekben sajnos már nem került sor. Az autópálya-építés földmunkái szerencsére nem érintették a lelőhelyet, a tőle délre kijelölt földnyerő már a késő középkori falu területére is átnyúló, az Árpád-kori lelőhelycsoporthoz tartozó lelőhely volt. V. Székely György itt közel 7000 m²-en három házat,

3. kép Lajosmizse. 1: a járószintből kibontott gödrök a II. szelvényben északnyugatról fényképezve, középen a 6. gödör; 2: az 1. gödör jelentkezése a kibontott járószinten

Abb. 3 Lajosmizse. 1: Aus dem Gehniveau freigelegten Gruben im Abschnitt II aus nordwestlicher Richtung fotografiert, in der Mitte die Grube 6; 2: Erscheinung der Grube 1 auf dem freigelegten Gehniveau.

egy szabadban álló kemencét, két árkot és hat gödröt, tehát meglehetősen gyér betelepültségű településrészletet tárt fel (V. SZÉKELY 1990, passim.).

A késő középkori lelőhelyen végzett, 145 m² kiterjedésű ásatás a feltárt Árpád-kori objektumok számában nem veheti fel a versenyt a közeli autópályás ásatással, de a csak kézi földmunka több megfigyelésre adott lehetőséget (2. kép). Ezek közül a legfontosabbnak az egykori, késő középkori földfelszín meghatározásának lehetőségét, és ennek az Árpád-kori földfelszínhez való viszonyának kiderítését tartjuk. Mint később bebizonyosodott, a terület mélyszántást sohasem látott, és nem volt olyan mértékű talajerózió, amely az egykori földfelszínt elpusztította volna. Az ásatás menetében elsőként a szántás felső 10 cm-ének eltávolítása után 20 m hosszú és 3 m széles, észak–dél irányú kutatóárkot jelöltünk ki egy olyan, kissé kiemelkedő területen, ahol nagyobb számban fordultak elő edénytöredékek. További 15–20 cm-es mélyítés

során az árok déli végében lekeményedett réteg jelentkezett, amelyet már néhány esetben sértett csak egy-egy mélyebb ekenyom. Egy későbbi, 5x5 m-es négyzetháló reményében ekkor jelöltük ki az észak–déli irányban 20 m hosszú szelvényt 50 cm-es tanúfalakkal, szélességüket 4,75 méterben határozva meg. Az I. szelvényben észlelt, járószintnek vélhető, lekeményedett réteg arra készítetett bennünket, hogy dél felé 50 cm-es tanúfal meghagyását követően 10 m-rel növeljük meg a szelvényt. A település életének utolsó fázisához tartozó objektumok meghatározásában ez a lekeményedett, bontókéssel vagy horolóval könnyen kibontható felület volt segítségünkre. A humuszban elszíneződések nem mutatták a különféle telepjelenségeket, azokon a helyeken azonban, ahol ilyenek voltak, puha volt a talaj, és így tudtuk kijelölni az egyes, feltárandó objektumokat.¹ Ez a tény szilárdította meg bennünket véglegesen abban a vélekedésünkben, hogy a réteget a település késő középkori járószintjének határozzuk meg.

1. táblázat: Az ásatáson feltárt gödrök és árkok időrendje a szelvények topográfiai sorrendjében. Szürke színnel jelölve a leletek alapján, aláhúzással jelölve a naplóban rögzített megfigyelések alapján történt kormeghatározások. A csupán rétegtani helyzetük szerint meghatározott objektumok jelöletlenek

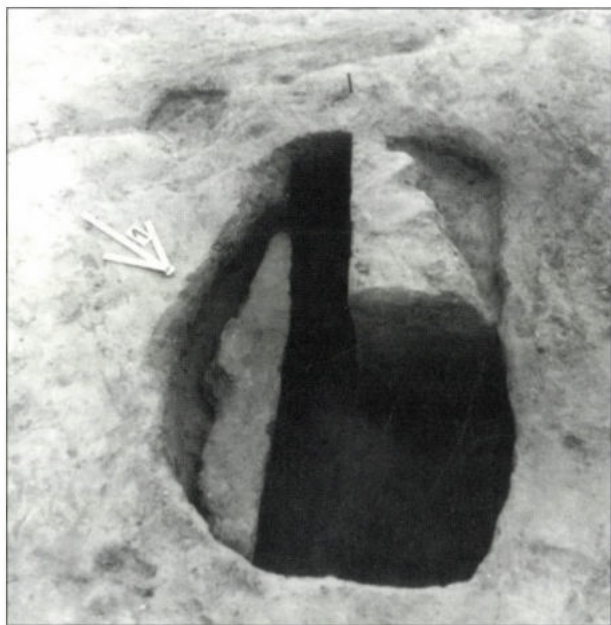
Tabelle 1: Die Chronologie der erschlossenen Gruben und Gräben entsprechend der topographischen Lage der Abschnitte. Grau: Datierung aufgrund der Funde; Unterstreichnung: Datierung aufgrund der im Grabungstagebuch beschriebenen Beobachtungen. Die bloß aufgrund der stratigraphischen Lage bestimmten Objekte haben keine Bezeichnung.

Szelvény	VI.	V.	I.	II.	III.	IV.
Késő középkor III.		8.	1.	4., 9.		
Késő középkor II.		5.	2., 7.	22.	19/a	
Késő középkor I.				3., 6/a–c,	11/a–b, 19/b. 23., 24.	13., 14., 15., 16. 17., 18., 21.
Bizonytalan korú				9/a (késő középkor II.?)		33 (Árpád-kor?)
Árpád-kor	1. árok		10., 12., 20. 2. árok	20., 26., 27., 28 (1. ház) 29. 2. árok	30., 31., 32.	25.

A szelvények feltárásának ebben az első fázisában a telepnyomok a II–III. szelvényben jelentkeztek intenzíven (3. kép 1). Az itt feltárt gödröktől délre az I. szelvényben néhány gödrön kívül cölöpszerkezetes épület két, párhuzamos alapárka került elő. Az ásatási megfigyelések értékelése során kísérletet tettünk a telepjelenségek időrendjének meghatározására a késő középkoron belül, az egy időben használt objektumok kijelölésére, a gödrök és az épületrészlet időrendi viszonyának meghatározására. Ebben a gödrök jelentkezési szintje, a felszínükön néhány esetben megfigyelt járószintfolt és leletanyaguk vizsgálata volt segítségünkre. Az Árpád-kori telepjelenségek a járószintben, sőt a járószint alatti

20–30 cm-es mélységben sem mutatkoztak a szubhumuszban, csupán a talajban szórva nyosan megfigyelhető agyagszemcsék jeleztek, hogy mélyebben beásásra számíthatunk.

A járószinttel kapcsolatos megfigyelések és a gödrök jelentkezési szintjének elemzésével az ásatás során feltárt gödrök és árkok időrendi és szelvényenkénti elrendezését az 1. táblázat mutatja. Az elemzés eredményét a késő középkor–Árpád-kor vonatkozásában a leletek is alátámasztják, az Árpád-kori objektumokban azonban a bontókéssel történt feltárás ellenére sem találtunk minden esetben leletet, a hasonló helyzetű gödrökben talált leletek kormeghatározásukat azonban lehetővé teszik.

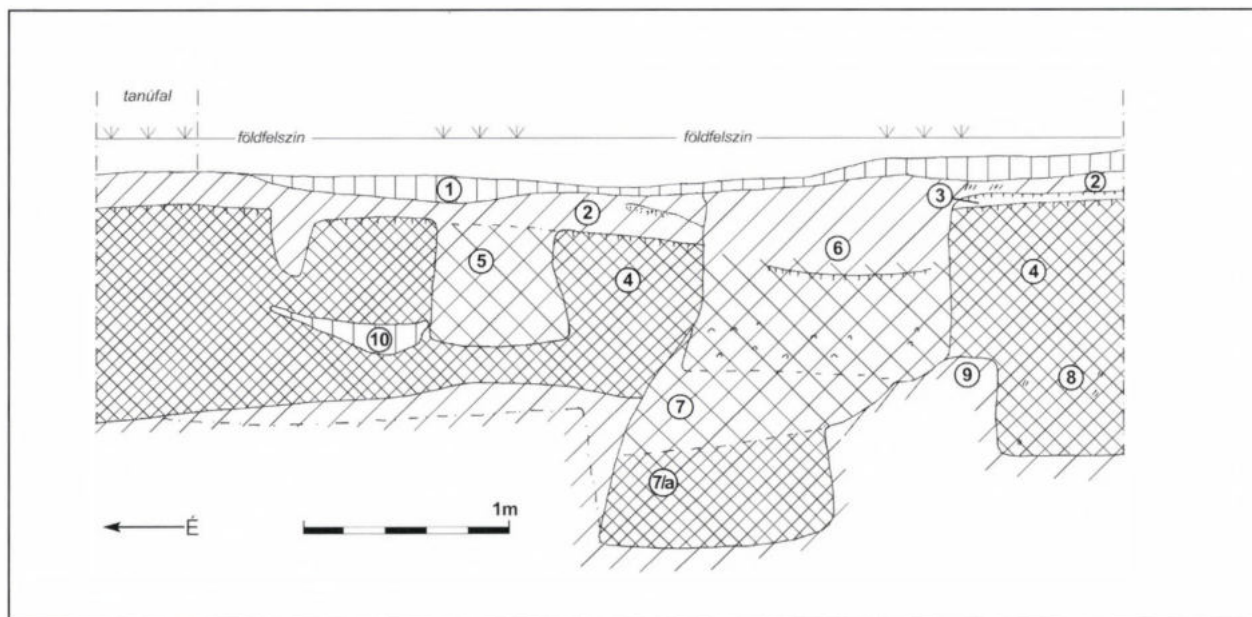
4. kép Lajosmizse. Az 1. gödör feltárás közben a széléről leszakadt járószint darabbal

Abb. 4 Lajosmizse. Die Grube 1 während der Ausgrabung mit dem vom Rand abgerissenen Teil des Gehniveau.

A késő középkori településrészlet

A település utolsó fázisába sorolt 1., 4., 8. és 9. gödör rétegtani helyzetét érdemes közelebbről megvizsgálnunk. Az I. szelvényben feltárt 1. és az V. szelvényben feltárt 8. gödör fölött megfigyelt jelenségekből egy magasabb, az ásatással nem észlelt földfelszínre (járószintre) is következtethetünk, különösen igaz ez a 8. gödör esetében. Az érzékelhető és feltárásható járószintnél megközelítően 15 centiméterrel magasabban a gödör fölött, de valamivel rajta túlnyúlóan is kemény, járószint jellegű folt húzódott közel 1m²-nyi területen. A foltot a járószint fölött csaknem mindenütt megtalált, de különböző vastagságban húzódó, a környező talajnál világosabb szürke, az ásatáson omladékréteggént meghatározott réteg felszínének megfelelő szintben tártuk fel.² Az 1. gödör is már magasabban jelentkezett, mint a járószint, betöltődésének felső 10-15 cm

vastag rétegét sárga és vörösre égett agyaggal kevert föld alkotta, ennek foltja rajzolódott ki bizonytalan határral az omladékrétegben. A gödör szélét a lazább omladékrétegben nem tudtuk észlelni, ezért az omladékréteget bontottuk el az agyagszemcsés folt mellől. Így a járószintben már érzékelhető gödör szintje fölé emelkedően a gödör rövidebb oldalait jobban megközelítve és részben el is érve mutatkozott az agyagszemcsés réteg (3. kép 2). A gödör időrendi helyzetének meghatározására két lehetőség kínálkozik. A gödröt az ásatáson megtalált, már említett járószintből ásták és végső betemetése során betöltését magasabbra halmozták, amely ülepedése során sem került a járószinttel egy mélységbe. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy a gödröt a járószint intenzív használatánál később, az omladékréteg keletkezésének idején ásták, és a gödör foltja ezért a felszínhez közel a felszín talajának a gödörbe töltődése miatt nem rajzolódott ki tisztán. A betöltődésében feltárt, a délkeleti hosszanti széléből leszakadt darab, amely így a gödörnél korábbi járószinttöredéket őrzött meg, ezt a lehetőséget támasztja alá. (4. kép) Amennyiben a korábbi és nem az omladékréteggel meghatározott járószinthez igazodott volna már a gödör, betöltődésének magasabb, agyagszemcsékkel jellemzett rétege az omladékréteg keletkezése előtt jobban szétterült volna a gödör fölött.³ A 4. és a 9. gödör rétegtani megítélése problematikusabb. A két előbbi gödörrel ellentétben a járószint fölötti, a szántott rétegnél világosabb szürke omladékrétegben, illetve annak feltárása során nem észleltük a gödröket,⁴ de a környezetükben az omladékrétegben dokumentált sárga agyagszemcsék, továbbá egy vékony, sárgás agyagsáv a gödrök ásását esetleg már az omladék keletkezése utáni, egy magasabb földfelszínhez kapcsolódó időszakra teszik (5. kép). Az omladék felszínéhez képest 1,4-1,5 m mély 4. gödör és 1 m mély 9. gödör alja elérte a sárga altalajt. A sárga, agyagos földrögök tehát a gödör ásásakor kerülhettek a felszínre. A 9. gödröt egyébként részben egy korábbi gödörbe

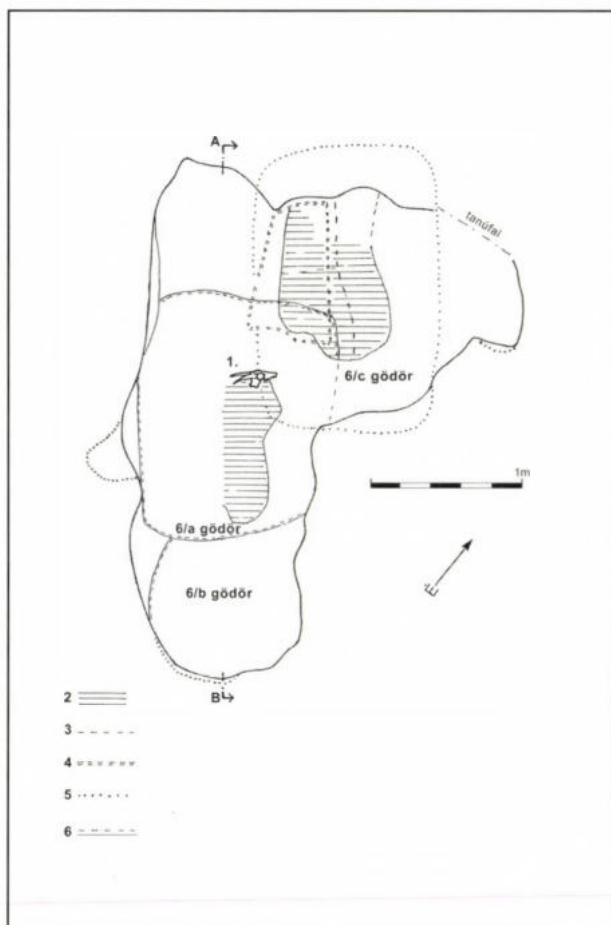
5. kép Lajosmizse. A 9. és 9/a gödör metszete a II. szelvény nyugati tanúfalában. 1: szántás; 2: laza, szürke omladékréteg; 3: kemény, szürkésbarna réteg, alja és felszíne is erősebben letaposva (járószint); 4: fokozatosan kivilágosodó szubhumusz, felszínén keményre letaposott járószint; 5: 22. gödör szürke, laza betöltődése; 6: 9. és 9/a gödör, benne középtájon járószint jellegű réteg; 7: 9. gödör szürke, laza betöltődése; 7/a: 9/a gödör sárgásszürke betöltődése nagyobb földrögökkel, tömörebb, mint 7; 8: 1. ház betöltődése, a szubhuuszról színben nem tér el, néhány sárga agyagszemcse benne; 9: sárga altalaj; 10: 26. gödör

Abb. 5 Lajosmizse. Profile der Gruben 9 und 9/a im westlichen Schnitt des Abschnitts II. 1: Acker; 2: Lockere, graue Schuttschicht; 3: harte, graulichbraune Schicht, sowohl unten wie auch oben relativ stark abgetreten (Gehniveau); 4: Stufenweise heller gewordener Subhumus, auf der Oberfläche abgetretenes, hartes Gehniveau; 5: Graue, lockere Einfüllung der Grube 22; 6: Die Gruben 9 und 9/a, etwa in der Mitte eine dem Gehniveau ähnliche Schicht; 7: Graue, lockere Einfüllung der Grube 9; 7/a: Gelblichgraue Einfüllung mit größeren Erdklumpen der Grube 9/a, sie ist dichter als bei 7; 8: Einfüllung des Hauses 1, weicht vom Subhumus in der Farbenicht ab, mit einigen gelben Tonkörnern; 9: Gelber Untergrund; 10: Grube 26

(9/a) ásták, amelynek viszonyát a járószinthez nem ismerjük. Betöltődésüket a bontás során nem lehetett határozottan elkülöníteni, ezért komoly időbeni távolság valószínűleg nem volt közöttük. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a 9/a gödröt még az általunk feltárt járószintről ásták, míg a 9. gödröt az omladékréteg keletkezésének idejében. A 9. gödör déli oldalán a járószint megsüllyedése is ezzel a korábbi gödörrel függhet össze, míg a 9. gödör betöltődésében a járószintnél mélyebb, járószint jellegű, keményebb réteg a 9. gödör betemetődése során

keletkezhetett. A legkésőbbi gödör csoport gödrei a 4. gödör kivételével, amelynek csak részletét tárhattuk fel, lekerekített sarkú téglalap alakú, enyhén teknős aljú gödrök voltak.

Míg az előző négy gödör rétegtani helyzetéből következően vélhetően a legkésőbbi gödrök közé tartozik a feltárt területen, további gödröket biztonsággal sorolhatunk a településrészlet késői fázisához. Ezek fölött a gödrök fölött nem találtunk járószintet, de a gödröket a járószintről ásták. Ilyen gödör volt az I. szelvényben a 2. és a 7. gödör, hasonlóképpen a II.

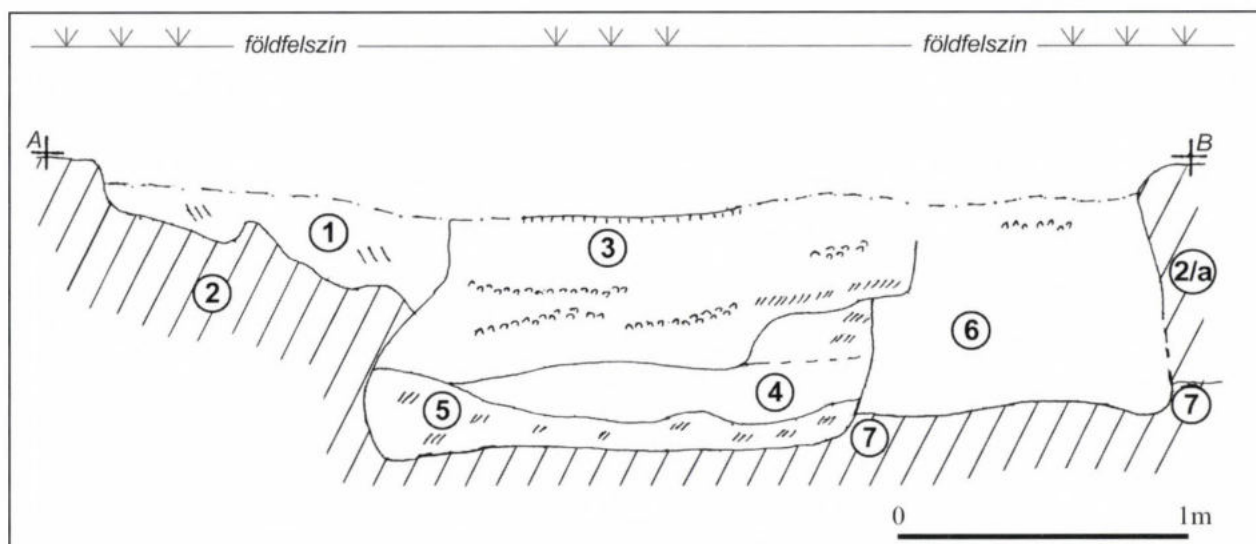

6. kép Lajosmizse. A 6. gödör felszínrajza. 1: állatkoponya; 2: letaposott, kemény rétegek a gödör felszínén (a 6/a gödörben csak a metszettől északkeletre jelölve); 3: a letaposott réteg széle 20 cm-rel mélyebben a 6/c gödörben; 4: a letaposott, a betemetődés során korábban keletkezett és megsüllyedt réteg széle 40 cm mélységben a 6/c gödörben (délkeleti végét a felfelé szűkülő 6/a gödör sértette meg); 5: a gödrök kiöblösödései a fenék közelében; 6: a gödrök alja

Abb. 6 Lajosmizse. Oberflächenzeichnung von der Grube 6. 1: Tierschädel; 2: Abgetretene, harte Schichten auf der Oberfläche der Grube (in der Grube 6/a nordöstlich vom Profil markiert); 3: Der Rand der abgetretenen Schicht 20 cm tiefer in der Grube 6/c; 4: Der Rand der abgetretenen, während der Einfüllung früher entstandenen und eingesunkenen Schicht in der Tiefe von 40 cm in der Grube 6/c (das südöstliche Ende wurde durch die nach oben sich verengende Grube 6/a Grube gestört); 5: Die Auswölbungen der Gruben in der Nähe des Bodens; 6: Böden der Gruben

szelvényben a 22. gödröt, a III. szelvényben a 19/a gödröt, az V–VI. szelvényben az 5. gödröt határozhatjuk meg ebbe a fázisba tartozónak. Lelőkörülményeik szerint a késő középkori településrészlet korábbi fázisához tartozik a II. szelvényben a 3. és 6/a–c gödör, a III. szelvényben a 11/a–b, 19/b, 23. és 24., a IV. szelvényben a 13–18. és a 21. gödör. E korábbi fázis gödrői fölött a járószintnek megfelelően, esetleg kissé megsüllyedve járószintfoltokat tártunk fel, a többségükből előkerült leletanyag azonban nem hagy kétséget késő középkori voltuk felől. A gödrök formája általában lekerekített sarkú téglalap volt, függőleges, néha lefelé enyhén öblösödő oldalfalakkal, de csaknem ugyanilyen számban fordultak elő kerek gödrök.

Néhány gödör neve mellett feltüntetett betű egymásba ázott gödröket jelez. Csaknem ugyanazon a helyen történt megásásukból ítélhetően az újabb gödör készítésekor a korábbi helyét még ismerték, a gödörfoltok jelentkezésekor megfigyelt azonos betöltődés is a gödrök közötti nem nagy időkülönbségre utal. Érdeemes kitérnünk a 6. gödör ismertetésére, ebben az esetben három egymásba ázott késő középkori gödröt kellett feltárnunk, amelyek részben egy Árpád-kori ház gödrébe mélyedtek (6, 7. kép). A kibontott járószintben, a gödrök felszínén foltjaik nem rajzolódtak ki, a metszetben bontás során a járószinttől 40 cm mélységben a bontott felületre kiterjedő két gödör (6/a és b) betöltődése kezdett kivilágosodni, de közöttük a különbséget kevésbé a színük, mint inkább a föld bontás során érzékelhető keménysége árulta el. Ugyanakkor a metszetfalban néhány megszakadó réteg lehetővé tette elkülönítésüket. Eszerint a hosszúkás gödörfolt közepe táján a-val jelölt, lekerekített sarkú, négyszög alakú gödör volt a legkésőbbi, amely délkelet felé egy ovális (6/b gödör), észak felé pedig egy hasonló, lekerekített sarkú, négyszög alakú gödröt (6/c gödör) bolygatott. A két utóbbi gödör egymáshoz való időrendi viszonyát nem ismerjük, az a és a c gödör hasonló formája szerint időben esetleg közelebb állhat egymáshoz, és így a gödrök időrendje 6/b-6/c-6/a gödör.

7. kép Lajosmizse. A 6. gödör metszetrajza. 1: szürke, laza, barna földrögökkel (egy korábbi beásás maradványa); 2: barna, a szubhumuszhoz hasonló (az 1. ház betöltődése); 2/a: barna szubhumusz; A 3–5. réteg a 6/a gödör betöltődése: 3: szürke, laza, benne barna földcsávok, a felszínén járósintfolt; 4: szürkés-barna földcsáv fekete szemcsékkel, színe a járósinthez hasonló; 5: barna földcsáv sárga agyagrögökkel; 6: szürke, laza, a 6/b gödör betöltődése; 7: sárga altalaj

Abb. 7 Lajosmizse. Profilzeichnung der Grube 6. 1: Grau, locker, mit braunen Erdklumpen (Rest einer früheren Eingrabung); 2: Braun, dem Subhumus ähnlich (Einfüllung des Hauses 1); 2/a: Brauner Subhumus; Die Schichten 3–5 bilden die Einfüllung der Grube 6/a: 3: Grau, locker, mit braunen Erdstreifen, auf der Oberfläche Gehniveauflecken; 4: Gelblichbrauner Erdstreifen mit schwarzen Körnchen, die Farbe ähnelt der des Gehniveaus; 5: Brauner Erdstreifen mit gelben Tonklumpen; 6: Graue, lockere Einfüllung der Grube 6/b; 7: Gelber Untergrund

Az ásatáson a szántott réteg eltávolítása után kisebb szelvénymélyítésektől eltekintve minden munkát bontókéssel végeztünk, a gödrök leletanyaga sajnos ennek ellenére nem mondható bőségesnek. A késő középkorinak meghatározott 26 gödörből 22-ben volt lelet, elsősorban kerámiatöredékek, néhány vastöredék és állatcsontok. A kerámialeletek mind gyorsfordulatú korongon készült edények töredékei, gyakran az edény sejtető nagyobb mérete ellenére igen vékony falúak. Az oxidáló égetésük csaknem teljes egészében vörös színűek, egy-két darab barnára égett töredék vagy háromrétegűen átégett, felszínén vörös, belsejében szürke töredék fordul csak elő közöttük. Az edénytöredékek kisebb, de jelentős hányadát teszik ki a fehér, sárgásfehér színű, általában vékonyfalú, külső felületükön bordázott, méretük szerint zömmel fazéktöredékek. Alaposabban áttekint-

ve a gödrök leletanyagát a kerámiatöredékek nem mutatnak markáns időbeni különbséget. Az eddig említett edényoldal töredékeken kívül bögre alakú kályhaszem töredéke mindhárom időrendi csoportban előfordul, hasonlóképpen a fehér kerámiatöredékek között gyakori kihajló, megvastagodó, kívül bordázott perem.⁵ A leletek mennyiségéből – viszonylag kis számából – következően a kerámiatöredékek inkább véletlenszerűen kerülhettek a gödrökbe, így összeállítható darab elvétele akad közöttük. Ezért a bögre alakú kályhaszemek formáját sem ismerjük, létüket csak peremtöredékeik árulják el.⁶ A vörös peremtöredékek közül ugyancsak mindegyik gödörcsoport leletei között megtaláljuk a kissé megvastagodó, lekerekített peremszerű, és a perem alján éles bordával tagolt, vörös peremeket.⁷ A gödrök időrendi csoportjait szem előtt tartva, azt tapasztaljuk, hogy csak a leg-

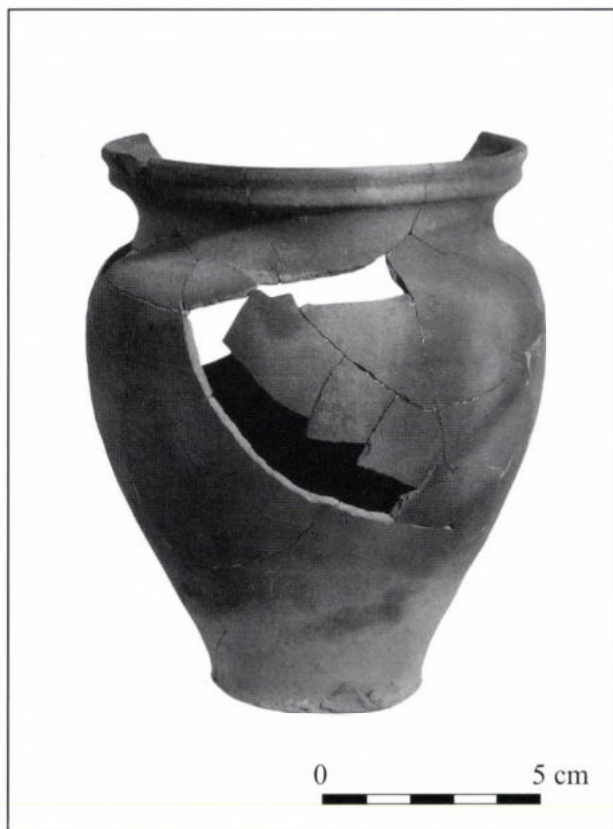

8. kép Lajosmizse. 1-2: festett edénytöredékek az 5. gödörből; 3: engobe csíkon mázpöttyökkel díszített kerámatöredék

Abb. 8 Lajosmizse. 1-2: Bemalte Gefäßfragmente aus der Grube 5; 3: Keramikfragment auf Engobestreifen mit Glasurtupfen verziert

későbbi gödrök egyikében (9. gödör) fordul elő a hódoltság korában elpusztult falvak helyén gyakori leletnek számító ausztriai importáru, egy fazék füles peremtöredéke. Időrendileg a középső gödörcsoporthoz sorolt 5. gödörből származó, sötétszürke felületű, redukált égetésű, négyzetes szájú, tál alakú kályhaszem töredéke egyedi lelet az ásatás anyagában,⁸ hasonlóan a földfestékkel díszített, sárgásfehér oldaltöredékekhez. Ez utóbbiak belső oldala a finom iszapolás következtében zsíros tapintású, külső felükön egymástól 5,5 cm távolságban 0,8–1 cm széles, sűrű hornyolatú sávok húzódnak barnászörös földfestékkel hangsúlyozva. A sávok között földfestékkel készült ferde sávok között zezzug vonal tölti ki. A legnagyobb töredéken két sáv maradt meg, tehát az edény nagyobb felületét díszítették ilyen módon⁹ (8. kép 1-2). További, jellegzetes kerámatöredékek, amelyek különösen segítségünkre lehetnek a gödrök korának meghatározásában, a mázas edénytöredékek, továbbá néhány vízszintes besimításokkal díszített, redukált égetésű oldaltöredék.

Ez utóbbiakból három darab fordul csak elő a leletanyagban, ebből két töredék a legkésőbbinek meghatározott gödrök anyagában (8. és 9. gödör), egy töredék pedig a legkorábbi gödör csoportban (6/a és b gödör – a feltárás kezdetén a két gödröt együtt bontottuk).¹⁰ Ugyanebből a gödör csoportból származik a néhány mázas töredék. 6. gödör megjelöléssel csomagoltunk el egy vörös anyagú bögretöredéket, amelynek külső felét vastag engobe bevonat fedi a vállon sűrű, hornyolt sávval, míg belső felén sötétzöld mázat találunk az engobe nélküli cserépfelületen.¹¹ A 6/c gödörben talált, belül zöld mázas, kívül engobe-os bögretöredéket a válltól a has alsó harmadáig sűrű hornyolás díszíti, egy belül sárga mázas, kívül engobe fölött zöld mázzal borított fazékoldal szintén a 6/c gödör lelete. A legtöbb mázas töredék a legkorábbi gödrökben volt, de az is igaz, hogy a legtöbb gödröt ebbe az időszakba tartozónak határoztuk meg. A 21. gödörben kívül fehér engobe-bal, belül barna mázzal bevont, az edényvállon hornyolt töredék volt. A 23. gödör lelete egy kívül-belül

9. kép Lajosmizse. Fazék a 11/a gödörből
Abb. 9 Lajosmizse. Topf aus der Grube 11/a

fehér engobe-bal bevont, külső oldalán az engobe fölött zöld mázas töredék, a 24. gödörben belül zöld mázas darab volt.¹² Nem ismerem magyarországi párhuzamát a 15. gödörből előkerült, vastagabb vörös oldaltöredéknek, amelyet belül fehér engobe fed és külső oldalán függőleges, erőteljes fehér engobe és vékony engobe bevonattal fedett vöröses csíkok váltakoznak a fehér csíkon zöld mázpöttyökkel¹³ (8. kép 3). A legkorábbi gödör csoportba tartozó 11/a. gödörből került elő az ásatás egyetlen rekonstruálható edénye, egy gyorskorongon készült, felső harmadában kiöblösödő fazék, amelyet itt alig észrevehető bordázás díszít¹⁴ (9. kép).

A fémleletek közül, amelyeket elsősorban vaspánt töredékek és meghatározhatatlan vastöredékek képviselnek, egy vaskolompot és egy sarlótöredéket kell külön megemlítenünk.

A 8. gödörben talált kolomp a juh- és szarvasmarhatartás írott forrásokból a középkorban is ismert kelléke, ritka régészeti lelet (TÁLASI 1936, 76; PALÁDI-KOVÁCS 1993, 130). A 24. gödörből származó, rövid nyakú sarlótöredék nyaka tompaszögben csatlakozik a nyéltüskéhez.¹⁵

Az I–II. és V. szelvényben két, egymástól 2,8–2,9 m-re futó északnyugat–délkelet irányú cölöpsor nyomát tártuk fel 6 m hosszúságban (10. kép). A cölöpsor egy helyenként megszakadó, 20–30 cm széles alapárókban húzódott. Az árok mélysége a járószinhez ugyancsak 20–30 cm volt, ennél nagyobb mélységet csak a délnyugati fal délkeleti végénél mértünk, 38 cm-t, épp azon a szakaszon, ahol a fal véget ért. A cölöphelyek az alapáróknál mélyebbek voltak, mélységük a járószinhez képest 80 és 50 cm között volt. A délnyugati cölöpsor északnyugat felé túlfutott a szelvénytér nyugati falán, míg délkelet felé az V. szelvény keleti falától 1 m-re ért véget, de a szomszédos I. szelvényben a nyugati szelvényfaltól megközelítően 1,3 m-re is megszakadt, majd egy cölöpgödör után újabb árokszakasszal folytatódott. A cölöpgödör volt a cölöpsor egyik legmélyebb cölöphelye (79 cm),¹⁶ itt a 35x40 cm-es cölöpgödört és a közel 30 cm átmérőjű cölöpnymot is el tudtuk különíteni közvetlenül mellette egy kisebb cölöphellyel, amely a cölöp megerősítését szolgálhatta. A cölöpök középpontjának egymáshoz mért távolságát 40–190 cm között mértük, a feltárt 7 m-es szakasz arra nem elegendő, hogy ennek okára fény derüljön. Az északkeleti cölöpsor alapárka a fenti, cölöpgödörös cölöphellyel szemköztli szakaszom szakadt meg 1,8 m hosszan, ahol egymástól 80 cm-re két cölöpnymot tártunk fel cölöpgödreikkel együtt – a cölöpök átmérője 20 illetve 30 cm volt, mélységük a járószinhez 44 és 68 cm. Ezen a szakaszon a két cölöpsor közötti távolság délnyugati felében, a cölöpsorok irányára merőlegesen további három cölöpgödört dokumentáltunk, közülük az épületbelső felőli szélsőt két cölöphellyel. A két cölöpnymot őrző

10. kép Lajosmizse. A cölöpszerkezetes építmény feltárt részlete az I. szelvényben keletről fényképezve

Abb. 10 Lajosmizse. Das freigelegte Detail eines Bauobjekts mit Pfostenkonstruktion im Abschnitt I aus östlicher Richtung fotografiert

és valamivel mélyebb cölöpgödör a két cölöpsor közötti távolság közepe táján volt – a cölöpök alja a járószinthez képest 32 illetve 24 cm mélyen volt, északnyugat felé a két vékonyabb cölöp alját 15 és 30 cm mélyen mértük. Ez a három cölöpgödör helyzetéből következően térelválasztó részét képezhette, a tőle északnyugatra eső területen számos, rendszertelenül elhelyezkedő, 8-10 cm átmérőjű karónyomot találtunk, néha a gödrével együtt. Mélységük 3-4 cm és 8-10 cm között váltakozott. A két cölöpsor között elszórtan máshol is kerültek elő karónyomok, a feltárás más területein pedig még ritkábban, ezért csekély mélységük ellenére a cölöpsorok által meghatározott építményhez tartozónak tartjuk az északnyugati részén feltárt karólyukakat.

Néhány kerámiatöredék a cölöpsorok alapárkáiból és a cölöphelyekből is előkerült. A keltezés szempontjából az árok leletei tekinthetők

meghatározónak. Ezek biztosan az alapárkok készítésekor kerültek az árkok földjébe, míg a cölöphelyekről származó darabok, miután a cölöp gödrét és a helyét csak ritkán tudtuk elkülöníteni, a cölöpök pusztulása után a későbbi rétegekből is kerülhettek a helyükre. Az alapárkokból is csak gyorsfordulatú korongon készült töredékek származnak, vörös és fehér töredékek egyaránt, utóbbiak között kívül enyhén bordázott darabok is vannak. Az északkeleti alapárokból egy fehér szögfej perem is származik. Finomabb asztali edény töredéke lehet egy enyhén szemcsés, belső felén zsíros tapintású, fehér oldaltöredék.¹⁷ A cölöphelyek leletei hasonlóak, de a fentieken túl emlitenünk kell egy bögre alakú kályhaszem peremdarabot és egy szemcsés anyagú, világosszürke edényfelének töredéket.

A két cölöpsort legnagyobb valószínűséggel gazdasági épület két hosszanti fala maradványának tarthatjuk, a 2,8–2,9 m-es belső szélesség és 3,4–3,6 m-es külső méret a korszakból ismert lakóházakénál lényegesen kisebb.¹⁸ Orgondaszentmiklóson Selmeczi László megközelítően 10x4 m alapterületű, nyitott, feltételezhetően állattartással összefüggő épületről szól. Szentkirályon egy karóvázas, 5,2x3,8 m alapterületű épületet istállóként határozott meg feltárója, és további oszlopvázas, vékonyan tapasztott falú épületeknek is gazdasági rendeltetést tulajdonít (SELMECZI 1986, 199; PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 130, 133, 134). Az ásatásunkon előkerült épületrészlet keskeny és sekély, nem folyamatos alapárka kevéssé időtálló céllal emelt épületre utal. Az építményt feltető fedhet, középtájon a kettős cölöphely térelválasztó végét jelölheti, amelyhez esetleg egy ajtóféle is társult. A cölöpnek természetesen a tetőzet tartásában is lehetett szerepe. Az építmény falának anyagára az ásatás nem szolgáltat felvilágosítással. A szelvénytáblán feltárt omladékréteg itt a cölöpszerkezetű építmény közelében nem volt vastagabb, különösen a cölöpsor sávjában kellett volna tömörebb vagy vastagabb omladékréteget találnunk, amennyiben az építménynek

komolyabb földfala lett volna. A helyenként átfutó, vékony járósínt rétegek is vékonyabb, valószínűleg más anyagból készült falra utalnak. Gazdasági épületek készülhettek a cölöpök közét kitöltő fal nélkül vagy nádfallal vékony tapasztással, továbbá deszka vagy fonott fallal is számolhatunk (PÁLÓCZI HORVÁTH 2001, 233; *ibid.* 1986, 228).

A cölöpszerkezetes építmény időrendi (rétegtani) helyének meghatározására az ásatás kevés lehetőséget adott. Az időrendileg a középső csoportba sorolt 22. gödröt a cölöpsornál későbbinek vélhetjük, mert az északkeleti cölöpsor sávjában ásták meg, igaz, egy olyan szakaszon, ahol a cölöpsor alapárka megszakad. Az 1. és 8. gödör – amelyeket, amint arról fentebb szó volt, egy magasabb, elpusztult járósínthez tartozónak határoztunk meg – az épületbelső területén volt, és az épületen belül meglehetősen ésszerűtlen helyet foglalnának el. Az 1. gödör a térelválasztó falban sejthető átjáró elé, egy ugyancsak nehezen megmagyarázható helyre esik, mégha a gödör esetleges deszkával történő lefedésére is gondolunk. A járósínhez képest 50 cm mély 8. gödör a délnyugati cölöpsor közvetlen közelében, attól 15 cm távolságban volt. Helyzeténél fogva a közvetlenül mellette emelkedő cölöp miatt valószínűleg veszélyeztette volna annak szilárdságát és statikai szerepét. A cölöpszerkezetes építmény más okból sem tartozhatott a feltételezett magasabb járósínhez, amelyhez elemzésünk szerint az említett két gödör tartozott. Az ásatás során a megfogható járósínt feltárásakor először a cölöphelyeket észleltük, és a járósínt további tisztogatása során, amikor kisebb, vékony felületek felváltak, kezdett előbukkanni a cölöpsorok árka. Amennyiben magasabb járósíntről ásták volna a cölöpsor alapárkát, átfutó járósínt rétegek nem keletkezhetek volna. Az építmény emelésére a feltárt településrészlet fennállásának korábbi szakaszában kerülhetett sor, erre utal a korábbi és későbbi gödrök elhelyezkedése is. A korábbiként meghatározott gödrök az építménytől északkeletre feksze-

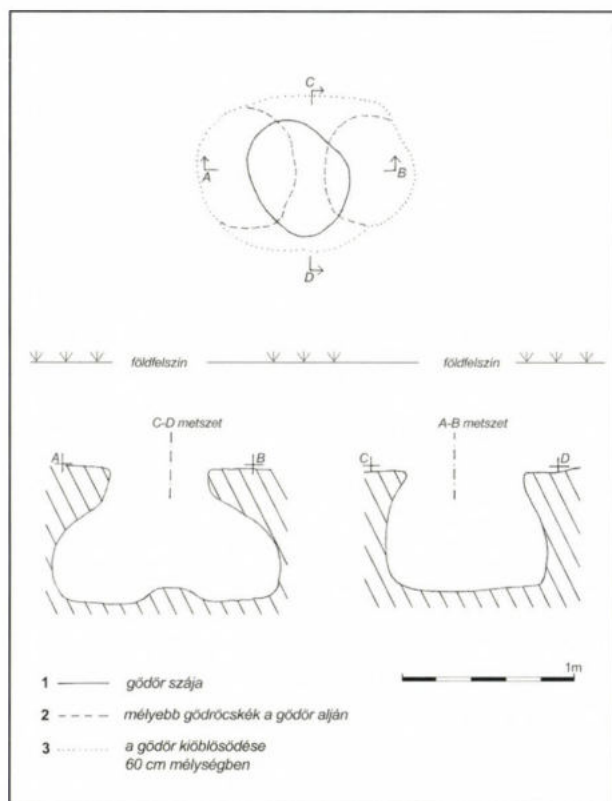
nek, közülük a legközelebbi 1,3-1,4 méterre (6. számmal jelölt gödöregyüttes), míg a későbbi gödrök az építmény területén és közelében – a 2. gödör 40 centimétere, a 7. gödör 20 centiméterre. Amikor ezeket a gödröket ásták, az épületet már nem használták, valószínűleg el is bontották. Nagy valószínűséggel tehát az építmény a legkorábbi a területen, fennállása idején az északkeletre és délnyugatra eső terület más-más rendeltetésű volt, mivel a délnyugatra eső területen nem találunk a korábbi időszakból gödröt, a későbbi időből is csak egy, a szokásosnál nagyobb méretű gödröt tártunk fel.

A különböző beásásokból származó leletek ismertetésénél, amelyeket csaknem teljes egészében a kerámiatöredékek tesznek ki, igyekeztünk azok korára is rávilágítani, a feltárt településrészlet datálásában további segítségünkre vannak még a rétegek – elsősorban a szántással már csak kis mértékben bolygatott omladékréteg és a járósínt – leletei. Az omladékréteget a szántás alatt a járósínt egyenetlenségeitől függően 5–20 cm vastagságban jelentkező, a szántásnál és a járósíntnél is világosabb szürke színű, laza talaj alkotta. Az ásatási naplóban kezdetben hamus réteg, hamus folt megnevezéssel szerepel a réteg, valójában azonban a településrészlet omladékrétege lehet, amelynek keletkezésében közeli, agyagos földfalú épületek játszhattak szerepet. Az omladékréteg leleteiben a korábbiakhoz képest újdonságot jelent néhány csillámos anyagú kerámiatöredék, amelyek a fentebbi töredékekhez hasonlóan gyorsfordulatú korongon készültek. A gyorsfordulatú korongon készült vörös és fehér oldaltöredékek mellett vörös festéssel díszített fehér töredékek fordulnak elő – közöttük kancsótöredékek két vízszintes vonal között ferde csíkozással, peremtöredékek körbefutó, festett csíkkal.¹⁹ Bordás, vörös kancsóperem és fehér pohártalp gazdagítja az asztali edények fajtáit. Itt találkozunk újra redukált égetésű, polírozott, vízszintes és hosszanti besimításokkal díszített töredékekkel és több mázas darabbal. Ez utóbbiak általában vörös anyagú töre-

dékek és budai leletekkel mutatnak rokonságot. Ezeket kívül fehér engobe-bal, belül zöld vagy barna ólomházzal látták el, előfordul azonban engobe nélküli példány is. Mindenképpen budai díszkerámia töredéke egy fehér anyagú, belül sárga mázas, kívül zöld mázas, számocadíszes pohártöredék.²⁰ A mázas töredékek között a legkésőbbi darab egy fehér fenéktöredék lehet, amelynek vékony sárga máza eltér a XV. századiaktól és már a következő századból származhat. Egy vörös anyagú, fehér engobe-bal bevont fenéktöredék talpgyűrűjét zöld mázpöttyök díszítik. Díszítéséből következően ugyanahhoz a kerámiacsoportozáshoz tartozhat, mint a 15. gödör engobe-os-mázpöttyös darabja.²¹

A lekeményedett, helyenként rétegesen bontható járószint egy 8-10 cm vastag réteg felszínét alkotta. Ez a réteg nem vált el élesen az alatta húzódó, fokozatosan kivilágosodó talajtól, inkább színében tért el, szürkésbarna volt, míg az alatta húzódó és kivilágosodó föld barna. A járószint feltöréséből kevés lelet származik. Az eddig ismertett késő középkori telepjelenségek leleteihez képest feltűnő különbség az Árpád-kori leletek nagyobb száma. Először a késő középkoriakról szólva, a néhány gyorsfordulatú korongon készült vörös, és általában bordázott fehér oldaltöredéken kívül itt is találunk bögre alakú kályhaszem peremtöredékét, és egy vékonyfalú, fehér, belül zöldmázás oldaltöredéket. A járószintbe betaposódott lelet egy trapéz alakú, bronz övcsat.²² Az Árpád-kori töredékek között gyakoriak a kézikorongon készült, bekarcolt vonalakkal díszített fehér oldaltöredékek. Egy fehér palacknyakat szintén bekarcolt vonal díszít. A peremtöredékek kívül általában enyhe hornyolattal tagoltak. Egy duzzadt bográcsperem egészíti még ki a járószintből származó leleteket.²³

A feltárt késő középkori településrészlet biztosabb keltezésű legkorábbi leletei a XV. század második feléből származnak, ezek a Holl Imre által az 1460–1480 közé keltezett, engobe-os-mázas budai kerámiához köthető darabok. Földbe kerülésükre valószínű-

11. kép Lajosmizse. A 12. gödör alaprajza és metszetei

Abb. 11 Lajosmizse. Grundriss und Profile der Grube 12

leg később került sor, különösen egy faluban. A telepjelenségek elemzésénél a legkorábbinak meghatározott cölöphelyes alapárkok a mázas kerámiatöredékek hiánya miatt – ez azonban lehet véletlen is – a XV. században is készülhettek, a feltárt településrészlet objektumainak jelentős részét leleteik a XVI. századra kelteznek. Utalnunk kell itt a minden időrendi csoportban előforduló bögre alakú kályhaszem töredékekre, a besimított díszű redukált égetésű darabokra, a 15. gödörből származó mázpöttyes töredékekre. Természetesen ezeknek a töredékeknek a keltezése sem könnyű a XV–XVII. századon belül, a történeti források azonban ellentmondanak a falu XVII. századi életének. A most említett kerámiatípusoknak azonban a kezdetei nem tisztázottak, különösen a bögre alakú kályha-

12. kép Lajosmizse. Edénytöredék a 25. gödörből

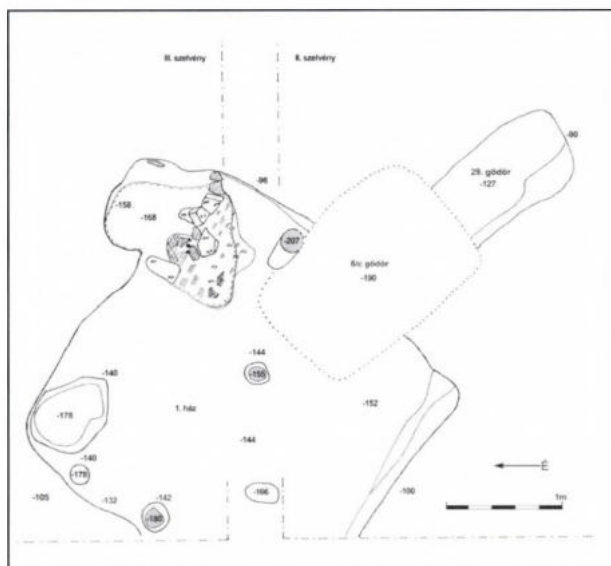
Abb. 12 Lajosmizse. Gefäßscherbe aus der Grube 25

szemeké. Feld István és Gerelyes Ibolya ennek a kályhaszemtípusnak a megjelenését a XVI. századra teszi, míg Pálóczi Horváth András Szentkirályon már a XV. században bizonyítottan látja megjelenésüket (FELD–GERELYES et al 1989, 196–197; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 47–48). Ásatásunkon csak peremtöredékeket tarthatunk biztosan ehhez a kályhaszemtípushoz tartozónak, kialakulásának időpontjától függetlenül szórványos előkerülésük arra utal, hogy földbe-kerülésükre már a XVI. században kerülhetett sor. A redukált égetésű, besimított díszű kerámia megjelenésének kérdése jelenleg hasonló módon vitatott. Pálóczi Horváth András szentkirályi ásatási eredményei alapján nemcsak a redukált égetésű, fényezett felületű korsók használatát, hanem azok besimított díszítésű példányainak a feltűnését a XV. századra teszi (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220). Az edényfajta mindenestre a XVI. század első évtizedeiben már elterjedtebb lehetett két pénzleletes edény tanúsága szerint (Pátróha: PARÁDI 1963, 213, 245; Túrkeve 1530. évi utolsó verettel: PARÁDI 1963, 210, 244). Míg a fentiekben tárgyalt két kerámiafajta feltűnésének időpontját nem tisztázta megnyugtatóan a kutatás, az engobe-os,

függőleges csíkok között mázpöttyökkel díszített töredék ismereteim szerint egyedi darab a magyarországi középkori leletanyagban. Mint láttuk, a töredékhez hasonlóan díszített kerámiát egy a XVI. századra, a XVII. század elejére keltezett, Bécsben talált edény képvisel. A lajosi lelőhelyen ez a töredék a 15. gödörből származik, amelyet a gödröt fedő járószint miatt a korai gödrök közé soroltunk. A településrészlet korát tehát a XVI. században határozhatjuk meg, ezen belül a cölöpszerkezetes építmény XV. század végi – XVI. század eleji keltezésével.

Az Árpád-kori településrészlet

Az Árpád-kori telepjelenségeket közvetlenül a késő középkori járószint alatt nem észleltük, a fokozatosan kivilágosodó talajban a járószinthez képest 20–30 cm mélységben dokumentálhattuk az első beásásokat. Néhány esetben a talaj más szemcsézettsége utalt bizonytalanul arra, hogy mélyebben beásás jelentkezik majd, a bontást azonban már erről a szintről kezdtük. A telepjelenségeknek a késő középkori földfelszín alatti viszonylag magas szintben való

13. kép Lajosmizse. Az 1. ház alaprajza
Abb. 13 Lajosmizse. Grundriss des Hauses 1

14. kép Lajosmizse. Az 1. ház feltárva, a tanúfal helyén a meghagyott járószint

Abb. 14 Lajosmizse. Das freigelegte Haus 1, an der Stelle der Zeugenmauer das erhaltene Gehniveau

jelentkezéséből következően az Árpád-kori és a késő középkori földfelszín között nem volt jelentős különbség. A magasabb szintről az I. és II. szelvényben öt gödröt bontottunk ki (10, 12, 20, 26, 27. gödör), a III–IV. szelvényben a 25. gödröt, a VI. szelvényben az 1. árok sorolható ebbe az Árpád-kori horizontba. A gödrök közül a 12. tért el határozottan a többitől. Ez egy kerek szájnylású és oválisan kiöblösödő (95x130 cm) gödör volt, amelynek alját hosszanti irányban még két kisebb mélyedés tagolta. Formája szerint ezt a gödröt tarthatjuk biztonsággal élelmiszer tartására alkalmasnak (11. kép). A többi gödör hosszúkás, északkelet–délnyugat, míg a 25. gödör északnyugat–délkeleti tájolású volt, faluk függőleges, aljuk különböző mértékben teknős. Az egymáshoz közel elhelyezkedő 20, 26, 27. gödröt közel egykorúnak jelzi kiképzésük és betöltődésük. Erősebben teknős aljukon és szélükön tömörebb, míg betöltődésükben lazább, szürke agyagos földet találtunk. A gödrök leletanyaga szerény mértékben járul hozzá koruk meghatározásához. A 10. gödör-

ből kézikorongon készült fehér oldaltöredékek kerültek elő, a 12. gödörből egy kézikorongon készült, csillámos soványítású, fehér perem, amelyet kívül enyhe hornyolat tagol.²⁴ Gazdagabb leletanyaga csak a 25. gödörnek volt: kézikorongon készült, vastag falú, felszínén barnára, belsejében sötétszürkére égett edényoldal, amelyet hullámvonal köteg alatt vonalköteg díszít. Egy kisebb bögre oldaltöredéke hasonló égetésű, pereme vízszintesen kihajlik, alatta a válltöredéken négy sorban apró hullámokból álló hullámvonalak futnak, alattuk a töredék szélén egy körbefutó vonal látszik még²⁵ (12. kép). A három, közel egykorúnak vélt gödör közül csak a 27. gödörből származik még egy erősen kopott, de kézikorongon készült darabnak látszó töredék, így ezeknek a gödröknek Árpád-kori keltezése bizonytalan lábakon áll. Koruk meghatározásánál még egy szempontot vehetünk figyelembe. Betöltődésük tömör, az egykori felszínhez közel, a késő középkori járószint alatt nemcsak színében tért el alig a körülötte lévő talajtól, hanem tömörségében is hasonló volt, szemben a késő középkori gödrök laza, szürke színű és gyakran szerves anyag maradványával is színezett betöltődésével.

A járószinthez képest 60–70 cm-re jelentkezett a beásások második csoportja. Ebbe a csoportba a 28–33. gödör és a 2. árok tartozik. A 28. gödörről a feltárás során derült ki, hogy földbe mélyített ház, amelyet csaknem egészen feltárhattunk (1. ház).

A sarkaival az égtájaknak megfelelően tájolt ház közel négyzetes, 3,2x3 m alapterületű, mélysége a földfelszínhez 160–170 cm között, míg a késő középkori járószinthez 125–130 cm volt. Miután az Árpád-kori földfelszín nem húzódott lényegesen mélyebben a késő középkorinál, a ház gödrének eredeti mélysége valamivel több volt, mint 1 m. Padlószintjén tapasztaltunk nem találtunk, csak egy erősebben letaposott, 2–3 cm vastagságú réteget, a kemence közelében keskeny, sárga agyagsávokkal. A kemence a gödör tömbjéből északkelet felé

15. kép Lajosmizse. A lelőhelyen gyűjtött edénytöredék

Abb. 15 Lajosmizse. An der Fundstelle gesammeltes Gefäßfragment

megközelítően 40 cm-re kinyúlva a keleti sarokban, a ház északkeleti falára merőlegesen helyezkedett el (13. kép). Alja, figyelembe véve a ház padlósíntjének egyenetlenségeit, 15-20 cm-rel volt mélyebben, nem tapasztották le és gyengén égett csak át. Omladékából egykori formájára csak részben lehetett következtetni. Tűzterének a ház gödréből 40-50 cm-re kiugró végét az altalajba vájták, a házbelsőbe 80 cm-nyire benyúló, ugyancsak lemélyített részen állhatott a kövekből agyag segítségével megépített boltozata.²⁶ Szájnyílásának helyét nem tudtuk meghatározni. Az omladék alatt a felhalmozódott hamu és a terület átégése nem adott erre választ. A ház északi sarkában kissé szabálytalan, ovális gödröt tártunk fel, amely csak 38 cm-re mélyedt az altalajba. Helyzetéből következően inkább tároló, mint munkagödör lehetett. A tetőzet szelemenjét az épület északnyugat–délkeleti tengelyében elhelyezett három ágasfa tarthatta. Ezek közül az északnyugati fal melletti gödre 42 cm, a ház közepén feltárt cölöphely 11 cm mély volt a ház járó-

szintjéhez képest, míg a harmadik helyét nem határozhatjuk meg teljes biztonsággal. A ház gödrét ugyanis a délkeleti falnál az épület tengelyében 1,3 m szélességben a 6/c jelzésű késő középkori gödör bolygatta, épp azon a szakaszon, ahol az ágasfa gödrére számíthatunk. A gödör szélén a ház tengelyéhez viszonyítva északkeletre 40 cm-rel távolabb dokumentált, közel 60 cm cölöphely mélységéből következően azonban lehet az ágasfa nyoma.²⁷ Az azonban már nem deríthető ki, hogy állt-e eredendően a tengelyben ágasfa és az általunk megtalált cölöplyuk esetleg már a tetőszerkezet javításának nyoma. A házban további két cölöphelyet találtunk még: az északnyugati házfal mellett a ház tengelyében feltárt cölöplyuktól északkeletre, a sarokban feltárt gödör közelében és egy további mélyedésről gondolhatjuk még a ház délnyugati negyedében, hogy cölöplyuk volt (14. kép).

A bejárat helyét nem sikerült meghatározni. A kemence és a gödör helyéből következően legnagyobb valószínűséggel a szemközti oldal jöhet e tekintetben számításba, esetleg a délkeleti oldal a kemence mellett. Ez utóbbi magyarázatul szolgálhat a vélhetően a szelemen tartó ágasfa helyének a tengelyhez képest kelet felé történt elhelyezésére. A ház közelében feltárt 29. gödröt azonban nem tarthatjuk biztonsággal a lejárát maradványának. A ház felé eső északnyugati végét a már említett 6/c gödör megsemmisítette, így nem tudjuk, hogy kapcsolatban volt-e a házzal. A ház délkeleti falára megközelítően merőleges, hosszúkás gödör a 6/c gödrön túl 1,2 m hosszan maradt meg, vége 2,2 m-re esett a háztól. Alja 15-20 cm-rel volt magasabban mint a ház padlósíntje, 70 cm-es szélessége még megengedné, hogy lejárát maradványának tartsuk, legtávolabbi végének mélysége és a lépcsőzetesség hiánya ellentmond ennek, egyedül az aljába betaposott sárga agyagrétegek – olyanok, mint a kemence közelében – utalhatnának erre a szerepére.²⁸

A ház betöltődésében, tehát a bontási szinttől számított 40-45 cm vastag rétegben talált

kerámiatöredékek közül archaikusabb darabok egy sötétszürke színű, hármass vonalkötegekkel – két vízszintes és egy elnyúló hullámvonal-köteg – díszített oldaltöredék, továbbá egy felületein sárgásbarnára, belül szürkére égetett oldaltöredék szabálytalan, 3 mm vastag hullámvonal-köteggel. Egy csillámos soványítású darabot az Árpád-kori edényeken gyakori, az edény oldalán csigavonalban körbefutó vonal díszít, az oldaltöredéken a vonalak távolsága 0,8 cm.²⁹ A kemence omladékában talált, szabálytalan közökben futó, fogaskerékkel benyomott mintával díszített oldaltöredék korát tekintve az előbbi darabokhoz áll közel (PARÁDI 1963, 223). A házból származó legkésőbbi kerámiatöredékek egyike szintén csigavonallal díszített edény töredéke, a késői darabok közé szürkére égett (kormozódott), de eredetileg fehér színe sorolja, bekarcolt vonalainak távolsága 1,5 cm. Színe miatt a későbbi darabokhoz tartozik egy sárgásfehér fenék- és oldaltöredék is. Ezek a betöltődésből származó töredékek már a ház elhagyásának korát jelölik, fennállásának pontosabb keltezéséhez a használatához köthető leletek vihetnének közelebb. A járófelületbe betaposott, néhány, kézikorongon készült, barnára égetett edénytöredék azonban ebben nincs segítségünkre.

A mélyebb szinten feltárt további gödrök esetében már csak az egykori gödrök alja volt az, amit észlelhettünk és dokumentálni tudtunk. A feltárási szinthez képest 45–55 cm mély 30. és 31. gödör kör alakúak voltak, leletanyaguk néhány kézikorongon készült edénytöredék. A 10–15 cm mély 32. gödörrel kapcsolatban csekély mélysége miatt felmerülhet, hogy csupán az altalaj kissé mélyebb jelentkezéséről van szó, a földjében megfigyelt néhány égett rög és szénszemcse azonban ellentmond ennek.

A II. szelvényben dokumentált egymásra rétegződés szerint a jelentkezés szintje időbeli eltérést is jelent az Árpád-koron belül, amennyiben a 20. és a 27. gödör keltezése helyes. Ezeket a gödröket már a 2. árok betemetődése után ásták. A 2. árok korát leletekkel nem tud-

juk meghatározni, a középkori telepjelenségeken és leleteken kívül azonban más régészeti kor meglétét nem tudtuk igazolni a lelőhelyen. A 2. árkot jelentkezési szintje a korábbi telepjelenségekhez sorolja, irányából következően azonban nem lehet egykorú a házzal. Időrendi viszonyuk tisztázására már a szelvénytől nyugatra eső területen lett volna mód. A korábbi települési réteg legfontosabb objektuma a ház. A betöltődéséből előkerült X–XI. századi hullámvonalköteg-díszes darabok és a már a XII. század végére, XIII. század elejére mutató két fehér (sárgásfehér) töredékek a település életének más-más időszakából származnak, de a ház gödrének betöltődésére ebben az utóbbi időpontban került sor. A ház tágabb környezetét, esetleg több házat kellene ismernünk a településről, hogy a XII. század közepénél korábbra keltezzük az épületet.

A leletek XII–XIII. századra kelteznek az Árpád-kori településrészlet korát, a vonal- és hullámvonal-köteges kerámiatöredékek korábbi keltezését is megengednek a település kezdeteire vonatkozóan, de ennek eldöntéséhez nagyobb terület feltárása és nagyobb mennyiségű leletanyag lenne szükséges (15. kép). V. Székely György is hasonlóan keltezte a közelben kutatott településrészletet, ebben III. Béla másodlagosan felhasznált – átütött lyukkal ellátott – bizánci típusú rézpénze is segítette (V. SZÉKELY 1990, 51). Az ásatásunkon feltárt egyetlen ház, kemencéje és a bejárat helye szempontjából érdemes kiemeltebb figyelemre. A kemencék építőanyagát tekintve a kutatás a kőkemencét archaikusabbnak tartja, de Fodor István utal a helyi adottságokra, a közelben rendelkezésre álló építőanyag jelentőségére (FODOR 1983, 102–103). A kő és agyag vegyes alkalmazásával épített kemencék a kőben szegény Alföldön feltehetően a kőkemencék emléket őrzik, gyakoribbak azonban a ház oldalfalába vájt vagy pedig az agyagból megépített kemencék. Ásatásunk közelében, a V. Székely György által vezetett, korábban már említett feltáráson is agyagból épített kemence került

elő a XII. század végére, XIII. század első felére keltezett településrészen (V. SZÉKELY 1990, 48, 52). Wicker Erika ugyancsak Lajosmizse határából szűkebb datálás nélkül Árpád-kori, agyagkemencés házakat közölt (WICKER 1990, 45). Az ásatás tágabb környezetében a Kecskemét közeli Szentkirályon agyagból épített kemencék kerültek elő két, XII. századi házban, míg V. Székely György Kecskemét–Hetényegyháza Belsőnyír, XI. századra, XII. század első felére keltezett lelőhelyen földbe-vájt kemencéket tárt fel, Ballószög 91. lelőhelyen agyagból épített kemencék voltak a XI–XIII. századi településrészleten (BICZÓ 1984, 181, 183, 200; V. SZÉKELY 1995, 167–168; PINTÉR 1995, 195–196). Somogyvári Ágnes II. Béla és III. Béla pénzeivel keltezett településrészlet 11 házát tárta fel Kiskunfélegyháza–Haleszen. Itt a házbeli kemencék mindegyik változatával találkozunk, a kőből épült kemencékhez az Alföldnek ezen a vidékén bányászható réti mészkövet használták (SOMOGYVÁRI 2001, 458). Pálmonostora határában a Csárdadülőben réti mészkőből épült kemence maradványát figyelték meg (SOMOGYVÁRI 2009, 258). Szamba véve a Duna–Tisza közének ezen a vidékén előkerült Árpád-kori gödörházakat, a kemencék építőanyagának megválasztásában valóban a helyi adottságok meghatározó szerepét látjuk. Ezért a Lajosmizsén feltárt, nem az Alföldön bányászott és Kecskemét környékén templomépítkezéseknél is használt réti mészkő, hanem távolabbi vidékről származó kőtöredékek felhasználásával készült kemence egy régebbi, és az Alföldön szórványosan feltűnő hagyomány része.³⁰ A ház bejáratának helyét nem sikerült egyértelműen meghatároznunk, amennyiben ez valóban az ágasfa felőli délkeleti oldalon volt, egy ritkább, de fejlettebb, a belső lakótér megosztása irányába mutató háztípust jelent. Ez a háztípus nagyobb számban a Dunántúl északi részéről ismert már a XI. században, az Alföldön XII. századi, a bejárat felől padkával ellátott, fentebb említett változatát tárta fel Fodor István Tiszafüreden (FODOR 1989, 38).³¹

Településtörténeti értékelés

A rövid szondázó ásatás eredményesnek bizonyult egy esetleges további kutatás szempontjából. Az épen maradt késő középkori földfelszín lehetőséget adott a telepjelenségek időrendi elkülönítésére, ez nagyobb felület feltárása esetén a település életében, rendjének alakulásában bekövetkezett változások megrajzolását teszi lehetővé, így a leletanyagon belül is finom különbségtételek lehetősége nyílik meg. A lelőhely, mint a bevezetőben láttuk, nagy valószínűséggel Lajosszállás/Lajos kun eredetű településsel azonos, amely a Duna–Tisza közti kun szállásterület északi, korai történetét tekintve kevésbé ismert peremén fekszik. Az 1424-ben Kecskemét környékén említett királynéi kunok között a feudalizálódással együtt differenciálódó kun társadalom szabad rétegének vagyonosabb tagjai is meghatározó számban jelen lehettek, miután az itt kialakult kis székek nemzetséghez kötése – az Iloncsuk nemzetség szerepe ebben a folyamatban kérdéses – nem tisztázható (GYÁRFÁS 1870–1885, III, 580; GYÖRFFY 1987, 531–532). Ezen a vidéken a kun társadalomban végbement változások következtében kevésbé a nemzeti múlt, mint inkább Kecskemét mezőváros vonzereje játszhatott szerepet a Kecskemét-szék és a Kecskemét környéki kis székek létrejöttében (PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251).³² A rövid szondázó ásatás kiderítette, a kun szállás Árpád-kori település területén jött létre, ezt a gyakori jelenséget, amelyre Méri István hívta fel a figyelmet, több kutató is vizsgálta. Pálóczi Horváth András nagykunági terepbejárási megfigyelése szerint az egykori Árpád-kori településhelyek közül a vízjárta laposok mellettieket részesítették előnyben a késő középkori kun szállások (MÉRI 1954, 139, 7. jegyzet; PÁLÓCZI HORVÁTH 1987, 23; HATHÁZI 2004, 160–162, 168; ROSTA 2009, 198). Lajosszállás esetében is ilyen fekvésű faluhellyel van dolgunk. Az ásatás tanúsága szerint Lajosszállás és az Árpád-kori település között nincs folyamatosság, a XIII. században

elneptelenedett településrészleten a kun település legkorábbi leletei a XV. századból származnak. A feltárt kis településrészlet leletanyaga nem különbözik a hasonló korú, magyarok lakta településektől, amint az más kun településeken végzett feltárásokon is tapasztalható volt (MÉRI 1954; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996; Uő. a kérdésről 1974, 258). A budai kerámia és néhány más, kereskedelem révén távolabbi vidékről idekerült kerámiatárgy előfordulása a leletanyagban a település kedvező földrajzi helyzetével lehet összefüggésben: a Pestről Gyál–Ócsa–Dabas–Örkény–Kecskeméten át Szegedre vezető főútvonal mellett feküdt és nem hanyagolható el Kecskemét, a XV–XVI. században már jelentős mezőváros közelsége sem (MAKKAY 1958, I, 85; GYÖRFFY 1998, 506; KUBINYI 2000, 15, 73). Az általánosnak tűnő kép ellenére a település esetleges későbbi kutatása több, a kunok magyarországi történetének, megtelepedési folyamatának alaposabb megismeréséhez nyújthat adatokat. A szállás keresztény nevet viselő névadója a XIV. század második felében vagy később létrejött szállásra

utal. Ezen az időszakon belül a település kezdetei ásatással deríthetők csak ki, újabb adalékot szolgáltatva a kun településtörténethez. E tekintetben nem kevésbé fontos lehet a település templomának és temetőjének vizsgálata. A templom felújításából, a temetkezésekből szerencsés esetben a kunok korábbi, XIII–XIV. századi megjelenésére is fény derülhet a később megszilárdult szállás környezetében.³³ A szomszédos Mizsén Szabó Kálmán feltárása épp az ellenkezőjére enged következtetni, a romjaiban ma is látható gótikus templom helyén nem szól Árpád-kori előzményről, sajnálatos módon Lajos falunak pedig csak a temetőjéről tesz említést (SZABÓ 1938, 60, 64, 70 és 620. kép). A nyitva maradt kérdések ellenére az ásatás a két és fél évtizeden át kutatott Szentkirály falu után egy újabb, Kecskemét közeli, középkori faluhelyre hívta fel a figyelmet, kerámialeletei különösen figyelemre méltóak budai kapcsolataik révén. Jelentőségüket fokozza, hogy a közeli mezőváros, Kecskemét XV–XVI. századi kerámiája ismeretlen előttünk.

Jegyzetek

- 1 Néhány napot várva, a talaj más jellegű száradása valószínűleg elárulta volna a beásások helyét. Ezzel a módszerrel azonban gyorsan és biztosan meg tudtuk határozni a feltárandó jelenségeket.
- 2 Csupán a gödör fölött és környezetében talált szürkés, járószint jellegű, sima felületű agyagréteget a gödör betöltődésével hozhatjuk csak kapcsolatba, feltörése után alatta már a gödör feltöltött kirajzolódott.
- 3 A gödör leszakadt részében a járószint fölötti területet részben a fölötté húzódó omladékréteg töltötte ki, a betemetődés során ezért nem került ide a sárga–vörös agyagszemcsés betöltődés.
- 4 A gödör betöltődésének felszín közeli részét a földfelszín talaja alkototta, így a felszín közelében a gödör betöltődése és a földfelszín talaja között nem mutatkozott éles különbség.
- 5 A XV. századi budai anyagból közöl hasonló fehér-sárgásfehér peremeket Holl Imre, Vácról Miklós Zsuzsa (HOLL 1963, 379, 77. kép; MIKLÓS 1991, 42. tábla 4, 9.).
- 6 Mai ismeretink szerint a szemeskályhákban bögre alakú kályhaszemeket is alkalmaztak már az alföldi településeken a XV. század közepén (PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 14, 47).
- 7 A vörös peremtöredékeknek megfelelő darabot Nyársapátról közölt Benkő Elek (BENKŐ 1980, 30. tábla 11). A több egymásra épült ún. 15. házban belül a perem előkerülésének helye nem határozható meg, az épületek korát érme a XV. század végére, második felére teszik (BENKŐ 1980, 344). A budai anyagban egy barna peremre tudunk hivatkozni a XV. század második feléből származó leletek között (GEREVICH 1966, 203, 296. kép 7).
- 8 Mélységét, méreteit nem ismerjük, de valószínűleg a XV–XVI. században a falvakban is használt, a korábbi, városi osztrák importot utánzó szürke, esetenként fém felületű sötétszürke kályhaszem típusához tartozik (HOLL 1987, 163).
- 9 A budai anyagban a XV. század elejétől vannak jelen a két, körbefutó, vízszintes vonal között két irányban ferde földfesték csíkozással díszített fehér

- kancsók (HOLL 1963, 349). Vácon a XV. század második feléből–végéről származó leletek között fordulnak elő ilyen kancsótöredékek (MIKLÓS 1991, 19. tábla 11, 20. tábla 1, 32. tábla 5). Endrefalván is került elő ilyen díszítésű edénytöredék, amelyben I. Ferdinánd érmei voltak. A nem teljes egészében begyűjtött lelet utolsó érme 1543-ból származik (PARÁDI 1963, 211, 213, 245, 18. kép 5). Szabó Kálmán Kecskemét környéki ásatásaiából közöl ilyen töredéket (SZABÓ 1938, 107, 491 kép.). Az ásatáson talált darabok ennek a díszítésmódnak lehetnek későbbi leszármazottai, a töredékek azonban nem árulják el az edény formáját. 9–10 cm átmérőjű, enyhén hasasodó hengertest töredékei, amelyekről nem tudjuk, hogy az edény mely részéhez tartoztak. Muhi XIV. század első felére – XVI. század első felére keltezett leletei között közölt fehér kancsó díszítése is ennek az ornamentikának távoli és valószínűleg késői változata (LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997, 147, 197, XX. vitrin 5).
- 10 A besímitott díszű, redukált égetésű oldaltöredékek a török hódoltság korában széleskörűen elterjedt korsófajta töredékei. Ásatási helyszínünkhöz hasonlóan Kecskemét közelében fekvő Szentkirály faluban Pálóczi Horváth András ásatási tapasztalatai szerint már a XV. században rendszeresen használták a „szürke, redukált égetésű, besímitott díszű, fényezett felületű” korsót (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220; Uő. korábban: 1996, 21).
 - 11 A töredék ugyancsak a gödöregyüttes kezdeti bontásából származik, amikor még nem különítettük el az egyes gödröket.
 - 12 Edényeken a máz alkalmazása a XV. század második felében kezd elterjedni Magyarországon. A budai anyagban 1460–1480 között lép fel belül zöld ólomházzal, kívül fehér engobe-bal ellátott edények csoportja, de előfordulnak kívül-belül fehér engobe felett zöld ólomházzal fedett pohártöredékek is (HOLL 1963, 351, 355). Az ásatás engobe-os leletei ehhez a csoporthoz tartozó vagy hatására létrejött edényekhez tartozhatnak. A fentebb említett Szentkirályon is a XV. század második felétől terjedt el a mázas edények használata, a mázas töredékek a leletanyag 4,6 %-át képezik (PÁLÓCZI HORVÁTH 2009, 220).
 - 13 A töredék előképeit valószínűleg a Budán még 1600 előtt előforduló ausztriai és délnémet területekről származó kerámiában kereshetjük. (Az ausztriai–délnémet csoportról l. HOLL 2005, 92, különösen 70. jegyzet.) Hasonló minta díszít egy bécsi leletet: a kívül-belül mázas füles edényt kívül függőleges, barna csíkok között zöld pettyek díszítik fehér alapon (KRENN–HOFER 2000, 236, Kat. Nr. 21.16.). A lajosmizsei töredéken az edény teljes felületét fedő máznak nincs nyoma, a hosszanti csikozásról nem dönthető el biztonsággal, hogy az erőteljes fehér engobe bevonaton vékony, és ezért kissé áttetsző, vörösesbarna csíkokkal van-e dolgunk, vagy a kívül csak vékony engobe-bal bevont felületre erőteljesebb engobe csíkokat festettek a mázpöttyök számára. A bécsi lelethez képest eltérést jelent, hogy a töredéken megmaradt két fehér csík közül csak az egyikén vannak mázpöttyök, tehát díszítése szegényesebb lehetett, mint a bécsi darabé. A töredék vastag fala és a teljes mázazás hiánya miatt esetleg hazai készítménnyel számolhatunk.
 - 14 A fazék töredékeinek nagyobb része a későbbi 11/a gödörből származik, két 11/b megjelöléssel eltett darab valószínűleg a két gödör határáról került elő, és a bontáskor már a 11/b gödörhöz tartozónak ítéltük a töredékeket, amelyekről a restaurálás során derült ki, hogy az edényhez tartoznak.
 - 15 A kolomp 7x3,3 cm-es, ovális felső részén 3,3 cm hosszúságú hengeres fül van, töredékessége miatt eredeti magasságát nem ismerjük. A 11,5 cm hosszú sarlótöredék íve nem határozható meg, a korrózió miatt fogazottsága sem. A rövid nyakú sarlók használatban voltak már a XV. században (HOLL–PARÁDI 1982, 55).
 - 16 A cölöphely mélysége az ásatásnak a rendszeresen szántott réteg alján felvett ± 0 szintjéhez képest 109 cm volt, míg a járósínt mélysége átlagban 30 cm. A továbbiakban a cölöpsor környezetében a járósíntnek ezzel a 30 cm-es mélységével számolva adjuk meg a mélységeket.
 - 17 A töredékek jó korongolása a XV–XVI. századra mutat, a mázas darabok hiánya inkább a XV. századi kelteztést valószínűsíti.
 - 18 Túrkeve–Móricson feltárt házak szélessége 4–6 m között volt, Orgondaszentmiklóson 6 m, Szentkirályon 5 m körül (MÉRI 1954, 142; SELMECZI 1986, 200; PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 136; Uő. 2001, 230, 5–6. ábra).
 - 19 A budai leletekben a XIII. századtól gyakran találunk az engobe-os festésű fehér kancsók peremén ilyen díszítést, de a XV. században is továbbél a ferde csikozással díszített kancsókon (HOLL 1966, Abb. 30, 35; HOLL 1963, 349). A két párhuzamos vonal között ferde csíkokkal díszített kancsókra l. a 9. jegyzetet.
 - 20 A XV. század második fele budai díszkerámiájának jellegzetes darabja. (HOLL 1963, 355) Az engobe-os töredékekre l. 12. jegyzet.
 - 21 L. 13. jegyzet. A XV. századtól a talpgyűrű a gyorskorongon készült asztali folyadéktartó és ivóedények gyakori eleme, a nagyobb közölt anyagokban főképp a budai poharakon tűnik fel ez a megformálás, a XVI. század második felében elrejtett (pénz-

- leletes) víztároló edények is gyakran talpgyűrűvel készültek (GEREVICH 1966, 220, 329a, 331a kép; PARÁDI 1963, 236, 21. kép).
- 22 Oldalainak hosszúsága 2,7 és 2,5 cm, rövid oldalai 1,6 cm hosszúságúak.
- 23 A fehérre égett agyagból készült kerámia a XIII. századba keletkezik a járószint Árpád-kori leleteit. A fehér, sárgásfehér színű kerámia a XII. század végén jelenik meg és a XIII. században terjed el (HOLL 1963, 336). Nem mond ellent ennek a keletkezésnek a palacktöredék és a bográcsperem sem (PARÁDI 1955, 144; TAKÁCS 1986, 122).
- 24 A töredéket fehér anyaga mellett peremének formája is a XIII. századra keletkezik (PARÁDI 1963, 223).
- 25 A töredékeket díszítésük és a peremforma is az Árpád-kor első felére keletkezik (PARÁDI 1963, 222–223; HOLL 1973, 198, 3/d–3/a réteg, 197, 24. kép 4, 9; MESTERHÁZY 1983, 154. és 20. kép 6).
- 26 A Visegrád–Várkertben feltárt kőkemencés ház (22. ház) kemencéjét hasonló módon alakították ki, hátsó részét kissé belevájták a ház falába (KOVALOVSKI 1986, 62).
- 27 Nem példa nélküli eset, hogy az ágasfák cölöplyukai nem szabályosan helyezkednek el (KOVALOVSKI 1980, 34, 23. rajz; TEREI 2005, 64, 3. kép 1). L. még a következő jegyzetet is.
- 28 Az Esztergom–Zsidódon feltárt háznak a kemence mellett a rövidebb oldalon feltárt bejáratú gödre rövidebb és szélesebb (1x1 m) volt (MOLNÁR 2001, 121–122). Visegrád–Várkertben a hasonlóan elhelyezett bejáratot 2 m hosszúságban lehetett megfigyelni az altalajban, eredetileg azonban 1,5 m-rel hosszabb lehetett (KOVALOVSKI 2001, 86). A Veregyház–Ivacson feltárt háznak a lajosmizseihez hasonló méretű nyúlványa a háztól távolodva mélyült és korommal volt tele (MESTERHÁZY 1983, 143–144). Ilyen használatra utaló nyomot Lajosmizsén nem találtunk. Amennyiben a hosszúság gödör valóban bejárat maradványa, a Lajosmizsén feltárt ház hasonló Tiszafüred Majoros nevű határ részében talált, XII. századra keletkezett házhoz. Itt a kemence felőli rövidebb oldalon nyíló bejárat miatt helyezték a ház tengelyétől távolabb az ágasfát (FODOR 1989, 23–24, 38).
- 29 Ezzel a díszítésmóddal a XI–XIII. századi edényeken egyaránt találkozunk (PARÁDI 1963, 222–223).
- 30 Az alföldi vidékeken előforduló kő- vagy kő felhasználásával készült kemencékre l. MESTERHÁZY 1983, 153.
- 31 A kutatás e háztípus észak-dunántúli, dunakanyari elterjedtsége miatt az észak-magyarországi háztípus előzményét is látta feltételezően benne (FODOR 1988, 251; KOVALOVSKI 1986, 62).
- 32 Kecskemét-szék a XV. század közepén jött létre (1439–1465 között: PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251; 1446-ban már létezett: IVÁNYOSI SZABÓ 2002, 118). Mizse-széket a rövid életű Kara-székből a Mizse család hozta létre saját birtokaiból (PÁLÓCZI HORVÁTH 1974, 251).
- 33 A keresztény személynév feltűnése a kunszállás nevében jelentheti a település korábbi nevének megváltozását, de jelentheti új, a XIV. századi kun terjeszkedés során létrejött szállás alapítását is. Lajos esetében a történeti források hiányában ez nem dönthető el (ROSTA 2009, 193.). A településrészleten a késő Árpád-kori, XIV. századi leletek hiánya inkább az utóbbit valószínűsíti.

IRODALOM

- BICZÓ 1984 BICZÓ P., *Leletmentések Árpád-kori településeken*. Cumania 8. 159–208.
- BENKŐ 1980 BENKŐ E., *A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Templomparton*. StCom 8 (1980) 315–342.
- FELD–GERELYES et al 1989 FELD I.–GERELYES I.–GERE L.–GYÜRKY K.–TAMÁSI J., *Újabb késő középkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból – A newely Found 15–16th Century from the Castle of Ozora*. ComArchHung 1989, 177–207.
- FENYVESI 1987 FENYVESI L., *A Kiskunság a török időkben*. In: Fazekas I.–Szabó L.–Sztrinkó I. (szerk.), *A Jászkunság kutatása*. Kecskemét–Szolnok 1987, 215–301.

- FODOR 1983 FODOR I., *Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez*. NKNT XIII (1983) 81–118.
- FODOR 1988 FODOR I., In: Barabás J.–Fodor I.–Kovalovszki J.–Balassa M. I., *Vita a magyar lakóház középkori történetéről*. Ethn XCIX (1988) 246–259.
- FODOR 1989 FODOR I., *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez*. In: Balassa M. Iván–Cseri Miklós–Viga Gyula (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. Miskolc–Szentendre 1989, 21–45.
- GEREVICH 1966 GEREVICH L., *A budai vár feltárása*. Budapest 1966.
- GYÁRFÁS 1870–1885 Gyárfás I., *A jászkunok története I–IV*. Kecskemét–Szolnok–Budapest 1870–1885.
- GYÖRFFY 1987 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest 1987.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest 1998.
- HATHÁZI 2004 HATHÁZI G., *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. OpHung V (2004).
- HOLL 1963 HOLL I., *Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század)*. BudRég XX (1963) 335–394.
- HOLL 1966 I. HOLL, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*. StudArch IV (1966).
- HOLL 1973 HOLL I., *Sopron középkori városfalai IV. – Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV*. ArchÉrt 100 (1973) 180–207.
- HOLL 1987 HOLL I., *A középkori Szentmihály falu ásatása I. Az I. ház és kályhája*. ZM 1 (1987) 161–177.
- HOLL 2005 I. HOLL, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. VAH XVII. Budapest 2005.
- HOLL–PARÁDI 1982 I. HOLL–N. PARÁDI, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Fontes ArchHung Budapest 1982.
- IVÁNYOSI-SZABÓ 2002 IVÁNYOSI-SZABÓ T., *Kecskemét története 1541-ig*. In: Bárh J. (szerk.), *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét 2002, 89–171.
- KÁLDY NAGY 1985 KÁLDY NAGY GY., *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Budapest 1985.
- KOVALOVSZKI 1980 KOVALOVSZKI J., *Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század)*. Fontes ArchHung Budapest 1980.
- KOVALOVSZKI 1986 KOVALOVSZKI J., *A Visegrád-várkerti Árpád-kori faluásatásról*. In: Kocsis Gy. (szerk.), *A magyar falu régésze Méri István. 1911–1976*. Ceglédi Füzetek 23 (1986) 61–63.
- KOVALOVSZKI 2001 KOVALOVSZKI J., *Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben*. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre–Szolnok 2001, 81–97.

- KRENN–HOFER 2000 M. KRENN– N. HOFER, *Archäologie im Klosterbereich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg*. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte Reihe A, Heft 8. Wien 2000.
- KUBINYI 2000 KUBINYI A., *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Dél-alföldi Évszázadok 14. Szeged 2000.
- LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997 LASZLOVSZKY J.–PUSZTAI T.–TOMKA G., *Muhi–Templomdomb. Középkori falu, mezőváros és út a XI–XVII. századból*. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Past into the past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 144–150, 197–200.
- MAKKAY 1958 MAKKAY L., *Pest megye története*. In: Dercsényi D. (szerk.), *Pest megye Műemlékei I–II*. Budapest 1958, 59–169.
- MESTERHÁZY 1983 MESTERHÁZY K., *Településásatás Veresegyház–Ivacson. – Siedlungsausgrabung in Veresegyház–Ivacs*. ComArchHung 1983, 133–162.
- MÉRI 1954 MÉRI I., *Beszámoló a Tiszalök–rázompusztai és Túrkeve–mórici ásatások eredményeiről. II*. ArchÉrt 81 (1954) 138–154.
- MIKLÓS 1991 MIKLÓS Zs., *Leletmentés a középkori Vác területén (Széchenyi utca 3–7.)* Váci Könyvek 5. A Tragor Ignác Múzeum Közleményei. Vác 1991.
- MOLNÁR 2001 MOLNÁR E., *Esztergom–Zsidód Árpád-kori település lakóházai*. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre–Szolnok 2001, 109–126.
- PALÁDI-KOVÁCS 1993 PALÁDI-KOVÁCS A., *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest 1993.
- PARÁDI 1955 PARÁDI N., *A balatonfenyvesi agyagpalack*. FolArch VII (1955) 141–147.
- PARÁDI 1963 PARÁDI N., *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. – Münzefunde Hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn (11–17. JH.)*. ArchÉrt 90 (1963) 205–251.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1974 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *A kunok megtelepedése Magyarországon. – L'établissement des comans en Hongrie*. ArchÉrt 101 (1974) 244–259.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1986 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez*. In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Nagykovács 1986, 215–236.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1987 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Középkori településtörténeti kutatások a Nagykovácsban*. In: Fazekas I.–Szabó L.–Sztrinkó I. (szerk.), *A Jász-kovács kutatása 1985*. Kecskemét–Szolnok 1987.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Élet egy középkori faluban. 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon*. Budapest 1996.

- PÁLÓCZI HORVÁTH 2000 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban I.* In: Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.), *A középkori magyar agrárium.* Ópusztaszer 2000, 121–149.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2001 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *A késő középkori népi építészet régészeti kutatásának eredményei.* In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szolnok–Szentendre 2001, 221–260.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2009 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Szentkirály középkori háztartásai és a régészeti leletanyag feldolgozásának szempontjai.* In: Somogyvári Á.–V. Székely Gy. (szerk.), „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Kecskemét 2009, 215–223.
- PINTÉR 1995 PINTÉR L., *Árpád-kori falu Ballószög 91. lelőhelyen.* In: Székelyné Körösi I. (szerk.), *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében* 1994. Kecskemét 1995, 189–198.
- ROSTA 2009 ROSTA SZ., *Új eredmények a kunok Duna–Tisza közti szállásterületének kutatásában.* In: Rosta Sz. (szerk.), *Kun-kép. A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Kiskunfélegyháza 2009, 175–216.
- SELMECZI 1986 SELMECZI L., *Szállástól a faluig (Adatok a magyarországi kunok településtörténetéhez).* In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* Nagykörös, 193–213.
- SOMOGYVÁRI 2001 SOMOGYVÁRI Á., *Egy Árpád-kori település lakóházai Kiskunfélegyháza–Haleszen.* In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szentendre–Szolnok 2001, 447–460.
- SOMOGYVÁRI 2009 SOMOGYVÁRI Á., *Pálmonostora határa.* RégKut 2008, 258–259.
- SZABÓ 1938 SZABÓ K., *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938.
- SZAKÁLY 1995 SZAKÁLY F., *Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica és dézsmajegyzékei.* Közreadja Szakály Ferenc. Budapest 1995.
- V. SZÉKELY 1990 V. SZÉKELY GY., *Árpád-kori teleprészlet feltárása Lajosmizse határában.* In: Dr. Sztrinkó I. (szerk.), *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1988. Kecskemét 1990, 47–54.
- V. SZÉKELY 1995 V. SZÉKELY GY., *Árpád-kori települések kutatása Kecskemét–Hetényegyháza Belsőnyírben. (M5 autópálya 65. és 68. lelőhely).* In: Székelyné Körösi I. (szerk.), *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében* 1994. Kecskemét 1995, 167–173.
- TAKÁCS 1986 M. TAKÁCS, *Die Arpadenzeitlichen Tonkkessel im Karpatenbecken.* VAH Budapest 1986.
- TÁLASI 1936 TÁLASI I., *A Kiskunság népi állattartása.* Néprajzi füzetek 6. Győrffy I. (szerk.). Budapest 1936. (Hasonmás kiadás. Damjanich Múzeum, Szolnok 1974.)

TEREI 2005

TEREI Gy., *Előzetes jelentés a Kőérberek–Tóváros-lakópark területén folyó Árpád-kori falu feltárásáról*. RégKut 2004, 37–49.

WICKER 1990

WICKER E.,

DIE FREILEGUNG EINER MITTELALTERLICHEN DORFSTELLE IN DER GEMARKUNG VON LAJOSMIZSE

Zusammenfassung

Der mit Hilfe einer kurzen Sondierungsgrabung erforschte Fundort ist höchstwahrscheinlich mit der Siedlung Lajosszállás/Lajos kumanischen Ursprungs identisch, die am nördlichen Rand des kumanischen Siedlungsgebietes im Donau-Theiß-Zwischenstromland liegt. Die frühe Geschichte dieser Gegend ist weniger bekannt. Hier konnte infolge der Veränderungen in der kumanischen Gesellschaft lieber die Anziehungskraft des Marktfleckens Kecskemét, als die Vergangenheit der Sippe in der Entstehung der Kumanischen Stuhls Kecskemét und der kleinen Kumanischen Stühle bei Kecskemét eine Rolle gespielt haben.

Die kurze Sondierungsgrabung wies darauf hin, dass das kumanische Quartier im Gebiet der arpadenzeitlichen Siedlung zustande gekommen war. Diese häufige Erscheinung, auf die István Méri die Aufmerksamkeit der Forschung lenkte, wurde auch von mehreren Forschern untersucht. Laut der Bodenbegehungsbeobachtung in Großkumanien von András Pálóczi Horváth bevorzugten die spätmittelalterlichen kumanischen Quartiere jene ehemaligen arpadenzeitlichen Siedlungsorte, die an flachen, vom Wasser oft überschwommenen Gegenden lagen. Auch im Falle von Lajosszállás hat man mit einer Dorfstelle von derartiger Lage zu tun.

Die Funde datieren das arpadenzeitliche Siedlungsdetail ins 12.-13. Jh. Die Keramikfragmente mit Linien- und Wellenlinienbund-

verzierung ermöglichen auch die Datierung der Anfänge der Siedlung in eine frühere Zeit, aber zur genaueren Bestimmung bräuchte man ein größeres Territorium freizulegen und viel mehr Fundmaterial zu haben. Das einzige Haus, welches während der Ausgrabung freigelegt wurde, ist wegen des Ofens und der Eingangsstelle beachtenswert. Wenn man im Donau-Theiß-Zwischenstromland die freigelegten arpadenzeitlichen Grubenhäuser dieser Gegend in Betracht zieht, kann man bei der Auswahl des Grundstoffes für die Öfen die Durchsetzung der örtlichen Begebenheiten beobachten. Deshalb muss der in Lajosmizse freigelegte Ofen aus nicht in der Tiefebene gewonnenen, sondern aus fernerer Gegend stammenden Steinstücken gebaut worden sein und als solcher ein Bestandteil einer älteren, in der Tiefebene spärlich auffindbaren Tradition gewesen sein. Es gelang uns nicht, die Stelle des Hauseingangs eindeutig festzustellen. Wenn sich diese Stelle wirklich von der Strebe her an der südöstlichen Seite befand, weist es auf einen selteneren, aber entwickelteren Haustyp hin, der die Entwicklungsrichtung zur Aufteilung des inneren Wohnraumes zeigt. Dieser Haustyp ist in größerer Anzahl aus dem Nordteil von Transdanubien schon im 11. Jh. bekannt, in der Tiefebene legte István Fodor in Tiszafüred eine, von dem Eingang her mit Absatz versehene Variante aus dem 12. Jh. frei.

Da dieser Haustyp im Norden von Transdanubien und im Donauknie verbreitet war, wird sie von der Forschung mit Vorbehalt für den Vorgängerbau des nordungarischen Haustyps gehalten.

Die Ausgrabung bestätigt, dass es keine Kontinuität zwischen Lajosszállás und der arpadenzeitlichen Siedlung gibt. Im Siedlungsdetail, welches im 13. Jh. entvölkert wurde, stammen die frühesten Funde der kumanischen Siedlung aus dem 15. Jh. Der Fundstoff des kleinen freigelegten Siedlungsdetails unterscheidet sich nicht von den von Ungarn bewohnten Siedlungen ähnlichen Alters, wie man es auch bei den Freilegungen anderer kumanischen Siedlungen beobachten konnte. Das Vorkommen der Keramik von Ofen/Buda und einigen anderen, durch den Handel aus fernerer Gegenden hergekommenen Keramikgegenständen im Fundmaterial kann mit der günstigen geographischen Lage der Siedlung im Zusammenhang stehen: Sie lag an der Hauptstraße, die von Pest (heute Budapest) über Gyál–Ócsa–Dabas–Örkény–Kecskemét nach Szeged führt und man kann auch Kecskemét, den nahegelegenen Marktflecken nicht

außer Acht lassen, der im 15.-16. Jh. schon eine bedeutende Siedlung war.

Der christliche Namensgeber des Quartiers weist auf ein in der zweiten Hälfte des 14. Jhs. oder später entstandenes Quartier hin. Die Angabe des christlichen Vornamens im Namen des kumanischen Quartiers kann eine Veränderung des früheren Namens der Siedlung zeigen, aber es kann ebenfalls auf die Gründung eines neuen Quartiers während der Expansion der Kumanen im 14. Jh. hinweisen. Im Falle von Lajos kann man es wegen Mangel an historischen Quellen nicht entscheiden. Das Fehlen der spätarpadenzeitlichen Funde aus dem 14. Jh. im Siedlungsdetail macht die letztere Vermutung wahrscheinlich. Die Ausgrabung lenkte die Aufmerksamkeit nach der Untersuchung des Dorfes Szentkirály, die zweieinhalb Jahrzehnte andauerte, auf eine weitere mittelalterliche Dorfstelle bei Kecskemét, deren Keramikfunde wegen der Beziehung zu Ofen/Buda besonders beachtenswert sind. Ihnen kommt eine größere Bedeutung zu, weil die Keramik des nahegelegenen Marktfleckens Kecskemét im 15.-16. Jh. für uns unbekannt ist.

P. Biczó

P. Biczó
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum krt.
14–16. Pf.364
H-1370
biczo.piroska@hnm.hu

Pálóczi Horváth András

TELEPÜLÉSSZERKEZETI MEGFIGYELÉSEK NAGYKUNSAGI KÉSŐ KÖZÉPKORI
FALVAKBAN ÉS A KISKUNSAGI SZENTKIRÁLYON

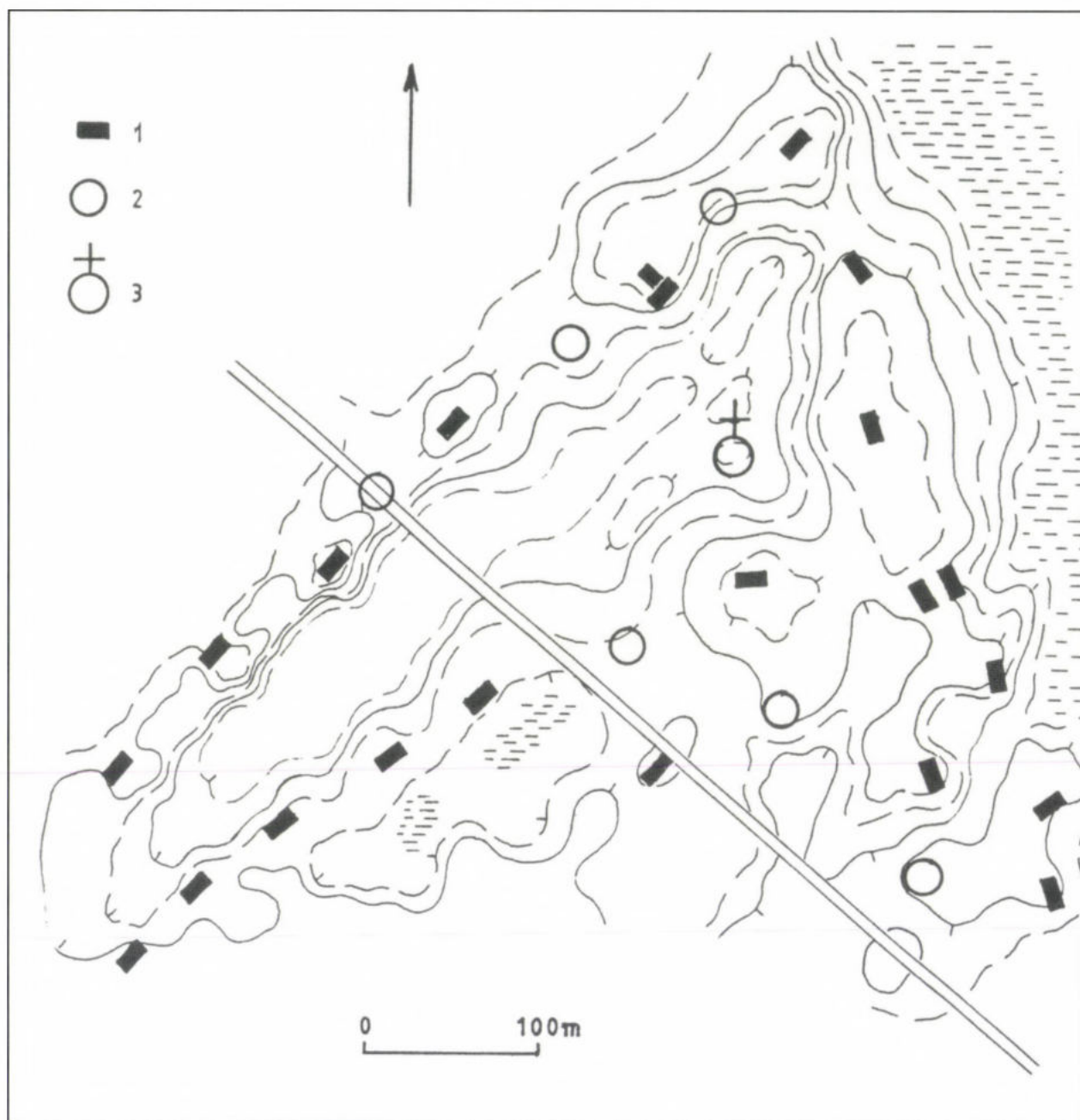
A szerző terepbejárásokat végzett a Méri István által kutatott Túrkeve-mórici későközépkori falutelepülésen, ahol újabb jobbágyportákat és lakóházakat fedezett fel. Hasonló terepbejárásokkal vizsgálta meg a Karcag és Kisújszállás határában lévő kun szállásfalvak helyét s ezek tanulságait egybevetette az általa feltárt szentkirályi településsel.

Kulcsszavak: Méri István, későközépkori falvak, Túrkeve-Móric. Szentkirály.

Túrkeve várostörténeti monográfiájának megírása kapcsán 1986-ban régészeti terepbejárást végeztünk a város határában, elsőként Móric középkori falu lelőhelyét kerestük fel, ahol Méri István 1948–1949-ben végzett feltárást (Túrkeve 1. lelőhely). A lelőhely Móricföld határrészen, a város belterületétől kb. 4,5 km-re ÉNy-ra fekszik, az ármentes hátság K-i szélén, egy időszakosan vízjárta lapos mentén. A középkori falu felszíni nyomai egy ÉK–DNy-i irányú, kb. 100 m széles természetes mélyedés mindkét partján találhatók, mintegy 700 m hosszúságban és 200 m szélességben (PÁLÓCZI HORVÁTH 1992, 68, 89). Méri István felmérése szerint a falu alaprajza fordított L alakú, tehát a szárazulat K-i peremén, a település tengelyét képező mélyedéstől D felé is húzódott egy házsor (MÉRI 1954, 140–141, 2. kép) (1. kép). A település teljes hosszúsága ezzel az L alakú töréssel kb. 1100 m. A szomszédos házak egymástól való távolsága igen változó: a legkisebb távolság Méri szerint kb. 45 m (a 13. és a 15. ház között), a legnagyobb távolság kb. 140 m (az 1. és a 10. ház között), az átlagos távolság 70 m (MÉRI 1954, 140). Méri 21 ház helyét rögzítette a település alaprajzán, ez valójában 20 házhelyet, vagyis 20 beltelket jelent, mivel az egymásnak háttal épített 8. és 9. ház

valószínűleg nem tekinthető külön teleknek. A XVI. század második felének magyar és török összeírásai alapján, közvetlenül a török hódítás előtt Móric népessége 36 családra tehető. 1567-ben és 1571-ben 31 család lakott a faluban, az összeírók 5 pusztát telket említenek (MÉRI 1954, 140.; GYÖRFFY 1956, 22.; PÁLÓCZI HORVÁTH 1992, 69–70). Az összeírások portaszáma és a lakóházak régészetiileg megállapított száma között jelentős a különbség, Méri is jelezte, hogy a régészeti kutatás legalább 10 ház helyét nem találta meg.

1986-ban terepbejárásunk során megállapíthattuk, hogy az ásatás óta a lelőhely viszonylag jó állapotban maradt meg, a házhelyek a felszínen világosan kivehetők. A hosszanti mélyedés ÉNy-i partján 10 házhelyet különböztettünk meg (Méri térképén 6 szerepel), DK-i partján 6-ot vagy 7-et. Nem találtuk meg viszont a fordított L alakú település K-i szárnyát, ahol Méri felmérése szerint 6 házhely volt (PÁLÓCZI HORVÁTH 1992, 68) (1. kép). Az ÉNy-i sorban tehát hasonló sűrűn álltak a házak, mint a mélyedés DK-i partján. Az összeírások adatai és a régészeti megfigyelések között így valamelyest csökken a különbség, de még mindig jó néhány család lakhelye hiányzik. Véleményünk szerint ezt az eltérést nem egyedül a régészeti módsze-

1. kép Túrkeve-Móric késő középkori falu alaprajza. 1: a Méri I. által felmért házak; 2: az 1986-i terepbejáráson megtalált házhelyek; 3: templom

Abb. 1 Dorfplan von Túrkeve-Móric. 1. Die von I. Méri vermessene Häuser. 2. Während der Geländebegehung im Jahre 1986 aufgefundene Hausplätze. 3. Die Kirche.

rek hibalehetősége okozza. A jobbágytelkek osztódása és az adózás elkerülése miatt már a XV. században gyakori jelenség volt, hogy egy telken két vagy több parasztcsalád lakott együtt (KUBINYI 1986, 286–288, 291–292). Bizonyára

Móricon is voltak ilyen porták, ez esetben a lakóházak a telken egymás közelében épültek, viszont a felszíni leletek csak egyetlen ház helyet jeleznek. Másik lehetséges megoldás, hogy Móric faluhoz a Méri által feltárton kívül egy

másik településhely is tartozott, a népesség egy része ott található. Ismerünk ugyanis olyan régészeti lelőhelyet Móric közelében, ahol ez a magyarázat megkockáztatható. Ugyanezen a határrészen, Móric falutól ÉNy-ra 2 km-re, az Ördögárok mindkét partján egy kis méretű középkori települést találtunk (Túrkeve 11. és 13. lelőhely), amely a leletek alapján a XIII. és a XVI. század között volt lakott. A település felszíni nyomai 200 m, illetve 100 m hosszán és 40–50 m szélességben húzódnak, a terepen levő kisebb kiemelkedések házakat jelezhetnek (PÁLÓCZI HORVÁTH 1992, 89). A település nevét nem ismerjük, írott forrásokban nem szerepel, lehetséges, hogy Mórchoz tartozó lakóhely volt.

A késő középkori Móric falu telekbeosztását Holl Imre kísérelte meg rekonstruálni azzal a módszerrel, hogy a házak közötti távolságokat megfeleltette, s a hosszanti mélyedésre merőlegesen bejelölte a feltételezett telekhatárokat. Az ÉNy-i és a K-i házsornál 80 m szélességű, a mélyedés DK-i partján 60 m szélességű telkeket rekonstruált. Holl utcát is feltételezett a mélyedés mindkét partján, továbbá a keleti házsor belső, nyugati oldalán (HOLL 1985, 240, 340, Taf. 2). Ez a rekonstrukciós módszer indokoltnak tekinthető, amennyiben a telkek beépítésére és az utca létrejöttére a felszíni jelenségeken és az ismert ásatási eredményeken kívül nincsenek más régészeti adatok, és ha feltételezzük, hogy valóban egyetlen lakóház állt egy beltelek bejárat oldalán. Miután Móricon az ásatás csak a lakóházak feltárására irányult, nem tudjuk, hogy milyen épületek álltak a lakóházak között, és hogy egy-egy porta szélességében mennyire volt beépítve. További bizonytalanságot jelent, hogy a falualaprajz és az újabb helyszíni megfigyelések között is van eltérés: az ÉNy-i házsor felszíni nyomai mintegy 100 m-rel hosszabbak, és 4 házhellyel többet feltételezhetünk, mint amennyi az alaprajzon látható. Itt a 70 m körüli átlagos telekszélesség valószínű. A mélyedés DK-i partján a nagyjából egyező ásatási és terepbejárási megfigyelések miatt

valószínűleg elfogadható a Holl által becsült kb. 60 m-es telekszélesség. A keleti házsor esetében a rekonstruált telekosztás valószínűtlen, mert a telkek a lakóháztól egyenesen a vízjárta laposba futnának bele. Itt valamilyen más elrendezéssel kell számolnunk. Azt az ismert adatot is jobban figyelembe kellene vennünk, hogy az egri püspökség 1567-i összeírásában 18 egész telkes jobbágy, 10 kapitány, 5 pusztatelek és csak 3 zsellér szerepel (U. et C. 1/2, fol. 47., lásd MÉRI 1954, 140, 17. j.), tehát a falu lakossága többségének, legalább 28 családnak volt egész jobbágytelek méretű, bizonyára egy királyi holdat kitevő beltelek (a kapitányi családoknak lehetett nagyobb is). A 70 vagy 80 m körüli szélesség feltehetően 24×36 királyi öl nagyságú (75×112,5 m-es), vagyis 1 királyi hold méretű beltelekre enged következtetni.

A településen belüli közlekedés megoldása miatt jogos a feltételezés, hogy a házsorokkal párhuzamosan futottak kocsutak, s ezek utcának is felfoghatók. A település tengelyében, a hosszanti mélyedés egyik vagy mindkét partján húzódnak kocsutak. A keleti házsor előtt a lapos peremén szintén feltételezhetünk közlekedési utat.

A fentiekben tárgyalt településszerkezeti problémák miatt érdemes lenne Móricon célzott műszeres kutatást, esetleg kiegészítő ásatást végezni, hogy kérdéseinkre pontosabb és részletesebb választ kapjunk.

Az első késő középkori faluásatás, amely a lakóház feltárásán kívül célul tűzte ki a belső telek szerkezetének megismerését is, Selmeczi László nevéhez fűződik. Selmeczi a Karcag határában fekvő Orgondaszentmiklós kun településen végzett ásatást 1971–1973-ban. A felszíni nyomok alapján hosszán elnyúló, utcás-soros településen két beltelek részleges feltárása történt meg (SELMECZI 1974, 49–56; SELMECZI 1976, 255–262). Az utca vonala és az Üllő medre közé eső I. sz. beltelken kb. 70 m hosszú és változó szélességű – 10, 20, illetve 25 m széles – területet vizsgáltak át. A II. sz. beltelken, az utca másik oldalán 8×14 m-es

felületet tártak fel. Az ásató meghatározása szerint legfontosabb eredmény, hogy mindkét telken két-két, lakás céljára szolgáló építmény állt. Az I. sz. beltelken a XV–XVI. században az Alföldön általános, háromhelyiséges, zárt tüzelős felszíni lakóház került elő, bejárata előtt pedig egy kör alakú, letapasztott aljú, tüzelő nélküli felszíni építmény maradványa, amelyet Selmeczi jurtának határozott meg. A II. sz. beltelken földbe mélyített építmények közelében szintén előkerült egy hasonló kerek épület. Az I. sz. beltelken a lakóháztól kb. 30 m-re kerítés alapárkát tártak fel, valószínűleg ez határolta a telket. A telekosztás tehát merőleges volt a település tengelyében futó utcára.

Az orgondaszentmiklósi ásatás jelentős eredményének tartható, hogy adatokat hozott napvilágra a nemrég megtelepedett kunok településeinek belső szerkezetéről, és megközelítőleg képet kapunk a telkek változatos beépítéséről, melléképületeiről is. Sajnálatos, hogy eddig csak összefoglaló alaprajzok közlésére került sor (SELMECZI 2011, 192–199). Az egyes objektumok meghatározásával kapcsolatos vitára nem térek ki, abban végül is a részletes szelvény- és metszetrajzok és az objektumok időrendjének pontos ismeretében lehetne állást foglalni.

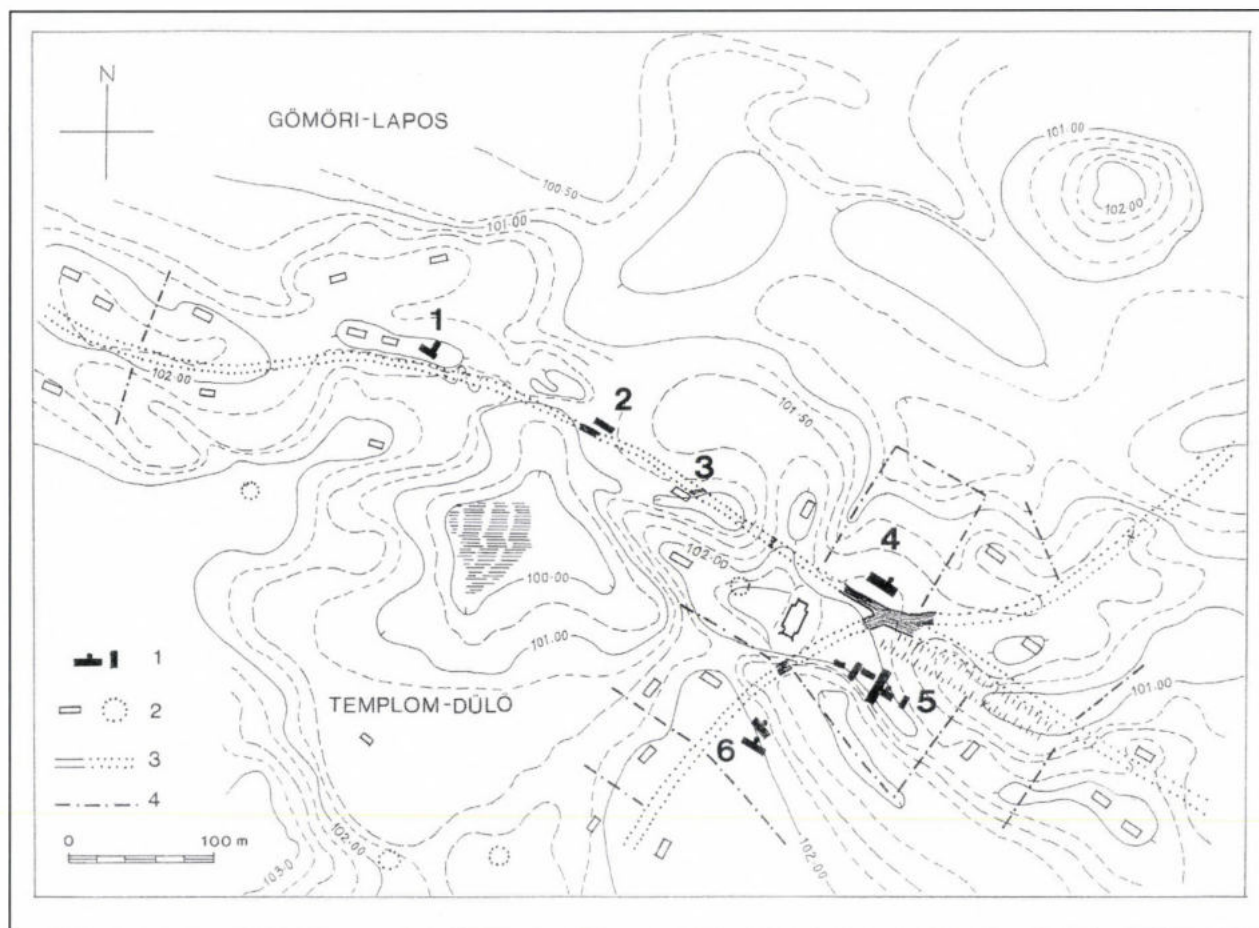
Orgondaszentmiklós elpusztult késő középkori falu területén 1990-ben végeztünk terepbejárást (Karcag 6. lelőhely). Az Üllő lapos keleti partján kb. 1400 m hosszúságban és 200–300 m szélességben figyeltünk meg településnyomokat. Bár a felszíni nyomok alapján az egyes házhelyek nehezen felismerhetők, a leletanyag sűrűsödése és ritkulása arra utal, hogy a házak soros rendszerben, egymástól viszonylag távol helyezkedtek el. A település tengelyében bizonyára húzódtott utca, és ennek két oldalán széles telkek terülhettek el.

Az intenzív szántóföldi művelés miatt egyre ritkábban lehet találni olyan késő középkori elpusztult faluhelyet, amelyen a házak helyei még jól kivehetők. Györffy István 1924-ben még ezt írhatta a Karcag határában fekvő Bócsa

faluról: „Az egykori Bócsa kelet–nyugati és déli irányban mintegy fél dűlőföldnyire terjedt ki a Kecskeri lapályig. A régi utcák és házak helyei több helyen kivehetők. Az egykori házak felett lévő szántott talajon gyakran lehet találni bögreformájú kemencecserepek és díszesebb domborművű kályhacserpék darabjait...” (KAPOSVÁRI 1987, 111). 1990-ben karcagi terepbejáráسunk során megtaláltuk a Bócsával azonosítható települést (Karcag 30. lelőhely). Egy részén még felismerhetők a házak szürke, hamus-agyagos, 30–50 m átmérőjű foltjai, melyek egymáshoz közel helyezkednek el, csoportosan vagy két sorban. A leletanyag késő középkori kerámia. A település másik részét mélyszántással elpusztították, a traktor nyomában egy zsák cserepet szedtek össze és bevitték a szolnoki múzeumba. A Györffy István által feltárt templomnak már semmilyen nyoma nem volt a lelőhelyen.

Kisújszállás Turgony határrészén 1964-ben és 1982-ben végeztünk terepbejárást a késő középkori Nagyturgony (Tótturgony) kun falu területén (Kisújszállás 29. és 30. lelőhely). A templomdomb egy részét már a XX. század elején elhordták feltöltéshez. 1981-ben az egész dombot elhordták és a mélyebb részekben elterítették, ezzel a templom épületmaradványait teljesen és a temetőt nagyrészt elpusztították. A templom a település északi végéhez közel állt. A településnyomok É–D-i irányban mintegy 1400–1500 m hosszan húzódnak, szélességük általában 100–150 m, a lelőhely déli végénél 250–300 m. A település középső és D-i szakaszán megfigyelhetők a házhelyek: egymástól 50–70 m-re elhelyezkedő szürke törmelékküpok, ahol sűrűsödnek a felszíni leletek (PÁLÓCZI HORVÁTH 1986, 149; PÁLÓCZI HORVÁTH 1987, 20). A felszíni nyomok alapján Nagyturgony is soros rendszerű, egy utcás településnek tartható.

Az írott forrásokból ismert Kisturgony (Tormásturgony) késő középkori falut Nagyturgonytól kb. 1 km-re DK-re 1964-ben találtuk meg, 1982-ben ismét bejártuk. É és Ny felől mo-

2. kép Szentkirály késő középkori falu alaprajza. 1: feltárt épületek; 2: házhelyek felszíni nyomok alapján; 3: a középkori kocsút (utca) nyomvonala; 4: rekonstruált telekhatárok

Abb. 2. Dorfplan von Szentkirály. 1. Das freigelegte Gelände. 2. Hausplätze aufgrund von Oberflächenspuren. 3. Mittelalterliche Wagenstraße. 4. Rekonstruierte Grundstücksgrenzen.

csaras rét, D felől egy S alakú meder határolja. Az É-D-i irányú, ellipszis alakú településnyomok kiterjedése 600×400 m, az egyes házhelyek elég jól észlelhetők. A település tengelyét egy ÉNy-DK-i irányú széles mélyedés képezi, ennek két oldalán, több sorban helyezkednek el a házak, egymástól való távolságuk 40–50 m-re becsülhető (PÁLÓCZI HORVÁTH 1986, 149–150; PÁLÓCZI HORVÁTH 1987, 20).

A karcagi ásatásokkal csaknem egy időben, 1971-ben kezdtük el a Duna-Tisza közén, Kecskeméttől keletre fekvő késő középkori Szentkirály kun falu ásatását. A falu egy ÉNy-DK-i irányú, alacsony dombhátra települt,

É felől nagy vízjárta terület határolta. A dombon mintegy 900 m hosszúságban és 200 m szélességben figyelhetők meg a középkori település maradványai: az egykori épületek helyét jelző, a környező felszínből kiemelkedő, agyagos-meszes omladékhalmok, egymástól 35–105 m távolságra. Leggyakoribb a 60–70, illetve a 100–105 m-es távolság a házhelyek között. A lelőhely DK-i harmadában, a domb legmagasabb részén áll a református templom, amely a középkori templom romos falmaradványainak felhasználásával épült 1901-ben. A templomtól DNy-ra kb. 400 m hosszan szintén húzódik egy házsor (2. kép). Ezzel a leágazással együtt tehát

a település teljes hosszúsága 1300 m-re tehető (PÁLÓCZI HORVÁTH 1986a, 225). Feltártuk a település tengelyében, ÉNy–DK-i irányban futó, földből döngölt kocsit több szakaszát, nyomvonala mintegy 280 m hosszan pontosan ismert (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 124). A szintvonalak elárulják az út további, nem feltárt szakaszát is. Ez a kocsit tekinthető a falu utcájának. A templomtól DK felé eső részen a kocsit mentén egy kb. 20 m széles, eredetileg természetes mélyedés húzódik, amelyet az alján feltárt kapanyomok tanúsága szerint folyamatosan tisztítottak. A templomnál a falu utcáját egy másik út keresztezte, amely a DNy-i házsor felé tartott, illetve ÉK felé kivezetett a faluból. A középkori belterület szélén feltártuk ennek a kivezető útnak egy szakaszát, amely egy legelőként használt és soha nem szántott parcellában szerencsés módon megmaradt az évszázadok során. Ezen a kissé laposabb részen ezt az utat töltésűként építették meg (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 124). A középkori település tehát utcás-soros szerkezetű volt, morfológiai szempontból nagyon hasonló a nagykunsági Móric faluhoz. Hasonló alaprajzi szerkezet figyelhető meg a mezőföldi Perkátán, a Köhalmi-dűlőben feltárt kun szállás esetében (HATHÁZI 2004, 19–22, 3. térkép). Ezt a késő középkori morfológiai falutípust a Kunságra jellemző táji típusnak határoztuk meg, melynek összetett, állattartó-földműves gazdálkodásában az állattartásnak volt vezető szerepe (PÁLÓCZI HORVÁTH 2006, 370–371).

Szentkirályon a 22 éven keresztül tartó ásatás során öt munkahelyen dolgoztunk. Legnagyobb összefüggő területet a település központi részén, a Református templom környékén tártunk fel. Itt alkalmunk nyílt a lakóházak feltárásán kívül a gazdasági udvarokat is átkutatni. Elsőként a 4. portának elnevezett terület feltárását fejeztük be, ahol érdekes telekszerkezet bontakozott ki. Két, egymás fölé rétegződő lakóház került napvilágra az utcával párhuzamosan. A korábbi a XV. század közepe táján építették (4/a. ház), elegyengetett omladékain a XVI. század közepe táján építettek új házat

(4. ház), amely a század végéig állt fenn. Más szilárd épület azonban nem állt a telken (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 90–92). A lakóház mellett egy istállónak tartható kis gazdasági épületet, mögötte a gazdasági udvaron, kb. 20×35 m-es területen több periódust képviselő karámfalakat, a telek végében pedig egy gödörólat tártunk fel (PÁLÓCZI HORVÁTH 1986a, 228–229; PÁLÓCZI HORVÁTH 1990, 76–88). A számos cölöp- és karólyuk egy részéből valószínűleg néhány felszíni ól rekonstruálható. A telekhatárt ÉNy felé a rétegvonalak rajzolják ki, DK felé pedig egy vízelvezető árok és az ÉK-i irányú kocsit jelzi a beltelek szélét. A beltelek szélességét 70–75 m-re becsüljük. A telek beépített területének mélysége kb. 45 m, a gazdasági udvar mögött nyilván kertek következtek. Az enyhén lejtős terepen a vízjárta terület széléig kb. 100–110 m-es telekhosszúságot kapunk. Véleményünk szerint a 4. porta nagysága 1 királyi holdra becsülhető: 24×36 királyi öl, 75×112,5 m (PÁLÓCZI HORVÁTH 1986a, 227; PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 129–130).

A fenti telekkel szemben, az utca másik oldalán jóval nagyobb beépített területet (kb. 100×40 m) tártunk fel, valamint a templom körüli temető jelentős részét. Ez az 5. portának elnevezett telek igen sűrű beépítésű volt. Egy-egy periódusban két vagy három lakóház és egész sor melléképület állt rajta. A telket a lakóházak között húzódó két vízelvezető árok osztotta három részre. A XV. században egyszerre két lakóház állt egymás közelében (7. és 10. ház), később felépült egy harmadik (5. ház), ezek pusztulása után, a XVI. század második felében pedig már három ház állt egymás mellett (6., 12. és 16. ház). Tüzelőberendezéssel azonban mindegyik periódusban csak egy-egy épület rendelkezett (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 127–128). A gazdasági épületek bemutatására itt nincs mód, többek között voltak karóvázas ólak, pincét helyettesítő veremkunyhók, két szilárd falazatú melléképület (kocsiszín, istálló?), talpgerendás épület nyoma, cölöpszerkezetű, nyitott építmények, szárnyékok, tető nélküli

állattartó helyek (marhaállás, karám). Feltártunk egy gerendabéléses ásott kutat, de valószínűleg még egy másik kút is volt a telken. Az 5. porta szélességét kb. 90 m-re becsüljük. DNy felé a telekhatárt nehéz rekonstruálni, mivel ott egy hosszanti mélyedés húzódott, amibe befutottak a vízelvezető árkok. A terepadottságok miatt itt tehát egy trapéz alakú terület állt rendelkezésre, amely kisebb volt egy királyi holdnál (annak kb. $\frac{2}{3}$ -a). A telek DK-i végében mindössze 20–25 m széles sáv maradt a kertek számára. Ezért arra a megoldásra gondolunk, hogy a szükséges földterületet másutt mérték ki, a mélyedés túloldalán, igazodva a terepszonyokhoz és a szomszédos telekhatárokhoz (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 131–133).

A 6. porta a templomtól DDNy-ra helyezkedik el. Ezen nem tártuk fel a teljes gazdasági udvart, csak a beépített központi részt. A lakóházak minden periódusban ÉNy–DK tájolásúak voltak, bejáratuk DNy-ról nyílt. A házak mellett itt is álltak ólak, karámok, nádfalú építmények. Feltártunk egy mély gödörólat, amelyet egy agyagkitermelő gödör helyén létesítettek (32. épület, lásd ASZT 2002). A telket ÉK felől

az említett mélyedés választotta el az 5. portától. Szélességét DNy felé csak becsülni tudjuk, mivel a következő házhely kb. 90 m-re van, tehát itt is volt elegendő hely egy 24 királyi öl szélességű beltelek számára (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 127, 133–134).

A feltárt és elemzett beltelkek szerkezete között egyezések és különbségek is mutatkoznak. A gazdasági épületek igen változatosak, de ritkák a szilárd falazatú épületek, inkább a jelentős állattartásra utaló ólak, szárnyékok, karámok fordulnak elő. Két telken is feltártunk sertés tartására szolgáló gödörólat. A beépítés különbözőségének valószínűleg társadalmi magyarázata van: jogállás, vagyoni helyzet, családszerkezet stb. A 4. portán egy időben egyszerre egy család lakott, az 5. portán három, a 6. portán pedig kettő. Az utóbbi telekszerkezet magyarázza, hogy a régészeti módszerekkel megállapítható beltelkek száma és az írott forrásokban említett családok száma között jelentős eltérés van. Szentkirályon a XVI. század közepe táján már 2:1 körül lehetett a lakóházak és telkek aránya (PÁLÓCZI HORVÁTH 2000, 128).

IRODALOM

ASZT 2002

ASZT Á., *Gödörólak a középkori magyar falvakban, különös tekintettel a Szentkirályon feltártakra. – Pit-sties in Hungarian villages in the Middle Ages with special respects for the excavations in Szentkirály.* In: Novák L. F. (szerk.), *Gazdálkodás az Alföldön. Földművelés. Traditional economy in the Great Hungarian Plain. Agriculturing.* Az Arany János Múzeum Közleményei IX (2002) 69–100.

GYÖRFFY 1956

GYÖRFFY L., *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez.* Jászkunsági Füzetek 4. Szolnok 1956.

HATHÁZI 2004

HATHÁZI G., *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon. – Die archäologischen Funde und Befunde der Kumanen im Osten Transdanubiens.* OpHung 5. Budapest 2004.

HOLL 1985

HOLL I., *Mittelalterliche Dorfgrundrisse in Ungarn.* MittArchInst 14 (1985) 243–249, 339–342.

- KAPOSVÁRI 1987 KAPOSVÁRI GY., *Adatok Györffy István régészeti tevékenységéhez.* In: Bellon T.–Szabó L. (szerk.), Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma. Nagykunsági füzetek 6. Karcag–Szolnok 1987, 105–113.
- KUBINYI 1986 KUBINYI A., *Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén (A középkorvégi népesség meghatározásának problémái).* – *Number of plots in the Great Hungarian Plain counties at the end of the Middle Ages.* In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei IV (1986) 279–299.
- MÉRI 1954 MÉRI I., *Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményéről.* – *Отчет о раскопках в Тисалёк-Разомпышта и Туркеве-Моричи.* II. ArchÉrt 81 (1954) 138–154.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1986 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Szállások, halmok, temetők. (Kisújszállás településtörténete az őskortól a török kor végéig).* In: Szabó L. (szerk.), Kisújszállás város története. I. Kisújszállás 1986, 97–170, 181–202.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1986a PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez (Egy középkori kun falu, Szentkirály feltárásának eredményei).* – *Archeological and settlement-historical data to the settlement of Cumanians.* In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei IV (1986) 215–236.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1987 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Középkori településtörténeti kutatások a Nagykunságon.* In: Fazekas I.–Szabó L.–Sztrinkó I. (szerk.), A Jászkunság kutatása 1985. Kecskemét–Szolnok 1987, 11–28.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Külső kemencés lakóházak a középkori Szentkirályon.* – *Dwelling-houses with open-air ovens and tile-stoves in the room in medieval Szentkirály.* In: Novák L.–Selmeczi L. (szerk.), Építészet az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei VI (1989) 89–106.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1990 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Agrártörténeti emlékek a középkori Szentkirály faluban. (Gazdasági épületek a 4–4/a. ház beltelkén).* – *Agrarian historical data to the medieval village of Szentkirály.* A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989. (1990) 69–94.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1992 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig.* In: Örsi J. (szerk.), Túrkeve földje és népe. I. Túrkeve 1992, 49–112.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2000 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban. I.* In: Bende I.–Lőrinczy G. (szerk.), A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren. Ópusztaszer 2000, 121–149.

- PÁLÓCZI HORVÁTH 2006 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Az elpusztult késő középkori falvak morfológiai variációi. – The morphological variations of the ruined villages from the late medieval ages. – Morphologische Variationen der zerstörten Dörfer aus dem späten Mittelalter.* In: Székely Z. (főszerk.), Ünnepi kötet a 65 éves Tomka Péter tiszteletére. Arrabona 44/1 (2006) 357–390.
- SELMECZI 1974 SELMECZI L., *Nomád települési struktúra a Nagyikunságban (Orgondaszentmiklós 14–16. századi település ásatásának eredményei.)* In: Hofer T.–Kisbán E.–Kaposvári Gy. (szerk.), *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I. Faluk II. Mezővárosok. III. Tanyák.* Budapest–Szolnok 1974. I, 47–58.
- SELMECZI 1976 L. SELMECZI, *The Settlement Structure of the Cumanian Settlers in the Nagyikunság.* In: Kády–Nagy Gy. (szerk.), *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh.* Budapest 1976, 255–262.
- SELMECZI 2011 SELMECZI L., *Kötöny népe Magyarországon.* Karcag 2011.

BOBACHTUNGEN DER SIEDLUNGSSTRUKTUR VON SPÄTMITTELALTERLICHEN DÖRFERN IN GROSSKUMANIEN UND IM DORF SZENTKIRÁLY IN KLEINKUMANIEN

Zusammenfassung

Der Verfasser führte Geländebegehungen an den Stellen von früher freigelegten oder beobachteten spätmittelalterlichen Dörfern in Großkumanien durch (Túrkeve–Móric, Orgondaszentmiklós, Bócsa, Turgony). An der Stelle des ehemaligen Dorfes Móric, welches einst von I. Méri Lerschlossen wurde, gelang es ihm nicht, die Hausplätze aller freigelegten Häuser aufzufinden, aber die Stellen weiterer Häuser und Pforten konnte er feststellen. Die Breite der Grundstücke betrug 60–70 m. (Abb. 1) In Orgondaszentmiklós legte L. Selmeczi zwei Gewannen frei. Diese Siedlung musste ein langes Straßendorf gewesen sein, die Grundstücke

waren vermutlich 70 m lang und etwa 10–25 m breit. Auch Bócsa, Nagy- und Kis-Turgony mussten ähnlicherweise Straßendörfer gewesen sein. Infolge der Tiefpflügen können die einstigen Stellen der Häuser heute nicht mehr beobachtet werden.

Mit diesen Siedlungen vergleicht der Verfasser den Dorfplan der von ihm freigelegten Siedlung Szentkirály in Kleinkumanien, wo die Häuser ziemlich dicht standen, sowie eine Strecke der Straße erhalten war und wo die Grundstücke viel kleiner waren. (Es ist anzunehmen, dass einst ein Teil der Grundstücke außerhalb des Dorfes vermessen wurde.)

A. Pálóczi Horváth

A. Pálóczi Horváth
1114 Budapest, Bartók Béla út 51.
palocziha@yahoo.com

Filep Antal

MÉRI ISTVÁN MUNKÁSSÁGÁNAK JELENTŐSÉGE
A NÉPRAJZTUDOMÁNY SZÁMÁRA.
(Tálas István és Méri István barátsága)

A középkori magyar falukutatás kialakulása együtt járt a különböző szakterületek (régészet, néprajz, földrajz, történettudomány, történeti földrajz) képviselőinek összefogásával és együttműködésével is. A dolgozat a kiváló néprajztudós, Tálas István és Méri István szakmai együttműködését és emberi barátságát eleveníti fel.

Kulcsszavak: Tálas István, Méri István, néprajzi falukutatás és lakóhá- kutatás.

Mikor a hazai régészek eléggé nagyra nem értékelhető módon emléküléssel adóznak Méri István életművének, érdemes kiemelniük, hogy eredményeit elfogadták elismerték, magukévá tették. Kortársai közül Tálas István szerepét kell kiemelniük, aki a népelet jelenségeit történetileg igyekezett rendszerezni. Egyetemi előadásai és szemináriumai során következetesen Méri István úttörő faluásatásai anyagára támaszkodott. Nem különben érdemben tárgyalta eredményeit Vargha László, aki a Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszékén a magyar építészettörténet és a népi építkezés témakörében 1952-től tartott előadásokat, speciális kurzusokat. Többek között hosszú időn át az őskori építészet emlékei világába is ő adott bevezetést. Méri István korszakos jelentőségű Árpád-kori feltárásai Királyné Csilléry Klárát a korai lakáskultúra emlékeinek szentelt monográfia megírására ösztönözte. (K. CSILLÉRY 1982.) A magyar etnográfia Méri István eredményeit maradéktalanul elismerték és befogadták. Közelebbről a népi építő kultúra középkori vonatkozású jelenségeinek értelmezésében, helyes értékelésében Méri István vált a mértékadó személyiséggé. Vele kutatástörténetünkben új korszak indult. Mondhatni, lezárta a romantikus rekonstrukciós képzelgések korát. Az új szemléletű, korszerű történeti etnográfia pótol-

hatatlan támogatást kaptak tőle. Hozzásegítette a hazai néprajztudományt, hogy végleg elszakadjon az evolucionizmus rekonstruktív spekulációs módszeritől és a recens vizsgálatokat a levéltári, nyelvtörténeti forrásokon túl a középkori magyar régészet egyre gazdagodó tényeire is rendszeresen támaszkodhassunk. Különösen szerencsés volt, hogy a kellően nem értékelt kiváló, tudománytörténetileg kiemelkedő kutatóhelyen, a Néptudományi Intézetben Méri István és Tálas István néhány évig, ám tudománytörténetileg fontos periódusban együtt dolgozhattak, a szó betű szerinti értelmében sírig tartó bizalmas barátságot köthettek.

Érdemes emlékeztetnünk, hogy kettejük együttműködése hosszú mintegy 90 éve elindult átalakulási folyamatot teljesített ki. Korábban a néprajz az emberföldrajzzal tartott szoros kapcsolatot. A geográfia módszereit igyekeztek adaptálni a népelet jelenségeinek értelmezéséhez. Nem tartották feladatuknak, hogy a népelet és a népi kultúra történeti folyamatait közvetlenül historikus módszerekkel közelítsék meg, noha nyilvánvaló volt, hogy a jelenkori emberi közösségek minden megnyilatkozása a történelem erőterében gyökerezik. A mindenkori jelen a történelem egyetlen gyorsan múló pillanata. Györffy István volt az első, aki megkísérelt szakítani a geográfiából és biológiából öröklött

módszerekkel az evolucionizmus spekulációit felváltotta a történeti forrásokra alapozó vizsgálatokkal. Az élő emlékezet és a mindennapok eleven gyakorlata mellett a korábban figyelemre nem méltatott helyi levéltári adtok felderítését, rendszeres kutatását is vállalta. Érdeemes megjegyeznünk, hogy Györffy István kísérletet tett arra, hogy archeológiai feltárásokkal is tegye teljesebbé néprajzi kutatásai helytörténeti hátterének megismerést. Ugyanabban a térségben vizsgálódott, ahol később Méri István a móríci ásatását végezte, ám csak hódoltság kori kerámiákra lelt. (Vö. KAPOSVÁRI 1987.) Nem érdektelen utalnunk arra, hogy az ifjú Banner János is Györffy Istvánhoz hasonlóan (vele egy időben) folytatott úttörő történeti etnográfiai kutatásokat Békésben. Nem feledhetjük el azt sem, hogy a Szegedre áttelepülő Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszékére őt először a néprajz előadójául hívták meg.

Valószínűsíthető, hogy mindkettőjükben az azonos érdeklődést Márki Sándor professzor, illetve a fiatal, a néprajz iránt is elkötelezetten érdeklődő levéltáros, történész, tanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, Kelemen Lajos keltette fel kolozsvári stúdiumaik idején. Tájékozódásunkban az egyetemi képzésen túl, nagy szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület kereteiben folyó sokrétű kutatómunkának. Érdeemes tudnunk, hogy a múzeumi szakgyűjteményeket, tárákat az egyetemi szaktanszékek professzorai vezették, a tanszékek munkatársai végezték a gyűjteménygyarapítást, kezelték és feldolgozták a gyűjtött anyagot. Nagyon tudatos döntés volt az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről, hogy a vidéki múzeumok munkatársai kiképzését a kolozsvári Régészeti Tanszékre, illetve az Erdélyi Múzeumra bízták.

Nem lenne helyes, ha nem utalnánk Papp László kényszerűen torzóban maradt Kecskemét környékén végzett nevezetes ásatásaira, és a párhuzamosan folytatott történeti és recens néprajzi vizsgálataira. Papp László jelenkori néprajzi terepmunkáját nemcsak a hódoltság

alatt elpusztult községek házainak feltárásával egészítette ki, hanem Kecskeméten a 16. századtól rendelkezésre álló levéltári anyagot is párhuzamosan vallatóra fogta. (PAPP 1931.)

Ezek az eredményes kísérletek adtak hátteret Tálasi Istvánnak ahhoz, hogy a népi kultúra és a tradicionális társadalom jelenségeit egészében a történetiség oldaláról ragadja meg, és a historikum oldaláról közelítve rendszerezze a néprajzi eszközökkel megragadható folyamatokat. Sőt nem ritkán a néprajzi terepmunka során felteendő kérdéseit is a helyi levéltári forrásokra alapozva fogalmazta meg, készítette elő. Képzett nyelvészként, turkológusként az őstörténetben, a nyelvészeti források kiaknázásában is otthonosságra tett szert. Kiváló latin nyelvtudása alapján jól tájékozódott mind az oklevelek világában, mind a feledésbe merült újkori latin nyelvű tudományos irodalomban. A szintézisalkotásban rendkívül gátolta, hogy mind égetőbben hiányoztak számára kora középkorunk tárgyi valóságának megbízható, hiteles bizonyítékai. Az elbeszélő források és a nem is nagyon gazdag oklevelek szinte kevesebb fogódzót kínáltak, mint amit a nyelvészet, a nyelvtörténet és a nyelv földrajz kínálhatott. Nem kevésbé zavarta, hogy megalapozatlan evolucionista indíttatású feltételezésekkel, olykor rendkívül naiv, romantikus és képzelgésekkel terhelték meg a honfoglalás és az Árpád-kor nehezen megragadható világát. Méri István Tiszalök-Rázom pusztán végzett ásatásától kezdve egyre kézzelfoghatóbbá váltak a korai magyar állam anyagi kultúrájának tárgyi dokumentumai. Az okleveles forrásokban szegény korszakot a régészet eszközeivel új, idővel folyamatosan bővülő tényanyaggal tette megközelíthetővé. Egyben az ásatások nyomán arra is lehetőség nyílt, hogy a magyarországi fejlődés európai összefüggéseit, párhuzamait meghatározzák.

Tálasi István már Méri István ásatásai megkezdése előttől nagy figyelmet szentelt régész kollégája kutatásainak. Érdeemes hangsúlyozni, hogy valamennyi archaeológus kortársa közül igazában vele jutott leginkább kölcsönös meg-

értésre. Mások a leíró néprajzi vizsgálatok felhasználásán nem kívántak túllépni, vagy a húszas, harmincas évek etnográfiai problematikájával megelégedtek. Az akkori munkahipotéziseket végleges eredményként könyvelték el. Méri István Árpád-kori és késő középkori régészeti eredményeinek jelentőségét, értékét Tálasi István az ásatások első pillanatától felismerte, igen nagyra értékelte. Azokat azonnal, még a folyóiratbeli közlés előtt egyetemi előadásai anyagába be is építette. Alaposan kidolgozta azokat a néprajzi párhuzamokat, amelyek a Tiszalök-Rázom pusztai és a móríci feltárásokból megismert tradíció továbbélését igazolták. Amikor az ötvenes évek közepén a magyar házfejlődés kérdéseit, illetve a népi építkezés kutatás módszertanát, kutatástörténetét ismételten vita tárgyává tették, minden alkalommal kiemelte Méri István ásatásainak értékét, hangsúlyozta az európai néprajzi összehasonlításbeli jelentőségét. (TÁLASI 1954, 397-398; *ibid.* 1980, 450-451). Sajátságos módon ezekben Tálasi István állásfoglalását olyan tudósok támogatták, mint a szlavista Kniezsa István.

Méri István Tálasi Istvánhoz és több etnográfushoz fűződő szoros kapcsolatait a kutatóintézetekben töltött szolgálata alapozta meg. Az Erdélyi Tudományos Intézetben és a Teleki (illetve változott nevén a Keleteurópai) Intézet keretei között megszervezett és Györffy György igazgatása alatt működő Néptudományi Intézetben ismételten jeles néprajzi szakemberrel dolgozott együtt. Olykor etnográfusokkal végzett közös terepmunkát. Az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársaként részt vett a kutatástörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű Borsa völgyi interdiszciplináris vizsgálatorozatban. Ott épült ki szoros szakmai kapcsolata Vargha Lászlóval, ami később a Nemzeti Múzeumban töltött éveiben is gyümölcsözően folytatódott. Előfordult, hogy mindketten azonos objektumokat kutattak. A Kolozs megyei Kide középkori falusi temploma kutatásában is érintkezett az érdeklődésük. (Vargha László, aki az etnográfussá válása előtt építészmérnöki kép-

zettséget szerzett, és alapos művészettörténeti tanulmányokat is folytatott volt, terepmunkája során gyakran műemléki vizsgálatokat végzett. Méri István ásatásával párhuzamosan készítette el a középkori kidei templom építészeti felmérést.)

Tálasi István és Méri István a Néptudományi Intézetben szoros kapcsolatban tevékenykedett. Egymás kutatási terveit is jól ismerték. Tálasi István az előkészületek első pillanatától nagyon sokat várt Méri István ásatásaitól. Olykor – ha tehette – el is kísérte a kiszemelt helyszínre Méri Istvánt. Tudtommal a feltárások idején is ismételten elutazott az ásatás megfigyelésére. Előfordult, hogy egyetemi hallgatóival végzett terepmunka közben tett látogatást. Diákjaival igyekezett segíteni Méri István helyszíni munkáit.

Amíg 1980-ig Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanított Tálasi István, Méri István alapműveit mindig kötelező olvasmányként szerepeltette népi építészeti, településnéprajzi kollégiumaiban, de a néprajzi, történeti tájakkal foglalkozó, szintézisre törekvő kollégiumából sem hiányoztak ezek a fontos, az Árpád-kori, késő középkori régészeti adalékok. Tálasi István utóbb Méri István eredményei alátámasztására nagy munkával összegyűjtötte orosz, kelet-európai szakirodalomból a Tiszalök-Rázom pusztai feltárásokhoz felhasználható párhuzamokat, analógiákat. Ugyan ennek a vizsgálódásának anyagát részletekbe menően nem tette közzé, de eredményeiről összefoglalóan és rendkívül tömören rendszeresen beszélt egyetemei előadásain és szaktudományi felszólalásai során. Ha az építő kultúránk történeti fejlődését érintették megnyilatkozásai a Tiszalök-Rázomon ásatás és annak európai párhuzamai szolgáltak kiindulási alapul. Tömör megnyilatkozásai aligha sejtethették a rendkívül kiterjedt és elmélyült mögöttes munkát. Sokunk előtt rejtve maradt, milyen mélységben végezte tájékozódását Méri István eredményeinek inspirálása nyomán. Magam doktori szigorlatán győződhettem meg kutatásai alaposságá-

ról. Ugyanis a Kisalföld népi építészetéről írott disszertációmban az akkor még egyetlenként ismert a Sopron megyei Répcevisről az Árpád-korból feltárt házmaradvánnyal szükségszerűen foglalkoznom kellett. Szigorlatomon a szóbeli összefoglalóban természetesen utaltam is Nováki Gyula közleményére (NOVÁKI 1956), egyben és Méri István alapvető ásatásának típusával vettem össze. A vonatkozó részt az európai párhuzamokra is megjegyzést tettem. Tálasi István az elnöklő professzor, a régész Oroszlán Zoltán kedvében akart járni. Átvette tőlem a szót, és közel 20 percen át sorolta különböző dél-oroszországi, steppei előzményeket, analógiákat, illetve részletezte a közép- és észak-európai párhuzamokat. Oroszlán Zoltánt rendkívül meglepte, hogy professzortársa milyen alaposan utánajárt Méri István régészeti kutatásainak. Számomra életre szóló emlék maradt a két tudós személyiség, Tálasi István és Méri István egymás iránti elkötelezett érdeklődésnek ez a megnyilvánulása. Más alkalmakkor is igyekezett Méri István eredményeit elismertetni, a közvélekedéssel elfogadtatni. Nemzetközi konferenciákon tanítványaival összehangoltan törekedett arra, hogy az újabb néprajzi eredményekkel együtt ismertessük, népszerűsítsük Méri István és munkatársai körének kutatásait, a régészetünk eredményeinek hazai és európai jelentőségét. Tálasi Istvánt mélységesen nyomasztotta, hogy Méri István nem kapta meg azt az elismerést, amit tehetsége, áldozatos munkája és maradandó, tudománytörténeti értékű eredményei alapján meg illette volna. Szívesen lektorálta egyes közleményeit. Lelkesen készítette el Méri István – sajnos (érthetően) visszavont – disszertációjának opponensi véleményét. (TÁLASI 1980, 453-460).

Tálasi István a Tiszalök-Rázom pusztai ásatások házmaradványait elemezve arra jutott, hogy az ott feltárt háztípus lényegében a késő középkortól történeti adatokból a Dunántúlról ismert (Vas, Zala, Veszprém Somogy és Baranya megyékből, részben Sopron megye területéről kimutatható) belső kemencés lakóházzal

azonos, annak a kiinduló alapvariánsa. Ennek a típusnak utóbb régészeti bizonyítékát a sarvalyi ásatásokból is megismerhettük. Nem közömbös az sem, hogy erről a belső fűtésű kemencékkel temperált, füsttelenítést nélkülöző háztípusról az 1940-es évek elején a legidősebb nemzedék (90 év körüli) tagjai még élményeik alapján tettek tanúságot a vasi Őrségben. A Tiszalök-Rázom pusztán feltárt háznak mindössze a mérete, ezzel együtt a kemence nagysága növekedett, s esetlegesen további helyiségekkel bővíthetett. Hasonló belső fűtésű kemencés házat használtak a magyar nyelvterület és a szomszédság szláv (szlovák, ruszin) és a csatlakozó területek román lakossága körében. Ám itt a 18. század közepétől a kemencéket különféle sípszerű füstelvezetőkkel egészíthették ki. Szintén megindult a házak többhelyiségűvé válása. Tálasi István joggal feltételezte, hogy a külső fűtésű kályhás háznak a Duna és Tisza mentén való elterjedéséig egységes lehetett a füstös, belső fűtésű kemencés házterület volt a középkori államterületünk. Mindegy utalt arra, hogy másodlagosan vált ketté a korábbi egység, indult meg a területi különfejlődés. Szellemesen „unokatestvéri” viszonynak nevezte a két területi háztípus összefüggést. Nem érdektelen, hogy mind a dunántúli, mind a felföldi, felső-magyarországi térség jellemző háztípusait mind nyugati irányban, mind északi, mind keleti szomszédságunkban messze lehet követni. Történetileg is, néprajzilag igazi kelet-középeurópai, keleteurópai összefüggés rendszer bontakozhat ki minden olyan elemző előtt, aki Méri István és Tálasi István nyomán jár, vállalja kutatásaik hagyományát, felelősségét, terhes munkáját!

Magam inkább a késő középkori, Túrkeve-Móricson feltárt lakóháztípus okán is a magyar népi építkezési kutatás szerinti terminológiával élve a középmagyar háztípus történeti gyökereit módszeresen kutatva rendszeresen kerestem Méri Istvánnal a kapcsolatot. Erre az sarkallt, hogy az 1955/1956-os tanévben megbízást kaptam a kisalföld építő kultúrája

felderítésére. 1957-től, amikor Győr tágabb térségében terepmunkámat elkezdtem sorozatosan találtam olyan még élő használatban álló házakat, amelyek alaprajza és tüzelőberendezése felelő párja volt a Méri István által Túrkeve-Móricson kiásott késő középkori házaknak, vagy a Kecskemét környékén még Papp László ásataiból ismert alaprajzoknak, tüzelőberendezéseknek. (PAPP 1931.) A pitvar/konyha hátsó falából kinyúló kenyérsütő kemencéket és a rendszeres házi kenyérsütéssel együtt Győr és Moson történeti megyék falusi, kisvárosi háztartásai vizsgálataim elején még a családi gazdaságok fenntartották. Csak a szövetkezetekbe szervezése után adták föl a hagyományos konyhákat, mondtak le a saját házi kenyér sütéséről. Olykor nem is ritkán még utcasor-hosszan fényképezhettem a kiugró, a lakóház konyhai falán át a szabadba kinyúlóan épített kenyérsütő kemencéket. Ezek olykor a szomszéd udvarára, a telekhatárra, vagy akár épen az utcára is épülhettek. Így a kisebb alapterületű konyhák is kellően tágasak maradhattak. A 20. században álló épületek, konyhái középkori előzményektől mindössze annyiban különböztek, hogy a kenyérsütő kemencék tűztereit térd- vagy combközép-magasságúra falazva felemelték, hogy kényelmesebben dolgozhassanak sütésekkor. Ez a megoldás a történeti Sopron megye közvetlenül szomszédos rábaközi falvaiban sem volt ismeretlen. A jelenség értelmezéséhez érdemes tudnunk, hogy két 17. századi épületet is jó állapotban, belakottan fedezett fel a kutatás. A 18. századból tömegesen szemrevételezhattunk kifogástalan állapotú lakóépületeket. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a hatvanas évek második felében, a Szentendrei-szigeten is felleltem ezt az elrendezési típust, de dokumentálhatók voltak fennálló emlékei a történeti Hont megyéhez tartozott Nagybörzsönyben is. Vajkai Aurél kutatásai nyomán tudjuk, hogy a 18. századi levéltári források a Csallóköz területéről, közelebről a Batthyány uradalom községeiből olyan műszaki rajzokat őriztek meg, amelyekből kiviláglik a konyha

hátsó falába épített kemencés házak az uradalmak alkalmazottai használatára is épültek. Napról napra meg kellett győződnöm arról, hogy a népi építőgyakorlat, a lakáskultúra a jelenkori / 20. századi valóságában egyszerre utal a középkori gyökerekre, de magába zárta az újkor örökségét is. Mi sem bizonyítja jobban a hagyomány sohasem statikus, a tradíció csal a történelem dimenzióiban érzékelhető, értékelni is csak a valós időben lehet, még akkor is, ha a népi kultúra történelmének ritmusa erősen eltérhet a köztörténeti idő ritmusától.

Mondanom sem kell, hogy ezeket a kenyérsütő kemencéket az I. világháborúig szinte mindenütt a konyhából fűthető tálalakú elemekből rakott szemeskályhákkal együtt építették. Magunk 1957-től működő hagyományos kályhát már nem lelhattunk, ám szinte nem volt olyan ház, amelyiknek az udvarán ne szolgált volna a baromfitartást itatóként, etetőként a hajdani takaros kályhák tálalakú elemei. A házak padlásain szinte mindenütt megtalálhattuk a szétszedett kályhák elemeit. Sűrűn előfordult az 1970-es évekig, hogy a hagyományos állapotukban fennmaradt házak konyháiban láthatók voltak az egykori szobai kályhák elfalazott szájai, esetleg füstelvezető lyukai. Több alkalommal tapasztalhattam, amikor romos lakóházat vizsgáltam, hogy a kályhák tűzterét a 18. században – a 1950-es és az 1960-as évekig használt kisalföldi lakóházak nagy részét akkor építették – még a padlószintjén alakították ki. Úgy tűnt, hogy szinte nemzedékről, nemzedékre egy-egy nagyobb felújítás során emelték mind magasabbra a kályhák tűzterének alját. Az átalakulásra az építetők az érdeklődést, hogy az emeltebb tűzterű kályha fűtése kényelmesebbnek bizonyult. Kisalföldi vizsgálatunk idején már számos bontás jelezte, hogy történelmi korszakváltás köszöntött reánk. De még világosan kibontakozhatott előttünk, hogy a népi építőgyakorlat a későközépkor időszakában gyökerezik, annak szerves folytatása. Ha ritkán arra lehetőséget kaphattam, és a műszaki rajzi dokumentációt készíthettem, igyekez-

tem, hogy azt Méri Istvánnak bemutathassam. (Sajnos, legtöbbször csak fényképeimmel demonstrálhattam előtte észleléseimet.) Utóbb a kiemelkedően alapos, a történeti etnográfát avatottan művelő Égető Melinda kutatótársam a Dunamellék Tolna megyei szakaszán is talált további olyan recens analógiákat, amelyek mind a késő középkori régészeti feltárásokkal, mind a kisalföldi recens emlékekkel párhuzamba voltak állíthatóak. Méri István konzultációi mindig inspirálóak voltak. Tanácsai mindig reálisaknak bizonyultak. Időben figyelmeztetett, ha a kutatások támogatásával kapcsolatosan túlzott reményeket tápláltam magamban.

A fiatalabb nemzedék ezekhez a kisalföldi kutatásokhoz évekkel később visszatért. A diszsertációm felhasználásával indult el a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak a Kisalföldet bemutató „tájegysége” felépítési munkálata, amit a szatmári - beregi táj népi építészeti örökségét szemléltető épületcsoport után második együttesként valósítottak meg. Többek között a szentkirályi ásatások rekonstrukciójához felhasznált, Tápról áttelepített ágasfás, szelemenés tetőszerkezetű, kiugratott konyhai sütőkemencével épített házat 1960 nyarán találtam meg számos hasonló épülettel együtt. (Akkor még ezek az épületek zárt utcasorokban voltak vizsgálhatók az egykori Győri pusztán, azaz Győr megye Pusztai járásában és a szomszédos dél-komáromi, észak-veszprémi körzetben. Olyan utcaképi együttesekként álltak még, amelyekből korszerű műemléki helyreállítással európai idegenforgalmi nevezetességet, látványosságot lehetett volna alkotni. A pannonthalmi Bencés Főmonostor lábánál fekvő községek házsoraiiban a magyar államiság ezer évének különleges értékegyütteseként menthették volna meg, ha távlatokban gondolkodtak volna az illetékesek. Méri István nyomon követte az ezzel kapcsolatos vívódásainkat.) Meggyőződhetett arról, hogy az általa régészeti eszközökkel megragadott építési gyakorlat kontinuitása nem szakadt meg az 1970-es évekig.

Maga jól ismerte a kortárs és a közeli múlt népi építő gyakorlatát. Néprajzi nyitottsága jól tükröződött az ötvenes évek közepén közzé tett Régészeti kézikönyv általa írt részének népi építkezési analógiái összeválogatásában is. Sokunkat inspirált e fontos gyűjteményes mű tőle származó fejezete. Bár egyre inkább fájlatuk, hogy a gyorsan változó korszakban mind ritkábban nyílt alkalmunk arra, hogy archaikus épületeket, építményeket örökíthessünk meg.

Nem tudom, a mai nemzedék mennyire ismeri, hogy legalább az ötvenes évektől Méri István milyen súlyos, állandó, erős fájdalommal járó belgyógyászati panaszokkal küzdve tevékenykedett. Önfegyelme e téren is példa lehet előttünk. Egy, a csongrádi, a Geda halomhoz vezető előzetes terepbejáráson döbbsentem erre rá. Akkor Csalog József, szentesi múzeumigazgató és László Gyula professzor társaságában a majdani ásatások területének felderítésére szálltunk ki. Vidám, gondfeledt társalgás folyt. Egyedül Méri István maradt feltűnően hallgatag. Észre kellett vennem, hogy nagyon erős fájdalmai vannak. Időről időre gyomorgörcs lepte meg. Ez mégsem akadályozta meg, hogy ne tevékenykedjék rendkívül aktívan. Ásót, lapátot hozatott a szomszédos tanyából. Kisebb kutatógödröt nyitott, hogy a majdani ásatás rétegviszonyairól gyorsan tájékozódjék. Elég lendületes és keményen végezte a fizikai munkát, noha erős nyári meleg volt. Kora délutánra Csongrád településközpontjába visszatértünk, amikor csoportunk szinte minden tagja a hőség elől a helyi régészeti, történeti kutatásokat következetesen támogató Tari László dr. lakásába menekült, Méri István mégis megkért, hogy kísérem el az úgynevezett Belvárosba. Ez volt valószínűen a középkori Csongrád eredeti településmagja, ami minden bizonnyal a középkori földvár egykori sáncai között épült ki. Egykori kiterjedése lényegesen nagyobb lehetett, mert a helyi emlékezet fenntartotta annak a hagyományát, hogy a Tisza időről időre nem is kis darabot elmosott belőle. Ez a településrész nem is kis

távolságban fekszik a mai város centrumától. Valaha a városnak e része félszigetszerűen benyúlt a Tisza Köröstorok előtti árterébe, de Körösök vizét felvevő folyó hatalmas s kanyart leírva keletről is délről is körbe vette e középkori településhelyet. A középkori város házai alól fordult a Tisza medre ismét déli, délkeleti irányba, hogy elérje a középkori, mára elpusztult Bőd / Böld falut. Annak keleti térségében alakult ki a régtől ismert Bődi rév. Ez a hatalmas s kanyar természetes védelmet kínált a középkori településnek. Sajátságos, hogy a középkor óta kontinuitásukat megőrző Belváros lakosai „őzö” nyelvjárást beszéltek, míg a 18. században az Alföld északi, tiszáninneni pereméről áttelepült lakosság ettől erősen eltérő dialektussal él. Méri István szótlanul küszködött a váratlanul fellépett görccseivel, de a hosszú, gyaloglással járó útról, az alapos terepszemléről nem mondott le. A Belváros idős embereit tüzetesen kikérdezte, mintha nem kellett volna betegsége tüneteivel küzdenie. Életem során ismételten felidéződött bennem ennek a csongrádi külön útnak az emléke, emberi példaadása.

Visszagondolva emlékeimre, élményeimre igazoltnak vélem László Gyulának még gimnazista koromban előttem tett kijelentését, hogy ő Méri Istvánt a „régész” barátjaként jellemezheti előttem. Méri István a kiváló filmes, Kovács András – aki maga egyénként kidei születésű volt, és a kolozsvári Farkas utcai Református Kollégium diákjaként is ismerhette a terepen kutató régészt – megfogalmazása szerint az úgynevezett „nehéz emberek” típusába tartozott, aki értéket teremtett, magával és munkatársaival szemben kérlelhetetlenül igényes volt. Nem csak a régészetet gazdagította korszakos eredményekkel. Az etnográfia oldaláról nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az evolucionista rekonstruktív spekulációktól megszabadította a kutatást, a feltételezések légvárait régészeti, történeti tényanyaggal váltotta fel.

Magam egyénileg is örökös adósa maradok. Végzésem előtt kutatásaim és alkalmi régészeti leletmentéseim ismeretében meghívott mun-

katársai sorába. A Magyar Nemzeti Múzeum vezetői javaslatát elfogadták. Párducz Mihály távozása után 1960 tavaszán léphettem volna szolgálatba. Fájdalmasan gondolok arra, hogy ezt a nagyszerű ajánlatot nem fogadhattam el. Az ment, hogy akkor már évek óta édesapám súlyos betegségben szenvedett. Évente ismétlődően hosszú hónapokon át klinikai kezelésekre szorult. Végzésem körül volt olyan periódus, amikor évi három hónapot dolgozhatott mindössze. (Húgom akkor már egyetemi hallgató volt, öcsém pedig a gimnázium vége felé közeledett, szintén egyetemi tanulmányokra készült.) Kötelességszerűen az első kínálkozó státust el kellett fogadnom. 1959 késő őszén le is kellett mondanom a megtisztelő ajánlatról. Lelkiismeret-furdalással gondolok ma is erre, de különösen az okoz gondot számomra, hogy a lemondó levelemben magamat bízgatva úgy fogalmaztam, hogy az a pontatlanságával őt megbánhatta. Mégis utóbb változatlan atyai jóindulattal kísérte munkámat. Folytatta velem erőt adó konzultációit.

Személyének a magyar néprajz, a magyar népi építkezés kutatása nagyon sokat köszönhet. A hazai népi műveltség Árpád-kori gyökerei meghatározásában rendkívüli szerepe volt. Eredményeinek értéke mai is csorbitatlan. Munkássága értékét csak növeli, hogy a régészek újabb nemzedékei a nyomában járva ismételten igazolják szemléletét, módszereit, eredményeit napról napra öregbítik, árnyalják. Anélkül, hogy hosszabban tevékenykedhetett volna, a szó igazi értelmében mégis iskolát teremtett. Pedagógiai vénájáról egyik látogatásom alkalmával győződhettem meg. Meg kellett látogatnom. A Középkori Osztályon a szobájában nem találhattam meg. A Lapidáriumként jelölt raktárban leltem meg. Délutánra régész hallgatókat várt. Gyönyörű táblairól krétarajzot készített diákjai számára. Az úgynevezett nehéz ekét (faekét) vázolta fel. Kiemelte azokat az alkatrészeket, amelyekkel at ásató régész találkozhat. A rajzon feltüntette a népnyelvi elnevezéseket. Látszott a néprajzi, nyelvtörténeti, történeti tájékozottsága tökéle-

tes. Valahányszor oktatóként rajzi vázlatot kellett készítenem, mindig felidéződött pedáns és artistikusan mesteri rajza.

Életművének aktuális jelentőségét napjainkban csak növeli, hogy munkássága egésze cáfolja a mind erősebben érvényesülő ahistorizmus és a történelemellenesség gon-

dolatvilágát, olykor diktatórikusan jelentkező irányzatát. Hálásak lehetünk Kovalovszki Júliának, hogy számos kéziratát közkinccsé tette!

Ideje, hogy belássuk: személyében nagy ember, nagy alkotó élt köztünk. Öröksége a 20. századi tudományosságunk legnagyobb értékei közé tartozik. Áldott legyen az emléke!

IRODALOM

K. CSILLÉRY 1982

CSILLÉRY K., *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.* – *Anfänge der ungarischen volkstümlicher Wohnkultur.* Budapest 1982.

KAPOSVÁRI 1987

KAPOSVÁRI GY., *Adatok Györffy István régészeti tevékenységéhez.* In: Bellon T.–Szabó L. (szerk.), Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma. Nagykunsági Füzetek, 6. Karcag–Szolnok 1987, 105–113.

NOVÁKI 1956

NOVÁKI GY., *Árpád-kori lakóház Répcevisen.* ArchÉrt 83 (1956) 51–52.

PAPP 1931

PAPP L., *Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét vidéki falvak helyén.* – *Ausgrabungen an den Stelle der in XVI. Jh. zugrundegegangenen Dörfer in der Umgebung von Kecskemét.* NÉrt 23 (1931) 137–152.

TÁLASI 1954

TÁLASI I., *Hozzászólás Gzbda Béla előadásához.* MTA II. Osztály Közleményei 5 (1954) 390–399.

TÁLASI 1980

TÁLASI I., *Néprajzi tanulmányok, írások, 1.* Dissertationes Ethnographicae – Tanulmányok az anyagi kultúra köréből, III–IV. Budapest 1979–1980.

DIE BEDEUTUNG DER TÄTIGKEIT VON ISTVÁN MÉRI FÜR DIE ETHNOGRAPHIE (DIE FREUNDSCHAFT VON ISTVÁN TÁLASI UND ISTVÁN MÉRI)

Zusammenfassung

Die wissenschaftliche Tätigkeit von István Méri eröffnete eine neue Epoche in der archäologischen Forschung der ungarischen mittelalterlichen Dörfer, seine Leistung war nicht nur für die Archäologie, sondern auch für die Ethnographie von besonders wichtiger Bedeutung. Die Klärung von arpadenzeitlichen (10.-13. Jh.) und spätmittelalterlichen (14.-17. Jh.) Wohn- und Wirtschaftshäusern, sowie der Struktur der Siedlungen machte eine entscheidende Wende auch für die Untersuchungstätigkeit jener Ethnographen, die sich mit Siedlungsgeschichte und mit der Geschichte der Wohnkultur beschäftigen. Volkskundler, die mit evolutionistischen Rekonstruktionen operierten, konnten in Kenntnis der konkreten Vorgeschichte – auch sprachwissenschaftliche und historische Quellen einbeziehend – schon auf einer sicheren Basis arbeiten. Sie konnten in den von István Méri freigelegten Hausüberresten die Vorgängerbauten der im ethnographischen Material bekannten Wohnhaustypen sehen. (Geschweige denn, wie man aus der Struktur der mittelalterlichen Siedlungen auch auf die ehemalige Wirtschaftsform schließen kann.)

Méri war lange Zeit von den Archäologen weniger anerkannt. In der Erkennung und Anerkennung der Bedeutung der wissenschaftlichen Tätigkeit von István Méri im Kreis der Ethnographen spielte István Tálasi, hervorragender Ethnograph, ehemaliger Professor des Lehrstuhls für Ethnographie an der Budapester Universität eine entscheidende Rolle. Zum Glück lernten sie einander noch ganz jung kennen (nach dem 2. Weltkrieg arbeiteten sie einige Jahre lang sogar in demselben Institut) und wurden auch Freunde. Auch Tálasi war hervorragender Kenner und Forscher der Siedlungsgeschichte und der Wohnkultur. Er hat in seine Untersuchungen auch das von Méri freigelegte archäologische Material von den Anfängen an einbezogen. So wurden die Ergebnisse von Méri bald in die Wissenschaft der Ethnographie eingebettet. István Tálasi nahm die Ergebnisse der wissenschaftlichen Tätigkeit von Méri auch in seine Vorlesungen an der Universität auf, und auf diesem Wege konnten auch die neuen Generationen der Forscher der Ethnographie diese wissenswerten Informationen einholen.

A. Filep

A. Filep
H – 1033 Budapest,
Hévízi út 12. II. 5.
e-mail: fileantal@hotmail.com

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta MN	Acta Musei Napocensis, Cluj
AIIA	Annaurul Institutului de Istorie și Archeologie, Cluj
AKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
AMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AncSoc	Ancient Society, Louvain
Antaeus–MittArchInst	Antaeus. Mitteilung des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
AP	Arheološki Pregled, Beograd
AR	Arheologické Rozhledy, Praha
ArchA	Archaeologia Asustriaca, Wien
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapest
ArchSlov Catalogi	Archaeologica Slovaca Catalogi, Bratislava
ARegia	Alba Regia, Székesfehérvár
AT	Antik Tanulmányok, Budapest
AV	Arheološki Vestnik, Ljubljana
BalKözl	Balácai Közlemények, Veszprém
BAR-IS	British Archaeological Reports International Series, Oxford
BHBI	Burgenländische Heimatblätter, Eisenstadt
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Berlin
BudRég	Budapest Régiségei, Budapest
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
Carnuntum Jb	Carnuntum Jahrbuch, Graz
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
DissPann	Disertationes Pannonicae, Budapest
DolgSzeg	Dolgozatok, Szeged
EphN	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Ethn	Ethnographia, Budapest
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
Fwien	Fundort Wien, Wien
GPM	Godišnik na Narodnija Archeologičeski Muzej Plovdiv, Plovdiv
HABES	Heidelberger Althistorische Studien, Stuttgart
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
IKMK	Az István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza

JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
JRMES	Journal of Roman Military Equipment Studies,
KEMMK	A Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFME-StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MIA	Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR, Moszkva
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MMMK	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei
MPK	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
MUAG	Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien
NÉrt	Néprajzi Értesítő, Budapest
NKNT	Népi kultúra – Népi Társadalom, Budapest
OpHung	Opuscula Hungarica, Budapest
PáME	A Pápai Múzeum Értesítője, Pápa
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München
RCRF	Rei Cratrae Romanae Fautorum Acta, Tongres-München
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
RégKut	Régészeti kutatások Magyarországon, Budapest
RégTan	Régészeti Tanulmányok, Budapest
RLÖ	Der Römische Limes in Österreich, Wien
RÖ	Römisches Österreich, Wien
SJ	Saalburg Jahrbuch, Berlin
SzKMÉ	A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve, Orosháza
SIA	Slovenska Archeologia, Bratislava
Sprawa	Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław
SSz	Soproni Szemle, Sopron
StCom	Studia Comitatus, Budapest
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
VAH	Varia Archaeologica Hungariae, Budapest
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
VSZ	Vasi Szemle, Szombathely
WAS	Wiener Archäologische Studien, Wien
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ZM	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
ZSNM	Zbornik Slovenského Národného Múzea, Bratislava

